МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 90. ТОМ 1
ISSUE 90. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 28.08.2025 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – Вип. 90. Том 1. – 338 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет) **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В. –** кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кадидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (А1 – Освітні науки, А2 – Дошкільна освіта, А3 – Початкова освіта, А4 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), А5 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), А6 – Спеціальна освіта (за спеціалізаціями)).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (В11 – Філологія (за спеціалізаціями)) та у галузі культури і мистецтва (В2 – Дизайн, В3 – Декоративне мистецтво та ремесла, В4 – Образотворче мистецтво та реставрація, В5 – Музичне мистецтво, В6 – Перформативні мистецтва, В12 – Культурологія та музеєзнавство, В14 – Організація соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (В9 – Історія та археологія).

Реєстрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2025
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2025

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 9 from 28.08.2025)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica", 2025. – Issue 90. Volume 1. – 338 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszałek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (A1 – Education Sciences, A2 – Pre-School Education, A3 – Primary Education, A4 – Secondary Education (with subject specializations), A5 – Vocational Education (with specializations), A6 – Special Education (with specializations)).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (B11 – Philology (with specializations)) and culture and arts (B2 – Design, B3 – Decorative Arts and Crafts, B4 – Fine Arts and Restoration, B5 – Musical Arts, B6 – Performing Arts, B12 – Cultural Studies and Museum Studies, B14 – Organization of Sociocultural Activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on historical sciences (B9 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University, 2025
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2025

ІСТОРІЯ

УДК 94(477:430)“1918/1945”:355/359:325.25
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-1

Володимир ЗАБОЛОТНЮК,
orcid.org/0000-0001-8195-9974
кандидат історичних наук, старший дослідник,
начальник Наукового центру Сухопутних військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) zisiv@ukr.net

ВІД РЕПРЕСІЙ ДО ЕМІГРАЦІЇ: ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НА УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ СЕРЕДОВИЩА В НІМЕЧЧИНІ

Стаття присвячена дослідженню української військової еміграції в Німеччині у 1918–1945 роках, яка стала важливим чинником збереження національної військової традиції та формування нових організаційних структур. У роботі розглянуто радянську політику в Західній Україні 1939–1941 рр., що супроводжувалася масовими репресіями, арештами та депортаціями, які призвели до вимушеної еміграції значної кількості військових і представників інтелігенції. Показано, як ці процеси сприяли створенню нового середовища українських військових емігрантів у Німеччині, де зберігався і трансформувався бойовий досвід попередніх поколінь.

Окремо висвітлено вплив німецької політики на українське середовище. З одного боку, нацистська влада використовувала українські кадри у власних військово-політичних проектах, створюючи батальйони “Нахтігаль”, “Роланд” та дивізію “Галичина”. З іншого боку, будь-які самостійницькі ініціативи українців придушувалися, що засвідчує подвійність і суперечливість німецької політики. Попри обмеження, українська військова еміграція змогла зберегти організованість і стати важливим чинником у консолідації національного руху.

Після завершення Другої світової війни табори переміщених осіб у Німеччині перетворилися на центри політичного, культурного й військового життя українців. Саме тут формувалася нова хвиля еміграції, яка надалі відіграла ключову роль у становленні діаспори у Західній Європі та за океаном. Таким чином, українська військова еміграція в Німеччині постає як явище, що поєднало досвід боротьби за державність, адаптацію до нових умов і передачу військової спадщини наступним поколінням.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі взаємодії радянської та німецької політики з еміграційним середовищем і висвітленні Німеччини як простору, де відбувалася консолідація української військової еміграції. Практичне значення полягає у можливості використання результатів для подальших досліджень історії українського війська, еміграційних процесів та націєтворення XX століття.

Ключові слова:*. українська військова еміграція, Німеччина, репресії, депортації, арешти, дивізія “Галичина”, остарбайтери, окупація, Західна Україна, табори переміщених осіб, батальйон “Нахтігаль”, батальйон “Роланд”.*

Volodymyr ZABOLOTNIUK,
orcid.org/0000-0001-8195-9974
Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Chief of the Scientific Centre of the Army
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) zisiv@ukr.net

FROM REPRESSION TO EMIGRATION: INFLUENCE OF SOVIET POLICIES IN WESTERN UKRAINE ON UKRAINIAN MILITARY FORCES IN GERMANY

This article is dedicated to the exploration of the emigration of military Ukrainians to Germany in 1918–1945, which became an important factor in preserving national military tradition and the formation of new institutional structures. In this paper the author is exploring the Soviet policies of Western part of Ukraine of 1939–1945, the way it caused mass repressions, arrests and forced deportations that were followed by a mass forced immigration of Ukrainian servicemen and the intelligentsia. It is shown here how those events caused the creation of the new environment for the Ukrainian military immigrants in Germany, who preserved and transformed the combat experience from the previous generations.

This work also highlights the influence of German policies on the Ukrainian military forces. On the one hand, the nazi government was using Ukrainian cadres in its own political military projects, creating organizations like Ukrainian Nightingale Battalion Group, Organization “Roland”, and the 14th Waffen Grenadier Division of the SS (1st Galician). On the other hand, though, it shows how any independent initiatives of Ukrainians were suppressed, which proves the

polarity and ambiguity of German policies. In spite of restrictions, Ukrainian military immigrants were able to preserve the tenacity and to become an essential element in consolidation within the national movement.

After the Second World War ended the camps of the forcefully displaced people in Germany transitioned into being the centers of political, cultural and military life of Ukrainians. Specifically in those places a new wave of immigration was created, which further played the key role in shaping the diaspora of Western Europe and overseas. In that way, the immigration of the Ukrainian military personnel to Germany is a representation of the phenomenon that combined the experience of fighting for the statehood, adapting to the new milieu, and the passing down of military heritage to the future generations.

The scientific novelty of the research stems from its complex analysis of the interaction of Soviet and German policies with the immigrant environment and identifying that Germany was a place where Ukrainian military immigrants consolidated. The practical value of this paper is the possibility to utilize the exploration in further research of the history of Ukrainian Army, immigration phenomenon and the nation-building of the 20th century.

Key words: *Immigration of Ukrainian servicemen, Germany, repressions, forced deportations, arrests, 14th Waffen Grenadier Division of the SS (1st Galician), Ostarbeiter, occupation, Western Ukraine, camps of the forcefully displaced people, Ukrainian Nightingale Battalion Group, Organization "Roland".*

Постановка проблеми. Українська військова еміграція в Німеччині 1918–1945 рр. є важливим, але недостатньо дослідженим явищем у вітчизняній та зарубіжній історіографії. У цей період українські вояки, опинившись за межами Батьківщини, стали активними учасниками політичного, культурного та військового життя української діаспори. Їхня діяльність відігравала значну роль у збереженні національної ідентичності та формуванні українського військово-політичного дискурсу в Європі. Водночас проблема військової еміграції тісно пов'язана з міжнародними відносинами, політикою Третього Райху, питанням інтернованих вояків та репатріаційних процесів. Комплексне дослідження цього питання дозволяє глибше зрозуміти вплив еміграційних середовищ на розвиток українського національно-визвольного руху.

Аналіз досліджень. Проблема української військової еміграції в Німеччині 1918–1945 рр. відображена в історіографії у різних аспектах. У працях О. Субтельного (Субтельний, 2009) та П. Магочія (Magocsi, 2010) розглядається загальна історія України у контексті європейських процесів, що дозволяє оцінити еміграцію як частину ширшого політичного й військового руху. Особливу увагу військовій діяльності українців у роки Другої світової війни приділяють І. Патриляк (Патриляк, 2012) та М. Логуш (Logusz, 1997), які аналізують участь українських військовиків у німецьких формуваннях та їхню роль у збереженні військової традиції. Значний внесок у вивчення української еміграції зробив Р. Кучер (Кучер, 2001), який розглядає соціально-політичний аспект міжвоєнного періоду. Б. Бочурків (Bociurkiw, 1996) і Я. Гросс (Gross, 1988) досліджують радянську політику щодо західноукраїнських земель, що безпосередньо вплинуло на формування нових хвиль еміграції. Цінними є також узагальнення А. Мотиля (Motyl, 2017), де українська військова еміграція розглядається як частина ширшої історії української діаспори. Окремі факти й джерела подаються у матеріалах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), які дозволяють простежити особливості організаційної та політичної діяльності українських емігрантів. Таким чином, наявна історіографія висвітлює окремі аспекти проблеми, однак комплексного аналізу української військової еміграції в Німеччині в контексті 1918–1945 рр. поки що бракує.

Мета статті. Мета статті полягає у всебічному аналізі феномену української військової еміграції в Німеччині протягом 1918–1945 рр., з урахуванням політичних, військових та соціокультурних чинників. Завданням дослідження є: розкрити особливості радянської та німецької політики щодо українських військових емігрантів, простежити формування нових хвиль еміграції, з'ясувати вплив еміграційного середовища на український військовий рух та його інтеграцію в загальноєвропейський контекст. Результати дослідження сприятимуть глибшому розумінню ролі військової еміграції у збереженні та трансформації українських національно-визвольних ідей у першій половині XX ст.

Виклад основного матеріалу. Проблема української військової еміграції у міжвоєнний та воєнний період тісно пов'язана з політичними процесами, які відбувалися на західноукраїнських землях. Одним із ключових чинників, що визначив долю тисяч українців, стала радянська окупація Західної України у вересні 1939 року. Ця подія спричинила масштабні суспільні трансформації, репресії та нову хвилю політичної й військової еміграції.

Радянська політика в Західній Україні

Після вересневої кампанії 1939 року радянська влада почала швидку інтеграцію Західної України до складу СРСР. Основним завданням було не лише встановлення контролю, а й повне знищення

традиційних соціальних і політичних структур, які формувалися протягом попередніх десятиліть.

Насамперед відбулася адміністративна перебудова: було ліквідовано місцеве самоврядування та впроваджено радянську систему управління з партійними комітетами й каральними органами. Усі національні інституції, що існували на території краю, оголошувалися "буржуазними" або "націоналістичними" й підлягали ліквідації. Упродовж осені 1939 р. було ліквідовано міжвоєнні органи місцевого самоврядування, запроваджено радянську партійну структуру та систему радянських судів; польські адміністративні кадри замінювалися на кадри з числа прихильників радянської влади. Ці зміни супроводжувалися масовою реєстрацією й арештами місцевих активістів як "ворогів народу" (Gross, 1988, pp. 179–185).

Особливо відчутними стали зміни в аграрному секторі. Колективізація супроводжувалася масовими конфіскаціями земель і майна у заможних селян. Такі дії викликали сильний спротив серед селянства, проте будь-які форми протесту придушувалися силою. Державна власність була поширена на промислові підприємства, банки та торговельні підприємства; одночасно проводилися кампанії щодо конфіскації земель та майна "куркулів". Колективізаційні кампанії 1939–1941 рр. у західних областях супроводжували подекуди арешти багатших селян та їхніх родин (Subtelny, 2009; Magocsi, 2010).

Головним інструментом радянізації був Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), яке розгорнуло масштабні арешти та репресії проти українських політичних діячів, колишніх вояків визвольних змагань, греко-католицького та православного духовенства, інтелігенції. В'язниці Львова, Дрогобича, Луцька, Тернополя та інших міст були переповнені. Тисячі людей зазнали тортур, депортацій у Сибір і Казахстан. НКВС здійснював широкі операції із затримання підозрюваних у "контрреволюційній діяльності", серед яких були колишні польські офіцери, активісти Організації українських націоналістів (ОУН), інтелігенція та духовенство. За даними дослідників, лише до початку німецького вторгнення в червні 1941 р. у в'язницях Західної України перебували тисячі політичних в'язнів; під час відступу НКВС провело масові розстріли та вбивства в'язнів (т. зв. "великі тюремні страти 1941 р.") (Gross, 1988, pp. 179–185; Motyl (ed.), 2017b, pp. 1–12).

У червні 1941 р. відбулася велика операція масових депортацій із західних регіонів: за різними підрахунками з територій Західної України було депортовано декілька тисяч осіб (у джерелах наводяться цифри, наприклад 12 371 особа для частини регіонів), серед яких були родини "ворогів народу", інтелігенція та колишні адміністративні працівники. Депортації проводилися в умовах екстреної мобілізації й без малого судових процедур. (Kresy-Siberia / June Deportation sources; Gross, 1988).

Не менш нищівним став удар по культурному життю. Було заборонено діяльність українських громадських організацій, закрито приватні школи та видавництва. Українська преса підпала під жорстку цензуру, натомість поширювалася радянська пропаганда. Було припинено діяльність українських і польських громадських організацій, закрито приватні школи й видавництва; українська преса та наукові інститути опинилися під суворою цензурою. Інтелігенція зазнавала систематичного переслідування, арештовані часто опинялися в сталінських таборах або на засланні. (Subtelny, 2009; Lvivcenter.org).

Особливу увагу радянська влада приділяла релігійній сфері. Греко-католицька церква, що мала вагоме значення для ідентичності західних українців, перебувала під постійним тиском, її священнослужителів переслідували. Православна церква підлягала суворому державному контролю. Греко-католицька церква, яка мала особливе значення для західноукраїнської ідентичності, зазнала тиску: священнослужителів арештовували, а церковні структури було витіснено з публічного життя; православні громади опинилися під жорстким державним контролем (Bociurkiw, 1996; Magocsi, 2010).

Соціальні наслідки цієї політики були катастрофічними. Депортації, арешти й атмосфера страху спричинили деморалізацію суспільства, руйнування традиційних соціальних зв'язків і формування серед українців готовності до еміграції. Для значної частини населення єдиним виходом стало залишення рідного краю та пошук безпечнішого майбутнього за кордоном. Комбінація арештів, депортацій, економічного тиску та страху призвела до деморалізації частини населення й стимулювала виїзд за кордон – саме ці процеси посилили потік української військової та політичної еміграції до Німеччини та інших європейських країн у 1939–1945 рр. (Gross, 1988; Motyl (ed.), 2017a).

Вплив на українське військове середовище

Радянський режим прагнув ліквідувати будь-які осередки українського збройного опору. Водночас репресії проти інтелігенції та колишніх вояків визвольних змагань 1917–1921 рр. стали поштовхом для нового етапу еміграції. Частина

цих осіб знайшла притулок у Німеччині, яка у той час стала одним із головних центрів концентрації української військової еміграції. Тут вони не лише виживали, але й намагалися організуватися для подальшої боротьби за державність.

З приходом радянської влади ліквідовано українські військові гуртки, що діяли легально чи підпільно у Львові, Станіславові та інших містах. Арештам піддавалися колишні старшини Української галицької армії (УГА) та Української Народної Республіки (УНР), яких НКВС розглядав як потенційну загрозу радянському режиму. У 1940 р. зафіксовані випадки закриття військово-патріотичних гуртків, а їхніх керівників відправлено до Головного управління виправно-трудових таборів (ГУЛАГу) (Патриляк, 2012, с. 84–91; Subtelny, 2009, с. 415).

Колишні військові діячі піддавалися систематичному стеженню та арештам. Частину ветеранів УГА та Армії УНР мобілізували до Червоної армії, але вони нерідко опинялися в підрозділах із низьким рівнем довіри. Багатьох було депортовано до східних регіонів СРСР разом із родинами (Motyl (ed.), 2017a, pp. 10–15; ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 105).

Наслідком репресивної політики стала хвиля втеч через кордон до Генеральної Губернії (нім. Generalgouverment, керівник – генерал-губернатор Ганс Франк). Частина колишніх старшин та активістів оселилася в Кракові, Празі, Берліні, де організовували військові гуртки та підтримували традиції українського війська. Саме в цих центрах почала формуватися еміграційна військова думка, яка пізніше вплинула на формування дивізії "Галичина" (Кучер, 2001, с. 203–210; Magocsi, 2010, p. 589).

Військові осередки української еміграції в Німеччині стали базою для майбутніх формувань. Частина старшин брала участь у створенні "Легіону Сушка", а згодом у підготовці кадрів для дивізії "Галичина". Вони відігравали роль у збереженні військових традицій, передавали досвід новому поколінню та впливали на політичні процеси в еміграційному середовищі (Патриляк, 2012, с. 121–128; Logusz, 1997, pp. 35–40).

Формування нової хвилі еміграції

Втікачі від радянських репресій поповнили лави українських еміграційних організацій у Європі. Серед них було чимало військових, які вже мали досвід участі у визвольних змаганнях, а також молодь, вихована в традиціях українського національного руху. З радянською анексією Західної України у вересні 1939 р. значна частина української інтелігенції, військових кадрів та духовенства опинилася під загрозою арештів і репресій. Тисячі людей були змушені тікати за кордон, переважно до Генеральної Губернії. Ці втечі створили основу нової хвилі української політичної та військової еміграції (Субтельний, 2009, с. 416; Magocsi, 2010, p. 592).

Початок війни між Німеччиною та СРСР у червні 1941 р. спровокував масові евакуації населення. Радянська влада організовано вивозила десятки тисяч робітників і спеціалістів у глибокий тил, а частину молоді вивезли як остарбайтерів до Німеччини. Під час повторної окупації Західної України у 1944 р. велика кількість українців, пам'ятаючи про попередні репресії, намагалася втекти на Захід (Патриляк, 2012, с. 134–140; Kochanski, 2012, pp. 241–250).

Особливу групу становили українські військовики – колишні старшини Армії УНР, УГА, а також учасники міжвоєнних військових структур, які знову опинилися в Німеччині. Вони активно створювали військово-політичні гуртки у Кракові, Берліні, Празі. Відомі приклади інтернування українських офіцерів у таборах Вецляр та Регенсбург (Logusz, 1997, pp. 45–52; Патриляк, 2012, с. 145–152).

Після завершення війни значна кількість українців опинилася у таборах переміщених осіб у Західній Німеччині. Найбільш відомими центрами стали Аугсбург, Мюнхен, Карлсфельд. У цих таборах відбувалася активна організація військово-ветеранських спілок, діяли курси, гуртки та навіть підпільні військові структури. Українська військова еміграція інтегрувалася у загальний еміграційний рух, створюючи передумови для відродження військової традиції на чужині (Motyl (ed.), 2017a, pp. 55–63; ЦДАГО, ф. 1, оп. 23).

Таким чином, радянська окупація сприяла формуванню ще однієї хвилі української військової еміграції, яка згодом відіграла значну роль у розвитку політичної та військової думки у таборах переміщених осіб та в діаспорних організаціях.

Роль Німеччини

Після поділу Польщі Німеччина отримала контроль над Генеральною губернією, де сформувався осередок української еміграції. Німці дозволили діяльність українських організацій у Кракові (Український Центральний Комітет на чолі з В. Кубійовичем), але обмежували будь-які військові ініціативи (Субтельний, 2009, с. 417; Magocsi, 2010, p. 596).

Німці створили батальйони "Нахтігаль" і "Роланд" під егідою Абверу, укомплектовані переважно українцями. Військовики-емігранти брали участь у цих формуваннях, але після проголошення Акту 30 червня 1941 р. у Львові Німеччина швидко

ліквідувала самостійницькі ініціативи (Патриляк, 2012, с. 122–127; Logusz, 1997, pp. 41–44).

Німеччина використовувала українських емігрантів як робочу силу (остарбайтери), але водночас дозволяла існування культурних та освітніх установ у Кракові, Берліні та Празі. У військовому середовищі підтримувалися окремі ветеранські ініціативи, але лише під контролем окупаційної влади (Kochanski, 2012, pp. 262–270; Motyl (ed.), 2017a, pp. 70–73).

У 1943 р. за підтримки німців почалося формування 14-ї гренадерської дивізії СС "Галичина", до якої увійшли тисячі українців, у т.ч. колишні військовики-емігранти. Для багатьох учасників це був спосіб уникнути депортації на примусові роботи та шанс здобути військовий досвід. Хоча дивізія була підпорядкована німецькому командуванню, вона стала важливим чинником у збереженні української військової традиції (Logusz, 1997, pp. 85-90; Субтельний, 2009, с. 419).

Після капітуляції Німеччини багато українських військовиків опинилися в таборах переміщених осіб (DP-camps) на території американської та британської зон окупації. Саме ці табори стали центрами відродження військової еміграції, а Німеччина – головним транзитним пунктом для нової хвилі еміграції до США, Канади, Великої Британії (Magocsi, 2010, p. 602; Motyl (ed.), 2017a, pp. 95–100).

Висновки. Дослідження української військової еміграції в Німеччині 1918–1945 років демонструє складний і багатовимірний процес формування політичної та військової ідентичності в умовах постійних зовнішніх викликів.

По-перше, радянська політика в Західній Україні у 1939–1941 рр., позначена масовими репресіями, депортаціями та переслідуванням національно орієнтованих еліт, сприяла активізації міграційних потоків. Тисячі українських військових та інтелектуалів змушені були залишати батьківщину, що підготувало ґрунт для формування нової хвилі еміграції.

По-друге, німецька окупаційна політика виявилася суперечливою: з одного боку, німці обмежували будь-які прояви української державності, ліквідовували самостійницькі ініціативи, а з іншого – використовували українські кадри у військових та політичних проєктах. Приклади батальйонів "Нахтігаль" і "Роланд", а також створення дивізії "Галичина" показують, що емігрантське середовище не лише зберігало, а й розвивало військову традицію навіть у складних умовах підпорядкування.

По-третє, формування нової хвилі еміграції після 1945 р. у таборах переміщених осіб у Німеччині мало вирішальне значення для подальшої історії українського війська за кордоном. Саме там відбувалася консолідація різних політичних течій, збереження бойового досвіду, створення нових освітніх і культурних осередків. Німеччина фактично стала транзитною територією для українців, які прямували далі до США, Канади чи Великої Британії, але й залишалася важливим центром організованого життя діаспори.

Таким чином, українська військова еміграція в Німеччині була продуктом поєднання трьох чинників: радянського терору, німецької окупаційної політики та власних прагнень українців до збереження й розвитку військової традиції. Попри зовнішній тиск, емігранти змогли сформувати середовище, що забезпечило неперервність українського військового досвіду, а згодом – стало підґрунтям для діяльності діаспори у Західному світі.

Досвід цієї еміграції є важливим не лише для розуміння історії XX століття, але й для сучасності: він показує, що навіть у найскладніших умовах українці здатні зберігати власну військову культуру, інституційність та політичні прагнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кучер Р. Українська еміграція між двома світовими війнами. Київ: Основи, 2001. 245 с.
2. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. Київ: Критика, 2012. 400 с.
3. Субтельний, О. Україна: історія. Київ: Либідь, 2009. 720 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 1, оп. 23, спр. 105.
5. Bociurkiw, Bohdan R. The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950). Edmonton: CIUS Press, 1996. 312 p.
6. Gross, Jan T. Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia. Princeton: Princeton University Press, 1988. Pp. 179–185.
7. Kochanski H. The Eagle Unbowed: Poland and the Poles in the Second World War. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012. 736 p.
8. Kresy-Siberia / deportation projects (online archives on June 1941 deportations).
9. Logusz, Michael. Galicia Division: The Waffen-SS 14th Grenadier Division, 1943–1945. New York: Schiffer Publishing, 1997. 568 p.
10. Magocsi, Paul Robert. A History of Ukraine: The Land and Its Peoples. Toronto: University of Toronto Press, 2010. 928 p.
11. Motyl, A. (ed.). The Encyclopedia of Ukraine. Toronto: University of Toronto Press, 2017. 320 p.

12. Motyl, Alexander, ed. The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941: A Sourcebook. (Intro and documents), 2017. Pp. 15–120.
13. Subtelny, Orest. Ukraine: A History. University of Toronto Press, 2009. 640 p.

REFERENCES

1. Kucher, R. (2001). Ukrainska emihratsiia v mizhvoiennii Yevropi. [Ukrainian emigration in interwar Europe]. Kyiv: Osnovy. 245 p. [in Ukrainian].
2. Patryliak, I. (2012). Viiskova diialnist OUN(B) u 1940–1942 rokakh. [The military activity of OUN(B) in 1940–1942]. Kyiv: Krytyka. 400 p. [in Ukrainian].
3. Subtelnyi, O. (2009). Ukraina: istoriia. [Ukraine: A history]. Kyiv: Lybid. 720 p. [in Ukrainian].
4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy (TsDAHO), f. 1, op. 23, spr. 105. [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, fond 1, opis 23, spr. 105]. [in Ukrainian].
5. Bociurkiw, B. R. (1996). The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950). Edmonton: CIUS Press. 312 p.
6. Gross, J. T. (1988). Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia. Princeton: Princeton University Press. Pp. 179–185.
7. Kochanski, H. (2012). The Eagle Unbowed: Poland and the Poles in the Second World War. Cambridge, MA: Harvard University Press. 736 p.
8. Kresy-Siberia / deportation projects (online archives on June 1941 deportations).
9. Logusz, M. (1997). Galicia Division: The Waffen-SS 14th Grenadier Division, 1943–1945. New York: Schiffer Publishing. 568 p.
10. Magocsi, P. R. (2010). A History of Ukraine: The Land and Its Peoples. Toronto: University of Toronto Press. 928 p.
11. Motyl, A. (Ed.). (2017a). The Encyclopedia of Ukraine. Toronto: University of Toronto Press. 320 p.
12. Motyl, A. (Ed.). (2017b). The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941: A Sourcebook. Toronto: University of Toronto Press. Pp. 15–120.
13. Subtelny, O. (2009). Ukraine: A History. Toronto: University of Toronto Press. 640 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 330.341.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-2

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vilnickiy@gmail.com

Олександра СВЙОНТИК,
orcid.org/0000-0002-0945-3538
кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) lesyadudnyk@dspu.edu.ua

Ростислав БУРДЯК,
orcid.org/0009-0009-3049-5685
аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) rostuslavburdyak@gmail.com

УРЯДОВА ПОЛІТИКА ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ У СФЕРІ НАУКИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

У статті розкрито зміст і напрями політику південнокорейських урядів і сфері науки і технологій впродовж 60-х рр. XX – початку XXI ст., запропоновано періодизацію «наукової політики» Південної Кореї. На основі аналізу змістових та формальних характеристик політики південнокорейських урядів і сфері науки і технологій можна виділити такі періоди: 1) формування інституційної бази (1960–1970-ті рр.), що передбачало створення Міністерства науки і технологій, створення державних науково-дослідних інститутів, відкриття KAIC як передового центру підготовки кадрів; 2) перехід до вітчизняних високих технологій (1980–1990-ті рр.), який полягав у започаткуванню масштабних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у стратегічних галузях (електроніка, хімія, напівпровідники), зростанні витрат на наукові дослідження і розвиток технологій до рівня країн ОЕСР), формування національної інноваційної системи та підтримка венчурних компаній; 3) розбудова інноваційної екосистеми (2000–2010-ті рр.), що проявилося у реалізації «Проєкту розвитку провідних технологій (Проєкт G7)», посиленні співпраці між університетами, бізнесом та державними інститутами, розвитку стартапів та венчурного капіталу, формуванні моделі креативних інновацій після фінансової кризи 1997–1998 рр.; 4) подолання поточних викликів і пошуки нової стратегії (2020-ті рр.), що позначилося прийняттям закону про національні дослідження та розробки (NRDIA, 2020), курсом на інтеграцію корейської науки у світовий контекст (участь у міжнародних проектах, мобільність дослідників), прагненням подолати проблеми міжвідомчої координації та дисбалансу між виробництвом та сектором послуг, відставання малих і середніх підприємств у сфері інновацій.

Ключові слова: *Республіка Корея, післявоєнна відбудова, освіта, наукові дослідження і технології, наукова політика, інновації.*

Vasyl ILNYTSKYI,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukraine's History
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

Oleksandra SVIONTYK,
orcid.org/0000-0002-0945-3538
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) lesyadudnyk@dspu.edu.ua

Rostyslav BURDYAK,
orcid.org/0009-0009-3049-5685
Postgraduate student at the Department of the World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) rostuslavburdyak@gmail.com

GOVERNMENT POLICY OF SOUTH KOREA IN THE FIELD OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY)

The article reveals the content and directions of the policy of South Korean governments in the field of science and technology during the 60s of the 20th – beginning of the 21st century, and proposes a periodization of the science policy of South Korea. Based on the analysis of the content and formal characteristics of the policy of South Korean governments in the field of science and technology, the following periods can be distinguished: 1) the formation of an institutional base (1960–1970s), which provided for the creation of the Ministry of Science and Technology, the creation of state research institutes, the opening of KAIS as an advanced training center; 2) the transition to domestic high technologies (1980–1990s), which consisted in the launch of large-scale research and development work in strategic industries (electronics, chemistry, semiconductors), the growth of spending on scientific research and technology development to the level of OECD countries, the formation of a national innovation system and support for venture companies; 3) the development of an innovation ecosystem (2000–2010s), which was manifested in the implementation of the "Project for the Development of Leading Technologies (G7 Project)", strengthening cooperation between universities, business and state institutions, the development of startups and venture capital, the formation of a model of creative innovations after the financial crisis of 1997–1998; 4) overcoming current challenges and searching for a new strategy (2020s), which was marked by the adoption of the National Research and Development Act (NRDIA, 2020), the course towards integrating Korean science into the global context (participation in international projects, mobility of researchers), the desire to overcome the problems of interagency coordination and imbalance between production and the service sector, the lag of small and medium-sized enterprises in the field of innovation.

Key words: *Republic of Korea, post-war reconstruction, education, scientific research and technology, science policy, innovation.*

Постановка проблеми. Післявоєнна відбудова України передбачає посилення уваги уряду та громадськості до питань освіти і науки як чинників економічного та культурного розвитку суспільства. Відтак виникає необхідність дослідити «наукову політику» тих країн, які в умовах післявоєнної відбудови зробили акцент на науково-технологічні дослідження. Серед них особливе місце посідає Республіка Корея, яка є світовим лідером у сфері високих технологій (IT, електроніка, біотехнології, телекомунікації). Корейський уряд цілеспрямовано інвестує в наукові дослідження і дослідницько-конструкторську роботу (НДДКР), створює технопарки, стимулює приватний сектор та університети. Вивчення цієї політики є важливим для аналізу ефективності партнерства «держава-бізнес-наука». Загалом аналіз політики південнокорейських урядів у сфері науки і технологій дасть змогу зрозуміти механізми ефективного науково-технічного розвитку, оцінити роль держави в цьому процесі та використовувати корейський досвід як певну модель для вдосконалення політики України у зазначених сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вражаючі досягнення Республіки Корея у сфері науки, технологій та інновацій привертають увагу до змісту урядової політики, спрямованої на розвиток зазначених секторів суспільного життя. Харак-

теризуючи ці процеси, ми спиралися на методологію наукових досліджень, апробовану у працях низки корейських, американських і українських учених. Відзначимо, що дослідники фокусувалися на інституційних та нормативно-правових засадах наукового розвитку Південної Кореї (Kim Hyung Ki, 1985; Hae-Young Rieh Hwang, 1990; Ji Woong Yoon, 2014), характеризували взаємозв'язок між освітніми реформами і технологічним проривом (Adams & Gottlieb, 1993; Каленюк, 2005; Товкач, 2012; Назаренко, 2023; Галів, 2024), вказували на роль науки і технологій в економічному розвитку країни (Bae & Lie, 2016; Kim Sang-Hyun, 2017; Ткаченко, 2017; Шлапак, 2017; Баланчук, 2018; Новіков, 2023). Відтак постає завдання узагальнити політику урядів Південної Кореї у сфері науки і технологій, впроваджувану з кінця 1960- х рр. і до сьогодення.

Мета статті – розкрити зміст і напрями політику південно-корейських урядів і сфері науки і технологій впродовж 60-х рр. XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Науково-технологічні досягнення Республіки Корея сягають своїм корінням 1960-х рр. Як слушно зауважив Джі Вун Юн, у 1960 – 1970-х роках корейський уряд створив інституційну основу для розвитку науки і техніки. Наприкінці 1960-х рр. Міністерство науки і технологій та фінансований урядом Науково-дослідний інститут стали ключовими організаціями для впровадження політики, спрямованої на сприяння прогресу науки і техніки в Кореї. Корейський уряд також зосередився на вивченні та засвоєнні іноземних технологій шляхом ліцензування та імпорту засобів виробництва (Ji Woong Yoon, 2014). У цей час наукові програми швидко розширилася у відповідь на зростаючий попит на високоосвічених працівників в академічних установах, дослідницьких організаціях і на вищому рівні корпоративного менеджменту з початку 1970-х рр. Загальна кількість записаних до магістратури й докторантури (аспірантури) у 1969 р. становила 6155 осіб, а в 1979 р. вже 25 789. З цієї кількості 22 754 навчалися на магістратурі, а решта 3035 працювали над докторськими ступенями. Найбільша кількість здобувачів освіти прагнули отримати ступінь магістра з соціальних наук (31,2%), ступінь доктора філософії в медицині (34,0%). Із загальної кількості аспірантів 14,9% працювали у сфері інженерних наук, лише 7,8% – фізичних наук (Kim Hyung Ki, 1985: 32).

Уряд Республіки Корея у 1970 р. заснував спеціальну установу для аспірантських студій – Корейський передовий інститут науки (KAIS). Він створювався з метою «виробити для корейської промисловості запас інженерів і прикладних науковців, які поєднують високі здібності з передовою підготовкою, орієнтованою на технологічні потреби сучасної промисловості» (Kim Hyung Ki, 1985: 32). Крім того, передбачалося, що інститут стимулюватиме післядипломну наукову освіту, яка страждала від надмірного наголосу на запам'ятовуванні, неадекватної лабораторної підготовки, відсутності контакту з реальним світом за межами кампусів та браку професорів із сучасною підготовкою. Інститут отримав значну автономію, був виведений за межі юрисдикції Міністерства освіти. Уряд через Міністерство науки і технологій, забезпечував для Інституту адекватні операційні кошти на постійній основі. Набір абітурієнтів найвищої якості гарантувався державними заходами, які, серед іншого, покривали повну вартість навчання, звільняли успішних абітурієнтів від військової служби та гарантували працевлаштування після закінчення навчання. Здобувачі освіти були зобов'язані працювати у вітчизняних промислових, освітніх або дослідницьких організаціях протягом трьох років після закінчення навчання (Kim Hyung Ki, 1985: 32).

KAIS мав право присуджувати ступінь доктора філософії (PhD), професійного інженера та магістра наук (MS). У 1979 р. У ньому студіювало 527 студентів у магістратурі, 186 – у професійній інженерії, 107 осіб навчалося на докторських програмах. Штат інституту складався з 72 викладачів та 70 ад'юнкт-професорів, зокрема й запрошених з-за з-за кордону. Паралельно з освітою науковців та інженерів уряд приділяв особливу увагу підготовці технічних кадрів. Було здійснено кількісне розширення професійно-технічної освіти з акцентом на інтенсивну технічну підготовку, особливо для важкої, хімічної промисловості та інших пріоритетних галузей. Крім того, підприємства, як кінцеві користувачі підготовлених технічних спеціалістів, заохочувалися урядом створювати «приєднані професійно-технічні школи» на своїх територіях (Kim Hyung Ki, 1985: 32).

У 1980–1997 рр. корейський уряд змінив напрямок своєї політики з вивчення технологій на розвиток власного наукового та технологічного потенціалу у високотехнологічних секторах, що вимагав місцевого потенціалу науково-дослідних робіт. Така політика започаткувала широкомасштабні науково-дослідницькі програми, спрямовані на певні галузі, щоб ліквідувати великий розрив між розвиненими країнами та Південною Кореєю. Корея стала швидким наслідувачем, зробивши значні інвестиції в певні галузі, насамперед напівпровідникову, електронну, сталеливарну та хімічну

промисловість (Ji Woong Yoon, 2014). Перша зміна парадигми в бік високих технологій відбулася в 1987 р. через запуск Програми розвитку загальних промислових технологій, заснованої на Законі про промисловий розвиток, який надавав фінансову та технологічну допомогу приватним компаніям для розробки критично важливих технологій високого ризику. До того часу приватні фірми почали виконувати власні науково-дослідні роботи, зменшуючи свою залежність від імпортних технологій. Витрати на сферу наукових досліджень (R&D) зросли з 0,77% ВВП у 1980 р. до 2,33% у 1994 р., що є рівнем, який можна порівняти з розвинутими економіками ОЕСР (Korean Focus Areas, 2019).

Наприкінці 1990-х рр. корейський уряд розробив план побудови національної науково-технічної інноваційної системи. Незважаючи на те, що відповідна інфраструктура існувала протягом 40 років і напрацьовувався потенціал науково-дослідних розробок для інновацій, усе ж бракувало комплексності і системності, які є вирішальними для появи і впровадження стійких інновацій. Реакцією уряду на цю проблему була розробка політики, яка намагалася систематизувати весь процес науково-технічних інновацій (Ji Woong Yoon, 2014).

Насамперед було сформовано систему управління інноваційним розвитком країни. Як зауважив І. Баланчук, у 1998 р. у Міністерстві торгівлі, промисловості та енергетики розробили спеціалізовану програму по роботі з середнім і малим бізнесом, з якої в 2007 р. виділилася програма з підтримки стартапів (консалтинг, гранти, законодавчі ініціативи тощо). У 2000 р. був створений фонд «Korea Techno-Venture Foundation». У завдання фонду входить розвиток національної венчурної галузі через програми популяризації, формування підприємницької культури і комерціалізації технологій із глобальним потенціалом. У 2011 р. утворено Міністерство економіки знань (Knowledge Economy Ministry), куди були інтегровані відповідні функції вже згадуваних вище Міністерства торгівлі, промисловості та енергетики, Міністерства інформатизації і комунікацій, а також Міністерства науки і технологій (Баланчук, 2018: 51–52).

П'ятирічний план розвитку науки і техніки (1997–2001 рр.) забезпечив більшу узгодженість розрізненої науково-технічної політики. Водночас, у 1999 р. було створено Національну науково-технічну раду на чолі з президентом Південної Кореї. Постійну прихильність уряду до амбітної стратегії зростання, орієнтованої на науку та технології, добре ілюструє «Проект розвитку провідних технологій (Проект G7)», який мав на меті підняти науку та технології Кореї до рівня найрозвиненіших економік. Це був перший міжвідомчий спільний науково-дослідний проект, у процесі планування якого брали участь приватні компанії. Він слугував шаблоном для наступних великих національних науково-дослідних проектів (Korean Focus Areas, 2019).

Значну роль щодо удосконалення наукової політики Південної Кореї відіграли рекомендації ОЕСР, яка проводила спеціальні дослідження з цією метою у 1996, 2009 і 2014 рр. Після азіатської фінансової кризи 1997–1998 рр. уряд Кореї прагнув прискорити перехід від «наздоганяльної» до «креативної» національної системи інновацій. Ця креативна модель призвела до значного збільшення витрат на науково-дослідні роботи (як з боку державного, так і приватного сектору) та зростання зусиль для покращення потоків знань і передачі технологій у системі інновацій. Республіка Корея продовжувала збільшувати витрати на R&D, і в 2006 р. цей показник досяг 3,2% ВВП, що є одним із найвищих рівнів у світі. Поступово відбувалося посилення міжміністерської координації з питань науки, технологій та інновацій, зміцнення зв'язків між університетами, державними дослідницькими інститутами і приватним сектором. Беручи до уваги рекомендації ОЕСР, в Південній Кореї було взято курс на сприяння розвитку екосистеми стартапів шляхом зміни податкових кредитів на дослідження та розробки, щоб зробити їх більш вигідними для інноваційних фірм (Korean Focus Areas, 2019).

Нещодавно проведений Корейським інститутом науково-технічної політики аналіз, виявив дуже сильну державну підтримку бізнес-інновацій та науково-дослідних розробок, покращення рамкових умов для високоосвіченої робочої сили та якісної інфраструктури ІКТ, а також значну схильність до раннього впровадження технологій. Він вказав на потребу у вдосконаленні корейської системи НТІ, щоб реагувати на швидкі зміни внутрішнього та міжнародного середовища, такі як цифрова трансформація, кліматична криза та технологічна гегемонія (Korean Focus Areas, 2019).

До 2019 р. витрати на R&D, більшість з яких зосереджено на експериментальних розробках, досягли рівня, що вдвічі перевищує середній показник по країнах ОЕСР (на 2021 р. вони становили майже 5% ВВП). Попри те, що уряд надає потужну підтримку стартапам, інноваційна діяльність все ще зосереджена переважно у великих компаніях. Крім того, корейська система НТІ потребує подальшої інтернаціоналізації через проєкти, мобільність

дослідників та участь у міжнародних дослідницьких інфраструктурах. Щоб краще задовольнити потреби Кореї в епоху глобальних змін, необхідно зміцнити можливості університетів і науково-дослідницьких інститутів для проведення передових досліджень. Цього можна досягти шляхом сприяння автономії академічних закладів, удосконалення систем оцінювання, адаптації моделі фінансування цих закладів до досягнення їхніх цілей, сприяння співпраці між різними науковими установами та інституціями, створення цільових програм для високоризикованих досліджень (Korean Focus Areas, 2019).

Згідно з щорічним оглядом ОЕСР за 2023 р., Південна Корея має одні з найвищих у світі показників інноваційних вкладень з погляду витрат на людський капітал та дослідження. Республіка Корея має найвищу частку випускників закладів вищої освіти серед країн ОЕСР, багато з яких працюють у галузі науки, технологій, інженерії та математики (STEM). Молодь особливо вправно використовує цифрові та інформаційно-комунікаційні технології, що дозволяє роботодавцям швидко інтегрувати новітні технології. Крім людського капіталу, фінансові вкладення в інновації, виміряні валовими внутрішніми витратами на дослідження та розробки (GERD), посідають друге місце у світі (4,93% ВВП у 2021 р.) (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

У 2020 р. був прийнятий і наступного року набув чинності закон Південної Кореї про національні дослідження та розробки (NRDIA). Закон забезпечує загальну основу для національних програм досліджень та розробок, переходячи від відомчої ізольованості до комплексного та системного підходу. Його метою є підвищення національного інноваційного потенціалу шляхом сприяння автономному та відповідальному дослідницькому середовищу, підвищення ефективності державних досліджень і розробок, заохочення співпраці між приватним та державним секторами, а також сприяння відкритим інноваціям та комерціалізації результатів досліджень. Ключові особливості включають дозвіл на спільне володіння правами інтелектуальної власності приватними компаніями-учасниками і сприяння розкриттю та поширенню даних досліджень і розробок (National Research And Development Innovation Act, 2020).

З іншого боку, перед подальшим науково-технологічним, інноваційним і економічним розвитком Південної Кореї постають нові виклики та проблеми. По-перше, незважаючи на те, що Республіка Корея лідирує у певних цифрових технології, не всі фірми мають необхідний потенціал для впровадження нових технологій, що створює ризики, особливо для малих і середніх підприємств (МСП) та їх конкурентоспроможності (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

По-друге, південнокорейський уряд надає потужну підтримку МСП, але інноваційна діяльність все ще зосереджена у великих компаніях. Сеул став однією з провідних світових екосистем стартапів завдяки значній фінансовій і структурній підтримці, яка забезпечує легкість ведення бізнесу, а також передовій інфраструктурі ІКТ і доступу до інновацій державного сектора. Проте, стартапи стикаються з проблемами, намагаючись вийти на міжнародний рівень. Підтримка інших МСП виявляється менш ефективною, з низьким рівнем інновацій і другим за величиною розривом у продуктивності з великими компаніями серед країн ОЕСР (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

По-третє, підвищення продуктивності та інноваційна діяльність здебільшого були зосереджені в окремих секторах. Між виробничим сектором (зокрема, виробництвом ІКТ) і сектором послуг існує великий розрив у зростанні, продуктивності та витратах на дослідження та розробки. У майбутньому важливо, зокрема, розвивати послуги з високою доданою вартістю. Незважаючи на різноманітні політичні заходи та успіхи в деяких галузях, результати поки що не виправдовують потенціал, а між секторами ІКТ та іншими секторами зберігається значний розрив у зростанні та продуктивності. З високою часткою зайнятості в галузі ІКТ існує ризик того, що інші сектори відстають, особливо в контексті цифрової трансформації. Оскільки молоде, добре освічене та міське населення продовжує отримувати переваги від лідерства Кореї в секторах ІКТ та виробництва, це залишається життєво важливим для запобігання загостренню нерівності (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

По-четверте, прогнозне бачення корейської дослідницької системи потребуватиме посилення автономії в університетах і державних науково-дослідних інститутах, а також сприяння високим ризикам, підтримка досліджень з довгостроковим впливом і проривним потенціалом. Державному управлінню дослідницькою системою потрібно буде посилити довгострокову спрямованість, толерантність до ризику та застосування принципу субсидіарності, а також наголос на якісній оцінці ефективності, щоб сприяти дослідженню з високим ризиком і високою винагородою. Значні зусилля, зроблені останнім часом для цього, включають Національний закон про інноваційні дослідження та розробки (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

По-пяте, управління НТІ в Кореї ґрунтується на потужній системі прогнозування, що включає амбітні середньострокові та довгострокові плани та стратегії, що включають весь уряд, але координацію можна покращити. Існує унікальний, комплексний і централізований багатоступеневий процес для визначення стратегічних напрямків для НТІ в уряді. Однак міжміністерська координація залишається важливою проблемою, і її необхідно покращити, щоб допомогти Південній Кореї долати суспільні проблеми за допомогою досліджень та інновацій. Загалом існуючий процес координації виглядає надто обтяжливим і зосередженим на розподілі ресурсів та управлінні бюджетною конкуренцією між міністерствами. Проблеми, що виникають, і нові пріоритети, як правило, вирішуються шляхом перерозподілу фінансування, а не шляхом розробки узгодженої та цілісної політики науково-дослідної діяльності. Нещодавно створені схеми, орієнтовані на виклики, і амбітна політична стратегія, орієнтована на місію, представляють багатообіцяючу модель для майбутньої корейської політики в галузі НТІ, якщо вони базуватимуться на системному підході для сприяння безперервному стратегічному діалогу між урядом (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

Зважаючи на ці виклики, фахівці ОЕСР у 2023 р. запропонували такі рекомендації урядові та зацікавленим інституціям Республіки Корея: 1) сприяти наскрізній стратегії та передбаченню. Потрібно сформувати спільну візію, яка об'єднувала б різні довгострокові галузеві стратегії для визначення внеску НТІ в корейське суспільство. Система НТІ має бути орієнтована на забезпечення переходів і вирішення суспільних проблем шляхом прийняття загальноурядового підходу, експериментування з політикою, орієнтованою на місію, і забезпечення безперервності між державними мандатами. Крім того, корейська система НТІ потребує подальшої інтернаціоналізації через проєкти, мобільність дослідників та участь у міжнародних дослідницьких інфраструктурах; 2) підтримати бізнес-інновації. Роль сфери послуг, зокрема у сприянні інноваціям у наукомістких послугах, необхідно посилити. Південній Кореї необхідно дбати про поширення інноваційних технологій серед малих і середніх підприємств та зміцнити глобальні зв'язки стартапів. Цього можна досягти за допомогою низки політичних ініціатив, включаючи зменшення адміністративного тягаря, розвиток навичок, сприяння співпраці з великим бізнесом і науковими колами, а також впровадження цільових програм підтримки; 3) посилити систему досліджень. Задля цього необхідно зміцнити можливості університетів та національних інститутів досліджень (GRI) проводити високоякісні дослідження. Цього можна досягти шляхом сприяння автономії академічних установ, вдосконалення систем оцінювання та аналізу, адаптації моделі фінансування цих установ до досягнення їхніх цілей, сприяння співпраці між GRI та університетами, а також створення цільових програм для досліджень з високим ризиком та високою винагородою (OECD Reviews of Innovation Policy, 2023).

Висновки. Отже, на основі аналізу змістових та формальних характеристик політики південнокорейських урядів і сфері науки і технологій можна виділити такі періоди: 1) формування інституційної бази (1960–1970-ті рр.), що передбачало створення Міністерства науки і технологій, створення державних науково-дослідних інститутів, відкриття KAIC як передового центру підготовки кадрів; 2) перехід до вітчизняних високих технологій (1980–1990-ті рр.), який полягав у започаткуванню масштабних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у стратегічних галузях (електроніка, хімія, напівпровідники), зростанні витрат на наукові дослідження і розвиток технологій до рівня країн ОЕСР), формування національної інноваційної системи та підтримка венчурних компаній; 3) розбудова інноваційної екосистеми (2000–2010-ті рр.), що проявилося у реалізації «Проекту розвитку провідних технологій (Проект G7)», посиленні співпраці між університетами, бізнесом та державними інститутами, розвитку стартапів та венчурного капіталу, формуванні моделі креативних інновацій після фінансової кризи 1997–1998 рр.; 4) подолання поточних викликів і пошуки нової стратегії (2020-ті рр.), що позначилося прийняттям закону про національні дослідження та розробки (NRDIA, 2020), курсом на інтеграцію корейської науки у світовий контекст (участь у міжнародних проектах, мобільність дослідників), прагненням подолати проблеми міжвідомчої координації та дисбалансу між виробництвом та сектором послуг, відставання малих і середніх підприємств у сфері інновацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adams D., Gottlieb E. E. Education and social change in Korea. New York: Garland, 1993.
2. Bae S.-O., Lie J. The Coming Crisis of Scientific and Technological Expertise in South Korea: Science and Technology Policy and Trends in the Supply of Scientists and Engineers. *Asian Survey*, 2016. Issue 56(4). P. 676–706.
3. Hae-Young Rieh Hwang. Science and technology information policy in Korea. *Government Information Quarterly*. 1990. Vol. 7. Issue 1. P. 9–24.

4. Ji Woong Yoon. Evolution of Science and Technology Policy in Korea. *The Korean Journal of Political Studies*. 2014. N 29(1). P. 147–172.

5. Kim Hyung Ki. Science policy and organization of research in the Republic of Korea. Paris: UNESCO, 1985. 66 p.

6. Kim Sang-Hyun. Science, Technology, and the Imaginaries of Development in South Korea. *Development and Society.* 2017. Vol. 46. No. 2. P. 341–371.

7. Korean Focus Areas: A global powerhouse in science and technology. 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/korean-focus-areas_f91f3b75-en/a-global-powerhouse-in-science-and-technology_61cbd1ad-en.html

8. National Research And Development Innovation Act. (2020). URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=62484&type=part&key=18#:~:text=The%20purpose%20of%20this%20Act%20is%20to,the%20improvement%20of%20citizens'%20quality%20of%20life.

9. OECD Reviews of Innovation Policy: Korea 2023. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-reviews-of-innovation-policy-korea-2023_bdcf9685-en.html

10. Баланчук І. С. Досвід інноваційного розвитку Південної Кореї і його адаптація в Україні. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3. С. 50–55.

11. Галів М. Роль освіти у післявоєнній відбудові Республіки Корея (друга половина XX ст.): уроки для України. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том ІІ / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 40–44.

12. Каленюк І. Освіта Республіки Корея в контесті стратегії суспільного розвитку. *Вища освіта України*. 2005. № 2. С. 117–122.

13. Назаренко О.Є. Тенденції розвитку вищої освіти в Республіці Корея. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з педагогіки. Київ, 2023. 265 с.

14. Новіков, В. (2023). Чому Україна не Корея: основні відмінності і їх вплив на економічну політику. *Цензор.нет*. URL: https://biz.censor.net/m3417498

15. Ткаченко В. Секрет інноваційного прориву Південної Кореї: досвід для України. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2184059-sekretinnovacijnogo-prorivu-pivdennoi-korei-dosvid-dlaukraini.html.

16. Товкач Є. Система вищої освіти Південної Кореї (друга половина XX ст.): становлення, особливості розвитку, сучасний стан. *Українська орієнталістика*. 2012. № 6. С. 185–187.

17. Шлапак А. Корейське диво й українське не дивно. *24 канал*. 2017. URL: https://24tv.ua/koreyske_divo_y_ukrayinske_ne_divno_n867710

REFERENCES

1. Adams, D., Gottlieb, E. E. (1993). Education and social change in Korea. New York: Garland.

2. Bae, S.-O., Lie, J. (2016). The Coming Crisis of Scientific and Technological Expertise in South Korea: Science and Technology Policy and Trends in the Supply of Scientists and Engineers. *Asian Survey*, *56(4),* 676–706.

3. Hwang, Hae-Young Rieh. (1990). Science and technology information policy in Korea. *Government Information Quarterly*, *7(1),* 9–24.

4. Yoon, Ji Woong. (2014). Evolution of Science and Technology Policy in Korea. *The Korean Journal of Political Studies, 29(1),* 147–172.

5. Kim, Hyung Ki. (1985). Science policy and organization of research in the Republic of Korea. Paris: UNESCO, 66 p.

6. Kim, Sang-Hyun. Science, Technology, and the Imaginaries of Development in South Korea. *Development and Society.* 2017. Vol. 46. No. 2. P. 341–371.

7. Korean Focus Areas: A global powerhouse in science and technology. 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/korean-focus-areas_f91f3b75-en/a-global-powerhouse-in-science-and-technology_61cbd1ad-en.html

8. National Research And Development Innovation Act. (2020). URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=62484&type=part&key=18#:~:text=The%20purpose%20of%20this%20Act%20is%20to,the%20improvement%20of%20citizens'%20quality%20of%20life.

9. OECD Reviews of Innovation Policy: Korea 2023. (2023). *OECD*. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-reviews-of-innovation-policy-korea-2023_bdcf9685-en.html

10. Balanchuk, I. S. (2018). Dosvid innovatsiinoho rozvytku Pivdennoi Korei i yoho adaptatsiia v Ukraini [Experience of innovative development of South Korea and its adaptation in Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika, 3,* 50–55. [in Ukrainian].

11. Haliv, M. (2024). Rol osvity u pisliavoiennii vidbudovi Respubliky Koreia (druha polovyna XX st.): uroky dlia Ukrainy [The role of education in the post-war reconstruction of the Republic of Korea (second half of the 20th century): lessons for Ukraine]. *Nauka i osvita Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zavdannia v konteksti natsionalnoi bezpeky*. Tom II / [Red.: V. Ilnytskyi, M. Haliv]. Kyiv – Drohobych – Lviv – Pereiaslav – Uzhhorod – Zaporizhzhia: Vydavnychyi dim «Helvetyka», 40–44. [in Ukrainian].

12. Kaleniuk, I. (2025). Osvita Respubliky Koreia v kontesti stratehii suspilnoho rozvytku [Education of the Republic of Korea in the context of the strategy of social development]. *Vyshcha osvita Ukrainy, 2,* 117–122. [in Ukrainian].

13. Nazarenko, O. Ye. (2023). Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v Respublitsi Koreia [Trends in the development of higher education in the Republic of Korea]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii z pedahohiky. Kyiv. [in Ukrainian].

14. Novikov, V. (2023). Chomu Ukraina ne Koreia: osnovni vidminnosti i yikh vplyv na ekonomichnu polityku [Why Ukraine is not Korea: the main differences and their impact on economic policy]. *Tsenzornet*. URL: https://biz.censor.net/m3417498 [in Ukrainian].

15. Tkachenko, V. (2017). Sekret innovatsiinoho proryvu Pivdennoi Korei: dosvid dlia Ukrainy [The secret of South Korea's innovative breakthrough: experience for Ukraine]. *Ukrinform*. URL: https:// www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2184059-sekretinnovacijnogo-prorivu-pivdennoi-korei-dosvid-dlaukraini.html [in Ukrainian].

16. Tovkach, Ye. (2012). Systema vyshchoi osvity Pivdennoi Korei (druha polovyna XX st.): stanovlennia, osoblyvosti rozvytku, suchasnyi stan [The system of higher education in South Korea (second half of the 20th century): formation, features of development, current state]. *Ukrainska oriientalistyka, 6,* 185–187. [in Ukrainian].

17. Shlapak, A. (2017). Koreiske dyvo y ukrainske ne dyvno [Korean Miracle and Ukrainian Not Wonderful]. URL: https://24tv.ua/koreyske_divo_y_ukrayinske_ne_divno_n867710 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 94 (477)“1658”:930’06(477+438)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-3

Степан КОБУТА,
orcid.org/0000-0002-9210-3319
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.kobuta@pnu.edu.ua

ГАДЯЦЬКА УГОДА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

У статті досліджено роль та значення Гадяцької угоди 1658 р. у сучасному українському та польському історичному дискурсі. Стаття спирається на міждисциплінарний підхід, залучаючи джерела та дослідження українських науковців. Матеріал опрацьовано із використанням наукових методів аналізу, синтезу та порівняння, завдяки чому охарактеризовані основні проблемні епізоди у висвітленні цієї проблематики. Насамперед, звернено увагу на політичні обставини укладення угоди, діяльність гетьмана Івана Виговського та Юрія Немирича (чи не ключових ініціаторів козацько-польських переговорів), а також – на окремі положення, що передбачали створення Великого князівства Руського як третього члена федеративної Речі Посполитої. Особливу увагу приділено рецепції договору в історіографії XVII–XXI ст., формуванню «гадяцького міфу», а також його символічної у створенні альтернативних моделей української державності. У контексті сучасних політичних викликів та історичної пам’яті угоду в Гадячі розглянуто як приклад намагання дійти компромісу між українськими та польськими ранньомодерними елітами. Обставини реалізації такої унії, причини її невдачі досі викликають вагомий суспільний інтерес, фахові дискусії у науковому середовищі, що впливає на політику історичної пам’яті, написання шкільної методичної літератури. Акцентовано на потенціалі Гадяцької угоди як елементі національної ідентичності й основі для подальшого діалогу між польським та українським народами. У висновках зауважено, що увага до Гадяцької угоди випливає із потреби досліджувати початки козацької Руїни з точки зору сучасної науки, наукових концепцій та нових джерел, відкритих для інтерпретації та опрацювання. Також встановлено, що подальшого розвитку потребуватиме аналіз взаємодії політичних еліт та еволюції історичної пам’яті у Східній Європі XVII ст.

Ключові слова: *Гадяцький договір, історіографія, Іван Виговський, дискурс, еліти.*

Stepan KOBUTA,
orcid.org/0000-0002-9210-3319
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Educational Methodology
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.kobuta@pnu.edu.ua

THE HADYACH AGREEMENT IN UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE: EVOLUTION OF VIEWS

This article examines the role and significance of the Hadiach Agreement of 1658 in contemporary Ukrainian and Polish historical discourse. First, attention is drawn to the political circumstances surrounding the conclusion of the agreement, the activities of Hetman Ivan Vyhovsky and Yurii Nemyrych (perhaps the key initiators of the Cossack-Polish negotiations), as well as to individual provisions that provided for the creation of the Grand Duchy of Rus as the third member of the federal Polish Lithuanian Commonwealth. Particular attention is paid to the reception of the treaty in historiography of the 17th–21st centuries, the formation of the ‘‘Hadiach myth,’’ and its symbolic role in the creation of alternative models of Ukrainian statehood. In the context of contemporary political challenges and historical memory, the agreement in Hadiach is considered as an example of an attempt to reach a compromise between the Ukrainian and Polish early modern elites. The circumstances of the implementation of such a union and the reasons for its failure still arouse considerable public interest and professional discussions in the scientific community. The article is based on an interdisciplinary approach, drawing on sources and research by Ukrainian and Polish scholars. It emphasizes the potential of the Hadiach Agreement as an element of national identity and a basis for further dialogue between the two nations. The study found that the Treaty of Hadiach is perceived as an unrealized but symbolically important attempt to create a federal model of coexistence between the peoples of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The results of the analysis emphasize the relevance of rethinking this event for the contemporary Ukrainian-Polish dialogue, particularly in the context of countering Russian aggression. Further development will require an analysis of the interaction of political elites and the evolution of historical memory in Eastern Europe in the 17th century.

Key words: *Treaty of Hadiach, historiography, Ivan Vyhovsky, discourse, elites.*

Постановка проблеми. Гадяцький договір, підписаний 16 вересня 1658 року в місті Гадяч, є однією з ключових, проте суперечливих подій в історії України та Речі Посполитої XVII ст. Він став спробою реформувати Річ Посполиту, перетворивши її на федерацію трьох рівноправних суб'єктів: Корони Польської, Великого князівства Литовського та Великого князівства Руського (України). Угоду мали укласти в складних політичних умовах після смерті Богдана Хмельницького у серпні 1657 р. Його наступник, гетьман Іван Виговський, спочатку прагнув дотримуватися нейтральної зовнішньої політики, підтримуючи зв'язки зі Швецією, Трансільванією та Кримським ханством. Однак втручання Москви у внутрішні справи Гетьманщини та загострення соціально-політичних суперечностей, зокрема повстання Мартина Пушкаря та Якова Барабаша (1657–1658 рр.), підштовхнули І. Виговського до пошуку підтримки ззовні, і він обрав Річ Посполиту. Ця співпраця мала на меті збереження суверенітету та розширення кордонів Гетьманщини. Зважаючи на значення такого діалогу для усієї історії україно-польських зовнішньополітичних відносин, відлуння тогочасних обговорень відчутне і у сучасному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ухвалення Гадяцької угоди 1658 р. багато разів привертала увагу українських істориків. Одними з перших ґрунтовних досліджень стали праці Василя Герасимчука (Герасимчук, 1909) та В'ячеслава Липинського (18), які ще на початку XX ст. розглядали договір у контексті політичних процесів доби гетьманування І. Виговського та історії українсько-польських відносин. Важливими джерельними й оціночними свідченнями є літописи Самійла Величка (Величко, 1926) та Григорія Граб'янки (Hrabjanka, 1991), що передають безпосереднє сприйняття угоди сучасниками подій.

Михайло Грушевський у «Історії України-Руси» докладно проаналізував положення договору, вбачаючи у ньому спробу інституціоналізувати українську державність у складі Речі Посполитої (Грушевський, 1936). Дмитро Дорошенко (Дорошенко, 1992) та пізніше Наталія Яковенко (Яковенко, 2005: 380) в своїх узагальнюючих працях визначили окремі причинно-наслідкові аспекти, розглянули Гадяцьку угоду як одну з ключових віх у процесі Руїни. Серед сучасної історіографії особливе місце належить оцінкам Сергія Плохія (Плохій, 2008: 281–305), який розглянув Гадяцьку угоду крізь призму «творення міту», підкреслюючи її символічний вимір в історичній пам'яті.

Тож, історіографія Гадяцької угоди охоплює як джерельні свідчення та класичні історичні інтерпретації, так і сучасні концептуальні підходи. Якщо для ранніх дослідників ключовим було встановлення фактичного перебігу подій, то сучасна історіографія дедалі частіше звертається до проблем ідентичності, символічних вимірів та політичної рецепції угоди в Україні й Польщі.

Не зважаючи на значну кількість досліджень, досі залишається недостатнє напрацьоване співвідношення початкового та ратифікованого текстів Гадяцької угоди, роль «гадяцького міфу» у формуванні української ідентичності, а також особливості розвитку українського дискурсу. Не розв'язаними лишаються й аспекти сприйняття угоди в суспільно-політичному середовищі XVII ст. та її сучасна інтерпретація як альтернативи укладенню Переяславської угоди.

Мета статті – визначити роль та значення Гадяцького договору у сучасному українському дискурсі, зокрема на тлі історіографічних дискусій. Основою для дослідження є висновки як класичної історіографії, так і сучасних науковців, що мають певний суспільний резонанс та формують уявлення про події середини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Первісний варіант Гадяцького договору передбачав низку суттєвих змін. Зокрема, Україна, під назвою Великого князівства Руського, поверталася під владу Речі Посполитої як окрема автономна структура, подібна до Великого князівства Литовського. Ця ідея фактично відновлювала (запроваджувала?) Руське князівство у Речі Посполитій. Термін «Велике князівство Руське» в самому договорі використовувався мінімально, але активно вживався в літературі для позначення цієї автономної одиниці. Нова адміністративна одиниця повинна була охоплювати Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства. Деякі українські інтелектуали уявляли XVII ст., що ця територія могла б включати також Сіверщину, Волинь та Поділля. Питання православної церкви стояло на першому місці в договорі. Відтак, передбачалася ліквідація Берестейської церковної унії як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському, з можливістю вільного переходу до римської або грецької неуніатської віри. Діяльність римо-католиків у Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах значно обмежувалася, а управління в цих воєводствах мало здійснюватися представниками православної віри. Православні владики (київський митрополит, а також єпископи луцький, львівський, перемиський, холмський) мали увійти до складу Сенату Речі Посполитої (Кралюк,

2018: 6–8). Одночасно, гарантувалися права створення православних культурних інституцій, таких як гімназії, колегії, школи та друкарні, з вільним веденням навчання та друком книг. Передбачалося існування козацького війська, хоча його чисельність складно визначити: за різними даними, воно коливалося від 60 тисяч (у первісній версії, за Самуелем Твардовським (Samuel Twardowski)) до 30 тисяч (у ратифікованій) (Кралюк, 2018: 9–15). Договір також передбачав надання шляхетства певній кількості козацької старшини (сто осіб з кожного полку).

Значну роль в укладенні договору відіграв гетьман І. Виговський, якого часто вважають головним автором документу. Він був освіченою людиною, котра прагнула захистити козацькі «вольності» та зміцнити українську козацьку державу. Проте багато істориків вказують на Юрія Немирича як на головного інтелектуального розробника та ініціатора проекту Гадяцької унії (Дорошенко, 1992: 140). Ю. Немирич здобув блискучу освіту в європейських університетах (Голландія, Оксфорд, Кембридж, Париж), писав праці з історії та теології, добре орієнтувався в міжнародних відносинах. Він був палким прихильником ідеї вільної Української Держави, або «Руського Князівства», яке мало існувати під гарантією сусідніх держав. Перехід Юрія Немирича на українську службу та розквіт його політичної діяльності припали саме на гетьманування І. Виговського (Слабошпицький, 1993: 236). Його трагічна смерть стала однією з головних причин поразки всього проекту.

Гадяцький договір був підписаний у вересні 1658 р. Щоправда, його ратифікація польським Сеймом відбулася значно пізніше – лише наприкінці травня 1659 р., тобто більше, ніж через вісім місяців. Ця затримка, а також суттєві зміни, внесені польською стороною на свою користь, підірвали його реалізацію. Польська сторона помітно відредагувала пункти договору. Зокрема, була скасована вимога про ліквідацію Берестейської унії, кількість реєстрових козаків зменшилася до 30 тисяч, Руське князівство позбавлялося прав суб'єкта міжнародних відносин (гетьман не міг приймати іноземних посольств, що було кроком назад порівняно з Березневими статтями 1654 р.), відновлювався польський адміністративно-територіальний поділ. Православні могли обіймати посади урядників лише у Київському воєводстві, а в Брацлавському та Чернігівському – попеременно з католиками. Гетьман Іван Виговський із розпачем сприйняв кінцевий варіант угоди, сказавши польському комісару: «...ти зі смертю приїхав і смерть мені привіз!» (Яковлева, 1998: 319). Ці зміни значно підірвали авторитет гетьмана, визначивши долю домовленостей.

Гадяцька угода 1658 р., не зважаючи на невдачу у її реалізації, стала знаковою подією в історії Східної Європи, яка досі викликає гострі дискусії та має різнопланові інтерпретації як в українському, так і в польському науковому дискурсах. Відзначення ювілеїв 350-річчя у 2008 р., 360-річчя у 2018 р. значно активізували наукові дослідження та публікації в обох країнах, сприяючи глибшому осмисленню її значення.

Історичний контекст та еволюція інтерпретацій продемонстрували глибоке зацікавлення укладенням угоди ще навіть у XVII–XVIII ст. Формування так званого «гадяцького міфу» розпочалося ще наприкінці XVII ст. у козацькому середовищі. Самійло Величко у своєму літописі загалом позитивно оцінював Гадяцький договір, акцентуючи увагу на його редакції, узгодженій у Гадячі, а не на ратифікованому у Варшаві варіанті (Величко, 1926: 166). Однак, його позитивне ставлення до угоди співіснувало з вкрай негативною характеристикою гетьмана І. Виговського, якого він називав «ляхом», «хитруном» і «латинником». Інший літописець Григорій Грабянка також приділяв значну увагу Гадяцькому процесу, відзначаючи створення «третьої Речі Посполитої» та «корисність» її пунктів для козаків (Hrabjanka, 1991: 379–380). Він навіть додав до опису угоди «деталі», які ґрунтувалися на уявленні козацької еліти про бажані, але не існуючі в тексті привілеї. Водночас, Грабянка, подібно до Величка, негативно ставився до І. Виговського, називаючи його «супостатъ и явній измѣнникъ» (Hrabjanka, 1991: 381). Це дуалістичне ставлення до «гарної» угоди та «поганого» гетьмана відображало розбалансованість ціннісних орієнтирів козацької еліти та спроби захистити угоду від звинувачень у нелояльності до царя.

Загалом, не зважаючи на явні недоліки та відсутність реалізації, Гадяцький договір став значущим «міфом» в українській історичній пам'яті. Після Полтавської битви (1709 р.) та наступу Петра І на козацькі права, українська еліта шукала в минулому альтернативу російському пануванню. Козацькі літописці, такі як Самійло Величко та Григорій Грабянка, попри негативну оцінку І. Виговського, позитивно ставилися до ідей договору, іноді навіть перебільшуючи його положення, щоб надати йому саме більшої легітимності та «державотворчого» значення. Цей міф сприяв формуванню української ідентичності та легітимізував ідею української автономії та незалежності, виступаючи як контр-міф до «пере-

яславської легенди» про «возз'єднання» з Росією (Плохій, 2008: 281–305). Зважаючи на нинішню російську агресію проти України, мотиви відродження «гадяцького міфу» можна також очікувати у контексті наближення 2028 р. та чергового ювілею ухвалення угоди в Гадячі.

Автор «Історії Русів» адаптував гадяцький міф, надавши йому більш антипольського звучання. Він приписував ініціативу укладення угоди Богдану Хмельницькому та фальсифікував її текст, використовуючи положення Зборівської угоди 1649 р., щоб показати, що Гадяцькі статті не могли бути менш вигідними для козаків. Незважаючи на це, «Історія Русів» відіграла ключову роль у формуванні української національної ідеї, легітимізуючи ідею української автономії та незалежності як альтернативи російському пануванню (Кравченко, 2015).

В українській академічній історіографії XIX – початку XX ст. переважали стримані або критичні оцінки. Деякі дослідники вважали, що договір давав козакам менше прав, ніж Березневі статті 1654 р., та нехтував інтересами «народних мас». М. Грушевський загалом називав його «покаліченим» та «нежиттєздатним» (Грушевський, 1936: 352–357). Парадоксально, але цей дослідник високо цінував І. Виговського та його однодумців за усвідомлення української державної ідеї та спробу її юридичної фіксації у пунктах про «Велике князівство Руське». Важливим етапом стало дослідження Василя Герасимчука, який чи не першим в історіографії звернув увагу на існування двох принципово різних текстів Гадяцької угоди (Герасимчук, 1908: 82). Варто відзначити також погляди В'ячеслава Липинського, який ввів поняття «переяславської легенди» і розглядав Гадяцьку угоду як відхід від здобутків Богдана Хмельницького у розбудові Української держави (Lipiński, 1912: 595–598). На його переконання, вона звела роль гетьмана до польського сенатора та заборонила власну зовнішню політику (Lipiński, 1912: 595–598). Проте, до гетьманства І. Виговського дослідник ставився позитивно.

Після Другої світової війни, в умовах домінування марксистського підходу, Гадяцька угода часто оцінювалася як «зрадницька», що відповідала лише інтересам найбагатших верств козацтва. Однак, представники емігрантської історіографії продовжували позитивно оцінювати угоду як новаторську пропозицію, що могла змінити хід історії Центрально-Східної Європи.

Сучасна українська історіографія (після 1991 р.) ревізувала радянські стереотипи, які таврували І. Виговського як «зрадника». Яскравий приклад – дослідження Наталії Яковенко, яка розглянула Гадяцьку угоду як «яскраву пам'ятку тогочасної політико-правової думки» і шанс для Речі Посполитої оновитися, хоча чітко розрізняла початковий та ратифікований сеймом варіанти (Яковенко, 2005: 384). З іншого боку, Валерій Смолій та Валерій Степанков залишаються більш критичними, трактуючи прихід І. Виговського до влади як «державний переворот» та вважаючи ратифікований договір кроком назад, що ліквідовував суверенітет Гетьманщини (Смолій та Степанков, 1999: 217). Загалом, у сучасній українській історіографії Гадяч сприймається як альтернатива російському пануванню, що легітимізувала ідеї української автономії та незалежності.

Утвердився в історіографії погляд на несприйняття козацтва як окремного стану у Речі Посполитій. Це пояснювали значною мірою розуміння у політичній свідомості тогочасної польської правлячої еліти Ягелонської традиції, у якій, за словами історика Володимира Комара, не було місця для Русі як для рівноправного політичного партнера» (Комар, 2012: 217). На думку Сергія Плохія, саме панування в свідомості польської шляхти сарматської ідеології не дало змоги в другій половині XVII ст. інкорпорувати козацтво до складу політичної нації Речі Посполитої. Пишучи про затвердження в травні 1659 р. польським сеймом Гадяцького договору у врізаному вигляді, історик зазначає, що це сталося тому, що польська правляча верхівка не була готова надати козакам партнерського статусу у співправлінні Речі Посполитої, навіть на правах «молодших» литовських братів (Плохій, 2008: 298–305). Політику гетьмана І. Виговського також відзначив Андрій Бульвінський, чиє дослідження продемонструвало складність дипломатичної роботи середини XVII ст. (Бульвінскький, 2005). Прикметно, що розуміння складних етнічно-соціальних процесів у Польсько-Литовській державі вийшло за межі звичної дихотомії «свій-чужий».

В одному із останніх досліджень Віктор Горобець стверджував, що Гадяцька угода 1658 р. виникла з усвідомлення правлячими елітами Корони Польської та Гетьманщини важливості примирення ворогуючих сторін та повернення козацької України до складу оновленої Речі Посполитої (Горобець, 2018). Для Варшави угода була необхідна, щоб переламати несприятливий хід війн з Московським царством і Шведським королівством. Для Чигирина (України) найактуальнішим завданням було протидіяти агресивному зовнішньому тиску Москви. У Речі Посполитій союз з козаками розглядався як перспективний для зміц-

нення позицій короля та державної влади в цілому. Для українського керівництва було важливо впорядкувати соціальні відносини, оскільки царський уряд Олексія Михайловича активно використовував внутрішні суперечності в Гетьманщині для тиску на адміністрацію та обмеження її автономії. В. Горобець також зазначає, що ці внутрішні негаразди, зокрема антигетьманське повстання Мартина Пушкаря та Якова Барабаша, були суттєвим чинником, що штовхнув І. Виговського до зближення з Польщею (Горобець, 2018: 27). До того ж, сторони продемонстрували значний потенціал компромісних можливостей під час узгодження та підписання документа. В. Горобець зауважив, що ідея Гадяцької унії не зникла після зречення Виговського і знаходила продовження в діях його наступників, таких як Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Він також вказує, що Мазепа у 1708 р. намагався реанімувати унію, уклавши союз з королем Станіславом Лещинським (Stanisław Bogusław Leszczyński), посилаючись на «Гадяцькі пакти»(Горобець, 2018: 32). Це свідчить про те, що Гадяцький договір, навіть якщо не був повністю реалізований, залишався важливим символом для українських еліт у пошуках державності. З іншого боку, Володимир Газін зауважив, що, не зважаючи на об'ємну історіографію Гадяцького договору 1658 р., ця подія досі актуальна для дослідження українсько-польських відносин (Газін, 2018). Науковець зосередився на проблемному питанні невдачі укладення угоди, звертаючи увагу на широкий комплекс факторів, який призвів до падіння уряду гетьмана І. Виговського. Чималий відсоток провини визнано за польською стороною, що початково прагнула відірвати Військо Запорозьке від Москви, а пізніше поставилася до козацтва традиційно зверхньо, у чому проявилася відсутність еліти Речі Посполитої виконувати такі домовленості.

Тож, сучасні історики в Україні та Польщі продовжують досліджувати Гадяцьку угоду, намагаючись подолати старі стереотипи та міфи, що оточували її упродовж тривалого часу та були спричинені різними політичними обставинами. Зокрема, після розпаду СРСР та перегляду радянської історіографії, яка засуджувала І. Виговського як «зрадника», в українській історіографії відбулося зміна ставлення до Гадяцької угоди, під впливом позитивних оцінок польською історіографією. Цей договір тепер часто розглядається як «яскрава пам'ятка тогочасної політико-правової думки», що могла надати Речі Посполитій «шанс оновитися через нові форми співжиття її народів» (Яковенко, 2005: 373–374). Обидві сторони визнають нереалізований потенціал угоди та її драматичні наслідки для подальшого розвитку Центрально-Східної Європи. Гадяцька угода розглядається як складний компроміс, що був результатом дій багатьох акторів, що для свого часу мали цілком прогресивні ідеї. Відзначається прогресивність ідей, закладених в угоді, особливо у сферах освіти, релігійної толерантності та автономії. Навіть саме існування таких домовленостей (хоча й не виконаних) засвідчило про певні політичні орієнтації України та існування альтернатив у складній геополітичній ситуації середини XVII ст. Водночас, для багатьох Гадяцька угода залишилася символом розбитих надій на польсько-українське порозуміння (Pernal, 1989), а її нереалізованість робить її привабливим об'єктом для «віртуальної історії». Таким чином, вона може надалі слугувати інтересам сучасних націй, адаптуючись до вимог національного наративу.

Важливою є мета деінсталяції історіографічних міфів, породжених суб'єктивними інтерпретаціями. Польські історики традиційно позитивно оцінювали ідею Гадяцької угоди, вбачаючи в ній вирішення «козацької проблеми» та місце для «руського народу» в Речі Посполитій «трьох народів». Однак, дискусії точаться навколо шансів на успішну реалізацію унії, причин її невдачі (взаємні підозри, неготовність суспільства), а також інтерпретацій мотивів головних діячів, таких як І. Виговський та Ю. Немирич. Гадяцька унія, хоч і була утопічною в тогочасних обставинах, визнається багатьма українськими істориками як чи не єдино можлива і прийнятна концепція створення спільної держави та міцного польсько-українського союзу, а також як крок до української автономії та незалежності. Зрештою історія Гадяцької угоди та постать І. Виговського використовуються у навчальних програмах для формування критичного мислення та розуміння причин і наслідків таких трагічних періодів, як Руїна.

Академічна співпраця та спільні дослідження, пошук наукового діалогу спричинили видання декількох збірників наукових праць, присвячених 350-річчю Гадяцької унії. Ці видання (як і заходи) були ініційовані українськими та польськими дослідниками, що продемонструвало широкий спектр зацікавлення вчених з різних країн (України, Польщі, Литви, Угорщини, США, Канади, Італії). Безперечно, проведення наукових форумів (більшого та меншого масштабів) сприятиме об'єктивній інтерпретації складних історичних взаємин. Наприклад, проведення міжнародних наукових конференцій, таких як «Великий

проект» у Гадячі (2018) та конференція в Києві (2018), підкреслили живу зацікавленість та прагнення до спільного обговорення проблематики Гадяцької угоди.

Відзначення 350-річчя Гадяцької угоди та Конотопської битви (наприклад, Указ Президента України у 2008 р.) викликали хвилю дискусій. Хоча сучасний дискурс прагне до деполітизації та деміфологізації історичних оцінок, щоби віднайти об'єктивну інтерпретацію складних історичних взаємин», існуватимуть також інші оцінки. Пйотр Кролль для видання польського Інституту національної пам'яті вказував, що однією з найбільших трагедій і помилок Речі Посполитої була відсутність єдиної політичної лінії щодо козаків. Ігнорування козаччини як третього (політичного) народу Речі Посполитої, закінчилося кривавими й нищівними повстаннями, що послаблювали польсько-литовську державу й самих козаків. Вину за це, на його думку, слід покласти на еліти Речі Посполитої, які не зуміли вирішити цю проблему і дії яких щодо козаччини мали риси кон'юнктурності й непослідовності. В період загрози кордонів на її різке зростання дивилися крізь пальці, аби вже за мить вимагати зменшення такої великої кількості козаків. Остання (і єдина) спроба перетворити дуалістичну польсько-литовську федерацію на тристоронню державу (з Руським князівством як третім членом) була здійснена саме в Гадячі 1658 року. Під час великого протистояння зі Швецією та Москвою, а особливо після десятиліття кровопролитної громадянської війни, ані козаки, ані інтелігенція Речі Посполитої не були готові виконати таке складне завдання (Кролль, 2015: 77–78). Очевидно, що означення «громадянська війна» сприймається далеко не усіма дослідниками. Важливо, щоб наукова оцінка Гадяцького договору, як предмет дискурсу, сприяла пошуку компромісів й усунення старих стереотипів не тільки щодо минулого, але й сучасності. За умови продовження дискусій, такий варіант цілком можливий.

Висновки. Тож, сучасний український дискурс про Гадяцьку угоду є багатогранним. Він охоплює насамперед академічні дослідження, хоча відчутний також у громадсько-суспільній та політичні рефлексіях. Українські дослідники, розглядаючи цю проблематику під кутом зору власних зацікавлень, вказували на імовірні переваги та недоліки проєкту унії. Політичний Гадяч розглянуто у вирі протистояння із Москвою та на тлі розгортання інспірацій, спрямованих зокрема й проти гетьмана І. Виговського. Неоднозначність у сприйнятті ініціативи гетьмана про зближення із польською стороною загалом є частиною наукового процесу, що спрямований на подолання існуючих стереотипів та пошук нових відповідей (зокрема, й на основі нових публікацій). Українські і польські історики відзначають важливість Гадяцької угоди для політичної стабілізації Речі Посполитої, але вказують на неготовність польської та литовської еліт іти на поступки, які могли би стати адекватною реакцією на тогочасні виклики. Подальше спрямування дослідження на переосмислення минулого для будівництва майбутнього українсько-польських відносин дасть змогу осмислити угоду в Гадячі як важливу цеглину поваги та співпраці, що, однак, не була реалізована через низку політичних та соціально-політичних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бульвінський А. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 125–138.
2. Величко С. Сказаніе о войне козацкой з поляками. Київ, 1926.
3. Газін В. Крах Гадяча: до питання про причини провалу проекту утворення Речі Посполитої трьох народів (до 360-річниці Гадяцької угоди). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 137–146.
4. Герасимчук В. Виговщина і Гадяцький трактат. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1909. Т. 89.
5. Горобець В. Гадяцький договір 1658 р. – чому угода так і не стала унією? (Про перспективи та проблеми реалізації проекту у 360-ліття його укладення). *Український історичний журнал.* 2018. № 5. С. 21–45.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1936. Т.10.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ: Глобус, 1992. Т. 2. 238 с.
8. Комар В. Ягайлонська традиція в політиці Польщі. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*.2012. № 20-21. С. 214–219.
9. Кралюк П. М. Гадяцький договір: політичні й правові аспекти. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2018. № 1. (17). С. 1–18.
10. Кравченко В. Історія Русів у сучасних інтерпретаціях. *Synopsis: Essays in Honour of Zenon E. Kohut*. Edmonton, 2005. P. 275–294.
11. Кролль П. Річ Посполита обох народів. Польща: нарис історії / пер. з пол. І. Сварник. Варшава: Інститут національної пам'яті, 2015. С. 51–89.
12. Плохій С. Гадяч 1658: творення міту. *Гадяцька унія 1658 року* / редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 281–305.

13. Слабошпицький М. З голосу нашої Кліо. Події і люди української історії. Київ: Довіра, 1993. 224 с.
14. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. 448 с.
15. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. 582 с.
16. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. Київ, 1998. 447 с.
17. Hrabjanka H. *The Great War of Bohdan Xmel'nyc'kyj* / trans. Y. Lutsenko. Harvard: University Press, 1991.
18. Lipiński W. Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Rylskiego. Kijów, 1912. 682 s.
19. Pernal A. B. The Union of Hadiach (1658) in the Light of Modern Polish Historiography. *Millennium of Christianity in Ukraine, 988–1988*. Winnipeg, 1989. P. 177–192.

REFERENCES

1. Bulvinskyi, A. (2005). Dyplomatychni znosyny Ukrainy v period hetmanuvannia Ivana Vyhovskoho (serpen 1657 – serpen 1659 rr.). [Diplomatic relations of Ukraine during the hetmanship of Ivan Vyhovsky (August 1657 – August 1659)]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 1. S. 125–138. [in Ukrainian].
2. Velychko, S. (1926). Skazanie o voine kozatskoi z poliakamy. [Tale of the Cossack war with Poles]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Hazin, V. (2018). Krakh Hadiacha: do pytannia pro prychyny provalu proektu utvorennia Rechi Pospolytoi trokh narodiv (do 360-richnytsi Hadiatskoi uhody). [The collapse of Hadiach: on the issue of the reasons for the failure of the Commonwealth of Three Nations Project (to the 360th anniversary of the Hadiach Agreement)]. Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiienka. Istorychni nauky. Vyp. 11. S. 137–146. [in Ukrainian].
4. Herasymchuk, V. (1909). Vyhovshchyna i Hadiatskyi traktat. [Vyhovsky leadership and the Hadiach Tractate] Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Lviv. T. 89. [in Ukrainian].
5. Horobets, V. (2018). Hadiatskyi dohovir 1658 r. – chomu uhoda tak i ne stala uniieiu? (Pro perspektyvy ta problemy realizatsii proektu u 360-littia yoho ukladennia). [The Hadiach Treaty of 1658 – why did the agreement never turned into a union? (On the prospects and problems of the project implementation on its 360th anniversary)] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 5. S. 21–45. [in Ukrainian].
6. Hrushevskyi M. (1936). Istoriia Ukrainy-Rusy. [History of Ukraine-Rus.] Kyiv. T.10. [in Ukrainian].
7. Doroshenko, D. (1992). Narys istorii Ukrainy. [An Outline of the History of Ukraine]. Kyiv: Hlobus. T. 2. 238 s. [in Ukrainian].
8. Komar, V. (2012). Yahailonska tradytsiia v polititysi Polshchi. [The Jagiellonian tradition in Polish politics] Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys. № 20-21. S. 214–219. [in Ukrainian].
9. Kraliuk, P. M. (2018). Hadiatskyi dohovir: politychni i pravovi aspekty. [The Hadiach Treaty: Political and Legal Aspects] Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo». № 1. (17). S. 1–18. [in Ukrainian].
10. Kravchenko V. (2005). Istoriia Rusiv u suchasnykh interpretatsiiakh. [History of the Rus in Modern Interpretations] Synopsis: Essays in Honour of Zenon E. Kohut. Edmonton. R. 275–294. [in Ukrainian].
11. Kroll. P. (2015). Rich Pospolyta obokh narodiv. [The Commonwealth of Both Nations. Poland: A history outline] Polshcha: narys istorii / per. z pol. I. Svarnyk. Varshava: Instytut natsionalnoi pamiati. S. 51–89. [in Ukrainian].
12. Plokhii, S. (2008). Hadiach 1658: tvorennia mitu. Hadiatska uniia 1658 roku [Hadiach 1658: the creation of a myth. The Hadiach Treaty of 1658] / redkol. P. Sokhan, V. Brekhunenko ta in. Kyiv. S. 281–305. [in Ukrainian].
13. Slaboshpytskyi, M. (1993). Z holosu nashoi Klio. Podii i liudy ukrainskoi istorii. [From our Clio] Kyiv: Dovira. 224 s. [in Ukrainian].
14. Smolii, V. A., Stepankov, V. S. (1999). Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.). [Ukrainian National Revolution of the XVII Century (1648–1676).] Kyiv: Vydavnychyi dim «Alternatyva». 448 s. [in Ukrainian].
15. Yakovenko, N. (2005). Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoi Ukrainy. [An Outline of the History of Medieval and Early Modern Ukraine] Kyiv. 582 [in Ukrainian].
16. Yakovleva, T. (1998). Hetmanshchyna v druhii polovyni 50-kh rokiv XVII stolittia: Prychyny i pochatok Ruiny. [Hetmanate in the second half of the 17th century : Causes and beginning of the Ruin.] Kyiv. 447 s. [in Ukrainian].
17. Hrabjanka, H. (1991). The Great War of Bohdan Khmelnytsky [The Great War of Bohdan Khmelnytsky]/ trans. Yu. Lutsenko. Harvard: University Press.
18. Lipiński, W. (1912). Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Rylskiego. [From the history of Ukraine . Book in honor of Włodzimierz Antonowicz, Paulin Święcicki i Tadeusz Rylski] Kijów. 682 s. [in Polish].
19. Pernal, A. B. (1989). The Union of Hadiach (1658) in the Light of Modern Polish Historiography. Millennium of Christianity in Ukraine, 988–1988. Winnipeg. Pp. 177–192.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 070.486.001 (477+430)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-4

Лариса КОРНОВЕНКО,
orcid.org/0000-0002-2587-6995
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) lkornovenko@gmail.com

Сергій КОРНОВЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6268-2321
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, директор
Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) s-kornovenko@ukr.net

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ В УКРАЇНІ: УКРАЇНСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ЗМІН ТА ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

У статті з'ясовано зміст інновацій, передбачених проєктом Наказу «Про внесення змін до Порядку формування Переліку наукових фахових видань, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15 січня 2018 року № 32». Розкрито сутність німецького досвіду щодо моніторингу, рейтингування наукових періодичних видань.

Обгрунтовано, що у Німеччині відсутня централізована державна система рейтингування наукових видань/журналів, подібна до української, представленої Переліком фахових видань. Існує стала практика декількох інституційних та дисциплінарних систем оцінювання, наприклад ERICH PLUS, рейтинг VHB. Перша стосується наукових видань/журналів соціальних і гуманітарних наук, друга – бізнес-адміністрування. Індексація у них – престиж видання/журналу, редколегії, авторів, індикатор привабливості для інвесторів. Вона носить стимулюючий характер, своєрідний «погляд з боку» для усунення недоліків. Ключовими критеріями для обох наукометричних баз, незважаючи на відмінності у формулюванні, є якість контенту, наукова значущість у теоретичному та практичному сенсах, репутація видання/журналу, відкритість, дотримання етичних норм та права інтелектуальної власності. Обидва інструменти не сприймаються як єдиноможливий інструмент оцінки індивідуальної результативності науковця.

Окремі результативні практики Німеччини навіть в умовах воєнного стану в Україні можна імплементувати в національний науковий простір. З-поміж них виокремлено такі ключові: децентралізація за прикладом німецької моделі рейтингування наукових видань/журналів; створення національних галузевих рейтингових систем, стимулювання, а не примус, індексації вітчизняних наукових видань/журналів у європейських та міжнародних наукометричних базах.

Ключові слова: *наукові фахові видання, Україна, Німеччина, ERICH PLUS, рейтинг VHB.*

Larysa KORNOVENKO,
orcid.org/0000-0002-2587-6995
PhD in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
(Cherkasy, Ukraine) lkornovenko@gmail.com

Serhii KORNOVENKO,
orcid.org/0000-0002-6268-2321
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Archaeology and Special Branches of Historical Science, Director
Research Institute of Peasantry and Agrarian History of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
(Cherkasy, Ukraine) s-kornovenko@ukr.net

PROCEDURE FOR FORMING A LIST OF SCIENTIFIC PROFESSIONAL PUBLICATIONS IN UKRAINE: UKRAINIAN INITIATIVES FOR CHANGE AND GERMAN EXPERIENCE

The article clarifies the content of innovations provided for in the draft Order «On Amendments to the Procedure for Forming the List of Scientific Professional Publications, approved by Order of the Ministry of Education and Science

of Ukraine No. 32 dated January 15, 2018.». It reveals the essence of German experience in monitoring and ranking scientific periodicals.

It is argued that Germany does not have a centralized state system for rating scientific publications/journals similar to the Ukrainian one, represented by the List of Professional Publications. There is an established practice of several institutional and disciplinary evaluation systems, such as ERICH PLUS and the VHB rating. The first concerns scientific publications/journals in the social sciences and humanities, the second – business administration. Indexing in them is the prestige of the publication/journal, editorial board, authors, an indicator of attractiveness for investors. It is stimulating in nature, a kind of "outside view" for eliminating shortcomings. The key criteria for both scientometric databases, despite differences in wording, are content quality, scientific significance in theoretical and practical terms, the reputation of the publication/journal, openness, compliance with ethical standards, and intellectual property rights. Neither tool is perceived as the only possible means of assessing the individual performance of a scientist.

Some of Germany's successful practices can be implemented in the national scientific space, even under martial law in Ukraine. Among them, the following key ones are highlighted: decentralization following the example of the German model of ranking scientific publications/journals; creation of national industry-specific ranking systems; stimulation, rather than coercion, of the indexing of domestic scientific publications/journals in European and international scientometric databases.

Key words: *scientific professional publications, Ukraine, Germany, ERICH PLUS, VHB rating.*

Постановка проблеми. Події в історії України останнього десятиліття, насамперед агресія рф проти України – безпосередній доказ тому, що сучасна геополітика – не скільки протистояння за територію, ресурси, скільки за інтелектуальний капітал, який є безцінним. У такому контексті актуалізується питання про наукову міць держави. Вперше поняття «наукова міць держави» у своєму виступі на початку ХХ ст. озвучив Володимир Вернадський. Під ним академік розумів здатність держави охопити своїми власними силами все коло проблем, що постає на порядку денному і вирішується світовою наукою. Ключовим, на наше переконання, у цій формулі є «здатність держави охопити власними силами». У такий спосіб наука, окрім іншого, виконує ще одну важливу місію – національної безпеки, забезпечує інтелектуальний суверенітет держави. На наше переконання, від наукової міці держави залежить як внутрішня, так і зовнішня суб'єктність держави у широкому смислі.

Невід'ємним компонентом наукової міці держави є наукові фахові видання/журнали. Вони виконують важливі функції, що забезпечують поступ науки. Наприклад, базову – наукової комунікації: є майданчиком для обміну думками, оприлюднення результатів інтелектуальної творчої діяльності, їхньої конструктивної критики тощо.

За підрахунками С. Штовби та М. Петричка, в Україні налічується 1699 фахових журналів та збірників, із них 175 – категорії А та 1524 – категорії Б. Засновниками фахових видань є переважно університети та наукові установи. У деяких із них у портфелі – 20, 30 і навіть понад 60 таких видань (Штовба, Петричко, 2025).

Не буде перебільшенням судження про те, що наукові фахові видання/журнали, з одного боку, відображають рівень наукового розвитку науки у державі загалом та певної галузі зокрема; а з іншого – формують образ національної науки на міжнародному рівні.

Зважаючи на викладене вище, актуальним є вивчення вітчизняного та закордонного досвіду, зокрема Німеччини, в частині ефективного управління цим ресурсом наукової міці держави, його моніторингу.

Аналіз досліджень. Питання, дотичні до порушеної нами тематики, представлені у сучасному науковому дискурсі України. Вони відображені у публікаціях В. Білан (Білан, 2010), К. Кобченко (Кобченко, 2012), Т. Луценка (Луценко, 2015), А. Халілової (Халілова, 2021), О. Білецької (Білецька, 2021), І. Баланчука та О. Михальченкової (Баланчук, Михальченкова, 2021), Д. Леонтьєва та А. Новікова (Українські фахові журнали: час навести лад. Але як?), С. Семерікова, Д. Леонтьєва та А. Новікова (Українські автори – «Вид, що щезає»?), Г. Харламової (Правила гри мають бути не «вічними» …), С. Корновенка (Корновенко, 2025) та інших авторів.

У фокусі їхньої наукової уваги перебувають різні аспекти вітчизняного і німецького досвіду управління та фінансування науки та інноватики, сфери наукових періодичних видань та інше. Водночас, на нашу думку, перспективним є з'ясування змісту досвіду, що стосується моніторингу, рейтингування наукових періодичних видань у Німеччині, виокремлення корисних моментів, що стануть у нагоді для українського сьогодення і перспективи.

Мета статті – дослідити німецький досвід моніторингу, рейтингування наукових періодичних видань/журналів у контексті ініційованих МОН України змін у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. 28 березня 2025 р. МОН України (далі – Міністерство) на офіційному сайті для публічного обговорення розмістило проєкт Наказу «Про внесення змін до Порядку формування Переліку наукових фахо-

вих видань, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15 січня 2018 року № 32» (МОН змінює підходи до формування Переліку …).

Ініціатор змін свою позицію обгрунтував тим, що існують серйозні виклики у сфері наукових публікацій, не реагування на які може призвести до негативних наслідків. На його думку, з-поміж них є такі:

1) суттєве зниження якості наукових публікацій;

2) поширення недоброчесних практик, наприклад популяризація так званих хижацьких практик і видань;

3) відсутність ефективних інструментів контролю та моніторингу якості видань (МОН змінює підходи до формування Переліку …).

На думку Міністерства, запропоновані ним зміни сприятимуть тому, що українська сфера наукових фахових видань України адекватно відреагує на виклики і подолає кризу, в якій перебуває. Серед запропонованих інновацій такі:

1) цифровізація процесу подання та оцінювання заявок на внесення до Переліку наукових фахових видань України та присвоєння категорії «Б»;

2) запровадження 14 наукових кластерів з обмеженою кількістю видань категорії «Б»;

3) встановлення чітких обов'язкових та додаткових вимог до видань, що претендують на статус категорії «Б»;

4) обов'язкова вимога щодо безоплатних публікацій для аспірантів у виданнях категорії «Б»;

5) трирічний термін дії статусу категорії «Б» та щорічний моніторинг відповідності вимогам;

6) створення спеціалізованої комісії з питань публікаційної етики та формування Переліку наукових фахових видань;

7) недопущення недоброчесних і хижацьких практик серед видань категорії «Б», а також їхньої співпраці з так званими «паперовими фабриками»;

8) стимулювання українських періодичних видань до входження в міжнародні бази даних Scopus і Web of Science Core Collection (МОН змінює підходи до формування Переліку…).

19 березня 2025 р. на засіданні Національної ради України з питань розвитку науки і технологій профільний заступник міністра Д. Курбатов, презентуючи нововведення, звернув увагу, що їхня мета – державна підтримка кращих видань на конкурсній основі. За попередніми його оцінками, на підтримку 20 наукових видань у 2025 р. потрібно 7,2 млн грн. (Україна потребує підтримки дослідників і збільшення…).

Під час публічного обговорення, яке висвітлювала газета «Світ», були висловлені конструктивні критичні пропозиції щодо проєкту змін. Лунали пропозиції звернутися до аналогічного закордонного досвіду. На наше переконання, звернення до досвіду Федеративної Республіки Німеччини, його врахування з корекцією на українську дійсність є корисним і продуктивним.

Така позиція авторів статті обґрунтована тим, що, по-перше, Німеччина з концепцією відкритої науки та її багатоджерельного фінансування задає тренд в ЄС, а отже є прикладною і для України; по-друге, політика федеральних властей в науковій сфері спрямована на посилення наукової міці держави як фактора національної суб'єктності та національної безпеки; по-третє, за своєю структурою дослідницький простір України дуже схожий на німецький, зважаючи на те, що свого часу на українських теренах було запроваджено не англосаксонську систему організації науки, а німецьку (Загородній, 2016); по-четверте, на початку 2000-х рр. Німеччина у науковій сфері мала схожу до української проблему: брак наукових кадрів, спад інтересу громадян до наукової діяльності (Білан, 2010: 453).

Водночас, звертаючись до практики федеральних властей, ми дотримуємось розумного балансу: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь» (Т. Шевченко).

Перед тим, як з'ясувати сутність німецького досвіду щодо моніторингу, рейтингування наукових періодичних видань/журналів, окреслимо специфіку організації науки у Німеччині та управління нею.

Характерною рисою німецької системи організації науки є її децентралізація. Вона представлена на федеральному рівні п'ятьма найбільшими науковими товариствами. Ними є: Товариство наукових досліджень Макса Планка, Товариство імені Фраунгофера, Асоціація німецьких дослідницьких центрів імені Гельмгольца, Асоціація Лейбніца, Німецьке науково-дослідне товариство. Загалом кількість дослідницьких організацій та різних дослідницьких центрів та конструкторських центрів при промислових концернах у Німеччині становить 750. Залежно від галузі та регіону, ці промислові та академічні заклади об'єднують свої дослідницькі зусилля у фахових мережах та кластерах, що також прискорює вихід на ринок нових продуктів. Таким чином, співпраця на європейському та міжнародному рівні стала вирішальним компонентом природничих та гуманітарних наук (Наукові дослідження у Німеччині …).

Німецькі наукові товариства – це потужні установи, що мають солідні бюджети, до складу яких входять чисельні інститути, науково-дослідні

центри, лабораторії тощо. Наприклад, Асоціація німецьких дослідницьких центрів імені Гельмгольца включає в себе 18 природничо-наукових, технічних і медико-біологічних дослідницьких центрів. Тематика їхніх досліджень пов'язана з питаннями збереження навколишнього середовища та розробленням нових методів лікування тяжких захворювань. Річний бюджет товариства становить 4,4 млрд євро, 70% бюджету формують федеральна й земельна влада у співвідношенні 9:1, 30% – це спонсорські інвестиції. Асоціація німецьких дослідницьких центрів імені Гельмгольца займається фундаментальними науками та щорічно випускає близько 300 патентів і 12 000 наукових публікацій, що підготовлені співробітниками інститутів, та приносить суспільству щорічний прибуток у розмірі 170 млн євро (Халілова, 2021: 242).

Аналогічна децентралізація властива і німецькій сфері фінансування наукових досліджень. Отримати кошти на наукову діяльність можна з трьох джерел. Перше – державне фінансування дослідницької діяльності. Воно здійснюється з федерального бюджету, з місцевих бюджетів, з федерального та місцевого бюджетів спільно. Друге – приватний капітал. Третє – фонди та приватні некомерційні організації. Третина витрат Німеччини на наукову діяльність припадає на державне бюджетне фінансування (Луценко, 2015: 311).

Важливим компонентом децентралізованої системи витрат на науку, своєрідною «м'якою силою» прирощення наукової міці держави у Німеччині, є діяльність спеціалізованих фондів підтримки науки, які відіграють значну роль у фінансуванні науки: надають стипендії та гранти, виділяють кошти на здобуття освіти, залучають іноземців для розвитку німецької науки та фінансують наукових працівників. Усі фонди підтримки освіти й науки умовно можна розподілити на дві групи.

Перша група – федеральні фонди, які займаються благодійними проєктами у сфері освіти та науки в національних масштабах. До неї належать партійні фонди, спонсорами яких є політичні партії Німеччини (наприклад, фонди Соціально-демократичної партії Німеччини (Фонд імені Фрідріха Еберта) та Християнсько-демократичного союзу (Фонд імені Конрада Аденауера)), та церковні фонди (наприклад, фонд католицької церкви (Cusanuswerk) і фонд євангелічної церкви Німеччини (Evangelisches Studienwerk)).

Друга група – університетські фонди, які реалізують свої наукові проєкти в масштабах конкретних університетів. Наприклад, Німецьке науково-дослідницьке співтовариство, яке отримує кошти від федеральних державних органів (58%) та органів земель (42%), надає фінансову підтримку науковим проєктам на конкурсній основі. Діяльність таких фондів сприяє розвитку наукового потенціалу країни, тому держава створює сприятливі умови для їх діяльності, зокрема за допомогою податкових пільг (Халілова, 2021: 244).

Децентралізація як загальна ознака системи організації науки у Німеччині, її фінансування властива і рейтингуванню наукових видань. У країні відсутній «Перелік наукових фахових видань» з їх ранжируванням на категорії А, Б. Натомість мають місце декілька інституційних та дисциплінарних систем оцінювання. Окрім WoS і Scopus, авторитетними у сфері оцінки якості та впливу наукових видань є, наприклад, ERICH PLUS, рейтинг VHB.

ERIH PLUS – European reference index for the humanities and social sciences (Європейський довідковий індекс для гуманітарних та соціальних наук) – це онлайн-сервіс, який надає оновлені дані про європейські журнали. Основною цільовою групою індексу є дослідники та наукові дослідження в європейському контексті. Індекс містить журнали з інших частин світу, оскільки вважається, що вони додають цінності основній цільовій групі та сфері застосування ERIH PLUS, а також бібліографічну інформацію про наукові журнали в галузі соціальних і гуманітарних наук (далі – HSS). Мета індексу – підвищити видимість, доступність публікацій з HSS та власне доступність знань із соціальних і гуманітарних наук. ERIH PLUS є ключовим індексом журналів у галузі HSS, який широко використовується європейською академічною спільнотою (ERIH PLUS 1).

Наукове видання/журнал, що претендує на індексацію в ERIH PLUS, має відповідати, по-перше, мінімальним критеріям; по-друге, мінімальним вимогам. Спочатку триває перевірка на відповідність мінімальним критеріям. Якщо видання/журнал їм відповідає, його перевіряють на відповідність мінімальним вимогам. За умови відповідності їм, видання/журнал оцінюється за додатковими, іншими критеріями. Після трирівневої перевірки/оцінки видання індексується в ERIH PLUS.

Мінімальними критеріями є такі:

1) до ERIH PLUS можуть бути включені лише наукові періодичні видання/журнали. Книги, монографічні серії та матеріали конференцій не включаються;

2) не оцінюється видання/журнал, запропоноване видавцями, членами редакційної колегії або

іншими особами, пов'язаними з виданням/журналом. Розглядаються заявки від дослідників, наукових консультантів, бібліотекарів або широкої громадськості.

Мінімальні вимоги:

1) наявність чіткого опису процедур видання/журналу щодо зовнішнього/незалежного рецензування. Як мінімум, на веб-сайті журналу має бути описано, як цей процес забезпечує незалежність рецензентів від авторів, тобто їхню неафілійованість з тією самою установою. Український аналого «сліпого рецензування»;

2) в інформації про членів академічної редакційної колегії має бути чітко зазначена їхня афеляція (університети або інші незалежні наукові установи);

3) наявність чинного коду ISSN, підтвердженого Міжнародним порталом ISSN. Видання/журнали з кодами ISSN, зазначеними як «присвоєні публікації, але ще не підтверджені» або «вільні ISSN», не розглядаються на предмет індексації;

4) всі оригінальні статті мають супроводжуватися анотаціями/рефератами англійською мовою, розміщеними у вільному доступі;

5) максимально повна інформація про авторів для всіх наукових статей за останні два роки публікації, тобто повні назви відповідних університетів або інших незалежних науково-дослідних установ. ERIH PLUS заохочує журнали також включати адреси авторів (електронні або поштові);

6) не більше двох третин авторів, опублікованих у виданні/журналі, можуть бути з однієї установи. Авторство видань/журналів визначається шляхом перегляду останніх двох років публікацій;

7) дотримання стандартів COPE, членом якої є ERIH PLUS (ERIH PLUS 2).

COPE – Committee on Publication Ethics (Комітет з етики наукових публікацій, далі – Комітет). Мета COPE – надати рекомендації щодо очікуваних базових практик для всіх журналів, редакторів і видавців, щоб сформувати набір професійних стандартів не лише для членів Комітету.

COPE допомагає редакторам наукових журналів і видавцям/власникам, а також іншим сторонам – університетам, науковим установам і меншою мірою грантодавцям – у збереженні та підтримці цілісності наукового доробку завдяки політикам і практикам, що відповідають найкращим сучасним принципам прозорості та доброчесності.

Упродовж 2004–2017 рр. Комітет керувався Кодексом етики для редакторів. Попри те, що цей документ та інші подібні мали надзвичайно важливе значення для роботи COPE, а також для організації діяльності редакторів, видавців і журналів, він зазнавав критики через надмірну деталізацію в одних питаннях і недостатню конкретику в інших. Крім того, він не враховував багато нових практик у видавничій сфері та не мав гнучкості для майбутніх змін.

У 2017 р. були розроблені Основні практики. Вони застосовуються до всіх учасників процесу публікації наукової літератури: редакторів та видань/журналів, видавців та установ. Основні практики потрібно розглядати в єдності з конкретними національними та міжнародними кодексами дослідницької етики; вони не призначені для їх заміни.

Комітет до Основних практик вніс дві концептуальні зміни:

1) радикально спростив ключові очікування до всіх учасників публікації наукової літератури: редакторів видань/журналів, видавців (та установ);

2) виклав ці очікування рамково.

Зміст Основних практик:

– **звинувачення у порушеннях.** Журнали повинні мати чітко описану процедуру розгляду звинувачень, незалежно від того, яким чином вони надійшли. Вони зобов'язані серйозно ставитися до звинувачень як до, так і після публікації. Політики повинні враховувати порядок дій у випадках звернень від інсайдерів (викривачів);

– **авторство та внесок.** Повинні бути чіткі політики, які забезпечують прозорість щодо того, хто і в якій якості долучився до роботи, а також процедури вирішення потенційних суперечок;

– **скарги та апеляції.** Журнали мають мати зрозумілий процес розгляду скарг на журнал, його співробітників, редакційну колегію чи видавця;

– **конфлікти інтересів.** Потрібно чітко визначати, що вважається конфліктом інтересів, і мати процедури його врегулювання для авторів, рецензентів, редакторів, видань/журналів та видавців як до, так і після публікації;

– **дані та відтворюваність.** Журнали повинні мати політики щодо доступності даних, заохочувати використання настанов для звітності та реєстрацію клінічних випробувань та інших дослідницьких проєктів відповідно до стандартів галузі;

– **етичний нагляд.** Має охоплювати політики щодо згоди на публікацію, досліджень із вразливими групами, етики використання тварин і людей у дослідженнях, обробки конфіденційних даних, а також етичних норм бізнесу та маркетингу;

– **інтелектуальна власність.** Політики щодо авторського права, видавничих ліцензій та витрат на публікацію повинні бути чітко визначені. Має

бути зрозуміло, що вважається попередньою публікацією, плагіатом або дублюванням матеріалів;

– **управління журналом.** Необхідна чітка інфраструктура: бізнес-модель, політики, процеси, програмне забезпечення, а також належне управління й навчання редакційної колегії та співробітників;

– **рецензування** Всі процедури рецензування мають бути прозорими та добре організованими. Журнали повинні навчати редакторів і рецензентів, а також мати політики щодо моделей рецензування, врегулювання конфліктів інтересів, апеляцій і спорів;

– **обговорення та виправлення після публікації.** Журнали мають забезпечувати можливість дискусії після публікації (на власному сайті, через листи до редактора або на зовнішніх модераційних платформах, як-от PubPeer) і мати механізми для виправлень, переглядів чи відкликань статей (Core Practices replace Code of Conduct, 2017).

Додаткові критерії для індексації в ERIH PLUS:

– Чи є журнал в інших індексах?

– Чи є журнал актуальним для європейських дослідників або галузей досліджень?

– Чи має журнал цифровий ідентифікатор (наприклад, DOI) або чи є він членом Crossref?

– Чи має журнал APC (плата, що стягується з авторів за розміщення їхньої публікації у відкритому доступі; може бути сплачена автором, установою, з якою афільований автор, спонсором; стягується для покриття витрат, пов'язаних з процесом публікації (VHB Publication Media Rating, 2024)? Якщо так, то він високий чи низький?

– Який статус відкритого доступу має журнал?

– Чи має журнал заяву про етичне публікування?

– Чи має журнал історію публікацій принаймні два роки?

– Яка читацька аудиторія журналу? (ERIH PLUS 2).

Таким чином, вивчення викладеної вище процедури, що застосовує ERIH PLUS, засвідчує, що входження видань/журналів до цієї наукометричної бази не є простим. Об'єкт індексації має відповідати високим стандартам науковості, етики, відкритої науки, фаховості. Отримання індексу ERIH PLUS – визнання видання/журналу, його редколегії, авторів європейською спільнотою у галузі соціальних і гуманітарних наук. По суті в такий спосіб засвідчується престиж і престижність видання/журналу, його редколегії, авторів, його привабливість для інвесторів. Значною мірою йдеться про ім'я, свого роду торгівельну марку в галузі соціальних і гуманітарних наук, підтримку цього високого статусу.

Ще одним інструментом оцінки якості та впливу наукових видань є рейтинг укладений VHB – Verband der Hochschullehrerinnen und Hochschullehrer für Betriebswirtschaft e.V. (Асоціація професорів і викладачів університетів з бізнес-адміністрування у німецькомовному просторі, далі – Асоціація). Вона прагне до всебічної, багатовимірної оцінки академічних досягнень. Рейтинг публікацій VHB 2024 є стандартизованим елементом цієї багатовимірної системи оцінки якості для значущих німецькомовних досліджень у галузі бізнес-адміністрування (BWL), замінюючи VHB-JOURQUAL3 (JQ3), опублікований у 2015 р. (VHB Publication Media Rating, 2024).

Рейтинг VHB 2024 складається з 18 галузевих рейтингів, які оцінюють наукову якість публікацій з точки зору 18 наукових комісій Асоціації. Ці рейтинги охоплюють весь спектр тем, що досліджуються в галузі бізнес-адміністрування, а також враховують її особливості. Оцінка грунтується на результатах опитування членів наукових комісій (SC) з правом голосу на початку 2024 р. Як експерти у своїх галузях, члени з правом голосу мають всі необхідні знання для надання вичерпної оцінки публікаційних засобів. Рейтинг публікаційних засобів VHB 2024 має на меті висвітлити якісні відмінності між публікаційними засобами.

Його корисність полягає у тому, що він:

– надає рекомендації молодим науковцям, допомагаючи їм орієнтуватися у великому виборі доступних публікаційних засобів;

– надає вичерпну оцінку якості видань/журналів для німецькомовних країн, складається з тематичних рейтингів, які пропонують спрощений тематичний огляд видань/журналів;

– забезпечує комплексну багатовимірну оцінку якості для розуміння релевантності видань/журналів для різних сфер застосування;

– стимулює видання/журнали до ефективного забезпечення якості.

Рейтинг VHB Publication Media Rating 2024 – це рейтинг видань/журналів, що мають значення для бізнес-управління. Він грунтується на оцінках членів VHB, що голосують у своїх наукових комісіях. Кожна SC відповідає за рейтинг у своїй галузі. Каталоги видань для рейтингу в галузі були складені членами наукових комісій восени 2023 р. за допомогою методик «знизу вгору» та «згори вниз» або підходу, запропонованого SC, і перевірені багатоетапним процесом забезпечення якості.

Рейтингувалися такі категорії видань: журнали, коментарі, протоколи тощо. Вони оцінювалися за такими критеріями: наукова якість, актуальність передачі, посилання на дисципліну, актуальність застосування та інші.

Під критерієм «наукова якість» засобу публікації розумівся ступінь сприяння розвитку досліджень у бізнес-адмініструванні як науковій дисципліні.

«Релевантність передачі» – ступінь сприяння поширенню результатів досліджень із бізнес-адміністрування в інших сферах суспільства.

«Практична релевантність» – частота друку статей, що мають високу релевантність для ділової практики.

«Відповідність дисципліні» – ступінь сприяння розвитку знань у бізнес-адмініструванні як галузі знань (VHB Rating …, 2024).

Як засвідчує зміст рейтингу VHB ключовими у ньому є критерії якості, кількісні використовуються як додаткові. Його розробники акцентують і на тому, що рейтинг VHB не є бездоганним та єдиним параметром в оцінці наукового потенціалу та результативності науковця. Швидше він один із параметрів багатогранної оцінки індивідуальних результатів діяльності науковця. Аналогічну позиції розробники обстоюють і стосовно якісної оцінки статті. Вона не повинна апріорі виводитися з репутації видання/журналу, в якому опублікована і навпаки. Її якість насамперед залежить від її змісту, тому автори рейтингу закликають робити критичні висновки на підставі прочитання статті (VHB Rating …, 2024).

Таким чином, узагальнивши інформацію про рейтинг VHB, є достатньо підстав констатувати, що він, з одного боку, є відображенням сприйняття наукової якості видання/журналу, публікації, автора в німецькомовній науковій спільноті з галузі бізнес-адміністрування, а з іншого – не є абсолютним і єдиноможливим мірилом ефективності окремого науковця. Розуміння репутації є важливим як для видання/журналу, публікації, автора, так й для інших суб'єктів наукового простору: держава, бізнес, різноманітні фонди. Адже у синергії зусиль усіх гравців формується наукова міць держави Німеччини.

Висновки. Отже, у Німеччині відсутня централізована державна система рейтингування наукових видань/журналів, подібна до української, представленої Переліком фахових видань. Натомість існує стала практика декількох інституційних та дисциплінарних систем оцінювання окрім, WoS і Scopus, наприклад ERICH PLUS, рейтинг VHB. Перша стосується наукових видань/журналів соціальних і гуманітарних наук, друга – бізнес-адміністрування. Тобто, вони галузеві. Попри відмінні цілі, методики, підходи тощо, спільним для них є:

1) індексація у них – престиж видання/журналу, редколегії, авторів, індикатор привабливості для інвесторів;

2) індексація носить не дискримінаційний, а стимулюючий характер, своєрідний «погляд з боку» для усунення недоліків;

3) оцінювання проводиться галузевими експертами – фахівцями з певної галузі знань;

4) ключовими критеріями для обох наукометричних баз, незважаючи на відмінності у формулюванні, є якість контенту, наукова значущість у теоретичному та практичному сенсах, репутація видання/журналу, відкритість, дотримання етичних норм та права інтелектуальної власності;

5) обидва інструменти рейтингування не є бездоганними, а тому не сприймаються як єдиноможливий інструмент багатогранної оцінки індивідуальної результативності науковця;

6) інструменти рейтингування, представлені в ERICH PLUS, рейтингу VHB є гнучкими, періодично оновлюваними, відповідно до основних тенденцій у розвитку науки та викликів, є результатами інтелектуальної творчої діяльності широкого кола наукової громадськості.

На думку авторів статті, німецький досвід як стосовно структури, управління та фінансування науки, так і рейтингування наукових видань/журналів є корисним. Окремі результативні практики навіть в умовах воєнного стану в Україні можна імплементувати в національний науковий простір, робити їх дієвими механізмами відповіді на ті виклики, що стоять перед українською наукою. З-поміж них виокремимо пріоритетні:

1) відхід від ідеологеми «наука і освіта – джерело витрат», формулювання нової філософії й культури, в основі якої таке поняття, як «наукова міць держави» і розуміння того, що «нація без науки – нація рабів». На практиці – це відновлення довіри, взаєморозуміння та взаємопідтримки ключових національних гравців: держави, громадянського суспільства (у нашому випадку наукових кіл), бізнесу. Наприклад, запровадження для останнього сприятливих умов для фінансування науки загалом, наукових видань/журналів зокрема;

2) децентралізація за прикладом німецької моделі фінансування науки, наукових видань/журналів;

3) децентралізація за прикладом німецької моделі рейтингування наукових видань/журналів;

4) створення національних галузевих рейтингових систем, стимулювання, а не примус, індексації вітчизняних наукових видань/журналів у європейських та міжнародних наукометричних базах;

5) залучення як вітчизняних, так і закордонних галузевих експертів до галузевого рейтингування вітчизняних наукових видань/журналів;

6) свого часу Бакмінстер Фуллер – відомий американський архітектор, філософ сформулював думку, що «ти нічого не зміниш, якщо боротимешся з існуючою реальністю. Якщо прагнеш змін, створи нову модель, щоб попередня просто застаріла».

Фінансування дослідження. Статтю написано відповідно до держбюджетної теми Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України (№ 0124U000787)».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баланчук І., Михальченкова О. Критерії та системи індивідуального оцінювання вченого: міжнародний досвід. *Проблеми науково-технічної діяльності.* № 4. 2023. С. 93–99.

2. Білан В. Інноваційна сфера Німеччини: тенденції розвитку та шляхи використання прогресивного досвіду для України Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. Вип. 17. С. 452–456.

3. Білецька О. Особливості фінансування наукових досліджень у країнах Європейського Союзу. *Бізнесінформ*. № 7. 2021. С. 37–43.

4. Загородній А. Г. Найкращі рішення приймаються на засадах здорового глузду і позитивного досвіду. (Інтерв'ю). *Вісник НАН України*. 2016. № 3. С. 3–10.

5. Кобченко К. Праця історика за кордоном. Німецький досвід з українського погляду. URL: https://www.historians.in.ua/index.php/en/index.php/en/avtorska-kolonka/208-kateryna-kobchenko-pratsia-istoryka-za-kordonom-nimetskyi-dosvid-z-ukrainskoho-pohliadu

6. Корновенко С. Не тільки вимагати, а й підтримати кращих. URL: https://svit.kpi.ua/2025/04/08/%D0%BD%D0%B5-%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B8-%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%B0-%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%89/

7. Луценко Т. міжнародний досвід державного регулювання науки та інноваційної діяльності. *Теорія та практика державного управління*. Вип. 2 (49). 2015. С. 315–316.

8. МОН змінює підходи до формування Переліку наукових фахових видань України URL: https://mon.gov.ua/news/mon-zminiuie-pidkhody-do-formuvannia-pereliku-naukovykh-fakhovykh-vydan-ukrainy

9. Наукові дослідження у Німеччині: установи та організації. URL: https://osvita.ua/abroad/higher_school/germany/31135/

10. Правила гри мають бути не «вічними», а гнучкими. URL: https://svit.kpi.ua/2025/04/02/%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b8%d0%bb%d0%b0-%d0%b3%d1%80%d0%b8-%d0%bc%d0%b0%d1%8e%d1%82%d1%8c-%d0%b1%d1%83%d1%82%d0%b8-%d0%bd%d0%b5-%d0%b2%d1%96%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%bc%d0%b8-%d0%b0-%d0%b3/

11. Україна потребує підтримки дослідників і збільшення їхньої кількості URL https://surl.li/owwiyj

12. Українські автори – «Вид, що щезає»? URL: https://svit.kpi.ua/2025/04/02/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96-%d0%b0%d0%b2%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8-%d0%b2%d0%b8%d0%b4-%d1%89%d0%be-%d1%89%d0%b5%d0%b7%d0%b0%d1%94/

13. Українські фахові журнали: час навести лад. Але як? URL: https://svit.kpi.ua/2025/03/31/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96-%d1%84%d0%b0%d1%85%d0%be%d0%b2%d1%96-%d0%b6%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d0%b8-%d1%87%d0%b0%d1%81-%d0%bd%d0%b0%d0%b2%d0%b5%d1%81%d1%82/

14. Халілова А. Організація і правове забезпечення управління наукою в Німеччині: сучасний досвід та особливості. *Право і суспільство*. № 5. 2021. С. 239–245.

15. Штовба С., Петричко М. Вітчизняні фахові видання: тут густо, там пусто. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/vitchiznjani-naukovi-fakhovi-vidannja-tut-husto-tam-pusto.html

16. Article Publication Charges (APC). URL: https://authorservices.wiley.com/author-resources/Journal-Authors/open-access/article-publication-charges/index.html

17. Core Practices replace Code of Conduct (2017). URL: https://publicationethics.org/about/what-we-do/our-story/history-code-conduct

18. ERIH PLUS. URL: https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/about/

19. ERIH PLUS. URL: https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/about/criteria_for_inclusion

20. VHB Publication Media Rating 2024. URL: https://www.vhbonline.org/en/services/vhb-rating-2024?utm_source=chatgpt.com

21. VHB_Rating_2024_White_Paper.pdf URL: https://www.vhbonline.org/en/services/vhb-rating-2024/white-paper

REFERENCES

1. Balanchuk I., Mykhalchenkova O. (2023). Kryterii ta systemy indyvidualnoho otsiniuvannia vchenoho: mizhnarodnyi dosvid [Criteria and systems of individual assessment of a scientist: international experience]. Problemy naukovo-tekhnichnoi diialnosti. № 4. S. 93–99. [in Ukrainian].

2. Bilan V. (2010). Innovatsiina sfera Nimechchyny: tendentsii rozvytku ta shliakhy vykorystannia prohresyvnoho dosvidu dlia Ukrainy Naukovi pratsi KNTU [The innovative sphere of Germany: development trends and ways of using progressive experience for Ukraine Scientific works of the KNTU]. Ekonomichni nauky. Vyp. 17. S. 452–456. [in Ukrainian].

3. Biletska O. (2021). Osoblyvosti finansuvannia naukovykh doslidzhen u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Peculiarities of financing scientific research in the countries of the European Union]. Biznesinform. № 7. S. 37–43. [in Ukrainian].

4. Zahorodnii A. H. (2016). Naikrashchi rishennia pryimaiutsia na zasadakh zdorovoho hluzdu i pozytyvnoho dosvidu. (Interviu) [The best decisions are made on the basis of common sense and positive experience. (Interview)]. Visnyk NAN Ukrainy. № 3. S. 3–10. [in Ukrainian].

5. Kobchenko K. (2012). Pratsia istoryka za kordonom. Nimetskyi dosvid z ukrainskoho pohliadu [The work of a historian abroad. German experience from a Ukrainian perspective]. URL: https://www.historians.in.ua/index.php/en/index.php/en/avtorska-kolonka/208-kateryna-kobchenko-pratsia-istoryka-za-kordonom-nimetskyi-dosvid-z-ukrainskoho-pohliadu [in Ukrainian].

6. Kornovenko S. (2025). Ne tilky vymahaty, a y pidtrymaty krashchykh [Not only to demand, but also to support the best]. URL: https://svit.kpi.ua/2025/04/08/%D0%BD%D0%B5-%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B8-%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%B0-%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%89/ [in Ukrainian].

7. Lutsenko T. (2015). Mizhnarodnyi dosvid derzhavnoho rehuliuvannia nauky ta innovatsiinoi diialnosti [International experience of state regulation of science and innovation activity]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 2 (49). S. 315–316. [in Ukrainian].

8. MON zminiuie pidkhody do formuvannia Pereliku naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy [MES changes approaches to forming the List of Scientific Professional Publications of Ukraine]. URL: https://mon.gov.ua/news/mon-zminiuie-pidkhody-do-formuvannia-pereliku-naukovykh-fakhovykh-vydan-ukrainy [in Ukrainian].

9. Naukovi doslidzhennia u Nimechchyni: ustanovy ta orhanizatsii [Scientific research in Germany: institutions and organizations]. URL: https://osvita.ua/abroad/higher_school/germany/31135/ [in Ukrainian].

10. Pravyla hry maiut buty ne «vichnymy», a hnuchkymy [The rules of the game should not be "eternal", but flexible]. URL: https://svit.kpi.ua/2025/04/02/%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b8%d0%bb%d0%b0-%d0%b3%d1%80%d0%b8-%d0%bc%d0%b0%d1%8e%d1%82%d1%8c-%d0%b1%d1%83%d1%82%d0%b8-%d0%bd%d0%b5-%d0%b2%d1%96%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%bc%d0%b8-%d0%b0-%d0%b3/ [in Ukrainian].

11. Ukraina potrebuie pidtrymky doslidnykiv i zbilshennia yikhnoi kilkosti [Ukraine needs support for researchers and an increase in their number]. URL: https://surl.li/owwiyj [in Ukrainian].

12. Ukrainski avtory – «Vyd, shcho shchezaie»? [Ukrainian authors – "A species that is disappearing"?]. URL: https://svit.kpi.ua/2025/04/02/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96-%d0%b0%d0%b2%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8-%d0%b2%d0%b8%d0%b4-%d1%89%d0%be-%d1%89%d0%b5%d0%b7%d0%b0%d1%94/ [in Ukrainian].

13. Ukrainski fakhovi zhurnaly: chas navesty lad. Ale yak? [Ukrainian professional journals: time to put things in order. But how?]. URL: https://svit.kpi.ua/2025/03/31/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d1%96-%d1%84%d0%b0%d1%85%d0%be%d0%b2%d1%96-%d0%b6%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d0%b8-%d1%87%d0%b0%d1%81-%d0%bd%d0%b0%d0%b2%d0%b5%d1%81%d1%82/ [in Ukrainian].

14. Khalilova A. (2021). Orhanizatsiia i pravove zabezpechennia upravlinnia naukoiu v Nimechchyni: suchasnyi dosvid ta osoblyvosti [Organization and legal support of science management in Germany: modern experience and features]. Pravo i suspilstvo. № 5. S. 239–245. [in Ukrainian].

15. Shtovba S., Petrychko M. (2025). Vitchyzniani fakhovi vydannia: tut husto, tam pusto [Domestic professional publications: here dense, there empty]. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/vitchiznjani-naukovi-fakhovi-vidannja-tut-husto-tam-pusto.html [in Ukrainian].

16. Article Publication Charges (APC). URL: https://authorservices.wiley.com/author-resources/Journal-Authors/open-access/article-publication-charges/index.html

17. Core Practices replace Code of Conduct (2017). URL: https://publicationethics.org/about/what-we-do/our-story/history-code-conduct

18. ERIH PLUS. URL: https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/about/

19. ERIH PLUS. URL: https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/about/criteria_for_inclusion

20. VHB Publication Media Rating (2024). URL: https://www.vhbonline.org/en/services/vhb-rating-2024?utm_source=chatgpt.com

21. VHB Rating. White Paper (2024). URL: https://www.vhbonline.org/en/services/vhb-rating-2024/white-paper

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 94(477) «18»:323.1:316.334.5:2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-5

Світлана КОСТИЛЄВА,
orcid.org/0000-0002-0909-7887
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) s.kostyleva@ukr.net

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОРИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕРІОДИКИ XIX СТ.

У статті комплексно проаналізовано роль періодичних видань XIX ст. у становленні української національної самосвідомості. Застосування контент-аналізу, дискурс-аналізу, компаративного підходу та критичної герменевтики дало змогу системно дослідити вплив соціокультурних та релігійних чинників на формування колективної ідентичності. Було виявлено, що уявлення про українське «Я» у науковому дискурсі того часу формувалися як складна система взаємопов'язаних національних символів, мовних, культурних і релігійних практик, що зумовлювали самосвідомість спільноти як окремого етнокультурного утворення. Особливу увагу приділено динаміці цих процесів в умовах напруженої взаємодії між імперськими наративами та національно-культурними ініціативами, які знаходили вираження в публічному просторі друкованого слова.

Дослідження показало, що періодичні видання XIX ст. мали діалектичну природу, виступаючи одночасно як потужний фактор консолідації національної спільноти та як джерело суспільних суперечностей. Аналіз підтвердив, що преса XIX ст., поєднуючи функції інформаційного каналу, освітнього джерела й ідеологічного рушія, формувала складну систему уявлень про спільне минуле, теперішнє та майбутнє української спільноти. При цьому релігійний фактор був елесентом як інтеграції, так і дезінтеграції в цьому процесі, що особливо яскраво проявилось у публікаціях різних конфесійних напрямків та їхньому впливі на регіональні особливості формування ідентичності (наприклад, на Наддніпрянщині та в Галичині). Взаємодія соціокультурних і релігійних наративів у межах друкованого дискурсу була визначальною для кристалізації модерної української ідентичності, яка, на відміну від попередніх форм, була свідомо сконструйована, апелювала до широких верств населення та прагнула до політичного самовизначення, виходячи за рамки суто етнічних чи регіональних ознак. Таким чином, періодика XIX ст. була не просто дзеркалом суспільних процесів, а й активним учасником і конструктором української ідентичності, що є важливим для розуміння історичних витоків сучасного українського націєтворення.

Ключові слова: *націєтворення, періодика XIX ст., націоналізм, культурне відродження, конфесійний вплив, історична пам'ять, модернізація.*

Svitlana KOSTYLEVA,
orcid.org/0000-0002-0909-7887
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of History
National Technical University of Ukraine of "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) s.kostyleva@ukr.net

SOCIOCULTURAL AND RELIGIOUS FACTORS IN THE FORMATION OF UKRAINIAN IDENTITY THROUGH THE PRISM OF 19TH-CENTURY PERIODICALS

This article presents a comprehensive analysis of the role played by 19th-century periodicals in shaping Ukrainian national self-awareness. By employing content analysis, discourse analysis, comparative methodology, and critical hermeneutics, the study systematically explored the influence of sociocultural and religious factors on the formation of collective identity. It was revealed that the idea of the Ukrainian "Self" in the scholarly discourse of the time was constructed as a complex system of interrelated national symbols, linguistic, cultural, and religious practices, which collectively shaped the self-awareness of the community as a distinct ethnocultural entity. Special attention was paid to the dynamics of these processes within the tense interplay between imperial narratives and national-cultural initiatives, which manifested themselves in the public sphere of the printed word.

The research demonstrated that 19th-century periodicals had a dialectical nature, simultaneously functioning as a powerful factor of national consolidation and a source of internal social contradictions. The analysis confirmed that the press of the time, combining the roles of information medium, educational sources, and ideological catalyst, contributed

to the formation of a multifaceted vision of Ukraine's shared past, present, and future. The religious factor proved to be both integrative and disintegrative in this process, particularly evident in the publications of various confessional orientations and their impact on the regional specificities of identity formation (e.g., the contrast between the Dnipro region and Halychyna). The interaction of sociocultural and religious narratives within printed discourse was crucial for the crystallization of modern Ukrainian identity – an identity that, unlike earlier forms, was consciously constructed, aimed at broad societal engagement, and oriented toward political self-determination, transcending purely ethnic or regional definitions. Thus, nineteenth-century periodicals acted not merely as a mirror of societal processes but as active participants and constructors of Ukrainian identity – an insight essential to understanding the historical foundations of contemporary Ukrainian nation-building.

Key words: *nation-building, 19th-century periodicals, nationalism, cultural revival, confessional influence, historical memory, modernization.*

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. на українських землях інтенсифікувалися процеси культурної, мовної та релігійної самоідентифікації. Розгортаючись в умовах імперських політик Російської та Австро-Угорської держав, ці процеси, попри асиміляційні та уніфікаційні прагнення, стимулювали пошук власної самобутності. Відбулося глибинне переосмислення уявлень про українське «Я», котре трансформувалося від локальних ідентифікацій до уніфікованої та усвідомленої національної ідеї. Ця ідея артикулювалася через призму національної єдності, історичної спадкоємності й конфесійної належності, що були наріжним каменем модерної ідентичності. Невід'ємною складовою процесу стало інтенсивне розгортання друкованого слова як потужного інструмента ідеологічного впливу та консолідації інтелектуальних еліт.

Періодична преса XIX ст. на українських теренах функціонувала як потужний світоглядний механізм, формуючи соціокультурні образи народу, його історичної місії й релігійної ідентичності. На її сторінках створювався образ українця як носія унікальної мови, давніх традицій та спадкоємця козацької слави, а також формувались уявлення про історичну місію, пов'язану з відродженням і боротьбою за національні права. Релігійна ідентичність висвітлювалась як невід'ємна частина національного буття, що виокремлювала українців серед сусідніх народів через православну чи греко-католицьку віру. Завдяки полемічним публікаціям, літературним рецензіям, редакційним статтям і богословським розвідкам поступово утверджувався дискурс «українськості», що спирався на етнографічні маркери та сакральний наратив як основу національного духу.

Актуальність дослідження обумовлена потребою в історико-дискурсивному аналізі друкованих видань, що відіграли вирішальну роль у формуванні української ідентичності в багатоконфесійному й політично поділеному середовищі. Попри наявність ґрунтовних праць з окремих аспектів культурного чи релігійного відродження, інтегративна роль преси як інструменту конструювання цілісного національного образу залишалася недостатньо осмисленою. Особливо це стосується синергії релігійного й соціокультурного дискурсів у формуванні національної ідентичності.

У центрі уваги дослідження перебувають ідеологічні та символічні механізми формування української ідентичності в періодичних виданнях XIX ст. Особливу увагу приділено виявленню специфіки інтерпретації релігійної належності, народної традиції, мови та історичної пам'яті на сторінках п'яти репрезентативних джерел: «Основа», «Правда», «Киевские епархиальные ведомости», «Сіон» і «Русалка Дністровая». Кожне з цих видань, функціонуючи в унікальному культурно-політичному контексті, пропонувало власну візію «українськості», що дало змогу простежити багатогранність процесу. Було висунуто гіпотезу, що взаємодія соціокультурних та релігійних наративів у межах друкованого дискурсу відіграла визначальну роль у кристалізації модерної української ідентичності в імперську добу. Ця ідентичність була свідомо сконструйована, апелювала до широких верств населення й прагнула до політичного самовизначення, виходячи за рамки етнічних чи регіональних ознак.

Аналіз досліджень. Під час підготовки дослідження було систематизовано наукові праці, в яких висвітлювалося формування української ідентичності в контексті друкованих медіа XIX ст. Узагальнення наукового доробку дало змогу визначити ключові теоретико-методологічні орієнтири, на які спиралася концептуалізація проблеми, а також окреслити актуальні напрями подальших розвідок. Теоретичну основу дослідження становили праці, в яких розглядалося поняття національної ідентичності як результат соціального конструювання. Зокрема, в статті Г. Носової (Носова, 2023) було проаналізовано механізм формування уявлених спільнот у рамках концепції британського політолога та соціолога Б. Андерсона, що базується на функціонуванні друкованого слова як каналу створення національного наративу. Зазна-

чений підхід дав змогу інтерпретувати періодику як простір уніфікації уявлень про націю.

Особлива увага в літературі приділялася ролі преси в націєтворчих процесах. У відповідних наукових розвідках Ю. Перги (Перга, 2025) періодика представлена як інституція, що не лише репрезентувала суспільні уявлення, а й активно формувала національні символи, канони та мову публічного дискурсу. Було підкреслено значення газет і журналів як чинників, що сприяли консолідації інтелектуальних еліт. Значущим напрямом досліджень залишалася проблематика соціокультурного виміру української ідентичності. У праці О. Дудніка, присвяченої особливостям висвітлення у довідкових виданнях перших освітніх об'єднань українського національного відродження у місті Перемишлі, доведено, що саме такі елементи, як мова, фольклор, література й освіта виконували функцію ідентифікаційних маркерів у XIX ст. Національний простір мислення формувався через культурну стандартизацію та актуалізацію історичної спадщини. Досліджуючи трансформацію церковного товариства у світські культурно-освітні об'єднання, зафіксовану в історичних джерелах, автор підтверджує гіпотезу про інституційну детермінацію етногенетичних процесів, де соціальні організації є маркерами етнічного становлення (Дуднік, 2021: 46).

У науковому обігу зберігається висвітлення методології дослідження періоду становлення української національної свідомості у XIX ст. Сучасні історики відходять від спрощеного розуміння колективних ідентичностей XIX ст. та наполягають на множинності аналітичних прийомів – необхідності враховувати, наприклад, варіанти одночасного єднання за культурними, етнічними, релігійними ознаками тощо, або виникнення лояльності до певної спільноти, або можливість спільнот змінюватися залежно від ситуації чи особистісного вибору (Аркуша, 2021: 46, 48–51). Такий підхід дає змогу більш об'єктивно аналізувати історичні процеси та розуміти людську поведінку.

Релігійний чинник у формуванні національної свідомості, взаємодія православної й греко-католицької традицій простежується у ґрунтовній роботі Я. Верменич, присвяченій аналізу теоретичних конструктів націєстановлення в контексті формування підвалин української ідентичності, де основна увага зосереджена на основоположнх поняттях – «нація», «соборність», «українська суспільно-політична думка», «національне відродження» та ін. (Верменич, 2021: 52). Не викликає заперечень те, що церковні структури, проповідь, обрядовість і богословська публіцистика стали каналами артикуляції національного «Я» у межах конфесійного дискурсу. Такі праці надали вихідні позиції для міждисциплінарного аналізу дискурсу української ідентичності.

Окремий пласт досліджень було присвячено історії конкретних періодичних видань XIX ст. У науковому обігу зберігається докладний аналіз таких джерел, як «Основа», «Киевская старина», «Правда» та ін., з акцентом на авторський склад, редакційні стратегії та ідейну спрямованість. Великий доробок у дослідження української періодики означеного періоду внесла академічна спільнота, передусім співробітники Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України (М. Сніцарчук, Н. Антонюк, Р. Романюк та ін.); Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (А. Москаленко, В. Різун, Н. Сидоренко та ін.), інших установ України (Ю. Шаповал та ін.), представники української діаспори (А. Животко та ін.) (Домбровська, 2023; Негодченко, 2021; Семергей, 2020). Їхні праці надали вихідні позиції для міждисциплінарного аналізу дискурсу української ідентичності, адже демонструють перетинання предметної зацікавленості історії України, культурології, літературознавства, соціальних комунікацій тощо.

У працях С. Каюк, присвячених імперському контексту (Каюк, 2022: 35–36), розглядалися механізми тиску й асиміляції, які впливали на формування українського культурного опору. Було показано, як у періодиці фіксувалися прояви адаптації, полеміки або спротиву щодо політик Російської та Австро-Угорської імперій. З методологічного боку цінним виявився внесок дослідників, що застосовували історичні методи документального аналізу (Reient, Buhlai, 2025: 98), інструментарій дискурс-аналізу та герменевтики до історичних текстів. Такі підходи дали змогу виявляти імпліцитні смисли, семантичні зсуви й ідеологічні кліше, які формували уявлення про «своє» і «чуже» в межах релігійного й культурного поля.

Узагальнення наявних наукових напрацювань засвідчило, що питання взаємодії соціокультурних і релігійних факторів у формуванні української ідентичності на шпальтах періодики XIX ст. залишається недостатньо дослідженим. Це обґрунтовує необхідність цілісного підходу до аналізу друкованих видань означеного періоду як історичного джерела, де перетиналися наративи віри, мови, історії й національного осмислення.

Методи дослідження. У дослідженні було реалізовано комплексний підхід, що органічно поєд-

нав кількісні та якісні методи аналізу періодичних видань XIX ст. Було обрано п'ять видань, відбір яких здійснювався за критеріями географічної репрезентативності (використано особливості націєтворення Наддніпрянщини та Галичини), конфесійної належності й наявності чітко вираженого ідеологічно маркованого контенту. Відібрані видання дали змогу висвітлити ключові аспекти соціокультурного та релігійного самовизначення українського суспільства на різних етапах досліджуваного періоду: літературно-політичний журнал *«Основа»* (1861–1862, Санкт-Петербург), суспільно-політичний і релігійний часопис *«Правда»* (1867–1896, Львів), офіційний орган Російської православної церкви *«Киевские епархиальные ведомости»* (1861–1917, Київ), конфесійно-полемічний журнал *«Сіон»* (1861–1862, Одеса), *альманах «Русалка Дністровая»* (1837, Будапешт).

Методична частина дослідження ґрунтувалася на чотирьох пов'язаних підходах, кожен з яких дав змогу розкрити певні грані означеної проблеми. *Контент-аналіз* дав змогу системно виокремити ключові теми, навколо яких конструювалися уявлення про українську ідентичність. Серед них було виділено: «мовна ідентичність», «козацька спадщина», «церковна автономія», «народна традиція». Було ретельно простежено динаміку цих тем у регіональному вимірі, що дало змогу виявити їхню еволюцію та регіональні особливості. *Дискурс-аналіз* застосовувався для виявлення ідеологічно зумовлених наративів, що формували уявлення про «своє» та «чуже». Ця опозиція була простежена як у відкритих полемічних матеріалах, так і в релігійних трактатах та передмовах, розкриваючи приховані смисли й ідейні протистояння. *Компаративний підхід* дав змогу зіставити образи національної ідентичності, що формувались у виданнях, які функціонували в різних політичних і цензурних середовищах. Зокрема, було проведено порівняльний аналіз дискурсів «Правди» та «Киевских епархиальных ведомостей» щодо концепту «українськості» в релігійному контексті. *Критична герменевтика* дала змогу інтерпретувати непрямі або замасковані висловлювання, що проходили через фільтри цензури або конфесійної лояльності. Особливу увагу було приділено супровідним архівним матеріалам – звітам цензурних органів, відгукам духовних осіб, а також мемуарній публіцистиці, що дозволило глибше зрозуміти контекст публікацій.

Методологічні обмеження дослідження полягали у певній фрагментарності джерел (зокрема, частина номерів «Основи» зберіглася лише в репринтах), а також у вираженій суб'єктивності авторських позицій, які часто були підпорядковані ідеологічним завданням часу. Викладені обставини зумовили необхідність ретельного фактологічного перехресного аналізу на основі паралельних текстів і критичних приміток, що забезпечило об'єктивність інтерпретації. Загальний корпус охопив великий масив публікацій, що допомогло реконструювати широкий спектр уявлень про українську ідентичність у XIX ст.

Мета статті – узагальнити та систематизувати наукові погляди щодо ролі періодичних видань у формуванні української ідентичності, дослідити вплив соціокультурних та релігійних чинників на цей процес крізь призму періодики XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В науковому дискурсі поняття української ідентичності визначається як складна система уявлень, національних символів, мовних, культурних і релігійних практик, що в конкретному історичному контексті зумовлюють самосвідомість спільноти як окремого етнокультурного утворення. У XIX ст. процеси етногенезу відбувалися в умовах напруженої взаємодії між імперськими наративами та національно-культурними ініціативами, які знаходили вираження в публічному просторі, передусім через періодику.

Соціокультурний фактор можна інтерпретувати як сукупність детермінант, пов'язаних із мовою, системою освіти, традиційними практиками, мистецькими проявами, історичною пам'яттю та іншими елементами культури. Ці детермінанти сприяли ідентифікації частини населення як складової українського культурного простору. Такі чинники розглядались як інструменти визначення образу «свого» у полярному співвіднесенні з образом «чужого», що є фундаментальним для самовизначення.

Релігійний фактор, у свою чергу, охоплює конфесійну належність, богословську аргументацію, релігійну обрядовість, морально-етичні настанови та форми церковної комунікації, що впливали на становлення й підтримання колективної ідентичності. У XIX ст. провідну роль у цьому контексті відігравали православна традиція в Наддніпрянщині та греко-католицька – в Галичині, що знайшло безпосереднє віддзеркалення у змістовому наповненні релігійної періодики. Періодика XIX ст., що включала друковані часописи, газети й альманахи, стала майданчиками публічного висловлювання, інструментами формування культурного канону та механізмами артикуляції національного проєкту.

Сьогодні у більшості дослідників не виникає сумнівів, що соціокультурні фактори відігравали

визначальну роль у формуванні української ідентичності, і їхнє віддзеркалення у періодиці XIX ст. є ключовим для розуміння цього процесу. Мова, література, фольклор і освіта стали основними маркерами, через які конструювались уявлення про українське «Я» у наповненні українських періодичних видань.

Одну з ранніх спроб такого конструювання через інтеграцію релігійної традиції у формування національної культури репрезентувала *«Русалка Дністровая» (1837)*, видана у Будапешті. Хоча вона й була альманахом, а не періодичним виданням у повному сенсі, її фольклорно-етнографічний матеріал у поєднанні з перекладами сакральних текстів підкреслював важливість народної мови та фольклору для національного відродження в Галичині (Стеблій). Видання стало знаковим для українського національного руху, демонструючи потенціал мови та культури як основи для національної консолідації. Зокрема, в передмові «Русалки Дністрової» упорядники сформулювали основний правописний принцип як безпосередню відповідність між вимовою та написанням («пиши як чуєш, читай як бачиш» (Передсліве, 1837: V)). М. Пірко пов'язує цю формулу з принципами сербського мовознавця В. Караджича (Пірко, 2022: 149). Подібне тяжіння до фонетичного письма було характерною рисою недержавних націй XIX ст., які відшукували коріння в уявленому народі, що протиставлявся державі. Загалом, Я. Ісаєвич ставить значення альманаху «Русалка Дністровая» для Галичини в один ряд зі значенням «Енеїди» І. Котляревського для Наддніпрянщини (Ісаєвич, 2002: 397).

Перший загальнонаціональний щомісячний часопис *«Основа» (1861–1862)*, що видавався у Санкт-Петербурзі, на своїх сторінках постійно порушував теми української мови та її значення для національної самобутності. Фольклорно-етнографічні матеріали, що друкувалися в «Основі», підкреслювали унікальність народних традицій та їхню роль у збереженні національної пам'яті. Публікації Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка та Миколи Костомарова не лише збагачували українську літературу, а й сприяли кодифікації літературної мови та її популяризації. Журнал функціонував як знакова інтелектуальна платформа для дискусій про національну самобутність, відносини з іншими етносами в імперському контексті, формуючи етнокультурну парадигму українства (Перга, 2025: 72).

Для прикладу цікаво простежити змістовну напругу публічної дискусії про україно-єврейські відносини на сторінках єдиного в Російській імперії легального органу українофілів та конфесійного журналу «Сіон» навколо конотації терміну «жид» у російськомовному вжитку, який помітив на сторінках «Основи» єврейський активіст з Полтавської губ. Веніамін Португалов. У відповіді опоненту Пантелеймон Куліш наполягав, що такий термін не є принизливим та санкціонований тривалим вживанням в українській мові, натомість справжньою проблемою україно-єврейських відносин є добровільна ізоляція євреїв в українському соціумі. Дискусія вийшла на аналіз причин взаємного антагонізму між українцями та євреями. Автори «Сіону», в свою чергу, апелювали щодо «відсутності єврейської інтеграції в українську громаду контртвердженням, що українці переслідують власні вузькі, "ексклюзивістські національні" інтереси» (Serbyn, 1988: 85, 91–93). Учасники ідейного протистояння позиціонували себе російськими євреями, навіть попри їхнє щире захоплення українською мовою та фольклором. Отже, в основі суперечок спостерігалося прагнення єврейських журналістів подолати мовну та культурну ізоляцію шляхом інтеграції в державне імперське середовище, оминаючи український контекст (Магочій, Пертовський Штерн, 2018: 40). Український партикуляризм вони сприймали як загрозу такий інтеграції. У свою чергу, українська інтелігенція протиставляла прагнення євреїв до російської культури прагненню українців до національно-культурного визволення (Shkandrij, 2009: 35–38).

Згодом, 1889 р., у першому номері поновленого львівського видання «Правда: Місячник політики, науки і письменництва» вийшла перша суспільна стаття М. Грушевського, яка свідчила, що нове покоління політичних українців почало шукати точки дотику зокрема й з українським єврейством, орієнтуючись на національне визволення, на спільні політичні акції, та заклала підвалини до ширших дискусій про єврейсько-українські взаємини[1]. Вживання автором терміна «українські гріші» та підкреслення єврейської складової відкривало нові перспективи для залучення різних етнічних спільнот в український національний рух (Гірич, 2014: 35–38). Артикулювання спільних цілей для досягнення національного визволення з урахуванням багатокультурної складової було досить прогресивною на той час ідеєю. Стаття відомого історика й авторитетного політичного

[1] Див. докладніше: Правда: Місячник політики, науки і письменства. Т. 1. Вип. 1-Ш, Жовтень, падолист, грудень 1889. URL: https://lib.if.ua/dbase/rarity.php?do=view&id=18).

діяча започаткувала відкритий діалог і співпрацю з іншими етнічними групами та сприяла формуванню більш відкритої і всеохопної політичної платформи українства.

Суспільно-політичний часопис *«Правда» (1867–1896)* видавався у Львові за ініціативою галицької молодої громади – О. Барвінського, Є. Желехівського, В. Навроцького, О. Огоновського, А. Сочинського та за фінансування П. Куліша та О. Кониського. Журнал став відлунням другого періоду народовської журналістики. Власну назву він отримав у значенні «своя правда» від Шевченкового вислову «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!», що можна інтерпретувати як прямий натяк на осягнення потреби сформувати національну ідею. Видання зосереджувало увагу на ідеях освітнього просвітництва та національного відродження. На його сторінках активно пропагувалися українська мова та культура, що було особливо важливим в умовах австро-угорської політики (Романюк, Галушко, 2001). Видання сприяло формуванню освіченого українського суспільства, здатного до самоорганізації та відстоювання своїх прав. Для галицьких українців спільним культурним каноном з Наддніпрянцями став Т. Шевченко. Шевченкіана часопису порушувала питання, які в умовах Російської імперії не могли бути озвучені. Так, 1894 р. автор під псевдонімом Ф. В. у статті «Чотири кари» порівняв покарання, накладені після арештів 1847 р. на В. Білозерського, П. Куліша, М. Костомарова та Т. Шевченка. Він підкреслював, що саме Т. Шевченко, на відміну від інших діячів, був фактично відірваний від світу: суворі умови служби в солдатчині поєднувалися з відсутністю визначеного терміну покарання, що особливо поглиблювало його психологічні страждання (Сніцарчук, 2014: 134).

Можна підсумувати, що періодика XIX ст. активно використовувала соціокультурні маркери для конструювання української ідентичності, підкреслюючи унікальність мови, багатство літератури та глибину народних традицій.

В процесі етногенезу української нації значну роль завжди відігравав і релігійний фактор. Він був не менш значущим у формуванні української ідентичності, часто переплітаючись із соціокультурними аспектами. Різні конфесійні традиції – православна та греко-католицька – по-різному впливали на національне самовизначення, що віддзеркалилось у періодичних виданнях.

Найбільш репрезентативним виданням з погляду особливостей імперського впливу був офіційний орган Російської православної церкви «Киевские епархиальные ведомости» (1861–1917), який є джерелом для вивчення як формальних, так і латентних моделей релігійної ідентифікації на Наддніпрянщині. Попри загальноімперський характер та цензурні обмеження, на його сторінках транслювалися офіційні релігійні наративи, спрямовані на зміцнення православ'я як основи імперської ідентичності (Гулак, 2019). Цікаво простежити, як це впливало на українське релігійне самовизначення, часто викликаючи приховану або відкриту протидію. Хоча у публікаціях систематично порушували питання народної освіти (зокрема через додаток «Листок до сельских школ», започаткований 1862 р.), ці матеріали були тісно пов'язані з імперською політикою. Їхнім завданням ставала інтеграція селянства до загальноімперського культурного простору, що водночас мало на меті обмежити інші впливи, передусім польський, який влада вважала головною загрозою в українських губерніях на початку другої половини XIX ст. (Степаненко, 2008: 320). Також показовими є випадки трансляції офіційного наративу через церковну пресу під час Першої світової війни. Як зазначає А. Кізлова, «Киевские епархиальные ведомости», описуючи «чудеса» на фронті, підживлювали риторику православної «священної війни» (Кізлова, 2021: 66), що сприяло зміцненню віри у її правомірність та підтримувало імперську легітимність.

У ракурсі зіставлення впливів різних релігійних сенсів на формування української ідентичності, враховуючи регіональні особливості, неабиякий інтерес викликає конфесійно-полемічний журнал «Сіон», який видавався в Одесі (травень 1861 р. – квітень 1862 р.) під редакцією Е. Соловейчика і Л. Пінскера (до № 22), потім – Е. Соловейчика і Н. Бернштейна. Незважаючи на те, що під тиском цензури тижневик доволі швидко трансформувався з публіцистичного у просвітницьке видання, це не врятувало його від переслідувань поліції й редакція змушена була вже через рік припинити діяльність (Магочій, Пертовський Штерн, 2018). Журнал продемонстрував гостру критику уніатства та католицизму. Його публікації виявили напружене співіснування релігійної належності з національними орієнтирами, зокрема у формі ідеологізованого православного монологу. Фактично, «Сіон» використовував православний дискурс для критики католицизму. Це добре видно у біографічному нарисі про єврейського нідерландського мислителя XVII ст. Менассе бен-Ізраїля: «Тюрьмы, инквизиционные камеры и костры – вот поля сражения, на которых в неравной борьбе отстаивают свою религию и с нею народность» (Менасе бен-

Израиль, 1861: 17). Така риторика прямо апелює до католицької інквізиції як головного символу релігійних утисків. Це видання яскраво ілюструє, як релігійну полеміку використовували для зміцнення православної ідентичності та протиставлення її іншим конфесіям, що безпосередньо впливало на формування соціокультурних уявлень про «своє» та «чуже». Намагання осягнути на сторінках періодики специфіку релігійної свідомості так чи інакше виводили читача відразу на декілька перспектив: соціологічну, психологічну, філософську й антропологічну, в розрізі онтологічного виміру релігії як соціокультурного явища (Заєць, 2024: 58).

Натомість, часопис «Правда» (1867–1896, Львів), віддзеркалюючи греко-католицький дискурс, акцентував на ідеях церковної автономії та конфесійного протистояння польському і російському впливам. У Галичині греко-католицька церква відігравала ключову роль у національному русі, й «Правда» стала її рупором, висвітлюючи питання, що стосувалися релігійної свободи та збереження унікальної церковної традиції (Романюк, Галушко, 2001). Як пише І.-П. Химка, галицькі русини греко-католики протягом другої половини XIX ст. шукали третій шлях і не прийняли ні польського, ані російського варіанта «розв'язку кризи національної ідентичності» (Химка, 1993: 86). Позицію «Правди» як рупора греко-католицької церкви добре ілюструє «Холмське питання». Воно стосувалося насильницького навернення Холмської єпархії до православ'я 1875 р. Хоча, як зауважує І.-П. Химка, ця тема не отримала широкого висвітлення в «Правді» (Himka, 1999: 63), редакційна позиція виявилася показово нейтральною. З одного боку, журнал засуджував насильницьке навернення, а з іншого – висловлював занепокоєння тим, що католицькі священники, які залишили Холмську єпархію, обіймали викладацькі посади в галицьких семінаріях, вбачаючи в цьому загрозу полонізації (Himka, 1999: 63–64). Отже, періодика XIX ст. віддзеркалювала складну взаємодію релігійних інституцій, доктрин і народних вірувань, які могли стати, з одного боку, об'єднавчим фактором для формування національної ідентичності, а з іншого – джерелом конфліктів та розмежувань.

Взаємодія соціокультурних та релігійних наративів у періодиці XIX ст. для кристалізації модерної української ідентичності відігравала визначальну роль. Компаративний аналіз видань Наддніпрянщини та Галичини дає змогу зіставити образи національної ідентичності, які формувались у виданнях, що функціонували в різних політичних і цензурних середовищах. На Наддніпрянщині, де домінувало православ'я та російський імператив, видання, такі як «Основа», намагались артикулювати українську ідентичність через мову, літературу та історичну пам'ять, часто використовуючи релігійні мотиви, що не суперечили православній традиції, але підкреслювали українську специфіку. «Киевские епархиальные ведомости» та «Сіон» культивували імперські прагнення, підтримували офіційну політику самодержця, де православ'я було невід'ємною частиною «общерусского» наративу, що часто призводило до запеклих дискусій та суперечило українськими національними жаданням.

У Галичині, під впливом Австро-Угорщини та з панівною греко-католицькою церквою, видання, як «Правда» та «Русалка Дністровая», активно використовували релігійний фактор як основу для національної консолідації. Греко-католицька церква часто виступала на захист української мови та культури від полонізації й русифікації. Тут релігійна належність була тісно пов'язана з національною самосвідомістю, що відрізняло галицький варіант ідентичності від наддніпрянського.

Незважаючи на регіональні відмінності, простежуються й спільні тенденції. Періодика, незалежно від її ідейної спрямованості, активно конструювала образ українця, апелюючи до його історичного минулого (особливо козацтва), мовної унікальності та релігійної належності. Взаємодія соціокультурних та релігійних наративів у межах друкованого дискурсу відіграла визначальну роль у кристалізації модерної української ідентичності на зламі епох у контексті імперських наративів. Ця ідентичність була свідомо сконструйована, апелювала до широких верств населення й прагнула до політичного самовизначення, виходячи за рамки суто етнічних чи регіональних ознак. Простежується амбівалентність преси як інструмента одночасної консолідації та конфліктогенності, адже вона могла як об'єднувати, так і роз'єднувати суспільство через різні ідеологічні позиції.

Висновки. У другій половині XIX ст. українське питання набуло особливої гостроти в контексті імперських політик асиміляції, культурної уніфікації та релігійного централізму, що значно ускладнювало формування національної ідентичності. На цьому тлі періодика стала не лише простором фіксації суспільних настроїв, а й активним чинником творення уявлень про українське «ми» як окрему етнокультурну спільноту. Соціокультурні та релігійні наративи, які циркулювали в друкованому публічному просторі, сприяли формуванню колективної пам'яті, символічної мови й інституційної свідомості, що виявилося вирішальним для кристалізації модерної нації.

Актуальність цього дослідження зумовлювалася потребою критично осмислити джерельну базу української ідентичності в її ранньомодерному вияві. Незважаючи на зростання кількості студій, присвячених історії української преси, питання про функціональну роль періодичних видань у трансляції соціокультурних смислів і релігійних маркерів, що закладали основу для національного самовизначення, залишалося недостатньо розробленим. Особливу увагу привертає проблема взаємодії між імперськими дискурсами лояльності та емансипаційними стратегіями українських інтелектуалів, що впроваджувалися через механізми друкованої комунікації. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розширення джерельної бази за рахунок малодосліджених регіональних видань, що репрезентували локальні варіанти української ідентичності. Перспективним є міждисциплінарний підхід, який поєднає методи історичної соціології, релігієзнавства та культурної антропології. Доцільним видається залучення цифрових інструментів для глибинного аналізу великих масивів текстів періодики XIX ст. Також варто проаналізувати зміну дискурсивних стратегій у перехідний період від романтизму до модернізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркуша О. Історія України XIX століття: змістові лінії сучасних досліджень. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2021. № 14. С. 45–65. DOI: https://doi.org/10.33402/up.2021-14-45-66
2. Верменич Я. Теоретичні конструкти націєстановлення в контексті формування української ідентичності на межі XIX-XX століть. Матеріали до української етнології. 2021. Т. 20, № 23. С. 47–59. DOI: https://doi.org/10.15407/mue2021.20.047
3. Гірич І. Євреї і український національно-визвольний рух XIX – початку XX століть. 19 квітня 2014. URL: https://salo.li/c383673
4. Горшихіна О. Огляд російсько-єврейських періодичних видань (1860–1907 рр.) з колекції «Періодика» відділу фонду юдаїки НБУВ. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація». 6–8 жовтня 2015 р. Київ. URL: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/632
5. Гулак В. Часописи Галичини у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Науково-педагогічні студії. Вип. 3. 2019. С. 34–43. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-34-43
6. Домбровська Л., Гулак В. Журнал «Літературно-науковий вісник» (1898–1932). Вісник Книжкової палати. 2013. № 11. С. 29–31.
7. Дуднік О. Перемиський осередок українського національного відродження на початку XIX ст. у довідкових виданнях. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2021. № 4. С. 39–49.
8. Заєць Д. В. Проблематика дефініції релігії та релігійної свідомості в дослідників XIX – першої половини XX століття. Порівняльний аналіз. Культурологічний альманах. 2024. № 4. С. 57–63. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.7
9. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.
10. Каюк С. Фронтирні спільноти Південної України у XVIII – на початку XIX ст.: відповідь імперіям. Чорноморська минувшина. Одеса: ФОП Бондаренко М., 2022. Вип. 17. С. 34–46. DOI: https://doi.org/10.18524/2519-2523.2022.17.268821
11. Кізлова А. «Киевские епархиальные ведомости» про чудеса часів Великої війни (1914–1918 рр.). Старожитності Лукомор'я. 2021. Вип. 2. С. 60–68. https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.2.62
12. Магочій П.-Р., Пертовський Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Вид. друге. Ужгород. 2018. 340 с.
13. Н. Б. Менасе бен-Израиль (биографический очерк). Сион. 1861. № 2 (14 липня). С. 17–21.
14. Негодченко О. Журнал «Киевская старина» (1882–1906) як оригінальне та унікальне явище української культури. Zaporizhzhia Historical Review. 2021. Вип. 1 (21). С. 352–358.
15. Носова Г. Наскільки Бенедикт Андерсон конструктивіст: до питання про нації як «уявлені спільноти». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». 2023. № 25. С. 44–51.
16. Перга Ю. Видавнича справа та громадівський рух у другій половині 19 ст.: роль періодичних видань у формуванні модерної української ідентичності. Старожитності Лукомор'я. 2025. № 3. С. 65–80. DOI: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.3.352
17. Передсліве. Русалка Дністровая. 1837. С. III–VI.
18. Пірко М. Сторіччя «Русалки Дністрової» у тогочасному видавничому контексті. Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2022. № 14. С. 147–168.
19. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження у 3 т. Т. 1. Львів, 2001. 774 с.
20. Семергей Н. Новітня історіографія про зародження української періодики та її місце в національно-культурних процесах другої половини XIX – першої третини XX ст. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 116–122. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/1.20
21. Сніцарчук Л. Шевченкіана журналу «Правда» (Львів, друга половина XIX ст.). Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. 2014. № 6. С. 131–140.

22. Стеблій Ф. Русалка Дністровая – альманах (1837). URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rusalka_Dnistrovaia_z
23. Степаненко А. В. «Киевский почин» Петра Лебединцева: попытка микроисторического анализа. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2008. Вип. 15. С. 320–334.
24. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії. 1993. № 1. С. 73–107.
25. Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: the Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal & Kingston-London-Ithaca: McGill-Queen's University Press, 1999. 236 p.
26. Reient O., Buhlai N. Agricultural education in gubernias of left-bank Ukraine: formation and trends at the end of the 19th century. Eminak. 2025. № 2 (50). С. 96–109. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).789
27. Serbyn R. The Sion-Osnova Controversy of 1861–1862. Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Edmonton, 1988. Issue 85. P. 91–93.
28. Shkandrij M. Jews in Ukrainian Literature. Representation and Identity. New Haven, 2009. 266 p.

REFERENCES

1. Arkusha O. (2021) Istoriia Ukrainy XIX stolittia: zmistovi linii suchasnykh doslidzhen. [History of Ukraine in the 19th century: content lines of modern research] Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist, 14. 45–65. DOI: https://doi.org/10.33402/up.2021-14-45-66 [in Ukrainian].
2. Vermenych Ya. (2021) Teoretychni konstrukty natsiiestanovlennia v konteksti formuvannia ukrainskoi identychnosti na mezhi XIX-XX stolit. [Theoretical constructs of nation-formation in the context of Ukrainian identity formation at the turn of the 19th – 20th centuries] Materialy do ukrainskoi etnolohii, 20 (23). 47–59. DOI: https://doi.org/10.15407/mue2021.20.047 [in Ukrainian].
3. Hirych I. (19 kvitnia 2014) Yevrei i ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh XIX – pochatku XX stolit. [Jews and the Ukrainian national liberation movement of the 19th – early 20th centuries]. Retrieved from: https://salo.li/c383673 [in Ukrainian].
4. Horshykhina O. (6–8 zhovtnia 2015) Ohliad rosiisko-yevreiskykh periodychnykh vydan (1860–1907 rr.) z kolektsii «Periodyka» viddilu fondu yudaiky NBUV. [Review of Russian-Jewish periodicals (1860–1907) from the "Periodicals" collection of the Judaica fund department of NLUV] Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia». Kyiv. Retrieved from: http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/632 [in Ukrainian].
5. Hulak V. (2019) Chasopysy Halychyny u fondi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho. [Galician periodicals in the fund of the V. O. Sukhomlynsky state scientific and pedagogical library of Ukraine] Naukovo-pedahohichni studii, 3. 34–43. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-34-43 [in Ukrainian].
6. Dombrovska L., & Hulak V. (2013) Zhurnal «Literaturno-naukovyi visnyk» (1898–1932). [The journal "Literary-Scientific Herald" (1898–1932)] Visnyk Knyzhkovoi palaty, 11. 29–31 [in Ukrainian].
7. Dudnik O. (2021) Peremyskyi oseredok ukrainskoho natsionalnoho vidrodzhennia na pochatku XIX st. u dovidkovykh vydanniakh. [The Peremyskyi center of Ukrainian national revival at the beginning of the 19th century in reference publications] Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia, 4. 39–49 [in Ukrainian].
8. Zaiets D. V. (2024) Problematyka definitsii relihii ta relihiinoi svidomosti v doslidnykiv XIX – pershoi polovyny XX stolittia. Porivnialnyi analiz. [The problem of defining religion and religious consciousness in researchers of the 19th – first half of the 20th century. Comparative Analysis] Kulturolohichnyi almanakh, 4. 57–63. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.7 [in Ukrainian].
9. Isaievych Ya. (2002) Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy. [Ukrainian book publishing: origins, development, problems] Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. 520 [in Ukrainian].
10. Kaiuk S. (2022) Frontyrni spilnoty Pivdennoi Ukrainy u XVIII – na pochatku XIX st.: vidpovid imperiiam. [Frontier communities of Southern Ukraine in the 18th – early 19th century: response to empires] Chornomorska mynuvshyna. Odesa: FOP Bondarenko M., 17. 34–46. DOI: https://doi.org/10.18524/2519-2523.2022.17.268821 [in Ukrainian].
11. Kizlova A. (2021) «Kievskie yeparkhialnie vedomosti» pro chudesa chasiv Velykoi viiny (1914–1918 rr.). ["Kiev eparchial gerald" about the miracles during the Great War (1914–1918)] Starozhytnosti Lukomoria, 2. 60–68. DOI: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.2.62 [in Ukrainian].
12. Magochii P.-R., & Pertovskyi Shtern Y. (2018) Yevrei ta ukraintsi: tysiacholittia spivisnuvannia. [Jews and Ukrainians: a millennium of coexistence] 2nd ed. Uzhhorod. 340 [in Ukrainian].
13. N. B. Menase ben-Izrail (biograficheskii ocherk) [Menasseh ben Israel (biographical essay)]. (14 iyulya 1861). Sion, 2. 17–21 [in Russian].
14. Nehodchenko O. (2021) Zhurnal «Kievskaya starina» (1882–1906) yak oryhinalne ta unikalne yavyshche ukrainskoi kultury. [The journal "Kievskaya Starina" (1882–1906) as an original and unique phenomenon of Ukrainian culture] Zaporizhzhia Historical Review, 1 (21). 352–358 [in Ukrainian].
15. Nosova H. (2023) Naskilky Benedykt Anderson konstruktyvist: do pytannia pro natsii yak «uiavleni spilnoty». [How much of a constructivist is Benedict Anderson: on the question of nations as "imagined communities"] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filosofiia», 25. 44–51 [in Ukrainian].
16. Perha Yu. (2025) Vydavnycha sprava ta hromadivskyi rukh u druhii polovyni 19 st.: rol periodychnykh vydan u formuvanni modernoi ukrainskoi identychnosti. [Publishing and public movement in the second half of the 19th century: the role of periodicals in forming modern Ukrainian identity] Starozhytnosti Lukomoria, 3. 65–80. DOI: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.3.352 [in Ukrainian].
17. Peredslive [Preface]. (1837). Rusalka Dnistrovaia. III–VI [in Ukrainian].

18. Pirko M. (2022) Storichchia «Rusalky Dnistrovoi» u tohochasnomu vydavnychomu konteksti. [The centenary of "Rusalka Dnistrovaia" in the contemporary publishing context] Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka, 14. 147–168 [in Ukrainian].

19. Romaniuk M., & Halushko M. (2001) Ukrainski chasopysy Lvova 1848–1939 rr.: istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia u 3 t. [Ukrainian periodicals of Lviv 1848–1939: historical and bibliographical study in 3 volumes] T. 1. Lviv. 774 [in Ukrainian].

20. Semerhei N. (2020) Novitnia istoriohrafiia pro zarodzhennia ukrainskoi periodyky ta yii mistse v natsionalno-kulturnykh protsesakh druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX st. [Modern historiography on the origin of Ukrainian periodicals and its place in national-cultural processes of the second half of the 19th – first third of the 20th century] Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky, 31 (70), 1. 116–122. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/1.20 [in Ukrainian].

21. Snitsarchuk L. (2014) Shevchenkiana zhurnalu «Pravda» (Lviv, druha polovyna XIX st.). [Shevchenko studies in the journal "Pravda" (Lviv, second half of the 19th century)] Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka, 6. 131–140 [in Ukrainian].

22. Steblii F. (1837) Rusalka Dnistrovaia – almanakh. [Rusalka Dnistrovaia – Almanac]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Rusalka_Dnistrovaia_z [in Ukrainian].

23. Stepanenko A. V. (2008) « Kievskii pochin» Petra Lebedintseva: popytka mikroistoricheskogo analiza. ["Kiev initiative" of Peter Lebedintsev: an attempt at microhistorical analysis] Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st., 15. 320–334 [in Russian].

24. Khymka I.-P. (1993) Hreko-Katolytska Tserkva i natsionalne vidrodzhennia u Halychyni 1772–1918. [The Greek Catholic Church and national revival in Galicia 1772–1918] Kovcheh. Naukovyi zbirnyk statei z tserkovnoi istorii, 1. 73–107 [in Ukrainian].

25. Himka J.-P. (1999) Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Montreal & Kingston-London-Ithaca: McGill-Queen's University Press. 236.

26. Reient O., & Buhlai N. (2025) Agricultural Education in the Provinces of Left-Bank Ukraine: Formation and Trends at the End of the 19th Century. Eminak, 2 (50). 96–109. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).789.

27. Serbyn R. (1988) The Sion-Osnova Controversy of 1861–1862. Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Edmonton, 85. 91–93.

28. Shkandrij M. (2009) Jews in Ukrainian Literature. Representation and Identity. New Haven. 266.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 930.2:930.25:929Грушевський:94(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-6

Володимир КРОТ,
orcid.org/0000-0002-2926-6916
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики
Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка»
Полтавської обласної ради
(Кременчук, Полтавська область, Україна) volodyakrot@ukr.net

Вікторія ШАБУНІНА,
orcid.org/0000-0001-7957-3378
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) shabuninaviktoria@gmail.com

Оксана ТУР,
orcid.org/0000-0002-8094-687X
доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) oktur@ukr.net

ЩОДЕННИК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1888–1894) У КОНТЕКСТІ ОСОБОВИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ І БІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено джерелознавчий і біографічний аналіз студентського щоденника Михайла Грушевського 1888–1894 рр., який розглядається в контексті особових архівних документів як цінне історичне джерело. Щоденник майбутнього історика є унікальним свідченням його світоглядних пошуків, духовних переживань та формування наукових і громадських орієнтирів у період навчання в Університеті святого Володимира. Матеріали особового походження – щоденники, листування, мемуари – посідають вагоме місце в історико-біографічних студіях, адже дозволяють відтворити повсякденні практики, внутрішній світ і міжособистісні стосунки відомих діячів.

У ході аналізу з'ясовано, що щоденникові записи М. Грушевського першого київського періоду вирізняються глибиною духовних рефлексій і прагненням узгодити власне життя з християнськими настановами. Вони відображають його релігійну самосвідомість, внутрішні сумніви, вагання між чернечим покликанням і служінням народові. Значне місце у записах займають роздуми про моральні цінності, самовиховання, боротьбу з марнославством. Водночас щоденник розкриває процес входження молодого вченого до українського інтелектуального середовища Києва, його перші контакти з представниками Громади, що вплинуло на формування національної позиції. Записи також містять інформацію про суспільні настрої студентства, атмосферу інтелектуальних пошуків і моральні виклики молодої людини кінця XIX ст.

Особлива увага приділена відносинам Михайла Грушевського з родиною. У щоденнику простежуються глибока пошана й довіра до батька, турбота про матір, брата й сестру. Висвітлено роль родинних цінностей у світоглядному становленні майбутнього вченого. Грушевський знаходився під потужним впливом батька, з яким звіряв кроки власного життя, а той переживав за долю сина через проукраїнські погляди останнього. Протягом усього життя М. Грушевський любив і підтримував сестру Галю. Турбота про долю дівчини яскраво відображена в щоденнику історика. Під його впливом знаходився і молодший брат Олександр, якого Михайло Сергійович заохочував до історичної науки та національної справи. Мати вченого описана в щоденнику як берегиня роду, яка щиро турбувалася про своїх дітей. На основі записів діаріуша можна зробити висновок, що М. Грушевський створив культ родини, яка допомагала йому у здійсненні життєвих планів. Сам історик своїми переконаннями сформував проукраїнські погляди її членів.

Дослідження доводить, що студентський щоденник М. Грушевського є не лише джерелом особового походження, а й важливим матеріалом для розуміння його життєвого вибору, духовних орієнтацій і громадянської позиції. У науковому обігу він має значення як складова архівної спадщини, що поєднує особисті переживання з ширшими історичними процесами. Отримані результати підкреслюють необхідність подальшого комплексного вивчення щоденникових і мемуарних матеріалів Грушевського, які відкривають нові перспективи для бібліотечно-архівних та історико-біографічних досліджень.

Ключові слова: *Михайло Грушевський, студентський щоденник, особові документи, архівна спадщина, джерелознавчий аналіз, біографічні студії, релігійний світогляд.*

Volodymyr KROT,
orcid.org/0000-0002-2926-6916
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Primary Education, Humanities and Informatics
Regional College "Kremenchuk A.S. Makarenko Humanitarian and Technological Academy"
of the Poltava Regional Council
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) volodyakrot@ukr.net

Viktoriia SHABUNINA,
orcid.org/0000-0001-7957-3378
Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) shabuninaviktoria@gmail.com

Oksana TUR,
orcid.org/0000-0002-8094-687X
Doctor of Sciences in Social Communications, Professor,
Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) oktur@ukr.net

MYKHAILO HRUSHEVSKY'S DIARY (1888–1894) IN THE CONTEXT OF PERSONAL ARCHIVAL DOCUMENTS: SOURCE STUDIES AND BIOGRAPHICAL ANALYSIS

The article provides a source-based and biographical analysis of Mykhailo Hrushevskyi's student diary from 1888–1894, which is considered a valuable historical source in the context of personal archival documents. The diary of the future historian is unique evidence of his worldview searches, spiritual experiences, and the formation of scientific and social guidelines during his studies at St. Volodymyr University. Personal materials – diaries, correspondence, memoirs – occupy an important place in historical and biographical studies, as they allow us to recreate the everyday practices, inner world, and interpersonal relationships of famous figures.

The analysis demonstrates that Mykhailo Hrushevskyi's diary entries from his first Kyiv period are marked by a high degree of spiritual introspection and an attempt to reconcile personal existence with Christian ethical imperatives. These texts reveal his evolving religious consciousness, accompanied by internal doubts and oscillations between a potential monastic vocation and civic service to the nation. A significant portion of the diary is devoted to reflections on moral values, strategies of self-discipline, and the confrontation with personal vanity. Simultaneously, the diary functions as a documentary source on the scholar's gradual incorporation into the Ukrainian intellectual environment of Kyiv, highlighting his initial interactions with members of the Hromada, which substantially influenced the formation of his national identity. Furthermore, the entries provide evidence of the socio-cultural atmosphere of the student milieu, the dynamics of intellectual inquiry, and the ethical challenges confronting a young intellectual at the close of the nineteenth century.

The diary materials accord particular significance to Mykhailo Hrushevskyi's relations with his family, presenting them as a decisive factor in his identity formation. The entries reveal profound respect and trust toward his father, whose authority shaped the young scholar's strategies of self-determination, even as paternal anxiety was provoked by his son's explicit pro-Ukrainian orientation. Familial agency is also evident in Hrushevskyi's enduring attachment to his sister Halia, whose life trajectory he sought to protect and support, as well as in his formative influence on his younger brother Oleksandr, whom he encouraged to participate in both historical scholarship and the national movement. The mother is represented in the diary as the custodian of family continuity, embodying the role of moral and emotional guardian. Taken together, these records suggest that Hrushevskyi constructed a symbolic cult of family, which not only sustained his biographical projects but also functioned as a medium of ideological transmission, through which his pro-Ukrainian convictions were gradually internalized by close relatives.

The study demonstrates that Mykhailo Hrushevskyi's student diary constitutes not only a source of personal provenance but also a valuable material for understanding his life choices, spiritual orientations, and civic position. Within scholarly discourse, it holds significance as part of the archival legacy that interweaves individual experiences with broader historical processes. The findings emphasize the necessity of further comprehensive investigation of Hrushevskyi's diary and memoir materials, which open new perspectives for library-archival as well as historical and biographical research.

Key words: *Mykhailo Hrushevskyi, student diary, personal documents, archival heritage, source analysis, biographical studies, religious worldview.*

Постановка проблеми. Постать Михайла Грушевського є однією з ключових і наймасштабніших в українській історії та культурі. Його спадщина як титанічного історика, організатора науки, публіциста та творця новітньої української державності продовжує бути об'єктом пильного вивчення. Проте за монументальним образом «батька нації» часто губиться жива людина з її сумнівами, переживаннями та складним шляхом становлення. У цьому контексті особливу цінність для дослідників становлять джерела особистого характеру, які дозволяють зазирнути у внутрішній світ ученого. На відміну від офіційних документів чи навіть мемуарів, написаних через багато років, щоденникові записи фіксують думки, емоції, події безпосередньо в момент їх переживання, тобто слугують для автора інструментом саморефлексії.

Щоденникові записи 1888–1894 років є унікальним его-документом. Вони містять величезний масив унікального фактологічного матеріалу, який потребує ґрунтовного вивчення та інтерпретації в контексті інших особових архівних документів. Це відкриє нові перспективи для грушевськознавства, дозволяючи створити більш повний та багатогранний образ ключової постаті української історії. Актуальність теми зумовлена унікальністю самого джерела та його винятковою інформаційною цінністю. Усебічний аналіз цих записів дозволяє не лише реконструювати важливий період життя видатного українця, але й глибше зрозуміти витоки українського національного руху кінця XIX – початку XX ст.

Аналіз досліджень. Наприкінці 90-х років минулого століття побачив світ студентський щоденник Михайла Грушевського. Його опублікував разом із передмовою та статтею про юнацькі роки вченого професор Л. Зашкільняк (Грушевський, 1997). Знаним дослідником на ниві грушевськознавства виступає сьогодні Ігор Гирич. Проаналізувавши щоденники вченого різних років (Гирич, Тодійчук, 2002: 96–127; Гирич, 2007–2008: 229–233; Гирич, 2016: 274–357), він відзначив їх унікальність і цінність для науковців, які вивчають життя та творчу спадщину Великого Українця. На думку дослідника, на тлі інших джерел з української історії мемуарного жанру щоденники Грушевського – це фундаментальне явище. Вони зберігають масу фактажу і «не призначалися для друку, а були швидше робочим матеріалом та фіксацією даних про зустрічі й події, у яких історик брав участь. Тому щоденники історика для сучасного читача є чимось на кшталт ребусу, який треба ще розшифрувати» (Гирич, Тодійчук 2002: 274).

Мета статті – здійснити джерелознавчий та біографічний аналіз студентського щоденника Михайла Грушевського, розкрити його потенціал як документа особового походження для вивчення світоглядних орієнтацій, релігійних і політичних поглядів, родинних та суспільних стосунків майбутнього вченого, а також окреслити значення цих записів для сучасної науки.

Виклад основного матеріалу. Особливу зацікавленість викликає так званий перший київський період (1888–1894) у біографії Грушевського – час його навчання в Університеті Св. Володимира та підготовки магістерської дисертації. Саме у студентські роки відбувалося формування світогляду, наукових інтересів і громадсько-політичних переконань майбутнього історика, що значною мірою визначили всю його подальшу діяльність. Незамінним джерелом реконструкції цього формативного етапу є щоденник молодого Грушевського. Перше, що впадає в око при ознайомленні з ним, – це глибока релігійність і православний світогляд його автора. Ці риси відмічали й інші дослідники названого періоду. Студент М. Грушевський щодня ревно молився і часто відвідував храм, сповідався, дотримувався постів. 16 серпня 1888 року він писав: «Боже мій, адже ж не одрікаюся я Тебе, адже ж я люблю Тебе, і якби Ти сказав мені іти за Тобою – я б мабуть пішов – хоть не можу напевне сказати за себе, бо за не всяк чоловік єсть ложь! (Грушевський, 1997: 11). Записи у щоденнику підтверджують певні хитання та сумніви в душі М. Грушевського. Він тоді ще до кінця не визначився, якою дорогою прямувати в житті, – релігійною чи світською. Майбутній історик всерйоз думав про монастир, однак бажання служити знедоленому народу, який знаходився в російському імперському ярмі, виявилося сильнішим. На наш погляд, у перші роки студентського життя М. Грушевський був фактично монахом у миру. В особистих сповідях перед Богом він каявся у внутрішніх гріхах, які хотів подолати: «Тщеславіє – от де моя люта змія, вона мені серце ссе, прожени її Боже» (Грушевський, 1997: 16). У день свого народження, підводячи підсумки прожитих двадцяти двох років життя, вчений писав, що хоче бути сином правди, а не зла, сином царства Божого, а не мирського. Він хотів із Господом жити, перед ним ходити, поруч Його із собою із пророком зріти – от де щастя, от де слава (Гирич, Тодійчук, 2002: 16). Як бачимо, юнак прагнув жити відповідно до християнських заповідей, боротися зі спокусами та пристрастями, які могли віддалити його від духовного ідеалу.

М. Грушевський зустрів ще один рік свого життя планами і сподіваннями. Він і в Києві залишався самітником. Хоча з однолітками спілкувався, але

близьких друзів не мав. Багато розмірковуючи над своїм буттям, юнак відчував, що його внутрішній світ сам стає для нього джерелом тривоги. Тоді майбутній учений перебував у стані юнацької вразливості, коли навіть душевні коливання сприймалися як ознака тілесної недуги, переживав юнацьку кризу самоідентифікації. У його душі йшла внутрішня боротьба між смиренням перед Божою волею та природним бажанням жити. Він визнавав: «Я боюся себе, своїх думок; я сиджу, й серце моє стрепехнеться, як надійде яка думка, що треба помолитися, або кинути роботу, або піти в церкву й щось так внутрі заниє, сего не було в мене попереду; я занедужав, мабуть, може, швидко помру. Нехай воля Божа; я придивляюся до себе й не бачу в собі ніяких надій, замірів на далекі наступаючі часи … одначе вмерти зараз, хто його зна, мабуть, не хочу» (Грушевський, 1997: 15). За нашим переконанням, цей запис є своєрідним психологічним портретом юного Грушевського: глибоко релігійного, вразливого, схильного до самоаналізу й водночас ще не впевненого у своєму майбутньому. Він показує процес формування світогляду юнака через боротьбу між духовними прагненнями, страхами й реальними життєвими викликами.

Хлопець досить самокритичний, прагне до братерства, жертовності та ідеалів християнського служіння. Розмірковуючи, відчуває себе лише «рядовим» у великій боротьбі. Це вияв скромності й розуміння того, що особистість може розчинитися у спільній справі: «В реляціях не прописують імен, а тільки лічать: скільки вбито, скільки зосталося. Може, й мене коли пом'януть і наше військо і назвуть христолюбивим і братолюбивим. І враз мою душу турбують заздрі, горді думки. Господи Боже, помилуй мя! Одбери, одбери всякі гордощі і злобу, і лукавство, до яко новорождені діти словесне млеко возлюбим» (Грушевський, 1997: 15–16). Наведені рядки з діаріуша історика свідчили, що він добре розумів своє життєве призначення. Його доля буде пов'язана Україною, з боротьбою за її визволення. Вагоме місце в цій боротьбі мали посідати християнські цінності.

Помітну роль у своєму щоденнику Михайло відвів стосункам із найближчими людьми – батьками, братом і сестрою. Сім'я Грушевських проживала в Ставрополі, а на Київщині мешкали дядьки, тітки та двоюрідні брати й сестри історика. Він постійно спілкувався зі своїми родичами, а приблизно двічі на рік відвідував своїх найрідніших (Верстюк, Пиріг, 1996).

Відомо, що батько вченого спочатку не схвалив вибір сина навчатися в Києві. Знаючи про його проукраїнські погляди, він взяв із нього обіцянку не долучатися до будь-яких громадських організацій, бо це було небезпечно на ті часи. В особистісному становленні Грушевського настав переломний момент: він балансував між синівським обов'язком (не зрадити слово, дане батькові) та громадянською позицією (служіння українському рухові). Дуже виразно його внутрішній розкол демонструє такий щоденниковий фрагмент: «Закликали вчора хлопці; подумав ввечері й не пішов; попереду побоявся, потім страх той пройшов, а я подумав з мене там ніякої користі і мені теж ніякої, а борони Боже – перед батьком сором, і єму горе; в таких дрібних випадках краще дотерпіти до кінця університету» (Грушевський, 1997: 34). Проте, із запису від 10 грудня 1888 року можна дізнатися, що ввечері 8 грудня Михайло все ж ходив із хлопцями на зібрання. «Мене докоряв Лука (Лука Скочковський – один із діячів київської Громади – прим. авторів), що ховаюсь, що без жертв не можна, що він про мене чув від Олександра Яковича (Кониського – прим. авторів), я почав одказувати звичайно про психологічні причини, але те пройшло марно, але все-таки мене дорікання вразили й я не здужав притаїтися з Кривим» (Грушевський, 1997: 34). Саме ці вагання майбутнього історика сформували в ньому почуття відповідальності й усвідомлення ціни особистої жертви заради національної справи. Згадка про Луку Скочковського й О. Кониського свідчить, що студент Грушевський уже на другому курсі мав зв'язки з учасниками українського національного руху в Києві, входив до кола українофілів.

Зі спогадів О. Лотоцького довідуємося, що наприкінці 1880-х років історик брав участь у Київській громаді, читав юнакам лекції з історії, проводив семінари, на яких вони виступали з рефератами (Лотоцький, 1932: 181–185). Згадував про М. Грушевського і С. Єфремов, який належав до Громади семінаристів на початку 90-х років XIX століття. Він писав, що зібрання відбувалися часто в будинку вченого на Тарасівській вулиці, де він тоді мешкав. Там слухали реферати на літературні та громадські теми. Потім точилися жваві дискусії з актуальних питань (Єфремов, 2011: 357).

Отже, аналізуючи спогади людей, які були знайомі з істориком, та його записи в щоденнику, можна висновувати, що він міг належати до Київської громади вже наприкінці 80-х років, коли познайомився з О. Кониським. Товариство однолітків, з якими Михайло спілкувався в Києві, спонукало його порушити дану батькові обіцянку. 31 жовтня 1888 року М. Грушевський пише: «Я не пішов, нікого сего не треба, і я не мав права пору-

шити батьківське прохання. Як цурачнуцця – хай; але що у другому, то думаю, що батько, здається мені, згодився б, і то добра річ, і корисна, і до того просив батька кілька раз листами і одзивався. Хай Біг простить, як в цім я согрішу» (Грушевський, 1997: 28). Цей запис підкреслює, що юнака мучило сумління, він не бажав своїми діями створювати проблеми для родини, а дане батькові слово було для нього майже священним і мало моральну вагу, не меншу за релігійну заповідь.

Отже, для студента М. Грушевського особливим авторитетом залишався батько Сергій Федорович, який мав проукраїнські погляди в роки навчання в Київській духовній академії, підтримував контакти з діячами Старої київської громади. Мабуть, українофільство батька перейшло до сина. Аналізуючи щоденник історика і пізніші його мемуари, можна переконатися, що він створив своєрідний культ сім'ї. В одному з листів за вересень 1888 року юнак інформував родичів, що чує за собою велику силу енергії й високий дух, «…але таки тікаю, як збіглий раб з кайданами» (Грушевський, 1997: 18). Їхнє листування свідчить про довірливі стосунки між батьком і сином. «Одібрав лист з дому, та такий добрий; батьківський лист такий поважний», – занотував він у щоденнику (Грушевський, 1997: 28–29). Родинна комунікація мала для Грушевського характер духовної опори, а авторитет батька виступав одним із головних моральних орієнтирів у його житті.

У 1890 році юнак успішно склав іспити та закінчив Університет Св. Володимира. Вчена рада історичного факультету клопотала перед міністром освіти, щоб залишити М. Грушевського для підготовки магістерської дисертації. У Російській імперії через бюрократичні перепони це питання не вирішувалася миттєво, тому історик виїхав до родини в Ставрополь, де залишався протягом осені 1890 – зими 1891 року (Верстюк, Пиріг 1996).

Він вів розмови з батьком на різні громадські та релігійні теми, схилявся до сміливих суджень і не боявся торкатися гострих тем, які ставили під сумнів офіційну державну ідеологію. Грушевський уже в студентські роки поєднував глибоку релігійність із критичним ставленням до церковної офіційності. Він прагнув відрізнити справжнє християнство від «казенної» форми, а це свідчить про зародження його власної філософії свободи особистості й духовності. Зокрема, показовим є запис у щоденнику від 29 листопада 1890 року: «Учора ввечері балакав з батьком за сектантів – що не повинні силувати їх, і за офіційну релігію і таке інше, батько попереду сперечався, а далі мовчав одразу; мені стало дуже ніяково. Я справді нащось беру завше з батьком якийсь надто догматичний тон, хоч по правді я не вернув би зараз того, що сказав, хіба надто вже різко сказав, що, роблячи православіє офіційним, «искажают христианство». Властиво не искажают його саме, а одівають його в якусь зовсім не потрібну казенну наволочку» (Грушевський, 1997: 98). З наведеного уривка розуміємо, що автор шкодує не за зміст висловленого, а за різкість інтонації, яка могла образити близьку людину. У щоденнику він докоряв собі, що був у розмовах запальним.

Як люблячий син, юнак турбувався про стан здоров'я рідної людини. 5 грудня 1890 року він написав у своєму щоденнику: «Учора батько заслаб зранку з давної своєї хвороби, нездужав і мордувався після обіду. Через це й бабуня не поїхала додому. Перед батьковими муками пропали всі інші думки; й думалося, яка то непевна особа чоловік і як то чудно, що вона, умолена мало чим од янголів, залежить дуже од таких матеріальних дріб'язків, кучило теж, що в такі хвилини, незалежно од благання вставали думки зовсім не потрібні, якісь холодні – назираючі. До вечора так з того втомився; і сьогодні щось мені так нудно, що страх. Вранці стало дуже боязко – думав, чи живий батько; чудне якесь чуття небезпечності, непевності огорнуло мене. Вчора ввечері батько між іншим сказав, що хтось йому казав, ніби в клуб його не вибрати за деспотизм сімейний, на який скаржилася дуже близька до батька особа; невже я таки справді сухий, кам'яний, мізерний чоловік, що не почуваю сего деспотизму» (Грушевський, 1997: 79). Наведений уривок дуже яскраво відтворює емоційний стан юнака, демонструє глибоку синівську прив'язаність, схильність до саморефлексії, а також обурення звинуваченням Сергія Федоровича в деспотизмі. У батькові історик вбачав старшого товариша, порадника і друга, хоча їхні відносини не завжди були ідеальними. Між ними траплялися й суперечки, про що 27 січня 1891 року юнак зробив такий запис: «З часом не легше, з-за однією бідою друга й третя. В п'ятницю ввечері неприємність з-за Галі, щоб іти до Шредерів, посперечався з батьком. Прости мене, Господи Боже, прости Всесильний й помилуй, помилуй нас, дай втіху серцям нашим, а то в унинє впадемо й розслаблено. Тяжко так, що страх, в п'ятницю ввечері принесли пошту, лист од Добровольського, де він писав зі слів Піскорського, що міністерство не прийняло ходотайства за мене. Батько став мене розважати, радитись, але я одкинув і пораду, й утіху. Боже, вразуми й помилуй. Оце третій день тяжко невимовно, але більше з поводу тутешніх обставин, як міністерських.

Якщо тільки стипендії не дадуть, то й зовсім нема чого жалкувати, бо батько, спасибі йому за се велике, не одрікається дати грошей. Мені тільки жалко, що я пустив поголоску за оставлєніє – але так запевняли – якщо зовсім не оставлять. Але се дурниця кажу, тільки ти, Боже, дай, щоб у сім'ї нашій був покій, мир, щасті і спасіння!» (Грушевський, 1997: 88). Як бачимо, неприємним ударом для юнака стало небажання міністерства освіти залишити його при університеті через брак коштів. Типова відмова, а справжньою причиною ненадання урядової стипендії М. Грушевському міг бути його науковий керівник В. Антонович, якого влада вважала українофілом. Сергій Федорович, розуміючи моральний стан сина, пообіцяв забезпечити його наукові дослідження за власний кошт. Він постійно підтримував літературні починання сина ще з часів його навчання в Тифліській гімназії. Михайло обговорював із батьком свої літературні праці, свідченням чого був запис у щоденнику від 22 листопада 1890 року: «Вернувшись, балакав з батьком з поводу мого оповідання; він сказав, що справді епізод дуже цікавий і обіцяв дістати це діло» (Грушевський, 1997).

Отже, родина завжди підтримувала його морально й матеріально, а сам Михайло зберігав пієтет до батьків. Їм же він присвятив і свою першу наукову працю «История Киевской земли от смерти Ярослав до середины 14 века» (Грушевський, 1991).

М. Грушевського хвилювала доля молодшої сестри Галі, про що він неодноразово говорив із главою сімейства. 18 листопада 1890 року він записав у щоденнику: «Ввечері учора балакали з батьком за Галю і так мені сумно було учора, думаю, чи не поговіти мені на сім тижні, але не знаю; Господи Боже, невже не прийдеш втішити нас?» (Грушевський, 1997: 75–76). Сестра історика була на виданні й переживала складний період у житті. Її сватав офіцер російської армії Віктор Шамрай. Дівчина вагалася, чи виходити заміж, бо, мабуть, не мала великого кохання до свого нареченого. На нашу думку, відчувався тиск традиційного суспільства: дівчині йшов уже двадцять другий рік, і згідно з тогочасними звичаями вона вже мала бути одруженою.

Михайло болісно сприймав сімейні обставини, пов'язані з майбутнім сестри Галі, про що 3 лютого 1891 року записав у щоденнику: «Вчора було мені тяжко, що страх; мама вмовляла Галю за Шамрая… Сьогодні Галині іменини; подав проскурку од мами й служив молебень. Боже! Боже! Дай їй щастя й спасіння, милий наш, помилуй її й усіх нас, благоустрой її скоріше і якнайкраще!» (Грушевський, 1997: 90). Очевидно, що це не лише родинна турбота, а й глибоке духовне співпереживання за долю близької людини – сестри, якій він від щирого серця бажав сімейного щастя. Запис у щоденнику від 19 квітня 1891 року яскраво демонструє моральний стан юнака: «Мене все мучить думка про сім'ю, про Галю, чи не грішу я проти заповіді. І своєю нервовою напряженою метушнею, залізанням і обов'язковим клопотом? І все те ж, та сама неміч, рабський страх, а неха свободі, яка зв'язана з духом і яка ніколи не пропаде, поки все в мені буде крутитися коло «телесного обучения». Господи, Боже, прости мене і помилуй мене, благоустрой якнайкраще Галю, дай її спокій та щастя, на все добре направ і помилуй нас. Амінь» (Грушевський, 1997: 107). З наведених рядків можна зрозуміти, що справа одруження Галі була вирішена.

Вінчання молодих відбулося 14 червня 1891 року. М. Грушевський був присутній на весіллі й від щирого серця бажав усіх благ рідній сестрі, зазначаючи що «їхнє щастя – це наше щастя» (Грушевський, 1997: 114). Сам обряд, на його думку, був проведений добре. Єдине, що не сподобалося, – насуплена мати нареченого, та й сам він трохи вільно поводився на весіллі. Шлюб сестри виявився невдалим і через деякий час розпався. М. Грушевський протягом усього життя зберігав теплі стосунки із сестрою, з якою вони разом працювали в редакції створених ним журналів. Із 1909 року вся родина Грушевських проживала в будинку на Панківській. Він був збудований на кошти батька. У 20-ті роки син сестри Галі Сергій був аспірантом у рідного дядька й разом із ним досліджував українську історію.

М. Грушевський мав великий вплив на всю сім'ю, бо найближчі родичі фактично пішли його шляхом. Молодший брат ученого Олександр теж став істориком. У 1897 році він вступив до Київського університету на історичний факультет. У досліджуваний період між братами складалися щирі й довірливі взаємини, що підтверджує запис у щоденнику від 22 липня 1891 року: «З Сашою дуже прощалися сердечно, хлопець дуже добрі дає надії; порадуй, Боже, нами усіма старих батьків! А останні, та й усі таки, відколи приїхали, дні було мені дуже сумно й важко, поможи нам, Боже!» (Грушевський, 1997: 116). М. Грушевський бачить у ньому продовжувача спільних ідей і покладає сподівання на його майбутнє. На нашу думку, для майбутнього вченого родина залишалася головним джерелом духовної сили й водночас болючим пунктом відчуження, коли він перебував далеко. І навіть у щоденнику він мислить

категоріями молитви, вбачаючи в Божій підтримці запоруку родинного щастя й власної внутрішньої стійкості. Наступний запис датується 5 серпня 1891 року. «В неділю мав велику радість: одібрав лист з дому й мама пишуть, що вони зовсім тепер щасливі – так усе йде гаразд; дай Боже, щоб так і було, було й завше! Теж дуже зрадів, одібравши од Саші листа по-українському. Дай Боже!» (Грушевський, 1997: 119). Наведені записи свідчать про світлі стосунки в родині Грушевських. Михайла радувало те, що Олександр поділяв його національні ідеали. Це момент родинного єднання навколо української ідентичності.

30 серпня 1891 року М. Грушевський вітав брата з іменинами й бажав йому від Господа бути «чесним, добрим і розумним, добрим і вірним, і корисним слугою Богові й всьому народові, мені добрим, товаришам і батькам на втіху» (Грушевський, 1997: 125). Побажання вченого справдилися, бо рідний брат протягом усього життя залишався вірним українській ідеї, яку сповідував Михайло Сергійович. У подальшому їхні відносини не були безхмарними, але брати завжди залишалися духовно близькими людьми.

Менше згадував у щоденнику М. Грушевський свою матір Глафіру Захарівну, яку глибоко любив і шанував. Вона залишалася в тіні Сергія Федоровича – свого чоловіка. Релігійний пієтизм історик, імовірно, успадкував від неї. Вона все життя була дуже набожною. Мати фігурує в його щоденнику в епізоді сватання Віктора Шамрая до Галі. Вона вмовляла доньку виходити заміж. Згодом її хвилювали стосунки молодят. Як турботливий син, М. Грушевський доглядав за нею під час хвороби. Про глибоку шану і любов до матері свідчить запис у щоденнику історика від 28 січня 1893 року. «Вчора мені була превелика прикрість – балакаючи з матір'ю, сказав при Вікторі і Галі, що я буду сучий син, що так зроблю, хоча мати не прийняла це за уразу й зараз попросився пробачення, але було гірко на себе» (Грушевський, 1997: 197). Наведені рядки переконують, що для Грушевського стосунки з матір'ю мали особливе моральне й духовне значення. Навіть дрібна різкість у словах сприймалася ним як серйозний проступок, що потребує вибачення й каяття. Культ родини та християнська етика були для нього важливими життєвими орієнтирами.

Висновки. Аналіз студентського щоденника Михайла Грушевського (1888–1894) засвідчує його виняткову цінність як джерела особового походження та важливого складника архівної спадщини. Щоденникові записи розкривають духовний світ майбутнього вченого, його моральні пошуки, релігійну чутливість, внутрішні сумніви та прагнення до самовдосконалення, уможливлюючи глибше розуміння феномену Михайла Грушевського. У текстах відображається поєднання православної традиції, юнацьких вагань і поступового формування національної свідомості. Особливе місце в щоденнику займають роздуми про батьків, брата й сестру, що свідчить про вагому роль родинних цінностей у становленні світогляду М. Грушевського. Водночас записи демонструють його перші контакти з київською Громадою та усвідомлення громадянського обов'язку, які часто вступали в суперечність із батьківським авторитетом. Ці дилеми стали важливою частиною його внутрішнього дозрівання. Щоденник виступає не лише самобутнім джерелом до біографії Грушевського, але й цінним матеріалом для архівознавчих та документознавчих студій, адже показує особливості функціонування особових документів у культурному та історичному контексті XIX століття. Його аналіз дозволяє простежити механізми саморефлексії, релігійного світогляду та родинної етики, які згодом позначилися на громадянській і науковій позиції історика.

Отже, цей унікальний документ є важливим джерелом для поглибленого вивчення не лише особистої біографії М. Грушевського, а й ширшого історико-культурного процесу, у якому поєднались релігійні цінності, родинні традиції та зародження модерної української ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верстюк В., Пиріг Р. М. С. Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності. Київ : Либідь, 1996. 144 с.
2. Гирич І. Б., Тодійчук О. В. Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік. *Український історик*. 2002. Ч. 1–4 (152–155). С. 96–127.
3. Гирич І. Михайло Грушевський у 1904–1905 роках (за його щоденником). *Український історик*. 2007–2008. Ч. 3/4. С. 229–233.
4. Гирич І. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. Київ: Смолоскип, 2016. С. 274– 357.
5. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття. Київ: Наукова думка, 1991. 560 с.
6. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) ; підгот. до вид., перед. слово, упоряд., комент. і післямова Л. Зашкільняка; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, Центр. держ. іст. архів України. Київ, 1997. 261 с.
7. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (Спогади). Київ: Темпора, 2011. 792 с.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 1 / За ред. Р. Смаль-Стоцького. Варшава, 1932. С. 181–185.

REFERENCES

1. Verstiuk V., Pyrih R. (1996) M. S. Hrushevskyi. Korotka khronika zhyttia ta diialnosti [A Brief Chronicle of Life and Activity]. Kyiv : Lybid. 144 p. [in Ukrainian].
2. Hyrych I. B., Todiichuk O. V. (2002) Shchodennyk Mykhaila Hrushevskoho za 1910 rik [Diary of Mykhailo Hrushevsky for 1910]. *Ukrainskyi istoryk*. Vol. 1–4 (152–155). Pp. 96–127 [in Ukrainian].
3. Hyrych I. (2007–2008) Mykhailo Hrushevskyi u 1904–1905 rokakh (za yoho shchodennykom) [Mykhailo Hrushevskyi in 1904–1905 (based on his diary)]. *Ukrainskyi istoryk*. Vol.3/4. Pp. 229–233 [in Ukrainian].
4. Hyrych I. (2016) Mykhailo Hrushevskyi: konstruktor ukrainskoi modernoi natsii [Mykhailo Hrushevsky: Designer of the Ukrainian Modern Nation]. Kyiv: Smoloskyp. Pp 274– 357 [in Ukrainian].
5. Hrushevskyi M. S. (1991) Narys istorii Kyivskoi zemli vid smerti Yaroslava do kintsia XIV stolittia [An Outline of the History of the Kyiv Land from the Death of Yaroslav to the End of the 14th Century]. Kyiv: Naukova dumka. 560 p. [in Ukrainian].
6. Hrushevskyi M. S. (1997) Shchodennyk (1888–1894 rr.) [Diary (1888–1894)]; pidhot. do vyd., pered. slovo, uporiad., koment. i pisliamova L. Zashkilniaka; NAN Ukrainy, In-t ukr. arkheohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho, Tsentr. derzh. ist. arkhiv Ukrainy. Kyiv. 261 p. [in Ukrainian].
7. Yefremov S. (2011) Shchodennyk. Pro dni mynuli (Spohady) [Diary. About the days gone by (Memoirs)]. Kyiv: Tempora,. 792 p. [in Ukrainian].
8. Lototskyi O. Storinky mynuloho [Pages of the past]. Vol. 1 / Za red. R. Smal-Stotskoho. Varshava, 1932. Pp. 181–185 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 355.48(477+470)«2022/2023»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-7

Олеся КУЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-5595-2995
доктор історичних наук, професор,
начальник кафедри воєнної історії
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) kutska_o@yahoo.com

Андрій ХАРУК,
orcid.org/0000-0003-3459-1657
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) andrij.kharuk@gmail.com

РОЛЬ ПВК «ВАГНЕР» У ШИРОКОМАСШТАБНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному аналізу ролі приватної військової компанії «Вагнер» у повномасштабній війні Російської Федерації проти України. Досліджено генезис угруповання від «Слов'янського корпусу» до створення структур під керівництвом Д. Уткіна та Є. Пригожина, а також етапи еволюції ПВК – від локальних операцій на Донбасі до масштабних кампаній у Сирії та Африці. Особливу увагу приділено участі вагнерівців у війні проти України у 2022–2023 рр., де вони стали ударною силою російських наступальних дій, зокрема у битві за Бахмут. Висвітлено тактику використання масових атак хвилями із залученням завербованих в'язнів, що призвело до катастрофічних людських втрат, а також зафіксовані факти воєнних злочинів проти військовополонених і цивільного населення.

У статті проаналізовано правовий статус ПВК «Вагнера» в контексті міжнародного гуманітарного права, акцентовано на проблемі кваліфікації його учасників як найманців чи нелегальних комбатантів, що ускладнює механізми притягнення до відповідальності як окремих бойовиків, так і російського керівництва. Розглянуто гібридний характер діяльності угруповання, який поєднував військову силу з інформаційно-пропагандистськими інструментами. Окремо висвітлено конфлікт між керівництвом ПВК та Міністерством оборони РФ, що завершився заколотом 24 червня 2023 року та подальшою ліквідацією керівників компанії. Показано трансформацію залишків структури після загибелі Є. Пригожина у серпні 2023 року та перехід до нових форм російської експансії, зокрема через «Africa Corps».

Стаття також окреслює міжнародну реакцію на діяльність «групи Вагнера»: санкційні заходи США, ЄС та інших держав, розслідування правозахисних організацій, а також визнання ПВК терористичною організацією низкою країн. Висновується, що феномен «Вагнера» став не лише елементом гібридної війни, але й фактором дестабілізації міжнародної безпеки. Його ліквідація як автономного утворення засвідчила небезпечність використання приватних армій державами-агресорами та потребу вироблення ефективних міжнародно-правових механізмів для протидії подібним структурам.

Ключові слова: *приватні військові компанії, ПВК «Вагнер», гібридна війна, воєнні злочини, найманці, широкомасштабна агресія Росії проти України, держава, збройний заколот.*

Olesya KUTSKA,
orcid.org/0000-0002-5595-2995
Doctor of Sciences in History, Professor,
Head of the Department of History of Wars
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) kutska_o@yahoo.com

Andrij KHARUK,
orcid.org/0000-0003-3459-1657,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of the Humanitarian Studies
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) andrij.kharuk@gmail.com

THE ROLE OF THE WAGNER PRIVATE MILITARY COMPANY IN RUSSIA'S FULL-SCALE AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive analysis of the role of the Wagner Private Military Company in the full-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine. It examines the genesis of the group, tracing its origins from the "Slavonic Corps" to the establishment of structures under the leadership of D. Utkin and Y. Prigozhin, as well as the stages of the PMC's evolution – from localized operations in the Donbas to large-scale campaigns in Syria and Africa. Particular attention is paid to the participation of Wagner combatants in the war against Ukraine during 2022–2023, when they became the main assault force of Russian offensive operations, most notably in the Battle of Bakhmut. The study highlights the tactics of mass wave-style assaults involving recruited convicts, which resulted in catastrophic human losses, as well as documented cases of war crimes against prisoners of war and civilians.

The article analyzes the legal status of the Wagner Group within the framework of international humanitarian law, emphasizing the problem of classifying its members as mercenaries or unlawful combatants, which complicates mechanisms of accountability for both individual personnel and the Russian leadership. The hybrid nature of the group's activities is examined, combining military force with information and propaganda tools. The conflict between the PMC's leadership and the Russian Ministry of Defense is discussed separately, culminating in the mutiny of 24 June 2023 and the subsequent removal of the company's leadership. The transformation of the remnants of the structure after Y. Prigozhin's death in August 2023 and the shift toward new forms of Russian expansion, notably through the "Africa Corps," are also presented.

Furthermore, the article outlines the international response to Wagner's activities: sanctions imposed by the United States, the European Union, and other states; investigations conducted by human rights organizations; and the designation of the PMC as a terrorist organization by several countries. It is concluded that the Wagner phenomenon represented not only an element of hybrid warfare but also a factor undermining international security. Its liquidation as an autonomous entity demonstrated the dangers of employing private armies by aggressor states and underscored the urgent need to develop effective international legal mechanisms to counter such structures.

Key words: *privatemi litary companies, PMC "Wagner", hybridwarfare, warcrimes, mercenaries, Russia's large-scale aggression against Ukraine, state, armed rebellion.*

Постановка проблеми. Російська Федерація вдалася до безпрецедентного за масштабами використання приватних військових компаній під час війни проти України. Найвідомішою з них є ПВК «Вагнер» – неформальне збройне угруповання, яке, попри відсутність офіційного статусу, перетворилося на один з головних інструментів російської воєнної машини. У період свого найбільшого розквіту (2017–2023 рр.) «група Вагнера» налічувала до 35–45тисяч бійців і здійснювала комплексні воєнні, політичні та економічні операції в більш ніж 20 країнах світу, приносячи значні прибутки своїм організаторам і російській владі.

У війні проти України вагнерівці виконували роль ударного формування, особливо у 2022–2023 рр., коли регулярні війська РФ зазнавали значних втрат і потребували додаткової «живої сили». Водночас діяльність ПВК супроводжувалася надзвичайною жорстокістю: найманців «Вагнера» звинувачують у численних воєнних злочинах, масових убивствах військовополонених, терорі щодо цивільного населення. Використання таких формувань створює проблему правової кваліфікації їхнього статусу та відповідальності: чи є вагнерівці найманцями з точки зору міжнародного гуманітарного права, чи їх слід розглядати як нелегальні комбат антські підрозділи російської армії?

Залучення приватних ПВК також ускладнює питання притягнення до відповідальності вищого керівництва РФ, яке офіційно дистанціюється від злочинів своїх проксі. Таким чином, феномен ПВК «Вагнер» порушує низку наукових і практичних проблем – від еволюції сучасного найманства

та гібридних методів війни до викликів міжнародному праву та безпеці.

Аналіз досліджень. Проблематика діяльності ПВК «Вагнер» стала предметом активного вивчення як зарубіжних, так і українських дослідників. Західна література зосереджена насамперед на розгляді групи як інструменту російської зовнішньої політики. У працях Hybrid CoE (Lauder M., 2024) «Вагнер» трактується як гібридне утворення, що поєднує риси державної та приватної структури, з відповідними рекомендаціями щодо протидії проксі-мережам Кремля. Подібного висновку дотримуються Ferreira C., Kostiuk O., Luxinger Rodrigues Y. (2023), які у Portuguese Journal of Political Science підкреслюють роль ПВК як механізму реалізації зовнішньополітичних амбіцій Росії. Mohamedou K. (2024) у Geneva Paper аналізує африканський вимір діяльності «Вагнера», наголошуючи на поєднанні економічної вигоди Кремля та дестабілізації регіону.

Значна увага приділена участі угруповання у війні проти України. Польський аналітичний центр OSW (Ber J., 2023) простежив еволюцію тактики й організаційних структур, підкресливши залежність «Вагнера» від російських спецслужб. RAND Corporation (Bauer R., Mueller E., 2023) звернула увагу на те, що війна в Україні створила умови для поширення приватних військових компаній як інструменту Кремля. Marshall Center (Baev P., Galeotti M., Herd G., 2023) досліджує політичні наслідки діяльності Є. Пригожина та його конфлікту з МО РФ, оцінюючи вплив на російську стратегію. У публікаціях Reuters (Faulconbridge G., 2023; Reuters, 24 June 2023) та Middle East Institute (2023) простежується розвиток конфлікту між керівництвом ПВК та російськими силовими структурами, що завершився заколотом і подальшою ліквідацією лідерів.

Окрема група джерел присвячена правовим аспектам. Дослідження Truth Hounds (Коваль Д., Лациба А., 2023) аналізує відповідність діяльності «Вагнера» міжнародному гуманітарному праву, підкреслюючи, що статус найманців не завжди застосовний. Українські автори (Грига О., Коцур В., Коцур Л., 2023) простежили роль російських ПВК у гібридній війні 2014–2021 рр., тоді як Волошин В. (2023) і Чорногор Я., Радь П., Черниш А. (2023) розглянули створення, кадровий склад і тактику ПВК. Журналістські розслідування (Рощина В., 2022; Армія Inform, 2023) розкривають практику вербування ув'язнених і масові втрати.

Джерельна база включає також матеріали, що фіксують окремі епізоди бойових дій. Kyiv Post (Ponomarenko I., 2017) одним із перших повідомив про участь вагнерівців у війні на Донбасі. Radio Free Europe/Radio Liberty (2023) навів дані про величезні втрати серед завербованих ув'язнених у боях під Бахмутом. Аналітичні центри, зокрема RUSI (Giustozzi A., 2024) та Lawfare (Plichta M., Faulkner C., Parens R., 2024), висвітлили діяльність угруповання в Сирії та Африці, вказуючи на його трансформацію після загибелі Є. Пригожина.

Таким чином, джерельна база поєднує академічні дослідження, аналітику провідних think-tank'ів, публікації ЗМІ та українські наукові розвідки. Її комплексність дозволяє простежити еволюцію «Вагнера» від перших операцій на Донбасі до глобальної мережі, оцінити юридичні аспекти функціонування ПВК, а також зрозуміти міжнародні наслідки її діяльності.

Метою статті є всебічний аналіз ролі ПВК «Вагнер» у широкомасштабній агресії Росії проти України, що охоплює її походження та еволюцію, участь у бойових діях, особливості функціонування та трансформації, а також оцінку впливу цього угруповання на хід війни та міжнародну безпеку.

Виклад основного матеріалу. ПВК «Вагнер» бере свій початок з перших етапів російської агресії проти України та операцій на Близькому Сході. Передумовою її створення став скандально відомий «Слов'янський корпус» – приватна військова компанія, сформована 2013 року з російських ветеранів для відправки до Сирії, яка зазнала провалу, а її учасники повернулися до РФ (Чорногор та ін., 2023). На хвилі цих подій відставний підполковник ГРУ Д. Уткін (позивний «Вагнер») сформував навколо себе групу бійців спецпризначення, що отримала неофіційну назву ПВК «Вагнер» за його позивним (Рощина, 2022).

Вперше вагнерівці проявили себе під час війни на Донбасі. За даними Служби безпеки України, підрозділи групи «Вагнера» були перекинуті на схід України вже в травні 2014 року та брали участь у найбільш важливих епізодах боїв. Зокрема, вагнерівці відіграли провідну роль у штурмі Луганського аеропорту влітку 2014-го (саме вони, за даними слідства, збили військово-транспортний літак Іл-76 ЗС України з 49 десантниками) і в наступі на Дебальцеве взимку 2015 року(Ponomarenko, 2017).

Після укладення Мінських угод та відносної стабілізації лінії фронту на Донбасі Кремль почав ширше використовувати свої «приватні» підрозділи закордоном. Д. Уткін та його люди стали «тіньовим» експедиційним контингентом РФ у Сирії: з кінця 2015 р. тисячі найманців воювали на боці режиму Б. Асада під керівництвом російських спецслужб, виконуючи найбільш ризиковані завдання (Ber, 2023).

До 2017 року «група Вагнера» розрослася до кількох батальйонно-тактичних груп чисельністю до 2 тис. осіб (Ber, 2023). У лютому 2018 р. загони «Вагнера» зазнали серйозних втрат у бою з американськими силами поблизу м. Хішам, що дещо послабило активність ПВК у Сирії. Водночас впевнені дії найманців у низці інших операцій принесли Пригожину та Уткіну визнання в очах Кремля (Giustozzi, 2024).

В 2017–2021 рр. підрозділи «Вагнера» з'явилися в кількох країнах Африки, зокрема в Судані, Центральноафриканській Республіці, Лівії, Мозамбіку, Малітаін. Найманці забезпечували військову підтримку проросійських режимів та охорону родовищ корисних копалин в обмін на вигідні контракти для пов'язаних з Є. Пригожиним компаній з видобутку нафти, газу, золота і діамантів (Lauder, 2024; Mohamedou, 2024).

До початку нового етапу війни проти України (2022 р.) ядро «Вагнера» складало кілька тисяч досвідчених бійців, загартованих у сирійській та африканських кампаніях. Таким чином, на момент вторгнення в Україну ПВК «Вагнер» уже являла собою розгалужену мережу з власною інфраструктурою підготовки, матеріальним забезпеченням та значним бойовим досвідом.

У період 2014–2021 років основна активність «групи Вагнера» в Україні припала на першу фазу війни на Донбасі. Після 2015 року відкрите застосування російських найманців на сході України зменшилося: значну частину вагнерівців Кремль перекинув на інші театри воєнних дій (Сирія, Африка). Водночас поодинокі групи найманців і афілійованих з ними структур продовжували виконувати диверсійно-розвідувальні завдання. Зокрема, за даними українських дослідників, російські ПВК «MAR» та «E.N.O.T.Corp» у 2015–2021 рр. постачали зброю для бойовиків «Л/ДНР» ,навчали їх та координували підпільну діяльність на підконтрольній Україні території. Крім того, ускладі «Вагнера» воювали окремі громадяни України з проросійськими поглядами, які після 2014 року перейшли на бік ворога (Грига та ін., 2023).

Проте сама ПВК «Вагнера» у ці рокиз осередилася переважно на операціях за межами України, а її існування залишалося непідтвердженим на офіційному рівні. Лише у 2022 році Є. Пригожин публічно визнав, що саме вінс творив ПВК і керує нею, до того жр російська влада багато роківз аперечувала будь-який зв'язок із вагнерівцями (Рощина, 2022). Таким чином, до початку нового етапу війни роль приватних військових компаній РФ на Донбасі полягала передусім у прихованій підтримці місцевих проксі-сил, тоді як основний фронт діяльност і«Вагнера» був перенесений за кордон.

Напередодні вторгнення 24 лютого 2022 року між Пригожиним та керівництвом Міноборони РФ склалися напружені стосунки, тому вагнерівці нібито не залучалися до планування так званої «спецоперації». Попри це, західні спецслужби повідомляли, що окремі загони ПВК проникли в Україну ще в січні 2022 р. через Білорусь з диверсійними завданнями (Волошин, 2023).

Після провалу бліцкригу та великих втрат армії РФ на початку війни було вирішено активніше залучити ПВК «Вагнер». Вже в березні 2022 року найманців почали перекидати з африканських місій до зони бойових дій в Україні. За словами Є. Пригожина, перший бій його підрозділи вступили 19 березня 2022 р. (Волошин, 2023). Саме на Донбасі вагнерівці знайшли своє головне застосування: в умовах, коли регулярні частини РФ втратили наступальний потенціал, група «Вагнера» стала основною ударною силою на окремих напрямках (Куренкова, 2023).

У травні 2022 р. найманці допомогли захопити м. Попасна, а згодом спільно з десантниками РФ прорвали оборону ЗС України на підступах до Сєвєродонецька та Лисичанська. Після падіння Лисичанська в липні 2022 р. саме загонам Є. Пригожина було доручено продовжувати наступ на Бахмут, у той час як виснажені батальйонні групи регулярної армії перейшли до оборони на інших ділянках фронту (Ber, 2023).

Наприкінці літа 2022 р. Кремль надав Є. Пригожину безпрецедентну автономію в питаннях комплектування його «приватної армії». ПВК «Вагнера» розгорнула масштабну кампанію вербування: окрім відносно небагатьох відставників та резервістів, основним джерелом поповнення стали ув'язнені російських колоній. Особисто об'їжджаючи виправні заклади, Є. Пригожин пропонував засудженим контракт на півроку участі у війні в обмін на помилування, грошове утримання та солідні виплати родинам у разі загибелі бійця (Рощина, 2022).

Внаслідок цієї програми чисельність вагнерівців стрімко зросла – із приблизно 5 тисяч до понад 50 тисяч наприкінці 2022 року (Bauer, Mueller, 2023). Однак якість особового складу різко впала: на фронт потрапили тисячі людей без бойового досвіду, натомість добре підготовлені кадрові найманці були відносно не чисельними і їх берегли як командирів та інструкторів (Ber, 2023).

Дл яштурму українських укріплень у районі Бахмута командування «Вагнера» запровадило тактику наступу хвилями, фактично перетворивши колонії на джерело гарматного м'яса. Штурмові групи формувалися переважно з завербованих в'язнів, яких кидали в атаку невеликими

підрозділами вдень і вночі, попри величезні втрати (Ber, 2023).

За свідченням західних розвідок, лише за зиму 2022–2023 років під Бахмутом загинули до 20 тисяч «зеків», завербованих Є. Пригожиним. Незважаючи на настільки варварську тактику, вагнерівці не досягли вирішального прориву. Їхнім найбільшим тактичним успіхом стало захоплення містечка Соледар у січні 2023 року та поступове просування в межах Бахмута в зимово-весняний період. У квітні 2023 р. Є. Пригожин заявив, що взяття Бахмута вирішальної ролі не відіграє і що його підрозділи зазнали критичних втрат. Попри це, на кінець травня 2023 р. залишки вагнерівців все ж установили контроль надз руйнованим Бахмутом–ціною повного виснаження своїх штурмових колон. Битва за Бахмут стала найкривавішим епізодом війни, перетворившись на справжню «м'ясорубку» для штурмових підрозділів РФ (RFE/RL, 2023).

За оцінками, загальні безповоротні втрати ПВК «Вагнер» в Україні могли перевищити 30 тис. осіб, більшість з яких – завербовані в'язні (Ber, 2023). Водночас особливу жорстокість проявляли найманці й щодо українських військовополонених: відомі випадки позасудових страт, тортур, публічного розправлення над полоненими з метою залякування (зокрема, поширене групою Пригожина відео страти колишнього бійця «Вагнера» молотом) (Волошин, 2023). Факти численних воєнних злочинів ПВК набули розголосу, що негативно вплинуло на його репутацію іспричинило зростання уваги з боку міжнародних правозахисних інституцій.

Діяльність ПВК «Вагнер» має яскраво виражений гібридний характер – вона поєднує власне воєнну силу з масштабною інформаційно-пропагандистською кампанією. Кремль та сам Є. Пригожин активно використовували вагнерівців у медійному просторі для досягнення кількох цілей(Manohar Parrikar Institute, 2023).

По-перше, пропаганда створила своєрідний культ ПВК. У російському інформаційному полі систематично підкреслювалас явисокаефективність і «героїзм» найманців порівняно з регулярними військами РФ, їм присвячували документальні фільми, пісні, символіку, відкривали «центри Вагнера» та навіть молодіжні клуби на кшталт «Вагнерёнок» для «патріотичного виховання» молоді (Рощина, 2022). Через соціальні мережі та афілійовані з Є. Пригожиним медіа активно висвітлювалися «подвиги» вагнерівських штурмовиків, що підносило їхній бойовий дух і водночас відволікало увагу від невдач регулярної армії РФ (Чорногор та ін., 2023).

По-друге, вагнерівці слугували своєрідним інформаційним інструментомз алякування. Брутальні дії найманців – від показових страт полонених до вихваляння надмірної жорстокості – навмисно робили публічними, щоб деморалізувати українське суспільство та військо. При цьому кремлівська пропаганда представляла ці злочини як ініціативу «некерованих» найманців, прагнучи зняти відповідальність з офіційного військового командування РФ (Волошин, 2023).

В цілому медійна активність Є. Пригожина та його ПВК стала невід'ємною складовою російської стратегії: публічні скандальні заяви Є. Пригожина, його конфлікти з генералітетом та показова критика військової бюрократії здебільшого грали на руку Кремлю, оскільки створювали контрольований «вентиль» для випускання пари суспільного невдоволення та тиску на окреміг рупи еліт (Чорногор та ін., 2023).

Одночасно образ нібито автономного, «незалежного» угруповання найманців дозволяв Москві краще ховати свою пряму участь у воєнних злочинах. Російське керівництво могло вказувати на ПВК «Вагнера» як на самостійну силу і заперечувати причетність регулярної армії до найбільш резонансних злодіянь (зокрема, різаниниу Бучі, масових страт полонених тощо) (Волошин, 2023). Таким чином, діяльність вагнерівців була тісно переплетена з інформаційною війною: їх використовували і як «легенду» про успішну приватну армію патріотів, і як «цапів-відбувайлів», на яких можна покласти провину за найбільші звірства війни.

Відносини між Є. Пригожиним і Міністерством оборони Росії були напруженими вже давно, але особливо загострилися на тлі тривалих боїв за Бахмут. Історія їх протистояння почалася ще з комерційної діяльності Є. Пригожина (постачання харчів для армії) та операцій у Сирії, коли очільник Міноборони С. Шойгу «привласнив» лаври перемоги під Пальмірою, здобутої за участі вагнерівців (Rivalry Flares…, 2023; Syria Is Where…, 2023).

У 2023 р. конфлікт вийшов у публічну площину: у лютому Є. Пригожин відкрито звинуватив військове командування РФ у навмисному невиділенні боєприпасів його бійцям на бахмутському напрямі. Він оприлюднив у соцмережах шокуючи фото десятків загиблих найманців, поклавши відповідальність за їхню смерть на Генштаб РФ. У відповідь Міністерство оборони почало витісняти вагнерівців із інфопростору – у зведеннях і виступах офіційних осіб практично перестали згадувати ПВК, усі успіхи приписувалися виключно регулярним підрозділам. У червні 2023 р. було

офіційно наказано всім «добровольчим загонам» підписати контракти з МО РФ; Є. Пригожин демонстративно відмовився це робити, втративши доступ до вербування новобранців у колоніях (Faulconbridge, 2023; Baev, Galeotti, Herd, 2023). За даними західних розвідок, В.Путін намагався примирити сторони – 22 лютого 2023 р. він провів закриту зустріч із Є. Пригожиним і С. Шойгу, однак суперечності лише поглибилися. Навесні 2023 р. ватажок вагнерівців усе частіше дозволяв собі крамольні заяви–хвалив боєздатність української армії та попереджав, що у разі провалу російської оборони на фронті країну чекають потрясіння, натякаючи на1917рік (Чорногор та ін., 2023).

24 червня 2023 р. конфлікт досяг апогею: Є. Пригожин підняв заколот проти військового керівництва РФ. Кілька тисяч бійців «Вагнера» залишили позиції на сході України, перейшли кордон та, майже не зустрічаючи спротиву, зайняли місто Ростов-на-Дону. Є. Пригожин вимагав відставки С. Шойгу і заявляв про «марш справедливості» на Москву, заявляючи про помсту за загибель своїх людей від ударів армії РФ (Rebel Russian mercenaries…, 2023).

Російська влад авиявилася неготовою до такого кроку: частина регулярних сил ухилилася від боїв із вагнерівцями, колони повстанців просунулися на кількасот кілометрів у глиб РФ. Кризаза вершилася угодою, укладеною за посередництва білоруського диктатора О. Лукашенка: Є. Пригожин погодився припинити похід в обмін на «гарантії безпеки». Повстанцям запропонували амністію та «вигнання» до Білорусі, або ж підписання контрактів із Міноборони РФ. Сам Є. Пригожин невдовзі вирушив до Білорусі, проте надовго там не затримався. 23 серпня 2023 р. літак із засновником «Вагнера» та його найближчими соратниками (включно з Д. Уткіним) вибухнув у небі над Тверською областю РФ, ніхто не вижив. Ця подія фактично поставила крапку в історії вагнерівців у сучасному вигляді. Протягом наступних тижнів російська влада взяла під контроль майно таструктури, підвідомчі Є. Пригожину (медіахолдинг, бази підготовки, комерційні компанії тощо), а польові підрозділи ПВК роззброїли або інтегрували до складу регулярних військ РФ (Baev, Galeotti, Herd, 2023).

Накінець 2023 р. залишки імперії «Вагнера» зазнали трансформації під тиском Кремля. Частинак олишніх найманців перейшла на службу Міністерству оборони, дехто зберігся як дрібні охоронні компанії в Росії, а основні міжнародні операції було переформатовано. Замість приватної компанії Є. Пригожина Росія створила державну структуру «AfricaCorps», яка продовжила діяльність найманців у Африці під керівництвом Міністерства оборони. У Центральноафриканській Республіці, Малі, Буркіна-Фасо та інших країнах присутність російських військових фахівців триває, але тепер вони офіційно підпорядковані московському командуванню (Plichta et al., 2024).

Таким чином, після літа 2023 р. феномен ПВК «Вагнера» фактично припинив існування як автономна сила. Кремль зумів нейтралізувати неконтрольоване угруповання, інтегрувавши його ресурси у власні силові структури, водночас зберігши можливість використовувати найманців як інструмент впливу за кордоном (передусім на Африканському континенті).

Діяльність групи «Вагнера» викликала осуд і активні заходи реагування з боку світової спільноти. США ще в 2017 р. вперше запровадили санкції проти ПВК як проти сили, що загрожує суверенітету України. Надалі санкційний тиск тільки зростав: у 2022–2023 рр. США визнали «Вагнер» транснаціональною злочинною організацією та наклали обмеження на десятки пов'язаних з нею осібі структур. Аналогічно, Європейський Союз, Велика Британія, Канада, Австралія та інші партнери України додали вагнерівців та їхніх командирів до своїх санкційних списків за вчинення тяжкихз лочинів. Зокрема, ЄС ввів санкції проти 11 фізичних та 7 юридичних осіб, пов'язаних з ПВК «Вагнера», за порушення прав людини в ЦАР, Судані, Малітазадії, які несуть загрозу миру, безпеці та стабільності в Малі, а також дії, які несуть загрозу територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України. Деякі країни пішли далі та офіційно визнали угруповання терористичною організацією. Відповідні рішенняу хвалилип парламенти Литви, Канади, Франції, а також низка міжнародних асамблей; питання про внесення «Вагнера» до списку терористичних організацій обговорювалося і н арівні ЄС (Коваль, Лациба, 2023, Чорногор та ін., 2023).

Міжнародні правозахисні механізми також відреагували на злочини вагнерівців. Незалежні експерти ООН з прав людини в січні 2023 р. виступили із заявою проте, що їх «глибоко непокоять» повідомлення про систематичну вербовку російських в'язнів групою «Вагнера» для війни проти України, а також численні свідчення того, що найманці причетні до грубих порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, включно з катуваннями, насильницькими зникненнями людей та стратами військовополонених (Чорногор та ін., 2023).

Влада України здійснює власне розслідування діяльності вагнерівців: Служба безпеки України

не одноразов опублікувала докази воєнних злочинів, скоєних найманцями на українській території, та оголосила підозри низці командирів ПВК за участь у розв'язанні агресії та вчиненні особливо тяжких злочинів (Рощина, 2022).

Висновки. Розглянувши генезис та діяльність ПВК «Вагнер», можна зробити низку висновків. По-перше, «група Вагнера» стала невід'ємною частиною агресивної військової машини Росії, виконуючи роль ударного проксі та одночасно інформаційно-психологічного інструменту впливу. Її використання дозволило Кремлю певний час досягати воєнних цілей з меншою політичною відповідальністю. По-друге, діяльність вагнерівців супроводжувалася масовими порушеннями норм війни, що зрештою привернуло увагу міжнародної спільноти і призвело до санкцій та розслідувань. По-третє, занадто велика автономність та вплив ПВК «Вагнер» стали загрозою для самого російського режиму: зростання амбіцій Є. Пригожина спричинило внутрішній конфлікт і заколот, що змусило Кремль ліквідувати угруповання як незалежного гравця. Таким чином, історія ПВК «Вагнера» продемонструвала небезпечність ставки на «приватні армії» для держави-спонсора і водночас підтвердила, що подібні структури залишаються інструментом гібридної агресії.

Протидія таким явищам вимагає міжнародної координації, правового переслідування воєнних злочинців та позбавлення режимів можливості користуватися послугами найманців безкарно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошин В. Справжня роль «вагнерів» у війні з Україною. *АрміяInform*. 8 травня 2023. URL: https://armyinform.com.ua/2023/05/08/spravzhnya-rol-vagneriv-u-vijni-z-ukrayinoyu/ (дата звернення: 10.09.2025).
2. Грига О., Коцур В., Коцур Л. Роль приватних військових компаній під час російсько-української гібридної війни 2014–2021 років. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 58–62.
3. Коваль Д., Лациба А. Статус так званої ПВК «Вагнер» за міжнародним гуманітарним правом. *Truth Hounds*. 20 вересня 2023. URL: https://truth-hounds.org/cases/status-tak-zvanoyi-pvk-vagner-za-mizhnarodnym-gumanitarnym-pravom/ (дата звернення: 10.09.2025).
4. Куренкова О. Майбутнє «Вагнера» швидше за все буде без Пригожина – Інститут вивчення війни. *Суспільне Новини*. 6 липня2023.. URL: https://suspilne.media/523395-majbutne-vagnera-svidse-za-vse-bude-bez-prigozina-institut-vivcenna-vijni/ (дата звернення: 10.09.2025).
5. Рощина В. «Оркестр» вбивць. Хто воює проти України в ПВК «Вагнер». *Українська правда*. 21 грудня 2022. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/21/7379589/ (дата звернення: 10.09.2025).
6. Чорногор Я., Радь П., Черниш А. Анатомія ПВК «Вагнер»: створення, війна в Україні та шляхи протидії угрупованню. *Українська призма*, 24 травня 2023. URL: https://prismua.org/wagner/(дата звернення: 10.09.2025).
7. Baev P., Galeotti M., Herd G. Russia's End State: Assessing Prigozhin's Legacy. *George C. Marshall European Center for Security Studies*. 7 August 2023. URL: https://www.marshallcenter.org/en/publications/clock-tower-series/strategic-competition-seminar-series-fy25/russias-end-state-assessing-prigozhins-legacy (дата звернення: 12.09.2025).
8. Bauer R., Mueller E. Ukraine Is a Breeding Ground for Russian PMCs. *RAND Corporation*. 14 June2023. URL: https://www.rand.org/pubs/commentaries/CT846.html (дата звернення: 10.09.2025).
9. Ber J. From Popasna to Bakhmut: The Wagner Group in the Russia-Ukraine War. *OSW Commentary*. 28 April2023. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-04-28/popasna-to-bakhmut-wagner-group-russia-ukraine-war (дата звернення: 10.09.2025).
10. Faulconbridge G. Prigozhin says Wagner will not sign any contract with Defence Minister Sergei Shoigu. Reuters. 11 June 2023. URL: https://www.reuters.com/world/europe/prigozhin-says-wagner-will-not-sign-any-contract-with-russian-defence-minister-2023-06-11 (дата звернення: 13.09.2025).
11. Ferreira C., Kostiuk O., Luxinger Rodrigues Y. Wagner Group: An Instrument of Russian Foreign Policy? *Portuguese Journal of Political Science (Rev. Port. Ciência Política)*. 2023. No 19. P. 49–68.
12. Giustozzi A. How the Wagner Group Lost Syria. *RUSI*. 31 May 2024. URL: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/how-wagner-group-lost-syria (дата звернення: 11.09.2025)
13. Lauder M. State, non-state, or chimera? The rise and fall of the Wagner Group and recommendations for countering Russia's employment of complex proxy networks. Helsinki: Hybrid CoE Working Paper 33, 2024. 27 p.
14. Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses (MP-IDSA). The Wagner Group: A Tool Of Hybrid Warfare – Analysis. Eurasia Review. 1 June 2023. URL: https://www.eurasiareview.com/01062023-the-wagner-group-a-tool-of-hybrid-warfare-analysis (дата звернення: 11.09.2025).
15. Mohamedou K. The Wagner Group, Russia's Foreign Policy and Sub-Saharan Africa. Geneva: Geneva Paper 32/24. Geneva Centre for Security Policy, 2024. 38 p.
16. Plichta M., Faulkner C., Parens R. The Wagner Group Lives on in Africa. *Lawfare*. 21 July 2024.URL: https://www.lawfaremedia.org/article/the-wagner-group-lives-on-in-africa (дата звернення: 10.09.2025).
17. Ponomarenko I. SBU says Russia's Wagner mercenaries involved in Donbas war. *Kyiv Post*. 7 October 2017. URL: https://www.kyivpost.com/post/7950 (дата звернення: 10.09.2025).
18. Rebel Russian mercenaries halt advance on Moscow, Kremlin says fighters face no charges. 24 June 2023. URL: https://www.reuters.com/world/europe/rebel-russian-mercenaries-halt-advance-moscow-kremlin-says-fighters-face-no-2023-06-24 (дата звернення: 11.09.2025).
19. Rivalry Flares between the Russian Army and the Wagner Group. *Polish Institute of International Affairs.* 5 June 2023. URL: https://pism.pl/publications/rivalry-flares-between-the-russian-army-and-the-wagner-group (дата звернення: 12.09.2025).

20. Syria Is Where the Conflict Between Wagner and the Russian Government Began. *Middle East Institute*. 28 June 2023. URL: https://mei.edu/publications/syria-where-conflict-between-wagner-and-russian-government-began (дата звернення: 12.09.2025).

21. U.K. Intelligence Estimates Up To 20,000 Convicts Recruited By Wagner Were Killed In A Few Months. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 21 July 2023. URL: https://www.rferl.org/a/ukraine-wagner-20000-convicts-killed-russia/32513248.html (дата звернення: 10.09.2025).

REFERENCES

1. Voloshyn V. (2023) Spravzhnia rol «vahneriv» u viini z Ukrainoiu [The real role of "Wagner" in the war against Ukraine]. *ArmiiaInform*. 8 May. URL: https://armyinform.com.ua/2023/05/08/spravzhnya-rol-vagneriv-u-vijni-z-ukrayinoyu/ (accessed: 10 September 2025) [in Ukrainian].

2. Hryha O., Kotsur V., Kotsur L. (2023) Rol pryvatnykh viiskovykh kompanii pid chas rosiisko-ukrainskoi hibrydnoi viiny 2014–2021 rokiv [The role of private military companies during the Russo-Ukrainian hybrid war of 2014–2021]. Rehionalni studii [Regional Studies], 33, pp. 58–62. [in Ukrainian].

3. Koval D., Latsyba A. (2023) Status tak zvanoi PVK «Vahner» za mizhnarodnym humanitarnym pravom [The status of the so-called Wagner PMC under international humanitarian law]. *Truth Hounds*. 20 September. URL: https://truth-hounds.org/cases/status-tak-zvanoyi-pvk-vagner-za-mizhnarodnym-gumanitarnym-pravom/ (accessed: 10 September 2025) [in Ukrainian].

4. Kurenkova O. (2023) Maibutnie «Vahnera» shvydshe za vse bude bez Pryhozhyna – Instytut vyvchennia viiny [The future of "Wagner" will most likely be without Prigozhin – Institute for the Study of War]. *Suspilne Novyny*. 6 July. URL: https://suspilne.media/523395-majbutne-vagnera-svidse-za-vse-bude-bez-prigozina-institut-vivcenna-vijni/ (accessed: 10 September 2025) [in Ukrainian].

5. Roshchyna V. (2022) «Orkestr» vbyvts. Khto voiuiie proty Ukrainy v PVK «Vahner» ["Orchestra" of killers. Who is fighting against Ukraine in the Wagner PMC]. *Ukrainska pravda*. 21 December. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/21/7379589/ (accessed: 10 September 2025) [in Ukrainian].

6. Chornohor Ya., Rad P., Chernysh A. (2023) Anatomiia PVK «Vahner»: stvorennia, viina v Ukraini ta shliakhy protydii uhrupovanniu [Anatomy of the Wagner PMC: creation, war in Ukraine and ways of counteraction]. *Ukrainska pryzma*. 24 May. URL: https://prismua.org/wagner/ (accessed: 10 September 2025) [in Ukrainian].

7. Baev P., Galeotti M., Herd G. (2023) Russia's End State: Assessing Prigozhin's Legacy. George C. *Marshall European Center for Security Studies*. 7 August. URL: https://www.marshallcenter.org/en/publications/clock-tower-series/strategic-competition-seminar-series-fy25/russias-end-state-assessing-prigozhins-legacy (accessed: 12 September 2025)

8. Bauer R., Mueller E. (2023) Ukraine Is a Breeding Ground for Russian PMCs. *RAND Corporation*. 14 June. URL: https://www.rand.org/pubs/commentaries/CT846.html (accessed: 10 September 2025)

9. Ber J. (2023) From Popasna to Bakhmut: The Wagner Group in the Russia-Ukraine War. *OSW Commentary*. 28 April. URL: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-04-28/popasna-to-bakhmut-wagner-group-russia-ukraine-war (accessed: 10 September 2025)

10. Faulconbridge G. (2023) Prigozhin says Wagner will not sign any contract with Defence Minister Sergei Shoigu. *Reuters*. 11 June. URL: https://www.reuters.com/world/europe/prigozhin-says-wagner-will-not-sign-any-contract-with-russian-defence-minister-2023-06-11 (accessed: 13 September 2025)

11. Ferreira C., Kostiuk O., Luxinger Rodrigues Y. (2023) Wagner Group: An Instrument of Russian Foreign Policy? *Portuguese Journal of Political Science(Rev. Port. Ciência Política).* 19. 49–68

12. Giustozzi A. (2024) How the Wagner Group Lost Syria. *RUSI*. 31 May. URL: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/how-wagner-group-lost-syria (accessed: 11 September 2025)

13. Lauder M. (2024) State, non-state, or chimera? The rise and fall of the Wagner Group and recommendations for countering Russia's employment of complex proxy networks. Hybrid CoE Working Paper 33. Helsinki. 27 p.

14. Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses (MP-IDSA). (2023) The Wagner Group: A Tool Of Hybrid Warfare – Analysis. Eurasia Review. 1 June. URL: https://www.eurasiareview.com/01062023-the-wagner-group-a-tool-of-hybrid-warfare-analysis (accessed: 11 September 2025)

15. Mohamedou K. (2024) The Wagner Group, Russia's Foreign Policy and Sub-Saharan Africa. Geneva Paper 32/24. *Geneva Centre for Security Policy*. 38 p.

16. Plichta M., Faulkner C., Parens R. (2024) The Wagner Group Lives on in Africa. *Lawfare*. 21 July. URL: https://www.lawfaremedia.org/article/the-wagner-group-lives-on-in-africa (accessed: 10 September 2025)

17. Ponomarenko I. (2017) SBU says Russia's Wagner mercenaries involved in Donbas war. *Kyiv Post*. 7 October. URL: https://www.kyivpost.com/post/7950 (accessed: 10 September 2025)

18. Reuters. (2023) Rebel Russian mercenaries halt advance on Moscow, Kremlin says fighters face no charges. 24 June. URL: https://www.reuters.com/world/europe/rebel-russian-mercenaries-halt-advance-moscow-kremlin-says-fighters-face-no-2023-06-24 (accessed: 11 September 2025)

19. Polish Institute of International Affairs. (2023) Rivalry Flares between the Russian Army and the Wagner Group. 5 June. URL: https://pism.pl/publications/rivalry-flares-between-the-russian-army-and-the-wagner-group (accessed: 12 September 2025)

20. Middle East Institute. (2023) Syria Is Where the Conflict Between Wagner and the Russian Government Began. 28 June. URL: https://mei.edu/publications/syria-where-conflict-between-wagner-and-russian-government-began (accessed: 12 September 2025)

21. Radio Free Europe/Radio Liberty. (2023) U.K. Intelligence Estimates Up To 20,000 Convicts Recruited By Wagner Were Killed In A Few Months. 21 July. URL: https://www.rferl.org/a/ukraine-wagner-20000-convicts-killed-russia/32513248.html (accessed: 10 September 2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 94(470+571)»2013/2024»355.02:327.8
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-8

***Наталя МАРЦІНКО*,**
orcid.org/0000-0001-9267-6136
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (воєнно-історичних досліджень)
Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) natalya-artmax@ukr.net

ПРИВАТНІ ВІЙСЬКОВІ КОМПАНІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ РОСІЇ

У статті досліджено трансформацію та роль приватних військових компаній (ПВК) як ключового інструменту реалізації зовнішньої політики російської федерації починаючи з 2013 року. Викладені дослідження простежують хронологічну еволюцію застосування ПВК, починаючи з анексії Криму, участі у війні на Донбасі, інтервенції в Сирії, розширення впливу в Центральноафриканській Республіці, Судані, Малі та Лівії, а також кульмінацію їх використання під час повномасштабного вторгнення в Україну.

Особливу увагу приділено економічному аспекту функціонування ПВК: захопленню та охороні об'єктів стратегічного значення, контролю за видобутком корисних копалин, використанню військової сили з метою переділу ринків та монополізації експлуатації природних ресурсів. Розкрито роль ПВК у системі економічного пригнічення та експлуатації окупованих або залежних територій, включаючи приклади з України, де фіксувалися випадки мародерства, викрадення техніки, вивезення продукції та контроль над промисловими підприємствами.

Проаналізовано політичні наслідки діяльності ПВК у контексті підтримки авторитарних режимів, впливу на внутрішньополітичні процеси, а також легітимізації російської присутності у нестабільних регіонах без офіційного втручання армії рф. Значну увагу приділено міжнародно-правовому аналізу: підкреслено відсутність ефективного правового регулювання найманства та прогалини у конвенційному механізмі контролю за діяльністю ПВК.

Висновки статті підкреслюють, що ПВК стали органічною частиною гібридної стратегії кремля – гнучкого і ефективного інструменту, який дозволяє вести агресивну політику, уникаючи прямої відповідальності на міжнародному рівні. Стаття містить рекомендації щодо розробки правових механізмів для глобального контролю та заборони діяльності нелегітимних військових формувань, що підривають основи міжнародного порядку.

Ключові слова: *приватні військові компанії, «Вагнер», «Редут», «Патріот», «Конвой» економічна експансія, анексія Криму, гібридна війна, мародерство, економічний аспект, тимчасово окуповані території, інфраструктура, широкомасштабна агресія росії проти України.*

***Natalia MARTSINKO*,**
orcid.org/0000-0001-9267-6136
Candidate of Historical Sciences,
Leading Researcher at the Research Laboratory (Military Historical Research)
Scientific Centre of the Army at Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) natalya-artmax@ukr.net

PRIVATE MILITARY COMPANIES AS A TOOL OF RUSSIA'S ECONOMIC AND POLITICAL EXPANSION

The article examines the transformation and role of private military companies (PMCs) as a key instrument for implementing the russian federation's foreign policy since 2013. The research traces back the chronological evolution of PMC implementation, beginning with the annexation of the Crimea, participation in the war in Donbas, intervention in Syria, expansion of influence in the Central African Republic, Sudan, Mali, and Libya with further culminating in their use during the full-scale invasion of Ukraine.

Particular attention is given to the economic dimension of PMC activities: the seizure and protection of strategically significant facilities, control over mineral extraction, and the use of military force to redistribute markets and monopolize the exploitation of natural resources. The role of PMCs in the system of economic oppression and exploitation of occupied or dependent territories is revealed, including examples from Ukraine, where cases of looting, equipment theft, product expropriation, and control over industrial enterprises were documented.

The article analyzes the political consequences of PMC operations in the context of supporting authoritarian regimes, influencing domestic political processes, and legitimizing russian presence in unstable regions without official deployment of the russian army. Considerable attention is devoted to international legal analysis: the absence of effective regulation of mercenarism and gaps in the conventional mechanisms of controlling PMC activities are emphasized.

The conclusions highlight that PMCs have become an organic component of the kremlin's hybrid strategy namely a flexible and effective instrument that enables the pursuit of aggressive policies while avoiding direct accountability at the international level. The article provides recommendations for the development of legal mechanisms aimed at global control and prohibition of illegitimate military formations that undermine the foundations of the international order.

Key words: *private military companies, "Wagner", "Redut", "Patriot", "Convoy", economic expansion, annexation of the Crimea, hybrid warfare, looting, economic dimension, temporarily occupied territories, infrastructure, russia's full-scale aggression against Ukraine.*

Постановка проблеми. З початку 2010-х років російська федерація почала активно використовувати приватні військові компанії (ПВК) як засіб реалізації своїх зовнішньополітичних та економічних інтересів у світі. Ці структури стали ключовим інструментом у гібридній війні, яку веде рф проти інших держав, зокрема проти України. В умовах сучасних конфліктів ПВК дозволяють уникати прямого військового протистояння, відповідальності за злочини та посилювати вплив росії у країнах із нестабільною політичною системою. Водночас у глобальному масштабі ПВК дедалі частіше виступають каналом для поширення військових технологій у злочинне середовище. Показовим прикладом стало викриття фактів проникнення членів мексиканських наркокартелів до складу Міжнародного легіону Збройних Сил України через ПВК з метою отримання навичок пілотування FPV-дронів (Intelligence Online, 2025).

Попри зростання ролі ПВК у міжнародній безпеці, в українській та світовій науці проблема їхнього комплексного вивчення як інструменту економічної, політичної експансії та потенційної співпраці з транснаціональною злочинністю залишається недостатньо дослідженою.

Аналіз досліджень. Проблематика діяльності ПВК у контексті гібридної війни частково висвітлювалася в роботах українських та зарубіжних дослідників. Зокрема, О. Глущенко аналізує економічну природу гібридної агресії росії (Глущенко, 2023: 45–47), Ю. Зінченко акцентує увагу на воєнно-політичному аспекті діяльності ПВК (Зінченко, 2020: 89–98), а Р. Ахмедов досліджує правову природу найманства (Ахмедов, 2021). О. Малкін у своєму аналізі діяльності ПВК наголошує на небезпеці перетворення приватних збройних структур на інструмент глобального впливу, що фактично підпорядковується політичним інтересам замовника, у даному випадку – держави-агресора (Малкін, 2020: 35–42). Журналістські розслідування на платформі «Тексти.org.ua» (Тексти, 2023) надають фактичні приклади функціонування ПВК на тимчасово окупованих територіях України, зокрема у сфері економічного мародерства, розкрадання аграрної продукції,техніки та демонтажу підприємств, що значно доповнює академічний аналіз реальними кейсами. Окрему увагу варто звернути на повідомлення Intelligence Online (Intelligence Online, 2025), яке висвітлює факт залучення членів мексиканських наркокартелів через ПВК до Міжнародного легіону Збройних Сил України для набуття досвіду у сфері використання FPV-дронів. Це свідчить про необхідність інтеграції до наукового аналізу ще одного виміру діяльності ПВК – їхньої ролі у трансфері військових знань до кримінальних мереж.

Серед українських стратегічних досліджень варто виокремити праці В. Горбуліна (Горбулін, 2017), в яких системно описано природу гібридної війни та роль недержавних військових структур у реалізації військово-політичних цілей рф. У його роботах, зокрема у «Світ гібридної війни», підкреслюється небезпека використання ПВК як прихованого засобу міжнародної агресії.

Серед зарубіжних праць варто відзначити дослідження F. Hoffman про гібридні війни (Hoffman, 2007). На концептуальному рівні актуальними залишаються підходи Z. Brzezinski, зокрема викладені у праці «The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives» (Brzezinski, 1997). У ній розглядається боротьба за контроль над Євразією як ключовий чинник світового домінування. Ці ідеї дозволяють інтерпретувати використання ПВК росією як елемент стратегії збереження впливу в геополітичних точках світу без відкритої військової конфронтації.

Разом з тим, дослідження, що інтегрує політичні, економічні та правові аспекти функціонування ПВК в інтересах російської зовнішньої політики, є малочисельними, що зумовлює актуальність теми цієї статті.

Мета статті. Метою статті є виявлення ролі приватних військових компаній як інструменту економічної та політичної експансії російської федерації, починаючи з 2013 року, з урахуванням особливостей їхнього функціонування в умовах гібридної війни. Додатково у статті розглянуто небезпеку використання ПВК як каналів трансферу військових технологій та навичок до транснаціональних злочинних угруповань, зокрема на прикладі проникнення членів мексиканських наркокартелів до лав Міжнародного легіону ЗСУ для навчання використанню FPV-дронів.

Виклад основного матеріалу. Останнє десятиліття стало періодом стрімкої ескалації гібридної війни, яку росія веде проти суверенних держав, поєднуючи військові, економічні, політичні та інформаційні інструменти. Особливо показовим у цьому процесі стало використання приватних військових компаній як складової зовнішньополітичної та економічної експансії кремля (Brzezinski, 1997).

Вперше роль ПВК як інструменту гібридної війни чітко проявилася під час анексії Криму у 2014 році. Саме тоді росія застосувала тактику «зелених чоловічків» – озброєних формувань без розпізнавальних знаків, серед яких були і представники ПВК, що діяли під контролем спецслужб рф. Цей механізм дозволив кремлю приховати пряме військове втручання та мінімізувати міжнародну відповідальність.

У подальшому діяльність ПВК рф масштабувалася в Сирії, де з 2015 року група «Вагнер» активно брала участь у бойових діях, зокрема у битві за Пальміру та Алеппо, водночас отримуючи контроль над нафтовими родовищами та іншими стратегічними об'єктами.

З 2017 року активність російських ПВК поширилася на Африканський континент – Центральноафриканську Республіку, Судан, Лівію, Малі, де вони поєднували участь у військових конфліктах із забезпеченням економічних інтересів кремля, зокрема у сфері видобутку золота, алмазів і нафти.

Кульмінацією стала участь ПВК у повномасштабній агресії росії проти України у 2022–2023 роках, де такі формування, як «Вагнер», «Редут» та інші, діяли як ударна сила, водночас контролюючи економічні ресурси тимчасово окупованих територій.

Стаття аналізує еволюцію діяльності ПВК російської федерації з 2013 року, їх вплив на міжнародну безпеку, економічні наслідки та специфіку використання у системі гібридної війни, приділяючи особливу увагу економічним чинникам та вигодам кремля від цієї моделі.

Теоретико-методологічні підходи до вивчення ПВК у гібридній війні

Сучасні гібридні конфлікти характеризуються комплексним поєднанням військових, політичних, економічних, інформаційних та інших інструментів впливу. У цьому контексті приватні військові компанії виступають невід'ємною складовою такої стратегії, забезпечуючи приховане втручання у збройні конфлікти та розширення сфер економічного контролю.

Підхід до вивчення ПВК ґрунтується на концепції гібридної війни (Hoffman, 2007), яка передбачає симбіоз класичних та нетрадиційних методів ведення бойових дій, поєднання відкритої та прихованої агресії, економічного шантажу, інформаційної війни та застосування псевдодержавних або приватних збройних формувань.

Яскравим прикладом такого підходу стало використання ПВК під час анексії Криму у 2014 році. Відомо, що крім офіційних військових підрозділів, на території півострова діяли також озброєні формування без розпізнавальних знаків, серед яких були представники ПВК, пов'язаних із структурами рф.

У Сирії з 2015 року ПВК «Вагнер» діяла одночасно як бойова сила та економічний оператор, отримуючи доступ до нафтових родовищ в обмін на військову підтримку режиму Асада.

Російська модель ПВК характеризується тісною інтеграцією таких структур із державними спецслужбами, олігархічними угрупованнями та кримінальними схемами. Це суттєво ускладнює міжнародно-правову кваліфікацію їхніх дій та підсилює ефективність гібридної стратегії кремля (Ахмедов, 2021).

Вивчення ПВК потребує міждисциплінарного підходу, який поєднує аналіз військових, політичних, економічних та правових аспектів їх діяльності. Особливої актуальності набуває економічний компонент, з огляду на роль ПВК у захопленні природних ресурсів і перерозподілі фінансових потоків на окупованих територіях.

Еволюція використання ПВК росії у зовнішній політиці (2013–2023)

Починаючи з 2013 року відбулась стрімка трансформація приватних військових компаній російської федерації з малопомітного елемента безпеки у вагомий інструмент зовнішньополітичного впливу та економічної експансії (Горбулін, 2017).

Перший етап (2013–2014) пов'язаний із підготовкою та реалізацією анексії Криму. За даними українських спецслужб, вже у лютому 2014 року на півострові діяли озброєні формування без розпізнавальних знаків, які включали найманців, залучених через ПВК, зокрема колишніх військових та бійців спецслужб рф. Такий підхід дозволив кремлю уникнути офіційного визнання військової агресії та ускладнив міжнародно-правову реакцію.

Другий етап (2014–2015) – активна фаза бойових дій на сході України. ПВК використовувалися для підтримки незаконних збройних формувань так званих «ДНР» і «ЛНР», диверсійної діяльності, операцій із залякування місцевого населення, а також участі у ключових боях: Іловайській трагедії (серпень 2014) та боях за Дебальцеве (січень–лютий 2015).

Третій етап (з 2015 року) – вихід ПВК рф за межі пострадянського простору. Група «Вагнер» брала активну участь у конфлікті в Сирії, де підтримувала режим Башара Асада, штурмувала стратегічно важливі міста (Пальміра, Алеппо), а також забезпечувала контроль над нафтовими родовищами, зокрема у провінції Дейр-ез-Зор.

Четвертий етап (2017–2021) – розширення присутності російських ПВК у країнах Африки. У Центральноафриканській Республіці, Судані, Малі ці формування поєднували охорону вищого керівництва та стратегічних об'єктів із захопленням контролю над золотими, алмазними та нафтовими родовищами. В Лівії ПВК підтримували збройні сили Халіфи Хафтара, посилюючи російський вплив у Північній Африці.

П'ятий етап (з 2022 року) – кульмінація використання ПВК у повномасштабній агресії проти України. Формування «Вагнер», «Редут», «Патріот», «Конвой» стали ударною силою кремля у боях за Бахмут, на Запорізькому та інших напрямках. Таким чином, еволюція російських ПВК ілюструє їх перетворення зі структур прикриття на ключовий інструмент гібридної війни, що поєднує військовий, політичний та економічний компоненти зовнішньої політики рф.

Економічні чинники та вигоди використання ПВК у гібридній війні рф

Економічна складова діяльності ПВК є ключовим елементом гібридної стратегії росії. Від самого початку формування таких структур їх залучення мало не лише військовий, а й економічний підтекст.

Під час анексії Криму у 2014 році ПВК, поряд із військовими, забезпечували контроль над стратегічними об'єктами – енергетичною інфраструктурою, портами, підприємствами, що дозволило кремлю встановити економічне домінування на півострові.

У Сирії діяльність групи «Вагнер» із самого початку супроводжувалася отриманням економічних вигод. Згідно з відкритими джерелами, у 2016 році російські структури, пов'язані з ПВК, уклали контракти на частку у видобутку нафти та газу в обмін на охорону родовищ і об'єктів у провінції Дейр-ез-Зор.

Особливо масштабним економічний компонент став у Африці. В Центральноафриканській Республіці російські ПВК з 2018 року забезпечують охорону президента та ключових урядовців в обмін на контроль над золотими та алмазними копальнями. Подібна схема реалізована у Судані та Малі, де ПВК контролюють видобуток корисних копалин і забезпечують режимам військову підтримку.

У період повномасштабної агресії проти України (2022–2023) ПВК стали механізмом незаконного привласнення українських ресурсів. Зокрема, у тимчасово окупованому Мелітополі фіксувалося вивезення аграрної техніки та зерна, яке потрапляло до Криму або експортувалося через російські порти (Тексти, 2023). У Маріуполі було задокументовано демонтаж металургійного обладнання з комбінату «Азовсталь» та його вивезення до росії (Глущенко, 2023: 45–47). Також у Херсонській області фіксувалися випадки розграбування фермерських господарств, складів, елеваторів – до чого, за свідченнями місцевих жителів, причетні не лише армія рф, а й представники недержавних збройних структур (Зінченко, 2020: 89–98). Ці приклади демонструють гнучке застосування ПВК у контексті економічної експансії, де мародерство набуває системного характеру й виконує завдання ресурсного забезпечення війни без офіційного залучення регулярної армії.

Таким чином, економічна активність ПВК є невід'ємною частиною стратегії кремля, спрямованої на ресурсне посилення росії, послаблення супротивників та отримання нелегальних прибутків від експлуатації природних багатств захоплених територій.

ПВК «Вагнер» та інші: специфіка функціонування і фінансування

Приватна військова компанія «Вагнер» є найбільш відомою та впливовою структурою серед російських ПВК, яка стала символом неофіційної військової присутності рф у різних конфліктах світу. Водночас існують інші ПВК, які також активно використовуються кремлем для досягнення політичних та економічних цілей (Малкін, 2020: 35–42).

Група «Вагнер», заснована на початку 2014 року за підтримки російських спецслужб і близьких до влади бізнесменів, швидко перетворилася на ключовий елемент гібридної стратегії росії. Її функціонування поєднує військові операції з економічною діяльністю: захоплення природних ресурсів, охорона стратегічних об'єктів, участь у нелегальних економічних схемах.

Фінансування групи «Вагнер» здійснювалося за рахунок бюджетних коштів, прихованих статей державного фінансування, а також через корпоративні структури, пов'язані з видобутком корисних копалин (золота, діамантів, нафти) у Африці та на Близькому Сході.

Окрім «Вагнера», важливу роль відіграють ПВК «Редут», «Патріот», «Конвой» та низка менших приватних військових формувань. Вони діють під кураторством різних державних структур рф, включаючи

міноборони, фсб та адміністрацію президента, конкуруючи між собою, але водночас виконуючи єдину політико-економічну стратегію кремля.

Характерною рисою функціонування російських ПВК є їх тісний зв'язок з кримінальними угрупованнями, корупційними схемами та олігархічними кланами, що перетворює їх на інструмент як військової агресії, так і незаконного економічного збагачення. ПВК фактично інтегровані у механізм зовнішньополітичної та економічної експансії рф, поєднуючи силові та фінансові важелі впливу.

Вплив ПВК на міжнародну безпеку та економіку

Діяльність приватних військових компаній рф суттєво впливає на систему міжнародної безпеки та економічної стабільності. ПВК стали інструментом порушення суверенітету держав, дестабілізації регіонів і сприяння незаконним економічним процесам (Зінченко, 2020: 89–98).

Відповідно до міжнародного права, найманство заборонене статтею 47 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій (1977), а також конвенцією ООН про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців (1989). російська федерація підписала, але не ратифікувала цю конвенцію, що дозволяє їй юридично маневрувати в питанні відповідальності за дії ПВК.

У самій росії ПВК де-юре не легалізовані – Кримінальний кодекс рф (ст. 359) забороняє найманство. Проте у 2010-х роках, починаючи з формування групи «Слов'янський корпус» та створення «Вагнера», влада де-факто підтримує діяльність таких структур, надаючи їм статус «добровольчих формувань» або афіліюючи їх із Міноборони чи ФСБ.

Це створює серйозні виклики для міжнародного права: особи, які вчиняють воєнні злочини або порушують права людини у складі ПВК, не визнаються представниками держави, що ускладнює процес притягнення до відповідальності. Прикладом є недостатня реакція світової спільноти на масові вбивства та катування, вчинені ПВК «Вагнер» у Сирії та ЦАР.

Після початку повномасштабного вторгнення в Україну 2022 року окремі країни (США, Канада, ЄС) наклали санкції на ПВК, визнавши групу «Вагнер» транснаціональною злочинною організацією. Водночас загальна відсутність єдиного правового механізму контролю за ПВК створює прогалину в системі глобальної безпеки (Ахмедов, 2021).

Таким чином, міжнародно-правовий статус російських ПВК залишається невизначеним, що дозволяє кремлю продовжувати їхнє використання в агресивних цілях без належної юридичної відповідальності.

ПВК як канал транснаціональної злочинності

Одним із новітніх викликів, пов'язаних із діяльністю приватних військових компаній, є їхня роль у поширенні військових технологій та знань до транснаціональних злочинних мереж. Українська контррозвідка у 2025 році повідомила про випадки проникнення завербованих членів мексиканських наркокартелів до складу Міжнародного легіону ЗСУ через ПВК. Основною метою цих осіб було навчання пілотуванню FPV-дронів – технології, що набула визначальної ролі у сучасній війні. (Intelligence Online, 2025).

Такий випадок демонструє, що ПВК дедалі частіше стають каналами трансферу бойових інновацій до кримінальних структур, які можуть використати отримані знання у власних інтересах – для терору, посилення контролю над територіями чи наркобізнесом. Це створює нову загрозу міжнародній безпеці, адже йдеться не лише про переміщення зброї, але й про поширення навичок та методів ведення сучасної війни за межі військових конфліктів. Таким чином, функціонування ПВК у глобальному вимірі потребує розгляду не лише в аспекті гібридної стратегії держав-агресорів, але й у контексті міжнародної злочинності, що розширює коло загроз для безпеки держав і суспільства.

Висновки. Дослідження засвідчило, що приватні військові компанії стали одним із ключових інструментів реалізації зовнішньої політики російської федерації в умовах гібридної війни. Вони поєднують силовий тиск, економічну експансію та політичне втручання в регіонах з нестабільною владою або конфліктним середовищем. росія системно використовує ПВК для досягнення зовнішньополітичних цілей, приховуючи офіційне залучення держави до збройних конфліктів. Водночас у світовому масштабі ПВК дедалі частіше використовуються злочинними організаціями як канал для отримання бойових знань і технологій. Приклад з мексиканськими наркокартелями, що через ПВК проникли до складу Міжнародного легіону Збройних Сил України з метою навчання пілотуванню FPV-дронів, підкреслює глобальну небезпеку їхньої діяльності. Таким чином, діяльність ПВК – це не лише тіньова військова активність держави-агресора, а й фактор розширення потенціалу транснаціональної злочинності. Це вимагає адекватної реакції міжнародної спільноти – зміцнення нормативної бази, санкційних механізмів, розслідування злочинів ПВК та ство-

рення системи контролю за їхнім використанням у глобальному вимірі.

росія системно використовує ПВК для досягнення зовнішньополітичних цілей, приховуючи офіційне залучення держави до збройних конфліктів. ПВК беруть участь у бойових діях, забезпечують контроль над природними ресурсами, підтримують авторитарні режими та здійснюють вплив на місцеве населення через пропаганду та залякування. Усе це відбувається з порушенням міжнародного права та в умовах відсутності ефективних механізмів контролю.

Економічна складова діяльності ПВК має вирішальне значення. Контроль над корисними копалинами, мародерство на окупованих територіях, вивезення стратегічної продукції та перерозподіл фінансових потоків стали елементами нового типу війни, в якій агресор здобуває ресурсну перевагу через нелегальні збройні формування.

Таким чином, діяльність ПВК – це не просто тіньова військова активність, а цілеспрямована державна політика, що вимагає адекватної відповіді міжнародної спільноти. Зміцнення нормативної бази, санкційні механізми, розслідування злочинів ПВК та заборона їх діяльності можуть стати кроками до зниження загрози їх глобального використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахмедов Р. Приватні військові компанії як виклик міжнародному праву. *Юридична Україна*. 2021. № 5.
2. Глущенко О. Економіка війни: нові виклики для безпеки України. *Український журнал безпеки.* 2023. № 2. С. 45–47.
3. Зінченко Ю. Приватні військові компанії в системі воєнної політики рф. *Стратегічні пріоритети*. 2020. № 3 (56). С. 89–98.
4. Малкін О. Приватні військові компанії як фактор сучасної воєнної безпеки. *Військова думка*. 2020. №4. С. 35–42.
5. Тексти.org.ua. Як росія вивозить зерно та техніку з окупованих територій України. URL:https//texty.org.ua (останній перегляд 01.07.2025).
6. Горбулін В. Світ гібридної війни. *Національний інститут стратегічних досліджень.* Київ, 2017. 320 с.
7. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. *Potomac Institute for Policy Studies.* Arlington, 2007. 38 p.
8. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books, 1997. 223 p.
9. Intelligence Online. Mexican cartel members allegedly join Ukrainian Foreign Legion to learn FPV drone warfare. Цитовано через Telegram-канал «Так люблю той Львів» від 29.07.2025. URL:https//t.me/Lv1256/84071 (останній перегляд 30.07.2025).

REFERENCES

1. Akhmedov R. (2021) Pryvatni viiskovi kompanii yak vyklyk mizhnarodnomu pravu. [Private military companies as a challenge to international law] Yurydychna Ukraina, 5. [in Ukrainian].
2. Hlushchenko O. (2023) Ekonomika viiny: novi vyklyky dlia bezpeky Ukrainy. [War economy: new challenges to Ukraine's security] Ukrainskyi zhurnal bezpeky, 2, pp. 45–47. [in Ukrainian].
3. Zinchenko Yu. (2020) Pryvatni viiskovi kompanii v systemi voiennoi polityky rf. [Private military companies in the military policy system of the RF] Stratehichni priorytety, 3(56), pp. 89–98. [in Ukrainian].
4. Malkin O. (2020) Pryvatni viiskovi kompanii yak faktor suchasnoi voiennoi bezpeky. [Private military companies as a factor of modern military security] Viiskova dumka, 4, pp. 35–42. [in Ukrainian].
5. Texty.org.ua (2025) Yak rosiia vyvozyt zerno ta tekhniku z okupovanykh terytorii Ukrainy. [How Russia exports grain and equipment from occupied Ukrainian territories] URL: https://texty.org.ua (Accessed: 01 July 2025). [in Ukrainian].
6. Horbulin V. (2017) Svit hibrydnoyi viiny. [The world of hybrid war] Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Kyiv, 320 p. [in Ukrainian].
7. Hoffman F. (2007) Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies. 38 p.
8. Brzezinski Z. (1997) The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books. 223 p.
9. Intelligence Online (2025). Mexican cartel members allegedly join Ukrainian Foreign Legion to learn FPV drone warfare. Cited via Telegram channel 'Tak liubliu toy Lviv' (29 July 2025). URL: https//t.me/Lv1256/84071

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 78.071.1(477)(092):780.614.1.082.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-9

Наталія КОСТЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8065-7023
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри народних інструментів України
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) kostenkonatalia1@gmail.com

КОНЦЕРТ ДЛЯ ЧОТИРИСТРУННОЇ ДОМРИ З ОРКЕСТРОМ НАРОДНИХ ІНСТРУМЕНТІВ БОРИСА АЛЕКСЕЄВА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОРИГІНАЛЬНОГО РЕПЕРТУАРУ

Дослідження присвячено творчій спадщині та біографії видатного представника харківської школи композиторів-виконавців Бориса Алексеєва (1919–2000), який зробив значний внесок у розвиток оригінального репертуару для народних інструментів. У статті аналізується Концерт для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів, який є одним із перших зразків великої форми для цього інструменту, що робить його ключовим для розуміння процесів становлення академічного домрового виконавства в Україні. Зазначається, що цей твір відповідає класичній тричастинній структурі, побудований на принципі змагання соліста з оркестром і вирізняється віртуозністю сольної партії. В основі тематичного матеріалу лежать елементи народного мелосу, зокрема, українська народна пісня «Ой, дівчино, шумить гай» та український танець Козачок. Дослідження підкреслює цінність твору для сучасного виконавства та освіти, оскільки він закладає основи технічних і художніх навичок для молодих домристів. Концерт Б. Алексеєва є не лише одним з перших в історії домрового репертуару, а й актуальним навчальним та концертним матеріалом.

Новизна теми статті зумовлена унікальним матеріалом – одним із перших зразків твору великої форми для чотириструнної домри. У статті вперше проаналізовано Концерт для домри Б. Алексеєва; надано повну біографію композитора, архівні матеріали, фотографії та список творів композитора, що раніше не публікувалися.

Окрім аналізу Концерту, стаття висвітлює інші аспекти творчості Б. Алексеєва: педагогічну діяльність, створення інструктивного та навчального матеріалу для домристів-початківців, а також його внесок у розвиток репертуару для оркестрів народних інструментів. Дослідження також включає спогади учнів та колег, які підтверджують важливість постаті композитора для харківської домрової школи.

Висновки статті підтверджують, що Концерт для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів Б. Алексеєва є не лише цінним твором для навчання молодих виконавців, а й одним з основоположних творів, що сприяли становленню чотириструнної домри як сольного академічного інструменту. Стаття є важливим кроком у заповненні прогалин у вітчизняному мистецтвознавстві та популяризації творчості композитора.

Ключові слова: *домра, домрове виконавство, харківська домрова школа, концерт для чотириструнної домри, композиторська творчість, оригінальний репертуар, творчий спадок.*

Nataliia KOSTENKO,
orcid.org/0000-0002-8065-7023
Candidate of Art History (Ph.D. in Art History),
Associate Professor at the Department of Folk Instruments of Ukraine
Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts
(Kharkiv, Ukraine) kostenkonatalia1@gmail.com

CONCERT FOR FOUR-STRING DOMRA WITH AN ORCHESTRA OF FOLK INSTRUMENTS BY BORIS ALEKSEEV IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE ORIGINAL REPERTOIRE

This study is devoted to the creative legacy and biography of Borys Alekseiev (1919–2000), a prominent representative of the Kharkiv school of composer-performers who made a significant contribution to the development of the original repertoire for folk instruments.

The article analyzes his Concerto for Four-String Domra and Folk Instruments Orchestra, which is one of the earliest examples of a large-scale work for this instrument, making it crucial for understanding the processes of establishing academic domra performance in Ukraine. The work is shown to follow the classical three-movement structure, built

on the principle of contestation between the soloist and the orchestra, and distinguished by the virtuosity of the solo part. Thematic material is rooted in elements of folk melos, including the Ukrainian folk song "Oi, divchyno, shumyt hai" (Oh, girl, the grove is rustling) and the Ukrainian dance Kozachok. The research emphasizes the work's value for contemporary performance and music education, as it lays the foundation for the technical and artistic skills of young domra players. Alekseiev's Concerto is not only one of the first pieces in the history of the domra repertoire but also highly relevant instructional and concert material.

The novelty of the article stems from its unique source material – one of the earliest examples of a large-scale work for the four-string domra. The study is the first to analyze Alekseiev's Domra Concerto; it provides a comprehensive biography of the composer, as well as previously unpublished archival materials, photographs, and a list of his works.

In addition to analyzing the Concerto, the article highlights other facets of Alekseiev's career: his pedagogical activity, the creation of instructional and educational material for beginner domra players, and his contribution to the repertoire for folk instrument orchestras. The research also includes reminiscences of students and colleagues, confirming the composer's importance for the Kharkiv domra school.

The conclusions confirm that Alekseiev's Concerto for Four-String Domra and Folk Instruments Orchestra is not only a valuable piece for training young performers but also a foundational work that contributed to establishing the four-string domra as a solo academic instrument. The article represents an important step in filling the gaps in domestic musicology and popularizing the composer's work.

Key words: *domra, domra performance, Kharkiv domra school, concerto for four-string domra, compositional work, original repertoire, creative legacy.*

Постановка проблеми. Формування оригінального репертуару для чотириструнної домри є важливим аспектом розвитку українського музичного мистецтва. У цьому контексті творчість композиторів харківської школи відіграє значну роль. При дослідженні українського домрового мистецтва відчутною є історична несправедливість щодо належного висвітлення бібліографічних свідчень та творчої спадщини одного з представників харківської школи – Бориса Алексеєва, зокрема його Концерту для чотириструнної домри). Недостатня дослідженість одного з перших зразків твору великої форми для цього інструменту обмежує розуміння процесів становлення та розвитку оригінального репертуару для чотириструнної домри та його значення для сучасного виконавського мистецтва. Виправлення цієї історичної прогалини та визначення авторської концепції Концерту Бориса Алексеєва в контексті домрового виконавства є нагальною проблемою сучасного вітчизняного мистецтвознавства.

Аналіз досліджень. Як свідчить аналіз останніх публікацій, Концерт Бориса Алексеєва для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів, створений у 1951 році, залишається малодослідженим. Зокрема, у статті І. Максименко (2008) «Основні тенденції розвитку українського домрового концерту», присвяченій аналізу жанру концерту для чотириструнної домри, не згадується Концерт Б. Алєксеєва, ймовірно, через те, що він не був опублікований. У своїй праці А. Стрілець (2022) розкриває роль харківських композиторів у формуванні оригінального репертуару для оркестру народних інструментів у період 1950–1960 років, серед яких згадується твір Б. Алексєєва «Жартівлива», а також наводяться неповні біографічні дані композитора. У статті К. Сліпченко (2021) «Жанр домрового концерту у доробку українських композиторів» запропонована періодизація та типологія, що висвітлює хронологію більшості концертів українських композиторів, серед яких і Концерт Б. Алексеєва.

У своїй Хрестоматії навчально-концертного репертуару домриста Н. Костенко (2025) надає методико-виконавські рекомендації, а також уперше публікує деякі твори з архіву Б. Алексєєва.

Таким чином, Концерт Бориса Алексеєва для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів залишається малодослідженим твором, проте нещодавні публікації, зокрема роботи А. Стрільця та Н. Костенко, починають заповнювати цю прогалину. Ці праці засвідчують зростаючий інтерес до творчості Бориса Алексеєва, яка досі залишалася на периферії музикознавчого дискурсу, що й визначає актуальність теми.

Мета статті – визначити значення Концерту для чотириструнної домри з оркестром Бориса Алексеєва як одного з перших зразків великої форми для цього інструменту в контексті розвитку українського домрового мистецтва, а також дослідити та проаналізувати творчу спадщину та біографію композитора.

Виклад основного матеріалу. Борис Алексеєв (1919–2000) зробив вагомий внесок у розвиток репертуару для народних інструментів. Його творча спадщина охоплює низку творів для оркестру народних інструментів, оригінальні композиції для чотириструнної домри та понад п'ятдесят обробок народних мелодій, адресованих домристам від початкового до високого рівня майстерності.

Народився митець 6 серпня 1919 року у місті Люботин Харківської області у сім'ї робітників

(*фото 1*)[1]. Борис Алексеєв закінчив музичний технікум (училище) при Харківській консерваторії (1935–1939) по класу домри у В. Комаренка. У 1939 році він вступив до Харківського державного музичного інституту, але завершити навчання йому завадила Друга світова війна. Під час війни Борис Алексеєв був музикантом військового оркестру, з яким виступав на фронтах. З 1952 по 1955 роки він працював в оркестрі при Воронезькому народному хорі. Також він був членом Спілки композиторів при Воронезькій консерваторії.

Згодом Борис Алексеєв повернувся до міста Люботин Харківської області. З 1956 року він почав працювати у дитячій музичній школі №7 міста Харкова, де протягом тридцяти років був викладачем по класу домри та балалайки, а також був диригентом оркестрів і керівником ансамблів. У 1957 році в школі було створено оркестр баяністів, керівником якого став Б. Алексеєв *(фото 3)*. У 1960 році Б. Алексеєвим було організовано унісон домристів, який дав багато концертів у школах та на підприємствах району *(фото 4)*. З 1972 року Б. Алексеєв став керівником оркестру народних інструментів і працював на цій посаді до виходу на пенсію *(фото 5)*.

Усе життя Борис Алексеєв не переставав грати на домрі. Навіть в останні роки він продовжував грати в аматорському квартеті народних інструментів міста Люботина Харківської області *(фото 6)*.

Зі спогадів його сина та випускників відомо, що Борис Трохимович був надзвичайно скромною, навіть мовчазною людиною, дуже приємною в спілкуванні. Останні двадцять років свого життя він захоплювався гомеопатією (лікуванням травами).

Усі грані творчості Бориса Алексеєва – композитор, диригент, викладач, виконавець і громадський діяч – є результатом його таланту та працелюбності. Борис Алексеєв помер 20 лютого 2000 року в місті Люботин Харківської області[2].

Борис Алексеєв був композитором-виконавцем, так само як і представники наступних поколінь митців-домристів, серед яких Б. Міхєєв, В. Івко, Л. Матвійчук, О. Олійник та інші. Саме така взаємодія композиторського задуму та виконавської майстерності є основою для органічного й виразного звучання домри.

Борис Трохимович прагнув розширити репертуар виконавців на народних інструментах, тому робив перекладення та обробки, складав п'єси, етюди та вправи для розвитку техніки. Він також вибудував авторську систему гам для домристів-початківців. Композитор відзначався надзвичайною працездатністю та ретельністю, про що свідчать охайно виконані авторські рукописи. Як згадують його учні, він працював над новими творами протягом усього життя.

Серед *оригінальних творів для домри* є Концерт для чотириструнної домри з оркестром у трьох частинах[3] (1951, клавір із партією домри[4]); Сюїта для дуету домр у чотирьох частинах (1982, рукопис); Маленька сюїта для квартету чотириструнних домр у чотирьох частинах (1 ч. Натхнення, 2 ч. Вальс, 3 ч. Смуток, 4 ч. Жарт) присвячено другу та колезі Віктору Івановичу Міхелісу (1983, м. Люботин, рукопис); Гопак (1983); Марш (Гризодуб, Міхеліс, 1978).

Б. Алексеєв майстерно створював високохудожні *обробки народних пісень для домри*, які складають більшу частину доробку автора і обов'язково виконуються учнями мистецьких шкіл. Наприклад, серед них є обробки двох українських народних пісень «Ой під вишнею» і «Там, де ятрань круто в'ється», які були видані у 1978 році в фундаментальному виданні для чотириструнної домри «Школи гри на чотириструнній домрі» В. Гризодуба та В. Міхеліса (Гризодуб, Міхеліс, 1978). Велика частина обробок існує у рукописах, найпопулярніші з яких серед виконав-

[1] Його батько працював у типографії, а мати була домогосподаркою. У Бориса був старший брат – Євген, який народився у 1910 році.

Дружина Бориса Алексеєва – Шишліна Лідія Семенівна (народилася 1 травня 1928 року у Волгоградській області, хуторі Востушенське; померла 1 березня 2010 року в місті Люботин Харківської області). Вона закінчила Харківське музичне училище по класу домри. Після розподілу Лідія Семенівна почала працювати у дитячій музичній школі №7 в Харкові, де згодом і познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком, Борисом Алексеєвим.

Борис Трохимович мав двох синів: Олексія (нар. 5 жовтня 1956 року) та Михайла (нар. 15 серпня 1958 року) (фото 2). Старший син Олексій закінчив Харківське музичне училище імені Б. Лятошинського (1971–1975) по класу фортепіано у Радченко Ніни Сергіївни.

[2] Автор статті висловлює щиру вдячність Тетяні Прихно та Валентині Максимовій за надані матеріали, що стали основою цього наукового дослідження. Також автор вдячна Олексію Алексеєву, сину Бориса Трохимовича, за надані біографічні дані та фотографії з сімейного архіву, а також подружжю музикантів Валерію та Тетяні Городовенко за їхні спогади про друга і вчителя.

[3] Рукописи автора зберігаються в архівах кафедри народних інструментів України ХНУМ імені І.П. Котляревського, Т. Прихно і В. Городовенко.

[4] Партитура Концерту була загублена, тому дослідження проводилось за клавіром.

ців обробки чеської народної пісні «Аннушка» і української народної пісні «Взяв би я бандуру».

Значну частину творчості композитора становлять *твори для оркестру народних інструментів (партитури)* які переважно не були видані й існують лише в рукописах (за винятком «Жартівливої», яку було відновлено А. Стрільцем). Оригінальні твори для оркестру народних інструментів, яскраві за тематикою та майстерно написані, включають: «Жартівлива»; «Летіла зозуля»; «За околицею»; «Український танок»; «Гопак»; «Українське скерцо»; Фантазія на теми українських народних пісень. Борис Алексеєв також звертався до обробок народних пісень і танців, серед яких обробки вірменської народної пісні «Мелодія» (1950–60-ті рр.); українського народного танцю «Козачок»; української народної пісні «Ой під вишнею» (1982) та «Ви музики, хлопці добрі» (1979). Як диригент і керівник дитячого оркестру народних інструментів, Борис Алексеєв створив низку партитур, які донині виконуються дитячими колективами мистецьких закладів України. Серед них – *перекладення для оркестру* творів М. Леонтовича: «Щедрик», «Гра в зайчика», «За городом качки пливуть», «Зашуміла ліщинонька», «Ой з-за гори кам'яної»; «У Харкові дощ іде»; Марш на теми старовинних козацьких пісень.

Композитор створював як художній, так і інструктивний репертуар для домристів-початківців, що донині використовується в навчальній літературі. На основі цих творів формуються репертуарні пріоритети домриста-виконавця, закладаються основи виконавських прийомів гри, використання штрихів і технічних навичок. За спогадами Валерія Городовенка, який навчався разом із випускниками Б. Алексеєва в музичному училищі, його учні відрізнялися «культурою звуку, акуратністю у грі та ґрунтовною базовою домровою школою»[5]

Борис Алексеєв був талановитим викладачем, а створений ним інструктивний матеріал є системним для навчання початківців-домристів. Авторська система гам для домри (1955) побудована на аплікатурному принципі, а до вивчення гам додаються «15 етюдів до вивчення гам» (1950-ті рр.) Творчий доробок Бориса Алексеєва в жанрі етюду має як технічне, так і художнє значення: це 12 етюдів для домри соло (1950-ті рр.) та 6 етюдів для домри з фортепіано (1950-ті рр.). Прикладом авторських адаптацій для домри є збірка перекладень етюдів Г. Ека (1950-ті рр.).

Борис Алексеєв дбайливо збирав нотний матеріал для домри, систематизуючи його за рівнем складності у великих зошитах[6]. У цих архівах містилися перекладення творів для домри різних епох і стилів – від бароко та класицизму до оригінальних композицій і обробок народних пісень і танців різних народів, написаних для чотириструнної домри. Серед них – *перекладення для домри* творів з репертуару інших інструментів: Арія Папагено з опери «Чарівна флейта» В. Моцарта, Кара-калпацька сучасна народна пісня в обробці М. Бурханова, Місячний вальс до к/ф «Цирк» І. Дунаєвського, «Мрія» В. Кудрявцевої, «Сільські заліцяльники» А. Абрамова, «Осінні квіти» О. Агафонова, «Очікування» і «Місто на зорі» Л. Соліна, українська народна пісня «У сусіда хата біла» в обробці П. Шольца, українська народна пісня «Чом, чом не прийшов» в обробці М. Лисенка. Також у збірках були *перекладення для ансамблю домристів* М. Дремлюги, зокрема вальс «Київські мрії».

Борис Алексеєв був викладачем не лише гри на чотириструнній домрі, а й на балалайці. Тому ним було створено низку *творів для балалайки,* зокрема обробки народних пісень і танців.

Борис Алексеєв залишив свій композиторський та викладацький архів у спадок своїй учениці Тетяні Василівні Прихно, нині викладачці вищої категорії Дитячої музичної школи №7 м. Харкова. Вона дбайливо зберігає цей архів і ділиться педагогічними настановами свого вчителя на методичних семінарах і лекціях. З архіву Т. Прихно відомо про понад двадцять випускників Б. Алексеєва, які стали професійними музикантами. Серед них: Тетяна Городовенко, Маргарита Кучишвілі, Тетяна Прихно та багато інших.

Викладацька традиція Бориса Алексеєва знаходить продовження у творчій та педагогічній діяльності його учнів – нині відомих представників харківської народно-інструментальної школи. Зокрема, випускники його учнів, Т. Городовенко та Т. Прихно, розвивають засади, закладені Б. Алексеєвим, утверджуючи народно-інструментальний професіоналізм як основний напрям своєї мистецької та педагогічної діяльності[7].

[5] Із особистої бесіди з В. Городовенком.

[6] Власний архів Б.Алексеєва навчального репертуару домриста для дитячих музичних шкіл.

[7] Учні Т. Городовенко, які закінчили або навчаються у мистецьких закладах освіти: кандидат мистецтвознавства, старша викладачка кафедри народних інструментів України Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського Ольга Юрченко (цимбалістка), директорка Південноміської музичної школи Галина Хмельницька, викладачки ДМШ № 13 ім. М.Т. Коляди м. Харкова Юлія Пігарь (Каганська) і Ганна Олейнікова, Світлана Білоус, Ірина Куратова (домристи), Ірина Брава (балалайка), старший викладач кафедри народних інструментів України Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського, доктор філософії Олександр Литвищенко (баяніст), Олександр Литвиненко (цимбалістка).

За словами Валентини Максимової, завідувачки відділу народних інструментів ДМШ № 7 м. Харкова, на якому працював композитор, матеріалів про Бориса Трохимовича зберіглося дуже мало «матеріал збирав він, але про нього ніхто»[8].

Борис Алексеєв створив Концерт для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів у 1951 році в місті Люботин Харківської області. Цей твір став одним із перших зразків великої форми для цього інструменту. Клавір концерту існує лише в авторському рукописі, який композитор присвятив артисту оркестру народних інструментів Харківської державної філармонії Костянтину Крицину. Присвята на титульній сторінці клавіру датована 15 жовтня 1952 року.

Можна стверджувати, що 1951 рік став ключовим у розвитку репертуару для чотириструнної домри як сольного академічного інструменту. В цей рік Борис Алексеєв написав один із найперших концертів для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів, а Дмитро Клебанов створив перший концерт для цього ж інструменту, але вже з симфонічним оркестром.

Євген Бортник згадує про яскраве виконання Концерту Бориса Алексеєва у 50-х роках XX століття в Києві оркестром народних інструментів при Республіканському радіокомітеті під керівництвом М. Хіврича та домристкою Надією Комаровою. Підтвердженням цього факту постає лист з сімейного архіву, наданий автору статті сином композитора Олексієм Борисовичем Алексеєвим, від агентства України з авторських і суміжних прав від 07.08.2000 р. № 5483, дізнаємось, що Концерт виконувався у Київській філармонії: «До агентства надійшла інформація про виконання таких не зареєстрованих вами творів Концерт для домри з оркестром, місце виконання – Київ, Філармонія. Якщо ці твори належать вам, просимо їх зареєструвати, для цього необхідно заповнити заяву (див.нижче) і, не відокремлюючи її від цього листа (!), повернути до агентства. До заяви необхідно також додати рукопис або друковані примірники творів».

Розглядаючи композиторську творчість Б. Алексеєва, ми бачимо, що він тяжів до академічного типу музичного мислення. Його музика вирізняється мелодійністю та романтичністю. У Концерті для домри тематичний матеріал близький до народного мелосу: композитор використовує українську народну пісню «Ой, дівчино, шумить гай» у першій частині, а в третій однією з тем є танцювальний козачок.

Б. Алексеєв дотримується академічних принципів побудови циклу, проявляючи це у чіткій структурі розділів, тематичній єдності частин і логічному тональному розвитку. Концерт побудований на принципі змагання соліста з оркестром. Сольна партія вирізняється віртуозними пасажами, подвійними нотами, акордовою фактурою та різноманітними прийомами гри. Характерні для традиції інструментального виконавства риси, виявляються на рівні жанрово-образної системи: танцювальний характер головної теми стилізує народний танець, а побічна тема є цитатою ліричної народної пісні «Ой, дівчино, шумить гай».

Перша частина концерту написана в тональності *a-moll* і є класичним трактуванням сонатного *Allegro*. Драматургія твору побудована на зіставленні двох жанрово-інтонаційних тем: танцювальної (ГП) та пісенної, а саме української народної пісні «Ой, дівчино, шумить гай» (ПП) у тональності *G-dur*. Згодом побічна партія варіюється у фігураціях, де мелодія розкладається на підголоски. Партія фортепіано (оркестру) виконує акомпануючу функцію, але в *tutti* викладена широкою акордовою фактурою.

Початок Каденції першої частини є урочистим. У партії соліста чергуються різноманітні фактурні елементи: арпеджіовані акорди у широкому розташуванні, віртуозні короткі пасажі та пасажі подвійними нотами, а також гра флажолетами. Після каденції повертається тема народної пісні «Ой, дівчино, шумить гай», яка поєднується з віртуозними пасажами солюючої партії. Протягом п'ятнадцяти тактів звучить соло без супроводу, після чого повертається тема головної партії у виконанні фортепіано. Кода першої частини, написана в *A-dur*, урочисто завершує цю частину віртуозними пасажами соліста та тремоло у партії фортепіано.

Друга частина має назву *«Романс»*. Вона написана в тональності *d-moll,* у розмірі *3/4*. Мелодія соліста вирізняється широким диханням, романтичним характером та насичена синкопами і пунктирним ритмом. Партія фортепіано супроводжує соліста фігураціями шістнадцятими, створюючи атмосферу, подібну до ноктюрна. Середня частина

Учні Т. Прихно, які закінчили або навчаються у мистецьких закладах освіти: артистка ансамблю «Три плюс два» Харківської обласної філармонії Світлана Погребняк, кандидатка мистецтвознавства, викладачка ДМШ №7 м. Харкова Олена Лєрмонтова, Світлана Семенюк, Наталія Снарська, Наталія Бабчук (домристи), Костянтин Роденко, Іван Сухоставець (балалєчники), Сергій Калашников, Микита Варакута, Антоніна Лейбина, Михайло Каніщев (гітаристи) та інші.

[8] Із особистої бесіди з В. Максимовою.

написана в *E-dur,* у розмірі *6/8*, і має легку, світлу баркарольну мелодію. При поверненні основна мелодія звучить на октаву вище. Каденція, що завершує другу частину, містить фрагменти тем із першої частини. Подібно до каденції першої частини, сольна партія є віртуозною, включає акордову фактуру та гру флажолетами. Каденція безпосередньо переходить у третю частину (*attacca*).

Третя частина, «Коло», написана в тональності *a-moll* і є динамічним за змістом фіналом. Жанрова орієнтація на танцювальну сферу зумовлює переважання квадратних структур, метроритмічну чіткість і типові ритмоформули в обох темах фіналу. Основу частини становить активна й напориста токата. Спочатку фортепіано підтримує соліста лише акордами на сильну долю кожного такту, але вже з сімнадцятого такту елементи токатності з'являються і в партії фортепіано.

Середня частина (75 тактів) у *D-dur* є безперервним рухом шістнадцятими в партіях фортепіано та соліста, що нагадує *perpetuum mobile*. Цікавим є звучання партії домри, яке імітує гітарну техніку гри яка має назву «гітарне тремоло».

У 125-му такті відбувається перехід у тональність *d-moll*, і з'являється танцювальний характер у дусі українського козачка. З 137-го такту (*A-dur*) починаються віртуозні танцювальні пасажі, також засновані на ритмах козачка. З 149-го такту повертається токатність (*a-moll*), ніби підкреслюючи невідворотність фіналу. Фінал концерту (*A-dur*) подібний до блискучих фіналів романтичних концертів Б. Годара, Г. Венявського та Ф. Мендельсона, утверджуючи ідеї життєрадісності та перемоги.

Концерт Бориса Алексеєва для чотириструнної домри з оркестром народних інструментів відповідає жанровій моделі класичного інструментального концерту. Це підтверджує тричастинна структура циклу (сонатне алегро – кантиленна лірична частина – швидкий фінал), об'єднання частин за принципом «швидко-повільно-швидко», за принципом контрасту, наявність каденції соліста в першій та другій частинах, а також динамізація загальної драматургії циклу завдяки яскравому тональному й темповому розмаїттю другої та третьої частин.

Образно-жанрова характеристика концерту спирається на народну традицію (пісенність й танцювальність), що визначає особливості розвитку тематизму циклу (варіантність, повторність, підголосковість, гетерофонію) та його діатонічні ладо-тональні риси.

Висновки. Концерт для домри Бориса Алексеєва в XXI столітті залишається важливим для навчання молодих виконавців не лише в Харкові, а й по всій Україні. Це зумовлено, по-перше, збереженням класичної моделі концертного жанру, а по-друге, його вдалою адаптацією до жанрово-інтонаційного середовища музикування на народних інструментах.

Жанр концерту став системоутворюючим чинником у народно-інструментальному виконавстві, оскільки в ньому зосереджено принцип змагальності між індивідуальним віртуозним началом (солістом) та колективним способом музикування (оркестром). Умовою академізації чотириструнної домри було не лише створення високохудожнього репертуару, а й утвердження її статусу концертного сольного інструменту з досконалою технікою виконання.

Концерт для домри з оркестром народних інструментів Б. Алексеєва створений у 1951 році став одним з перших концептуальних творів для чотириструнної домри, поставши в один ряд із творами В. Задерацького (1947), Д. Клєбанова (1951), К. Домінчена (1956), Л. Шишеніна (1959), І. Ковача (1960) та І. Хуторянського (1969, рукопис; 1974, видання). Цей твір започаткував оригінальний репертуар сучасних домристів. Саме такі твори, як Концерт Бориса Алексеєва, сприяли подальшому розвитку домрового репертуару, який активно поповнювався й іншими великими формами, що є різновидом оркестрової п'єси, такими як концертино, цикли п'єс, а також мініатюри, що однаково відповідають віртуозному стилю оркестрових п'єс.

Попереду ще багато творів для домри, що заслуговують на увагу дослідників, зокрема домристів, виконавців на народних інструментах і диригентів оркестрів народних інструментів. Подальшого наукового дослідження також потребують концептуальні твори Бориса Алексеєва: Сюїта для дуету домр у чотирьох частинах (1982) та Маленька сюїта для квартету чотириструнних домр у чотирьох частинах (1983).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортник, Є. *Домра в самодіяльному мистецтві радянської України*. Учбово-методичні розробки для студентів заочників відділення народних інструментів інститутів культури. Державний Інститут культури. Харків. 57 с.

2. Гризодуб, В., Міхеліс В. (ред. М. Шелеста). *Школа гри на чотириструнній домрі*. Київ : Музична Україна, 1978. 75 с.

3. Костенко, Н. *Харківська домрова школа в контексті музично-виконавської культури України*. (автореф. дис. …канд. мистецтвознавства). Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Харків, 2009. 18 с.

4. Костенко, Н. Хрестоматія навчально-концертного репертуару домриста. Вип. 5. Концертні твори Бориса Алексеєва : для чотириструнної домри і ансамблю домристів / уклад. Н.Е. Костенко. – Харків : ХНУМ, 2025. – 57 с. + парт. домри.

5. Курисько, Г. *Диригенти Харківщини.* Альбом-довідник з історії диригентського мистецтва на Харківщині. Харків, 2005. 53 с.

6. Максименко, І. Основні тенденції розвитку українського домрового концерту. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки* / гол. ред. А. В. Чебикін. Київ, 2008. Вип. 1. С. 129–134.

7. Ніколаєвська, Ю. *Homo interpretatus в музичному мистецтві XX – початку XXI століть* : монографія. Харків : Факт, 2020. 576 с.

8. Рощенко-Аверьянова, О. Кафедра композиції та інструментування крізь призму історії харківської композиторської школи. *Pro Domo Mea:* Нариси. До 90-річчя з дня заснування Харківського державного університету мистецтв імені І.П. Котляревського. Харків, 2007. С. 48–170.

9. Сліпченко, К. Жанр домрового концерту у доробку українських композиторів. *Актуальні питання гуманітарних наук*, Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 44. Том 3. С. 44–51. doi: https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-7

10. Стрілець, А. Формування оригінального репертуару для оркестру народних інструментів ХНУМ імені І. П. Котляревського як історична місія харківських композиторів (1950–1960). *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*, зб. наук. ст. Вип. 60. Харків. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського; ред.-упоряд. Ю. П. Величко, Л. В. Русакова. Харків: ХНУМ, 2021. С. 216–238.

REFERENCES

1. Bortnyk, Ye. (1974). Domra v samodiialnomu mystetstvi radianskoi Ukrainy [Domra in the Amateur Art of Soviet Ukraine]. In *Uchbovo-metodychni rozrobky dlia studentiv zaichnykiv viddilennia narodnykh instrumentiv instytutiv kultury* [Educational and Methodological Developments for Part-Time Students of the Folk Instruments Department of Cultural Institutes]. State Institute of Culture. Kharkiv. 57 p. [in Ukrainian].

2. Hryzodub, V., Mikhelis, V. (eds. M. Shelesta). Shkola hry na chotrystrynniy domri [School of Four-String Domra Playing]. K.: Muzychna Ukraina, 1978. 75 p. [in Ukrainian].

3. Kostenko, N. (2009). *Kharkivska domrova shkola v konteksti muzychno-vykonavskoi kultury Ukrainy* [Kharkiv Domra School in the Context of Ukrainian Musical and Performing Culture] (extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotliarevskyi, Kharkiv. 18 p. [in Ukrainian].

4. Kostenko, N. E. (Comp.). (2025). *Khrestomatiia navchalno-kontsertnoho repertuaru domrysta. Vyp. 5. Kontsertni tvory Borysa Alekseieva: dlia chotyrystunnoi domry i ansambliu domrystiv* [Anthology of Educational and Concert Repertoire for Domra Players. Vol. 5. Concert Works by Borys Alekseiev: for Four-String Domra and Domra Ensemble]. Kharkiv: KhNUM. 57 p. + domra part. [in Ukrainian].

5. Kurytsko, H. (2005). *Dyryhenty Kharkivshchyny. Albom-dovidnyk z istorii dyryhentskoho mystetstva na Kharkivshchyni* [Conductors of Kharkiv Region. Album-Guide on the History of Conducting Art in Kharkiv Region]. Kharkiv, 53 p. [in Ukrainian].

6. Maksymenko, I. (2008). Osnovni tendentsii rozvytku ukrainskoho domrovoho kontsertu [Main Trends in the Development of the Ukrainian Domra Concerto]. In A. V. Chebykin (Ed.), *Aktualni problemy mystetskoi praktyky i mystetstvoznavchoi nauky* [Topical Issues of Art Practice and Art History Science] (Vol. 1, pp. 129–134). Kyiv. [in Ukrainian].

7. Nikolaievska, Yu. (2020). *Homo interpretatus v muzychnomu mystetstvi XX – pochatku XXI stolit*: monohrafiia [Homo interpretatus in the Musical Art of the XX – Early XXI Centuries: Monograph]. Kharkiv: Fakt. 576 p. [in Ukrainian].

8. Roshchenko-Averianova, O. (2007). Kafedra kompozytsii ta instrumentuvannia kriz pryzmu istorii kharkivskoi kompozytorskoi shkoly [Department of Composition and Instrumentation through the Prism of the History of the Kharkiv School of Composers]. In *Pro Domo Mea: Narysy. Do 90-richchia z dnia zasnuvannia Kharkivskoho derzhavnoho universytetu mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho* [Pro Domo Mea: Essays. To the 90th Anniversary of the Founding of Kharkiv National University of Arts named after I. P. Kotliarevskyi] Kharkiv. pp. 48–170 [in Ukrainian].

9. Slipchenko, K. (2021). Zhanr domrovoho kontsertu u dorobku ukrainskykh kompozytoriv [The Genre of the Domra Concerto in the Works of Ukrainian Composers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, *44*(3), 44–51. Drohobych: Publishing House "Helvetyka". https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-3-7 [in Ukrainian].

10. Strilets, A. (2021). Formuvannia oryhinalnoho repertuaru dlia orkestru narodnykh instrumentiv KhNUM imeni I. P. Kotliarevskoho yak istorychna misiia kharkivskykh kompozytoriv (1950–1960) [Formation of an Original Repertoire for the Folk Instrument Orchestra of KhNUM named after I. P. Kotliarevskyi as a Historical Mission of Kharkiv Composers (1950–1960)]. In Yu. P. Velychko, L. V. Rusakova (Eds.), *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity* [Problems of Interaction of Art, Pedagogy, and the Theory and Practice of Education] (Vol. 60, pp. 216–238). Kharkiv: KhNUM. [in Ukrainian].

Фото 1
Борис Трохимович Алексеєв (1977)

Фото 2
Шишліна Лідія Семенівна – дружина Б.Т. Алексеєва з синами. Старший Олексій і молодший Михайло (1959)

Фото 3
Оркестр баяністів ДМШ № 7 м. Харкова, керівник – Б.Т. Алексеєв (1957)

Фото 4
Унісон домристів ДМШ № 7 м. Харкова, керівник – Б.Т. Алексеєв (1960)

Фото 5
Оркестр народних інструментів ДМШ № 7 м. Харкова, керівник – Б.Т. Алексеєв

Фото 6
Аматорський квартет, створений у Люботині. Зліва направо: Борис Алексеєв (домра), Олександр Литнев (домра), Валентин Мельник (балалайка бас), Олександр Ромашка (домра альт)

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 792.82(477):398
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-10

Сергій АФАНАСЬЄВ,
orcid.org/0000-0003-0229-8536
доцент кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва «Київська муніципальна Академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) fonteyn@meta.ua

ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ БАЛЕТМЕЙСТЕРІВ У РОЗВИТОК БАЛЕТНОГО ТЕАТРУ УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВА

У статті було проаналізовано творчий внесок українських хореографів у розвиток балетного театру. Зазначено, що балетний театр в Україні протягом ХХ–ХХІ століть переживав складні процеси становлення та трансформації, які відбивали соціокультурні, політичні і художні реалії своєї епохи. Від лютого 2022 року в балетному та оперному мистецтві України відбувся принциповий перегляд репертуарної політики, що зумовив радикальну відмову від значної частини симфонічної, хореографічної і вокальної класики, яка асоціювалася з колоніальним минулим. Зауважено, що у репертуарі сучасних українських балетних театрів важливе місце займають постановки, що базуються на класичних та сучасних інтерпретаціях літературних і фольклорних сюжетів. Розглянуто приклади таких постановок, зокрема «Лісова пісня» Л. Скорульської, «Лілея» (В. Вронський, А. Шекера, В. Ковтун), «Тіні забутих предків» (Т. Рамонова, Л. Скорульська) та їх сучасні версії («LISOVA» О. Шляхтича, «Тіні забутих предків» А. Шошина). У сфері народної хореографії значний вплив на формування музично-хореографічних форм мала творчість П. Вірського та продовжувачів його традицій, зокрема О. Сегаля. Нині розвиток національного балету продовжують сучасні українські хореографи, які працюють над створенням великих музично-хореографічних форм. Як один із яскравих прикладів таких форм розглянуто виставу О. Нестерова «Бондарівна», що поєднує народну баладу, обрядові мотиви та сучасні хореографічні техніки. Зазначено, що ця вистава продовжує традиції Вірського та Сегаля, демонструючи, як національна хореографія може розвиватися в сучасному мистецькому контексті, відповідаючи на виклики часу й актуалізуючи українську культурну ідентичність. Загалом, українські хореографи різних поколінь зробили визначальний внесок у розвиток національного балетного театру, поєднуючи традиції народної хореографії з академічними та сучасними виражальними засобами. Сучасні постановки, які поєднують класичні мотиви, народну хореографію та інноваційні підходи, свідчать про динамічний розвиток балетного театру та його здатність відповідати на виклики часу.

Ключові слова: *культура, балет, мистецтво балетмейстера, літературна основа, національні традиції.*

Sergii AFANASIEV,
orcid.org/0000-0003-0229-8536
Associate Professor at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreographic Arts "Kyiv Municipal Academy of Dance named after Serge Lifar"
(Kyiv, Ukraine) fonteyn@meta.ua

THE CONTRIBUTION OF DOMESTIC BALLET MASTERS TO THE DEVELOPMENT OF THE BALLET THEATER OF UKRAINE: TRADITIONS AND INNOVATIONS

The article analyzed the creative contribution of Ukrainian choreographers to the development of ballet theater. It was noted that the ballet theater in Ukraine during the 20th–21st centuries experienced complex processes of formation and transformation, which reflected the socio-cultural, political and artistic realities of its era. Since February 2022, a fundamental revision of the repertoire policy has taken place in the ballet and opera art of Ukraine, which has led to a radical rejection of a significant part of the symphonic, choreographic and vocal classics, which were associated with the colonial past. It is noted that in the repertoire of modern Ukrainian ballet theaters, an important place is occupied by productions based on classical and modern interpretations of literary and folklore plots. Examples of such productions are considered, in particular, "Forest Song" by L. Skorulska, "Lilya" (V. Vronsky, Shekera, V. Kovtun), "Shadows of Forgotten Ancestors" (T. Ramonova, L. Skorulska) and their modern versions ("LISOVA" by O. Shlyakhtych, "Shadows of Forgotten Ancestors" by A. Shoshin). In the field of folk choreography, the work of P. Virsky and the continuers of his traditions, in particular O. Segal, had a significant influence on the formation of musical and choreographic forms. Today, the development of national ballet is continued by modern Ukrainian choreographers who work on the creation of large musical and choreographic forms. As one of the vivid examples of such forms, the performance "Bondarivna" by O. Nesterov is considered, which combines a folk ballad, ritual motifs and modern choreographic techniques. It is noted that this performance continues the traditions of Virsky and Segal, demonstrating how national choreography can

develop in a modern artistic context, responding to the challenges of the time and actualizing Ukrainian cultural identity. In general, Ukrainian choreographers of different generations have made a decisive contribution to the development of the national ballet theater, combining the traditions of folk choreography with academic and modern expressive means. Modern productions, which combine classical motifs, folk choreography and innovative approaches, testify to the dynamic development of the ballet theater and its ability to respond to the challenges of the time.

Key words: *culture, ballet, art of the choreographer, literary basis, national traditions.*

Постановка проблеми. Хореографічне мистецтво, подібно до духовної культури загалом, невіддільне від історії народу та його традицій. Народний танець формувався протягом століть, будучи тісно пов'язаним із життям людей, їхнім побутом, трудовою діяльністю та художніми смаками. Становлення професійної хореографічної культури в Україні тривало протягом кількох століть, проходячи складний шлях взаємодії народних традицій, академічних впливів і світових мистецьких тенденцій. Балетний театр в Україні протягом XX–XXI століть переживав складні процеси становлення та трансформації, які відбивали соціокультурні, політичні і художні реалії своєї епохи. Однією з ключових проблем розвитку українського хореографічного мистецтва є поєднання національної самобутності з інноваційними тенденціями світового балету, що проявляється як у виборі сюжетів, так і в пластичній мові постановок. Водночас традиції народно-сценічного танцю, класичної хореографії і сучасних експериментальних форм взаємодіють у контексті формування української балетної школи, створюючи складне та багатовимірне мистецьке поле.

Отже, актуальним залишається питання системного осмислення внеску українських хореографів різних поколінь у розвиток національної балетної традиції, визначення особливостей стилістичних і жанрових інновацій у їхніх постановках.

Аналіз досліджень. Питання розвитку українського балетного театру та ролі українських хореографів у цьому процесі посідає важливе місце у вітчизняному мистецтвознавстві. Плеяду видатних балетмейстерів, які внесли значний вклад у розвиток і пропаганду українського хореографічного мистецтва визначила у своїй праці О. Таранцева (2020). У низці сучасних досліджень приділяється увага творчості окремих видатних хореографів, які відіграли визначальну роль у формуванні національної балетної традиції та сучасного сценічного образу українського балету. Так, Б. Бондар (2024) здійснила мистецький аналіз творчого шляху Артема Шошина, висвітливши його внесок у розвиток сучасної української балетної сцени. У дослідженні О. Верховенко (2021) розкривається значення творчості Роберта Візиренка-Клявіна та Дмитра Клявіна для розвитку балетного мистецтва України другої половини XX – початку XXI століття, підкреслюючи їхній вплив на жанрову та стилістичну різноманітність вистав. Також увагу привертає дослідження Ю. Тодорюк (2015), яка проаналізувала внесок Олександра Сегаля у формування національної хореографічної школи.

Окрім того, важливим аспектом розвитку українського балетного театру є використання літературних творів як сюжетної та ідейної основи для постановок. Український дослідник історії хореографічного мистецтва та перформансу, мистецтвознавець і хореолог О. Плахотнюк (2014) акцентує увагу на балетних постановках за творами Тараса Шевченка, підкреслюючи, що хореографічні адаптації сприяли не лише популяризації літературної спадщини, але і формуванню національної балетної традиції. В аналогічному напрямку здійснювала наукову розвідку Л. Сокіл (2024), яка проаналізувала інтерпретацію літературних творів у хореографічному мистецтві України XX – початку XXI століть і виокремила специфічні методи трансформації літературного сюжету в танцювальну драматургію.

У цілому, можна стверджувати, що українські хореографи різних поколінь активно формували національну балетну школу, поєднуючи народно-сценічні та класичні традиції з інноваційними пошуками. Вітчизняне хореографічне мистецтво не є застиглим явищем, а перебуває в постійному русі, активно інтегруючись у сучасний світовий мистецький контекст. Балетні вистави сприяють формуванню національної свідомості, репрезентують унікальність української культурної традиції і відкривають її з нових, сучасних позицій. Дослідження поточного етапу розвитку українського балету яскраво представлено в працях таких науковців, як Г. Перова та Л. Хоцяновська (2024), які акцентували увагу на виставі 2023 року «Тіні забутих предків» І. Небесного та А. Шошина; а також Ю. Бентя і Ю. Щукіної (2023), які виявили основні тенденції сучасного хореографічного мистецтва.

Важливою в контексті даного дослідження є стаття Б. Бондар (2024), що присвячена аналізу балетних прем'єр Київської опери, Львівського національного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької, а також театру «Київ модерн-балет». Авторка простежила їхній вплив на становлення та подальший розвиток українського балетного театру.

Значна увага у наукових публікаціях приділяється також розвитку народно-сценічної хореографії, що постала у творчості П. Вірського та його школи. Так, Є. Рой та В. Рой (2022) відзначили, що саме діяльність П. Вірського заклала підґрунтя для формування масштабних музично-хореографічних полотен, які синтезували традицію та сценічну театралізацію. У свою чергу, В. Шумілова (2021) простежила динаміку розвитку музично-хореографічної драматургії сучасних танцювальних вистав НЗААТУ ім. П. Вірського.

Отже, аналіз наукової літератури свідчить про те, що в українському балетному мистецтві простежується чітка еволюція від класичних інтерпретацій літературних і фольклорних сюжетів до сучасних новаторських пошуків. Проте недостатньо висвітленою залишається проблема комплексного аналізу творчого внеску українських хореографів різних поколінь у становлення та розвиток національного балетного театру.

Мета статті – проаналізувати творчий внесок українських хореографів різних поколінь у становлення та розвиток балетного театру, виявленні художніх і стильових тенденцій у їхніх постановках, а також визначенні особливостей інтерпретації національних сюжетів і фольклорної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення росії в Україну з 2022 року значною мірою активізували національно-патріотичні настрої в українському суспільстві, що відобразилося і на мистецькому житті країни, зокрема у сфері балетного театру. Репертуар українських оперно-балетних театрів поповнився численними постановками на національну тематику, які базуються на етнічній історії та культурі, відтворюють особливості менталітету українців і включають елементи українського музичного фольклору та стилізованої народної хореографії (Перова, Хоцяновська, 2024: 134). Поступове відновлення діяльності балетних театрів з 2022 року по сьогоднішній день засвідчує прагнення до оновлення репертуару, відродження національних балетних постановок, переосмислення партитур українських композиторів минулого та створення нових вистав на музику сучасних українських авторів.

Це прагнення до відродження національних балетних постановок і створення нових вистав на музику українських композиторів минулого та сучасних авторів проявляється в конкретних репертуарних проєктах, які поєднують традиції і сучасність. Яскравим прикладом такого підходу є балет «Лісова пісня» В. Вронського, який вважається вершиною українського балетного мистецтва середини XX століття та справжньою перлиною симфонічних балетів національної тематики. Не випадково ця постановка і досі залишається окрасою репертуару українських театрів, зазнавши кілька оновлень. У 1972 році для її відтворення в Київському державному театрі опери та балету звернулася авторка лібрето Наталія Скорульська. У 1986 році з метою надати виставі більшої класичної стрункості її поновив видатний охоронець академічних традицій, народний артист УРСР Валерій Ковтун. А в 1991 році народний артист України, балетмейстер Віктор Литвинов удосконалив постановку, максимально відновивши авторський задум В. Вронського та адаптувавши окремі партії до можливостей виконавців (Перова, Хоцяновська, 2022: 31).

В умовах культурної переорієнтації балетних театрів новітні постановки набули особливого значення, адже вони стали своєрідною відповіддю на актуальні суспільні запити. Відтак, у репертуарі Одеського національного академічного театру опери та балету постала нова версія «Лісової пісні» – сучасний балет-перформанс під назвою «LISOVA», прем'єра якого відбулася 24 травня 2025 року. Лібрето та хореографію створила балетмейстерка Олеся Шляхтич, яка тонко поєднала образ Мавки з образом самої Лесі Українки – ніжною поетесою і жінкою, яка з дитинства носила в серці любов до творчості. Завдяки комбінуванню оновленого лібрето, хореографії і музичної партитури, «LISOVA» стала не лише переосмисленням класичної теми, а справжнім сучасним мистецьким продуктом, який поєднав у собі вікову спадщину з новими формами сценічної презентації (Волкова, Сечковська, 2025).

Виразним авторським підходом відзначається постановка балету «Лілея» – одного з перших творів національної тематики в українському балетному репертуарі. У сценічній версії, поставленій В. Вронським у 1956 році на сцені Київського державного академічного театру опери та балету ім. Т. Шевченка, завдяки оригінальним режисерським і хореографічним рішенням було збагачено сценічну оповідь: детально опрацьовано лейттеми Лілеї і Степана, вибудувано своєрідну структуру дуетів головних героїв, які органічно переплітались з масовими танцювальними композиціями. Натомість нова редакція, здійснена А. Шекерою у 1976 році (музичну редакцію створив диригент-постановник О. Рябов), демонструвала прагнення балетмейстера переосмислити твір і подати «Лілею» як поетичну легенду. Центральною наскрізною лінією постановки стало піднесене кохання Степана та Лілеї, втілене у безперерв-

ному танцювальному дійстві. А. Шекера надав сюжету більшої динаміки, посилив романтичний характер вистави та наділив дії головних персонажів виразнішою психологічною мотивацією (Лук'яненко, 2020: 134). Як зауважив відомий український дослідник історії хореографічного мистецтва та перформенсу, мистецтвознавець, хореолог О. Плахотнюк: «У балеті «Лілея» риси синтетичного українського театру проявлялися в опосередкованій та узагальненій формі, що дало змогу постановникові гармонійно поєднати піднесені ліричні епізоди з побутово-етнографічними замальовками, а мрійливу романтику – з монументальною мужньою героїкою. Хореографія вистави була пронизана живильними джерелами національного танцювального фольклору, які надали класичним композиціям своєрідних пластичних інтонацій і суттєво розширили виражальні можливості як балетмейстера-постановника, так і виконавців» (Плахотнюк, 2014: 172).

Усі зазначені постановки окреслюють провідну траєкторію розвитку національної автентичності української класичної хореографії, що ґрунтується на органічному синтезі фольклорної і класичної лексики. Кожна з них репрезентує індивідуальні творчі здобутки постановників, які зробили вагомий внесок у формування самобутньої традиції українського балетного театру. Останню сценічну редакцію «Лілеї» здійснив Валерій Ковтун у період незалежності України (2003 р.). Ця версія вирізняється серед попередніх як в площині танцювально-драматургічної структури, так і концепційно-ідеологічним спрямуванням. Постановники свідомо зменшили акцент на соціально-конфліктному аспекті сюжету, актуальному за радянської доби, натомість зосередили увагу на ліричному потенціалі музики балету, що співвідноситься з естетичною красою та піднесеністю романтичної поезії Тараса Шевченка. З урахуванням змін у балетній естетиці кінця XX – початку XXI ст., Ковтун запропонував нову інтерпретацію твору, підкресливши народно-поетичний мелос, який пронизує музику К. Данькевича, та, спираючись на принципи симфонічно-поліфонічного танцю, усталені на сучасній балетній сцені (Тарасенко, 2025).

Значним внеском у розвиток національного балету стали постановки балету «Тіні забутих предків» Т. Ромоновою у Львівському театрі (1960 р.) та Н. Скорульською на сцені Київського театру опери та балету (1963 р.). Вони мали визначальне значення для розвитку української класичної хореографії, оскільки репрезентували художнє осмислення літературного першоджерела та формували специфічну сценічну мову, у якій масові композиції органічно поєднувалися з сольними та дуетними партіями, відображаючи психологічну глибину персонажів і локальний колорит (Перова, Хоцяновська, 2024: 135).

Сучасна версія балету, поставлена Артемом Шошиним у 2023 р., стала не лише сценічним втіленням однойменного твору Михайла Коцюбинського – класика української літератури, а постала багатошаровим мистецьким полілогом, в якому взаємодіють різні художні феномени, що, зокрема, охоплюють інтерпретацію літературного першоджерела. Слід зауважити, що хореографія А. Шошина позбавлена прямих фольклорних цитат і побудована на основі стилізованих форм неокласичної і сучасної хореографії, поєднуючи елементи танцю модерн і контемпорарі. У ній відчутний як стилістичний, так і архітектонічний вплив Раду Поклітару, що пояснюється багаторічним досвідом Шошина як соліста «Київ модерн-балету» та його приналежністю до відповідної школи. Окрім сольних партій головних героїв, балетмейстер створив хореографічні образи, що уособлюють природні явища (вогонь, бурхливі потоки Черемоша) та елементи інтер'єру гуцульської хати (стіл, стільці, ліжко, двері тощо). Таким чином, можна стверджувати, що балет А. Шошина «Тіні забутих предків» є сучасним осмисленням можливостей балетного мистецтва для реалізації українських літературних творів. На сьогоднішній день хореограф також фіксує та розвиває тенденцію формування власної хореографічної мови сучасної національної балетної постановки.

У сучасному хореографічному контексті, коли для українського танцювального мистецтва особливо важливим є збереження національної ідентичності, актуальності набуває не тільки осмислення здобутків попередніх поколінь митців, а також їх творче переосмислення та адаптація до нових культурних умов (Таранцева, 2020: 120). Таким чином, особливу увагу варто звернути на спадщину П. Вірського та простежити, які принципи його балетмейстерської діяльності були успадковані послідовниками в українській хореографії і залишаються значущими для сучасної практики.

У творчій діяльності П. Вірського можна чітко простежити декілька ключових принципів, які визначають його підхід до постановки танцю (Шумілова, 2021: 213):

1) автентичність і щирість виконання – П. Вірський наполягав на тому, щоб народні танці не імітувалися, а виконувалися з глибоким розумінням їх суті;

2) стильова виразність і національна глибина – балетмейстер акцентував увагу на характерних рисах українського танцю, прагнучі не просто відтворити фольклор, а проникнути до його витоків, виявити унікальні стильові ознаки національної хореографії;

3) художня міра і театралізація – Вірський орієнтувався на цілісність стилю та ідейну наснагу постановок, уникаючи надмірних візуальних ефектів. Театралізовані елементи танцю мали гармонійно поєднуватися з сюжетною основою, зберігаючи національну стилістику;

4) хореографічний симфонізм – у своїх постановках П. Вірський застосовував принципи симфонічного розвитку танцю, де кожен елемент виконував функцію частини єдиного художнього цілого.

Особливе значення для розвитку національної хореографії мають авторські народно-хореографічні сюжети, відтворені в сценічному варіанті П. Вірським під час роботи в Державному заслуженому академічному ансамблі танцю України. Вони стали унікальним явищем української танцювальної культури другої половини XX століття. Серед найвідоміших балетів варто виокремити «Чумацькі радощі», «Гопак», «Рукодільниці», «Запорожці», одноактний балет «Зимова казка» та багато інших, в яких відтворюються народні мотиви та сценічні образи українського життя. Ще однією творчою родзинкою в постановках П. Вірського стало використання відомих українських народних пісень, які на сцені отримували своє візуальне втілення в авторських танцювально-сценічних композиціях. Такі твори, як «Горлиця», «Ой, під вишнею» та «Хміль», вирізнялися не лише безкомпромісною сміливістю та винахідливістю, але і глибиною філософської думки та ретельно опрацьованою художньою формою театралізованої хореографічної постановки. Завдяки таким творам П. Вірський продовжив традиції українського народного танцю та створив основи для розвитку сучасного національного балетного репертуару, органічно поєднуючи народні елементи з новаторськими підходами до сценічної композиції.

Продовжуючи розглядати загальні тенденції розвитку українського балетного мистецтва, варто зазначити, що на початку 1960-х років було помітним оновлення виражально-зображальних засобів та збагаченні жанрових, тематичних і стильових особливостей постановок. У цьому контексті варто відзначити постать Олександра Сегаля. Відомий як фахівець з творчості П. Вірського та послідовник його традицій, О. Сегаль створював «запальні масові танці та поетичні ліричні хороводи», продовжуючи формувати національну хореографічну школу (Тодорюк, 2015: 188). Протягом тривалого часу (1961–1977 рр.) він працював балетмейстером у Державному заслуженому академічному ансамблі танцю УРСР, а у 1977–1980 рр. обіймав посаду головного балетмейстера. У балетмейстерському доробку Олександра Сегаля на сцені Київського академічного театру опери та балету слід виокремити створені ним танцювальні постановки для опер «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та «Наталка Полтавка» М. Лисенка, які продемонстрували його вміння органічно інтегрувати народно-сценічні елементи у оперні вистави, водночас продовжуючи традиції Вірського та формуючи власний балетмейстерський почерк.

Значення досвіду П. Вірського та О. Сегаля для української хореографії виявляється не тільки в класичних постановках середини XX століття, але й у впливі на сучасних балетмейстерів, які осмислюють народні теми в новітньому мистецькому контексті. Одним із яскравих прикладів сучасного переосмислення національної тематики є балет «Бондарівна» Олександра Нестерова, який поєднує фольклорно-етнографічну основу з новаторськими сценічними та хореографічними рішеннями. Прем'єра цієї хореографічної вистави відбулася 28 лютого 2025 року у Київській опері на Подолі до 120-річчя від дня народження П. Вірського, підкреслюючи значення національної традиції у розвитку сучасного українського балетного мистецтва (До 120-річчя, 2025). Ідея звернення до народної балади належить хореографу-постановнику, Заслуженому артистові України Олександру Нестерову, автору кількох відомих балетних постановок, серед яких «Зимова казка» та «Сезони життя», представлених на сцені Національної опери. Хореографічна вистава «Бондарівна» поєднує в собі обрядові дійства та народні мелодії у новаторській інтерпретації, змішуючи різні хореографічні і музичні стилі, що дозволяє художньо розкривати універсальні теми: любов, пристрасть, владу та вседозволеність. Таким чином, «Бондарівна» представляє новий формат фольклорно-хореографічної вистави, в якому національна традиція органічно інтегрується з сучасними сценічними практиками.

Суттєвим етапом розвитку сучасної хореографії в Україні, що позначив перехід від традицій до новаторства у балетному мистецтві, стало становлення театру «Київ модерн-балет» під керівництвом відомого у світі балетмейстера Раду Поклітару. Його творчість виявилася справжнім проривом для українського балету, оскільки засво-

їла та водночас інтерпретувала провідні тенденції світової балетної сцени. Сьогодні цей театр органічно інтегрується в глобальний хореографічний контекст і формує власні художні орієнтири, впроваджуючи оригінальну лексику та виразну танцювальну манеру, що стали впізнаваними ознаками українського сучасного балету. Важливою віхою в еволюції «Київ модерн-балету» став перехід від театру одного балетмейстера до формату творчої лабораторії, де розкриваються індивідуальні пошуки колишніх і нинішніх артистів трупи. Така стратегія суттєво збагатила репертуар колективу завдяки новим постановкам, виконаним засобами модерн– і контемпорарі-хореографії. Серед них варто виокремити «Нерозлучники», «Пробігаючи життя», «Ближче, ніж кохання» Артема Шошина; «Другий поверх», «Паперові тигри» Анатолія та Катерини Водзянських; «1984. Інша» Іллі Мирошниченка та Катерини Кузнецової (Лук'яненко, 2023: 120). Усі вони є прикладом поступового розширення виражальних можливостей українського балетного театру, демонструючи діалектику його розвитку від опори на національну традицію до новаторського переосмислення й актуалізації у сучасному культурному просторі.

Висновки. Отже, внесок українських хореографів у розвиток балетного театру є визначальним для формування національної сценічної традиції, що, у свою чергу, сприяє зміцненню культурної ідентичності України. Аналіз творчості видатних майстрів, таких як П. Вірський, О. Сегаль, В. Вронський, та сучасних балетмейстерів, як-от О. Шляхтич і О. Нестеров, демонструє, що розвиток українського балету відбувався як еволюційне поєднання класики та новаторства, спрямоване на збереження національної ідентичності. Зокрема, переосмислення класичних творів і створення сучасних хореографічних продуктів засвідчують здатність українського балетного мистецтва реагувати на соціокультурні виклики та інтегрувати сучасні тенденції світового сценічного перформансу.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення особливостей взаємодії українського балету з глобальними мистецькими тенденціями та цифровими форматами сценічного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бентя Ю., Щукіна Ю. Старе і нове в сучасному українському балеті: вистави, тенденції, перспективи. *Сучасне мистецтво*. 2023. № 19. С. 9–24. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.19.2023.294873 (дата звернення: 14.08.2025).
2. Бондар Б. Ю. Роль балетного мистецтва України в контексті формування світової танцювальної культури XXI століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2024. № 2. С. 175–180. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308384 (дата звернення: 14.08.2025).
3. Бондар Б. Артем Шошин: мистецький аналіз творчого шляху артиста та балетмейстера. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2024. № 1 (71). С. 71–76. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-9 (дата звернення: 14.08.2025).
4. Верховенко О. Значення творчості Роберта Візиренка-Клявіна та Дмитра Клявіна для розвитку балетного мистецтва України другої половини XX – початку XXI століття. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв.* 2021. Т. 4, № 2. С. 123–131. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-759X.4.2.2021.243239 (дата звернення: 14.08.2025).
5. Волкова К., Сечковська І. В Одеський національній опері відбулась прем'єра балету за мотивами «Лісової пісні». *Суспільне Одеса.* URL: https://suspilne.media/odesa/1025983-v-odeskij-nacionalnij-operi-vidbulas-premera-baletu-za-motivami-lisovoi-pisni/ (дата звернення: 14.08.2025).
6. До 120-річчя від дня народження П. Вірського: хореографічна вистава «Бондарівна». *Імпровізатор – Культура: новини, враження, інтерв'ю.* URL: https://improvisator.com.ua/archives/14136 (дата звернення: 14.08.2025).
7. Лук'яненко К. Український балетний театр 1960-1970-х рр.: сценічні практики. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2020. № 1. С. 130–135. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2020.196584 (дата звернення: 14.08.2025).
8. Лук'яненко К. А. Сучасний танець у балетмейстерському мистецтві України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2023. № 2. С. 117–121. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/286887/280817 (дата звернення: 14.08.2025).
9. Перова Г. О., Хоцяновська Л. Ф. Твори Лесі Українки на вітчизняній балетній сцені. *Мистецтвознавчі записки.* 2022. № 42. С. 29–34. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-2180.42.2022.270323 (дата звернення: 14.08.2025).
10. Перова Г. О., Хоцяновська Л. Ф. Балет «Тіні забутих предків» Івана Небесного – Артема Шошина як новий тип сучасної української балетної вистави. *Танцювальні студії.* 2025. Т. 7, № 2. С. 132–138. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7646.7.2.2024.333045 (дата звернення: 14.08.2025).
11. Плахотнюк О. Творчість Тараса Шевченка на балетній сцені. *Вісник Львівського університету.* 2014. № 15. С. 171–176. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/3171/3236 (дата звернення: 14.08.2025).
12. Рой Є., Рой В. Я. Творчість Павла Вірського–симбіоз хореографічного і театрального мистецтва XX століття. *Збірник наукових праць «Мистецтвознавчі записки».* 2022. № 41. С. 52–61. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-2180.41.2022.262964 (дата звернення: 14.08.2025).

13. Сокіл Л. Інтерпретація літературних творів у хореографічному мистецтві України XX – початку XXI століть. *Філософські обрії.* 2024. № 48. С. 81–92. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11020 (дата звернення: 14.08.2025).

14. Таранцева О. О. Становлення та розвиток національної народно-сценічної хореографії. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2020. № 90. С. 119–123. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-19 (дата звернення: 14.08.2025).

15. Тарасенко Л. Коли квітка стає... піснею. *Газета «День».* URL: https://day.kyiv.ua/article/kultura/koly-kvitka-staye-pisneyu (дата звернення: 14.08.2025).

16. Тодорюк Ю. І. Творчість Олександра Сегаля на оперно-балетній сцені. *Культура і мистецтво у сучасному світі.* 2015. № 16. С. 185–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2015_16_27 (дата звернення: 14.08.2025).

17. Шумілова В. Національний заслужений академічний ансамбль танцю України імені П. Вірського як предмет мистецтвознавчого дослідження (2010–2020-ті рр.). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2021. № 2. С. 211–216. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240067 (дата звернення: 14.08.2025).

REFERENCES

1. Bentia Yu., Shchukina Yu. (2023) Stare i nove v suchasnomu ukrainskomu baleti: vystavy, tendentsii, perspektyvy [Old and new in modern Ukrainian ballet: performances, trends, prospects]. Suchasne mystetstvo. 19. 9–24. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.19.2023.294873 [in Ukrainian].

2. Bondar B. Yu. (2024) Rol baletnoho mystetstva Ukrainy v konteksti formuvannia svitovoi tantsiuvalnoi kultury XXI stolittia [The role of ballet art in Ukraine in the context of the formation of world dance culture of the 21st century]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 2. 175–180. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308384 [in Ukrainian].

3. Bondar B. (2024) Artem Shoshyn: mystetskyi analiz tvorchoho shliakhu artysta ta baletmeistera [Artem Shoshyn: artistic analysis of the creative path of an artist and a choreographer]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 1(71). 71–76. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-9 [in Ukrainian].

4. Verkhovenko O. (2021) Znachennia tvorchosti Roberta Vizyrenka-Kliavina ta Dmytra Kliavina dlia rozvytku baletnoho mystetstva Ukrainy druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia [The significance of the work of Robert Vizyrenko-Klyavin and Dmytro Klyavin for the development of ballet art in Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. 4(2). 123–131. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-759X.4.2.2021.243239 [in Ukrainian].

5. Volkova K., Sechkovska I. V (2025) Odeskyi natsionalnii operi vidbulas premiera baletu za motyvamy “Lisovoi pisni” [The premiere of the ballet based on the motifs of «Forest Song» took place at the Odessa National Opera]. Suspilne Odesa. URL: https://suspilne.media/odesa/1025983-v-odeskij-nacionalnij-operi-vidbulas-premera-baletu-za-motivami-lisovoi-pisni/ [in Ukrainian].

6. Do 120-richchia vid dnia narodzhennia P. Virskoho: khoreohrafichna vystava «Bondarivna» [To the 120th anniversary of the birth of P. Virsky: choreographic performance «Bondarivna»] (2025) Improvizator – Kultura: novyny, vrazhennia, interviu. URL: https://improvisator.com.ua/archives/14136 [in Ukrainian].

7. Lukianenko K. (2020) Ukrainskyi baletnyi teatr 1960-1970-kh rr.: stsenichni praktyky [Ukrainian Ballet Theater 1960-1970s: stage practices]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 1. 130–135. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2020.196584 [in Ukrainian].

8. Lukianenko K. A. (2023) Suchasnyi tanets u baletmeisterskomu mystetstvi Ukrainy [Modern dance in the ballet master's art of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 2. 117–121. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/286887/280817 [in Ukrainian].

9. Perova H. O., Khotsianovska L. F. (2022) Tvory Lesi Ukrainky na vitchyznianii baletnii stseni [Works of Lesya Ukrainka on the domestic ballet stage]. Mystetstvoznavchi zapysky. 42. 29–34. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-2180.42.2022.270323 [in Ukrainian].

10. Perova H. O., Khotsianovska L. F. (2025) Balet “Tini zabutykh predkiv” Ivana Nebesnoho – Artema Shoshyna yak novyi typ suchasnoi ukrainskoi baletnoi vystavy [Ballet “Shadows of Forgotten Ancestors” by Ivan Nebesny – Artem Shoshin as a new type of modern Ukrainian ballet performance]. Tantsiuvalni studii. 7(2). 132–138. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7646.7.2.2024.333045 [in Ukrainian].

11. Plakhotniuk O. (2014) Tvorchist Tarasa Shevchenka na baletnii stseni [Creativity of Taras Shevchenko on the ballet stage]. Visnyk Lvivskoho universytetu. 15. 171–176. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/3171/3236 [in Ukrainian].

12. Roi Ye., Roi V. Ya. (2022) Tvorchist Pavla Virskoho–symbioz khoreohrafichnoho i teatralnoho mystetstva XX stolittia [Pavlo Virsky’s work – a symbiosis of choreographic and theatrical art of the 20th century]. Zbirnyk naukovykh prats “Mystetstvoznavchi zapysky”. 41. 52–61. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-2180.41.2022.262964 [in Ukrainian].

13. Sokil L. (2024) Interpretatsiia literaturnykh tvoriv u khoreohrafichnomu mystetstvi Ukrainy XX – pochatku XXI stolit [Interpretation of literary works in the choreographic art of Ukraine of the 20th – early 21st centuries]. Filosofski obrii. 48. 81–92. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11020 [in Ukrainian].

14. Tarantseva O. O. (2020) Stanovlennia ta rozvytok natsionalnoi narodno-stsenichnoi khoreohrafii [The formation and development of national folk stage choreography]. Zbirnyk naukovykh prats “Pedahohichni nauky”. 90. 119–123. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-19 [in Ukrainian].

15. Tarasenko L. (2025) Koly kvitka staie... pisneiu [When a flower becomes... a song]. Hazeta “Den”. URL: https://day.kyiv.ua/article/kultura/koly-kvitka-staye-pisneyu [in Ukrainian].

16. Todoriuk Yu. I. (2015) Tvorchist Oleksandra Sehalia na operno-baletnii stseni [Creativity of Alexander Segal on the opera and ballet stage]. Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti. 16. 185–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2015_16_27 [in Ukrainian].

17. Shumilova V. (2021) Natsionalnyi zasluzhenyi akademichnyi ansambl tantsiu Ukrainy imeni P. Virskoho yak predmet mystetstvoznavchoho doslidzhennia (2010–2020-ti rr.) [The National Honored Academic Dance Ensemble of Ukraine named after P. Virsky as a subject of art historical research (2010–2020s)]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 2. 211–216. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2021.240067 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК [37.018:7.01]:004:17.022.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-11

Денис БІЛІЄНКО,
orcid.org/0009-0003-5485-524X
викладач кафедри сценічного мистецтва і хореографії
Навчально-наукового інституту мистецтв
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) ryta.ger@ukr.net

УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ У ПРОЦЕС ОПАНУВАННЯ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ-МУЗИКАНТАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті описано, що в останні роки музично-комп'ютерні технології використовуються у музичній діяльності співаків, інструменталістів,учителів, керівників гуртків, композиторів, а також у галузі музичної освіти зі студентами та учнями мистецьких шкіл. За стандартом вищої освіти науковцями розглянуто проблему застосування цифрових технологій у процесі підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Запропоновано практичне використання навчальних завдань на основі роботи з музично-комп'ютерними програмами у здобувачів вищої музичної освіти до опанування музичних комп'ютерних програм таких електронних систем, як Logic Pro X, Cubase, Studio One, Melodyne, Mavavi, Avto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius, Power point, інтерактивна гра на віртуальних музичних інструментах (Pro Tools, Logic Pro X,Cubase, Studio One), аналіз різних музичних стилів (Sibelius, Finale), створення власного музичного твору з готових звукових фрагментів (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One), запис, збереження та відтворення авторських композицій (Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One), компонування власного твору й аранжування, запис, мікшування та мастеринг (Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One, Sibelius, Finale), оволодіння основами звукорежисерської практики (Pro Tools), вдосконалення виконавської майстерності (Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One), вивчення основ аранжування музичних творів (Finale, Sibelius), створення власних музичних бібліотек (Cubase, Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One), виправлення інтонаційних і метро-ритмічних проблем (Melodyne, Avto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius) та багато ін. Описано перспективи в майстерності використання музично цифрових технологій здобувачами музичного мистецтва вищої освіти у контексті формування фахових компетентностей згідно стандарту вищої освіти.

Ключові слова: *музичне мистецтво, навчальні завдання, музично-цифрові технології, упровадження, освіта.*

Denys BILIIENKO,
orcid.org/0009-0003-5485-524X
Lecturer at the Department of Performing Arts and Choreography
Educational and Scientific Institute of Arts of Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) ryta.ger@ukr.net

IMPLEMENTATION OF A SYSTEM OF CREATIVE TASKS IN THE PROCESS OF MASTERING DIGITAL TECHNOLOGIES BY FUTURE MUSIC TEACHERS

The article describes that in recent years, music computer technologies have been used in the musical activities of singers, instrumentalists, teachers, heads of ensembles, composers, as well as in the field of music education with students and pupils of art schools. According to the higher education standard, researchers have considered the problem of applying digital technologies in the training of future music art teachers. The practical use of educational tasks based on working with music software is proposed for higher music education students to master music computer programs such as Logic Pro X, Cubase, Studio One, Melodyne, Mavavi, Auto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius, PowerPoint; interactive playing of virtual musical instruments (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One); analysis of various musical styles (Sibelius, Finale); creation of an original musical work from pre-recorded sound fragments (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One); recording, saving, and playback of original compositions (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One); composing and arranging original works, recording, mixing, and mastering (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One, Sibelius, Finale); mastering the basics of sound engineering practice (Pro Tools); improving performance skills (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One); learning the basics of musical arrangement (Finale, Sibelius); creating personal music libraries (Cubase, Pro Tools, Logic Pro X, Studio One); correcting pitch and rhythmic issues (Melodyne, Auto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius), and many others. The prospects for mastering the use of music digital technologies by students of higher music education are described in the context of forming professional competencies in accordance with the higher education standard.

Key words: *music art, educational tasks, music digital technologies, implementation, education.*

Вступ. Постановка проблеми. Упровадження цифрових технологій у навчання майбутніх вчителів музичного мистецтва підтверджує їх великий потенціал, хоча ця сфера досліджень ще недостатньо розкрита. Проблема практичного застосування музично-цифрових технологій в освітньому процесі залишається надзвичайно актуальною та важливою в контексті сучасної педагогічної освіти. У цей час ця галузь висвітлюється здебільшого з теоретичного боку. Існує також дефіцит відповідних підручників і теоретико-методичних посібників, що обмежує можливості викладачів, педагогів і науковців, які працюють у сфері музичної освіти.

Є потреба розробити навчальні завдання на основі музично-комп'ютерних програм(Melodyne, Auto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius) для здобувачів музичного мистецтва 1, 2 курсів освітнього рівня бакалавр.Використання таких музично-комп'ютерних технологій значно розширює можливості у музично-освітній практиці. Проте для ефективного впровадження необхідно враховувати специфічні характеристики й функціонал кожного інструменту.

Завдяки цифровим музичним технологіям, шляхом обміну ідеями та створенням спільних проєктів, ми можемо задовольнити потреби у збагаченні музичної освіти, поєднувати різні стилі музики та виконавців, шукати нове креативне звучання через цифрову обробку й мікс-технології, а також стимулювати здобувачів до самоаналізу й саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У переліку фахових компетенцій по стандарту вищої освіти (Л. М. Гриневич 2025:14); за спеціальністю *музичне мистецтво* на здобуття освітнього ступеня бакалавр є вимоги для здобувачів. Вміння здійснювати редакторську, менеджерську, лекторську, аранжувальну, звукорежисерську діяльність в сфері музичного мистецтва. Застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, композиторської, диригентської, педагогічної діяльності. Використовувати професійні знання та навички в процесі творчої діяльності.

Згідно цих вимог є потреба упровадити у систему навчання студентів спеціальності *музичне мистецтво* дисципліни, що формують навички роботи з цифровими програмами: (*Logic Pro X, Cubase, Studio One, Melodyne, A vto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius, YouTube, Spotify, Apple Music, Distro-kid)*. Компетентності у роботі з цими музичними програмами значно посилять ефективність навчання здобувачів музичного мистецтва та допоможуть у отриманні фахових знань і навичок згідно стандарту вищої освіти (Л. М. Гриневич 2025:14); що стануть вагомою опорою у діяльності майбутніх учителів у їхній освітній практиці.

У своїй роботі майбутні учителі музичного мистецтва, що навчатимуть дітей з використанням музично цифрових програм зможуть значно посилити та урізноманітнити заняття і зробити навчальний процес творчим та цікавим. За допомогою цифрових комп'ютерних програм наведених вище і правильно підібраною системою творчих і практично-навчальних завдань майбутнім учителям буде легко складати цікаві навчальні плани уроків,що допоможе їм цікаво, а саме головне ефективно проводити свою роботу.

На основі аналізу літератури у працях таких педагогів-науковців, як (В. Ульянова, Л. Снєдкова 2025:1); (С. Серенко 2023:4); а також (Б. Кишакевич, С. Кишакевич, Г. Стець 2024:2); (Ж. Сироткіна; Г. Юферова, 2023:5); що у своїх роботах досліджують вплив музично комп'ютерних технологій на процеси музичної комунікації, а також розробляють методику творчих проєктів для аналізу взаємодії між аранжувальником і слухачем, викладачем і студентом . Важливе у нашому науковому аналізі та дослідженні займає місце вже відомих культурно-мистецьких і музичних інституцій української вищої та середньо-спеціальної музичної освіти, що вже активно впроваджують музично цифрові технології у навчальний процес. (П. Завгородній 2018:6); пише у своїй статті, що в педагогічному процесі викладачами застосовуються лише окремі практичні аспекти такі як: використання електронних музичних інструментів,застосування синтезаторів, MIDI-контролерів та іншого електронного обладнання для розвитку виконавських навичок студентів. П. Завгородній зауважує, що основи застосування цих технологій у сучасній педагогіці розроблені недостатньо, що обмежує їхнє ефективне використання в педагогіці вищої школи.

Загалом, аналіз наукової літератури показує, що використання музично-комп'ютерних технологій у системі музичної освіти, має як досягнення, так і значні недоліки. Окремі позитивні приклади впровадження цифрових технологій у навчальний процес не компенсують відсутність цілісної системи навчальних завдань, що сприяє розвитку та інтеграції цифрових інструментів у навчання майбутніх учителів музичного мистецтва. Отже на основі дослідження та аналізу наукової бази у статті: нами виявлено, що проблема використання цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва є акту-

альною та потребує детальнішого дослідження. Передовсім важливим питанням залишається відсутність системи навчальних завдань, виконання яких могло б значно допомогти у підготовці майбутніх учителів до ефективного використання цифрових технологій.

Водночас, як зазначають педагоги (Г. Стець, С. Кишакевич 2024:2); (В. Ульянова та Л. Снєдкова 2025:1), застарілі методики викладання є однією з основних перешкод для ефективного використання новітніх музично-цифрових інструментів у музичній освіті здобувачів. Таким чином, огляд наукових праць свідчить про те, що проблема застосування музично-комп'ютерних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва є комплексною і потребує подальшого вивчення. Система навчальних завдань допоможе майбутнім учителям підвищити ефективність педагогічної діяльності. Тому треба сформувати необхідні завдання, що підвищать ефективність роботи з музичними цифровими технологіями у майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Мета статті. Висвітлити практичний аспект використання комп'ютерних технологій у роботі зі студентами спеціальності музичне мистецтво дисциплін: сольній спів,сольний інструмент; описати систему навчальних завдань, що пропонуються майбутнім педагогам-музикантам на початковому етапі формування у них професійних компетентностей у сфері застосування комп'ютерних технологій.

Виклад основного матеріалу. У контексті диджиталізації, інформатизації та широкого впровадження цифрових засобів у навчальний процес, підвищення рівня цифрових компетентностей у здобувачів вищої музичної освіти є важливою умовою забезпечення якісного навчання та спонукання майбутніх фахівців до безперервного розвитку. Такі технології допомагають не тільки ефективніше знайомитися з мистецтвом, а й сприяють розвою музично-цифрових компетентностей у майбутніх педагогів-музикантів, стають запорукою розвитку їх емоційного інтелекту, естетичного смаку й творчих здібностей, а також уміння розробляти власні виконавсько-інтерпретаційні версії музичних творів із використанням цифрових засобів (здатним створити власне аранжування твору, при потребі записати фонограми т. зв. «мінус», накласти вокал і створити повноцінне аранжування («плюс») тощо.

Із метою розвитку мотивації у здобувачів вищої музичної освіти до опанування музичних комп'ютерних програм майбутнім педагогам-музикантам пропонується дати характеристику можливостей таких електронних систем, як *Logic Pro X, Cubase, Studio One, Melodyne, Avto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius, Power point.* Водночас майбутнім педагогам-музикантам треба визначити ті аспекти змісту освіти, за допомогою яких можна її розширити, приміром, застосувавши музично-цифрові програми (опанування нотної грамоти за допомогою *Finale, Sibelius*, інтерактивна гра на віртуальних музичних інструментах (*Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One*), аналіз різних музичних стилів (*Sibelius, Finale*), створення власного музичного твору з готових звукових фрагментів (*Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One*), запис, збереження та відтворення авторських композицій (*Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One*), компонування власного твору й аранжування, запис, мікшування та мастеринг (*Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One, Sibelius, Finale*), оволодіння основами звукорежисерської практики (*Pro Tools*), вдосконалення виконавської майстерності (*Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One*), вивчення основ аранжування музичних творів (*Finale, Sibelius*), створення власних музичних бібліотек (*Cubase, Pro tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One*), виправлення інтонаційних і метро-ритмічних проблем (*Melodyne, Avto-Tune, Pro Tools, Finale, Sibelius*) та багато ін. Досвід діяльності у сфері застосуванню цифрових музичних технологій допомагає пошуку нового креативного звучання через цифрову обробку й мікс-технології, що теж сприяє кращому стимулюванню здобувачів освіти до самоаналізу й саморозвитку.

При підготовці курсових проєктів, дипломних робіт здобувачам вищої освіти потрібно врахувати позитивні аспекти запроваджених модерних курсів, наприклад, «Музичні комп'ютерні технології» (Кам'янський фаховий музичний коледж мистецтв; навчальна дисципліна охоплює роботу з нотними редакторами, секвенсорами й іншими, передбачено опанування програмами для музичного аранжування та звукозапису), «Комп'ютерні технології в музиці» (Криворізький обласний музичний коледж, де студенти освоюють сучасні музичні програми й техніки звукозапису), «Інформаційно-комп'ютерні технології в галузі музичного мистецтва», «Основи звукорежисури», «Програми запису та обробки звуку» (Університет короля Данила (Івано-Франківськ), «Комп'ютерні технології в галузі музичного мистецтва» та «Комп'ютерні програми нотних нотацій» (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка). Такі й подібні курси, зазви-

чай, охоплюють роботу з нотаторами, секвенсорами, відеоредакторами й іншими цифровими інструментами.

Вивчається досвід роботи вишів, де потужним стимулом для здобувачів освіти є організація творчих заходів і концертів,фестивалів коли є можливість продемонструвати практичне застосування цифрових технологій у музичному мистецтві. Організовуємо перегляд відеозаписів уроків мистецтва у навчальних закладах (при цьому пропонуються завдання стосовно пошуку причин успіхів і невдач педагога на занятті з гімназистами й ліцеїстами, зокрема при використанні музично-цифрових технологій).

У нашій практиці намагаємося в педагогічному процесі застосовувати не тільки окремі практичні аспекти, приміром, використання електронних музичних інструментів (синтезаторів, MIDI-контролерів та іншого електронного обладнання для розвитку виконавських навичок студентів), а й передовсім наголошуємо на особливостях музичного мистецтва як мови почуттів.

Водночас використовуємо сучасні підходи до сприймання його творів, зокрема як налагодження взаємодії в системі «створення композиції – її виконання – сприймання», пропонуємо розкрити пафос музичного твору як пануючої ідеї-почуття, вибудовування його образу за допомогою засобів музичної виразності тощо.

У процесі проведення занять із постановки голосу (сценічний спів) нами зауважено, що навіть часткове впровадження цифрових технології сприяло значно швидшому та якіснішому засвоєнню навчального матеріялу, на відміну від традиційної методики. При аналізі результатів творчих звітів, концертів, конкурсів, фестивалів, які архівуються у форматах аудіо й відео, чітко видно, що там, де цифрові технології не використовувались, результати є скромнішими, у той час як їхне застосування значно підвищує ефективність навчального процесу. При цьому слухачам, які сприймали подібні виступи, пропонувалося визначити причини успіхів і невдач виконавців, шляхи вдосконалення на шляху розкриття музичного образу музичної композиції тощо.

Процес упровадження цифрових і комп'ютерних програм переконує, що здобувачі музичної освіти почали виявляти щире зацікавлення навчанням, воно набуло позитивної емоційної наповненості. Студенти краще й швидше засвоюють матеріял, швидко вчаться виправляти власні помилки завдяки цифровим записам. Один із методів, що цьому сприяє – самоаналіз, який дозволяє, використовуючи музично-цифрові технології, оперативно знаходити й усувати помилки. Осердям такої роботи, на наше тверде переконання, є розроблена система навчальних завдань.

На занятті педагог пропонує записати певний фрагмент або частину твору та прослухати запис. Педагог дає оцінку запису і вказує на кінцеву мету твору, що є досягнута або потребує подальшої роботи. Тобто йде аналіз на прикладі запису і виконання завдань: *розкриття емоційного образу*, *інтонація, робота над тембровим забарвленням голосу чи інструменту*, *артикуляція у творі, ритмічні помилки, динаміка та наголоси.* Все це виконується, щоб досягти кінцевого результату для покращення виконавських можливостей студента. Завдяки таким навчальним завданням (Слуховий аналіз твору на прикладі цифрового запису) можна чути твір,ніби слухач у концертній залі, що дає в свою чергу позитивний ефект.

Багато педагогів запитають, а де ж тут наукова новизна? Адже зараз багато хто записує себе на телефон, чи співає в мікрофон через побутові акустичні системи. Пояснимо: викладач музичного мистецтва, який володіє добре сформульованою системою навчальних завдань і компетентностями в галузі музично-цифрових технологій, здатен зробити цей процес систематичним і педагогічно ефективним.

Таке навчання пропонує педагог здобувачу, як **навчальні завдання**, що мають найпростіші методи навчання, які студент опрацьовує разом з педагогом на прикладі власного якісного аудіозапису, який він може прослухати у будь-який зручний для себе час. Професійний підхід і висока якість запису дають позитивний результат вже після кількох занять.

Чому це працює? Усе залежить від практичного застосування цифрових технологій у педагогічному процесі. Коли студент (вокаліст, інструменталіст чи композитор) готується до запису, він намагається виконати твір якнайкраще, ніби виступає на сцені. Це мобілізує зусилля, розвиває емоційне виконання і формує глибше залучення до навчального процесу.

Такий підхід стимулює студента слухати свій запис із задоволенням, адже він чує усі нюанси виконання. А пристрої, які дозволяють виправити помилки метроритму чи інтонаційні похибки, є важливим інструментом професійного розвитку. Освіта таким чином стає емоційно яскравою, цікавою та значущою в житті особистості.

Здобувач краще бачить свою кінцеву мету, усвідомлює свій розвиток і впевнено рухається вперед. Він знає й бачить свої сильні сторони та слабкості швидше, ніж якби йому просто повторювали

це на кожному занятті. Таким чином, навчання з використанням музично-цифрових технологій стає більш ефективним, осмисленим і мотивуючим. Це наближає учня до самореалізації та формує його конкурентоспроможність у соціумі, що, на нашу думку, і є однією з ключових цілей освіти.

На прикладі наступне **навчальне завдання** (*Вдосконалення майстерності на основі одного запису).* Один студент виконує твір на певному рівні, інший той самий твір, але з кращим результатом. І обидва записують його на цифровий носій. Це породжує здорову конкуренцію і мотивує до самовдосконалення виконавських навичок.

У інститутах, фахових коледжах, училищах тощо, на заняттях з формування вмінь та навичок у роботі з цифровими програмами здобувачі мистецтва можуть істотно поглибити та урізноманітнити навчання через цифрові музичні технології. Створення власного звукового продукту на базі комп'ютерних технологій це ефективний спосіб інтеграції традиційного та сучасного навчання. Для покращення якості освітнього процесу заняття з музичного мистецтва у гімназіях, ліцеях та інших закладах освіти пропонуємо **навчальне завдання** *(Придумати супровід до пісні у музичній комп'ютерній програмі Pro tools).*

Педагог згадує вже знайому всім учням пісню,що вже вивчили у класі і пропонує створити до неї музичний супровід за допомогою цифрової музичної програми Pro tools. Учні разом із педагогом створюють музичний супровід де мають вибирати інструменти які подобаються, підбирають ритмічну структуру, формують біт, вибирають темп, розмір та характер музичного супроводу. На уроках музики, під час вивчення пісень, педагоги все частіше замість традиційного інструментального супроводу (фортепіано, баян, акордеон) використовують готові аранжування (фонограми «мінус»), що стимулює інтерес учнів до предмета. Раніше вчитель мав змогу зіграти пісню повільніше, адаптуючи темп і тональність під можливості класу. При використанні фонограм це зробити складніше. У таких випадках педагогу потрібні знання з комп'ютерного редагування звуку. Заняття з музичного мистецтва повинні не лише сприяти розвитку музичних здібностей, а й бути справжніми уроками мистецтва, під час яких розвиваються всі психічні процеси особистості: сприйняття, мислення, пам'ять, увага, тембровий слух, відчуття ритму та музичне мислення.

Комп'ютерні технології для викладача музичного мистецтва це набір професійних програм, які вимагають відповідних навичок. Розглянемо можливості таких програм у підготовці та проведенні уроків де пропонуємо наступне **навчальне завдання** за допомогою цифрової музичної програми (*Створення власного аранжування до твору чи мелодії*) у цьому нам допоможуть такі цифрові музичні технології: *Аудіоредактори (Pro Tools, Logic Pro X, Cubase, Studio One)* дозволяють використовувати додаткові плагіни для корекції інтонації, частотного, динамічного й просторового редагування (ревербератор, ділей, лімітер, компресор, еквалайзер, динамічний еквалайзер тощо). Це дає змогу отримати якісний та професійний кінцевий результат.

Звукові редактори дозволяють створювати композиції шляхом запису, обробки та мікшування аудіо. Учні можуть складати власні твори з готових зразків, комбінуючи їх відповідно до задуму.

Наступне **навчальне завдання** (*Концертний запис конкурсного твору для колективу чи соліста*) є актуальним для керівників музичних гуртків, які можуть записати фонограми «мінус», накласти вокал і створити повноцінне аранжування («плюс»). Такі записи використовуються для участі в онлайн-конкурсах, концертах, фестивалях, презентаціях і створенні особистих аудіобібліотек.

Для цього важливі навички роботи з цифровими аудіостанціями (DAW): *Cubase 10, Logic Pro X, Studio One, Pro Tools, Reaper, Sonar XL*. У кожній з них є базові функції, які має опанувати вчитель.Створення проєкту з вибором імені та місця зберігання.Вибір частоти семплування та бітрейту квантування.Створення MIDI-партій за допомогою віртуальних або зовнішніх інструментів. Створення аудіопартій.Вибір розміру композиції (4/4, 3/4, 2/4) та темпу з можливістю їх зміни протягом твору.Редагування MIDI-партій за допомогою вбудованого нотного редактора.У зв'язку з цим надзвичайно актуальним і важливим є впровадження у систему освіти здобувачів музичного мистецтва навчальних дисциплін, які формують практичні **навчальні завдання** для оволодіння музично-цифровими технологіями,що сприяють набуттю професійних фахових компетентностей.

Упровадження таких навчальних завдань у навчання майбутніх вчителів музичного мистецтва значно покращить та забезпечить підготовку кваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців, здатних реалізовувати себе в сучасному музично-педагогічному просторі, адаптованих до вимог ринку праці та освітніх інновацій. Можна також швидше й ефективніше розвивати інтонаційний та гармонічний слух у цьому допомагає, наприклад, така програма, як *Avto-Tun ma Melodine.*

Наступне **навчальне завдання (***Точна інтонація і гармонічний слух).* Здобувач співає ноту, де

на табло йому показує на скільки він відхиляється від точності даного звука,а також фіксує акордову послідовність разом із тональністю. Таким чином студент виробляє інтонаційний слух та вчиться гармонії та сольфеджіо із допомогою музично цифрових програм *Avto-Tun ma Melodine.*

Ба більше, здобувач має змогу спробувати себе у ролі аранжувальника, звукорежисера чи навіть композитора-початківця, якщо відчуває натхнення та бажання у цьому йому допоможуть вищенаведені музично цифрові програми(*Cubase 10, Logic Pro X, Studio One, Pro Tools, Reaper, Sonar XL)*. До наступного **навчального завдання** можна включити і таке (*Почуйте мої композиції)*. Педагог вчить студентів користуватись дистрибуцією та стримінгом музичного матеріалу створеного здобувачем музичного мистецтва. Тобто налагодити процес для комунікації з іншими студентами та виконавцями не тільки в Україні, а й у цілому світі.У цьому студентам допоможуть такі стримінгові платформи як: YouTube, Spotify, Apple Music, Sound Cloud, Shazam, Distrokid та багато інш.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Навчання з використанням цифрових технологій приносить суттєві позитивні результати, адже студенти стають не тільки обізнаними виконавцями, а й здатними до самостійного навчання, творчості та самореалізації, володіючи навичками роботи з музичними цифровими програмами. Здобувачі музичного мистецтва розвиваються як окремі особистості, готові до самоаналізу та вдосконалення власного професійного рівня.

Ці кроки сприятимуть інтеграції цифрових інструментів у підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва та забезпечують значний прогрес в сучасній музично-педагогічній освіті України , підвищуючи її якість і конкурентоспроможність на ринку праці ,що є надзвичайно різним і вимогливим допедагогів– музикантів сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ульянова В. С., Снєдкова Л. А. Музична освіта в цифровому вимірі: розвиток навичок та компетентностей в умовах інноваційного освітнього процесу. Південноукраїнські мистецькі студії. Науковий журнал. Одеса, 2025. №1. С. 36–39. URL: https://doi.org/10.24195/artstudies.2025-1.7. (дата звернення: 19.08.2025)
2. Кишакевич Б. Ю., Кишакевич С. В., Стець Г. В. Сучасні тенденції цифровізації музичної освіти. Академічні візії. Вип. 27. Дрогобич, 2024. С. 1–10. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/888/822 (дата звернення: 19.08.2025)
3. Омельченко А. Використання цифрових технологій у мистецькій освіті. Науковий вісник. Наукові записки БДПУ. 2022. №1–2. С. 285–294. URL: https://doi.org/10.31494/2412-9208-2022-1-2-285-294(дата звернення: 19.08.2025)
4. Серенко С. Музичне мистецтво та цифрові виклики сьогодення. Колективна монографія. Одеса, 2023. С. 56–58. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-126-8-17(дата звернення: 19.08.2025)
5. Сироткіна Ж. Застосування комп'ютерних та медіа-технологій у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва. Вища освіта у міждисциплінарному вимірі: від традицій до інновацій. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2023. С. 80–83.URL: http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.03. (дата звернення: 19.08.2025).
6. Завгородній П. Теоретичні основи формування компетентності майбутніх учителів музики засобами музично-комп'ютерних технологій. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Вип. 76. Суми, 2018. №2. С. 138–155.URL: 10.24139/2312-5993/2018.02/138-156. (дата звернення: 19.08.2025).
7. Гатрич І. Використання комп'ютерних програм – аудіоредакторів та секвенсерів у роботі вчителя музичного мистецтва. Наукові статті. Серія: Педагогічні науки. Чернівці, 2021. Вип. 197. №1. С. 68–72.URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-68-72(дата звернення: 19.08.2025).
8. Юферова Г. В. Музичні комп'ютерні технології в комунікаційних процесах у сучасній українській музиці: автореф. дис. … канд. мистецтвозн.: 17.00.03. Суми, 2021. 23 с.URL: https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/11583
9. Матвєєва О. О. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках музичного мистецтва. Вісник науки та освіти. Київ, 2023. №10. С. 3–16.URL:10.52058/2786-6165-2023-4(10)-554-569(дата звернення: 19.08.2025).
10. Толстова Н. М., День Д. Формування цифрової компетентності здобувачів мистецької освіти при використанні хмарно орієнтованих середовищ навчання. Інноваційна педагогіка. Дрогобич, 2023. №63. С. 167–170.URL: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.35(дата звернення: 19.08.2025).
11. Фамілярська Л. Л., Антонова О. Є. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Освіта і технології. Київ, 2019. №1. С. 10–22.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2019_spetsvip._4 (дата звернення: 19.08.2025).
12. Трофіменко Р. «Музичні комп'ютерні технології». Силабус. Кам'янський фаховий музичний коледж імені Мирослава Скорика, 2023. С. 1–7. URL: https://dndzmusic.in.ua/wp-content/uploads/2023/08/(дата звернення: 19.08.2025).
13. Марцинківський О. Молодий співак і студія звукозапису: педагогічні поради. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 29. Т. 5. Дрогобич, 2020. №5. С. 139–143.URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/29.209720. /(дата звернення: 19.08.2025).
14. Стандарт вищої освіти України. Спеціальність 025 'Музичне мистецтво'. Бакалавр / Затв. наказом МОН України від 24.05.2019 р. №727. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/025– (дата звернення: 19.08.2025).

REFERENCES

1. Ulianova V. S., Sniedkova L. A. (2025). Muzychna osvita v tsyfrovomu vymiri: rozvytok navychok ta kompetentnostei v umovakh innovatsiinoho osvitnoho protsesu [Music education in the digital dimension: development of skills and competencies in the conditions of innovative educational process]. Pivdennoukrainski mystetski studii. Naukovyi zhurnal (1), 36–39. Odesa. URL: https://doi.org/10.24195/artstudies.2025-1.7. (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian]
2. Kyshakevych B. Yu., Kyshakevych S. V., Stets H. V. (2024). Suchasni tendentsii tsyfrovizatsii muzychnoi osvity [Modern trends in the digitalization of music education]. Akademichni vizii, 27, 1–10.Drohobych.URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/888/822 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
3. Omelchenko A. (2022). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u mystetskii osviti [The use of digital technologies in art education]. Naukovyi visnyk. Naukovi zapysky BDPU, (1–2), 285–294.URL: https://doi.org/10.31494/2412-9208-2022-1-2-285-294 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
4. Serenko S. (2023). Muzychne mystetstvo ta tsyfrovi vyklyky sohodennia [Music art and digital challenges of today]. Kolektyvna monohrafiia, 56–58. Odesa. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-126-8-17 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
5. Syrotkina Zh. (2023). Zastosuvannia komp'iuternykh ta media-tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [The use of computer and media technologies in the professional training of future music teachers]. Vyshcha osvita u mizhdystsyplinarnomu vymiri: vid tradytsii do innovatsii. Zbirnyk naukovykh prats, 80–83. Izmail: RVV IDHU. URL: http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.03. (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
6. Zavhorodnii P. (2018). Teoretychni osnovy formuvannia kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzyky zasobamy muzychno-kompiuternykh tekhnolohii [Theoretical foundations of forming the competence of future music teachers by means of music-computer technologies]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 2(76), 138–155. URL: https://doi.org/10.24139/2312-5993/2018.02/138-156 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
7. Hatrych I. (2021). Vykorystannia komp'iuternykh prohram – audioredaktoriv ta sekvenseriv u roboti vchytelia muzychnoho mystetstva [The use of computer programs – audio editors and sequencers in the work of a music teacher]. Naukovi statti. Seriia: Pedahohichni nauky, 1(197), 68–72. Chernivtsi.URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-68-72 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
8. Yuferova H. V. (2021). Muzychni komp'iuterni tekhnolohii v komunikatsiinykh protsesakh u suchasnii ukrainskii muzytsi [Music computer technologies in communication processes in contemporary Ukrainian music]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kand. mystetstvoznavstva, 17.00.03. Sumy, 23 p. https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/11583 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
9. Matvieieva O. O. (2023). Vykorystannia informatsiino-kompiuternykh tekhnolohii na urokakh muzychnoho mystetstva [The use of information-computer technologies in music lessons]. Visnyk nauky ta osvity, 10, 3–16. Kyiv. URL: 10.52058/2786-6165-2023-4(10)-554-569 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
10. Tolstova N. M., Den D. (2023). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti zdobuvachiv mystetskoi osvity pry vykorystanni khmarno oriientovanykh seredovyshch navchannia [Formation of digital competence of art education students using cloud-oriented learning environments]. Innovatsiina pedahohika, 63, 167–170. Drohobych. URL: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.35(accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
11. Familiarska L. L., Antonova O. Ye. (2019). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity [The use of digital technologies in the educational environment of a higher education institution]. Osvita i tekhnolohii, 1, 10–22. Kyiv. http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2019_spetsvip._4 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2019_spetsvip._4 (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
12. Trofimenko R. (2023). «Muzychni komp'iuterni tekhnolohii». Sylabus ["Music computer technologies". Syllabus]. Kamianskyi fakhovyi muzychnyi koledzh imeni Myroslava Skoryka, 1–7. URL: https://dndzmusic.in.ua/wp-content/uploads/2023/08/ (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
13. Martsynkivskyi O. (2020). Molodyi spivak i studiia zvukozapysu: pedahohichni porady [Young singer and recording studio: pedagogical advice]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 29(5), 139–143. Drohobych. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863.5/29.209720. (accessed: 19.08.2025) [in Ukrainian].
14. Standart vyshchoi osvity Ukrainy. Spetsialnist 025 'Muzychne mystetstvo'. Bakalavr [Standard of higher education of Ukraine. Specialty 025 'Music art'. Bachelor]. Zatv. nakazom MON Ukrainy vid 24.05.2019 No.727. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/025– (accessed: 19.08.2025). [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 712.25:711.43:362.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-12

Валерій БУЛАТОВ,
orcid.org/0000-0003-0832-2429
доктор PhD з дизайну,
старший викладач кафедри графічного дизайну
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) bulatov@ugi.edu.ua

ОПТИМІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПРОСТОРІВ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗАСОБАМИ ЕСТЕТИЧНОГО ТА ЕРГОНОМІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ

Сучасне міське середовище прагне до інклюзивності, визнаючи право кожної людини на доступ до комфортних та функціональних просторів. В цьому контексті оптимізація рекреаційних просторів для осіб з інвалідністю стає не просто вимогою доступності, а пріоритетом у створенні дійсно якісного міського ландшафту. Оптимізація рекреаційних просторів для осіб з інвалідністю шляхом застосування принципів естетичного та ергономічного проєктування є складним, але вкрай важливим завданням. Це вимагає міждисциплінарного підходу, який об'єднує архітекторів, дизайнерів, ергономістів, ландшафтних архітекторів та самих користувачів. Тільки через поєднання краси, функціональності та уваги до деталей можливо створити міські простори, які дійсно є інклюзивними, комфортними та приємними для всіх. У цьому дослідженні розглядається оптимізація рекреаційних просторів для осіб з інвалідністю шляхом застосування принципів естетичного та ергономічного проєктування. ***Мета статті*** *– визначити ключові принципи та елементи естетичного дизайну, що позитивно впливають на самопочуття, комфорт та досвід людей з інвалідністю у рекреаційних зонах.* ***Результати дослідження.*** *Проведений аналіз допоміг окреслити та систематизувати принципи та елементи естетичного дизайну, що є найбільш ефективними для створення інклюзивних ергономічних рекреаційних просторів. Проаналізовано сучасний стан рекреаційних просторів в Україні та світі з точки зору їх доступності та комфортності для осіб з різними видами інвалідності, виявивши типові бар'єри та недоліки. Визначено, що конкретні елементи естетичного дизайну, такі як: колірні рішення, освітлення, форми та лінії, матеріали, навігаційні матеріали, – можуть бути використані для оптимізації рекреаційних просторів. Виявлено ефективність та креативність стратегії, що забезпечує органічне поєднання естетики та ергономіки дозволяючи формувати міські простори, згідно із принципами інклюзивного дизайну, що перевершують базові стандарти доступності та досягають нового рівня комфорту та візуальної привабливості. Розкрито засоби ергономіки та естетики у створенні інклюзивного рекреаційного середовища.*

Ключові слова: *естетика, ергономіка, рекреаційні простори, інклюзивний дизайн, люди з інвалідністю, проєктування.*

Valeriy BULATOV,
orcid.org/0000-0003-0832-2429
PhD in Design,
Senior Lecturer at the Department of Graphic Design
Ukrainian Institute of Humanities
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) bulatov@ugi.edu.ua

OPTIMIZATION OF RECREATIONAL SPACES FOR PERSONS WITH DISABILITIES THROUGH AESTHETIC AND ERGONOMIC DESIGN

The modern urban environment strives for inclusivity, recognizing the right of every person to access comfortable and functional spaces. In this context, optimizing recreational spaces for people with disabilities becomes not just an accessibility requirement, but a priority in creating a truly high-quality urban landscape. Optimizing recreational spaces for people with disabilities by applying aesthetic and ergonomic design principles is a complex but extremely important task. It requires an interdisciplinary approach that unites architects, designers, ergonomists, landscape architects and the users themselves. Only through a combination of beauty, functionality and attention to detail can urban spaces be created that are truly inclusive, comfortable and enjoyable for everyone. This study examines the optimization of recreational spaces for people with disabilities by applying aesthetic and ergonomic design principles. ***The purpose*** *of the article is to identify key principles and elements of aesthetic design that positively affect the well-being, comfort and experience of people with disabilities in recreational areas.* ***Research results****. The analysis helped to outline and systematize the principles and elements of aesthetic design that are most effective for creating inclusive ergonomic recreational spaces. The current state of recreational spaces in Ukraine and the world was analyzed in terms of their accessibility and comfort*

for people with various types of disabilities, identifying typical barriers and shortcomings. It was determined that specific elements of aesthetic design, such as: color schemes, lighting, shapes and lines, materials, navigation materials, can be used to optimize recreational spaces. The effectiveness and creativity of the strategy that provides an organic combination of aesthetics and ergonomics was revealed, allowing the formation of urban spaces, according to the principles of inclusive design, which exceed basic accessibility standards and achieve a new level of comfort and visual appeal. The means of ergonomics and aesthetics in creating an inclusive recreational environment were revealed.

Key words: *aesthetics, ergonomics, recreational spaces, inclusive design, people with disabilities, design.*

Постановка проблеми.У прагненні до створення інклюзивного міського середовища, де кожна людина має рівне право на доступ до комфортних та функціональних просторів, постає нагальна потреба переосмислити підходи до проєктування. Проте, попри зростаючу увагу до фізичної доступності, питання комплексної оптимізації рекреаційних зон для осіб з інвалідністю часто залишається недооціненим. Виклики, пов'язані зі створенням інклюзивних рекреаційних просторів, сягають значно глибше, ніж проста наявність фізичних елементів доступності. Справжня проблема полягає у системному недооцінюванні взаємозв'язку між ергономікою та естетикою у створенні простору, що безпосередньо впливає на якість життя та добробут людей з інвалідністю під час відпочинку та соціалізації. Існуючі підходи до проєктування рекреаційних просторів часто зосереджуються на мінімальних вимогах доступності, ігноруючи потенціал естетичного дизайну та передових ергономічних рішень. Це призводить до створення функціональних, але часто візуально непривабливих, сенсорно бідних або навіть дискомфортних просторів, які не сприяють повноцінній інтеграції осіб з інвалідністю. Така ситуація обмежує їхню участь у суспільному житті, знижує якість дозвілля та відчуття приналежності до громади. Відсутність системного підходу до інтеграції естетики та ергономіки у проєктування інклюзивних рекреаційних просторів перешкоджає створенню середовищ, які є не лише безпечними та доступними, а й привабливими, інтуїтивно зрозумілими та стимулюючими.

Таким чином, виникає нагальна потреба у визначенні та систематизації ефективних засобів естетичного та ергономічного проєктування, які дозволять створювати рекреаційні простори нового рівня: не просто доступні, а й по-справжньому інклюзивні, комфортні та естетично збалансовані, що сприятимуть повноцінному та приємному проведенню часу для всіх без винятку громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це дослідження базується на працях вітчизняних та зарубіжних науковців, які присвятили свої роботи оптимізації рекреаційних просторів для осіб з інвалідністю засобами естетичного та ергономічного проєктування. Так наприклад, автори (Томітака, та інші, 2021) розглянули, як видове багатство та різноманітність кольорів квітів впливають на естетичні вподобання відвідувачів природних та міських парків. Проаналізовано те, яким чином візуальні характеристики рослинних угруповань, зокрема, кількість видів та спектр їхніх забарвлень, формують сприйняття та задоволення відвідувачів, визначаючи їх естетичні оцінки та вибір місць для відпочинку. У своєму дослідженні (Фоменко, 2024) детально розглянула, як інклюзивний дизайн успішно поєднує ергономічні вимоги. Вона виявила основні принципи, що забезпечують оптимізацію рухів, зменшення навантаження, легкість доступу та інтуїтивну зрозумілість взаємодії. Робота також містить конкретні практичні приклади, що демонструють, як реалізація цих принципів допомагає долати бар'єри та значно покращувати якість життя для різних груп населення. Науковці (Чан, та інші, 2022) в своєму досліджені зосередились на сенсорному досвіді відвідувачів із вадами слуху в Гонконзькому водно-болотного парку. Використовуючи методи просторового сенсорного картування та самостійного текстового аналізу, автори провели аналіз, та представили як люди з порушеннями слуху сприймають і взаємодіють з природним середовищем парку. Дослідження аналізує, які неслухові сенсорні стимули (візуальні, тактильні, нюхові, кінестетичні) є найбільш значущими для цієї групи відвідувачів, та як вони формують їхній загальний досвід і враження від перебування у водно-болотному парку. Автори (Капсаліс, та інші, 2022) представили дослідження концепцію «інвалідності за дизайном», аналізуючи вплив недоступних міських громадських просторів на користувачів допоміжних пристроїв для пересування. Робота зосереджена на тому, як фізичні бар'єри та прогалини в проєктуванні міської інфраструктури обмежують мобільність, участь у житті суспільства та загальну якість життя людей, які користуються інвалідними візками, милицями, ходунками тощо. Огляд синтезує наявні дослідження для виявлення основних проблем та їхніх наслідків, підкреслюючи необхідність переосмислення підходів до міського планування для створення справді інклюзивного середовища. Науковці (Блащик, та інші, 2020) провели дослідження, яке було зосереджено на сприйнятті якості міських парків мешканцями з обмеженими можливостями пересування.

У роботі аналізується, як люди, які використовують інвалідні візки, ходунки, милиці або мають інші труднощі з мобільністю, оцінюють доступність, функціональність, естетику та загальний комфорт міських рекреаційних зон. В дослідженні представлені ключові фактори, що впливають на їхній досвід, та визначити, які аспекти дизайну й інфраструктури парків є найбільш важливими для забезпечення повноцінного та приємного відпочинку цієї групи населення. Планування міських парків з погляду сталого розвитку, зосереджуючись на перспективах мешканців великих міст Китаю, представлено в дослідженні авторів (Хе, та інші, 2025). В роботі аналізується, як місцеві жителі сприймають та використовують міські парки, які екологічні, соціальні та економічні аспекти сталого розвитку є для них найбільш значущими, та які їх вподобання щодо дизайну, функціональності та управління цими просторами. Дослідники визначили ключові фактори, що впливають на задоволеність мешканців та їх готовність долучатися до ініціатив зі сталого розвитку парків. Науковці (Селанон, та інші, 2023) присвятили своє дослідження покращенню доступності міських зелених зон для людей з інвалідністю через застосування модифікованого підходу універсального дизайну. Представлений аналіз показав, як традиційні принципи універсального дизайну можуть бути адаптовані та розширені для створення інклюзивних парків, скверів та інших природних просторів. Дослідження фокусується на виявленні конкретних стратегій та дизайнерських рішень, що забезпечують безперешкодний доступ, безпеку, комфорт та повноцінний сенсорний досвід для осіб з різними видами інвалідності, враховуючи при цьому збереження екологічної цінності зелених зон. Автори (Шухао, та інші, 2023) представили дослідження використання даних, зібраних методом краудсорсингу, щодо проведення вивчення особливостей міських зелених насаджень у різних країнах та культурах.

Мета статті – визначити ключові принципи та елементи естетичного дизайну, що позитивно впливають на самопочуття, комфорт та досвід людей з інвалідністю у рекреаційних зонах.

Виклад основного матеріалу. Створення інклюзивних та доступних рекреаційних просторів є надзвичайно важливим для забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства, зокрема для осіб з інвалідністю. Аналіз сучасного стану рекреаційних просторів в Україні та світі з точки зору їх доступності та комфортності для осіб з різними видами інвалідності виявляє значні розбіжності та спільні проблеми. Незважаючи на прогрес у розумінні універсального дизайну та інклюзії, багато просторів залишаються недоступними або незручними. В Україні спостерігається позитивна динаміка у питанні безбар'єрності, особливо після повномасштабного вторгнення та зростання кількості людей, які потребують реабілітації. Законодавчі зміни, такі як оновлені ДБН (Державні будівельні норми), зобов'язують враховувати потреби маломобільних груп населення при проєктуванні та будівництві житлових, громадських та ландшафтно-рекреаційних територій. Зростає усвідомлення проблеми серед громадськості та органів влади. З'являються ініціативи щодо створення інклюзивних дитячих майданчиків, парків, сенсорних садів. Проте, реальний стан впровадження цих норм на місцях часто залишається незадовільним. Багато існуючих рекреаційних просторів були побудовані до введення сучасних вимог і потребують значної реконструкції.

У сучасному світі все більша увага приділяється створенню інклюзивних рекреаційних просторів, які відповідають потребам людей з різними видами інвалідності. Концепція універсального дизайну, що передбачає проєктування середовища, придатного для використання якомога більшою кількістю людей без необхідності адаптації чи спеціального дизайну, стає ключовою. Багато країн ратифікували Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, що накладає зобов'язання щодо забезпечення доступності, включаючи доступ до рекреаційних об'єктів (Polumysna, та інші, 2023). З'являється все більше прикладів інноваційного дизайну, який інтегрує доступність без шкоди для естетики. Це включає спеціальні гойдалки для візків, інтегровані ігрові елементи, сенсорні сади та тактильні маршрути.

Успішні проєкти часто характеризуються активним залученням осіб з інвалідністю до процесу планування та проєктування, що дозволяє краще враховувати реальні потреби. Світовий досвід показує, що прогрес у створенні доступних рекреаційних просторів є очевидним, але він часто фрагментарний і несистемний. Основними недоліками є недостатнє впровадження принципів універсального та інклюзивного дизайну на всіх етапах проєктування (особливо в існуючих об'єктах), зосередженість переважно на фізичній доступності без врахування інших видів потреб, а також недооцінка інтеграції естетичного дизайну (Чупріна, та інші, 2023).

Тому оптимізація таких просторів має ґрунтуватися на поєднанні естетичного та ергономічного проєктування, що забезпечує не лише функціональність, але й привабливість та комфорт. Таким чином, використовуючи аналітичні інструменти, було проведена систематизація принципів та есте-

тичних елементів, що мають найбільшу ефективність у проєктуванні інклюзивних ергономічних рекреаційних зон (рис. 1).

Створення інклюзивних ергономічних рекреаційних зон – це не лише технічне завдання, а й мистецтво інтеграції функціональності з естетикою. Системний підхід, що ґрунтується на принципах інклюзивного дизайну та увазі до сенсорних і психологічних аспектів, дозволяє створювати простори, які дійсно служать усім членам суспільства, забезпечуючи їм комфорт, безпеку та радість від відпочинку (Поппе, та інші, 2023). Так наприклад, на (рис. 1) представлені різноманітні інклюзивні зони рекласу оптимізовані для осіб з інвалідністю засобами естетичного та ергономічного проєктування.

Використання виважених елементів естетики, таких як: колірні рішення, продумане освітлення, гармонійні форми та лінії, ретельно підібрані матеріали та ефективні навігаційні елементи дозволяють створити красиві та по-справжньому доступні та комфортні простори, де кожен може знайти своє місце для відпочинку, відновлення та взаємодії, сприяючи формуванню справді інклюзивного та гармонійного суспільства.

Застосування засобів ергономіки та естетики у створенні інклюзивного рекреаційного середовища є ключовим для формування просторів,

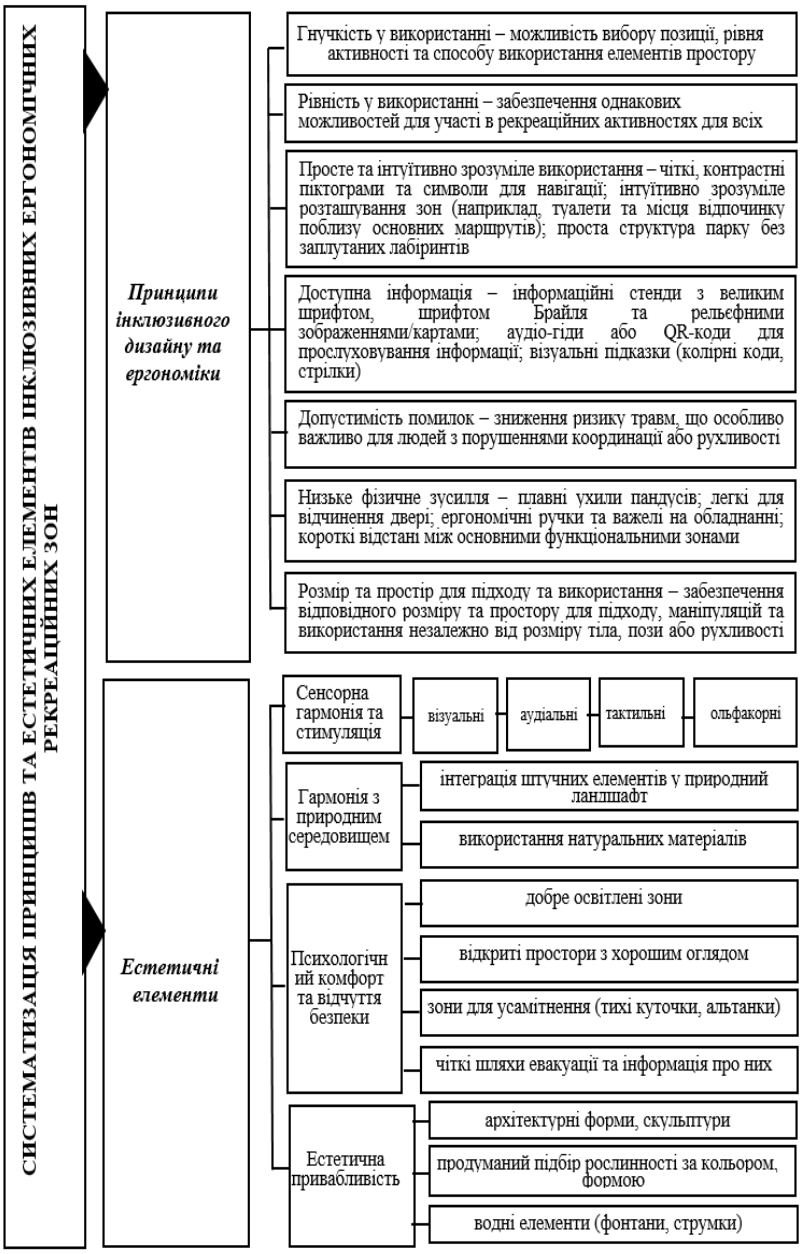

Рис. 1. Систематизація принципів та естетичних елементів інклюзивних ергономічних рекреаційних зон

Рис. 2. Інклюзивні рекреаційних зон оптимізовані для осіб з інвалідністю засобами естетичного та ергономічного проєктування: а – інклюзивна зона релаксу м. Париж, сад Тюільрі, (Франція, 2024 р.); б – ергономічне середовище для людей з інвалідністю аквапарку м. Сан-Антоніо (США, 2017 р.); в – інклюзивний простір для суспільного поклоніння Богу, Церква «Благодать», Йорк (Великобританія, 2021 р.); г – новаторський дизайн механічного пандусу, пляж «Асор» (Греція, 2023 р.); д – рекреаційна зона відпочинку: «Монастирський пляж», (Дніпро, 2022)

що не лише відповідають функціональним потребам та стандартам доступності, але й є візуально привабливими, психологічно комфортними та інтуїтивно зрозумілими для всіх користувачів, незалежно від їхніх фізичних чи сенсорних можливостей (Булатов, 2025).

Ефективне інклюзивне рекреаційне середовище досягається тоді, коли ергономічні вимоги гармонійно поєднуються з естетичними. Краса без функціональності є просто декорацією, а функціональність без естетики може бути непривабливою та ігноруватися (Мехта, та інші, 2021). Наприклад, пандус, який є ергономічним (відповідний нахил, поручні), також може бути естетично привабливим, якщо його інтегрувати в ландшафт за допомогою природних матеріалів, цікавих форм або рослин. Дитячий майданчик може бути не лише безпечним та доступним для дітей з різними потребами (ергономіка), але й візуально привабливим, з яскравими кольорами, незвичайними формами та інтерактивними елементами, що стимулюють уяву (естетика). Таким чином, для створення по-справжньому інклюзивного рекреаційного середовища необхідно забезпечити, щоб кожен елемент був одночасно функціональним, безпечним, комфортним та візуально привабливим, створюючи простір, де кожен може почуватися бажаним і насолоджуватися відпочинком.

Висновки. Дослідження, проведене із застосуванням комплексної методології аналізу та систематизації релевантних даних, дозволило сформулювати ключові висновки стосовно оптимізації рекреаційних просторів для осіб з інвалідністю засобами естетичного та ергономічного проєктування. Аналіз поточного стану рекреаційних зон в Україні та світі з позиції їхньої доступності та комфортності для людей з різними видами інвалідності виявив типові архітектурні, сенсорні та інформаційні бар'єри, а також інші недоліки, що перешкоджають повноцінному використанню цих просторів. Дослідження окреслило та систематизувало основні принципи та елементи естетичного дизайну, які є найбільш дієвими у формуванні інклюзивних та ергономічних рекреаційних просторів.

Встановлено, що конкретні елементи естетичного дизайну, такі як колірні рішення, освітлення, форми та лінії, вибір матеріалів та ефективні навігаційні засоби, мають значний потенціал для оптимізації рекреаційних просторів, підвищуючи їхню привабливість та функціональність.

Дослідження підкреслило, що стратегія органічного поєднання естетики та ергономіки є не лише ефективною, але й креативною, дозволяючи створювати міські простори, які відповідають принципам інклюзивного дизайну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатов В. А. Інклюзивний дизайн: ергономічні аспекти та образно-проєктні вимоги : дис. доктора PhD з дизайну : 022. Київ, 2025. 283 с. URL: https://knutd.edu.ua/files/science/razovi-vcheni-rady/BulatovVA_dissertation.pdf

2. Булгакова Т. В., Радченко Ю. С. Особливості дизайну інтер'єру спортивних реабілітаційних центрів для осіб з інвалідністю. *Технології та дизайн.* 2020. 1 (34). С. 1-11.

3. Фоменко О. О. Впровадження ергономічних рішень для створення інклюзивного середовища. *Art and Design*. 2024. 4. С. 180-189. https://doi.org/10.30857/2617-0272.2024.4.14

4. Чупріна Н. В., Булатов В. А. Принципи урахування ергономічних показників в інклюзивному дизайні середовища. *Art and Design*. 2023. 1. С. 63-171. https://doi.org/10.30857/2617-0272.2023.1.16

5. Błaszczyk M., Suchocka M., Wojnowska-Heciak M., Muszyńska M. Quality of urban parks in the perception of city residents with mobility difficulties. 2020. *Peer J.* 8: e10570. https://doi.org/10.7717/peerj.10570

6. Chan C. S., Shek K. F., Agapito D. The Sensory Experience of Visitors with Hearing Impairment in Hong Kong Wetland Park Based on Spatial Sensory Mapping and Self-Reported Textual Analysis. *Landscape and Urban Planning*. 2022. 226. 104491. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104491

7. He B., Wang S., Xiong Q., Zhao Z., Hou Y. Urban Park Planning for Sustainability: Resident Insights from China's Major Cities. *Land.* 2025. 14(1). С. 128-141. https://doi.org/10.3390/land14010128

8. Kapsalis E., Jaeger N., Hale J. Disabled-by-design: Effects of Inaccessible Urban Public Spaces on Users of Mobility Assistive Devices–a Systematic Review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*. 2022. 3. С. 604-622. https://doi.org/10.1080/17483107.2022.2111723

9. Mehta V., Mahato B. Designing Urban Parks for Inclusion, Equity, and Diversity. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*. 2021. 14 (4): С. 457-89. https://doi.org/10.1080/17549175. 2020.1816563

10. Polumysna O., Shtanko L., Bulatov V. The concept of universal design in providing the workplace microclimate and labour efficiency for people with disabilities in Ukraine. *AIP publishing*. 2023. 2678. 020015. https://aip.scitation.org/doi /10.1063/5.0118984

11. Poppe, L., Van, P.A., Deforche, B., Van Dyck, D., De Keyser, E., Veitch, J. The impact of renewal of an urban park in belgium on park use, park-based physical activity, and social interaction: A natural experiment. *Cities*. 2023. 140. 104428. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4110716

12. Selanon P., Chuangchai W. Improving Accessibility to Urban Green spaces for People with Disabilities: A Modified Universal Design Approach. *Journal of Planning Literature.* 2023. 39 (1). С. 57-69. https://doi.org/10.1177/08854122231212662

13. Selanon P., Chuangchai W. The Importance of Urban Green Spaces in Enhancing Holistic Health and Sustainable Well-Being for People with Disabilities: A Narrative Review. *Buildings.* 2023.13 (8). 2100. https://doi.org/10.3390/buildings13082100

14. Shuhao L., Chang S., Junhua Z., Shiro T., Jiarui L., Ruochen Y. Cross-Cultural Comparison of Urban Green Space Through Crowdsourced Big Data: A Natural Language Processing and Image Recognition Approach. *Land*. 2023. 12 (4). 767. https://doi.org/10.3390/land12040767

15. Tomitaka M., Uchihara S., Goto A., Sasaki T. Species Richness and Flower Color Diversity Determine Aesthetic Preferences of Natural-Park and Urban-Park Visitors for Plant Communities. *Environmental and Sustainability Indicators*. 2021. 11 100130. https://doi.org/10.1016/j.indic.2021.100130

REFERENCES

1. Bulatov, V. A. (2025). Inkliuzyvnyi dyzain: erhonomichni aspekty ta obrazno-proiektni vymohy : dys. doktora PhD z dyzainu, Kyivskyi natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu Kyiv. [Inclusive design: ergonomic aspects and design requirements: PhD dissertation in design, Kyiv National University of Technologies and Design]. Kyiv, 2025. URL: https://knutd.edu.ua/files/science/razovi-vcheni-rady/BulatovVA_dissertation.pdf [in Ukrainian].

2. Bulhakova, T. V., & Radchenko, Yu. S. (2020). Osoblyvosti dyzainu inter'ieru sportyvnykh reabilitatsiinykh tsentriv dlia osib z invalidnistiu. [Features of interior design of sports rehabilitation centers for people with disabilities]. *Tekhnolohii ta dyzain*. 1 (34). 1-11. [in Ukrainian].

3. Fomenko, O. O. (2024). Vprovadzhennia erhonomichnykh rishen dlia stvorennia inkliuzyvnoho seredovyshcha. [Implementing ergonomic solutions to create an inclusive environment]. *Art and Design*. 4. 180-189. https://doi.org/10.30857/2617-0272.2024.4.14 [in Ukrainian].

4. Chuprina N. V., & Bulatov V. A. (2023). Pryntsypy urakhuvannia erhonomichnykh pokaznykiv v inkliuzyvnomu dyzaini seredovyshcha. [Principles of taking into account ergonomic indicators in inclusive environmental design]. *Art and Design*. 1. 63-171. https://doi.org/10.30857/2617 -0272.2023.1.16 [in Ukrainian].

5. Błaszczyk, M., Suchocka, M., Wojnowska-Heciak, M., & Muszyńska, M. (2020). Quality of urban parks in the perception of city residents with mobility difficulties. *Peer J.* 8: e10570. https://doi.org/10.7717/peerj.10570

6. Chan, C. S., Shek, K. F., & Agapito, D. (2022). The Sensory Experience of Visitors with Hearing Impairment in Hong Kong Wetland Park Based on Spatial Sensory Mapping and Self-Reported Textual Analysis. *Landscape and Urban Planning*. 226. 104491. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104491

7. He, B., Wang S., Xiong, Q., Zhao, Z., & Hou, Y. (2025). Urban Park Planning for Sustainability: Resident Insights from China's Major Cities. *Land.* 14(1). 128-141. https://doi.org/10.3390/land14010128

8. Kapsalis, E., Jaeger, N., & Hale, J. (2022). Disabled-by-design: Effects of Inaccessible Urban Public Spaces on Users of Mobility Assistive Devices–a Systematic Review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*. 3. 604-622. https://doi.org/10.1080/17483107.2022.2111723

9. Mehta, V., & Mahato, B. (2021). Designing Urban Parks for Inclusion, Equity, and Diversity. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*. 14 (4). 457–89. https://doi.org/10.1080/17549175.2020.1816563

10. Polumysna, O., Shtanko, L., & Bulatov, V. (2023). The concept of universal design in providing the workplace microclimate and labour efficiency for people with disabilities in Ukraine. *AIP publishing.* 2678. 020015. https://aip.scitation.org/doi /10.1063/5.0118984

11. Poppe, L., Van, P.A., Deforche, B., Van Dyck, D., De Keyser, E., & Veitch, J. (2023). The impact of renewal of an urban park in belgium on park use, park-based physical activity, and social interaction: A natural experiment. *Cities.* 140. 104428. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4110716

12. Selanon, P., & Chuangchai, W. (2023). Improving Accessibility to Urban Green spaces for People with Disabilities: A Modified Universal Design Approach. *Journal of Planning Literature*. 39 (1). 57-69. https://doi.org/10.1177/0885412223 1212662

13. Selanon, P., Chuangchai, W. (2023). The Importance of Urban Green Spaces in Enhancing Holistic Health and Sustainable Well-Being for People with Disabilities: A Narrative Review. *Buildings*. 13 (8). 2100. https://doi.org/10.3390/buildings 13082100

14. Shuhao, L., Chang, S., Junhua, Z., Shiro, T., Jiarui L., & Ruochen Y. (2023). Cross-Cultural Comparison of Urban Green Space Through Crowdsourced Big Data: A Natural Language Processing and Image Recognition Approach. *Land.* 2023. 12 (4). 767. https://doi.org/10.3390/land12040767

15. Tomitaka M., Uchihara S., Goto A., & Sasaki T. (2021). Species Richness and Flower Color Diversity Determine Aesthetic Preferences of Natural-Park and Urban-Park Visitors for Plant Communities. *Environmental and Sustainability Indicators*. 11 100130. https://doi.org/10.1016/j.indic.2021.100130

Дата першого надходження рукопису до видання: 08.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 7.01:621.798](477):39(161.2)(04)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-13

Олександр ВАСИЛЬЄВ,
orcid.org/0000-0003-1255-3756
доктор філософії з дизайну,
старший викладач кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) aleksandr.vasylievs@gmail.com

Софія ПАВЛЕНКО,
orcid.org/0009-0000-4263-6195
студентка ІІ курсу магістратури факультету дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) aleksandr.vasylievs@gmail.com

ЕТНОМОТИВИ В ДИЗАЙНІ СУЧАСНОЇ УПАКОВКИ УКРАЇНСЬКИХ БРЕНДІВ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

Стаття присвячена дослідженню та узагальненню інформації про особливості дизайну упаковки сучасних українських брендів харчових продуктів, що використовують етнічні мотиви. Актуальність теми полягає в тому, що збереження культурної спадщини сьогодні є важливим викликом сучасного суспільства, особливо в умовах глобалізації, яка стирає унікальні культурні особливості різних народів, та війни, що створюють загрози втрати історичних і культурних надбань. Дослідження містить огляд наукової та практичної літератури стосовно обраної тематики, результати аналізу якої підтверджують актуальність теми роботи. ***Методологія*** *дослідження визначена темою, ґрунтується на системному підході та передбачає морфологічний, формально-типологічний, структурний і порівняльний аналіз.* ***Мета дослідження*** *полягала у виокремленні, аналізі та систематизації інформації про художньо-композиційні різновиди сучасної упаковки, дизайн яких базується на ґрунті елементів української візуальної культури, визначення їх типових рішень та основних сучасних трендів їх оформлення.* ***За результатами дослідження*** *виявлено, що етнодизайн відіграє важливу роль у збереженні ідентичності народу, втілюючи культурні та традиційні цінності в різних сферах життя. Використання етнодизайну в бізнесі є способом підкреслити його приналежність до української нації та забезпечує привернення уваги цільової аудиторії за допомогою використання національної символіки. Такий дизайн сьогодні є потужним інструментом для соціально-культурних змін в українському суспільстві та забезпеченні його консолідації. Дослідження показало, що етно орієнтований дизайн для брендів є ефективним маркетинговим інструментом, який формує унікальний характер продукту. Встановлено, що впровадження декоративних етномотивів та традиційних розписів в дизайн упаковки є не лише візуально привабливим, а й стратегічно ґрунтовним рішенням для сучасних українських брендів харчової продукції. Визначено, що дизайн упаковки на основі українських етнокультурних традицій є перспективним напрямком, що дозволяє створити унікальний та пізнаваний продукт, який вирізняється на ринку та ефективно комунікує зі споживачем, забезпечуючи позитивні емоції. Виявлено та описано найбільш актуальні тренди дизайну упаковки українських брендів харчових продуктів з елементами ентнодизайну сьогодні. Аналіз реалізованих кейсів засвідчує значні перспективи розвитку етнічного стилю в упаковці та актуальність такого дизайн-рішення в умовах розвитку національної свідомості. Це доводить доцільність та важливість інтеграції етнокультурних елементів у дизайн для підсилення брендової ідентичності та візуальної комунікації зі споживачем.*

Ключові слова: *етнодизайн, дизайн пакування, українська символіка, орнамент, декоративний розпис.*

Oleksandr VASYLIEV,
orcid.org/0000-0003-1255-3756
Ph. D in Design,
Senior Lecturer at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) aleksandr.vasylievs@gmail.com

Sofiia PAVLENKO,
orcid.org/0009-0000-4263-6195
2nd year master's student at the Faculty of Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) aleksandr.vasylievs@gmail.com

ETHNIC MOTIFS IN THE DESIGN OF MODERN PACKAGING OF UKRAINIAN FOOD BRANDS

The article is devoted to researching and summarising information about the packaging design features of modern Ukrainian food brands that use ethnic motifs. The relevance of the topic lies in the fact that preserving cultural heritage is an important challenge for modern society, especially in the context of globalisation, which erases the unique cultural characteristics of different peoples, and war, which creates threats to the loss of historical and cultural heritage. The study contains a review of scientific and practical literature on the chosen topic, the results of which confirm the relevance of the topic. The research methodology is determined by the topic, based on a systematic approach and involves morphological, formal-typological, structural and comparative analysis. The aim of the study was to identify, analyse and systematise information about the artistic and compositional varieties of contemporary packaging, the design of which is based on elements of Ukrainian visual culture, to determine their typical solutions and the main contemporary trends in their design. The study shows that ethnic design plays an important role in preserving the identity of a nation by embodying cultural and traditional values in various spheres of life. The usage of ethno-design in business is a way to emphasise its affiliation with the Ukrainian nation and ensures the attention of the target audience through the usage of national symbols. Today, such design is a powerful tool for socio-cultural change in Ukrainian society and ensuring its consolidation. The study demonstrated that ethno-oriented design for brands is an effective marketing tool that shapes the unique character of a product. It has been established that the introduction of decorative ethno-motifs and traditional paintings into packaging design is not only visually appealing but also a strategically sound solution for modern Ukrainian food brands. It has been determined that packaging design based on Ukrainian ethnocultural traditions is a promising direction that allows the creation of a unique and recognisable product that stands out in the market and effectively communicates with consumers, ensuring positive emotions. The most relevant trends in packaging design for Ukrainian food brands with elements of ethnic design today have been identified and described. An analysis of implemented cases confirms the significant prospects for the development of ethnic style in packaging and the relevance of such design solutions in the context of the growth of national consciousness. This proves the expediency and importance of integrating ethnocultural elements into design to strengthen brand identity and visual communication with consumers.

Key words: *ethno-design, packaging design, Ukrainian symbols, ornament, decorative painting.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де конкуренція на ринку харчових продуктів досить висока, дизайн пакування виконує не лише захисну та інформаційну роль для продукту, а стає потужним інструментом візуальної комунікації між виробником і споживачем, передаючи філософію та цінності бренду. Сьогодні, на тлі воєнної агресії Росії проти України в суспільстві відбувається розвиток національної свідомості та формування культурних цінностей, що впливають і на сучасний дизайн, зокрема пакування. Використання етнічних мотивів у дизайні фірмового стилю та упаковки дозволяє підвищити конкурентоспроможність українських брендів, додати продуктам символічну значущість та національну ідентичність, створюючи оригінальні та естетично привабливі рішення. Все частіше простежується звернення дизайнерів до національної спадщини й відтворення українських національних символів та декоративних технік у сучасному прочитанні. Зважаючи на це, актуальним є проведення дослідження способів інтеграції етномотивів, зокрема народних українських декоративних розписів у сучасний дизайн упаковок українських брендів харчових продуктів.

Аналіз досліджень. Питання національної ідентичності та етнодизайну у сучасній візуальній культурі за останні роки все частіше привертають увагу українських науковців у сфері мистецтва. Ці питання розглянуто в роботах Н. В. Біловол (Біловол, 2002), Т. О. Божко (Божко, 2005), І. Бондар (Бондар, 2020), С. В. Прищенко (Прищенко, 2018), І. О. Сиваш (Сиваш, 2018, 2024), І. А. Юрченко (2002) та інших. Дизайну споживчої упаковки,

в тому числі і питанням використання етнічних мотивів, присвячено роботи Т. О. Божко (Божко, 2005, 2018, 2019), О. Ганоцької (Ганоцька, 2008, 2013, 2017), В. М. Кривошей (2001), К. Ляшко (Ляшко, 2016), Маслак В. І. (Маслак, 2022, 2024) та інші.

В роботі І. Бондар (Бондар, 2020) досліджено феномен етнодизайну як важливого компонента сучасної проєктної культури, що дозволяє зберегти та передати етнокультурні цінності в епоху глобалізації. Автор розглядає етнодизайн як ефективний інструмент для національної самоідентифікації та впливу на культурно-мистецький розвиток України. Особливу увагу приділяється аналізу етнічних традицій як ключової складової, що формує унікальний стиль у дизайні. Дослідивши роль традицій як орієнтира для дизайнерів, автор довів, що сучасні національні риси в дизайні формуються завдяки поєднанню традицій і сучасних підходів до проєктування. (Бондар, 2020, с. 192).

Сиваш І. О. у статті «Концептуальні засади етнодизайну в Україні» розглядає вплив використання етнічних мотивів і народної орнаментики в різних сферах дизайну на формування сучасного візуального простору. Авторка наголошує на актуальності етнодизайну в умовах глобалізації та підкреслює його роль як засобу культуротворення, самоідентифікації та формування іміджу України (Сиваш, 2018). У статті «Мотиви етнодизайну в сучасній візуальній культурі» (Сиваш, 2024) зазначено що «етнодизайн відіграє важливу роль у збереженні ідентичності народу, оскільки втілює культурні та традиційні цінності в різних сферах життя». В роботі показано, що графічний дизайн сьогодні є рушійною силою та основою візуальної комунікації. «Він відображає панівну ідеологію, суспільні норми та культурні трансформації». Авторка зазначає, що використання етнодизайну в бізнесі є способом підкреслити його належність до української нації та привернути увагу цільової аудиторії. Дослідниця аналізує способи інтеграції традиційних художніх мотивів українського народного мистецтва в сучасні дизайнерські практики на прикладах використання орнаментів, символів, декоративних елементів у різних видах дизайну. Важливий акцент робиться на тому, що сучасний дизайн не має обмежуватися простим копіюванням традиційних зразків, а повинен пропонувати творче переосмислення народної спадщини. І. О. Сиваш зазначає, що цифрова революція вивела етнодизайн на новий рівень, відкрила можливості для необмежених експериментів з типографікою, кольорами, макетами (Сиваш, 2024) тощо.

С. В. Прищенко (Прищенко, 2018) визначає особливо важливою проблему поверхневого та часто неусвідомленого використання етнічної стилістики у дизайні та рекламі, що призводить до появи «псевдонаціональних» проєктів, які часто називають «шароварщина». На думку дослідниці пошук національної ідентичності має значно більший культуротворчий потенціал і застосування етностилістики в рекламі буде ефективнішим, якщо ґрунтуватиметься на творчих методах (метафора, алегорія, асоціація), а не на сліпому копіюванні народного мистецтва

Найбільш комплексним дослідженням сучасних зразків графічного дизайну розроблених на основі трансформацій традиційних елементів візуальної культури України є книга Удріс-Бородавко Н. «Графічний дизайн з українським обличчям». На прикладах зразкових кейсів українських дизайнерів авторка аналізує, як елементи народної культури, декоративні орнаменти, символіка та колористика інтегруються в сучасний дизайн. У книзі авторка окреслює етапи і методи проєктування елементів дизайну у етностилістиці та доходить висновку, що сучасний український графічний дизайн розвивається шляхом переосмислення традицій (Удріс-Бородавко, 2023).

В роботі Т. О. Божко (Божко, 2019) виокремлено комунікативні вимоги до пакувальної продукції та встановлено відповідності між ними та проектними прийомами, що забезпечують їх втілення. Серед таких прийомів виділено: демонстрування образів ідеалізованого споживача або образу ідеалізованого товаровиробника; демонстрування гіперболізованого за споживчими характеристиками товару; акцентування нагород і знаків, екологічної безпеки та національної приналежності; домінування типографського дизайну та рекламношрифтових блоків над зображувальними елементами; впровадження інноваційного й оригінального формотворення у пакувальні конструкції.

В роботі (Божко, Чуєва; 2022) виявлено та систематизовано інформацію про вісім проєктних прийомів, що актуальні в дизайні сучасного пакування. Відображення етнічних традицій; мінімалізм та імплікація ідеології «швейцарського стилю» в різноманітних формах визначені як одні з основних. Встановлено, що більшість таких прийомів може бути впроваджена як індивідуально, так і в поєднані з одним або двома іншими.

О. Ганоцька присвятила увагу висвітленню новітніх трендів (Ганоцька, 2013, 2017) у дизайні пакувань де, зокрема, розглядаються вимоги до пакувань як до комунікатора.

В дисертаційному дослідженні О. В. Чуєвої (Чуєва, 2014) розглянуто проектно-художній інструментарій дизайну сучасних споживчих пакувань.

К. Ляшко (Ляшко, 2016) розглянуто дев'ять нових тенденцій в пакуванні чаю, в тому числі і етнічні мотиви.

В роботах В.І. Маслак В. І. висвітлено етнокультурні традиції у дизайні сучасної української упаковки та перспективи їх розвитк (Маслак, 202, 2024).

В дослідженні О. В. Чуєвої (Чуєва, 2021) на основі аналізу зразків пакувальної продукції, в дизайні якої використовуються орнаментальні мотиви та декоративно-символічні зображення, визначено, що сучасні доробки дизайнерів-графіків демонструють не лише усталену прихильність до прямого застосування автентичних орнаментальних мотивів, а й застосовують несподівані рішення та трансформації, що привносять оновлення у сприйняття традиційних орнаментально-декоративних рішень.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що в сучасній науковій і періодичній літературі вивчалися теми, що висвітлюють питання національної ідентичності та етнодизайну, а також питання особливостей дизайну сучасної упаковки. Проте, питаннями використання етнічних мотивів та елементів в дизайні пакування харчових продуктів сучасних українських брендів та тенденціям їх змін не приділено належної уваги з боку науковців. Тому тема є актуальною і своєчасною.

Мета дослідження полягає у виокремленні, аналізі та систематизації інформації про художньо-композиційні різновиди сучасної упаковки, дизайн яких базується на ґрунті елементів української візуальної культури, визначення їх типових рішень та основних сучасних трендів їх оформлення. Дослідження передбачає виявлення засобів та особливостей етнокультурних традицій у дизайні на прикладі сучасної упаковки в Україні, аналіз методів інтеграції та стилізації етнічних мотивів у загальну композицію дизайну упаковок, а також оцінці впливу такого дизайн-рішення на візуальну комунікацію між брендом і споживачем.

Виклад основного матеріалу. Використання національних образів та інтерпретація етномотивів у дизайні пакування формує емоційний зв'язок зі споживачами та дозволяє брендам за допомогою візуалізації інформації транслювати основні цінності їх роботи. Традиційні орнаменти, національна колористика та автентична символіка в дизайні викликають почуття культурної спорідненості, підсилюючи довіру до бренду. Споживач підсвідомо ідентифікує товар як «знайомий», а бренд як «свій». Тому такий етно орієнтований дизайн робить продукт привабливішим для локального ринку, виділяючи його на полиці магазину серед безлічі однотипних товарів, оформлення яких часто наслідує глобальні тренди. Крім того, впровадження етномотивів та національних образів може допомогти бренду виділитися не лише серед місцевих виробників, а й на конкурентному міжнародному ринку, розкриваючи його унікальність та підкреслюючи його походження. Це особливо важливо для експортних товарів, які прагнуть завоювати довіру та симпатію потенційних споживачів з різних країн і зміцнити свої позицій на ринку.

Серед сучасних українських виробників харчової продукції можливо виділити є ряд брендів, які демонструють вдалі приклади використання етнічної символіки в дизайні упаковок. Одним із таких кейсів є серія упаковок сиру «КАНІВ 1971» (рис. 1) Канівського маслосирзаводу, що працює поруч з одним із найстаріших в Україні заповідників, який охороняє сотні видів червонокнижних тварин, комах, рослин та птахів.

Рис. 1. Серія упаковок сиру «КАНІВ 1971» [https://grape.ua/portfolio/Kaniv]

Художники-дизайнер агенції Grape, що займалися редизайном пакування бренду, обрали героями упаковок канівського сиру мешканців цього заповідника – найвиразніших представників п'яти угруповань, які занесені до Червоної книги України. Натхненням для дизайнерів послужили стиль та образи творів Марії Примаченко – української художниці, чиї роботи черпали ідеї з природи України. Команда Grape створила стилізовані зображення червонокнижних видів, таких як чорний лелека, орлан-білохвіст, ковила дніпровська, цибуля ведмежа, латаття біле та ще понад десяток рідкісних рослинних угруповань. Так було розроблено п'ять симетричних орнаментів у пізнаваному живописному стилі. Завдяки цьому елементи українського народного мистецтва, фольклору й орнаменту стали частиною полиць супермаркетів, популяризуючи українські етнокультурні традиції.

Оновлений дизайн упакування тепер не лише підкреслює натуральність і якість продукту та несе інформацію про бренд, а й розповідає українцям про знакові види, що потребують охорони. Це сприяє розвитку екологічної свідомості, закликаючи до дбайливого ставлення до природи та її унікальних мешканців.

Наступними прикладом вдалого, на нашу думку, дизайну є лінійка упаковки продукції соняшникового насіння «БАЙДИКИ» ТМ Чумак (рис. 2), що була створена фахівцями агенції Milk Branding.

Рис. 2. Упаковки насіння «БАЙДИКИ» ТМ Чумак [http://baidyky.com/#assortment]

Дизайн пакування вирізняється яскравим колірним рішенням, а домінуючими графічними елементами дизайну є зображення шести чоловічих типажів. Образи персонажів, їхні виразні риси обличчя та загальна колористика дизайну також розроблені на основі авторської інтерпретації декоративного стилю Марії Примаченко. Відомо, що художниця майже не малювала людей, хоча у її зображеннях тварин іноді проглядаються людські риси обличчя. В дизайні пакування жоден із розроблених образів не є прямим відтворенням робіт художниці, незважаючи на чіткі асоціації зі її стилем. Стилізовані обличчя з великими очима та яскравими кольорами надають упаковці емоційності та виразності, справляючи враження дружньої та доброзичливої комунікації з брендом. Такі яскраві і позитивні упаковки легко вирізняються серед конкурентів, приваблюючи покупців не лише якістю продукції, а й естетичною цінністю та позитивними емоціями. В рамках цього проєкту дизайнери створили також сайт-гру, виконану в такій же стилістиці. Дизайн упаковок «БАЙДИКИ» є вдалим прикладом використання яскравих кольорів і оригінальних ілюстрацій у поєднанні з декоративним етнічним орнаментом для створення привабливої упаковки, що дозволяє ефективно виділити продукт серед конкурентів.

Іншим прикладом інтеграції етнічної стилістики у дизайні є упаковки лінійки чаю «Lipton Natura Botanica» (рис. 3).

У 2016 році компанія Art Nation Agency розробила для Unilever Ukraine креативну концепцію нової трав'яної лінійки чаю Lipton Natura Botanica. Завданням агенції було створити концепцію, яка б підкреслювала натуральний склад чаю без ароматизаторів, враховуючи загальне позиціювання бренду Lipton. Для цього Art Nation Agency запропонувала співпрацю з арт-брендом Prima Maria, заснованим на творчості видатної художниці Марії Примаченко.

Рис. 3. Упаковки лінійки чаю «Lipton Natura Botanica» [https://artnation.agency/novosti/lipton-x-prima-maria-%E2%80%94-yak-ukra%D1%97nskij-art-brend-p%D1%96dkresliv-prirodnij-sklad-novo%D1%97-l%D1%96n%D1%96jki-chayu]

Роботи Марії Примаченко у стилі наївного мистецтва народжені в гармонії з первозданною природою та відображають чистоту та природність. Основна ідея арт-бренду – довести, що мистецькі ідеї можуть бути успішними в комерційній сфері. Prima Maria транслює цінності, такі як життєва сила, добро, мир і самовираження, що забезпечують довіру та позитивні емоції споживачів продукції. Хоча візуальною основою дизайну серії упаковок чаю «Lipton Natura Botanica» є роботи народної художниці, на відміну від попередніх прикладів, дизайн упаковок яких мав у своїй основі образи створенні за принципом стилізації художньої техніки майстрині, в останньому випадку дизайнери розробляли оформлення на прямому запозичені персонажів з її творів, доповнивши їх стилізованим рослинним орнаментом. Необхідно відмітити, що дизайн під брендом Prima Maria активно застосовується не лише для упаковок чаю, а й для широкого спектра продукції: солодощів, косметичних засобів (серветок, шампунів, кремів), блокнотів, сувенірів, аксесуарів, взуття і навіть декорування громадських просторів.

Ще одним зразком використання брендом декоративного розпису у дизайні своєї продукції є етикетки для серії вин ТМ «KOBLEVO» (рис. 4). У 2023 році бренд KOBLEVO випустив автентичну лінійку вин, що налічує 4 позиції українського вина: «Стефанія», «Мрія», «Моя Червона Калина» та «Вільна Пташка». «Стефанія» – червоне столове напівсолодке вино, присвячене однойменній пісні гурту Kalush Orchestra, яка здобула перемогу на Євробаченні 2022. «Мрія» – біле столове напівсолодке вино, що символізує незламність українського духу. Жовто-блакитні кольори на етикетці нагадують про прапор як символ Державності України. «Вільна Пташка» – біле столове

сухе вино. В основу покладений символізм найголовнішої мрії кожного українця бути вільними. Символ вільного птаха відображає прагнення українців до свободи та незалежності. «Червона Калина» – червоне столове сухе вино. Назва вина присвячена пісні «Ой у лузі червона калина», яка стала символом національної боротьби за свободу, життя і майбутнє України.

Автентична лінійка вин вирізняється дизайном етикеток, що зображають декоративні орнаменти Самчиківського розпису. Розробкою цього етнодизайну займалася компанія UAMAZE, яка вбачає своєю місією в збереженні та відтворенні зразків українського національного мистецтво. Цитування робіт майстрів самчиківки, на нашу думку, є доцільним прийомом в контексті концепції серії вин. Використання самчиківського розпису в дизайні етикеток є прикладом безпосередньої інтеграції зразків народного мистецтва у комерційний проект, що сприяє популяризації та відродженню цього декоративного розпису. Такий підхід забезпечує відповідність сучасним тенденціям дизайну та сприяє підвищенню зацікавленості споживачів і залучає нову цільову аудиторію.

Рис. 4. Етикетки для серії вин ТМ «KOBLEVO» [https://mmr.ua/show/synergiya-ukrayinskogo-vyna-koblevo-ta-samchykivskogo-rozpysu]

Висновки. За результатами проведеного аналізу визначено, що впровадження декоративних етномотивів та традиційних розписів в дизайн упаковки є не лише візуально привабливим, а й стратегічно ґрунтовним рішенням для сучасних українських брендів харчової продукції. Дослідження показало, що етно орієнтований дизайн підхід для брендів є ефективним маркетинговим інструментом, який формує унікальний характер продукту. Таким чином, автентичний дизайн стає засобом культурної репрезентації та способом збереження і популяризації української ідентичності. Визначено, що розробка концепцій дизайну упаковки на основі українських етнокультурних традицій є перспективним напрямком, що дозволяє створити унікальний та впізнаваний продукт, який буде вирізнятися на ринку та ефективно комунікувати з споживачем.

Результати проведеного аналізу показали, що найбільш актуальними трендами в дизайні упаковки українських брендів харчових продуктів з елементами ентнодизайну сьогодні є використання: мотивів, стилістики та образів народної художниці Марії Примаченко; використання народних орнаментів або їх окремих елементів; використання традиційних розписів, їх колірних рішень та символіки.

Аналіз реалізованих кейсів засвідчує значні перспективи розвитку етнічного стилю в упаковці та актуальність такого дизайн-рішення в умовах розвитку національної свідомості. Це доводить доцільно та важливість інтеграції етнокультурних елементів у дизайн для підсилення брендової ідентичності та візуальної комунікації зі споживачем. Сучасним дизайнерам варто шукати креативні методи трансформацій традиційного мистецтва у сучасні форми. Це важливо в умовах сьогоднішнього ринку, де пакування стає вагомим фактором у виборі товару.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біловол Н. В. Національні традиції і дизайн. *Вісник ХДАМД*. 2002. № 6. С. 256–258.
2. Божко Т. О. Елементи народного мистецтва у сучасному дизайні пакувань. *Упаковка.* 2005. № 2. С. 46–49.
3. Божко Т. Вимоги до пакувань як комунікативних об’єктів і шляхи їх втілення. *Вісник ЛНАМ*. 2019. № 39. С. 199–214.
4. Божко Т., Чуєва О. Засоби та прийоми виділення пакувань на товарному ринку. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну.* 2022. № 5(1). С. 21–36. URL:https://doi.org/10.31866/2617-7951.5.1.2022.257479
5. Бондар І. Етнодизайн як форма збереження образів народного мистецтва в умовах глобалізації. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну.* 2020. № 3(2). С. 192–201.
6. Ганоцька О. В. Дизайн споживчої упаковки в Україні : дис. … канд мист. 17.00,07. Харків : ХДАДМ. 2008. 309 с.
7. Ганоцька О. В. Новітні тренди у сучасному дизайні упаковки. *Вісник ХДАДМ*. Серія: мистецтвознавство. 2013. № 2. С. 15–19.
8. Ганоцька О. В. Інтерактивна упаковка: нові можливості у дизайні. *Вісник ХДАДМ.* Серія: мистецтвознавство. 2017. № 3. С. 43–52.
9. Кривошей В. М. Упаковка в нашому житті. Київ: ІАЦ «Упаковка», 2001. 160 с.
10. Ляшко К. Дизайн упаковки чаю: 9 нових тенденцій. KOLORO. 2016. URL: https://koloro.ua/ua/blog/dizain/dizajn-upakovki-chaja-9-novyh-tendencij.html (дата звернення 10.08.2025).

11. Маслак В. І. Етнокультурні традиції у дизайні сучасної української упаковки : дис. … доктора філософії мистецтвознавства, 022 «Дизайн». Харків : ХДАМД, 2022. 377 с.

12. Маслак В. І. Перспективи розвитку етнокультурного пакування в Україні. *Демург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2023.№ 6(2). С. 279–286.

13. Удріс-Бородавко Н. Графічний дизайн з українським обличчям. Київ : ArtHuss, 2023. 204 с.

14. Чуєва О.В. Проектно-художній інструментарій дизайну сучасних споживчих пакувань: дис. … канд. мистецтвознавства. 17.00.07. Київ : КНУКіМ, 2014. 186 с. : іл.

15. Чуєва О. В. Орнаментальні мотиви в сучасній пакувальній продукції України. *Культура і сучасність : альманах.* 2021. №1. С. 109–112.

16. Юрченко І. А. Шляхи становлення національних традицій в сучасному дизайні: Із досвіду викладання курсу «Основи формоутворення». *Вісник ХДАМД.* 2002. №3. С. 57–63.

REFERENCES

1. Bilovol, N. V. (2002) Natsionalni tradytsii i dyzain. [National traditions and design]. *Visnyk KhDAMD*. К № 6. 256– 258. [in Ukrainian].

2. Bozhko, T. O. (2005) Elementy narodnoho mystetstva u suchasnomu dyzaini pakuvan. [Folk art elements in modern packaging design]. *Upakovka*. № 2. 46–49. [in Ukrainian].

3. Bozhko, T. (2019) Vymohy do pakuvan yak komunikatyvnykh obiektiv i shliakhy yikh vtilennia. [Requirements for packaging as communicative objects and ways of their implementation]. *Visnyk LNAM*. №39. 199-214. [in Ukrainian].

4. Bozhko, T. & Chuieva, O. (2022) Zasoby ta pryiomy vydilennia pakuvan na tovarnomu rynku. [Means and techniques for highlighting packaging in the commodity market]. *Demiurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*. № 5(1). 21–36. [in Ukrainian].

5. Bondar, I. (2020) Etnodyzain yak forma zberezhennia obraziv narodnoho mystetstva v umovakh hlobalizatsii. [Ethnodesign as a form of preserving folk art images in the context of globalization]. *Demiurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*. № 3(2). 192–201. [in Ukrainian].

6. Hanotska, O. V. (2008) Dyzain spozhyvchoi upakovky v Ukraini [Consumer packaging design in Ukraine] : dys. … kand myst. 17.00,07. Kharkiv : KhDADM. 2008. 309. [in Ukrainian].

7. Hanotska, O. V. (2013) Novitni trendy u suchasnomu dyzaini upakovky. [The latest trends in modern packaging design]. *Visnyk KhDADM.* Seriia: mystetstvoznavstvo. № 2. 15–19. [in Ukrainian].

8. Hanotska, O. V. (2017) Interaktyvna upakovka: novi mozhlyvosti u dyzaini. [Interactive packaging: new design possibilities]. *Visnyk KhDADM.* Seriia: mystetstvoznavstvo. № 3. 43–52.

9. Kryvoshei, V. M. (2001) Upakovka v nashomu zhytti. [Packaging in our lives] Kyiv: IATs «Upakovka». 160 p. [in Ukrainian].

10. Liashko, K. (2016) Dyzain upakovky chaiu: 9 novykh tendentsii. [Tea Packaging Design: 9 New Trends]. KOLORO. URL: https://koloro.ua/ua/blog/dizain/dizajn-upakovki-chaja-9-novyh-tendencij.html. [in Ukrainian].

11. Maslak, V. I. (2022) Etnokulturni tradytsii u dyzaini suchasnoi ukrainskoi upakovky [Ethnocultural traditions in the design of modern Ukrainian packaging] : dys. … doktora filosofii mystetstvoznavstva, 022 «Dyzain». Kharkiv : KhDAMD. 377 p. [in Ukrainian].

12. Maslak, V. I. (2023) Perspektyvy rozvytku etnokulturnoho pakuvannia v Ukraini. [Prospects for the development of ethnocultural packaging in Ukraine]. *Demurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu.* № 6(2). 279-286. [in Ukrainian].

13. Udris-Borodavko, N. (2023) Hrafichnyi dyzain z ukrainskym oblychchiam. [Graphic design with a Ukrainian face]. Kyiv : ArtHuss, 204 p. [in Ukrainian].

14. Chuieva, O. V. (2014) Proektno-khudozhnii instrumentarii dyzainu suchasnykh spozhyvchykh pakuvan [Design and artistic tools for developing modern consumer packaging designs]: dys. … kand. mystetstvoznavstva. 17.00.07. Kyiv : KNUKiM, 186 p. : il. [in Ukrainian].

15. Chuieva, O. V. (2021) Ornamentalni motyvy v suchasnii pakuvalnii produktsii Ukrainy. [Ornamental motifs in modern Ukrainian packaging products]. *Kultura i suchasnist : almanakh.* №1. 109–112. [in Ukrainian].

16. Iurchenko, I. A. (2002) Shliakhy stanovlennia natsionalnykh tradytsii v suchasnomu dyzaini [Ways of formation of national traditions in modern design]: Iz dosvidu vykladannia kursu «Osnovy formoutvorennia». *Visnyk KhDAMD.* №3. 57–63. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 793.31(477.4)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-14

Вячеслав ВІТКОВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-0682-4759
заслужений артист України,
доцент кафедри хореографії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) v.vitkovskyi@kubg.edu.ua

Олег КОПІЄВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-0622-7287
старший викладач кафедри хореографії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.kopiievskyi@kubg.edu.ua

Оксана КУПРІЙ,
orcid.org/0009-0003-0114-2457
викладач кафедри хореографії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.kuprii@kubg.edu.ua

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОСНОВНИХ РУХІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ПРИНЦИПІВ CONTEMPORARY DANCE

У контексті нинішньої військової агресії Росії проти України актуалізується питання збереження культурного спадку, який виступає одним із головних стрижнів української ідентичності – не тільки політичної, а також культурно-історичної. Наступним викликом є її поширення та популяризація у соціокультурному просторі України та поза її межами.

У статті досліджено специфіку інтерпретації основних рухів народного танцю Центрального регіону України крізь призму технічних принципів contemporary танцю. Здійснено аналіз пластичної лексики, що сформувалася на основі традиційної рухової культури, обрядових жестів і танцювальних елементів, характерних для цього регіону. Особливу увагу приділено впливу традиційного вбрання на формування рухової амплітуди та динаміки, що зумовлювало вертикальність корпусу, акцентованість кроку, чіткість жестів і притаманну ритмічність. У контексті contemporary танцю зазначені особливості переосмислюються через принципи використання гравітації, балансу й дисбалансу, «центру–периферії» та тілесної усвідомленості. Запропоновано методику поєднання імпровізаційних практик contemporary із традиційними елементами українського танцю, що сприяє формуванню підґрунтю для дослідження і створення нової пластичної мови. Показано, що синтез автентичних рухів із сучасними техніками розширює можливості інтерпретації, відкриває нові шляхи сценічного втілення та забезпечує актуалізацію народної спадщини в сучасному культурному контексті.

Інтерпретація народної рухової лексики через contemporary сприяє створенню нових художніх сенсів, де традиційні форми набувають глибшого емоційного виміру. Залучення технік дихання, роботи з вагою та простором дозволяє трансформувати знайомі рухи в метафоричні образи, актуалізуючи їх значення для сучасного глядача та розширюючи межі хореографічної творчості.

Результати дослідження можуть бути використані у практиці постановки концертних номерів, у хореографічній педагогіці та в експериментальних проєктах, де важливим є діалог між традицією та сучасністю.

Ключові слова: *хореографічний фольклор, український народно-сценічний танець, інтерпретація, центральний регіон України, контемпорарі танець.*

Vyacheslav VITKOVSKYI,
orcid.org/0000-0003-0682-4759
Honored Artist of Ukraine,
Associate Professor at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) v.vitkovskyi@kubg.edu.ua

Oleg KOPIIEVSKYI,
orcid.org/0000-0002-0622-7287
Senior Lecturer at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) o.kopiievskyi@kubg.edu.ua

Oksana KUPRII,
orcid.org/0009-0003-0114-2457
Lecturer at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) o.kuprii@kubg.edu.ua

INTERPRETATION OF THE BASIC MOVEMENTS OF THE CENTRAL REGION OF UKRAINE THROUGH THE TECHNICAL PRINCIPLES OF CONTEMPORARY DANCE

The preservation and reinterpretation of cultural heritage have become especially significant in the context of the Russian military aggression against Ukraine, as traditional practices remain a core of Ukrainian cultural and historical identity. This article explores the interpretation of folk dance movements from the Central region of Ukraine through the technical principles of contemporary dance. The study analyzes the plastic vocabulary rooted in traditional movement culture, ritual gestures, and characteristic dance elements. Special attention is given to the impact of traditional attire on the formation of movement amplitude, rhythm, and body dynamics. These features are reconsidered through contemporary principles such as gravity, balance and imbalance, center–periphery relations, and bodily awareness. The proposed methodology integrates improvisational practices of contemporary dance with authentic Ukrainian movements, creating a foundation for developing a new plastic language. Such synthesis expands interpretative possibilities, enriches stage embodiment, and ensures the relevance of folk heritage in modern cultural contexts. The interpretation of folk vocabulary through contemporary techniques also generates new artistic meanings, where traditional forms gain metaphorical and emotional depth. The findings can be applied in concert choreography, dance pedagogy, and experimental projects that emphasize dialogue between tradition and modernity.

Furthermore, the research highlights the importance of intercultural dialogue and global visibility of Ukrainian dance traditions. By rethinking folk elements through the prism of contemporary techniques, choreographers are able not only to preserve cultural memory but also to introduce it into international artistic discourse. This approach allows Ukrainian choreography to be perceived as a dynamic and innovative field that contributes to world cultural diversity. The methodology proposed in the study can serve as a practical tool for educators, performers, and researchers, fostering creative experimentation while strengthening national identity.

Key words: *choreographic folklore, Ukrainian folk-stage dance, interpretation, Central region of Ukraine, contemporary dance.*

Постановка проблеми. У сучасному хореографічному мистецтві дедалі більшої ваги набувають інтеграційні процеси, які передбачають взаємопроникнення традиційних і модерних пластичних систем. Український народний танець, зокрема рухова лексика центрального регіону, є вагомим джерелом автентичних виразних засобів, що зберігають ідентичність національної культури. Центральний регіон України має багату і різноманітну танцювальну спадщину, що відзначається специфікою рухів, ритміки, пластики та характерності, які стали втіленням локальної ідентичності та культурної пам'яті. Проте значна частина цих рухових традицій ризикує залишитися лише у фольклорно-етнографічному контексті, не отримавши нового прочитання у сучасному мистецькому дискурсі.

Дане дослідження має на меті розкрити наступні теми. Український танець у сучасному просторі мистецтва має потенціал стати важливим чинником у формуванні національного культурного бренду на світовій сцені. Інтерпретація народних рухів засобами сучасної хореографії дозволяє зберегти їхню автентичність, водночас відкриваючи шлях до їх модерного осмислення. Використання принципів contemporary у дослідженні рухів цен-

трального регіону України відкриває нові підходи до аналізу, адаптації та сценічної реалізації традиційних танцювальних форм.

Contemporary dance, як один із провідних напрямів сучасної хореографії, характеризується пошуком нових форм руху, пластичною свободою та відкритістю до експерименту. Його технічні принципи – робота з гравітацією, усвідомлене використання центру тіла, принципи роботи в партері (groundwork), імпровізаційні методики, а також акцент на внутрішньому відчутті та сенсорно-тілесному досвіді – створюють можливості для глибокого осмислення й переосмислення традиційних рухових форм. Саме через поєднання етнічних рухових архетипів з технічними прийомами contemporary dance з'являється новий простір для діалогу між минулим і сучасним.

Інтерпретація основних рухів центрального регіону України за допомогою contemporary dance дозволяє не лише розширити палітру сценічних рішень і актуалізувати народну традицію у сучасному культурному просторі, а й сформувати методологічну основу для інтеграції українського танцю у глобальний мистецький контекст. Дослідження має наукову значущість, оскільки сприяє розвитку міждисциплінарного підходу в хореографії, формує нові педагогічні стратегії в підготовці майбутніх хореографів та підтримує культурний діалог між локальним і глобальним.

Аналіз досліджень. Нині можна спостерігати значний інтерес дослідників до проблеми збереження та інтерпретації українського народного танцю в контексті сучасних мистецьких практик. Питання історичного становлення та методики викладання українського народного танцю висвітлювали П. Вірський, С. Зубатов, Т. Повалій, К. Василенко, які визначили основні засади рухової лексики та педагогічні підходи до її збереження.

Етнографічні особливості українського танцю у творчості балетмейстерів, а також культурна специфіка його жанрового розмаїття були розглянуті у працях В. Гордєєва та А. Самохвалової. Дослідження І. Пісклової спрямовані на аналіз сучасних постановок на основі фольклорного матеріалу, що підтверджує актуальність пошуку нових сценічних форм збереження традиції.

Особливе місце посідають праці В. Грека та В. Грека у співавторстві з Т. Луговенко, у яких здійснено спробу інтеграції традиційного українського танцю та сучасної хореографії. Автори окреслюють методи стилізації народних рухів, підкреслюючи важливість поєднання автентики з інноваційними сценічними рішеннями. У цьому контексті також цікава стаття О. Пахотнюка, де аналізується поява фольк-джаз-танцю як прикладу трансформації етнічної основи у сучасному культурному просторі.

Мета статті – проаналізувати етнографічні особливості рухової лексики українського народного танцю центрального регіону України та розкрити можливості її інтерпретації крізь технічні принципи contemporary dance з метою виявлення нових підходів до збереження та осучаснення народної традиції у сценічній та педагогічній практиці.

Виклад основного матеріалу. Танцювальні традиції українських регіонів є результатом багатовікового взаємозв'язку людини з природним середовищем, працею та суспільними умовами життя. У кожній місцевості вони набувають особливого характеру, що зумовлено як географічними чинниками, так і культурними контактами з іншими народами. Так, своєрідність народної хореографії Поліського регіону сформувалася широка та розмашиста пластика рухів з високими стрибками. Тоді як на Гуцульщині характерні дрібні рухи з невисокими стрибками і більш стриманою роботою рук у жіночій та чоловічій пластиці. Такі відмінності дозволяють простежити унікальність танцювального стилю кожного регіону, серед яких центральна Україна посідає особливе місце.

Танці цього регіону поєднують у собі елементи стриманості та експресії, віддзеркалюючи як багатство побутових традицій, так і широту простору. Водночас сучасна хореографія ставить нові завдання – не лише зберігати автентичні рухові форми, а й шукати способи їх осучаснення. Саме тут відкривається можливість інтеграції традиційних рухів у простір contemporary dance, що ґрунтується на принципах роботи з тілом, гравітацією, простором і внутрішнім відчуттям. Такий підхід дозволяє побачити знайомі форми під новим кутом, зберігаючи їх культурне коріння, але водночас надаючи їм нового звучання у сучасному мистецькому контексті.

Та розвиток сучасного українського народного хореографічного мистецтва немислимий без знання його історії (Вірський, 1969: 5). Так одним із історичних аспектів, які вплинули на розвиток характеру тілесної пластики центрального регіону України став одяг, який мав свої традиції.

У традиційному жіночому вбранні простежується поєднання утилітарності та виразної декоративності. Основу костюма складали вишита сорочка, плахта, передник (фартух або запаска), пояс та корсет. Значну роль відігравали головні убори й прикраси, що мали не лише естетичну, а й символічну функцію. Дівчата прикрашали себе стрічками та вінками, тоді як заміжні жінки носили

очіпки або хустки. Найхарактернішим елементом оздоблення вважалося намисто, поширене майже в усіх верствах населення. Взуття мало яскраве кольорове вирішення: переважали червоні, зелені чи жовті чобітки, часто з орнаментальними закаблуками, декор яких виконували за допомогою мідних цвяхів. Така система костюма відображала не лише соціальний статус і вікові особливості жінки, а й регіональну своєрідність матеріальної та духовної культури (Зубатов, 1969: 346).

У чоловічому вбранні центрального регіону України простежується поєднання практичності та виразної символіки. Основними елементами костюма були вишита сорочка, широкі шаровари та пояс (кушак), що підкреслював силует. Старші чоловіки у холодну пору року доповнювали одяг свиткою чи чумаркою. Взуття традиційно становили чоботи чорного або червоного кольору, а завершенням образу слугувала висока смушева шапка. На відміну від жіночого вбрання, прикраси у чоловічому костюмі майже не застосовувалися, оскільки головну декоративну та символічну функцію виконували саме елементи одягу (Зубатов, 1969: 353).

У процесі інтерпретації народного танцю необхідним є ґрунтовне дослідження та врахування історико-культурних особливостей конкретного регіону й окремого танцювального зразка, оскільки саме вони визначають специфіку рухової лексики, пластичну виразність, символіку жестів та динаміку хореографічної дії. Аналіз таких чинників дозволяє зберегти автентичність першоджерела, водночас створюючи підґрунтя для його творчого переосмислення й адаптації у сучасному сценічному чи педагогічному просторі.

Українська народна танцювальна традиція налічує численні жанри, які відображають культурну специфіку та історичні традиції регіону. Включаючи хороводи, які супроводжуються веснянками та купальськими піснями, ці танці часто мають сюжетний або побутовий характер, репрезентуючи явища природи, народний побут та працю, а також віддзеркалюючи народну героїку (Гордєєв, Самохвалова, 2025). Найпопулярніші танці центральних областей України – гопак, козачок, метелиця, повзунець, запорожці (Повалій, 2015: 60).

Контемпорарі-денс – це сукупність танцювальних систем та методів, що виникли внаслідок поєднання технік модерну та постмодерного танцю. Цей напрям у хореографії лише формується і є сплавом великої кількості технік, засобів роботи з рухами та тілом танцівника та індивідуального творчого підходу хореографа. Постійний експеримент із рухом, тілесним самовираженням танцівника дає змогу створити нову філософію танцю на основі внутрішніх відчуттів, природності руху і постійного підсвідомого занурення в себе (Грек, 2017).

Contemporary dance – це напрям, що постає на перетині традиції та експерименту. Його основою є уважність до дихання, природних ритмів і внутрішніх імпульсів, які стають джерелом руху. Ця техніка пропонує танцівникові не стільки повторювати задані форми, скільки відчувати, як тіло саме шукає шлях для вираження. З огляду на викладені вище визначення, лабораторія як інструмент практики пошуку, інтерпретації народного танцю засобами contemporary dance постає як продуктивний простір для формування та апробації нових художньо-пластичних рішень. Її діяльність сприятиме розробці різноманітних форм стилізації традиційної рухової лексики, що передбачає не лише збереження автентичних елементів, а й їхнє творче переосмислення у контексті сучасних хореографічних практик. Таким чином, подібний метод пошуку руху може стати інноваційним осередком, де поєднуються методи наукового аналізу й експериментальної творчості, забезпечуючи появу нових варіантів пластичної виразності та збагачення репертуару сучасного сценічного танцю.

З метою уникнення сприйняття танцювальної композиції як механічного поєднання базових рухів українського народного танцю з елементами contemporary dance перед початком постановчої роботи необхідно визначити технічні принципи сучасного стилю, які будуть використані для нашарування на автентичну лексику. Найбільш ефективні умови для реалізації такого підходу створюються у форматі творчої лабораторії, що дозволяє в експериментальний спосіб перевірити потенціал поєднання різних пластичних систем.

Одним із прикладів є застосування техніки contemporary dance – groundwork (робота в партері), яка відкриває широкі можливості для дослідження руху. При цьому важливо враховувати регіональну специфіку, зокрема особливості народного костюму Центральної України. Так, жіноча лексика танцю обмежується умовами традиційного одягу: наприклад, у танці «Гопак» плахта є доволі вузькою, що унеможливлює використання високих підйомів ноги чи надмірних розкривань убік. Натомість у танці «Козачок» рухова пластика позбавлена подібних обмежень. Щодо чоловічої лексики, то традиційні елементи нижнього рівня (присядки, акробатичні рухи) можуть органічно поєднуватися з перекатами через плече або слайдами з техніки contemporary dance.

Інший вектор пошуку передбачає роботу з базовими кроками (припадання, вірьовочка, перемінний крок, переступання). Їх можна трансфор-

мувати шляхом зміни рівня виконання на нижній та додаванням нових точок опори (дві руки, плече, голова, передпліччя).

Перспективним напрямом є й опрацювання жіночої обертальної техніки (веретино, обертас, упадання з поворотом, голубець із поворотом). Застосування принципу спіралі дозволяє структурувати пошук у кілька етапів: вертикальний рух від голови донизу, зворотній рух від стоп угору, а також горизонтальні вектори руху. Найбільш плідними є варіанти, де рух ініціюється від окремої частини тіла (грудна клітка, лікоть, таз, плече тощо).

Окремий пласт дослідження стосується принципу балансу та навмисного зміщення центру тіла. Така стратегія загострює відчуття гравітації й породжує моментум, що формує нові вектори руху після обертань.

Доцільним є аналізування вистукування як ритмічного малюнка, що можна реалізовуватися через відтворення звуку різними частинами тіла або шляхом збереження ритмічної структури та її відтворення за допомогою ізоляції та поліцентрії іншими центрами тіла.

Для проведення подібних лабораторних практик важливо виділяти достатньо часу (не менше 5 хвилин на кожне завдання). Додатковим інструментом аналізу може стати відеозапис занять, що сприяє більш глибокій рефлексії та фіксації результатів пошуку нової пластичної мови.

Висновки. До фольклорних матеріалів потрібно ставитися бережливо, як до коштовних знахідок (Василенко, 1997: 108). Поєднання традиційної та сучасної хореографії має подвійний ефект: воно сприяє збереженню й популяризації національної спадщини та водночас розширює інструментарій сучасної сценічної практики. Отримані результати можуть бути застосовані у створенні концертних постановок, педагогічних програмах підготовки майбутніх хореографів та експериментальних мистецьких проектах.

Проведене дослідження дозволило простежити глибинний зв'язок між етнокультурними особливостями Центральної України та формуванням її унікальної танцювальної лексики. Встановлено, що традиційний костюм, соціально-побутові умови та географічні чинники визначили характер рухів. Таке підґрунтя формує пластичний код регіону, що є важливою складовою української культурної ідентичності.

Аналіз технічних принципів contemporary dance показав їхню здатність відкривати нові горизонти для переосмислення народної спадщини. Використання роботи з центром і гравітацією, groundwork, імпровізації та принципів тілесної усвідомленості створює умови для трансформації автентичних елементів у сучасний пластичний простір. Приклади адаптації присядок, притупів, обертів через contemporary dance демонструють продуктивність такого синтезу.

Таким чином, інтерпретація рухів Центральної України крізь технічні принципи contemporary dance постає як ефективний метод культурної інтеграції, що забезпечує актуальність традицій у глобальному мистецькому просторі та формує нові перспективи розвитку українського народно-сценічного танцю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко К. Український танець. Київ, 1997. 282 с.
2. Вірський П. Українські народні танці. Київ, 1969. 642 с.
3. Гордєєв В., Самохвалова А. Етнографічні особливості українського народного танцю в роботі балетмейстера. *Філософія та управління*. 2025. №4 (8).
4. Грек В. Інтерпретація народного танцю засобами сучасної хореографії. *Актуальні питання культурології*. 2017. №17. С. 166–171.
5. Зубатов С. Методика викладання українського народного танцю : підручник. Київ, 2017. 376 с.
6. Повалій Т. Теорія та методика викладання українського народного танцю. Суми, 2015. 250 с.

REFERENCES

1. Vasylenko K. (1997) Ukrainskyi tanets [Ukrainian dance]. Kyiv, 282 p. [in Ukrainian].
2. Virskyi P. (1969) Ukrainski narodni tantsi [Ukrainian folk dances]. Kyiv, 642 p. [in Ukrainian].
3. Hordieiev V., Samokhvalova A. (2025) Etnohrafichni osoblyvosti ukrainskoho narodnoho tantsiu v roboti baletmeistera [Ethnographic features of Ukrainian folk dance in the work of the choreographer]. Filosofiia ta upravlinnia, № 4(8). [in Ukrainian].
4. Hrek V. (2017) Interpretatsiia narodnoho tantsiu zasobamy suchasnoi khoreohrafii [Interpretation of folk dance by means of modern choreography]. Aktualni pytannia kulturolohii, № 17, pp. 166–171. [in Ukrainian].
5. Zubatov S. (2017) Metodyka vykladannia ukrainskoho narodnoho tantsiu: pidruchnyk [Methodology of teaching Ukrainian folk dance: textbook]. Kyiv, 376 p. [in Ukrainian].
6. Povalii T. (2015) Teoriia ta metodyka vykladannia ukrainskoho narodnoho tantsiu [Theory and methodology of teaching Ukrainian folk dance]. Sumy, 250 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 7.012:316.454.54
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-15

Олександр ГАРМАТЕНКО,
orcid.org/0009-0000-9298-3371
аспірант кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) alex.garmatenko.m@gmail.com

ОЗНАКИ ПРОДУКТИВНОЇ СПІЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ КОМАНДНІЙ РОБОТІ ДИЗАЙНЕРІВ

У статті здійснений ретроспективний аналіз дослідженості командної роботи, яка в працях багатьох науковців розглядається, з одного боку, як процес взаємодії групи людей націлених на досягнення єдиного результату, а з іншого, як процес взаємодії людей, які налаштовані ефективно реалізувати власний потенціал. В дослідженнях учених розглядалися: прагнення до спільної мети; як дизайнери мислять у взаємодії з іншими дисциплінами і як утворюється спільне рішення через взаємозв'язок проблемного та дизайнерського простору; чому за командної роботи створюється більша кількість кращих ідей; як спільна практика покращує вплив на командну взаємодію та співпрацю; модифікація моделі коеволюції між просторами проблеми та рішення; роль дизайну у системах, які вимагають роботи міждисциплінарних команд; підходам і організації навчального процесу. Акцентується увага на дослідженні гіпотези про те, що в командах здобувачів, де навички та знання все ще розвиваються, може існувати дефіцит або відсутність ролей, зокрема, зі здобувачами недостатньо проговорюється розподіл ролей. Науковці вважають, що за відсутності чітких процесів ролі розподіляються хаотично: на підставі дій та навичок осіб. Професійна підготовка дизайнерів потребує теоретичних знань або рекомендацій про розподіл ролей. В результаті аналізу дослідження командної роботи різних міждисциплінарних груп з різною кількістю дизайнерів та інших спеціалістів сформульовано ознаки, які сприяють якісній командній роботі, з урахуванням бачення українських учених про те, що досвід підготовки командної роботи концентрується у комунікаційних навичках, дотриманні етичних норм і чесності у взаємодії. Визначається, що фахова підготовка майбутніх дизайнерів, окрім власне технічних знань, також має враховувати підготовку дизайнерів до міждисциплінарної командної роботи через розуміння структури команди, коректного розподілу ролей, довіру і повноваження щодо ухвалення рішень, сприяння навчанню та підтримки колег. Підготовка майбутніх дизайнерів має відбуватися на користь поширення спільних дизайнерських практик, таких як дослідження проблем, пошук рішень, огляд ідей та оцінювання незавершеної роботи.

Ключові слова: *дизайнери, міждисциплінарна командна робота, співпраця усередині команди.*

Oleksandr HARMATENKO,
orcid.org/0009-0000-9298-3371
Postgraduate student at the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) alex.garmatenko.m@gmail.com

SIGNS OF PRODUCTIVE COLLABORATION IN INTERDISCIPLINARY TEAMWORK BY DESIGNERS

The article provides a retrospective analysis of research on teamwork, which many scholars consider, on the one hand, as a process of interaction between a group of people aimed at achieving a common goal and, on the other hand, as a process of interaction between people who are determined to effectively realize their own potential. The studies examined: the pursuit of a common goal; how designers think in interaction with other disciplines and how a joint solution is created through the interconnection of problem and design space; why teamwork generates more and better ideas; how shared practice improves team interaction and collaboration; modification of the model of co-evolution between problem and solution spaces; the role of design in systems that require interdisciplinary teams to work together; approaches to and organization of the learning process. Emphasis is placed on exploring the hypothesis that in teams of applicants, where skills and knowledge are still developing, there may be a shortage or absence of roles, with little discussion of role distribution among applicants. Scientists believe that in the absence of clear processes, roles are distributed chaotically based on the actions and skills of individuals. The professional training of designers requires theoretical knowledge or recommendations on their distribution. As a result of analyzing the teamwork of various interdisciplinary groups with different numbers of designers and other specialists, signs that contribute to high-quality teamwork are presented, taking into account the vision of Ukrainian scientists that the experience of teamwork training is concentrated in communication skills, adherence to ethnic norms, and honesty in interaction. It is determined that the training of future designers, in addition to technical knowledge, should take into account preparation for interdisciplinary teamwork through understanding the structure of the team, the correctness of participation according to roles; trust and authority in decision-making; promotion of learning and support of colleagues. The training of future designers should promote the dissemination of common design practices, such as problem research, solution search, idea review, and evaluation of unfinished work.

Key words: *designers, interdisciplinary teamwork, collaboration.*

Постановка проблеми. Для того, щоби напевно з'ясувати, що сприяє успіху спільної взаємодії у міждисциплінарній командній роботі дизайнерів, був здійснений нескладний експеримент. Спочатку учасникам цього експерименту, кожному окремо, запропонували провести лінію олівцем крізь лабіринт на папері. Кожен учасник це успішно зробив самостійно. Згодом усім учасникам було запропоновано провести лінію через нескладний лабіринт на папері спільно – утримуючи олівець вертикально нитками усі разом. В результаті спостереження фіксувалося, як у першому випадку учасник самостійно добирав рішення, і як ті ж самі рішення трансформувалася за впливу командної роботи. Так, лінія, проведена одноосібно, була більш чіткою і скоординованою проти лінії, яка була відтворена на папері командою. Згодом команді запропонували ще раз повторити завдання, але перед цим порекомендували віднайти спосіб зробити лінію максимально чіткою і виразною. На відміну від першої командної спроби, проводячи лінію вдруге, команда віднайшла спосіб більш виважено керувати олівцем, проте лінія, хоча й стала на вигляд більш скоординованою, менше з тим так і не наблизилася до вигляду лінії, яку було згенеровано одноосібно. При цьому звертала на себе увагу власне взаємодія, яка мала місце під час виконання завдання. Кожен учасник продемонстрував не особисту зосереджену дію, а зосередження на спільній взаємодії, яка власне керувала рухами олівця. Наприкінці експерименту постало питання, що власне впливає на згуртованість учасників команди за проведення такого експерименту.

Аналіз досліджень охопив ретроспективу досліджень командної взаємодії та міждисциплінарної командної роботи закордонних (N. Cross, M. West, M. Maher, J. Poon, H. Tang та ін.) та українських науковців (В. Білик, А. Цапко та В. Ялліна, Л. Оршанський, І. Кузьмук та ін.) у поєднанні з командними ролями M. Belbin та дослідженням командної взаємодії L. Miceli.

Мета статті – виявити якості дизайнера, що сприяють кращій взаємодії у міждисциплінарній командній роботі.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 20–30-х рр. XX ст. і сьогодні, командна робота в працях багатьох науковців розглядалась, з одного боку, як процес взаємодії групи людей, націлених на досягнення єдиного результату, а, з іншого, – як процес взаємодії людей, які налаштовані ефективно реалізувати власний потенціал (Прищак, 2016). Люди мають бути спроможні злагоджено працювати разом для того, щоб успішно досягти спільної мети, залишаючи за межами прагнення досягнення індивідуальних цілей (McEwan, 2017). У різні роки дослідження проблеми науковці висвітлювали важливі тези. Так, вивчаючи підготовку дизайнерів до роботи в міждисциплінарних командах, N. Cross у 1982 році, представив концепції "Designerly Ways of Knowing" і "co-evolution", які демонструють, як дизайнери мислять у взаємодії з іншими дисциплінами і як утворюється спільне рішення через взаємозв'язок проблемного та дизайнерського простору. В 1990 році M. West доводить, що командна креативність, яка виникає через взаємодію окремих осіб, призводить до появи більшої кількості кращих ідей. А в 1991 році J. Lave та E. Wenger, визначають, що міждисциплінарні команди, здатні розробляти унікальну спільну практику, яка покращує вплив на командну взаємодію та співпрацю. В 1996 році M. Maher та J. Poon приділяють увагу дослідженню модифікації моделі коеволюції між простором проблеми та простором рішення. А у 2003 році V. Maher разом з H. Tang переглядають питання модифікації під кутом коеволюційного ітеративного проєктування як моделі, у якій два простори розвиваються паралельно й взаємно впливають одне на одного, доповнюючи обчислювальний і когнітивний підходи до дизайну, через ознаки та поведінку з одного боку та функції придатності, поведінку та структуру з іншого. Пізніше у 2009 році група учених F. Smulders, I. Reyman та K. Dorst, були зацікавлені коеволюційними генетичними алгоритмами одночасного розвитку рішень та критеріїв їх оцінки, а також взаємним розвитком проблеми та рішення через послідовний обмін ідеями між учасниками, що забезпечувало узгоджений результат.

Порушене M. Davis у 2008 році питання про роль дизайну у системах, які вимагають роботи міждисциплінарних команд, було продовжено групою учених M. Davies, M. Devlin і M. Tight і у 2010 році, з наголосом на необхідності пошуку підходів до розв'язання глобальних проблем, які є занадто складними для вирішення в рамках однієї дисциплінарної області, що викликало потребу у випускниках, які можуть працювати в межах міждисциплінарних та міжпрофесійних команд. В їхніх працях зокрема наголошується, що термін «міждисциплінарний» все частіше використовується не визначено, і його нерідко плутають з поняттям «багатодисциплінарний».

Для дослідження того, як дизайнери працюють у командах разом з інженерами та бізнес-аналітиками над реальними проєктами, S. Melamed у 2013 році був запрошений для створення програми Interdisciplinary Product Development з UIC

(США). Його річна навчальна програма з міждисциплінарного розвитку і досі демонструє унікальне навчальне середовище, в якому студенти з бізнесу, дизайну та інженерії різних коледжів співпрацюють з корпоративними спонсорами для створення нових інноваційних продуктів для партнера та реального освітнього досвіду для студентів. Середовище передбачає міжфункціональну командну роботу та зосередження на ранніх етапах процесу розробки продукту, від визначення ринкових можливостей до початкового прототипування. У 2015 році науковці R. Yu, N. Gu, V. Ostwald, J. Gero, розвинули думку, зазначивши, що в параметричному проєктуванні, коеволюція проблеми та рішення переходить від зосередження на знаннях про дизайн (на початку проєктування) до фокусування на алгоритмах правил (у міру просування роботи).

На межі 2020 року S. Chivukula та C. Gray, використовуючи підхід лабораторного протоколу, у тріадах майбутніх дизайнерів з дисциплін користувацького досвіду (UX) та промислової інженерії (IE) звернули увагу на етичні й неетичні взаємини в команді, які впливають на результати проєктування. В тому ж році T. Martinec, S. Škec, M. Perišić та V. Štorga зробили припущення, що прескриптивні та дескриптивні моделі дизайну досі не повністю розкривають коеволюцію проблеми та рішення, підкреслюючи важливість циклів аналізу, синтезу та оцінки на всіх етапах концептуального проєктування, особливо під час командної діяльності з дизайну. Так, прескриптивні моделі дизайну орієнтовані на ідеальний план і те, як слід проєктувати, у той час як дескриптивні моделі демонструють реалії того, що роблять дизайнери на практиці. Тому у дизайнера завжди є можливість змінювати постановку задачі після появи нової ідеї, або навпаки, представляти нову ідею після уточнення проблеми. Дизайнер постійно коригує як саму задачу, так і варіанти її вирішення – і ці два процеси впливають один на одного. Серед українських дослідників пояснення таких змін міститься в ітеративній моделі навчання О. Брянцева, описаної у 2025 році, і яка побудована на переосмисленні комунікаційної моделі Ласвела, синтезу мистецьких моделей і моделей формування досвіду дизайнера.

Утім питання готовності до роботи в міждисциплінарних командах залишаються недостатньо вивченими, передовсім на тлі сучасних технологій та можливостей працювати віртуально. Віртуальні команди в організаціях з'явилися в останнє десятиліття XX століття, і вони пов'язані з прискоренням бізнес-активності та зростанням інновацій (Lipnack, 2000). Виконуючи віртуальний проєкт, як спільну роботу, віртуальні команди працюють у дистанційному просторі, часі та організаційних межах та беруть участь у взаємозалежних завданнях.

У розпочатому ще у 1970-х роках дослідженні командної роботи в промисловості доктором М. Белбін та його дослідницькою групою в Коледжі менеджменту Хенлі було виявлено дев'ять ролей. Дослідження показали, що ефективні команди цілеспрямовано роблять свій внесок у дев'ять ролей. Ці ролі загальновизнані та прийняті, як ефективний показник внеску команди. Через необхідний характер участі в цих дев'яти ролях, було висунуто гіпотезу, що в командах здобувачів, де навички та знання все ще розвиваються, може існувати дефіцит або відсутність ролей. Там, де це відбувається, може виникнути потенціал для нерівності участі або нехтування основними процесами (Miceli, 2019). В ранніх дослідженнях вже зазначалося, що зі здобувачами недостатньо обговорюється розподіл ролей. Більшість учасників не розуміють необхідності такого розподілу. Командні проєкти «ставлять» студентів у ролі, в яких вони не мають ні досвіду, ні впевненості для ефективної участі, і мінімально сприяють можливостям для розвитку міжособистісних навичок або індивідуальної впевненості. За відсутності чітких процесів ролі розподіляються хаотично на основі дій та навичок осіб, що підкреслює необхідність теоретичних знань або рекомендацій про їхній розподіл.

В сучасному українському просторі організацію командної роботи у закладах вищої освіти досліджували В. Білик, А. Цапко та В. Ялліна у 2024 році. У 2025 році важливість командної роботи описали науковці Л. Оршанський та І. Кузьмук в межах аналізу проблеми формування професійної культури майбутніх дизайнерів, а саме: в їхніх комунікаційних навичках, дотриманні етичних норм і чесності взаємодії.

Виокремлюючи проблеми, науковці зокрема акцентують на тому, що «…якщо студенти налагодять ефективну комунікацію один з одним, то це значно підвищить рівень їхньої навченості та допоможе приймати досвід інших студентів, які є обізнані в темі дослідження. Така тісна взаємодія допоможе підвищити власний рівень спеціальних компетентностей та досягти успіху в обраній сфері» (Povstiana, 2025). Як засвідчує навчальна практика, в чималій кількості сучасних освітніх компонентів переважає технічна реалізація проєкту проти підготовки до міждисциплінарної взаємодії у проєктуванні.

Орієнтуючись на те, що професійна підготовка майбутніх дизайнерів до фронтенд розробки вебресурсів має передбачати три базових напрями (навчання UI/UX дизайну, акцент на адаптивному вебдизайні, прототипуванні та взаємодії користувача з інтерфейсом; практика front-end основ HTML, CSS, JS; підготовка до роботи в міждисциплінарних командах (interdisciplinary teams), було проаналізовано дослідження L. Miceli 2019 року. З'ясовано, що для якісної професійної підготовки важливо усунути: дефіцит розуміння та використання ролей, а також нерівності участі або нехтування основними процесами. L. Miceli розкриває взаємодію учасників міждисциплінарних команд через: структуру команди; ступінь участі членів команди за ролями; довіру в команді; повноваження щодо прийняття рішень; навчання та підтримку колег.

З огляду на взаємодію учасників згаданого на початку статті експерименту та беручи до уваги висновки L. Miceli, вважаємо, що якісна командна робота, виражається в: *"однорідності команди"* (форма є більш ефективною проти "неоднорідних команд", зменшується рівень занепокоєння і перекладання відповідальності на більш досвідчених членів команди); "*спільної участі в розробці процесів або стратегій"* (запобігання появі проблем в процесі виконання проєкту); "*спільному розподілі навантаження"* (зменшення частки додаткового робочого навантаження); "*взаємодії, що підтримує"* (має бути скерована на балансування внеску кожного у спільну практику, зменшення частки "виконання роботи від імені команди", та підвищення "відповідальності одного за створення остаточного артефакту"); *"професійну дисципліну"* (з урахуванням "*балансу прозорого обліку участі"* (для спільного управління процесами через засоби визначення внесків під час аналізу, обговорення або оцінювання з особливою увагою до знань дисципліни та відносного зв'язку з вимогами проєкту); "*різних поглядів"* (членів команди та впливу їх індивідуальних, професійних чи культурних відмінностей); *"розумне делегування"* (збереження взаємодії та співпраці, врівноваження частки індивідуальної роботи, надання можливості «сором'язливим» учасникам пропонувати свої ідеї, функціонувати для досягнення високого рівня результату); "*периферична участь"* (можливість всім працювати над завданням. При цьому зауважимо, що баланс досвіду та знань не мусить підкорятися директивному підходу.

В спільній практиці участь членів команди за ролями має бути ситуативною. Вважається, що найбільша активність учасників команд проявляється в ролях: робітника ~50% (логічно через те, що технічне виконання проєкту займає більше часу), окремі учасники часто висувають себе на позицію лідера, що проявляється в ролях координатора ~25% (відповідального за процес) та фінішера – 15% (відповідального за якість роботи). Інші ролі мають мінімальну активність, що обумовлено миттєвим визначенням ідеї або результатів. Продуктивними якостями, які сприяють спільній практиці, виносимо: *"консультативний стиль поведінки"* (учасник розуміє проблему надмірного координаційного впливу, враховує ідеї, погляди, альтернативні варіанти, розбіжні думки своїх колег та демонструє дефіцит своїх знань); *"усвідомлення відмінностей"* (лояльність учасника до професійних та особистих якостей, етнічної різноманітності, які кожен учасник команди додає у спільну практику); *"регулювання рівня емоційного інтелекту"* (самоаналіз власного внеску на покращення розуміння колег по команді); *"фокусування або ігнорування окремої ролі"* (здатність підвищувати рівень спільної практики, зменшуючи домінування, сприяючи ініціативності та зворотному зв'язку).

В аспекті формування довіри в команді відзначаємо такі: *"повага і цінування внеску кожного члена команди"* (через дисципліну високого рівня, розширення власних знань, самосвідомості та готовності вислуховувати думки інших); *"довіра в координуванні робочим процесом"* (вміння ведення дискусій, критичного огляду); *"адаптація поведінки для спільної праці та практики"* (висловлювання направлені не до себе: "Я…", "Мною…", а до команди, як "Якщо нам спробувати…", "Ми можемо…", "Нам потрібен…», а також позбавлення від переконань про власну вразливість і острах попросити про допомогу.

В аспекті повноважень щодо прийняття рішень: *"професійне упередження"* (сприйняття цінності індивідуального внеску в команду; вільна і комфортна можливість всіх членів команди висловлювати незалежні погляди та неупереджені прийняття рішень; здоровому сумніві цінності внеску; поміркованості над залученням команди до вимог проєкту); *"вирішення труднощів команди"* (підтримка індивідуальних потреб та сприяння і покращення внеску від слабких колег); *"згуртованості"* (лояльне ставлення до індивідуальної різноманітності на культурному та дисциплінарному рівні; колегіальні робочі стосунки між парою та командою в ширшому сенсі; спільне генерування ідеї та аналіз рішень); *"культура поваги"* (відкритого спілкування; подолання бар'єра відповідності очікуванням команди; здатності відходити від

своїх відомих підходів; формування рівних повноважень щодо прийняття рішень).

В аспекті навчання та підтримки колег: "*здатність до «ситуативного» навчання"* (подолання різниці в предметних знаннях, що сприяє саморозвитку учасників команди); "*здатність дотримуватися соціальних кодексів слухання"* (культура ведення діалогу; участь в особистих зустрічах, що сприяють високому рівню соціальної взаємодії); "*стиль і тон спілкування"* (особливо у неформальних розмовах, які часто подаються як «невимушені дружні жарти», позитивно сприяють здатності команди формувати довірчі стосунки, збільшують потенціал учасників почуватися комфортно з колегами по команді, дає змогу формувати чесну критику в приємній формі); "*взаємодії або керівництва що підтримує"* (підхід допомагає у розкритті можливостей та сприяє широкому навчанню, що охоплює «принцип меншого зосередження на завданнях» (дає можливість збільшити в команді рівень запитань, дослідження та співпраці, члени команди стають більш повноцінними учасниками, зменшується ієрархічна структура команди та «принцип надання власної незавершеної роботи» (для коментарів та оцінки, сигналізує команді, що думки інших цінуються).

Таким чином, відсутність або негативний досвід міждисциплінарної командної роботи є поширеним явищем. Міжособистісні навички вважаються невіддільною частиною майбутніх робочих ролей через те, що здобувачі рідко натрапляють на міждисциплінарне «ситуативне навчання» у командах. З огляду на експеримент, описаний на початку статті, можна сказати, що командна робота, включаючи міждисциплінарну командну роботу, вимагає взаємодії, яка направлена на досягнення спільної мети на основі максимального балансу особистих якостей і відмінностей учасників. Зменшення структурованості команди та робочого процесу, який розподіляє завдання між членами команди для індивідуального виконання має відбуватися на користь поширення спільних дизайнерських практик, таких як дослідження проблем, пошук рішень, огляд ідей та оцінка незавершеної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брянцев О.А. Підготовка майбутніх дизайнерів до використання паперової інженерії в професійній діяльності : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2025. 474 с.
2. Оршанський Л., Кузьмук І. Ретроспективний аналіз проблеми формування професійної культури майбутніх дизайнерів у зарубіжних та вітчизняних освітніх системах. *Молодь і ринок.* 2025. №5-6. С. 237-238.
3. Прищак М.Д., Лесько О.Й. Психологія управління в організації : навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2016. 150 с.
4. Cross N. Designerly ways of knowing. *Design studies.* 1982. Vol.3, №4. P. 221-227.
5. Davis M. Why Do We Need Doctoral Study in Design? International Journal of Design. 2008. Vol. 2, № 3.
6. Davies M., Devlin M. Interdisciplinary Higher Education: Perspectives and Practicalities. International Perspectives on Higher Education Research. Vol. 5. Elsevier Press, 2010. 62 p.
7. Focus on Innovation: Interdisciplinary Product Development. UIC Business. Internet archive WayBackMahine.
8. Lave J., Wenger E. Situated learning: Legitimate peripheral participation. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 138 p.
9. Lipnack J., Stamps J. Virtual Teams : People Working Across Boundaries with Technology. Neew York : John Wiley & Sons, 2000.
10. Maher M., Poon J. Modeling Design Exploration as Co-evolution. Microcomputers in Civil Engineering. 1996. Vol. 11, Is. 3. P. 195-209.
11. Maher M., Tang H. Co-evolution as a Computational and Cognitive Model of Design. Research in Engineering Design. 2003. Vol. 14, Is. 1. P. 47-64.
12. Martinec T., Škec S., Perišić M., Štorga M. Revisiting Problem-Solution Co-evolution in the Context of Team Conceptual Design Activity. Applied Sciences. 2020. Vol. 10, Is. 18. P. 1-29. 6303.
13. McEwan D., Ruissen G., Eys M., Zumbo B., Beauchamp M. The Effectiveness of TeamworkTraining on Teamwork Behaviors and Team Performance: A Systematic Review and Meta-Analysis of Controlled Interventions. PLoS ONE. 2017. 12(1): e0169604.
14. Miceli L. Interactions and collaboration in interdisciplinary teams undertaking project work in higher education : thesis ... doc. (Philosophy) / The University of Melbourne. 2019. 195 p.
15. Povstiana Y., Hulchuk Y., & Povstiana S. The Role of Teamwork in Ensuring the Successful Completion of Educational Projects by IT Students. C*omputer-Integrated Technologies: Education, Science, Production.* 2025. №57. P. 162-167.
16. Smulders F., Reyman I., Dorst K. Modelling Co-evolution in Design Practice. DS 58-2: Proceedings of ICED 09, the 17th International Conference on Engineering Design, Vol. 2, Design Theory and Research Methodology, Palo Alto, CA, USA, 24.-27.08.2009. P. 335-346.
17. The nine Belbin team roles. Belbin : веб-сайт. URL: https://www.belbin.com/about/belbin-team-roles (дата звернення: 29.08.2025)
18. West M. The Social Psychology of Innovation in Groups, In M. A. West & J. L. Farr (Ed), Innovation and Creativity at work, Chichester: Wiley and Sons, 1990.
19. Yu R., Gu N., Ostwald M., Gero J. Empirical Support for Problem–Solution Coevolution in a Parametric Design Environment. AI EDAM. 2015. Vol. 29, Is. 1. P. : 33-44.

REFERENCES

1. Briantsev O.A. (2025) Pidhotovka maibutnikh dyzaineriv do vykorystannia paperovoi inzhenerii v profesiinii diialnosti [Preparation of Future Designers to use Paper Engineering in their Professional Activities]: dys. … kand. ped. nauk : 13.00.04 / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 474. [in Ukrainian]

2. Orshanskyi L., Kuzmuk I. (2025) Retrospektyvnyi analiz problemy formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh dyzaineriv u zarubizhnykh ta vitchyznianykh osvitnikh systemakh [Retrospective analysis of the problem of forming the professional culture of future designers in foreign and domestic educational systems]. Molod i rynok. 5-6. 237-238. [in Ukrainian]

3. Pryshchak M.D., Lesko O.I. (2016) Psykholohiia upravlinnia v orhanizatsii [Psychology of management in an organization] : navch. posib. Vinnytsia: VNTU. 150. [in Ukrainian]

4. Cross N. (1982) Designerly ways of knowing. *Design studies.* 3, 4. 221-227.

5. Davis M. (2008) Why Do We Need Doctoral Study in Design? International Journal of Design. . 2, 3.

6. Davies M., Devlin M. (2010) Interdisciplinary Higher Education: Perspectives and Practicalities. International Perspectives on Higher Education Research. Elsevier Press. 5. 62.

7. Focus on Innovation: Interdisciplinary Product Development. UIC Business. Internet archive WayBackMahine.

8. Lave J., Wenger E. (1991) Situated learning: Legitimate peripheral participation. Cambridge: Cambridge University Press. 138.

9. Lipnack J., Stamps J. (2000) Virtual Teams : People Working Across Boundaries with Technology. Neew York : John Wiley & Sons.

10. Maher M., Poon J. (1996) Modeling Design Exploration as Co-evolution. Microcomputers in Civil Engineering. 11, 3. 195-209.

11. Maher M., Tang H. (2003) Co-evolution as a Computational and Cognitive Model of Design. Research in Engineering Design. 14, 1. 47-64.

12. Martinec T., Škec S., Perišić M., Štorga M. (2020) Revisiting Problem-Solution Co-evolution in the Context of Team Conceptual Design Activity. Applied Sciences. 10, 18. 1-29. 6303.

13. McEwan D., Ruissen G., Eys M., Zumbo B., Beauchamp M. (2017) The Effectiveness of TeamworkTraining on Teamwork Behaviors and Team Performance: A Systematic Review and Meta-Analysis of Controlled Interventions. PLoS ONE. 12(1): e0169604.

14. Miceli L. (2019) Interactions and collaboration in interdisciplinary teams undertaking project work in higher education : thesis ... doc. (Philosophy) / The University of Melbourne. 195.

15. Povstiana Y., Hulchuk Y., & Povstiana S. (2025) The Role of Teamwork in Ensuring the Successful Completion of Educational Projects by IT Students. Computer-Integrated Technologies: Education, Science, Production. 57. 162-167.

16. Smulders F., Reyman I., Dorst K. (2009) Modelling Co-evolution in Design Practice. DS 58-2: Proceedings of ICED 09, the 17th International Conference on Engineering Design, 2, Design Theory and Research Methodology, Palo Alto, CA, USA, 24.-27.08.2009. 335-346.

17. Belbin M. (2025) The nine Belbin team roles. Belbin.

18. West M. Farr J. (1990) The Social Psychology of Innovation in Groups. Innovation and Creativity at work, Chichester: Wiley and Sons.

19. Yu R., Gu N., Ostwald M., Gero J. (2015) Empirical Support for Problem–Solution Coevolution in a Parametric Design Environment. AI EDAM. 29, 1. 33-44.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 929 С. Соловій
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-16

Назар ГОЛЕЙ,
orcid.org/0009-0007-2463-252X
аспірант кафедри музичної україністики на народно-інструментального мистецтва
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) nazar.holei.22@pnu.edu.ua

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНА МІСІЯ СОФІЇ СОЛОВІЙ

У пропонованій статті здійснено культурологічне дослідження творчої діяльності відомої української оперної та камерної співачки (сопрано), яскравої представниці сучасного академічного вокального мистецтва, викладача Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка Софії Соловій ***крізь призму суспільно-культурної місії.*** *У роботі застосовано міждисциплінарну методологію, що поєднує культурологічний аналіз, біографічний опис, елементи порівняльного аналізу, а також авторське напівструктуроване інтерв'ю. В результаті здійснена типологія суспільно-культурної місії Софії Соловій. Місія самовдосконалення розглядається як етапи навчання вокалу, виступи на провідних оперних сценах України і Європи, розширення репертуару, участь у музичних конкурсах; місія патріотки – участь у благодійних концертах на допомогу Збройним Силам Україні; місія культурної діячки – крізь призму виступів у Львівському національному академічному театрі опери та балету імені Соломії Крушельницької та за кордоном з метою утвердження високих стандартів вокального мистецтва; місія культурної дипломатії – виступи перед глядачами країн Європи та США з метою привернення уваги до України, її боротьби з ворогом; місія педагога – як викладача вокалу у Львівській національній музичній академії ім. М. Лисенка. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні типології цієї місії (місія самовдосконалення, місія патріотки, місія культурної діячки, місія культурного дипломата, місія педагога) і на цій основі осмислення творчої постаті С. Соловій. Творча діяльність мисткині є прикладом індивідуального професійного розвитку, культурної дипломатії, яка сприяє покращенню іміджу української національної ідентичності та її утвердженню у міжнародному культурному просторі. Співачка виконує надзвичайно важливу культурно-дипломатичну місію за кордоном, популяризуючи українську музику й українську виконавську майстерність. Привертається увага до суспільного значення митців, здатних проявляти ознаки багатогранної творчої діяльності, задано вектор подальших досліджень діяльності Софії Соловій, а також інших співаків України.*

Ключові слова: *творча особистість, суспільно-культурна місія, Софія Соловій, оперна співачка, українська музична культура.*

Nazar HOLEI,
orcid.org/0009-0007-2463-252X
Postgraduate student at the Department of Ukrainian Music Studies and Instrumental Folk Art
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) nazar.holei.22@pnu.edu.ua

SOFIA SOLOVII'S SOCIO-CULTURAL MISSION

The proposed article conducts a cultural study of the creative activity of the famous Ukrainian opera and chamber singer (soprano), a bright representative of modern academic vocal art, Sofia Solovii, through the prism of her fulfillment of a socio-cultural mission. The purpose of the article is to characterize the socio-cultural mission of the leading Ukrainian opera and chamber singer (soprano) and teacher of the M. Lysenko Lviv National Academy of Music, Sofia Solovii. The work uses an interdisciplinary methodology that combines cultural analysis, biographical description, elements of comparative analysis, as well as an author's semi-structured interview. A typology of Sofia Solovy's socio-cultural mission has been implemented. The mission of self-improvement is considered as stages of vocal training, performances on the leading opera stages of Ukraine and Europe, expansion of the repertoire, participation in music competitions; the mission of a patriot is participation in charity concerts to help the Armed Forces of Ukraine; the mission of a cultural figure – through the prism of performances at the Lviv National Academic Opera and Ballet Theater named after Solomiia Krushelnytska and abroad in order to establish high standards of vocal art; the mission of cultural diplomacy – performances before audiences in Europe and the USA in order to draw attention to Ukraine and its fight against the enemy, the teacher's mission is as a vocal teacher at the M. Lysenko Lviv National Academy of Music. The scientific novelty of the study lies in determining the typology of this mission (the mission of self-improvement, the mission of a patriot, the mission of a cultural figure, the mission of a cultural diplomat, the mission of a teacher) and on this basis, understanding the creative figure of S. Solovii. The artist's creative activity is an example of individual professional development, cultural diplomacy, which contributes to improving the image of Ukrainian national identity and its establishment in the international cultural space. The singer performs an extremely important cultural and diplomatic mission abroad, popularizing Ukrainian music and Ukrainian performing skills. Attention is drawn to the social significance of artists capable of displaying signs of multifaceted creative activity, and a vector for further research into the activities of Sofia Solovii, as well as other Ukrainian singers, is given.

Key words: *creative personality, socio-cultural mission, Sofia Solovii, opera singer, Ukrainian musical culture.*

Актуальність теми. Вокальне мистецтво українських співаків в умовах суспільно-політичних криз та російсько-української війни відіграє велику роль у боротьбі за збереження національної ідентичності і Незалежності. Перед кожним з них постає завдання виконання високої суспільно-культурної місії як представників культурної дипломатії країни.

Аналіз досліджень. Якщо проблематика поняття «культурна дипломатія» має обґрунтування як державна стратегія (Стратегія, 2011), як аналітична доповідь (Розумна, 2016), то поняття «місія», «суспільно-культурна місія» потребують прискіпливої уваги та аналізу. Вокальна творчість співачки Софії Соловій побіжно розглядається у дослідженнях Марії Тарас (Тарас, 2025), публіцистиці Т. Харченко (Харченко, 2014) та А. Возняковської (Woźniakowska, 2025), однак вона не була предметом дослідження крізь призму суспільно-культурної місії.

Мета статті – охарактеризувати суспільно-культурну місію провідної української оперної та камерної співачка (сопрано) та викладача Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка Софії Соловій, зважаючи на те, що під цією призмою вона висвітлена недостатньо.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-української війни, коли Україна бореться за збереження власного суверенітету, зростає роль культурної дипломатії. О. Розумна наголошує, що «… вона володіє неабияким спектром можливостей впливати на питання національної безпеки, формування міжнародного іміджу, стимулювання розвитку культури та економіки, зміцнення національної ідентичності, просування системи демократичних цінностей тощо» (Розумна, 2016: 4). Важливість культурної дипломатії для України обґрунтована в «Стратегії публічної дипломатії Міністерств а закордонних справ України на 2021–2025 роки». Серед вимірів роботи суб'єктів публічної дипломатії у сфері культурної дипломатії є: просування сучасної української класичної та популярної музики, сприяння спільним міжнародним проєктам; презентація розмаїття українського мистецтва, зокрема представлення української культури й мистецтва в рамках міжнародних фестивалів, форумів, конференцій; просування української культурної спадщини; популяризація української мови у світі (Стратегія, 2011: 11). Важливими агентами реалізації культурної дипломатії є музиканти-співаки, котрі, виконуючу особливу місію, засобами музичного мистецтва торкаються найчутливіших сторін людської душі.

Термін «місія» трактується як фундаментальне призначення, роль або сенс існування організації чи особистості, яка визначає її основні цілі, принципи та вплив на суспільство. Д. Потєєв пише:«Місія людини може набувати різних форм залежно від її особистих цінностей, переконань і життєвих обставин: самореалізація, пошук сенсу життя, професійний розвиток, навчання та наставництво, допомога іншим, захист прав і справедливості, виховання дітей, збереження родинних цінностей, духовний розвиток, збереження природи, освіта та просвіта, збереження культурної спадщини, творче самовираження. Кожна людина може обрати або створити свою унікальну місію, яка відображатиме її особисті цінності та життєві пріоритети, тобто кожна людина сама обирає шлях "Моя місія в житті" і слідує йому» (Потєєв, 2024).

Тож, розглянемо типологію місій співачки Софії Соловій.

Місія самовдосконалення. С. Соловій навчалася у Львівській середній спеціалізованій музичній школі ім. С. Крушельницької на фортепіанному та музикознавчому відділах, продовжила навчання у Львівській національній музичній академії ім. М. Лисенка (далі – ЛНМА ім. М. Лисенка), де здобула дипломи музикознавця (проф. Л. Кияновська) і оперної співачки (проф. В. Чайка). З часом вона навчалася на асистентурі-стажуванні (проф. І. Кушплер), вдосконалювала вокальну майстерність в Академії оперного мистецтва (Озімо), а відтак – на майстер-класах Р. Кабаіванска, В. Маттеуцці, Дж. Джельметті, К. Дездері. С. Соловій про свої студіїї в Італії, каже, що: «... навчилася в Італії професійних речей, більшість з яких пов'язані з мовою: речитативи, стилістика, сенс творів, які виконуєш. У Львові нас теж цього вчили, але більш загально. Ніхто не наголошував на тому, що потрібно знати переклад кожного слова, розуміти підтекст сюжетних ліній. Тобто, в Італії я навчилася розуміти музику набагато глибше. У Львові, ми були трішки по-іншому навчені. Акцент робився на музикальність, дикцію, артикуляцію та динаміку…» (Тарас, 2024).

Голос С. Соловій звучить на оперних сценах України, Італії (Рим, Неаполь, Венеція, Бергамо), Іспанії, Греції (Афіни), Люксембургу, Франції (Ніцца), Німеччини, Бельгії, США, Оману, Польщі, Словенії (Любляна). Сьогодні, вона – солістка Львівської національної філармонії, Львівської національної опери та Віденської державної опери.

У репертуарі Софії Соловій є твори різних стилів і жанрів – від бароко до музики сучасних композиторів. Це твори Вольфганга Амадея Моцарта, Джоаккіно Россіні, Гаетано Доніцетті, Вінченцо Белліні, Ріхарда Вагнера і Джузеппе Верді. Разом з тим важливе місце в репертуарі співачки займають твори українських композиторів: Василя Барвінського, Мирослава Скорика, Левка Ревуцького.

Виконуючи місію самовдосконалення, С. Соловій бере участь у мистецьких конкурсах. Вона – переможниця Міжнародного конкурсу імені Віотті (The Viotti International Voice Competition, Верчеллі, Італія), лауреатка 14 міжнародних конкурсів – «Розетум» у Мілані, «Ірис Адамі Корадетті» в Падуї, «Оттавіо Дзіїно» у Римі, «Феруччо Тальявіні» у Дойчляндсбержі, С. Людкевича в Торонто (Канада) та інші.

Молодий талановитий оперний співак Юрій Гадзецький висловлює двояке ставлення до таких конкурсів, зазначаючи, що вони мають як переваги, так і певні виклики. На його думку перевагами конкурсів є: сценічний досвід (конкурси дають змогу додаткового виступу, що є безцінним для артиста); фідбек від професіоналів (у журі зазвичай входять відомі та впливові люди у музичному середовищі, чиї поради допоможуть вдосконалити майстерність); нетворкінг (конкурси стають майданчиком для знайомств із потенційними роботодавцями); розуміння ринку (участь у конкурсах дає змогу оцінити сучасні тенденції та робити висновки щодо власного розвитку). Викликами, на думку співака, стають: стрес, який завжди супроводжує учасника на конкурсі; дуже важливо правильно себе презентувати, не лише добре співати; головна цінність конкурсу не перемога, а досвід і можливість бути почутим (Тарас, 2022).

Близькою є позиція Софії Соловій, котра вважає: «Будь-який конкурс – це досвід. Звісно, є більш впливові, є менш впливові. Загально, основні критерії такі: Звертати увагу на конкурсний склад журі; Престижні конкурси переважно мають попередній відбір; Великий призовий фонд; Висвітлення конкурсу в ЗМІ та медіа. Є багато інших факторів щодо вибору: скажімо, занадто дорогий внесок, конкурс відбувається дуже далеко, важко знайти житло. Є категорії конкурсів: дуже престижні конкурси, які відкривають перед тобою майже всі двері. На таких конкурсах можна знайти агентів, наприклад, я так знайшла свого. В будь-якому випадку, конкурси, прослуховування та майстер-класи – це дуже потрібний досвід» (Тарас, 2024).

Місія патріотки. Окрім, масштабних проєктів, С. Соловій виступає як камерна співачка та допомагає ЗСУ, беручи участь в благодійних концертах. Зокрема, 23 серпня 2022 року вона взяла участь у благодійному концерті в Гарнізонному храмі святих апостолів Петра і Павла у Львові, де виконувала українську та зарубіжну оперну класику разом з іншими солістами та колективами. Кошти, зібрані під час цього заходу, були спрямовані на підтримку українських військових. Співачка каже: «Повномасштабне вторгнення змінило не лише Україну, а й цілий світ та його ставлення до нашої країни. Тобто свідомі люди, не "замулені" російською пропагандою всіляко підтримують Україну. В перший день повномасштабного вторгнення всі мої друзі іноземці зв'язалися зі мною та запропонували допомогу. Я, на жаль, з родиною не могла евакуюватися, тому ми залишилися тут. Спершу була дуже велика пригніченість, а потім ти починаєш цікавитися, чим можна допомогти взагалі. Ми з родиною ходили волонтерити, пізніше я дала кілька інтерв'ю для італійського та польських видань. В квітні, 2022 року моя знайома з Німеччини зателефонувала і запропонувала виступити на відкритті фестивалю Бетовена у Варшаві, виконавши 9 симфонію. На початку концерту оркестр і хор виконав гімн України, а я вийшла на сцену і розгорнула наш стяг. Тоді я відчула шалену підтримку України» (Тарас, 2024). Відповідаючи на запитання про те, чи може бути музика поза політикою, С. Соловій відповідає чітко: «Культура ніколи не була поза політикою. Мало того, вона завжди є інструментом пропаганди так чи інакше» (Тарас, 2024).

Місія культурної діячки. Як співачка високого рангу, С. Соловій виступає у Львівському національному академічному театрі опери та балету ім. С. Крушельницької, беручи участь у виконанні дев'ятої симфонії Л. Бетовена під батутою канадської диригентки Кері-Лінн Вілсон (2023 рік); дебютуючи в опері «Тоска» Дж. Пуччіні (2024 рік) та прем'єрі опери «Діалоги кармеліток» Ф. Пуленка (2024 рік). Того ж року вона бере участь у постановка опери «Аїда» Дж. Верді в оперному театрі в Софії (Болгарія). Свої враження про майстерність Кері-Лінн Вілсон як диригентки, з якою працювала, С. Соловій так висловлює: «Вона дуже добре знає чого хоче і добивається цього. Величезний професіонал. Вона має усі партії в руках. Мені вона дуже подобається як диригентка. Вона має якості лідера і вона прекрасний музикант. І технічно дуже сильна як диригентка» (Голей, 2025).

Місія культурної дипломатії. Її співачка почала здійснювати ще у студентські роки. «Їдучи до Байройта в 1990-х роках, ми, студенти, завжди співали українську музику і українські народні пісні. І німці дуже добре їх сприймали, любили і запам'ятовували. Потім просили заспівати ще. Дуже любили "Ой ти, дівчино, з горіха зерня", ми перекладали її німецькою мовою. Це теж непросте завдання. Як перекласти цю назву німецькою? Ми сказали: "O schönes Mädchen" ("О, прекрасна дівчино"), бо воно десь близько. Вони вже знали "Пісню про коня", наприклад. Мелодизм, емоція, краса мелодії, краса голосу, зрештою, завжди торкає серця» (Голей, 2025). Знаковим для співачки стало виконання «Мелодії» Мирослава Скорика

під батутою маестро у Римі в жовтні 2012 року у супроводі Молодіжного академічного симфонічного оркестру «INSO-Львів» та Національної заслуженої академічної капели України «Думка» (Мелодія, 2012). Співачка згадує: «“Мелодія” Мирослава Скорика завжди йшла з великим успіхом, і всі її неймовірно любили і розуміли, що це душа українського народу. Цей концерт, коли Мирослав Михайлович диригував, а я співали – унікальне явище і незабутні спогади, адже це був великий концерт, де було дуже багато запрошених українських колективів. Блаженніший взяв слово і сказав, що ви не зрозумієте душу українського народу, поки не почуєте “Мелодію” М. Скорика. А потім цей твір був виконаний ще раз» (Голей, 2025). І це лише один з багатьох прикладів популяризації української музики за кордоном. З початком російсько-української війни у 2014 році С. Соловій перестала виконувати твори російських композиторів. Співачка неодноразово наголошувала, що мистецтво не може бути поза політикою, адже постійно використовується в цілях пропаганди. Активна громадянська позиція пані Софії постійно підтверджується її участю у важливих соціально-культурних заходах. В 2014 році у Вашингтоні відбувся концерт за участі Софії Соловій зі Львова та Оксани Скідан з Краматорська, в якому виконавиці виступали для української і американської аудиторії і символічно стирали межу між сходом і заходом України, демонструючи єдність на противагу ворожій пропаганді ворожнечі (Харченко, 2014). Після повномасштабного вторгнення російської навали 2022 року пані Софія ще активніше долучається до соціально важливих акцій і концертів. 24 лютого 2025 року вона разом із колегами виступала в концерті «Contra spem spero! Będę żyła! Precz dumania złe!» (режисер Олена Савчук) (CONTRA, 2025), котрий засвідчував підтримку польського народу у нашій боротьбі з ворогом і високу місію С. Соловій як культурного дипломата.

Співачка чітко висловлює свою позицію: «Оперні співаки, поряд з усіма діячами культури, відіграють величезну роль, тому що вони кажуть: “Ми є! Ми існуємо! Наша культура існує! Наша мова існує!”. І, мушу сказати, це не завжди легко. Ми намагаємося, звичайно, в приватних розмовах ці речі артикулювати, бо часто чую: “Та що Україна? це ж росія…”. Навіть зараз! Звичайно я їм кажу, що це не зовсім так. Намагаюсь переконувати людей. І це наш обов’язок перед собою, перед рідними, перед нашим народом, перед історією, перед нашими предками, які боролися і працювали над тим, щоб український народ був, щоб українська культура була. Особливо зараз, коли нас хочуть просто знищити. Сказати нам, що нас нема. Так, що українські співаки мають зараз величезну відповідальність і обов’язок працювати наскільки хто може» (Голей, 2025).

Польський музичний критик Анна Возняковська (Anna Woźniakowska), пишучи про виступи С. Соловій на 50-му фестивалі «Музика в старому Кракові» у серпні цього року, так характеризує їх: «…я без вагань вважаю вчорашній виступ одним із найвеличніших на цьогорічному фестивалі. <…> Я давно не чула таких продуманих та різноманітних у всіх відношеннях інтерпретацій. Щомиті, залежно від тексту та драматичної ситуації, Софія Соловій змінювала свої засоби вираження, перетворюючись на іншого персонажа. І все це вона передавала голосом із, здавалося б, безмежними можливостями тембру, динаміки та емоційності. Її голос має унікальний тембр, технічно бездоганний, що переливався чудовим легато (чому наші артисти не можуть так співати легато?!). <…> Цей вечір був незабутнім!» (Woźniakowska, 2025).

Місія педагога. Софія Соловій – не тільки співачка, яка активно концертує, а й викладає вокал у ЛНМА імені М. Лисенка. Педагогічну діяльність вона розпочала в період пандемії короновірусу, повернувшись з Італії в Україну: «Дуже багато людей радили мені почати викладацьку діяльність, проте спочатку я не наважувалася. Дуже-дуже боялася і далі боюся комусь зі студентів нашкодити. Голос – це таке явище, де ти не можеш втрутитися механічно, бо не бачиш, як працює голосовий апарат. Викладач має величезну відповідальність не нашкодити, ну і, звичайно, допомогти. Так сталося, що Наталя Степаняк створила свій проєкт для оперних співаків – Coloratura Opera Lab, де запросила мене як гостю. Працюючи з учасниками, я побачила позитивні результати моїх порад, і все таки зважилася на викладацьку діяльність у ЛНМА імені Лисенка. Дякуючи проєкту Наталі Степаняк, я позбулася страху викладати студентам» (Тарас, 2024). Як педагог С. Соловій вимагає від студентів певної підготовки до роботи над вокальними творами: «Я вимагаю, щоб вони знали: якщо арія, то звідки вона, навчаю, щоб вони перекладали кожне слово. Щоб вони, співаючи, розуміли про що йдеться, щоб передати ту емоцію, яка потрібна. Щоб вони жили на сцені. Це один з етапів, який вже трохи далі на шляху розвитку. Не зі всіма я можу досягти того, щоб жити на сцені, але намагаємось це зробити» (Голей, 2025).

Висновки. Софія Соловій – видатна українська оперна та камерна співачка-сопрано, яскрава представниця сучасного академічного вокального мистецтва. Її творча постать осмислюється крізь призму суспільно-культурної місії.

Встановлено її типологію: місія самовдосконалення, місія патріотки, місія культурної діячки, місія культурного дипломата, місія педагога. Тож, творча діяльність співачки є прикладом індивідуального професійного розвитку, а також культурної дипломатії, яка сприяє покращенню іміджу української національної ідентичності та її утвердженні у міжнародному культурному просторі. С. Соловій виконує надзвичайно важливу культурно-дипломатичну місію за кордоном, популяризуючи українську музику й виконавську майстерність, а також привертаючи увагу до гострих соціальних проблем і сприяючи взаємній культурній інтеграції України у світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голей Т. Інтерв'ю із Софією Соловій. *Архів автора.* Запис 23 січня 2025.
2. «Мелодія» Мирослав Скорик. Рим. Жовтень, 2012. URL: https://www.youtube.com/watch?v=j-zoIVqWYs4
3. Потєєв Д. Цілі та місія в житті людини. 2024. 24 червня. URL: https://sistem-life.com/ua/blog/life-mission
4. Розумна О. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи: аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 53 с.
5. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки / [упоряд. стратегії: Д. Кулеба, Е. Джапарова, М. Липяцька, О. Червак, Я. Турбіль, М. Дадінова, А. Польова, І. Боровець, С. Джуринська, Є. Дробот]. Київ: Міністерство закордонних справ України, 2011. 32 с.
6. Тарас М. Неймовірне диво оперного співу. Софія Соловій про кар'єрний шлях, формування особистості і політику. *Zbruc*. 2024. 05 січня. URL: https://zbruc.eu/node/117410
7. Тарас М. Представники львівської вокальної школи першої чверті XXI століття. Розвиток школи крізь призму особистостей: магістерська робота. Львів: ЛНМА ім. М. Лисенка. 2025. 66 с.
8. Тарас М. Юрій Гадзецький: «Українська музика – це європейська спадщина». *Музика: український інтернет-журнал.* 2022. 10 липня. URL: https://mus.art.co.ua/yuriy-hadzetskyy-ukrainska-muzyka-tse-ievropeyska-spadshchyna/
9. Харченко Т. У Вашингтоні виконавиці зі Сходу і Заходу України дали спільний концерт. *Голос Америки.* 2014. 9 грудня. URL: https://www.holosameryky.com/a/2551764.html
10. CONTRA SPEM SPERO! BĘDĘ ŻYŁA! PRECZ DUMANIA ZŁE! *Teatr Wielki w Łodzi.* 13.01. 2025. URL: https://www.operalodz.com/bw/CONTRA_SPEM_SPERO_BEDE_ZYLA_PRECZ_DUMANIA_ZLE,31,2285
11. Woźniakowska A. Artyści zza wschodniej granicy. 24.08.2025. URL: https://annaomuzyce.pl/artysci-zza-wschodniej-granicy/?fbclid=IwY2xjawMqI9RleHRuA2FlbQIxMABicmlkETF1dGt5RW12a0hWSXpGcXFPAR6j-Cg0Vn12Y12fd3jcmMGz2YT6I8OLH88hc73jzO8nzIZK-X__uiu_AQwFOQ_aem_X-JaDpA_lVBldz_otlWpbA

REFERENCES

1. Holei, T. (2025). *Interviu iz Sofiieiu Solovii* [Interview with Sofia Solovya]. *Arkhiv avtora.* Zapys 23 sichnia. [in Ukrainian].
2. *«Melodiia» Myroslav Skoryk* (2012) [«Melody» Myroslav Skoryk]. Rym. Zhovten. URL: https://www.youtube.com/watch?v=j-zoIVqWYs4 [in Ukrainian].
3. Potieiev, D. (2024). Tsili ta misiia v zhytti liudyny [Goals and mission in human life]. 24 chervnia. URL: https://sistem-life.com/ua/blog/life-mission [in Ukrainian].
4. Rozumna, O. (2016). *Kulturna dyplomatiia Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy: analitychna dopovid* [Cultural diplomacy of Ukraine: status, problems, prospects: analytical report]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 53 s. [in Ukrainian].
5. *Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy na 2021–2025 roky* (2011) [Public Diplomacy Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for 2021–2025] / [uporiad. stratehii: D. Kuleba, E. Dzhaparova, M. Lypiatska, O. Chervak, Ya. Turbil, M. Dadinova, A. Polova, I. Borovets, S. Dzhurynska, Ye. Drobot]. Kyiv: Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. 32 s. [in Ukrainian].
6. Taras, M. (2024). *Neimovirne dyvo opernoho spivu. Sofiia Solovii pro kar'iernyi shliakh, formuvannia osobystosti i polityku* [The incredible miracle of opera singing. Sofia Solovy on her career path, personality formation, and politics]. *Zbruc.* 05 sichnia. URL: https://zbruc.eu/node/117410 [in Ukrainian].
7. Taras, M. (2025). *Predstavnyky lvivskoi vokalnoi shkoly pershoi chverti XXI stolittia. Rozvytok shkoly kriz pryzmu osobystostei* [Representatives of the Lviv vocal school of the first quarter of the 21st century. Development of the school through the prism of personalities]: *mahisterska robota.* Lviv: LNMA im. M. Lysenka. 66 s. [in Ukrainian].
8. Taras, M. (2022). *Yurii Hadzetskyi: «Ukrainska muzyka – tse yevropeiska spadshchyna»* [Yuriy Hadzetsky: «Ukrainian music is a European heritage»]. *Muzyka: ukrainskyi internet-zhurnal.* 10 lypnia. URL: https://mus.art.co.ua/yuriy-hadzetskyy-ukrainska-muzyka-tse-ievropeyska-spadshchyna/ [in Ukrainian].
9. Kharchenko, T. (2014). *U Vashynhtoni vykonavytsi zi Skhodu i Zakhodu Ukrainy daly spilnyi kontsert* [In Washington, female performers from Eastern and Western Ukraine gave a joint concert]. *Holos Ameryky.* 9 hrudnia. URL: https://www.holosameryky.com/a/2551764.html [in Ukrainian].
10. *Contra spem spero! Będę żyła! Precz dumania złe!* (2025) [Contra spem spero! I will live! Away bad thoughts!]. *Teatr Wielki w Łodzi.* 13.01. URL: https://www.operalodz.com/bw/CONTRA_SPEM_SPERO_BEDE_ZYLA_PRECZ_DUMANIA_ZLE,31,2285 [in Polish].
11. Woźniakowska, A. (2025). *Artyści zza wschodniej granicy* [Artists from beyond the eastern border]. 24.08. URL: https://annaomuzyce.pl/artysci-zza-wschodniej-granicy/?fbclid=IwY2xjawMqI9RleHRuA2FlbQIxMABicmlkETF1dGt5RW12a0hWSXpGcXFPAR6j-Cg0Vn12Y12fd3jcmMGz2YT6I8OLH88hc73jzO8nzIZK-X__uiu_AQwFOQ_aem_X-JaDpA_lVBldz_otlWpbA [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 792.8:792.027:398.8(=161.2)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-17

Наталія ГОЛОВКО,
orcid.org/0009-0004-3958-0820
викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) golovko.natalia.03@gmail.com

Лариса ІЩЕНКО,
orcid.org/0009-0006-8416-4257
старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) ischenko_lara@ukr.net

Олександр ГОЛОВКО,
orcid.org/0009-0001-8877-4451
старший викладач кафедри хореографії та пластичного виховання
Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого
(Київ, Україна) golovko0501@gmail.com

РОЛЬ ГРИМУ У СТВОРЕННІ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ ТАНЦІ

У статті було розглянуто особливості використання гриму як важливого інструмента у формуванні сценічного образу виконавця в українському народному танці. У ході дослідження з'ясовано, що сценічний грим є одним із ключових засобів виразності, який активно використовується для створення та передачі художнього змісту. Він дозволяє трансформувати зовнішність виконавця, сприяє глибшому проникненню в образ, налаштовує на відповідний емоційний стан і мотивує до точного втілення характеру персонажа. У театральному та кіномистецтві грим виступає важливим інструментом художнього втілення, який допомагає реалізувати режисерський задум і передати глядачеві внутрішній світ героя. У хореографічних постановках грим виконує не менш важливу функцію, оскільки він сприяє гармонійному поєднанню зовнішнього вигляду виконавця з образною та стилістичною концепцією танцю. Історичний розвиток мистецтва гриму в українському театральному та танцювальному мистецтві засвідчив про його провідну роль у сценічній практиці та постійне вдосконалення технік, що відповідають сучасним вимогам сценічної виразності. У процесі гримування важливим аспектом є врахування індивідуальних особливостей обличчя виконавця, адже головне завдання гриму – підкреслити природну виразність, маскуючи недоліки, не спотворюючи при цьому природних рис. Розглянуто приклад сценічного втілення образів за допомогою гриму та костюмів у Національному заслуженому академічному ансамблі танцю України ім. П. Вірського. Охарактеризовано основні складові гриму: чітко окреслені очі, червона або бордова помада, акцентований рум'янець на щоках, виразні брови та косметичні компоненти. Таким чином, грим у народному танці є не просто зовнішнім оформленням, а важливим засобом створення та розкриття художнього образу, що дозволяє глядачеві краще зрозуміти і відчути характер та емоції танцівників. У поєднанні з іншими складовими сценічного мистецтва грим забезпечує цілісність образу та підкреслює ідентичність українського народного танцю як самобутнього жанру, в якому кожен елемент має важливе смислове навантаження.

Ключові слова: *гримувальне мистецтво, хореографія, національна культура, сценічний образ, виразність зовнішності.*

Nataliia HOLOVKO,
orcid.org/0009-0004-3958-0820
Lecturer at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) golovko.natalia.03@gmail.com

Larysa ISHCHENKO,
orcid.org/0009-0006-8416-4257
Senior Lecturer at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) ischenko_lara@ukr.net

Oleksandr HOLOVKO,
orcid.org/0009-0001-8877-4451
Senior Lecturer at the Department of Choreography and Plastic Education
Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television named after I.K. Karpenko-Karyi
(Kyiv, Ukraine) golovko0501@gmail.com

THE ROLE OF MAKEUP IN CREATING AN ARTISTIC IMAGE IN UKRAINIAN FOLK DANCE

The article examined the features of using makeup as an important tool in the formation of the stage image of the performer in Ukrainian folk dance. The study revealed that stage makeup is one of the key means of expression, which is actively used to create and convey artistic content. It allows you to transform the appearance of the performer, contributes to a deeper penetration into the image, tunes in to the appropriate emotional state and motivates to accurately embody the character of the character. In theater and cinema, makeup is an important tool of artistic embodiment, which helps to realize the director's idea and convey the inner world of the hero to the viewer. In choreographic productions, makeup performs an equally important function: it contributes to the harmonious combination of the performer's appearance with the figurative and stylistic concept of dance. The historical development of the art of makeup in Ukrainian theater and dance art testified to its integral role in stage practice and the constant improvement of techniques that meet modern requirements for stage expressiveness. In the process of make-up, an important aspect is to take into account the individual features of the performer's face, because the main task of make-up is to emphasize natural expressiveness, masking flaws, without distorting natural features. An example of the stage embodiment of images using make-up and costumes in the National Honored Academic Dance Ensemble of Ukraine named after P. Virsky is considered. The main components of make-up are characterized – clearly outlined eyes, red or burgundy lipstick, accented blush on the cheeks, expressive eyebrows, and cosmetic components. Thus, make-up in folk dance is not just an external decoration, but an important means of creating and revealing an artistic image, which allows the viewer to better understand and feel the character and emotions of the dancers. In combination with other components of stage art, make-up ensures the integrity of the image and emphasizes the identity of Ukrainian folk dance as an original genre, in which each element has an important semantic load.

Key words: *makeup art, choreography, national culture, stage image, expressiveness of appearance.*

Постановка проблеми. Формування національної культури українського народу значною мірою відбувалося під впливом геополітичних обставин, і важливу роль у цьому процесі відігравало саме народне мистецтво, зокрема хореографічне. Український народний танець виступав не лише формою художньої самореалізації, але і засобом вираження національних культурних цінностей та збереження національної ідентичності. Водночас, народна танцювальна традиція, яка займає чільне місце в культурній спадщині українців, стала потужним джерелом натхнення для розвитку сценічної хореографії і професійного мистецтва.

У процесі сценізації народного танцю важливого значення набувають не тільки рухи, музика чи костюм, а й візуальні засоби, що допомагають створити цілісний і переконливий художній образ. Одним із таких засобів є сценічний грим, який у поєднанні з іншими компонентами сценічного вбрання виконує як естетичну, так і комунікативну функцію. Таким чином, вивчення гриму як невіддільного засобу художньої виразності в українському народному танці, а також аналіз його функціонального значення у формуванні цілісного сценічного образу, є актуальним питанням у галузі мистецтва.

Аналіз досліджень. Як зауважують Ч. Жуйсюе та В. Водяна (2021), традиційна танцювальна культура українського народу виступає важливим національним феноменом, який відображає головні риси ментальності, духовності й естетичного

сприйняття світу. Символіка народного танцю втілює його магічну сутність, впливає на підсвідомому рівні та відкриває дослідникам шлях до глибшого розуміння національного світогляду українців.

Питання створення художнього образу, як ключового елемента в українській хореографії, широко розкривається в працях багатьох науковців. Так, О. Літовченко (2021) охарактеризувала художній образ як засіб комунікації з аудиторією. Авторка також навела класифікацію образів, які виникають у результаті інтеграції різних художніх засобів. У свою чергу, К. Кіндер (2020) зазначила, що художній образ у танці являє собою символічне втілення думок і почуттів через пластику руху, в якій виявляється внутрішній світ митця та розкривається його творчий потенціал.

У статті С. Воробйова (2020) визначено особливості створення національного художнього образу та визначив основні чинники цього процесу. Також варто виокремити дослідження В. Литвиненка (2022), який проаналізував творчий доробок відомих балетмейстерів народно-сценічного танцю України в аспекті створення художніх образів.

Окремі дослідники порушують питання зовнішніх засобів, які доповнюють або підсилюють сценічний образ. У цьому контексті варто згадати наукові розвідки, присвячені сценічному гриму. Зокрема, К. Малярчук (2019) характеризує грим як важливий елемент театральної трансформації, що сприяє глибшому розкриттю характеру персонажа та підсиленню емоційного впливу на глядача. Натомість О. Проскурякова (2022) розглянула мистецтво гриму як знакову систему. На переконання дослідниці, грим тісно пов'язаний із поняттям культурного коду та тілесної культури. Його виражальні засоби утворюють своєрідну знакову систему, в якій кожен елемент несе символічне навантаження та має закладене смислове значення. Цінним у цьому контексті є підхід О. Хомутецької (2025), яка визначила гримерне мистецтво як динамічну галузь, що безперервно розвивається у зв'язку з технічним прогресом та запитами сучасної сценічної практики. Вона підкреслює, що від традиційних методик створення гриму ця сфера перейшла до активного використання інноваційних матеріалів і технологій, що значно розширило її художні можливості. Сучасні технології використання гриму у створенні художнього образу були також проаналізовані В. Медведєвою (2019).

Особливу увагу привертає наукова розвідка Л. Дихнич та ін. (2024), де акцентовано увагу на тому, що грим дає змогу скоригувати певні недоліки обличчя та зменшити їхній негативний вплив на загальне враження від образу, водночас він може бути застосований і для підсилення чи навмисного перебільшення цих рис. Обов'язками професійного візажиста є створення повноцінного образу з урахуванням кольоротипу, особливостей обличчя, зачіски, зовнішності й одягу конкретної людини.

Таким чином, аналіз наукових публікацій показав, що питання ролі гриму у створенні художнього образу розглядається у контексті різних видів сценічного мистецтва, однак у хореографічному, зокрема в українському народному танці, ця тема досліджена недостатньо.

Відповідно, **метою статті** є визначення значення та функції гриму як складової сценічного оформлення в процесі створення художнього образу виконавця в українському народному танці.

Виклад основного матеріалу. Поняття «образ» у мистецтві набуває значення саме художнього, тобто такого, що створений митцем. Історично термін походить за доби Стародавньої Греції, де він уживався переважно щодо творів образотворчого мистецтва. У наш час поняття художнього образу застосовується в різних видах мистецтва – літературі, архітектурі, музиці, театрі – і в кожному з них має свої унікальні риси та специфіку.

У загальному розумінні художній образ є універсальною категорією мистецької творчості, способом пізнання та інтерпретації дійсності. Він постає як естетичний ідеал, що формується під впливом реальних об'єктів і відображає суб'єктивне бачення об'єктивного світу. Поняття «художній образ» охоплює будь-яке явище, яке знаходить своє втілення у творі мистецтва. Відтак, це поняття має два основні значення: з одного боку – як інтелектуальна модель реальності, з іншого – як її художнє осмислення та матеріалізоване втілення (Воробйов, 2020: 21).

Щоб глибше зрозуміти роль гриму у створенні художнього образу в українському народному танці, доцільно звернутися до історичних витоків сценізації фольклорних форм. Народний танець, як фундаментальний компонент хореографічної культури, є багатогранним, змістовно насиченим і змінним у своєму історичному розвитку явищем. Його основою є етнопластичні елементи, що формують стабільну базу для танцювальних практик кожного окремого етносу. Цей вид танцю вирізняється низкою характерних рис, серед яких обрядово-ритуальне підґрунтя, поєднання різних мистецьких форм (синкретизм), спонтанність, багатофункціональність, імітаційність та інші особливості (Фриз, Мартинів, 2023: 102). У про-

цесі дослідження художнього образу в народно-сценічному танці можна дійти висновку, що хореографічна творчість спирається на усталені принципи образотворення, сформовані в межах народної танцювальної традиції. Вона віддзеркалює національне світобачення, емоційно-психологічні риси характеру та глибинні сенси, закладені в культурному коді народу. Народно-сценічний танець постає як самобутній мистецький твір, що виникає внаслідок глибокої художньої інтерпретації фольклорних джерел балетмейстером і реалізується через виконавську майстерність танцівників (Хмельова, Єліна, 2025: 110).

Під час переходу народного танцю до сценічного формату відбувається втрата низки первинних ознак, таких як спонтанність, природність та імпровізаційність. Натомість він набуває рис, характерних для театралізованого мистецтва. На відміну від фольклорного варіанту, народно-сценічний танець є не лише засобом самовираження виконавців, але і втіленням авторського задуму хореографа, проявом його індивідуального стилю й естетичного бачення (рис. 1).

Уже наприкінці XIX – на початку XX століття український народний танець увійшов до структури театральних постановок, зокрема в музично-драматичних театрах і трупах М. Садовського, П. Саксаганського та М. Кропивницького. У цей період він перестає бути виключно побутовим явищем і стає частиною художньої дії, що потребувала виразних засобів для сценічного втілення, серед яких важливе місце починає займати грим.

Історія розвитку мистецтва гриму в Україні пов'язана з активним відродженням українського фольклору. Уперше способи розмальовування обличчя акторів знаходимо у весільних обрядах XII століття та театралізованих дійствах того часу. Надалі мистецтво гриму розвивалося паралельно зі становленням театрального мистецтва на українських землях (Малярчук, 2019: 48).

У процесі становлення українського перформативного мистецтва грим відігравав важливу роль у поступовому створенні виразних і максимально достовірних сценічних образів. Розвиток українського художнього театру в другій половині XIX століття є повним підтвердженням цього. Його провідні діячі – М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський та І. Карпенко-Карий – разом з іншими майстрами сцени були справжніми ентузіастами створення сценічного образу, в якому грим відігравав ключову роль як інструмент ідентифікації персонажа (Dykhnykh et al., 2024: 11). У цьому контексті варто зазначити, що в процесі створення художнього образу та підготовки до виступу видатні українські актори прагнули використовувати саме такий грим, який якнайкраще відтворював сценічний задум і передавав глядачеві головну ідею мистецького твору. Застосування гриму українськими акторами та професіоналами в цій сфері було важливим інструментом розкриття характеру персонажа, підкреслення його особистості та донесення основного смислового навантаження вистави.

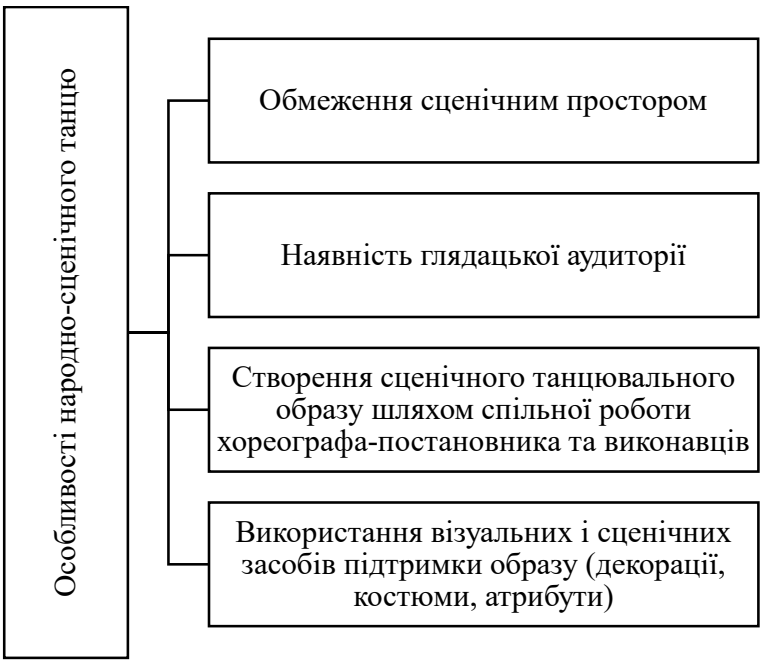

Рис. 1. Особливості народно-сценічного танцю

Сценічний грим є одним із ключових засобів виразності, який активно використовується для створення та передачі художнього змісту. Він дозволяє трансформувати зовнішність виконавця, сприяє глибшому проникненню в образ, налаштовує на відповідний емоційний стан і мотивує до точного втілення характеру персонажа. У театральному та кіномистецтві грим виступає важливим інструментом художнього втілення, який допомагає реалізувати режисерський задум і передати глядачеві внутрішній світ героя. У хореографічних постановках грим виконує не менш важливу функцію, він сприяє гармонійному поєднанню зовнішнього вигляду виконавця з образною та стилістичною концепцією танцю. Завдяки вдало підібраному сценічному гриму підкреслюються вікові, етнічні та характерологічні риси персонажів. Наприклад, для створення образу молодої дівчини-українки в народному танці, гример може використати яскраві рум'яна, підкреслені брови, червоні губи та косу, прикрашену стрічками. А для образу старого дідуся-козака може бути використаний грим, що підкреслює зморшки, сиве волосся та вуса. Однією з ключових функцій гриму в естрадному та хореографічному мистецтві є формування індивідуалізованого сценічного образу виконавця. Грим не тільки акцентує жанрову специфіку виступу, він також сприяє формуванню яскравого, візуально впізнаваного враження, що запам'ятовується глядачам (Проскурякова, 2023: 259). У свою чергу, сценічний макіяж не обмежується суто естетичною функцією, а постає важливим виражальним засобом, який допомагає передати змістову насиченість хореографічного твору, відтворити символічні коди, емоційний стан і стилістичну багатоманітність постановки.

У процесі гримування важливим аспектом є врахування індивідуальних особливостей обличчя виконавця, адже головне завдання гриму – підкреслити природну виразність, маскуючи недоліки, не спотворюючи при цьому природних рис. Функціональне значення гриму виходить далеко за межі простої зміни зовнішності. Насамперед, потреба у гримуванні зумовлена технічними чинниками, оскільки з огляду на віддаленість сцени від глядача необхідно акцентувати риси обличчя за допомогою яскравих кольорів. Окрім того, при використанні сценічного освітлення незагримоване обличчя виглядає тьмяним, блідим і позбавленим виразності.

Водночас грим має бути органічною складовою сценічного образу, тому що в протилежному випадку він може заважати артисту втілювати певний художній образ. Професійно виконаний грим підкреслює характер героя та сприяє глибшому зануренню виконавця в роль, допомагає розкрити її суть і правдоподібно відобразити сценічну реальність. У взаємодії із костюмом, за умови вдалого поєднання, грим виконує роль своєрідної «опори», яка допомагає танцівникові точніше відтворити характер персонажа та забезпечити цілісність художнього образу (Малярчук, 2021: 196). Саме тому його значення неможливо розглядати ізольовано від загального контексту розвитку народно-сценічного танцю, що протягом тривалого часу формувався та вдосконалювався як окремий жанр театрального мистецтва. Творчість П. Вірського є яскравим прикладом цього процесу, оскільки він активно інтегрував народний танець у свої постановки, надаючи сценічним образам виразності та національного колориту (Рой, Рой, 2022: 54).

На сьогоднішній день Національний заслужений академічний ансамбль танцю України ім. П. Вірського є зразком народно-сценічної хореографії, яка гармонійно поєднує традиційні етнічні мотиви з елементами сучасної театралізації. Завдяки ретельно продуманим постановкам, в яких народний танець набуває нового драматургічного змісту, значну увагу приділяють не лише хореографічному малюнку, але і візуальній складовій сценічного образу: костюму, зачісці, а особливо – гриму (рис. 2).

Рис. 2. Приклади сценічного втілення образів за допомогою гриму та костюмів

Джерело: (Virsky Dance Company, 2024).

Для створення фольклорного образу використовується стандартизований сценічний макіяж: чітко окреслені очі, червона або бордова помада, акцентований рум'янець на щоках і виразні брови. Ці елементи підсилюють міміку виконавця в умовах сценічного освітлення, а також допомагають глядачеві краще сприймати характер героя, особливо з дальніх рядів. Базовими компонентами гриму є тональний крем і консилер, які застосовуються для вирівнювання тону обличчя та маскування незначних дефектів шкіри. Рум'яна наносяться

на виличну зону обличчя для надання природного «сяйва» та підкреслення міміки, важливої у сценічному русі. Для закріплення макіяжу використовуються пудра або фіксуючий спрей, що запобігає появі блиску на шкірі під сценічним освітленням. Візуальне збільшення очей досягається за рахунок додання білого контуру або світлої тіні у внутрішній кутик ока. Обов'язковими є також туш для вій (або накладні вії для сцен із великою глядацькою залою), які підсилюють виразність погляду.

У жіночих образах грим часто доповнюється традиційною зачіскою (коси, вінок зі стрічками), а в чоловічих – вусами, темнішими бровами, іноді навіть штучною щетиною. Усе це сприяє цілісності художнього образу, підкреслює його національну приналежність та емоційний стан персонажа. Варто наголосити на тому, що вдало нанесений грим і ретельно підібраний сценічний костюм органічно поєднуються з виконавцем, сприяючи глибшому втіленню сценічного персонажа. Завдяки здатності підкреслювати або уточнювати окремі риси зовнішності героя, грим виконує важливу функцію в процесі формування повноцінного художнього образу.

Висновки. Отже, грим є невіддільною складовою сценічного перевтілення, яка забезпечує візуальну відповідність виконавця художньому задуму образу й умовам сцени та може включати в себе використання різних косметичних засобів, таких як фарби, олівці, пудра, а також накладні елементи (бороди, вуса, шрами, перуки тощо). В українському народному танці він є важливим засобом художньої виразності, який сприяє формуванню цілісного сценічного образу, підкреслюючи етнокультурні й емоційні особливості персонажів. Правильно підібраний і професійно виконаний грим забезпечує глибше занурення виконавця у роль, посилює сприйняття характеру танцювального героя глядачем і підтримує автентичність національного стилю. До того ж, грим виконує не лише естетичну, але і важливу технічну функцію, адже він забезпечує виразність образу шляхом акцентування рис обличчя насиченими кольорами, що необхідно через віддаленість сцени від глядача та вплив сценічного освітлення. Таким чином, він відіграє значну роль у формуванні цілісного художнього простору народно-сценічного танцю та є одним з провідних компонентів сценічної виразності в українському перформансі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в систематизації знань про роль гриму в народно-сценічному танці для підвищення якості сценічних постановок і поширення культурної спадщини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробйов С. Д. Національний образ в українській опері: науковий аспект режисерських інтерпретацій. *Українське музикознавство*. 2020. № 46. С. 18–29. DOI: https://doi.org/10.31318/0130-5298.2020.46.234587 (дата звернення: 05.08.2025).

2. Жуйсюе Ч., Водяна В. Естетика українського народного традиційного танцю: семіотичний підхід. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2021. № 38. С. 139–145. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.481 (дата звернення: 05.08.2025).

3. Кіндер К. Р. Специфіка пластичного образотворення в первісному танці: символіко-семантичний аспект. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2020. № 2. С. 120–125. URL: http://socio-cultural.knukim.edu.ua/index.php/2409-0506/article/view/220416/220103 (дата звернення: 05.08.2025).

4. Литвиненко В. А. Народна образність у мистецтві народно-сценічної хореографії України. *Танцювальні студії.* 2022. Т. 5, № 1. С. 29–36. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7646.5.1.2022.261606 (дата звернення: 05.08.2025).

5. Літовченко О. Художній образ як синтез компонентів хореографічної вистави. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 2 (38). С. 41–46. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7 (дата звернення: 05.08.2025).

6. Малярчук К. Г. Грим і маска як структурні складники сценічного образу. *Вісник КНУКіМ.* 2021. № 45. С. 191–198. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247392 (дата звернення: 05.08.2025).

7. Малярчук К. Г. Особливості використання гриму в українському театральному мистецтві. *Вісник КНУКіМ.* 2019. № 40. С. 45–50. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172675 (дата звернення: 05.08.2025).

8. Медведєва В. В. Сучасні технології використання гримувального мистецтва у створенні художнього образу на естраді. *Соціально-гуманітарний вісник.* 2019. № 25. С. 106–109. URL: https://doi.org/10.34079/2226-2830-2024-14-28-119-126 (дата звернення: 05.08.2025).

9. Проскурякова О. В. Грим як простір семіотичної комунікації. *Культура України.* 2022. № 78. С. 38–44. DOI: https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.04 (дата звернення: 05.08.2025).

10. Проскурякова О. Гримувальне мистецтво в українському науковому дискурсі: історіографічний аналіз перспективи культурологічного дослідження. *Питання культурології.* 2023. № 42. С. 256–269. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293793 (дата звернення: 05.08.2025).

11. Рой Є., Рой В. Я. Творчість Павла Вірського – симбіоз хореографічного і театрального мистецтва XX століття. *Збірник наукових праць «Мистецтвознавчі записки».* 2022. № 41. С. 52–61. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-2180.41.2022.262964 (дата звернення: 05.08.2025).

12. Фриз П., Мартинів О. Народний танець в контексті культурних трансформацій XX-XXI століття. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 3 (69). С. 98–103. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-3-14 (дата звернення: 05.08.2025).

13. Хмельова А., Єліна А. Засоби втілення символізму у хореографічних творах. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. № 3 (85). С. 108–114. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-3-15 (дата звернення: 05.08.2025).

14. Хомутецька О. П. Гримерне мистецтво в Україні: терміносистема сьогодення. *Культура України.* 2025. № 89. С. 94–102. DOI: https://doi.org/10.31516/2410-5325.089.09 (дата звернення: 05.08.2025).

15. Artistic image in theatrical and podium space design / L. Dykhnykh et al. *AIS – Architecture Image Studies.* 2024. Vol. 5, No. 2. P. 8–17. DOI: https://doi.org/10.48619/ais.v5i2.939 (дата звернення: 05.08.2025).

16. Virsky Dance Company. *Instagram*. 2024. URL: https://www.instagram.com/virskyofficial/ (дата звернення: 05.08.2025).

REFERENCES

1. Vorobiov S. D. (2020) Natsionalnyi obraz v ukrainskii operi: naukovyi aspekt rezhyserskykh interpretatsii. [National image in Ukrainian opera: scientific aspect of directorial interpretations]. Ukrainske muzykoznavstvo. 46. 18–29. DOI: https://doi.org/10.31318/0130-5298.2020.46.234587 [in Ukrainian].

2. Zhuisiue Ch., Vodiana V. (2021) Estetyka ukrainskoho narodnoho tradytsiinoho tantsiu: semiotychnyi pidkhid. [Aesthetics of Ukrainian folk traditional dance: a semiotic approach]. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. 38. 139–145. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.481 [in Ukrainian].

3. Kinder K. R. (2020) Spetsyfika plastychnoho obrazotvorennia v pervisnomu tantsi: symvoliko-semantychnyi aspekt. [Specifics of plastic image formation in primitive dance: symbolic and semantic aspect]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 2. 120–125. URL: http://socio-cultural.knukim.edu.ua/index.php/2409-0506/article/view/220416/220103 [in Ukrainian].

4. Lytvynenko V. A. (2022) Narodna obraznist u mystetstvi narodno-stsenichnoi khoreohrafii Ukrainy. [Folk imagery in the art of folk stage choreography of Ukraine]. Tantsiuvalni studii. 5(1). 29–36. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7646.5.1.2022.261606 [in Ukrainian].

5. Litovchenko O. (2021) Khudozhnii obraz yak syntez komponentiv khoreohrafichnoi vystavy. [Artistic image as a synthesis of components of a choreographic performance]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 2(38). 41–46. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7 [in Ukrainian].

6. Maliarchuk K. H. (2021) Hrym i maska yak strukturni skladnyky stsenichnoho obrazu. [Makeup and mask as structural components of the stage image]. Visnyk KNUKiM. 45. 191–198. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247392 [in Ukrainian].

7. Maliarchuk K. H. (2019) Osoblyvosti vykorystannia hrymu v ukrainskomu teatralnomu mystetstvi. [Peculiarities of using makeup in Ukrainian theatrical art]. Visnyk KNUKiM. 40. 45–50. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172675 [in Ukrainian].

8. Medvedieva V. V. (2019) Suchasni tekhnolohii vykorystannia hrymuvalnoho mystetstva u stvorenni khudozhnoho obrazu na estradi. [Modern technologies of using makeup art in creating an artistic image on stage]. Sotsialno-humanitarnyi visnyk. 25. 106–109. URL: https://doi.org/10.34079/2226-2830-2024-14-28-119-126 [in Ukrainian].

9. Proskuriakova O. V. (2022) Hrym yak prostir semiotychnoi komunikatsii. [Makeup as a space of semiotic communication]. Kultura Ukrainy. 78. 38–44. DOI: https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.04 [in Ukrainian].

10. Proskuriakova O. (2023) Hrymuvalne mystetstvo v ukrainskomu naukovomu dyskursi: istoriohrafichnyi analiz perspektyvy kulturolohichnoho doslidzhennia. [Makeup art in Ukrainian scientific discourse: a historiographical analysis of the perspective of cultural research]. Pytannia kulturolohii. 42. 256–269. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293793 [in Ukrainian].

11. Roi Ye., Roi V. Ya. (2022) Tvorchist Pavla Virskoho–symbioz khoreohrafichnoho i teatralnoho mystetstva XX stolittia. [The work of Pavlo Virsky – a symbiosis of choreographic and theatrical art of the 20th century]. Zbirnyk naukovykh prats "Mystetstvoznavchi zapysky". 41. 52–61. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-2180.41.2022.262964 [in Ukrainian].

12. Fryz P., Martyniv O. (2023) Narodnyi tanets v konteksti kulturnykh transformatsii XX-XXI stolittia. [Folk dance in the context of cultural transformations of the 20th-21st centuries]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 3(69). 98–103. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-3-14 [in Ukrainian].

13. Khmelova A., Yelina A. (2025) Zasoby vtilennia symvolizmu u khoreohrafichnykh tvorakh. [Means of embodying symbolism in choreographic works]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 3(85). 108–114. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-3-15 [in Ukrainian].

14. Khomutetska O. P. (2025) Hrymerne mystetstvo v Ukraini: terminosystema sohodennia. [Makeup art in Ukraine: a modern terminological system]. Kultura Ukrainy. 9. 94–102. DOI: https://doi.org/10.31516/2410-5325.089.09 [in Ukrainian].

15. Dykhnykh L., Shuchelska Y., Kuznietsova V., Kharchenko A., Kozachenko V. (2024) Artistic image in theatrical and podium space design. AIS – Architecture Image Studies. 5(2). 8–17. DOI: https://doi.org/10.48619/ais.v5i2.939 [in English].

16. Instagram. (2024) Virsky Dance Company. URL: https://www.instagram.com/virskyofficial/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 792.8:792.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-34

Інга ГОНЧАРЕНКО,
orcid.org/0009-0005-3190-5640
старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) goncharenko65@gmail.com

Лариса ІЩЕНКО,
orcid.org/0009-0006-8416-4257
старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) ischenko_lara@ukr.net

Надія ЯТЧЕНКО,
orcid.org/0009-0008-8121-4882
старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) nadegdayatchenko@gmail.com

СПЕЦИФІКА АКТОРСЬКОГО ПЕРЕВТІЛЕННЯ В КЛАСИЧНОМУ ТАНЦІ: ЛІРИЧНІ ТА ХАРАКТЕРНІ ОБРАЗИ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизації механізмів акторського перевтілення в класичному танці для вдосконалення професійної підготовки артистів балету та посилення емоційної виразності сценічних образів. Мета статті полягає в аналізі специфіки акторського перевтілення в класичному танці, зосередивши увагу на особливостях створення ліричних і характерних образів, а також визначенні ефективних акторських прийомів та засобів, що забезпечують органічне поєднання внутрішньої і зовнішньої техніки в процесі формування сценічного образу. Доведено, що створення переконливого сценічного образу в балеті неможливе без глибокого емоційного занурення, що супроводжується точним і візуально виразним руховим втіленням. Проаналізовано особливості формування ліричних і характерних образів, які, попри спільну сценічну природу, потребують принципово різного акторського підходу: перші ґрунтуються на внутрішній психологічній роботі, другі – на активній зовнішній стилізації, типізації та експресії. Розглянуто ключові елементи внутрішньої і зовнішньої техніки, їх взаємодію в межах сценічного перевтілення, а також здійснено порівняльний аналіз на прикладі класичних балетних творів, таких як «Жізель», «Баядерка», «Дон Кіхот» та «Лебедине озеро». Окрему увагу приділено ефективним акторським прийомам, що сприяють розвитку сценічного перевтілення у виконавців: роботі із запропонованими обставинами, використанню емоційної пам'яті, образному мисленню та партнерській взаємодії. Визначено педагогічні методи, які забезпечують професійну підготовку артистів балету до глибокого художнього втілення ролі, зокрема, імпровізаційні етюди, міждисциплінарну інтеграцію акторських дисциплін, етапне входження в образ і рефлексивний аналіз. Доведено, що саме синтез психоемоційної роботи з досконалою пластичною технікою формує сценічну цілісність, поглиблює естетичне сприйняття балетного мистецтва та посилює емоційний вплив на глядача. Зроблено висновок, що застосування комплексного підходу в навчанні сприяє не лише підвищенню професійної майстерності танцівника, але і формуванню його як цілісної сценічної особистості, здатної до глибокого перевтілення та художнього узагальнення сценічної дії.

Ключові слова: *акторська майстерність, перевтілення в образ, акторські пристосування, запропоновані обставини, поєднання внутрішньої та зовнішньої техніки.*

Inga HONCHARENKO,
orcid.org/0009-0005-3190-5640
Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Subjects/Courses
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) goncharenko65@gmail.com

Larysa ISHCHENKO,
orcid.org/0009-0006-8416-4257
Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Subjects/Courses
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) ischenko_lara@ukr.net

Nadiia IATCHENKO,
orcid.org/0009-0008-8121-4882
Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Subjects/Courses
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) nadegdayatchenko@gmail.com

SPECIFICITIES OF ACTORAL TRANSFORMATION IN CLASSICAL DANCE: LYRICAL AND CHARACTERISTIC IMAGES

The relevance of the study is due to the need to systematize the mechanisms of actors' reincarnation in classical dance to improve the professional training of ballet dancers and enhance the emotional expressiveness of stage images. The purpose of the article is to analyze the specifics of actors' reincarnation in classical dance, focusing on the features of creating lyrical and characteristic images, as well as identifying effective acting techniques and means that ensure an organic combination of internal and external techniques in the process of forming a stage image. It is proven that the creation of a convincing stage image in ballet is impossible without deep emotional immersion, accompanied by accurate and visually expressive motor embodiment. The features of the formation of lyrical and characteristic images, which, despite their common stage nature, require a fundamentally different acting approach, are analyzed: the former are based on internal psychological work, the latter – on active external stylization, typification and expression. The key elements of internal and external technique, their interaction within the framework of stage transformation, are considered, and a comparative analysis is also carried out using the example of classical ballet works such as Giselle, La Bayadère, Don Quixote and Swan Lake. Special attention is paid to effective acting techniques that contribute to the development of stage transformation in performers: working with proposed circumstances, using emotional memory, imaginative thinking and partner interaction. Pedagogical methods that provide professional training of ballet dancers for a deep artistic embodiment of the role are identified, in particular, improvisational etudes, interdisciplinary integration of acting disciplines, staged entry into the image and reflective analysis. It is proven that it is the synthesis of psycho-emotional work with perfect plastic technique that forms stage integrity, deepens the aesthetic perception of ballet art and enhances the emotional impact on the viewer. It was concluded that the use of a comprehensive approach in training contributes not only to the improvement of the professional skills of the dancer, but also to his formation as a holistic stage personality, capable of profound transformation and artistic generalization of stage action.

Key words: *acting skills, transformation into an image, acting adaptations, proposed circumstances, combination of internal and external techniques.*

Постановка проблеми. Класичний танець у своїй сутності є синтезом технічної досконалості, музичної виразності та глибокої емоційно-психологічної наповненості (Андрощук, 2022). Протягом століть балетна традиція формувалася як високостилізоване мистецтво, в якому провідну роль відіграють не лише відточені пози, па та комбінації, але і здатність виконавця перевтілитися у сценічний образ, оживити сюжетну лінію через пластику, міміку, погляд, динаміку руху тощо (Peacock, 2025). Саме тому проблема акторського перевтілення в класичному танці набуває особливої актуальності, оскільки від глибини та переконливості створеного образу значною мірою залежить естетичний і комунікативний ефект балетної постановки (Касьянова, 2023).

На відміну від драматичного мистецтва, де актор має змогу словесно артикулювати внутрішні переживання персонажа, виконавець у балеті змушений досягати виразності виключно за допомогою невербальних засобів: положення тіла, жестів, темпу рухів, міміки та дихання. Це вимагає унікального поєднання внутрішньої (психологічної) та зовнішньої (пластичної) акторської техніки, які мають взаємодіяти в органічній єдності. У сучасній мистецькій освіті недостатньо уваги приділяється розробці та систематизації таких механізмів сценічного перевтілення саме в контексті балету, зокрема у створенні ліричних і характерних образів, які становлять основу багатьох класичних хореографічних творів (Піддубна та ін., 2025).

Ліричні образи, як правило, асоціюються з емоційною чутливістю, внутрішньою тендітністю, здатністю до глибокого переживання. Їхня інтерпретація вимагає делікатного емоційного налаштування, проникнення у психологічну мотивацію дій героя, розкриття його душевного стану через нюансованість рухів і щирість виразних засобів. Натомість характерні образи базуються на типізації, експресивності, підкресленні індивідуальних рис персонажа через гротеск, перебільшення, різку зміну ритму чи тембру руху. Тож

робота над такими ролями вимагає від виконавця оволодіння технікою стилізації, здатності швидко змінювати акторські стани й адаптувати фізичну лексику до характерної виразності.

У контексті зазначеного особливого значення набуває вивчення акторських пристосувань, які дозволяють гармонізувати зовнішню форму з внутрішнім змістом. Це, зокрема, способи перебудови внутрішнього стану відповідно до заданих хореографом емоційних координат, методи роботи з «запропонованими обставинами», що визначають світ персонажа, а також психологічні техніки, які допомагають танцівникові повністю зануритися в сценічну ситуацію. Без таких підходів ризикує з'явитися формалізм, де емоційна сутність персонажа зводиться до набору рухових штампів.

Попри те, що в театрознавстві та педагогіці періодично порушуються питання сценічної виразності в балеті, більшість публікацій зосереджені на аналітичному описі виконавських шкіл або загальній характеристиці сценічного образу (Кузьменко, Сподонейко, 2023; Мухамбетжанов, Нусипжанова, 2023). Водночас відсутній цілісний науково-практичний підхід до проблеми акторського перевтілення з урахуванням різновидів ролей (ліричних, характерних) і конкретних методичних рекомендацій щодо роботи над ними в процесі професійної підготовки.

Відтак, проблема полягає в необхідності систематизувати специфіку акторського перевтілення в класичному танці, виокремити механізми емоційного та тілесного занурення в сценічну роль, зокрема в контексті ліричних і характерних образів. Це дозволить удосконалити підготовку артистів балету, посилити емоційну виразність сценічної дії і забезпечити більш глибоке сприйняття глядачем художнього змісту постановки. Дослідження цієї проблеми також сприятиме формуванню універсальної моделі акторської трансформації, яка поєднує класичні принципи сценічної виразності з сучасними педагогічними та психологічними підходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування сценічного образу у хореографічному мистецтві посідає важливе місце в науковому дискурсі. У статті О. Літовченко (2021) художній образ розглядається як синтез елементів хореографічної вистави, де вагоме значення надається взаємодії пластичної виразності, музичного супроводу та світлового дизайну. Авторка наголошує на важливості гармонійної цілісності цих компонентів як підґрунтя для глибокого естетичного впливу на глядача.

Неотрадиціоналістські тенденції в європейській хореографії початку XX століття стали об'єктом дослідження А. Ю. Ареф'євої (2022). Авторка, наголошуючи на естетосфері синтезу мистецтв, звертає увагу на оновлення акторської мови через поєднання танцю, театру та візуального мистецтва, що зумовлює нову якість сценічного перевтілення.

Варто виокремити дослідження О. Довгань, В. Водяної та Т. Солонинка (2025), в якому акцентується на ключовій ролі акторської майстерності у створенні сценічного образу в хореографії. Саме акторська виразність формує змістовне наповнення партії, а робота з емоцією, характером і внутрішнім станом персонажа є невіддільною складовою танцювального мистецтва.

Цінним для розуміння теми є аналіз психологічних стратегій актора у втіленні ролей у театрі та кіно, які частково можуть бути адаптовані до балетної практики, зроблений у науковій розвідці І. Гаврана та Є. Половко (2025). Науковці розкривають поняття емоційної пам'яті, внутрішньої дії і сенситивної присутності на сцені як основ для автентичного перевтілення.

Науковий внесок Н. Демченко (2025) полягає у розгляді контамінації народного та класичного танцю XIX століття як джерела створення нового хореографічного образу. Авторка обґрунтовує, що поєднання стилістичних рис різних традицій вимагає від виконавця особливого рівня акторської гнучкості та вміння адаптувати виразні засоби до нових структурних рішень.

Цінним у контексті невербальної виразності є дослідження О. П. Бурської та Д. О. Кулик (2023), присвячене формам художньої думки в сучасному балеті, зокрема на прикладі постановки Крістал Пайт "Body and Soul" 2019 року. Дослідники аналізують способи трансляції емоцій через рух і пластику, відзначаючи провідну роль мікроекспресій, внутрішнього ритму та зміни просторової напруги.

На теоретичному аналізі сучасного танцю зосереджується В. О. Захар (2023), виокремлюючи жанри, стилі та лексичні засоби, які створюють підґрунтя для акторської роботи в хореографії. Він підкреслює важливість гнучкості та інтерпретаційної варіативності у підході до сучасних ролей.

Окремі аспекти етапів формування акторської майстерності в контексті роботи над перевтіленням, від уявного моделювання образу до його тілесного втілення, висвітлені в статті М. Барнич та Н. Горбачук (2021). Автору акцентують, що це особливо актуально для балетного виконавця, який не використовує вербальний компонент.

Цінним для даного дослідження є наукова розвідка S. Houston (2024), в якій запропоновано концепцію «*embodied agency*» як здатності танцівника усвідомлено керувати внутрішнім станом через розвиток *soft skills*: емоційної гнучкості, концентрації уваги та саморефлексії. Дослідниця розглядає танець як простір для формування не лише фізичної майстерності, але і глибокого особистісного реагування на сценічну ситуацію.

Відтак, проведений огляд наукових джерел засвідчує, що проблема сценічного перевтілення в хореографії перебуває у фокусі міждисциплінарного дослідження від естетичних і психологічних до педагогічних аспектів, що створює основу для розробки нових методик у підготовці виконавців класичного танцю.

Мета статті – проаналізувати специфіку акторського перевтілення в класичному танці, зосередивши увагу на особливостях створення ліричних і характерних образів, а також визначити ефективні акторські прийоми та засоби, що забезпечують органічне поєднання внутрішньої і зовнішньої техніки в процесі формування сценічного образу.

Завдання дослідження:

1. Визначити специфіку акторського перевтілення в класичному танці як складного процесу поєднання емоційного та пластичного вираження.
2. Розкрити відмінності у створенні ліричних та характерних образів і засоби їх сценічної реалізації.
3. Проаналізувати роль внутрішньої і зовнішньої техніки у формуванні виразного сценічного образу.

4. Обґрунтувати ефективні акторські прийоми та педагогічні методи, що сприяють розвитку сценічного перевтілення у виконавців класичного танцю.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз дозволив виявити, що акторське перевтілення в класичному танці є багаторівневим процесом, у якому поєднуються два основні компоненти: емоційне переживання образу та пластичне (рухове) його втілення. На відміну від драматичного театру, де вербальний компонент слугує основним засобом передачі внутрішнього стану героя, у балеті саме тіло стає єдиним інструментом вираження, що зумовлює особливу важливість цілісної взаємодії між психоемоційною налаштованістю виконавця та його технічним арсеналом.

У процесі створення сценічного образу танцівник має досягти як технічної точності, так і внутрішньої переконливості, а його емоції повинні «жити» у кожному русі, погляді чи паузі. Відсутність психологічної зануреності в образ призводить до механічності виконання, що нівелює художню цінність постановки. Натомість успішне перевтілення передбачає глибоку роботу з внутрішнім станом персонажа, аналіз його мотивів, передісторії і характеру, що знаходить відображення у фізичних діях виконавця.

Ефективне акторське перевтілення вимагає синхронізації внутрішніх емоційних імпульсів із зовнішніми рухами, що досягається завдяки системній роботі над м'язовою свободою, мімікою, диханням і центруванням уваги. При цьому значну роль відіграє застосування акторських прийомів: запропонованих обставин, образного мислення чи уявної трансформації простору, що дозволяє виконавцеві зануритися в сценічну реальність.

Результати дослідження також засвідчили, що акторське перевтілення в класичному танці не є лише зовнішнім наслідуванням певного типажу. Йдеться про складну внутрішню роботу, яка вимагає високого рівня емоційної пластичності, психологічної чутливості та глибокого розуміння драматургії танцювального твору. Здатність поєднати технічну майстерність із щирим емоційним наповненням відрізняє майстерного танцівника від просто технічно вправного виконавця.

Проведене порівняння дозволяє зробити висновок про принципову відмінність між ліричними та характерними образами не лише на рівні зовнішньої пластики, але й у способах акторського вираження, емоційного забарвлення та функціональної ролі у сценічному творі (табл. 1).

Ліричні образи передбачають глибоку психологічну зануреність виконавця, потребують тонкого відчуття внутрішнього стану героя та здатності передати його емоції через м'яку і витончену пластику. Такий тип ролі формує внутрішній центр сцени, спонукаючи глядача до співпереживання, емоційного включення та споглядальної зосередженості. Натомість характерні образи виконують переважно функцію зовнішнього контрасту або колористичного збагачення драматургії постановки. Вони ґрунтуються на активній виразності, часто перебільшеній і типізованій, що дозволяє танцівникові використовувати гротеск, гіперболу та стилізацію. Такі образи нерідко несуть комічний, національно-побутовий або декоративний компонент, створюючи у виставі динамічну та жанрову різноманітність.

Важливо, що для створення кожного типу образу потрібен специфічний акторський підхід. Ліричні образи вимагають роботи з внутрішнім станом, психологічної підготовки й емоційної пам'яті. Характерні ж передбачають володіння зовнішніми акторськими засобами: чіткою мімікою, характерною жестикуляцією та перебільшеними рухами. У ліричних партіях виконавець вибудовує персонажа із середини, в характерних – формує його ззовні.

Обидва типи сценічних образів однаково важливі в системі балетної виразності, але вимагають різних акторських механізмів перевтілення. У зв'язку з цим особливого значення набуває підготовка виконавця до гнучкого використання як внутрішньої, так і зовнішньої техніки, залежно від природи ролі. Це вимагає від педагогів і постановників комплексного підходу до формування сценічної майстерності танцівника, орієнтованого не лише на техніку руху, але і на акторську аналітику, емоційну гнучкість та здатність до художнього мислення.

Проведене порівняння дозволяє чітко окреслити функціональну специфіку внутрішньої та зовнішньої техніки в контексті балетного мистецтва (табл. 2). Обидві техніки не є взаємозамінними, а, навпаки, вони виступають двома невіддільними сторонами цілісного процесу акторського перевтілення, доповнюючи одна одну на всіх етапах створення образу.

Внутрішня техніка виявляється ключовою у формуванні психологічної глибини персонажа. Саме вона забезпечує акторові можливість «оживити» роль зсередини через емоційну пам'ять, уяву та внутрішнє проживання подій, що відбуваються на сцені. Приклади з репертуару класичного балету, як-от Жізель або Одетта, підтверджують, що глядач емоційно залучається до дії лише тоді, коли виконавець наділяє свого персонажа щирими та вмотивованими почуттями. Без внутрішньої техніки ліричні образи втрачають правдоподібність, перетворюючись на формальні танцювальні схеми.

Зовнішня техніка, своєю чергою, відповідає за візуальну чіткість образу. Вона дозволяє глядачеві «читати» емоції і дії персонажа крізь рухи, міміку, жести, темп та ритм. Особливо вагомою вона є для характерних партій, де експресія, театралізованість та етнічна стилізація виходять на перший план. Наприклад, у Циганці з «Дон Кіхота» чи в іспанських номерах з «Лебединого озера» ефект образу досягається саме за рахунок виразного рухового малюнка, незалежно від внутрішнього емоційного навантаження.

Водночас найповніше сценічне перевтілення досягається лише у випадку синтезу внутрішньої і зовнішньої техніки. Балетні партії, які передбачають складну драматургію (як-от роль Нікії в «Баядерці» чи подвійна роль Одетти/Оділлії), яскраво демонструють необхідність глибокої внутрішньої трансформації, підкріпленої досконалою пластикою та ритмікою. У таких випадках виконавець не лише виконує технічні па, але і «живе» в образі, коли кожен його рух логічно виведений з внутрішнього стану героя.

Відтак, проведений аналіз свідчить, що якісне сценічне перевтілення в класичному танці є результатом гармонійної взаємодії внутрішньої психологічної роботи та зовнішньої технічної майстерності. Недостатній розвиток будь-якого з цих компонентів призводить до дисбалансу, як-от до поверховості й емоційної бідності, чи до надмірної театральності без глибини. Тому в профе-

сійній підготовці артистів балету варто акцентувати не лише на фізичному вдосконаленні, але і на розвитку емоційної виразності, уяви, акторської свідомості й аналітичного мислення.

Ефективне сценічне перевтілення у виконавців класичного танцю залежить від цілеспрямованого використання системи акторських прийомів і педагогічних методів, які сприяють розвитку як емоційного, так і пластичного компонентів образу. Особливу роль відіграє робота із запропонованими обставинами, яка дозволяє виконавцю діяти в межах логіки персонажа, усвідомлюючи його психологічний стан, мотивацію, ситуацію та взаємодію з простором. Це забезпечує внутрішню переконливість образу і перетворює рух на осмислену дію. Важливим чинником є й опора на емоційну пам'ять, що дає можливість танцівникові відтворювати на сцені справжні, а не імітовані емоції через актуалізацію особистого досвіду, пов'язаного з переживанням аналогічних почуттів. У свою чергу, розвиток образного мислення дозволяє розширити виразний потенціал танцівника, коли він сприймає партію не лише як набір хореографічних комбінацій, а як художній текст, що вимагає інтерпретації, інтонації і драматургії. Це сприяє формуванню індивідуального стилю виконавця та підвищенню естетичної глибини сценічного образу.

Серед педагогічних методів особливо результативними виявилися імпровізаційні етюди, які дозволяють розвивати емоційну свободу виконавця та вчать передавати почуття і характер без вербальних засобів. Застосування технік психологічного входження в образ дає можливість глибше зануритися в роль, переходячи від аналітичного розуміння до втілення через рух. Інтеграція міждисциплінарного підходу, зокрема включення елементів пантоміми, акторської майстерності й основ сценічної мови, розширює інструментарій танцівника та формує здатність до багатогранного вираження емоцій і характерів. Важливою частиною педагогічного процесу є також рефлексія, оскільки аналіз виконаних етюдів або партій із викладачем допомагає виконавцю усвідомити відповідність зовнішнього пластичного малюнка внутрішньому емоційному змісту, визначити сильні сторони та напрямки подальшого розвитку.

На прикладі ролі Нікії у балеті «Баядерка» було встановлено, що використання зазначених прийомів у педагогічному процесі сприяє глибшому розумінню змісту партії і більш органічному перевтіленню. Зокрема, застосування емоційно-образних етюдів на тему втрати чи прощання дозволяє виконавцеві психологічно підготуватися до сцени смерті героїні, а надалі реалізувати її через відточену, але емоційно насичену пластику. Аналогічно, в роботі над роллю Одетти/Оділлії у «Лебединому озері» педагогічна методика, що поєднує аналіз образу, емоційну пам'ять і практику зовнішнього контрастного втілення, дає змогу розкрити складну внутрішню динаміку ролі та забезпечити глибоке сценічне перевтілення.

Відтак, розвиток здатності до акторського перевтілення в класичному танці є результатом системної послідовної роботи, що поєднує психологічну підготовку виконавця, імпровізаційну практику, образне моделювання та професійний рефлексивний аналіз. Такий підхід дозволяє виховати артиста, здатного не лише виконати партію технічно бездоганно, але і створити повноцінний художній образ, що викликає емоційний відгук у глядача.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що процес акторського перевтілення у класичному танці є складним багаторівневим явищем, яке охоплює емоційний, пластичний і психологічний компоненти виконавської діяльності. Виразність сценічного образу досягається лише за умови органічної взаємодії внутрішньої (емоційно-психологічної) та зовнішньої (пластично-рухової) техніки, які у взаємозв'язку забезпечують художню переконливість ролі. Ліричні та характерні образи вимагають різних підходів до перевтілення, тому що перші ґрунтуються на тонкій внутрішній роботі виконавця,

Таблиця 1

Ліричні та характерні образи у класичному танці

Критерій	Ліричні образи	Характерні образи
Емоційна основа	Внутрішня чуттєвість, емоційна глибина, ніжність, меланхолія	Яскравість, експресія, емоційна контрастність, часто з елементами гумору чи гротеску
Тип пластики	М'яка, плавна, витончена, мелодійна	Чітка, різка, акцентована, ритмічна
Міміка	Зосереджена, стримана, виражає тонкі емоції через погляд і мікровирази	Активна, перебільшена, стилізована
Жестикуляція	Лаконічна, наповнена емоційною напругою, пов'язана з внутрішнім станом	Активна, типізована, жест великої амплітуди
Динаміка руху	Плавна, розтягнута в часі, сприяє відчуттю «повітряності»	Енергійна, імпульсивна, часто з несподіваними змінами темпу
Засоби акторського вираження	Внутрішня концентрація, емоційне занурення, тонке психологічне моделювання	Стилізація, зовнішня виразність, характерність рухів
Зв'язок із сюжетом	Відображає драматичну або поетичну лінію (любов, мрія, втрата)	Часто пов'язаний із побутовими, народними, сатиричними чи епізодичними сценами
Акторські прийоми	Робота з внутрішнім станом, глибока емоційна пам'ять, психологічне «входження»	Використання гіперболізації, типізації, театрального жесту
Приклади в репертуарі	Жізель («Giselle»), Одилія в ліричному дуеті, Нікія («Баядерка»)	Циганка з «Дон Кіхота», Мазурка, іспанський чи китайський танець у «Лебединому озері»

Джерело: власна розробка авторів.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз внутрішньої та зовнішньої техніки у формуванні сценічного образу

Компонент	Змістова характеристика	Роль у формуванні образу	Приклади з балетного репертуару
Внутрішня техніка	Емоційне занурення, уява, емоційна пам'ять, внутрішнє проживання ролі	Забезпечує правдивість, глибину, психологічну переконливість образу	Жізель у балеті «Giselle» – танцівниця передає трагічну крихкість і самопожертву через внутрішнє відчуття образу; Одетта в «Лебединому озері» – внутрішній трагізм і тендітність героїні
Зовнішня техніка	Пластика, міміка, жести, ритм, координація, рухова виразність	Візуалізує внутрішній стан, підсилює емоційний вплив, робить образ читабельним для глядача	Циганка з «Дон Кіхота» – яскраві зовнішні характеристики, експресія жестів, енергійна пластика; Іспанський танець у «Лебединому озері» – характерний рух, чіткий ритм, театралізованість
Синтез внутрішньої і зовнішньої техніки	Поєднання психологічного переживання з фізичним втіленням	Створює цілісний, емоційно переконливий та естетично виразний сценічний образ	Нікія в «Баядерці» – внутрішній трагізм, поєднаний із плавною пластикою і мінімалістичною мімікою; Одетта/Оділлія – зміна внутрішнього стану та зовнішньої стилістики в одній ролі

Джерело: власна розробка авторів.

другі – на активній зовнішній виразності з елементами типізації, стилізації чи гротеску. Це зумовлює необхідність диференційованої акторської підготовки балетних виконавців відповідно до типу сценічного матеріалу. Серед ефективних акторських прийомів ключову роль відіграють робота із запропонованими обставинами, використання емоційної пам'яті, образне мислення та партнерська взаємодія. Вони сприяють емоційній переконливості, глибокому психологічному проникненню в образ і посиленню емоційного впливу на глядача. У педагогічній практиці найбільш результативними є методи імпровізаційних етюдів, поетапного входження в образ, міждисциплінарної інтеграції (пластика – акторська майстерність – пантоміма) та рефлексивного аналізу. Їх системне використання забезпечує розвиток технічно вправного та емоційно гнучкого і психологічно підготовленого артиста. Результати дослідження підтверджують необхідність інтеграції акторських методик у професійну підготовку виконавців класичного танцю. Виховання здатності до сценічного перевтілення має спиратися на комплексний підхід, який поєднує технічну досконалість із глибоким емоційним змістом, що, у свою чергу, сприяє підвищенню художньої цінності балетного мистецтва та посиленню його естетичного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук Л. М. Еволюція класичного танцю в контексті розвитку танцівника та спортсмена. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2022. № 2. С. 54–58. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43050/1/L_Androshchuk_TMFVS_2_2022_FMMH.pdf (дата звернення: 01.08.2025).
2. Ареф'єва А. Ю. Неотрадиціоналізм в європейській хореографії початку XX століття: естетосфера синтезу мистецтв. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2022. № 92. С. 129–137. DOI: https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(92).2022.129-137 (дата звернення: 01.08.2025).
3. Барнич М., Горбачук Н. Акторська майстерність: від уяви до перевтілення. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво. 2021. Т. 4, № 1. С. 18–27. DOI: https://doi.org/10.31866/2617-2674.4.1.2021.235062 (дата звернення: 01.08.2025).
4. Бурська О. П., Кулик Д. О. Невербальна експресія: форми вираження художньої думки в хореографії та музичному мистецтві (на прикладі балету Крістал Пайт «Body and Soul», 2019). *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. 2023. № 29. С. 22–35. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.03 (дата звернення: 01.08.2025).
5. Гавран І., Половко Є. Психологічні стратегії актора в процесі втілення ролей у театрі та кіно. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. 2025. Т. 8, № 1. С. 20–31. DOI: https://doi.org/10.31866/2617-2674.8.1.2025.332380 (дата звернення: 01.08.2025).
6. Демченко Н. Створення нового хореографічного образу крізь призму контамінації народного та класичного танцю XIX ст. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. 2025. № 26. С. 269–283. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/13560 (дата звернення: 01.08.2025).
7. Довгань О., Водяна В., Солонинка Т. Роль акторської майстерності у створенні сценічного образу у хореографії. *Актуальні питання професійного становлення сучасної молоді*. 2025. С. 70. URL: https://surli.cc/tejhjw (дата звернення: 01.08.2025).
8. Захар В. О. Види, жанри, лексичні засоби сучасного танцю: теоретичний аспект. *Слобожанські мистецькі студії*. 2023. № 2. С. 10–14. DOI: https://doi.org/10.32782/art/2023.2.2 (дата звернення: 01.08.2025).
9. Касьянова О. Поліфункціональність танцювальних сцен в оперній виставі. *Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. 2023. № 1 (58). С. 112–128. DOI: https://doi.org/10.31318/2414-052X.1(58).2023.284761 (дата звернення: 01.08.2025).

10. Літовченко О. Художній образ як синтез компонентів хореографічної вистави. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 38, Т. 2. С. 41–46. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7 (дата звернення: 01.08.2025).
11. Сучасна мистецька освіта: основні проблеми розвитку / О. М. Піддубна та ін. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 51. С. 1166–1176. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-5(51)-1166-1176 (дата звернення: 01.08.2025).
12. Кузьменко Г. В., Сподонейко К. Ю. Феномен пантоміми та проблема перевтілення актора-міма у сценічний образ. *АРТ-платФОРМА*. 2023. Т. 7, № 1. С. 303–343. DOI: https://doi.org/10.51209/platform.1.7.2023.303-343 (дата звернення: 01.08.2025).
13. Houston S. Embodied agency through soft skills development in dance. *Frontiers in Cognition*. 2024. Vol. 3. Article 1396904. DOI: https://doi.org/10.3389/fcogn.2024.1396904 (дата звернення: 01.08.2025).
14. Mukhambetzhanov S., Nussipzhanova B. The specifics of the artistic imagery of dancing in choreographic art. *Central Asian Journal of Art Studies*. 2023. Vol. 8, No. 4. P. 151–162. DOI: https://doi.org/10.47940/cajas.v8i4.786 (дата звернення: 01.08.2025).
15. Peacock C. Classical ballet: the progressive preservation of tradition. *Quest*. 2025. Vol. 9. Article 1. URL: https://digitalcommons.collin.edu/quest/vol9/iss1/1/ (дата звернення: 01.08.2025).

REFERENCES

1. Androshchuk L. M. (2022) Evoliutsiia klasychnoho tantsiu v konteksti rozvytku tantsivnyka ta sportsmena. [The evolution of classical dance in the context of the development of a dancer and athlete]. Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu. 2. 54–58. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43050/1/L_Androshchuk_TMFVS_2_2022_FMMH.pdf [in Ukrainian].
2. Arefieva A. Yu. (2022) Neotradytsionalizm v yevropeiskii khoreohrafii pochatku KhKh stolittia: estetosfera syntezu mystetstv. [Neotraditionalism in European choreography of the early 20th century: the aesthetic sphere of the synthesis of arts]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky. 92. 129–137. DOI: https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(92).2022.129-137 [in Ukrainian].
3. Barnych M., Horbachuk N. (2021) Aktorska maisternist: vid uiavy do perevtilennia. [Acting: from imagination to reincarnation]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Audiovizualne my stetstvo i vyrobnytstvo. 4(1). 18–27. DOI: https://doi.org/10.31866/2617-2674.4.1.2021.235062 [in Ukrainian].
4. Burska O. P., Kulyk D. O. (2023) Neverbalna ekspresiia: formy vyrazhennia khudozhnoi dumky v khoreohrafii ta muzychnomu mystetstvi (na prykladi baletu Kristal Pait "Body and Soul", 2019). [Nonverbal expression: forms of expression of artistic thought in choreography and musical art (on the example of Crystal Pite's ballet "Body and Soul", 2019)]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 14. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity. 29. 22–35. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.03 [in Ukrainian].
5. Havran I., Polovko Ye. (2025) Psykholohichni stratehii aktora v protsesi vtilennia rolei u teatri ta kino. [Psychological strategies of an actor in the process of embodying roles in theater and cinema]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Audiovizualne mystetstvo i vyrobnytstvo. 8(1). 20–31. DOI: https://doi.org/10.31866/2617-2674.8.1.2025.332380 [in Ukrainian].
6. Demchenko N. (2025) Stvorennia novoho khoreohrafichnoho obrazu kriz pryzmu kontaminatsii narodnoho ta klasychnoho tantsiu XIX st. [Creating a new choreographic image through the prism of contamination of folk and classical dance of the 19th century]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mystetstvoznavstvo. 26. 269–283. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/13560 [in Ukrainian].
7. Dovhan O., Vodiana V., Solonynka T. (2025) Rol aktorskoi maisternosti u stvorenni stsenichnoho obrazu u khoreohrafii. [The role of acting in creating a stage image in choreography]. Aktualni pytannia profesiinoho stanovlennia suchasnoi molodi. 2025. 70. URL: https://surli.cc/tejhjw [in Ukrainian].
8. Zakhar V. O. (2023) Vydy, zhanry, leksychni zasoby suchasnoho tantsiu: teoretychnyi aspekt. [Types, genres, lexical means of modern dance: theoretical aspect]. Slobozhanski mystetski studii. 2. 10–14. DOI: https://doi.org/10.32782/art/2023.2.2 [in Ukrainian].
9. Kasianova O. (2023) Polifunktsionalnist tantsiuvalnykh stsen v opernii vystavi. [The multifunctionality of dance scenes in an opera performance]. Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. 1(58). 112–128. DOI: https://doi.org/10.31318/2414-052X.1(58).2023.284761 [in Ukrainian].
10. Litovchenko O. (2021) Khudozhnii obraz yak syntez komponentiv khoreohrafichnoi vystavy. [Artistic image as a synthesis of the components of a choreographic performance]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 2021. 38(2). 41–46. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7 [in Ukrainian].
11. Piddubna O. M., Kacherova O. H., Herasymenko K. M., Shostachuk T. V., Bovsunivska N. M. (2025). Suchasna mystetska osvita: osnovni problemy rozvytku. [Modern art education: main development problems]. Perspektyvy ta innovatsii nauky. 51. 1166–1176. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-5(51)-1166-1176 [in Ukrainian].
12. Kuzmenko H. V., Spodoneiko K. Yu. (2023) Fenomen pantomimy ta problema perevtilennia aktora-mima u stsenichnyi obraz. [The phenomenon of pantomime and the problem of transforming a mime actor into a stage image] ART-platFORMA. 7(1). 303–343. DOI: https://doi.org/10.51209/platform.1.7.2023.303-343 [in Ukrainian].
13. Houston S. (2024) Embodied agency through soft skills development in dance. Frontiers in Cognition. 3. Article 1396904. DOI: https://doi.org/10.3389/fcogn.2024.1396904
14. Mukhambetzhanov S., Nussipzhanova B. (2023) The specifics of the artistic imagery of dancing in choreographic art. Central Asian Journal of Art Studies. 8(4). 151–162. DOI: https://doi.org/10.47940/cajas.v8i4.786
15. Peacock C. (2025) Classical ballet: the progressive preservation of tradition. Quest. 9. Article 1. URL: https://digitalcommons.collin.edu/quest/vol9/iss1/1/

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 7.036(477):339.13:658.8
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-19

Валерій ЗАВЕРШИНСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-4672-5851
аспірант кафедри теорії і історії мистецтва
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) valzaver@gmail.com

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ КУРАТОРСЬКИХ ПРАКТИК У ЗАХІДНОМУ ДИСКУРСІ ПРО МИСТЕЦТВО: «МУЗЕЙНА» ТА «ХУДОЖНЯ» ЛІНІЇ

Метою *статті є дослідження напрямків розвитку кураторських практик у сучасному західному мистецтві з точки зору взаємодії «музейних» та «художніх» напрямків.*

Методологія *дослідження включає метод компаративного аналізу, який застосовувався для порівняння ключових явищ у становленні і розвитку кураторських стратегій. Важливого значення набув метод типологізації та історико-хронологічного аналізу.*

Наукова новизна. *У дослідженні проаналізовані західні підходи до аналізу кураторських практик; виокремлено два напрямки, взаємодія яких визначила упродовж другої половини XX – початку XXI ст. напрямки розвитку кураторства.*

Висновки. *Вагому роль у встановлені кураторський стратегій відіграли особливості рольової орієнтації кураторів, які мали прямий вплив на еволюцію усієї сфери арт-посередництва, зокрема «музейна» та «художня» лінії розвитку. У досліджені показано, що музей розглядається в західному дискурсі про мистецтво як перша «відкрита» форма кураторських практик, в контексті якої виникають основні функціональні принципи цього виду художньої діяльності. Натомість, у межах «музейної» лінії відбувається відкриття глядача як суб'єкта, а також виникає попит на нові кураторські ролі. Саме на основі експериментів у музейний проектах образотворчого мистецтва формується виклик історичної ретроспективи, який актуалізує новітню роль куратора-художника. Потреба в переосмисленні встановлених мистецьких ієрархій (автор, шедевр, стиль тощо) призводить до більш ґрунтовного документування експозицій та породжує нові типи виставкових джерел (каталоги, артбуки, концептуальні альбомні дослідження тощо).*

Важливим висновком дослідження є те, що «художня» лінія розвитку дозволяє представити кураторський процес як органічну частину мистецького виробництва. Концептуальні принципи цього напрямку в еволюції кураторських практик базуються на прагненні художників бути незалежними від офіційних і часто консервативних установ, що обумовлює появу феномену незалежної виставки. Самостійний пошук «свого» глядача порушує баланс між виробниками та споживачами мистецтва, що актуалізує посередницьку роль куратора. Як і у випадку із «музейною» лінією, куратор в другій половині XX ст. поступово долучає до свого арсеналу функціонал автора-митця, виступаючи не тільки від імені незалежних художників, але й з точки зору власного мистецького статусу.

Ключові слова: *куратор, сучасне мистецтво, образотворче мистецтво, кураторські стратегії, музейне кураторство, художнє кураторство.*

Valeriy ZAVERSHYNSKY,
orcid.org/0000-0003-4672-5851
Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Art
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) valzaver@gmail.com

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF CURATORIAL PRACTICES IN THE WESTERN DISCOURSE ABOUT ART: "MUSEUM" AND "ARTISTIC" LINES

The purpose *of the article is to study the directions of development of curatorial practices in contemporary Western art. The author of the study analyzes the problem in the context of the interaction of two directions: "museum" and "artistic".*

The research methodology *includes the method of comparative analysis, which was used to compare key phenomena in the formation and development of curatorial strategies. The method of typology and historical-chronological analysis has acquired significant importance.*

Scientific novelty. *The study analyzes Western approaches to the analysis of curatorial practices. The author identifies two directions, the interaction of which determined the directions of development of curatorship during the second half of the 20th – early 21st centuries.*

Conclusions. *An important role in the establishment of curatorial strategies was played by the peculiarities of the role orientation of curators, which had a direct impact on the evolution of the entire sphere of art mediation, in*

particular the "museum" and "artistic" lines of development. The study shows that the museum is considered in the Western discourse on art as the first "open" form of curatorial practices. It is in the context of such a form that the main functional principles of this type of artistic activity arise. Instead, within the "museum" line, a kind of discovery of the viewer as a subject occurs, and there is also a demand for new curatorial roles. The challenge of historical retrospective, which actualizes the new role of the curator-artist, is formed precisely on the basis of experiments in museum projects of fine arts. This is facilitated by the need to rethink established artistic hierarchies (author, masterpiece, style, etc.). In turn, this leads to more thorough documentation of exhibitions and generates new types of exhibition sources (catalogs, art books, conceptual album studies, etc.). An important conclusion of the study is that the "artistic" line of development allows us to define the curatorial process as an organic part of artistic production. The conceptual principles of this direction in the evolution of curatorial practices are based on the desire of artists to be independent of official and often conservative institutions, which determines the emergence of the phenomenon of an independent exhibition. The independent search for "their" viewer disrupts the balance between producers and consumers of art, which actualizes the intermediary role of the curator. As in the case of the "museum" line, the curator in the second half of the twentieth century. gradually adds to his arsenal the functionality of the author-artist. From this moment on, the curator acts not only on behalf of independent artists, but also from the point of view of his own artistic status.

Key words: *curator, contemporary art, fine arts, curatorial strategies, museum curatorship, artistic curatorship.*

Постановка проблеми. Ульрих Обрис зауважував, що хоча історія виставок розпочалась досить давно, саму виставку як форму репрезентації мистецтва слід розглянути більш глибоко, долучивши до аналізу зв'язки та контексти, які пов'язали між собою кураторів, митців та художні інституції (Obrist, 2008: 7). У цьому річищі, історію експозицій (історію виставок), на думку дослідника, слід розглядати як в контексті, так і окремо від історії кураторства.

Помітною також є роль кураторських експозиційних практик, яка змінила статус виставки як центральної мистецької події. На наш погляд, важливе значення має поєднання двох зазначених компонентів, як різних систем звернення до аудиторії глядачів та концептуалізації мистецтва. На підтримку нашого твердження наведемо думку куратора Центру Жоржа Помпіду в Парижі Флоранса Деріє. Він наголошує на тому, що «історія мистецтва другої половини XX століття вже є не стільки історією творів, скільки історією виставок» (Derieux, 2007: 128).

Безальтернативність виставки також пов'язана з проблемою статусу художнього твору, яка особливо актуальна в сучасному образотворчому мистецтві. Питання, що вважати мистецьким твором, які ознаки художності мають неодмінно характеризувати картину як художнє явище, також є частиною функціонального репертуару кураторських практик.

Агнешка Велоха підкреслює, що в сучасному образотворчому мистецтві часто немає «онтологічної різниці між створенням мистецтва та показом мистецтва». В багатьох кураторських проектах використовується принцип: «створити художній твір – це рівнозначно тому, аби показати його в якості твору мистецтва». Це актуалізує питання як відрізнити роль художника та роль куратора, коли немає різниці між художнім виробництвом (наприклад, роботою у майстерні над конкретним твором) та виставкою, яка все одно легалізує такий твір (Wielocha, 2016: 55).

В зазначеному контексті вважаємо за необхідне виділити *два напрямки*, які характеризують проблему: напрямок музейної експозиції, в якому зародилась проблематика інновацій виставки; та напрямок кураторських практик як результату діяльності художників. У межах цих двох наративів – музейного та художнього – триває еволюція кураторських практик.

Таким чином, **метою** статті є дослідження напрямків розвитку кураторських практик у сучасному західному мистецтві з точки зору взаємодії «музейних» та «художніх» напрямків.

Виклад основного матеріалу. ***«Музейна» лінія в становленні арт-кураторських практик.*** В межах цього напрямку кураторська практика сформувалась у контексті музейної культури, де куратор – це колишній музейник, що з часом здобув нові функції, ролі та змісти. Цей процес перетворення, умовно кажучи, музейного працівника на куратора розвивався за допомогою двох інноваційних форм в еволюції виставково-експозиційної діяльності: 1) переходу до нової концепції експозиції, яка проголосила пріоритет глядацької аудиторії, а не художніх творів чи об'єктів зберігання; 2) поява нових кураторських ролей, які стали відповіддю на виклики нових експозиційних пріоритетів. Розглянемо зазначені вище форми змін у контексті розвитку та становлення кураторських практик.

Керол Дункан визначив цю проблему як «виклик музейного ритуалу», де сам музей є «місцем, що наперед запрограмоване на виконання певних дій». Глядачі дотримуються встановленого маршруту, занурюються у розповіді різних типів,

які структурують їх особистий досвід, привчаючи правильно реагувати на «символічні сигнали». Як підкреслює Дункан, термін «ритуал» також означає звичну та рутинну поведінку, яка сама по собі не має новітніх форм, а тому приречена на трансформації. У цьому врівноваженому та обтяженому правилами просторі куратор мав стати фігурою, що є каталізатором змін та виразником «нової концепції музейності» (Duncan, 2009: 427).

Таким чином, проблема музейної виставки укорінена у історичній еволюції кураторських практик, які, на думку Лі Вайнберг, «відокремились від інституту музею» та приєдналися до інститутів мистецтва, аби «мати можливість визначити себе стосовно більш широкого кола проблем» (Weinberg, 2015: 42). Тобто, за висновком Вайнберга, в історичному аспекті розвитку цієї сфери діяльності куратор – це колишній музейник, що поширив свою методологію на мистецьку сферу та контексти художньої культури, оскільки не мав іншого шляху для розвитку.

Поштовхом до виділення кураторських практик та стратегій від музейного контексту стала переорієнтація на інші моделі експозиційної діяльності, які, першочергово, мали на меті змінити традиційні практики відвідування та комунікації між експозиціями та глядацькими аудиторіями.

Цю властивість побачив у американській музейній практиці Велсон Хорі у середині 1980-х рр. Його прагнення дати максимально повну відповідь на питання: «Хто такий куратор у сучасному музейному менеджменті?», спонукало до висновку щодо поступової самоідентифікації цієї сфери художньої діяльності за межами власне музейного мистецтва. Потреба у збільшені широти кураторських стратегій була обумовлена ускладненням художніх мов мистецтва та швидкою еволюцією експозиційної культури, що більше не сприймалась «культурою паноптикуму», тобто простим зберіганням та накопиченням фондів (Horie, 1986: 268).

У подальшому один з провідних музейників США у 1990-х рр. Стівен Вейл, аргументував таку потребу як концептуальний перехід до «живих» експозиційних форм: музейна експозиція повинна «бути про щось» (об'єктний рівень), аби «бути для когось» (суб'єктний рівень відвідувача) (Villeneuve, 2019: 2). Більш конкретно, як методологічне твердження, це сформулювали Е. Вульф та П. Малхолленд: «Замість того, щоб нав'язувати відвідувачу великий наратив для пасивного досвіду, відвідувача заохочують активно досліджувати та будувати власні зв'язки та історії, а також навчатися у процесі активного залучення» (Wolff, Mulholland, 2013: 1).

У контексті музейно-експозиційної репрезентації аналізують кураторські практики Маура Рейлі та Люсі Р. Ліппард. Дослідниці вже згадувалися нами у історіографічному нарисі, які вчені, що схильні до структурування і типології кураторських стратегій. В даному разі, важливо з критичних позицій звернути увагу на їх концепції трьох кураторських підходів (Reilly, Lippard, 2018). Рейлі та Ліппард відносять початок формування їх до кінця 1970-х рр., вважаючи такі підходи актуальними і сьогодні. Серед них: ревізіонізм, регіональні дослідження (або area studies) та реляційні студії.

Метою ревізіонізму є переписування історичного канону мистецтва, що передбачає включення до літопису мистецтва раніше неіснуючих або маргіналізованих художників. Куратори, що користуються таким підходом, як правило, зосереджені на історичних дослідженнях, які виводить на світло та оновлюють раніше неактуальні твори мистецтва. Важливою ознакою цього підходу є ревізія критики минулих часів та вбудовування в існуючі мистецькі канони неочікуваних імен.

Наприклад, типово ревізіоністською виставкою стала експозиція «Дія/Абстракція: Поллок, де Кунінг та американське мистецтво, 1940–1976 рр.» в Єврейському музеї в Нью-Йорку в 2008 році під кураторством Нормана Кліббета. Куратор додав до іконографії американського абстракціонізму п'ять неочікуваних прізвищ (Лі Бонтеку, Джоан Мітчелл, Енн Труітт, Лі Краснер, Норман Льюїс), порушивши тим самим дискусію щодо гендерності у мистецтві середини XX ст. та самих меж репрезентації американського абстракціонізму та безпредметного живопису (Mahony, 2018: 508–509).

Другий кураторський підхід реалізує принципи вкрай популярного сьогодні напрямку area studies або регіональних (локальних) досліджень. Його сутність у звернені до субкультурних, часто замкнених на собі та самодостатніх напрямках. Важливо підкреслити, що як частина «музейної» лінії в еволюції кураторських практик, цей підхід віддзеркалює тенденцію до залучення нових і нових глядацьких аудиторій, що передбачає їх пошук та концептуальне формування. В якості типової кураторської виставки у царині area studies можна назвати експозицію британського квір-мистецтва 1861–1967 (2017 р.), яка не тільки легалізувала новий художній напрям в образотворчому мистцеві, але й запропонувала ревізію раніше сформульованих підходів.

Третій підхід, якому Рейлі та Ліппард надають особливого значення – це реляційні дослідження. Наголосимо на тому, що сам напрямок relational

studies походить з кураторських практик. Зокрема, згадаємо реляційне мистецтво як «естетику відносин» Ніколя Бурріо, мистецтвознавця з Франції, який у контексті власного кураторського проекту у музеї сучасного мистецтва у Бордо (CAPC) у 1996 р. визначив параметри цієї концепції як виставкової, критичної та дискурсивної щодо глядача (Flynn, 2022: 1).

Втім, Рейлі та Ліппард звертають увагу на більш широку парадигму цього підходу, яка не тільки у залучені аудиторії до формування та інтерпретації виставки. Вчені наполягають на важливій меті документування сучасного образотворчого мистецтва, яке вимагає визначення структурних зв'язків між митцями, школами, стилями, а також враховувати авторські ідеї, що не асоціюються із вже існуючими художніми поняттями (тобто є кардинально новими) (Mahony, 2018: 509).

У практичній площині ця проблема віддзеркалилась у метафоричній ідеї Джон Іпполіто щодо «смерті на стіні» художнього твору, який у виставковому контексті «мертво закріплений» етикеткою із атрибутивним зазначенням. Натомість ідея Іпполіто наполягала на встановлені релятивних зв'язків між глядачем, твором та документуванням самого процесу експозиції (New Media, 2020: 34).

Нові ролі куратора, які покликала до життя зміна експозиційних пріоритетів, також стали вагомою причиною для збагачення форм кураторської взаємодії, визначенні нових стратегій роботи із митцями та розширення функціонального простору арт-куратора.

Перша нова роль пов'язана із визначенням, обґрунтуванням та встановленням статусу художнього твору. У сенсі конкретної кураторської стратегеми це означає сепарацію художнього твору як мистецького або не мистецького, як такого, що посідає вагоме місце у художній ієрархії або має перебувати на маргінесі чи взагалі за її межами.

Як уже зазначалося вище, точка зору щодо «музейної лінії» походження кураторських практик має достатньо багато аргументів, які апелюють до історичного контексту формування експозиційно-виставкових форм у музейних просторах на етапі їх трансформації. Іншими словами, кураторські стратегії набули особливої актуальності у той час, коли концепція музею, як місця зберігання перестала ефективно працювати.

Наприклад, Джонатан Хаас стверджує, що саме поняття «куратора виставки» виникло з історичної моделі кураторів-музейників, які раптово втратили традиційний інструментарій та були змушені шукати нові канали комунікації із аудиторією глядачів (Haas, 2003: 238). Зміну ціннісних орієнтирів виставкових концепцій відмічає і Ейлін Хупер-Грінхілл в якості каталізатора «кураторської інтенсивності» (Hooper-Greenhill, 2000: 10).

Важливе пояснення того, для чого кураторам потрібен музейний простір пропонує Сьюзен Остлінг. З її точки зору, кураторство – це сума навичок, які мають на меті перетворення твору мистецтва на суспільне надбання, підвищення його статусу. Зокрема, дослідниця описує це як мережеву діяльність, яка створює нові зв'язки між контекстами: власне творами мистецтва, інформацією про картини, сайтами та посиланнями, додатковими ресурсами, зрештою, соціально-економічними та інституційними дискурсами. Завдяки цьому здійснюється «трансформація вже існуючого досвіду мистецтва в художніх музеях», а художні твори та автори здобувають місце в ієрархії мистецтва (Ostling, 2016: 29–30). Іншими словами, роль музею полягає у тому, аби за допомогою контекстуальних взаємозв'язків інтегрувати твори сучасного мистецтва та їх авторів до існуючої художньої моделі виробництва, споживання та символізму мистецтва.

Зазначена властивість, як показує проведений нами аналіз, є типовою характеристикою сутності кураторських стратегій у музейній сфері, що за влучним спостереженням Стівен Любара є «постійним полем битви за те, що таке мистецтво і що належить до нього» (Lubar, 2017). Менш категорично характеризує цю тенденцію Пітер Шерц, для якого зіткнення музею із новими реаліями «складного» мистецтва підвищує вагу кураторських практики, що націлені не на «музейне зберігання», а на інтерпретацію та аналіз (Schertz, 2015: 280).

Зрештою, Джонатан Воткінс у полеміці на тему ролі куратора-художника у експозиційних практиках, приходить до висновку, що оскільки саме «куратори відповідають за те, що ми бачимо в музеях і галереях», результат їхнього вибору є елементом глобального інституту сучасного мистецтва – художньої ієрархії (Watkins, 1987: 27).

Друга роль полягає у посередницьких можливостях куратора виступити медіатором між громадськістю та художніми трендами, пов'язати в одне ціле виставкові завдання із очікуваннями аудиторії.

Наприклад, Вера Золберг на початку 1980-х рр. аналізувала конфлікті ситуації у художніх музеях США, віддаючи належне кураторам, як виконавцям ключової «третейської» функції. З її точки зору, у роботі куратора «чутливим місцями» були не тільки відносини між ними та об'єктами опіки (творами мистецтва, просторами, глядачами),

але й взаємодія з іншими кураторами та кураторськими проектами. Саме у такому просторі конкуренції, яка віддзеркалює спільні та відмінні підходи щодо розв'язанні досить типових завдань, народжується нова реальність мистецтва (Zolberg, 1981: 103).

Цей простір взаємин більш чітко накреслює Анна Хаммонд на прикладі такого специфічного типу художніх музеїв, як університетські. Висновком дослідниці є те, що музейні колекції будують «стосунки між істориком мистецтва та музеєм, куратором та музеєм, аматором та музеєм» (Hammond, Berry, 2006: 23), і в межах цих трьох основних напрямків реалізується куратор як такий.

Насамкінець, третя роль виникає як реакція на внутрішні трансформації професійних кураторських практик, які, за висновком відомого музейника Руй Олівейра Лопеша, «прогресують настільки, наскільки розвивається середовище в якому відбувається кураторська робота» (Rui Oliveira Lopes, 2020: 124). Способи роботи куратора змінились за останні десятиріччя у відповідності до змін у «взаємодії громадськості з колекціями», а сама професія «розгорнулася в широкий діапазон кураторських модальностей, таких як художник-куратор, незалежний куратор і навіть куратор – творець художнього контенту (Rui Oliveira Lopes, 2020: 124–125).

Звернемо увагу на те, що різні типи кураторів переорієнтували напрямки музейних проектів та наочно продемонстрували залежність відповідної стратегії роботи із глядачами від залежно від сфери діяльності музею та якості, виду, напрямку мистецтва. Так, Хоірул Анам, виділяє у цих процесах трансформації ролі куратора чотири функції: власне збереження колекції, де мистецтво інтерпретується як вагома частина національної (регіональної, авторської тощо) спадщини; представництва музею у медійних та громадських інститутах (від імені колекції та авторів); дослідницька функція аналізу та інтерпретації художнього процесу; зрештою, виставково-експозиційна діяльність – найбільш відома на сьогодні частина кураторського функціоналу (Anam, Simatupang, 2022: 75). Така модель функціональних ролей куратора є для Хоірул Анама основою для типології, де «внутрішній куратор» (in-house curator) виступає виключно від імені музейної колекції та дії в її художніх межах (приміром, образотворчого мистецтва або художньої історії певного періоду часу), а «запрошений куратор» (guest curator) функціонує як менеджер виставок, і не несе обов'язків за їх межами (Anam, Simatupang, 2022: 76–77).

Таким чином, важливість «музейної» лінії полягає у встановлені базових рольових моделей кураторських практик, які, зважаючи на західноєвропейський та американський досвід, окреслюються трьома напрямками: визначення статусу та значення твору мистецтва, інтерпретація автора-митця у загальній системі художньої ієрархії; встановлення зв'язків між громадськістю та художніми трендами, комунікація із аудиторією глядачів у контексті значення та сутності мистецтва; насамкінець, узагальнення самої практику кураторства як повноцінної та автономної сферу мистецького виробництва і споживання.

Підсумовуючи, «музейну» лінію в еволюції кураторських практик, звернемо увагу на ще одну важливу характеристику, яка, з нашої точки зору, дозволяє правильно зрозуміти те, чому зазначена лінія не стала безальтернативною.

В контексті розвитку мистецького посередництва музейні установи віддзеркалюють інституційний рівень кураторства. При цьому, як цілком справедливо відмічає Мір'ямі Шупперт, значна частина цих практик (якщо не більша частина!) відбувається «за межами великих установ і в контексті невеликих організацій, які є набагато менш ієрархічними та бюрократичними» (Schuppert, 2021). Часто вони є виразниками відверто позамузейного або навіть анти-музейного статусу. Приміром, більше ніж дві сотні галерей Берліна не охоплюють усієї множинності зв'язків, які існують у тамтешньому художньому просторі, що дозволяє перенести акцент уваги до іншого контексту – незалежного художнього руху, що не обтяжений сталити зв'язками з інституціями.

«Художня» лінія: кураторський процес як виробництво мистецтва. Аналіз цього напрямку в еволюції кураторських стратегій пов'язаний із поступовим розділенням функцій куратора та художника. Як уже зазначалося в попередньому параграфі, наприкінці 1960-х рр. виникає «кураторська критика» як окрема складова експозиційно-виставкового процесу. Для його інтерпретації Сет Сігелауб використав термін «демістифікація мистецтва»: виділення етапу появи критичних дискурсів (передусім, засобами арт-критики та каталогізування виставок), які легалізують посередницьку роль куратора. Демонстрація вагомості цієї ролі, яка впливає, формує виставкові простори і не є при цьому тільки допоміжною функцією донесення художніх ідей до глядача, стала поштовхом для актуалізації арт-кураторства. Сігелауб стверджує, що куратори починають «робити видимим посередницький компонент у формуванні, виробництві

та поширення виставки» (O'Neill, 2007: 13), тим самим знімаючи з мистецтва полуду недоторканості, таємничості та відстороненості від глядача.

З 1960-х років виокремлює «художню» лінію в еволюції арт-кураторства і Брюс Альшулер. Він звертає увагу не те, що в середовищі новітніх виставок (або авангардних у широкому значені цього терміну) виникає нова атмосфера інноваційності, яка спровокувала ставлення до виставок як до «власне творів мистецтва». Відтак, з 1960-х років куратор став розглядатися як певний вид митця, автора, який створює візуальні та концептуальні враження, пов'язані з творами, що експоновані (Altshuler, 2013: 29).

Важливою складовою цієї нової атмосфери стало посилання на історичні прецеденти, у першу черги – в історії маргіналізації незалежного мистецтва, яке, по суті, змушували шукати нові простори для експонування та нові форми звернення до аудиторій. Альтшулер звертає увагу на те, що більшість подібних незалежних виставок у західноєвропейському середовищі до середини XX ст. проводились самим художниками «за межами консервативних місць, з яких вони були виключені» (Altshuler, 2020: 47–48). У подальшому, коли така виставкова практика стала унормованою, проявила себе і роль посередника (дилера, менеджера тощо). Таким чином, арт-кураторство формується у художньому просторі, в атмосфері незалежних («відринутих») митців, які у подальшому делегують частину своїх повноважень медіаторам (кураторам).

Слід підкреслити, що такі міркування спираються на різні видові напрямки сучасного мистецтва, в якому образотворча складова займає різні позиції. Проте в даному разі важливо зафіксувати саму базову ідею появи кураторських практик як природної частини складного та універсального експонування художнього твору.

Наприклад, роль художника з його особливостями репрезентації у виставкових просторах відмічає Софія Акорд, яка аналізує кураторство мистецтва інсталяції. За її висновками, об'єкт, що з'являється у просторі як художній твір, є викликом і для глядача, і для куратора-посередника, і це вимагає іншого рівня інтерпретації експозиційних можливостей (Acord, 2014). Саме тому автори «складного» (концептуального) мистецтва частіше схильні до співпраці з кураторами або до прямої передачі посередникам частини власного художнього голосу.

Ще одна особливість «художньої» лінії в розвитку кураторства пов'язана із арт-критикою та дослідницьким дискурсом мистецтва. О'Нілл вважає своєрідної точкою неповернення у цьому процесі середину 1990-х рр., коли дебати навколо ролі посередника у мистецтві актуалізувала пошук історичних аналогій, виявлення прецедентів та її критичний аналіз тощо. Вчений підсумував це як налагодження потенційного зв'язку між кураторськими стратегіями просторами «дискусії, критики та дебатів». Як наслідок, критичний дискурс опинився у руках кураторів, а в окремих випадках був «відверто узурпований». У подальшому, на початку 2000-х рр., куратор-критик або куратор-дослідник помітно розширили параметри виставкової форми, включивши до експозицій «більше дискурсивних, розмовних і геополітичних дискусія, зосереджених в рамках виставки» (O'Neill, 2007: 13).

На другу половину 1990-х – початок 2000-х рр. припадає і вихід кураторських практик на рівень академічного дослідження. Зокрема, Лі Вайнберг вважає початком цього процесу видання двох найбільш знакових праць, що обґрунтували концептуальне тло кураторських стратегій та визначили ключові історичні аналогії. Йдеться про роботи Авангард у виставках» Брюса Альтшулера (1994) та «Мислення про виставки» Різи Грінберг, Брюса Фергюсона та Сенді Нарін (1996), які «вплинули на перебіг і формулювання історії мистецтва» та «задали тон обговоренню кураторства» (Weinberg, 2015: 42).

Підкреслимо, що ми свідомо згадуємо цей аспект поза рамками історіографічного аналізу, так як він стосується не тільки впливу інтерпретацій, але є важливою ознакою т.зв. кураторського повороту – феномену, який дослідники історії кураторства вважають прямою ознакою остаточного формування повноцінної ролі арт-посередника як «творця дискурсів, просторів, творів та контекстів». Як підкреслює О'Нілл, поява цього феномену раз і назавжди відкинула дискусію про «чисте мистецтво» на виставці, актуалізувавши натомість концепт «виставкової ідеології». «Виставки, – підкреслює вчений, – в якій би формі вони не проходили, завжди ідеологічні; як ієрархічні структури вони виробляють часткові та загальні форми спілкування» (O'Neill, 2007: 14).

Одним з вадливих аспектів «художньої» лінії становлення практик кураторства є вплив міжнародних форумів, бієнале та мультинаціональних проектів, які з 1990-х рр. змінили оптику сприйняття ролі куратора у мистецькому процесі. Як відмічає Пол О'Нілл, глобалізація кураторської практики та її вихід на міжнародний рівень призвели до помітного підвищення статусу арт-посередництва та додали професії куратора ареолу «респекта-

бельності» (O'Neill, 2007: 15). Вчений називає це «ефектом «бієналізації» (O'Neill, 2007: 17), який сформував найбільш важливі до сьогоднішнього часу виставкові ритуали та форми репрезентації мистецтва

Зазначимо, що історія міжнародних форумів світового значення бере свій початок із кінця XIX століття. Передусім варто згадати Венеційську бієнале (1895 р.), як першу спеціальну виставку актуального мистецтва. Якщо в сьогоднішньому умовному рейтингу спробувати побудувати субординацію основних майданчиків, які репрезентують глядачеві твори сучасного мистецтва, то, за словами арт-критика К. Еймона, касельська Документа буде, скоріше, чимось на зразок олімпіади сучасних мистецтв, а Венеціанська бієнале – платформою для вручення «арт-Оскару» (Eamon, 2009: 148–149).

Надзвичайно важливою є роль Венеційської бієнале у просуванні інституту медіаторів мистецтва, насамперед кураторського інституту, що робить її одним із важливих компонентів у «художній» лінії еволюції кураторських практик. Як універсальний майданчик, Венеціанська бієнале формує власне уявлення про сутність, масштаби та принципи мистецтва: ця теза багато разів проголошувалась кураторами та організаторами виставок. Роль куратора у контексті бієнале важлива ще й для актуалізації форм контемпорарі арт, які були напрацьовані упродовж 1960-х – 1980-х років і часто не розуміються глядачами поза соціальним контекстом свого часу.

Так, повернення колись культових історій міжнародної групи художників «Fluxus» відбулося в рамках кураторського інтенсиву 58-ї бієнале, у двох проектах якої представлялися роботи Йоко Оно, створені для арт-групи «Fluxus» ще шістдесяті роки. У рамках цієї ж бієнале відбулося і повернення японської арт-асоціації «Gutai», яка ще в 1950-х активно просувала ідею реді-мейду як актуальної мови мистецтва (особливо в рамках перформативних практик та інсталяції).

Аналіз кураторської концепції Даніеля Бірнбаума, автора-медіатора 59-ї Венеціанської бієнале 2009 року, дозволяє стверджувати, що ідея художньо-естетичної компіляції вже на початку 2010-х домінувала у системі експозиційних принципів (Wendt, 2023). Визначивши тему бієнале як «Створюючи світи», Бірнбаум актуалізував проблематику американського мистецтвознавця та історика культури Нельсона Гудмана (1950-і роки) (Millner, 2009: 52). Ключовими постулатами можна вважати його конструктивістську філософію, яка полягає в тому, що людська свідомість конструює світ через інтерпретацію та створення символів. Мистецтво та творчість створює світ, багатий на символи, і так само як і реальний світ – світ мистецтва побудований за допомогою символізації. Гудман пропонував розглядати будь-які прояви художнього як спроби реалізації людського досвіду. Останній, в силу своєї символічності, може бути пізнаваний тільки через структуру мови, зокрема й художньої мови. У концепції Гудмана, символи та символіка, набагато ефективніші за власне мову чи текст (Eamon, 2009: 149).

Взявши за основу ідеї Гудмана, Бірнбаум сформував концептуальну оболонку бієнале як програму репрезентації символів мистецтва в історичному контексті. Його ідея полягала в розбудові існуючої ієрархії художніх цінностей за допомогою повернення в актуальне середовище проектів і виставок, що існували раніше. Наприклад, це стосувалося включення до виставкової частини проекту робіт Ейвінда Фальстрема. Причиною його вибору була ідея ретроспективно вмонтувати історію експозиції конкретного автора в нове середовище, і таким чином на реальному художньому матеріалі дослідити зміну естетичної та художньої парадигми за останні тридцять років.

Висновки. Вагому роль у встановлені кураторський стратегій відіграли особливості рольової орієнтації кураторів, які мали прямий вплив на еволюцію усієї сфери арт-посередництва. Конкретні напрямки становлення кураторських практик визначені нами як умовно «музейна» та «художня» лінії розвитку.

Музей розглядається в західному дискурсі про мистецтво як перша відкрита форма кураторських практик, в контексті якої виникають основні функціональні принципи цього виду художньої діяльності. Окремо звернемо увагу на те, що глобальність музейної репрезентації жодним чином не применшує ролі власне художнього музею. Саме образотворче мистецтво відіграло роль експериментального майданчика для інтерпретації кураторських стратегій.

У межах «музейної» лінії відбувається відкриття глядача як суб'єкта, а також виникає попит на нові кураторські ролі. Саме на основі експериментів у музейний проектах образотворчого мистецтва формується виклик історичної ретроспективи, який актуалізує новітню роль куратора-художника. Потреба в переосмисленні встановлених мистецьких ієрархій (автор, шедевр, стиль тощо) призводить до більш ґрунтовного документування експозицій та породжує нові типи виставкових джерел (каталоги, арт-буки, концептуальні альбомні дослідження тощо).

«Художня» лінія дозволяє представити кураторський процес як органічну частину виробництва мистецтва. Концептуальні засади цього напрямку в еволюції кураторських практик базуються на прагненні художників бути незалежними від офіційних і часто консервативних установ, що провокую появу феномену незалежної виставки. Самостійний пошук «свого» глядача природно порушує баланс між виробниками та споживачами мистецтва, що актуалізує посередницьку роль куратора. Як і у випадку із «музейною» лінією, куратор в другій половині XX ст. поступово приєднує функціонал автора-митця, виступаючи не тільки від імені незалежних художників, але й з точки зору власного мистецького статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Acord S. Art installation as knowledge assembly: Curating contemporary art. Artistic Practices. Routledge, 2014. P. 151-165.
2. Altshuler B. Art by Instruction and the Pre-History of do it. Do It: The Compendium / Independent Curators Internationa l / D.A.P; First edition; by Hans Ulrich Obrist (Editor), Kate Fowle (Foreword), Bruce Altshuler (Contributor), 2013. P. 29-43.
3. Altshuler B. The Art Market and exhibitions of the avant-garde. Baldacci, C., Ricci, C., & Vettese, A. (first ed.). Double trouble in exhibiting the contemporary: Art fairs and shows, 2020. P. 47-55.
4. Anam K., Simatupang, L. P., & Wisetrotomo, S. Different Types of Curators Based on Field of Work and Responsibilities in OHD Museum. *Lekesan: Interdisciplinary Journal of Asia Pacific Arts*, 2022. №5(2). P. 72-81.
5. Derieux F. Harald Szeemann: Individual Methodology. Zurich: JRP Ringier Kunstverlag & Le Magasin: Centre National d'Art Contemporain de Grenoble, 2007, 240 p.
6. Duncan C. The art museum as a ritual. The Art of Art History: A Critical Anthology. Vol. Oxford history of art. New ed. Oxford University Press, 2009. P. 424-434.
7. Eamon C. 53rd Venice Biennale. *Public.* 2009. №40. P. 148-151.
8. Flynn A. U. Relational Art. The International Encyclopedia of Anthropology. Hilary Callan and Simon Coleman (eds.). London: Wiley New Jersey: Wiley-Blackwell, 2022. P. 1-6.
9. Haas J. The changing role of the curator. *Fieldiana. Anthropology*, 2003. № 36. P. 237-242.
10. Hammond A., Berry, I., Conkelton, S., Corwin, S., Franks, P., Hart, K., ... & Stomberg J. The role of the university art museum and gallery. *Art Journal*, 2006. №65(3). P. 20-39.
11. Hooper-Greenhill E. Changing values in the art museum: Rethinking communication and learning. *International journal of heritage studies*, 2000. №6(1). P. 9-31.
12. Horie C. Who is a curator? *Museum Management and Curatorship*, 1986. №5(3). P. 267-272.
13. Lubar S. Inside the lost museum: Curating, past and present. Harvard University Press, 2017, 416 p.
14. Mahony E. Curatorial activism: towards an ethics of curating by Maura Reilly, London: Thames & Hudson, 2018. *Curator: The Museum Journal*, 2018. №61(3). P. 507-512.
15. Millner, J. Making worlds: Venice Biennale-2009. *Eyeline*, 2009. №70. P. 51-55.
16. New Media in the White Cube and Beyond: Curatorial Models for Digital Art by Christiane Paul. *Leonardo Reviews Quarterly,* 2010. №1.01. P. 34-35.
17. O'Neill, P. The curatorial turn: from practice to discourse. Issues in curating contemporary art and performance, 2007. №25. P. 13-28.
18. Obrist, H. U., Bovier, L., & Theiler, B. A brief history of curating. Zurich: JRP/Ringier, 2008. 246 p.
19. Ostling S. How might recent theorisation of 'the curatorial'be valuable to the 'artist as curator'in the context of the art school environment? *ACUADS Annual Conference, QUT Creative Industries Faculty, Brisbane*, 2016. P. 29-30.
20. Reilly, M., & Lippard, L. R. Curatorial activism: Towards an ethics of curating. London: Thames & Hudson, 2018, 240 p.
21. Rui Oliveira Lopes. Museum curation in the digital age. The Future of Creative Work: Creativity and Digital Disruption. Edward Elgar Publishing: London, 2020. P. 123-139.
22. Schertz, P. J. The curator as scholar and Public spokesperson. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 2015, №3(3). P. 277-282.
23. Schuppert, M. Learning to Say No, the Ethics of Artist-Curator Relationships. *Philosophies*, 2021, №6(1). V. 16. P. 1-13.
24. Villeneuve, P. Considering competing values in art museum exhibition curation. *Towards a Museum of Mutuality: Stedelijk Studies Issue*, 2019. №8, 1-11.
25. Watkins J. Polemic: The curator as artist. *Art Monthly (Archive: 1976-2005)*, 2005. №111. P. 27.
26. Weinberg L. Curating Immateriality: In Search for Spaces of The Curatorial. A Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of PHD at Goldsmiths, University of London, Department of Art, 2015, 388 p.
27. Wendt S. All the World's Histories: At The 59th Venice Biennale. *Nka: Journal of Contemporary African Art,* 2023. №52(1). P. 120-135.
28. Wielocha A. Between curator and the artist: a problem of authority. Authenticity in Transition: Changing Practices in Art Making and Conservation / NeCCAR 2014 conference «Authenticity in Transition». London: Archetype Books, 2016, 224 p.
29. Wolff A., & Mulholland P. Curation, curation, curation. Proceedings of *the 3rd Narrative and Hypertext Workshop* (2013, Paris, France), 2013. №1-3.P. 1-5.
30. Zolberg, V. L. Conflicting visions in American art museums. *Theory and Society*, 1981. №10. P. 103-125.

REFERENSES

1. Acord, S. (2014). Art installation as knowledge assembly: Curating contemporary art. In Artistic Practices, Routledge, 151-165.

2. Altshuler, B. (2013). Art by Instruction and the Pre-History of do it. Do It: The Compendium / Independent Curators Internationa l / D.A.P; First edition; by Hans Ulrich Obrist (Editor), Kate Fowle (Foreword), Bruce Altshuler (Contributor), 29-43.

3. Altshuler, B. (2020). The Art Market and exhibitions of the avant-garde. Baldacci, C., Ricci, C., & Vettese, A. (first ed.). Double trouble in exhibiting the contemporary: Art fairs and shows, 47-55.

4. Anam, K., Simatupang, L. P., & Wisetrotomo, S. (2022). Different Types of Curators Based on Field of Work and Responsibilities in OHD Museum. Lekesan: Interdisciplinary Journal of Asia Pacific Arts, 5(2), 72-81.

5. Derieux, F. (2007). Harald Szeemann: Individual Methodology. Zurich: JRP Ringier Kunstverlag & Le Magasin: Centre National d'Art Contemporain de Grenoble, 2007, 240 p.

6. Duncan, C. (2009). The art museum as a ritual. The Art of Art History: A Critical Anthology. Vol. Oxford history of art. New ed. Oxford University Press, 424-434.

7. Eamon C. (2009). 53rd Venice Biennale. Public, (40, 148-151.

8. Flynn, A. (2022). Relational Art. The International Encyclopedia of Anthropology. Hilary Callan and Simon Coleman (eds.). London: Wiley New Jersey: Wiley-Blackwell, 1-6.

9. Haas, J. (2003). The changing role of the curator. Fieldiana. Anthropology, (36), 237-242.

10. Hammond, A., Berry, I., Conkelton, S., Corwin, S., Franks, P., Hart, K., ... & Stomberg, J. (2006). The role of the university art museum and gallery. Art Journal, 65(3), 20-39.

11. Hooper-Greenhill, E. (2000). Changing values in the art museum: Rethinking communication and learning. International journal of heritage studies, 6(1), 9-31.

12. Horie, C. (1986). Who is a curator? Museum Management and Curatorship, 5(3), 267-272.

13. Lubar, S. (2017). Inside the lost museum: Curating, past and present. Harvard University Press, 416 p.

14. Mahony, E. (2018). Curatorial activism: towards an ethics of curating by Maura Reilly, London: Thames & Hudson, 2018. Curator: The Museum Journal, (61:3), 507-512.

15. Millner, J. (2009). Making worlds: Venice Biennale 2009. Eyeline, (70), 51-55.

16. New Media in the White Cube and Beyond: Curatorial Models for Digital Art by Christiane Paul (2010). Leonardo Reviews Quarterly, (1.01), 34-35.

17. O'Neill, P. (2007). The curatorial turn: from practice to discourse. Issues in curating contemporary art and performance, (25), 13-28.

18. Obrist, H. U., Bovier, L., & Theiler, B. (2008). A brief history of curating. Zurich: JRP/Ringier, 243 p.

19. Ostling, S. (2016). How might recent theorisation of 'the curatorial'be valuable to the 'artist as curator'in the context of the art school environment? ACUADS Annual Conference, QUT Creative Industries Faculty, Brisbane, 29-30.

20. Reilly, M., & Lippard, L. R. (2018). Curatorial activism: Towards an ethics of curating. London: Thames & Hudson, 240 p.

21. Rui O. L. (2020). Museum curation in the digital age. The Future of Creative Work: Creativity and Digital Disruption. Edward Elgar Publishing: London, 123-139.

22. Schertz, P. J. (2015). the curator as scholar and Public spokesperson. Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies, 3(3), 277-282.

23. Schuppert, M. (2021). Learning to Say No, the Ethics of Artist-Curator Relationships. Philosophies, 6(1), 16, 1-13.

24. Villeneuve, P. (2019). Considering competing values in art museum exhibition curation. Towards a Museum of Mutuality: Stedelijk Studies Issue, (8), 1-11.

25. Watkins, J. (1987). Polemic: The curator as artist. Art Monthly (Archive: 1976-2005), (111), 27.

26. Weinberg, L. (2015). Curating Immateriality: In Search for Spaces of The Curatorial. A Thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree of PHD at Goldsmiths, University of London, Department of Art, 388 p.

27. Wendt, S. (2023). All the World's Histories: At The 59th Venice Biennale. Nka: Journal of Contemporary African Art, 52(1), 120-135.

28. Wielocha, A. (2016). Between curator and the artist: a problem of authority. Authenticity in Transition: Changing Practices in Art Making and Conservation / NeCCAR 2014 conference «Authenticity in Transition». London: Archetype Books, 224 p.

29. Wolff, A., & Mulholland, P. (2013). Curation, curation, curation. Proceedings of the 3rd Narrative and Hypertext Workshop; Paris, France (1-3), 1-5.

30. Zolberg, V. L. (1981). Conflicting visions in American art museums. Theory and Society, (10), 103-125.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 784.6(477)«2014/...»:316.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-20

Світлана ЗАРЯ,
orcid.org/0000-0001-8047-7068
кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри естрадного співу
Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв
(Київ, Україна) svetazarya@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ ЕСТРАДНЕ ВОКАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ПІСЛЯ 2014 РОКУ

У статті досліджено, як суспільні та культурні трансформації в Україні, що відбувалися протягом останніх десятиліть, вплинули на українське естрадне вокальне мистецтво. Це дослідження висвітлює ключові аспекти трансформації як ідейно-смислового наповнення, так і візуально-технічного оформлення естрадного вокального мистецтва. В роботи проаналізовано, як в українській естрадній пісні значно посилились патріотичні настрої та громадянська свідомість. Музика стала потужним інструментом для осмислення національної ідентичності та відображення історичних викликів події «Революції Гідності», яка стала переломним моментом, що значно вплинула на тематику та роль естрадної пісні. Музика перетворилася на потужний інструмент громадянського спротиву та єднання, а її тексти набули соціально-політичної тематики. Вокальні твори цього періоду стали гімнами боротьби за власні цінності, гідність та європейський вибір. Крім того, розглянуто, як відомі естрадні виконавці адаптували свою творчість та репертуар до нових реалій, підтверджуючи гнучкість та життєздатність української музичної сцени. Після 2014 року та особливо з початком повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, українська естрада пережила кардинальне переформатування. Відбулося масове відмежування від російського контенту та переосмислення ролі музики. Пісня перетворилася на найпотужніший засіб підтримки, боротьби та героїзму нації. Творчість Андрія Хливнюка, гурту «Антитіла», Артема Пивоварова та інших стала музичною хронікою війни, що підіймає бойовий дух. Сучасне українське естрадне вокальне мистецтво не лише розважає, а й виконує важливі соціальні функції, відбиваючи ментальні зміни суспільства, його боротьбу та незламний дух.

Ключові слова: *естрадне вокальне мистецтво, суспільні процеси, «Революція Гідності», війна, ідентичність, музична історія.*

Svitlana ZARIA,
orcid.org/0000-0001-8047-7068
Can PhD in Arts,
Associate Professor Head of the Pop Singing Department
Kyiv Municipal Academy of Circus and variety Arts
(Kyiv, Ukraine) svetazarya@gmail.com

UKRAINIAN POP VOCAL ART AS A REFLECTION OF SOCIAL PROCESSES AFTER 2014

The article examines how social and cultural transformations in Ukraine over the past decades have influenced Ukrainian pop vocal art. This study highlights key aspects of the transformation of both the ideological and semantic content and the visual and technical design of pop vocal art. The work analyzes how patriotic sentiments and civic consciousness have significantly increased in Ukrainian pop songs. Music has become a powerful tool for understanding national identity and reflecting the historical challenges of the Revolution of Dignity, which was a turning point that significantly influenced the themes and role of pop songs. Music has become a powerful tool for civil resistance and unity, and its lyrics have taken on socio-political themes. Vocal works of this period have become anthems of the struggle for one's own values, dignity, and European choice. In addition, the article examines how famous pop performers adapted their work and repertoire to the new realities, confirming the flexibility and vitality of the Ukrainian music scene. After 2014, and especially with the start of Russia's full-scale invasion in 2022, Ukrainian pop music underwent a radical reformatting. There was a mass distancing from Russian content and a rethinking of the role of music. Songs became the most powerful means of support, struggle, and heroism for the nation. The work of Andriy Khlyvnyuk, the band «Antytila», Artem Pivovarov, and others became a musical chronicle of the war, raising morale. Contemporary Ukrainian pop vocal art not only entertains but also performs important social functions, reflecting the mental changes in society, its struggle, and its indomitable spirit.

Key words: *pop vocal art, social processes, Revolution of Dignity, war, identity, music history.*

Постановка проблеми. Українське естрадне вокальне мистецтво, як і будь-яка форма культурного вираження, не існує ізольовано від суспільно-історичних подій. Естрадне вокальне мистецтво, як культурний феномен, виступає індикатором та активним чинником суспільних трансформацій. Починаючи з 2014 року, Україна пережила низку безпрецедентних викликів, таких як «Революція Гідності», початок війни на Донбасі та, особливо, повномасштабне вторгнення росії у 2022 році. Ці події докорінно змінили свідомість нації, її цінності та уявлення про власну ідентичність. Саме в цей період українська естрада перейшла від суто розважальної функції до виконання важливих суспільно-політичних завдань, стала інструментом громадянського спротиву, засобом осмислення національної ідентичності та відображенням незламного духу народу. Відбулося масове відмежування від російського культурного простору та переформатування музичної сцени.

Проблема полягає в тому, що науковці ще недостатньо вивчили, як саме ці зміни вплинули на українське естрадне вокальне мистецтво. Ми бачимо ці зміни щодня, але мало хто досліджував як вони позначились на творчість, публіку та на саму роль музики в суспільстві. Існують окремі публіцистичні матеріали, присвячені цій темі, але комплексний, системний аналіз ідейно-смислового наповнення, візуально-технічного оформлення та соціальної ролі естрадної пісні в контексті сучасних історичних подій залишається недостатньо вивченим. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового аналізу цих процесів, що дозволить не лише зафіксувати унікальний історичний період у розвитку української музики, а й з'ясувати, як естрадне вокальне мистецтво перетворилося на музичну хроніку війни та боротьбу за власні цінності.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика естрадного вокального мистецтва, його історії та сучасності знайшла своє відображення у працях вітчизняних науковців, які досліджували цю сферу з різних ракурсів. В. Дутчак (Дутчак, 2022) досліджувала феномен української музики як дзеркала суспільно-політичних змін. А. Бойчук (Бойчук, 2019) розглядала естрадне мистецтво співу у контексті сучасних викликів. М. Головкова (Головкова, 2022) та Н. Овсяннікова (Овсяннікова, 2023) акцентували увагу на сучасній проблематиці естрадного мистецтва та трансформаційних процесах естрадної музики в культурному просторі України. У контексті взаємозв'язку музики та політичних подій, К. Ковтун (Ковтун, 2024) аналізувала участь шоу-бізнесу в «Помаранчевій революції» та «Революції Гідності», що створює історичний контекст для розуміння нинішніх процесів. Д. Шурхало (Шурхало, 2023) та О. Дудар (Дудар 2017) досліджували «Революцію гідності». С. Заря та Н. Єфименко (Заря, Єфименко, 2025) досліджували вплив трансформаційних процесів у суспільстві на зміст та форми українського естрадного вокального мистецтва. Крім того, важливе значення мають законодавчі акти, як Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (Закон Рада, 2019), який значно вплинув на мовну ситуацію в музичній індустрії. Незважаючи на наявність досліджень, які частково торкаються питань впливу суспільних процесів на музику, комплексного, системного аналізу впливу після 2014 року на українське естрадне вокальне мистецтво не достатньо. Це й зумовлює актуальність даної роботи.

Метою статті є комплексний аналіз трансформаційних процесів в українському естрадному вокальному мистецтві після 2014 року та визначення його ролі як відображення суспільних змін.

Виклад основного матеріалу. Українське естрадне вокальне мистецтво є складним та багатогранним феноменом, що виходить за межі суто естетичної та розважальної функції. Дослідження в контексті суспільних трансформацій є актуальним, оскільки пісня завжди виступала не лише як форма художнього самовираження, а й як потужний інструмент трансляції та формування ментальних та соціокультурних змін.

«Ввечері 21 листопада 2013 року, сотні людей вийшли на столичний Майдан Незалежності, протестуючи проти рішення влади призупинити підготовку до підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Так почався «Євромайдан», який через брутальні дії влади переріс у «Революцію гідності» (Шурхало, 2023). «Цей період, хоч і короткий, залишив значний слід у розвитку вокальної культури України. Під час «Революція гідності», музика стала одним з найважливіших інструментів об'єднання людей. Головна сцена на Майдані Незалежності в Києві перетворилася на величезний концертний майданчик, де постійно виступали як відомі українські виконавці, так і молоді, менш відомі гурти та солісти. Вони виконували пісні, що стали гімнами революції» (Заря, Єфименко, 2025: 2402).

Як стверджує О. Дудар – є топ-10 пісень «Революції гідності». Серед яких: «Вставай» – гурту «Океан Ельзи» (музика та слова С. Вакарчука); Гурт «Kozak System» з композицією «Брат за брата» (музика «Kozak System» на слова О. Положинського); українська народна пісні «Горіла сосна», яка була перероблена на слова («Горіла

шина, палала» та «Горіла бочка, диміла»); Польський гурт «Taraka» записавши трек «Podaj Rękę Ukrainie» і з цією піснею хлопці виступали на сцені; «Воїни світла» (автор пісні С. Михалок) гурту «Ляпис Трубецкой»; журналіст Р. Вінтонів більше відомий як Майкл Щур записав пісню «Гітарний перебор» (автор пісні Р. Вінтонів); «Ніколи ми не будемо братами», (автор пісні В. Пупшис та А. Дмитрук); «Pray For Ukraine» – Злата Огнєвіч (музика М. Некрасова, слова В. Некрасової); «Гей, пливе кача» гурту «Піккардійська Терція», ця пісня стала жалобним гімном Майдану, під час її виконання українці прощалися з усіма загиблими під час «Революції Гідності» (Дудар, 2017).

«Революція Гідності» підкреслила роль музики як потужного інструменту громадянського спротиву та вираження соціальної позиції. Після подій на Майдані багато артистів усвідомили свою відповідальність та вплив на суспільство, ставши більш свідомими своєї ролі. Ця тенденція почала формуватися ще під час «Помаранчевої революції», коли кількість пісень з патріотичним та соціально-політичним змістом помітно зросла. Однак саме Майдан остаточно показав, що велика сцена є не лише платформою для комерційних проєктів, але й доступною для тих, хто несе чітке послання, підкріплене народною підтримкою. Таким чином, період «Революції Гідності» став ключовим етапом в історії українського естрадного вокального мистецтва, продемонструвавши його здатність об'єднувати людей навколо спільних ідеалів і цінностей. Музика стала символом опору та солідарності, що значно розширило її функціональне призначення в суспільстві. Ідейно-смислове наповнення значно розширилося, включаючи теми національної гідності, патріотизму та боротьби, що раніше були менш поширеними. Пісні стали інструментом для вираження соціальної позиції. Це, своєю чергою, вплинуло на візуально-технічне оформлення. Музичні відеокліпи почали активно використовувати символіку, що відображає українську культуру, історію та сучасну боротьбу. Якщо раніше візуальний ряд часто був універсальним і відповідав світовим трендам, то після 2014 року помітним стало прагнення до автентичності та унікальності. Використання етнічних мотивів, традиційного одягу, пейзажів у кліпах стало звичним явищем. Технічно це проявилось у зростанні якості продакшену та більш винахідливих режисерських рішень, що дозволило створювати візуальні образи, які посилюють емоційний зв'язок з аудиторією та глибше розкривають зміст пісень.

Як стверджує К. Ковтун «мистецтво стало не просто відображенням подій, а й активним інструментом соціальних змін. З'явилися нові форми вуличного мистецтва, політичного перформансу, документального театру, які безпосередньо взаємодіяли з протестним рухом. Багато українських музикантів, наприклад, написали та виконали пісні, які об'єднували людей і підтримували дух боротьби» (Ковтун, 2024).

25 квітня 2019 року Верховна Рада України прийняла важливий Закон № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набрав чинності 16 липня 2019 року. Цей законодавчий акт не просто врегулював мовні норми, а й став головним рушієм для розвитку українськомовної музики. Закон відіграв ключову роль у переформатуванні українського естрадного вокального мистецтва. Він стимулював артистів створювати контент рідною мовою, що призвело до помітного зростання кількості україномовних пісень на радіо, телебаченні та в інших медіа. Завдяки цьому музична індустрія стала більш орієнтованою на національного слухача, сприяючи популяризації української культури (Закон Рада, 2019).

«XXI століття диктує нові умови, форми, методи популяризації масової поп-культури на ґрунті сформованих і реорганізованих певних традицій. Такий прорив від початку Незалежності України характеризується як сучасними мас-медійними технічними засобами, так і інтеграцією у світ потужного потоку розмаїтого пісенного багажу» (Бойчук, 2019: 34).

Головкова М. М. у своїй статті «сучасна проблематика дослідження естрадного вокального мистецтва: культурологічний вимір» підкреслює, що трансформаційні процеси соціокультурного простору є рушійними силами для постійного видозмінення естрадного вокального мистецтва (Головкова, 2022).

Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році стало ще потужнішим, поштовхом для змін в українському естрадному вокальному мистецтві, що призвело до повного переформатування галузі. Українська музика не лише відреагувала на події, а й перетворилася на важливий інструмент боротьби та національної консолідації. Відбулося масове відмежування від російського контенту, а пісня стала музичною хронікою війни, набуваючи нових, глибоких тем: як патріотизму, героїзму, болю, втрат і надії. Сучасне естрадне мистецтво виконує важливі соціальні функції, підтримуючи моральний дух, збираючи кошти на потреби ЗСУ та відображаючи ментальні зміни суспільства.

В умовах війни, коли суспільство переживає пригнічення та психологічне навантаження, пісня

стає ефективним каналом для вивільнення емоцій. Вона виконує функцію не лише культурного, а й заспокійливого засобу, допомагаючи людям впоратися зі стресом та відновити душевну рівновагу. Головним музичним символом української ідентичності та незламності, безперечно, є Державний Гімн України – «Ще не вмерла Україна». Цей твір, написаний Павлом Чубинським і Михайлом Вербицьким ще в 1862–1863 роках, і сьогодні лунає з особливою силою. Виконання Гімну різними естрадними артистами, такими як Тіна Кароль, KOLA, Злата Огнєвіч, DZIDZIO, Олександр Пономарьов та інші, підкреслює його універсальність та важливість для всіх українців. Широка популярність Гімну підтверджує, що музика в часи війни є не просто мистецтвом, а життєво необхідним елементом, що об'єднує та зміцнює дух нації. «Другою за популярністю після Гімну, в Україні стала пісня січових стрільців (на слова С. Чарнецького) «Ой у лузі червона калина». Вона уособлює сучасні виміри боротьби України за незалежність від росії, проти її військової агресії. Те, що саме ця пісня знайшла своє друге життя, видається невипадковим. Адже пісенна поезія українських Січових стрільців також створювалася в умовах відстоювання української державності, потреби воєнної боротьби України, утвердження національно-визвольної ідеології» (Дудчак, 2022: 722).

«Гурт «Бумбокс» здобув особливу популярність у 2022 році, коли його лідер Андрій Хливнюк, який вступив у тероборону, заспівав на тлі дзвіниці Софійського собору пісню «Ой у лузі червона калина». Цей виступ став символом українського спротиву російській агресії» (Овсяннікова, 2023: 122).

В умовах війни естрадне вокальне мистецтво стало потужним засобом емоційної та психологічної підтримки. Пісні, що оспівують скорботу та стійкість, відіграють ключову роль у вираженні та переживанні колективних емоцій.

Композиції, як: «Обійми» гурту «Океану Ельзи» (музика С. Вакарчука та Д. Дудко, слова С. Вакарчука); «Люди, як кораблі» гурту «Скрябіна» (музика та слова А. Кузьменко); «У мене немає дому» гурту «Один в каное» (музика У. Похмурського на слова І. Швайдак), «Антитіла» з твором «Фортеця Бахмут» (музика С. Вусика, слова Т. Тополі), Артем Пивоваров з піснею «Маніфест» (автор пісні А. Пивоваров) безпосередньо відображають досвід війни. Їх виконання на благодійних заходах або перегляд онлайн викликають емоційний відгук. Таким чином, естрадне вокальне мистецтво не лише допомагає пережити біль, а й активно впливає на формування психологічної стійкості та підтримує надію на майбутнє.

Естрадне вокальне мистецтво набуло потужної мобілізуючої сили. Пісні стали справжніми Гімнами протесту, символами свободи та національного єднання. Виконавці відіграли роль рупорів суспільних настроїв, виступаючи на Майдані. Музика гурту «Океан Ельзи» перетворилася на саундтрек революції. Цей етап закріпив за українською естрадою її суспільно значущу роль, показавши, що вона здатна формувати та транслювати національні цінності. Події 2014 року та особливо повномасштабне вторгнення у 2022 році докорінно змінили українську естраду. Відбувся масовий відхід від російськомовного контенту та переорієнтація на національні мотиви. Естрадна пісня перетворилася на важливий інструмент інформаційної боротьби та національного єднання. Творчість артистів не лише підіймає бойовий дух, але й виконує важливу функцію, допомагаючи суспільству переживати колективну травму. Багато пісень мають мотивуючий та надихаючий характер, оспівуючи силу духу, незламність, віру в перемогу. Вони заряджають енергією, спонукають до боротьби та опору, допомагають зберегти оптимізм навіть у найскладніших обставинах, що особливо важливо для учасників бойових дій та населення, що перебуває під постійними обстрілами, як пісня «Океану Ельзи» – «Все буде добре!» (музика та слова С. Вакарчука). Вона нагадує про цінності, за які варто боротися, про спільну мету та віру у справедливість.

Висновки. Українське естрадне вокальне мистецтво після 2014 року пережило докорінну трансформацію, перетворившись із комерційної індустрії на потужний інструмент відображення всіх суспільних змін. Цей процес можна умовно розділити на два ключові етапи: період після «Революції Гідності» та період повномасштабного вторгнення 2022 року.

Перший етап, що почався після Революції Гідності, став переломним моментом. Музика набула нових функцій, ставши засобом громадянського спротиву та єднання. Зросла кількість пісень з патріотичним та соціально-політичним змістом. Ці зміни були спричинені не тільки суспільними настроями, а й законодавчими змінами, зокрема, ухваленням Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що стимулював перехід артистів на рідну мову.

Другий етап, що почався у 2022 році, ознаменувався остаточним переформатуванням української естради. Музика стала справжньою хронікою війни, відображаючи весь спектр емоцій, від болю та скорботи до незламності та героїзму. Творчість Андрія Хливнюка, Артема Пивоварова,

гурту «Океан Ельзи», «Антитіла», та багатьох інших стала невіддільною частиною культурного фронту. Це підкреслило, що в умовах війни пісня виконує важливі психологічні функції, допомагаючи суспільству переживати травму та підтримувати бойовий дух.

Таким чином, естрадне вокальне мистецтво в Україні після 2014 року остаточно відмежувалося від російського культурного простору, набувши власної ідентичності. Трансформувалося як ідейно-смислове наповнення, так і візуально-технічне оформлення естрадного вокального мистецтва. Естрадне вокальне мистецтво продемонструвало свою гнучкість, здатність реагувати на історичні виклики та виконувати ключові соціальні функції, а саме: об'єднувати націю, формувати патріотичну свідомість та підтримувати незламний дух.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук А. С. Естрадне мистецтво співу у виклику сьогодення. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 25. С. 39–43.*
2. Головкова М. М. Сучасна проблематика дослідження естрадного вокального мистецтва: культурологічний вимір. *Культура і сучасність: альманах. 2022. № 1. С. 81–86.*
3. Дудар О. Музика Майдану: ТОП-10 пісень про Революцію Гідності. URL: https://dyvys.info/2017/11/21/muzyka-majdanu-top-10-pisen-pro-revolyutsiyu-gidnosti-video/ (дата звернення 27.06.2025)
4. Дутчак В. Г. Від музики Майдану до музики війни: український феномен. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 716–725.*
5. Закон України. Про забезпечення функціонування української мови як державної URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text (дата звернення 26.06.2025).
6. Заря С. В., Єфименко Н. М. Вплив трансформаційних процесів у суспільстві на зміст та форми українського естрадного вокального мистецтва. *Вісник науки та освіти. Випуск № 7(37) 2025, Київ с. 2399–2409.*
7. Ковтун К. А. Участь шоу-бізнесу в Помаранчевій революції і в Революції гідності. *Вісник Маріупольського державного університету, 2024, Вип. 28,* URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/culturology/article/view/234/230 (дата звернення 21.08.2025).
8. Овсяннікова Н. Ю. Трансформаційні процеси естрадної музики в сучасному культурному просторі України. *Мистецтвознавчі записки : зб. наук. пр. 2023. Вип. 44. С. 119–123.*
9. Шурхало Д. 10 років тому: як почався Євромайдан і чому переріс у «Революцію гідності». URL: https://www.radiosvoboda.org/a/yak-pochavsya-yevromaydan-i-yak-pereris-u-revolyutsiyu-hidnosti/32693781.html (дата звернення 20.07.2025).

REFERENCES

1. Boychuk, A. S. (2019). Estradne mystetstvo spivu u vyklyku sohodennia [Pop Vocal Art in the Face of Modern Challenges]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych: Vydavnychyi dim «Helvetyka», 25, 39–43* [in Ukrainian].
2. Holovkova, M. M. (2022). Suchasna problematyka doslidzhennia estradnoho vokalnoho mystetstva: kulturolohichnyi vymir [Contemporary Issues in the Study of Pop Vocal Art: A Cultural Dimension]. *Kultura i suchasnist: almanakh, (1), 81–86* [in Ukrainian].
3. Dudar O. Muzyka Maidanu: TOP-10 pisen pro Revoliutsiiu Hidnosti [Music of the Maidan: TOP 10 songs about the Revolution of Dignity]. Retrieved from https://dyvys.info/2017/11/21/muzykamajdanu-top-10-pisen-pro-revolyutsiyu-gidnosti-video/ (data zvernennia 27.06.2025)
4. Dutchak, V. H. (2022). Vid muzyky Maidanu do muzyky viiny: ukrainskyi fenomen [From the Music of Maidan to the Music of War: The Ukrainian Phenomenon]. *In The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 716–725* [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi [Law of Ukraine. On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text [in Ukrainian].
6. Zaria, S. V., & Yefymenko, N. M. (2025). Vplyv transformatsiinykh protsesiv u suspilstvi na zmist ta formy ukrainskoho estradnoho vokalnoho mystetstva [The Influence of Transformational Processes in Society on the Content and Forms of Ukrainian Pop Vocal Art]. *Visnyk nauky ta osvity, 7(37), 2399–2409* [in Ukrainian].
7. Kovtun, K. A. (2024). Uchast shou-biznesu v Pomaranchevii revoliutsii i v Revoliutsii hidnosti [The Participation of Show Business in the Orange Revolution and the Revolution of Dignity]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu, 28.* Retrieved from https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/culturology/article/view/234/230 [in Ukrainian].
8. Ovsiannikova, N. Yu. (2023). Transformatsiini protsesy estradnoi muzyky v suchasnomu kulturnomu prostori Ukrainy [Transformational Processes of Pop Music in the Contemporary Cultural Space of Ukraine]. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. pr., 44, 119–123* [in Ukrainian].
9. Shurkhalo, D. (2023). 10 Years Ago: How Euromaidan Began and Why It Grew into the «Revolution of Dignity». *Radio Free Europe/Radio Liberty.* Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/yak-pochavsya-yevromaydan-i-yak-pereris-u-revolyutsiyu-hidnosti/32693781.html [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 2-535(=161.2):929 Й. Сліпий
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-21

Ганна КАРАСЬ,
orcid.org/0000-0003-1440-7461
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри методики музичного виховання та диригування
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) hanna.karas@pnu.edu.ua

Леся РОМАНЮК,
orcid.org/0000-0003-0206-7420
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) lesia.romaniuk@pnu.edu.ua

МІСІЯ АРХІЄПИСКОПА ЙОСИПА СЛІПОГО У ЗБЕРЕЖЕННІ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ МУЗИКИ

Актуальність статті обумовлена значенням Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у збереженні української ідентичності та духовної музичної культури. Методологію дослідження визначають: історико-хронологічний метод (використаний для розгляду суспільно-політичних і культурних обставин розвитку української сакральної музики у XX столітті); системний метод (допоміг розглянути це явище у взаємозв'язках різних складових); аксіологічний метод (застосовано для визначення цінності внеску архієпископа Йосипа Сліпого (1892–1984) у збереження української музичної культури); культурологічний метод (забезпечив розгляд сакральної музики і церковного співу як складової частини української музичної культури).

Відзначено, що багатогранна діяльність архієпископа Й. Сліпого відбувалася у таких напрямках: розбудова духовних освітніх інституцій (Українська Католицька Богословська Академія у Львові, Український Католицький Університет в Римі), в котрих досліджувалася, вивчалася і пропагувалася сакральна музика; участь у реформуванні церковного співу на Соборах та Архієпархальних Синодах УГКЦ, реалізація настанов ІІ Ватиканського Собору; редагування часопису «Богословія», в котрому друкувалися дослідження сакральної музики; контакти з діячами музичної культури (Борис Кудрик, Андрій Гнатишин, Мирослав Антонович, Ярослав Бабуняк, Володимир Луців, Ігор Соневицький, Микола Філь, Мирон Федорів) та їх підтримка. Значення цієї діяльності для сучасного культурного процесу важко переоцінити, адже вона є прикладом для нинішніх духовних пастирів, продовжується в діяльності як окремих особистостей, так і багатьох інституцій. Відзначено, що багатогранна діяльність архієпископа Й. Сліпого була спрямована на збереження української національної ідентичності, розбудову УГКЦ, збереження музичної культури українського народу.

Ключові слова: *українська сакральна музика, церковний спів, Українська Греко-Католицька Церква, синод, собор, архієпископ Йосип Сліпий, реформа.*

Hanna KARAS,
orcid.org/0000-0003-1440-7461
Doctor of Art History, Professor,
Professor at the Department of Methods of Music Education and Conducting
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) hanna.karas@pnu.edu.ua

Lesia ROMANIUK,
orcid.org/0000-0003-0206-7420
Ph.D. of Art Studies, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Music Studies and Folk
Instrumental Art Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) lesia.romaniuk@pnu.edu.ua

THE MISSION OF ARCHBISHOP JOSEPH SLIPYI IN THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SACRED MUSIC

The relevance of the article is due to the importance of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in preserving Ukrainian identity and spiritual musical culture. The research methodology is determined: the historical-chronological

method (was used to consider the socio-political and cultural circumstances of the development of Ukrainian sacred music in the 20th century); the systemic method (helped to consider this phenomenon in the interrelationships of various components); the axiological method (was used to determine the value of the contribution of Archbishop Joseph Slipyi (1892–1984) to the preservation of Ukrainian musical culture); the culturological method (provided the consideration of sacred music and church singing as an integral part of Ukrainian musical culture).

It was noted that the multifaceted activities of Archbishop Y. Slipyi took place in the following areas: the development of spiritual educational institutions (Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv, Ukrainian Catholic University in Rome), in which sacred music was researched, studied and promoted; participation in the reform of church singing at the Councils and Archdiocesan Synods of the UGCC, implementation of the guidelines of the Second Vatican Council; editing the journal «Bogosloviya», which published studies of sacred music; contacts with figures of musical culture (Boris Kudryk, Andriy Hnatyshyn, Myroslav Antonovych, Yaroslav Babunyak, Volodymyr Lutsiv, Ihor Sonevytskyi, Mykola Fil, Myron Fedoriv) and their support. The significance of this activity for the modern cultural process is difficult to overestimate, as it is an example for current spiritual shepherds and continues in the activities of both individuals and many institutions. It is noted that the multifaceted activities of Archbishop J. Slipyi was aimed at preserving Ukrainian national identity, developing the UGCC, and preserving the musical culture of the Ukrainian people.

Key words: *Ukrainian sacred music, church singing, Ukrainian Greek Catholic Church, synod, a council, Archbishop Joseph Slipyi, reform.*

Постановка проблеми. Християнська церква, зважаючи на її організаційну стабільність, тяглість та важливу суспільну функцію, відіграла ключову роль у збереженні ідентичності українців, розвитку українського музичного мистецтва, яке впродовж століть засвідчує тісний взаємовплив релігії та духовної культури. Вагомою постаттю у розвитку Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), збереженні і розвитку духовної музичної культури є архієпископ Йосип Сліпий (1892–1984).

Аналіз досліджень. Багатогранна діяльність архієпископа Й. Сліпого у справі розбудови церкви висвітлена в чисельних дослідженнях науковців України та діаспори. Його ролі у справі збереження і розбудови музичної культури українців за кордоном присвячені монографія (Карась, 2012) і статті Г. Карась (Карась, 2014: 233–240), В. Дутчак і О. Фабрики-Процької (Дутчак, 2025: 131–139), М. Пронюк (Пронюк, 2024: 380–384), однак питання діяльності архієпископа Йосипа Сліпого у збереженні та розвитку української церковної музики, особливо у перший період його служіння церкві, залишається мало висвітленим.

Мета статті – охарактеризувати місію архієпископа Йосипа Сліпого у збереженні та розвитку української сакральної музики.

Виклад основного матеріалу. Українська сакральна музика, беручи свої початки з часу прийняття Київською Руссю християнства у X столітті, досягає свого найвищого розвитку (за висловом Б. Кудрика це її «золота доба») у творчості композиторів XVII–XVIII ст. (М. Березовського, А. Веделя та Д. Бортнянського). В цей час в Галичині багатоголосий церковний спів, нотодрукування розвивається завдяки братствам, особливо Львівському. Я. Ісаєвич наголошує, що у братських школах великої уваги надавали навчанню музики, насамперед багатоголосого хорового співу. За свідченням матеріалів Ставропійського архіву збереглося кілька десятків чудових концертів на 3–12 голосів, котрими братський учнівський хор зачаровував віруючих (Ісаєвич, 2002: 11). Головними посібниками для вивчення нотної грамоти були рукописні та друковані Ірмологіони. На початку XIX століття церковний спів тут занепадає і лише завдяки єпископу Івану Снігурському, який в 1830-х роках засновує в Перемишлі першу в Галичині музичну школу та катедральний хор, розпочинається новий його період, започаткований композиторською творчістю представників «перемишльської школи» М. Вербицького та І. Лаврівського, їх послідовників В. Матюка, П. Бажанського, М. Кумановського, П. Любовича та інших. Всі вони були священиками, отже музична творчість для них не була професією. На думку Л. Кияновської цей період «… із значними перервами, зумовленими різними історичними та суспільними причинами, – не переривався остаточно і сьогодні, отримавши цікаве і плідне продовження в творчості мистців західноукраїнського регіону» (Кияновська, 2002: 140). Досягнення цієї композиторської школи та приклад єпископа І. Снігурського у підтримці церковної музики і співу мали дієве продовження у першій половині XX століття.

Щоправда, на початку цього неспокійного століття церковний спів знову занепав, про що з тривогою писав видатний композитор Станіслава Людкевича у статті «Справа нашого церковного співу» у 1921 році. В ній митець згадує про першу спробу реформування церковного співу у 1919 році під проводом митрополита А. Шептицького. Була розроблена анкета, створено секції (видавничу і організаційну), однак невдовзі справа зупинилася (Людкевич, 1921). Відгукуючись на цю спробу реформування і ставлячи перед собою завдання

задовольнити нагальну потребу галицьких церковних хорів, С. Людкевич укладає у 1922 році збірку літургійних і церковних пісень (Збірник, 1922). Композитор надіявся, що кращі умови національно-культурного життя Галичини дадуть змогу провести подальшу роботу з аранжування духовної музики та створення авторського циклу Служби Божої послідовно і систематизовано. На жаль, цього не сталося – композитор вже не повернувся до жанру Літургії, тим самим була втрачена можливість розвитку цього жанру в Галичині протягом всього ХХ століття.

Діяльність визначних постатей УГКЦ митрополита Андрея Шептицького та отця Йосифа Сліпого тісно пов'язана з її розвитком та суспільно-політичними подіями того часу. Постать останнього надзвичайно цікава. Великий інтелектуал, тонкий аналітик, дослідник і вчений, аристократ духу, він був одночасно знавцем мистецтва і музики. Й. Сліпий розумів визначальне значення духовності, освіти і культури для існування та розвитку української нації в умовах відсутності власної державності і зробив дуже багато для їх відродження. Становлення його великої і яскравої індивідуальності відбувалося під безпосереднім впливом митрополита Андрея Шептицького.

У 1919 році митрополит А. Шептицький відкриває у Духовній Семінарії у Львові богословський факультет, на якому в 1922 році Йосиф Сліпий стає професором догматики, а в 1925 – її ректором. У 1928 році факультет перетворюється на Богословську Академію і її очолює Й. Сліпий. За наукові заслуги і активність у розбудові культурно-національного і релігійного життя Й. Сліпого обрано у 1930 році дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Духовна Семінарія відігравала велику роль у різних ділянках церковного, освітньо-культурного та громадського життя. Її закінчили у свій час М. Шашкевич, М. Устиянович, А. Могильницький. Звідси вийшли перші організатори хорів та диригенти М. Копко, Г. Шашкевич, композитори М. Вербицький, А. Вахнянин, В. Матюк, О. Нижанківський.

Отець ректор Й. Сліпий заохочував студентів-богословів до різних видів діяльності, які сприяли б їх всебічному розвитку, як духовному та і інтелектуальному. Існувало товариство – так звана Читальня імені Маркіяна Шашкевича, метою якої було поширення знань студентів з літератури, суспільних наук та залучення майбутніх священиків до громадської роботи на парафіях. Читальня мала різні секції, серед яких і музична. Саме тут виявлялися поодинокі таланти, музиканти-композитори. При Семінарії існував знаменитий хор, яким особисто опікувався отець ректор, влаштовувалися літературно-музичні вечори.

До викладання в Українській Католицькій Богословській Академії (далі – УКБА) у Львові запрошувалися і світські вчені. Зокрема, визначний українських композитор, піаніст, музикознавець і педагог Борис Кудрик (1897–1952). Здобувши музичну освіту у Віденській академії музики (1915–1918), молодий вчений під керівництвом видатного польського історика музики, професора Адольфа Хибінського на музикологічному відділі Львівського університету Яна Казимира у 1932 році захищає дисертацію «Історія української музики в Галичині в епоху 1829–1873 рр. (від створення першого хору греко-католицької катедри в Перемишлі у 1829 р. – до смерті І. Лаврівського в 1873 р.)» (Кудрик, 1932). В УКБА Б. Кудрик працював на запрошення митрополита А. Шептицького у 1933–1939 роках.

В цьому навчальному закладі він читає курс історії української церковної музики, згодом створює при Академії Інститут церковної музики, «… який передбачав ширші наукові студії української церковної музики. Формує спеціальну церковно-музичну бібліотеку. В цей же час значно розширює свою дисертацію й доповнює її матеріалом з інших історичних періодів, в 1937 р. публікує під назвою «Огляд історії української церковної музики». Окремі розділи монографії з'являються друком у львівській періодиці» (Ясиновський, 1995: 4). Зокрема, у часописі «Богословія» надруковано розділ про М. Вербицького (Кудрик, 1937а), участь духовенства в галицько-українській музичній культурі (Кудрик 1938), про добу партесного співу (Кудрик,1937б). Слід відзначити, що цей часопис, головним редактором котрого був Й. Сліпий, присвячувався питанням історії Церкви в Україні, філософії, теології, релігієзнавства, видавався у 1923–1938 рр. у Львові Українським Богословським науковим товариством (УБНТ).

Оглядаючи життєвий шлях Б. Кудрика, В. Витвицький привертає увагу до його наукової діяльності, вважав значним досягненням його монографію. Музикознавець писав: «…Все таки є фактом незаперечним, що цією своєю працею Кудрик зробив почин для дослідження і впорядкування цілого ряду явищ в історії української музики і перевів аналізу церковних творів минулого з застосуванням повного музикологічно-дослідчого апарату» (Витвицький, 1989: 377). Ця монографія Б. Кудрика була надрукована у XIX томі праць Богословської Академії (1937), які появлялися у світ під редакцією о. д-ра Йосифа Сліпого (Світильник, 1973: 371).

Б. Кудрик викладає в УКБА з 1934–1935 навчального року історію церковної музики, історію музики (Світильник, 1973: 117, 120, 128, 135, 147, 149, 150). Надаючи великої уваги музиці, ректорат Академії організовує кафедру теорії музики, гармонії та музичних форм, керування котрою доручив йому. «З питомою йому пильністю й працьовитістю д-р Кудрик забрався реалізувати намічені пляни здобуваючи довіря слухачів, так що в короткому часі він був не лише викладачем свого предмету, але дорадником і душею музичного життя в мурах Богословської Академії. Він писав-компонував крім композицій і народніх пісень на роковини різних товариств, також пісні релігійного характеру, найбільше псалмів на пригідні свята в Богословській Академії, а також Службу Божу. Багато його невиданих творів пропало в Відні підчас його арештування большевиками» (Світильник, 1973: 512). З нагоди інавгурації 1932/1933 академічного року 9 жовтня 1932 року хор студентів під управою В. Жолкевича виконав псалом 112 «Хваліте, діти, Господа» (музика Б. Кудрика) та його композицію «Пісня неофітів» на тексти Т. Шевченка (Світильник, 1973: 517). З нагоди інавгурації 1934/1935 академічного року 7 жовтня 1934 року урочистості розпочалися виконанням цього ж псальма, який був присвячений «Хорові питомців в память 150-літнього ювілею заснування УКБА» і надрукований (Світильник, 1973, 151, 513). Про ці урочистості писала офіційна преса Апостольської столиці в Римі, згадувалося виконання твору Б. Кудрика (Світильник, 1976: 333–334). Коли ректорат Академії в 1933 році оголосив конкурс на музичну композицію Служби Божої, журі не визнало переможця серед авторів, які надіслали свої варіанти, і ректорат нагородив Службу Божу Б. Кудрика сумою в 100 зол. (Світильник, 1973: 512–513). Хор УКБА спільно зі «Львівським Бояном» 18 квітня 1937 року у святковому концерті з приводу 100-ліття появи «Русалки Дністрової» виконує твір Б. Кудрика «Великий єсть Бог» (з Руслановых псалмів) (Світильник, 1973: 522–523).

З початком Другої світової війни, яка вибухнула 1-го вересня 1939 року, з огляду на події, що розвивалися в Західній Україні, митрополит А. Шептицький 22 грудня 1939 року висвячує о. ректора Й. Сліпого на єпископа з правом наслідства. В цей період до німецької окупації єпископ Й. Сліпий допомагає митрополитові А. Шептицькому у провадженні Архиєпархії, а також Архиєпархального Синоду, який скликав Митрополит. На X сесії Архиєпархального Синоду 18 квітня 1941 року (за старим стилем) був прочитаний і обговорений проект Декрету про церковний спів та студії над Ірмологіоном з 1700 р. (Львів) і прийнятий на XI сесії 25 квітня (Протоколи, 2002). Виступ о. мітрата др. Й. Сліпого у дискусії засвідчує його знання та професійний підхід до особливостей хорового співу. Він звертає увагу на те, що не можна укладати музичні номери Вечірні та Утрені в залежності від того «чи є кому співати, чи нема», висловлюється за обов'язковість навчання семінаристів співу, за наявність у кандидатів духовного сану слуху і голосу (Протоколи, 2002: 213). До речі, ця крайня вимога є актуальною і сьогодні. Друга спроба реформування церковного співу в Галичині була свідченням турботи про його піднесення. Тобто, більше півстоліття тому найвищою ієрархією УГКЦ була усвідомлена і пропонована до реалізації програма розвитку церковної музики та наукових студій над Львівським першодрукованим Ірмологіоном. Більшість пунктів запропонованих Правил Декрету про церковний спів не втратили своєї актуальності і вимагають впровадження у життя Української Церкви.

Й. Сліпий дбав про чистоту обряду. Під час німецької окупації він очолює наукову комісію для перекладу Літургії українською мовою. В цей час митрополит А. Шептицький знову повернувся до питання церковного співу. «На одному із Передсоборових засідань до XIV Собору (16 листопада 1942) оголошено, що в справі церковного співу проф. Станіслав Людкевич «обіцяв свою співпрацю», а о. Мостюк з Перемишльської єпархії займеться *Гласоспіснцем*, тож митрополит має намір на найближчому Соборі запропонувати склад комісії для церковного співу. І на XIV Соборі 10 грудня нового стилю 1942 року ухвалено Організаційну комісію для церковного співу, до якої увійшли о. крилошанин Стефан Рудь, о. радник Йосиф Кишакевич і проф. Станіслав Людкевич» (Протоколи, 2002: 205).

Катаклізми середини XX століття, панування комуністичної ідеології та знищення УГКЦ на дали змоги зреалізувати ухвалу Архиєпархального Собору з питань церковної музики. Частково цю місію виконувала українська діаспора, адже саме віра батьків була фундаментом, на якому було побудовано українське громадсько-культурне життя в еміґрації і саме церква була одним з найважливіших джерел громадсько-суспільного порядку, організаційного життя українських еміґрантів. Релігія органічно включається у процеси культуротворення, одним з виявів якого є музична культура.

Серед найважливіших подій в історії Церкви XX століття – II Ватиканський Собор. Його мате-

ріали про церковний спів є важливими у контексті нашого дослідження. 25 січня 1959 року, на завершення тижня молитов про єдність християн, папа Іван XXIII повідомив про свій намір скликати вселенський собор. Після підготовчого етапу, 11 жовтня 1962 року собор був відкритий. У ролі спостерігачів були присутні представники протестантських і православних церков, а також закордонні делегації. Відбулося 4 великі сесії. Плодом праці соборових отців стало 16 документів: 4 конституції, 9 декретів, 3 декларації. Вчення II Ватиканського Собору та післясоборові постанови, що впроваджували літургійну реформу цього собору, сьогодні є основними документами Католицької Церкви щодо музичних проблем. Усвідомлення Церквою важливості музичної складової богослужіння відображено в окремому розділі Конституції про Святу Літургію (Про сакральну музику, 1996: 50–53), а також в інструкції Святої Конгрегації Обрядів від 5 березня 1967 року «Musicam sacram – de musica in sacra liturgia» (MUSICAM SACRAM, 1967). Паралітургійній музичній практиці присвячено окремий документ Святої Конгрегації Божого Культу вид 5 листопада 1987 року «Concerti nelle chiese» (CONCERTI, 1987). У всіх цих документах підкреслюються духовні трансцендентальні вартості церковної музики, вказується на спорідненість артистичного і релігійного переживання.

Саме кардиналу Й. Сліпому судилося виконувати місію реалізації настанов II Ватиканського Собору в українських громадах діаспори. Варто наголосити, що він подорожував до українських громад ще в 1930-х рр. як ректор Львівської Духовної семінарії (зокрема, в 1935 р. побував в Англії), а після визволення із сталінських тюрем, де він перебував довгі роки (1945–1963), Й. Сліпий очолив українську церкву у вигнанні, дбав про її структурне формування. Ним, зокрема, було засновано Український Католицький Університет в Римі, який відіграв значну роль у збереженні української музичної культури.

Для Східних Церков (в тому числі і для УГКЦ) II Ватиканський Собор ухвалив окремий Декрет «Конституцію для Східних Церков», на підставі якого 14 грудня 1966 р. в Римі була скликана конференція нашого Єпископату під проводом Верховного Архієпископа Йосифа Сліпого. На ній було обговорено ряд питань, в тому числі справу Богослужінь, літургічної мови, введено вживання української розмовної мови, проведене деякі скорочення в Службі Божій, намічено реформування церковного співу. Саме з цією метою при Єпархіях були створені Літургічні комісії, зокрема при Чиказькій кафедрі у США, до складу якої ввійшов композитор Мирон Федорів. Одним із завдань комісії було збереження традиційного самолівкового співу, котрий виявляє багатство й красу нашого обряду. Показово, що композитор-емігрант М. Федорів осмислює свою наукову діяльність як реформу українського церковного співу. Зокрема цій темі присвячена його праця «Напрямні праці літургічної комісії для українського церковного співу й церковних практик», опублікована 1968 року накладом Літургічної Комісії при Українській Католицькій Єпархії св. О. Миколая в Чикаго (Федорів, 1968). Зважаючи на те, що наклад цієї праці був замалий, вона була перевидана без змін основного тексту в 1971 році під назвою «Віднова, реформа чи злет до справжнього українського обряду за формою і змістом» у 1971 році з метою залучення до обговорення проблеми ширшого кола віруючих та читачів (Федорів, 1971). Практичним наслідком проголошених теоретичних міркувань М. Федоріва була ціла серія нотних видань Літургічної комісії – циклічні обрядові композиції автора. В цьому напрямку працювали композитори та диригенти діаспори (А. Гнатишин, М. Антонович, І. Соневицький, Я. Бабуняк, В. Луців, М. Філь).

Висновки. Підсумовуючи, слід відзначити, що багатогранна діяльність архієпископа Й. Сліпого була спрямована на збереження української національної ідентичності, розбудову УГКЦ, збереження музичної культури українського народу. Вона відбувалася у таких напрямках: розбудова духовних освітніх інституцій (Українська Католицька Богословська Академія у Львові, Український Католицький Університет в Римі), в котрих досліджувалася, вивчалася і пропагувалася сакральна музика; участь у реформуванні церковного співу на Соборах та Архієпархальних Синодах УГКЦ, реалізація настанов II Ватиканського Собору; редагування часопису «Богословія», в котрому друкувалися дослідження сакральної музики; контакти з діячами музичної культури (Борис Кудрик, Андрій Гнатишин, Мирослав Антонович, Ярослав Бабуняк, Володимир Луців, Ігор Соневицький, Микола Філь, Мирон Федорів) і їх підтримка. Значення цієї діяльності для сучасного культурного процесу важко переоцінити, адже вона є прикладом для нинішніх духовних пастирів, продовжується в діяльності як окремих особистостей, так і багатьох інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витвицький В. Життєвий шлях Бориса Кудрика. *Рогатинська земля*: зб. історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів / (Гол. ред У. Любович). Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто: Центральний Комітет «Рогатинщина», 1989. Том І. С. 374–379.

2. Дутчак В., Фабрика-Процька О. Культуротворча концепція діяльності кардинала Йосифа Сліпого в українському зарубіжжі. *Актуальні питання гуманітарних наук* / [ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видав. дім «Гельветика», 2025. Вип. 88. Том 1. С. 131–139.

3. Збірник літургічних і церковних пісень на основі народних напівів. Пісні до Служби Божої. Пісні воскресні. Пісні на Різдво Христове. Пісні принагідні [Ноти] / (Аранжував на міш. хор С. Людкевич). Львів, 1922.

4. Ісаєвич Я. Братства й українська музична культура XVI–XVIII століть. *Калофонія: наук. зб. статей і матеріалів з історії церковної монодії та гимнографії.* Львів: Вид-во ЛБА, 2002. Ч. 1. С. 8–18.

5. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття: монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.

6. Карась Г. Патріарх Йосип Сліпий в контексті музичної культури української діаспори. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово.* 2014. № 2 (26). С. 233–240.

7. Кияновська Л. Церковний спів галицької композиторської школи. *Калофонія: наук. зб. статей і матеріалів з історії церковної монодії та гимнографії.* Львів: Вид-во ЛБА, 2002. Ч. 1. С. 140–149.

8. Кудрик Б. Доба старшого українського т. зв. «партесного співу». *Богословія.* 1937. Т. XV. Кн. 1. С. 1–18.

9. Кудрик Б. Історія української музики в Галичині в епоху 1829–1873 рр. Рукопис, 1932. *Державний архів Львівської області. Ф. 26, оп. 4, спр. 345.*

10. Кудрик Б. Михайло Вербицький. *Богословія.* 1937. Т. XV. Кн. 4. С. 211–222.

11. Кудрик Б. Участь духовенства в галицько-українській музичній культурі. *Богословія.* 1938. Т. XVI. Кн. 4. С. 208–214.

12. Людкевич С. Справа нашого церковного співу. *Український вістник*. 1921. 2 серпня. Ч. 150 і 151.

13. Про сакральну музику. Глава VI. Конституція про святу Літургію. *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції. Декрети. Декларації*. Львів, 1996. С. 50–53.

14. Пронюк М. Співпраця Йосифа Сліпого з українськими митцями та науковцями у римський період його життя (1963–1984). *Культурологічний альманах*. Київ: Видав. дім «Гельветика», 2024. № 2. С. 380–384.

15. Протоколи і декрети церковних соборів про богослужбовий спів. *Калофонія: наук. зб. статей і матеріалів з історії церковної монодії та гимнографії.* Львів: Вид-во ЛБА, 2002. Ч. 1. С. 207–221.

16. Світильник істини: джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові, 1928–1929–1944: у 3 ч. / (Матеріали зібрав і опрацював д-р П. Сениця) Торонто; Чікаґо: накладом студентів Богословської академії, 1973. Ч. 1. 719 с.

17. Світильник істини: джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові, 1928–1929–1944: у 3 ч. / (Матеріали зібрав і опрацював д-р П. Сениця). Торонто; Чікаґо: накладом студентів Богословської академії, 1976. Ч. 2. 663 с.

18. Федорів М. Віднова, реформа чи змаг до справжнього українського обряду по формі і змісту. Чікаго, 1971. 64 с.

19. Федорів М. Напрямні праці літургічної комісії для українського церковного співу й церковних практик. Чікаго: Накладом Літургічної Комісії при Укр. Кат. Єпархії св. О. Миколая в Чікаго, 1968. 64 с.

20. Ясиновський Ю. Від редактора. *Кудрик Б. Огляд історії церковної музики.* Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. С. 3–5. (серія: Історія української музики. Вип. 1. Дослідження).

21. Concerti nelle chiese. Istruzione della congregazione per il culto divino. Roma, 1987. 5 Novembre. URL: https://www.cultodivino.va/content/dam/cultodivino/documenti/Istruzione-CCDDS-Concerti-nelle-Chiese-5-11-1987.pdf

22. Musicam sacram. Instruction on music in the liturgy. Second Vatican Ecumenical Council. 1967. 5 March. URL: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_instr_19670305_musicam-sacram_en.html

REFERENCES

1. Vytvytskyi, V. (1989). *Zhyttievyi shliakh Borysa Kudryka* [The Life Path of Boris Kudryk]. *Rohatynska zemlia: zb. istorychno-memuarnykh, etnohrafichnykh i pobutovykh materialiv / (Hol. red U. Liubovych).* Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto: Tsentralnyi Komitet «Rohatynshchyna». Tom I. Pp. 374–379. [in Ukrainian].

2. Dutchakm V. & Fabryka-Protska, O. (2025). *Kulturotvorcha kontseptsiia diialnosti kardynala Yosypa Slipoho v ukrainskomu zarubizhzhi* [The cultural concept of activity of Cardynal Joseph Slipyi in the Ukrainian diaspora.]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk / [red.-uporiad. M. Pantiuk, A. Dushniy, V. Ilnytskyi, I. Zymomria].* Drohobych : Vydav. dim «Helvetyka». Vyp. 88. Tom 1. Pp. 131–139. [in Ukrainian].

3. *Zbirnyk liturhichnykh i tserkovnykh pisen na osnovi narodnykh napiviv. Pisni do Sluzhby Bozhoi. Pisni voskresni. Pisni na Rizdvo Khrystove. Pisni prynahidni* (1922). [A Collection of Liturgical and Church Songs Based on Folk Songs. Songs for the Divine Service. Sunday Songs. Songs for Christmas. Occasional Songs] *[Noty] / (Aranzhuvav na mish. khor S. Liudkevych).* Lviv, 1922. [in Ukrainian].

4. Isaievych, Ya. (2002). *Bratstva y ukrainska muzychna kultura XVI–XVIII stolit* [Brotherhoods and Ukrainian Musical Culture of the 16th–18th Centuries]. *Kalofoniia: nauk. zb. statei i materialiv z istorii tserkovnoi monodii ta hymnohrafii.* Lviv: Vyd-vo LBA. Ch. 1. Pp. 8–18. [in Ukrainian].

5. Karas, H. (2012). *Muzychna kultura ukrainskoi diaspory u svitovomu chasoprostori XX stolittia* [Musical culture of the Ukrainian diaspora in the global space of the 20th century]: *monohrafiia.* Ivano-Frankivsk: Tipovit. 1164 s. [in Ukrainian].

6. Karas, H. (2014). *Patriarkh Yosyp Slipyi v konteksti muzychnoi kultury ukrainskoi diaspory* [Patriarch Joseph Slipyi in the context of the musical culture of the Ukrainian diaspora]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*. № 2 (26). Pp. 233–240. [in Ukrainian].

7. Kyianovska, L. (2002). *Tserkovnyi spiv halytskoi kompozytorskoi shkoly* [Church singing of the Galician composer school]. *Kalofoniia: nauk. zb. statei i materialiv z istorii tserkovnoi monodii ta hymnohrafii.* Lviv: Vyd-vo LBA. Ch. 1. Pp. 140–149. [in Ukrainian].

8. Kudryk, B. (1937). Doba starshoho ukrainskoho t. zv. «partesnoho» spivu» [The era of the older Ukrainian so-called «partes singing»]. *Bohosloviia*. T. XV. Kn. 1. Pp. 1–18. [in Ukrainian].

9. Kudryk, B. (1932). *Istoriia ukrainskoi muzyky v Halychyni v epokhu 1829–1873 rr.* [History of Ukrainian music in Galicia in the period 1829–1873]. *Rukopys, 1932. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti.* F. 26, op. 4, spr. 345. [in Ukrainian].

10. Kudryk, B. (1937). *Mykhailo Verbytskyi* [Mykhailo Verbytskyi]. *Bohosloviia.* 1937. T. XV. Kn. 4. Pp. 211–222. [in Ukrainian].

11. Kudryk, B. (1938). *Uchast dukhovenstva v halytsko-ukrainskii muzychnii kulturi* [Participation of the clergy in Galician-Ukrainian musical culture]. *Bohosloviia.* 1938. T. XVI. Kn.4. Pp. 208–214. [in Ukrainian].

12. Liudkevych, S. (1921). *Sprava nashoho tserkovnoho spivu* [The case of our church singing]. *Ukrainskyi vistnyk.* 1921. 2 serpnia. Ch. 150 i 151. [in Ukrainian].

13. *Pro sakralnu muzyku* (1996) [On sacred music]. *Hlava VI. Konstytutsiia pro sviatu Liturhiiu. Dokumenty Druhoho Vatykanskoho Soboru. Konstytutsii. Dekrety. Deklaratsii.* Lviv. Pp. 50–53. [in Ukrainian].

14. Proniuk, M. (2024). *Spivpratsia Yosyfa Slipoho z ukrainskymy myttsiamy ta naukovtsiamy u rymskyi period yoho zhyttia (1963–1984)* [Yosyf Slipyi collaboration with Ukrainian artists and scholars during the Roman period of his life (1963–1984)]. *Kulturolohichnyi almanakh.* Kyiv: Vydav. dim «Helvetyka». № 2. Pp. 380–384. [in Ukrainian].

15. *Protokoly i dekrety tserkovnykh soboriv pro bohosluzhbovyi spiv* (2002) [Protocols and decrees of church councils on liturgical singing]. *Kalofoniia: nauk. zb. statei i materialiv z istorii tserkovnoi monodii ta hymnohrafii*. Lviv: Vyd-vo LBA. Ch. 1. Pp. 207–221. [in Ukrainian].

16. *Svitylnyk istyny: dzherela do istorii Ukrainskoi Katolytskoi Bohoslovskoi Akademii u Lvovi, 1928–1929–1944: u 3 ch.* (1973) [Lamp of Truth: Sources to the History of the Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv, 1928–1929–1944: at 3 p.m.] */ (Materialy zibrav i opratsiuvav d-r P. Senytsia)* Toronto; Chikago: nakladom studentiv Bohoslovskoi akademii. Ch. 1. 719 s. [in Ukrainian].

17. *Svitylnyk istyny: dzherela do istorii Ukrainskoi Katolytskoi Bohoslovskoi Akademii u Lvovi, 1928–1929–1944: u 3 ch.* (1976) [Lamp of Truth: Sources to the History of the Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv, 1928–1929–1944: at 3 p.m.] */ (Materialy zibrav i opratsiuvav d-r P. Senytsia).* Toronto; Chikago: nakladom studentiv Bohoslovskoi akademii. Ch. 2. 663 s. [in Ukrainian].

18. Fedoriv, M. (1971). *Vidnova, reforma chy zmah do spravzhnoho ukrainskoho obriadu po formi i zmistu* [Renewal, reform or struggle for a truly Ukrainian rite in form and content]. Chikaho. 64 s. [in Ukrainian]

19. Fedoriv, M. (1968). *Napriamni pratsi liturhichnoi komisii dlia ukrainskoho tserkovnoho spivu y tserkovnykh praktyk* [Guidelines of the Liturgical Commission for Ukrainian Church Chant and Church Practices]. Chikaho: Nakladom Liturhichnoi Komisii pry Ukr. Kat. Yeparkhii sv. O. Mykolaia v Chikaho. 64 s. [in Ukrainian].

20. Yasynovskyi, Yu. (1995). *Vid redaktora* [From the editor]. *Kudryk B. Ohliad istorii tserkovnoi muzyky.* Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Pp. 3–5. (seriia: Istoriia ukrainskoi muzyky. Vyp. 1. Doslidzhennia). 3-5 [in Ukrainian].

21. *Concerti nelle chiese. Istruzione della congregazione per il culto divino* (1987) [Concerts in Churches. Instruction of the Congregation for Divine Worship]. Roma. 5 Novembre. URL: https://www.cultodivino.va/content/dam/cultodivino/documenti/Istruzione-CCDDS-Concerti-nelle-Chiese-5-11-1987.pdf [in Italian].

22. *Musicam sacram. Instruction on music in the liturgy. Second Vatican Ecumenical Council* (1967) [Musicam sacram. Instruction on Music in the Liturgy. Second Vatican Ecumenical Council]. 5 March. URL: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_instr_19670305_musicam-sacram_en.html [in Italian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 792.8:398:130.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-23

Дмитро КЛЯВІН,
orcid.org/0009-0005-9005-1067
доцент кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) dmytrokliavin@gmail.com

Володимир ПРЯНІЧНІКОВ,
orcid.org/0009-0009-4735-7780
старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) vladimirpryanik5@gmail.com

Людмила ПРЯНІЧНІКОВА,
orcid.org/0009-0002-5858-3985
викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) pryanichnikova64@gmail.com

КЛАСИЧНИЙ ТАНЕЦЬ ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД: РОЛЬ ХОРЕОГРАФА-ПОСТАНОВНИКА В АКТУАЛІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙ

У статті було проаналізовано роль хореографа-постановника в процесі актуалізації культурних традицій. З'ясовано, що в умовах повномасштабного вторгнення в Україні виникла потреба глибшого аналізу здатності хореографічного мистецтва бути інструментом трансляції культурної пам'яті та національної ідентичності. Зазначено, що у сучасній балетмейстерській практиці важливу роль відіграє класичний танець, який слугує фундаментом для розвитку хореографів і натхненням для нових творчих пошуків. Фольклорний танець, на відміну від класичного, репрезентує змодельовану художню реальність із яскраво вираженими регіональними ознаками. Наголошено на тому, що класичний і народний танець мають різну природу, проте їх поєднання набуває актуальності, особливо у кризові періоди, коли суспільство звертається до фольклору як опори та джерела самоідентифікації. Така інтеграція збагачує сценічну мову й укріплює національну ідентичність. Окреслено сучасні підходи до інтерпретації народного та класичного танцю у сценічних постановках: використання автентичних рухів, костюмів і музичних тем у новому сценічному контексті, художнє переосмислення фольклору, активізація участі аудиторії, використання інноваційних технологій. Розглянуто поняття стилізації, як один із підходів художнього переосмислення народного танцю. Проаналізовано особливості сучасної балетмейстерської практики в Україні, яка поєднує основи класичного танцю з фольклорними елементами. Особливу увагу приділено творчості Павла Вірського та Раду Поклітару як прикладам вдалої інтеграції традиційних і новаторських підходів. Розглянуто особливості стилізації народного танцю та сценічної інтерпретації літературних творів українських авторів. Класичний танець в Україні є формою культурного самовираження нації, де хореограф-постановник відіграє провідну роль у збереженні, оновленні та популяризації художньої традиції, забезпечуючи її життєздатність у мінливому культурному середовищі. Завдяки гармонійному поєднанню традицій і новаторства, хореограф здатен не лише зберегти культурну пам'ять, але й актуалізувати її, зробивши близькою та зрозумілою для сучасного глядача.

Ключові слова: *класичний танець, культурний код, хореограф-постановник, національна хореографія, художня традиція, інтерпретація фольклору, сценічне втілення, культурна ідентичність, українська література, балетмейстерська практика, спадщина, культурна трансмісія.*

Dmytro KLIAVIN,
orcid.org/0009-0005-9005-1067
Associate Professor at the Department of Choreographic and Art Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) dmytrokliavin@gmail.com

Volodymyr PRIANICHNIKOV,
orcid.org/0009-0009-4735-7780
Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) vladimirpryanik5@gmail.com

Liudmyla PRIANICHNIKOVA,
orcid.org/0009-0002-5858-3985
Lecturer at the Department of Choreography and Art Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) pryanichnikova64@gmail.com

CLASSICAL DANCE AS A CULTURAL CODE: THE ROLE OF THE CHOREOGRAPHER-DIRECTOR IN THE ACTUALIZATION OF TRADITIONS

The article analyzed the role of the choreographer-director in the process of actualizing cultural traditions. It was found that in the conditions of a full-scale invasion in Ukraine, there was a need for a deeper analysis of the ability of choreographic art to be a tool for transmitting cultural memory and national identity. It was noted that in modern ballet master practice, classical dance plays an important role, serving as a foundation for the development of choreographers and inspiration for new creative searches. Folk dance, unlike classical, represents a simulated artistic reality with clearly expressed regional features. It was emphasized that classical and folk dances have different natures. Still, their combination becomes relevant, especially in times of crisis, when society turns to folklore as a source of support and self-identification. Such integration enriches the stage language and strengthens national identity. Modern approaches to the interpretation of folk and classical dance in stage productions are outlined: the use of authentic movements, costumes and musical themes in a new stage context, artistic reinterpretation of folklore, activation of audience participation, and use of innovative technologies. The concept of stylization is considered one of the approaches to the artistic reinterpretation of folk dance. The features of modern ballet master practice in Ukraine, which combines the foundations of classical dance with folklore elements, are analyzed. Special attention is paid to the work of Pavlo Virsky and Radu Poklitara as examples of successful integration of traditional and innovative approaches. The stylization of folk dance and the stage interpretation of literary works by Ukrainian authors are considered. Thus, classical dance in Ukraine is a form of cultural self-expression of the nation, where the choreographer-director plays a leading role in preserving, renewing and popularizing the artistic tradition, ensuring its viability in a changing cultural environment. Thanks to the harmonious combination of tradition and innovation, the choreographer is able not only to preserve cultural memory but also to actualize it, making it close and understandable to the modern viewer.

Key words: *classical dance, cultural code, choreographer-director, national choreography, artistic tradition, interpretation of folklore, stage embodiment, cultural identity, Ukrainian literature, choreographic practice, heritage, cultural transmission.*

Постановка проблеми. У XXI столітті хореографічна культура України зазнає суттєвих трансформацій, що зумовлені глибокими суспільними змінами. Водночас традиції, які слугують основою для оновлення народного танцювального мистецтва, не мають зникнути. Класичний танець, що історично сформувався як академічна форма сценічного руху, є не лише естетичним засобом виразності, але і складовою культурного коду нації. Він здатен репрезентувати цінності, архетипи та світоглядні моделі, притаманні певній етнокультурній спільноті. Збереження, фіксація, осмислення та передача цих традицій наступним поколінням є важливим завданням хореографів. Саме вони є носіями культурної відповідальності, які здатні адаптувати традиційний танцювальний матеріал до нових сценічних форм, не змінюючи його сутність. Таким чином, актуальним постає наукове осмислення ролі хореографа-постановника як агента культурної трансмісії, який здатен не тільки зберігати художню спадщину, але і переосмислювати її.

Аналіз досліджень. Дослідження особливостей актуалізації класичного танцю в контексті українського сценічного мистецтва неможливе без урахування історико-етнографічної бази, на

основі якої формувалися постановчі принципи вітчизняної хореографії. Значний внесок у систематизацію та збереження танцювального фольклору здійснили такі дослідники, як А. Гуменюк (1963), В. Верховинець (1991) та К. Василенко (1997). Вони збирали та популяризували автентичні зразки народної хореографічної культури, що формувалась упродовж століть. Їхня діяльність стала джерелом натхнення для подальшого творчого осмислення народної традиції у сценічному просторі.

У XXI столітті інтерес до національної хореографії не зменшується, що засвідчує поява нових досліджень, присвячених осмисленню її еволюції, сценічної інтерпретації і збереження автентичності. Так, О. Таранцева (2020) проаналізувала передумови розвитку національної народно-сценічної хореографії. У свою чергу, О. Квецко (2021) з'ясувала, що основу сучасних хореографічних постановок становить народний танець, який постійно доповнюється різними компонентами. Синтез культурної спадщини та сучасних тенденцій, на думку авторки, сприяє актуалізації українських традицій у сьогоденні й стимулює розвиток національної хореографії. Значний науковий інтерес становить дослідження І. Гутник (2019), яка розглядала питання збереження національного мистецтва, зокрема хореографічного, акцентувавши увагу на актуальності такого підходу, як стилізація.

Досліджуючи сучасну хореографічну культуру, Л. Савчин (2022) зазначає, що нинішнє покоління митців хореографічного мистецтва, зберігаючи культурні традиції, які сформовані попередніми поколіннями, прагне до створення музично-танцювальної образності, наповненої філософськими узагальненнями й асоціативністю.

У новітній українській балетмейстерській практиці, як засвідчило дослідження Ю. Бентя та Ю. Щукіної (2023), особливу увагу приділяють хореографічним експериментам, де провідну роль відіграє пластичний наратив, а музика виконує підтримувальну функцію. Спостерігається активний пошук нових форм інтеграції руху та звуку в постановках, де відмовляються від традиційної танцювальної експресії на користь синтезу мистецьких засобів. Окрім цього чітко простежується домінування пластичної компоненти в сучасних музично-драматичних пошукових виставах.

Такі процеси вказують на загальну тенденцію до переосмислення виразного арсеналу хореографії. Як зазначає В. Лукашов (2019), це проявляється в прагненні до нових засобів виразності, розширенні жанрової палітри, а також у відході від усталених класичних форм і шаблонів. Це, у свою чергу, створює сприятливе підґрунтя для розвитку інновацій в українській хореографії сучасності та відкриває можливості для самореалізації хореографів у нових, досі не поєднуваних стилях. Змістовний аналіз, який провели К. Куртєва, Т. Брацун та О. Іваницький (2025), охопив інтегративні процеси між українським танцювальним фольклором і сучасним балетом.

У цілому, аналіз наукових джерел засвідчує стійкий інтерес дослідників до проблеми збереження культурної спадщини в хореографічному мистецтві. Водночас недостатньо висвітленим залишається питання саме ролі хореографа-постановника як ключової фігури, що здійснює інтерпретацію національних традицій.

Мета статті – з'ясувати роль хореографа-постановника в збереженні та інтерпретації національних традицій засобами класичного танцю.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення рф на територію України актуалізувало увагу до мистецтва як стратегічно важливого ресурсу в інформаційно-ідеологічному протистоянні та складової культурної дипломатії. У цьому контексті виникла потреба глибшого аналізу здатності хореографічного мистецтва бути інструментом трансляції культурної пам'яті та національної ідентичності в українському суспільстві (Курдупова, Дегтяр, Самойло, 2025: 96). Проблема поєднання фольклорних традицій із сучасною танцювальною мовою та класичною виразністю знову набуває особливої актуальності в таких умовах. Йдеться не лише про використання фольклору як стилістичного елементу чи реакцію на мистецькі тенденції, а про його повернення до активного художнього життя як глибинної складової національної ідентичності. Синтез народної автентики й академічної хореографії нині постає не модою, а внутрішньою потребою сучасного українського сценічного мистецтва.

Розглядаючи особливості актуалізації класичного танцю у сучасній балетмейстерській практиці спершу слід зазначити, що він відіграє важливу роль, слугуючи фундаментом для розвитку танцівників і натхненням для нових творчих пошуків. Класичний танець не лише забезпечує технічну базу, але і впливає на формування сценічної культури та виразності. Окрім цього існує думка, що класичний танець має глибоку народну основу. Сучасна мова класичного танцю формувалася протягом століть, увібравши в себе риси народної хореографії різних культур, елементи придворної витонченості та пластичні образи

повсякденного життя. Ця форма танцю є результатом багаторічного художнього опрацювання, вдосконалення й осмислення фольклорних рухів, що зберігають зв'язок із джерелами народного мистецтва (Таранцева, 2020: 121). Класичний танець є самобутнім видом мистецтва, що безперервно розвивається, вбираючи в себе столітній досвід провідних балетних шкіл світу. Він поєднує в собі гармонію форм, технічну майстерність, витонченість побутових і жанрових образів, багатство емоційного вираження, граційність рухів, динаміку стрибків та зупинок. Класична хореографія формує як виконавця, так і естетичний смак глядача, виховуючи в них почуття прекрасного та моральні цінності. Її спадщина має виняткову цінність як втілення краси та гармонії, а також як основа, на якій базуються сучасні пошуки та новаторські підходи в хореографії (Peacock, 2025).

Фольклорний танець, на відміну від класичного, репрезентує змодельовану художню реальність з яскраво вираженими регіональними ознаками. Це мова символів і знаків, зрозуміла передусім носіям певної етнічної культури. Його рухи вирізняються природністю, енергійністю та виразністю з характерними притопами, підскоками та плесканнями. Позиції у такому танці мають умовний характер, проте визнаються загальноприйнятими в межах традиції (Куртєва, Брацун, Іваницький, 2025: 69).

Як стає очевидним із вищесказаного, класичний та народний танець є досить різними за своєю природою видами хореографії. Однак питання їх інтеграції сьогодні набуває особливої актуальності. У кризові періоди суспільство традиційно звертається до фольклору як до джерела внутрішньої стійкості, самовизначення й опори. У цьому контексті фольклор виконує роль своєрідного компаса, який допомагає зберігати культурну тяглість і відчуття приналежності. Інтеграція народного та класичного танцю сприяє збагаченню художньої мови сценічного мистецтва й укріпленню національної ідентичності. Адже в умовах глобалізації, попри домінування світових культурних трендів, люди прагнуть самоідентифікації за ознаками релігійної, етнічної, територіальної чи національної приналежності. Таким чином, синтез різних хореографічних традицій не обмежується естетичним явищем, а стає соціокультурним маркером сучасності.

У сучасних формах сценічного мистецтва розвивається тенденція переосмислення як народного, так і класичного танців, через нові засоби виразності (рис. 1).

Говорячи про художнє переосмислення народного танцю, варто розглянути таке поняття, як стилізація, яке сьогодні охоплює надання танцювальним формам ознак іншого, часто сценічного або авторського, стилю. У процесі створення народно-сценічних постановок хореографи здебільшого вдаються до творчих інтерпретацій, що дозволяє адаптувати традиційний руховий матеріал до вимог сценічного мистецтва. Яскравим прикладом авторської сценічної стилізації хоро-

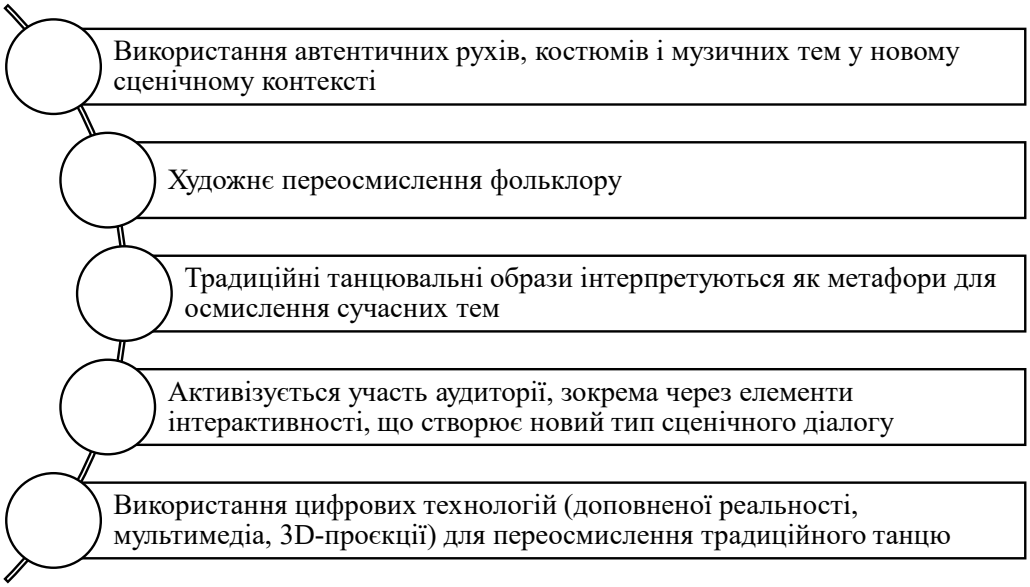

Рис. 1. Сучасні підходи до інтерпретації народногоі класичного танцю у сценічних постановках

Джерело: власна розробка авторів.

водного танцю на трудову тематику є хореографічна композиція «Рукодільниці», яка входить до репертуару Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України імені Павла Вірського. Видатному хореографу та реформатору українського народно-сценічного танцю Павлу Вірському вдалося за допомогою художньо-поетичної мови танцю втілити складний і ритмічно організований процес ручного ткацтва (Гутник, 2023: 112). Композиція не тільки передає трудовий процес, а виводить його на рівень художнього узагальнення, поєднуючи традиційну символіку з виразними сценічними формами.

Вміле поєднання народного, класичного та сучасного танцю дає змогу хореографам створювати виразний, динамічний та емоційно насичений твір, який легко сприймається аудиторією будь-якого віку. Саме це зумовлює зростання інтересу до стилізованого танцю, як одного із найзмістовніших напрямів у хореографічному мистецтві. Як зазначає І. Гутник (2019: 360), майстерність хореографа, який стилізує народний танець, полягає у вмінні гармонійно поєднувати рухи сучасного танцю й акробатики з елементами, характерними для фольклору. Проте така стилізація набуває справжньої художньої цінності лише за умови глибокого опрацювання фольклорно-етнографічного матеріалу, знання принципів хореографічної композиції і наявності тонкого відчуття стилю. Для того, щоб фольклорний танець ефективно слугував основою для хореографічних постановок, балетмейстери повинні дотримуватись ключових принципів його творчої обробки, зокрема з урахуванням того, як він буде сприйнятий самим народом. Інакше існує ризик, що глядачі не зможуть прийняти виставу, оскільки вона не відповідатиме трансформаціям у колективній свідомості (Квецко, 2021: 46). Саме сукупність цих чинників дозволяє створити яскравий сценічний образ або викликати у глядача відчуття образу, що передає національний характер народу, його побут і специфіку світосприйняття.

Своєрідність підходів українських митців до поєднання класичного та фольклорного танців виявляється в унікальному напрямі, який практично відсутній у західній хореографічній теорії і практиці. Йдеться про рух до синтезу не шляхом переходу від класики до народного танцю, а, навпаки, через глибоке освоєння фольклорної танцювальної традиції із подальшим естетичним переосмисленням і художнім збагаченням її засобами класичної хореографії. Такий підхід передбачає не просто стилізацію народного танцю, а його повноцінну естетизацію, у процесі якої класичні прийоми органічно інтегруються в національну танцювальну тканину. Безумовно, провідними постатями цього оригінального та національно виразного процесу є Михайло Соболь і його послідовник Павло Вірський, метою творчості яких стала театралізація та естетизація народних обрядів, звичаїв і традицій, наближення їх до художніх принципів академічного балету (Демченко, 2025: 277).

Унікальний мистецький підхід до переосмислення класичного танцю через призму української культури можна простежити у постановці «Лебедине озеро» Академічного театру «Київ Модерн-балет» хореографа Раду Поклітару. Заслужений діяч мистецтв України, один із найяскравіших представників сучасної хореографії, Поклітару майстерно поєднує академічну балетну лексику з елементами сучасного танцю та народної пластики. Його інтерпретація «Лебединого озера» є прикладом глибокого культурного синтезу, де українські національні мотиви інтегруються у всесвітньо відому балетну структуру, надаючи їй нової естетичної якості та змістової глибини. Використання елементів народного танцю в класичній виставі дозволяє актуалізувати національні традиції та переосмислити класичні сюжети в контексті сучасного мистецького дискурсу (Тіщенко, Волчукова, Барабаш, 2024: 29).

Варто зауважити, що творча діяльність балетмейстера-хореографа неможлива без постійного пошуку нових ідей. Вибір тематики та її ідейне наповнення свідчать про професійну зрілість митця, його світогляд і громадянську позицію. Важливою складовою художньої взаємодії у процесі створення хореографічного твору, окремої сцени чи вистави є тісний зв'язок балетмейстера з літературним мистецтвом. Він повинен вміти знаходити образні, зокрема пластично-хореографічні, відповідники до літературного тексту або ж передати лише основний мотив твору, створюючи майже авторську інтерпретацію. Водночас, відійшовши від оригіналу, балетмейстер повинен розкрити зміст твору мовою танцю, сформувати власну художню систему та умовність, здатну передати ідею автора – письменника чи поета.

Сьогодні саме хореографічні інтерпретації творів українських письменників надають балетним театрам країни особливої самобутності. Такі постановки слугують джерелом глибокого змістового, образного, стилістичного та лексичного наповнення репертуару українських балетних театрів. Серед українських авторів, чиї твори активно переосмислюються у хореографічному мистецтві варто відзначити Т. Шевченка, І. Франка, М. Ста-

рицького, О. Гончара та Л. Українку. Найчастіше для втілення в балетному театрі серед творів Лесі Українки обирають драму-феєрію «Лісова пісня». У хореографічних постановках цього твору балетмейстри поєднують елементи класичного балету з українським народним танцем, гармонійно вплітаючи реалістичні та фантастичні образи. У всі часи ці постановки вирізняються поетичністю, романтичною атмосферою та яскравим виявленням характерів через танець. Понад півстоліття балет «Лісова пісня» не зникає зі сцени Національного академічного театру опери та балету України імені Тараса Шевченка. Як зазначав балетмейстер Вахтанг Вронський, художній світ Лесі Українки виявився органічно співзвучним природі балетного мистецтва, що зумовило його успішну сценічну інтерпретацію (Лісова пісня, 2025).

У цілому, в репертуарі українського балетного театру представлено низку постановок, створених на основі класичних творів національної літератури: «Лілея» Тараса Шевченка, «Каменярі» Івана Франка, «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського та ін. (Сокіл, 2024: 83). Для сценічного втілення літературних сюжетів у балетному мистецтві характерним є застосування прийомів укрупнення образів головних персонажів, посилення сюжетної динаміки, концентрації на драматургічно значущих планах. У результаті балетні вистави, створені за літературними джерелами, не є дослівною пластичною адаптацією тексту, а виступають як самостійні художні твори з автономною образною мовою. Таким чином, саме завдяки творчому баченню хореографа-постановника, його здатності переосмислювати літературну спадщину через мову класичного танцю, національна традиція не лише зберігається, а також отримує нове життя в сучасному культурному контексті, виконуючи функцію потужного культурного коду, що об'єднує покоління. Окрім цього, класичний танець у такому контексті виступає як механізм культурної трансмісії, адже через тілесну мову передаються архетипи й образи, що формують у глядача уявлення про національну ідентичність. Художня традиція при цьому не втрачає актуальності, а динамічно адаптується до нових реалій завдяки творчій інтерпретації хореографа.

Висновки. Загалом, балетмейстерська практика в Україні має глибоке історичне коріння, що бере початок із народної хореографії і поступово інтегрується в європейські класичні традиції. Українські хореографи-постановники, використовуючи інструменти класичного танцю, не лише зберігають, але й інтерпретують культурну спадщину, надаючи їй нових змістів. Приклади творчості Павла Вірського та Раду Поклітару є переконливим свідченням успішного поєднання класичних балетних принципів із фольклорною основою, що дозволяє створювати хореографічні постановки високого художнього рівня, наповнені глибоким змістом, національним колоритом і новаторськими сценічними формами. Така інтерпретація фольклору через стилізацію, символіку, ритмічну структуру та пластику рухів, дозволяє переосмислити національні мотиви в умовах сучасного сценічного простору. Важливим також є взаємозв'язок класичного танцю з українською літературою, де хореографічна мова слугує засобом сценічного втілення літературних образів, епічних наративів і фольклорних сюжетів.

Отже, класичний танець у творчості українських хореографів-постановників виконує як естетичну функцію, так і слугує засобом актуалізації національної пам'яті, традицій та духовних цінностей у сучасному мистецькому просторі.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо поглиблене вивчення творчих стратегій сучасних хореографів у процесі адаптації народної хореографічної спадщини до вимог сценічного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бентя Ю., Щукіна Ю. Старе і нове в сучасному українському балеті: вистави, тенденції, перспективи. *Збірник наукових праць «Сучасне мистецтво».* 2023. № 19. С. 9–24. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.19.2023.294873 (дата звернення: 04.08.2025).

2. Василенко К. Ю. Український танець: Підручник. Київ: ІПК ПК, 1997. 282 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057306.pdf (дата звернення: 04.08.2025).

3. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. Київ: Мистецтво, 1991. 480 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014380 (дата звернення: 04.08.2025).

4. Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України : підручник. Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР,1963. 255 с.

5. Гутник І. М. Стилізація у професійному народному хореографічному мистецтві сучасності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2019. № 2. С. 356–360. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.177729 (дата звернення: 04.08.2025).

6. Гутник І. Інтерпретації українських хороводів і хороводних танців у сучасному професійному народно-сценічному хореографічному мистецтві. *Вісник КНУКіМ.* 2023. № 48. С. 109–116. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1176.48.2023.282470 (дата звернення: 04.08.2025).

7. Демченко Н. Створення нового хореографічного образу крізь призму контамінації народного та класичного танцю XIX ст. *Вісник Львівського університету.* 2025. № 26. С. 269–283. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/13560 (дата звернення: 04.08.2025).

8. Квецко О. Автентичний танець як основне джерело створення хореографічної постановки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 35. Т. 2. С. 43–49. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-7 (дата звернення: 04.08.2025).

9. Курдупова О., Дегтяр Л., Самойлова Е. Мистецтво танцю як транслятор культурної пам'яті в сучасній Україні. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2025. № 50. С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.50.943 (дата звернення: 04.08.2025).

10. Куртєва К., Брацун Т., Іваницький О. Український танцювальний фольклор та сучасний балет: культурологічне осмислення інтеґративних процесів. *Українознавство*. 2025. № 2 (95). С. 51–60. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/332916 (дата звернення: 04.08.2025).

11. Лісова пісня. *Національна опера України*. URL: https://opera.com.ua/performance/lisova-pisnya (дата звернення: 04.08.2025).

12. Лукашов В. О. Синтез мистецтв сценічної хореографії. *Молодий вчений.* 2019. № 10 (74). С. 74–78. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-17 (дата звернення: 04.08.2025).

13. Савчин Л. М. Хореографічна культура в системі культурологічних знань. *Вісник науки та освіти.* 2022. № 3. С. 143–154. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-141-154 (дата звернення: 04.08.2025).

14. Сокіл Л. М. Інтерпретація літературних творів у хореографічному мистецтві України XX – початку XXI століть. *Філософські обрії.* 2024. № 48. С. 81–92. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-1443.2024.48.308075 (дата звернення: 04.08.2025).

15. Таранцева О. О. Становлення та розвиток національної народно-сценічної хореографії. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* 2020. № 90. С. 119–123. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-19 (дата звернення: 04.08.2025).

16. Тіщенко О., Волчукова В., Барабаш О. Перформанс у хореографії: нові горизонти мистецтва руху. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи.* 2024. № 2 (33). С. 27–33. DOI: https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-2(33)-27-33 (дата звернення: 04.08.2025).

17. Peacock C. Classical ballet: the progressive preservation of tradition. *Quest*. 2025. Vol. 9. Article 1. URL: https://digitalcommons.collin.edu/quest/vol9/iss1/1/ (дата звернення: 04.08.2025).

REFERENCES

1. Bentia Yu., Shchukina Yu. (2023) Stare i nove v suchasnomu ukrainskomu baleti: vystavy, tendentsii, perspektyvy. [Old and new in modern Ukrainian ballet: performances, trends, prospects]. Zbirnyk naukovykh prats "Suchasne mystetstvo". 19. 9–24. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.19.2023.294873 [in Ukrainian].

2. Vasylenko K. Yu. (1997) Ukrainskyi tanets. [Ukrainian dance]. Kyiv: IPK PK. 282 p. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057306.pdf [in Ukrainian].

3. Verkhovynets V. M. (1991) Teoriia ukrainskoho narodnoho tantsiu. [Theory of Ukrainian folk dance]. Kyiv: Mystetstvo. 480 p. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014380 [in Ukrainian].

4. Humeniuk A. I. (1963) Narodne khoreohrafichne mystetstvo Ukrainy. [Folk choreographic art of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii Nauk Ukrainskoi RSR. 255 p. [in Ukrainian].

5. Hutnyk I. M. (2019) Stylizatsiia u profesiinomu narodnomu khoreohrafichnomu mystetstvi suchasnosti. [Stylization in professional folk choreographic art of modern times]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 2. 356–360. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.177729 [in Ukrainian].

6. Hutnyk I. (2023) Interpretatsii ukrainskykh khorovodiv i khorovodnykh tantsiv u suchasnomu profesiinomu narodnostsenichnomu khoreohrafichnomu mystetstvi. [Interpretations of Ukrainian round dances and round dances in modern professional folk stage choreographic art]. Visnyk KNUKiM. 48. 109–116. DOI: https://doi.org/10.31866/2410-1176.48.2023.282470 [in Ukrainian].

7. Demchenko N. (2025) Stvorennia novoho khoreohrafichnoho obrazu kriz pryzmu kontaminatsii narodnoho ta klasychnoho tantsiu XIX st. [Creation of a new choreographic image through the prism of contamination of folk and classical dance of the 19th century]. Visnyk Lvivskoho universytetu. 26. 269–283. URL: http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/13560 [in Ukrainian].

8. Kvetsko O. (2021) Avtentychnyi tanets yak osnovne dzherelo stvorennia khoreohrafichnoi postanovky. [Authentic dance as the main source of creating a choreographic production]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 35(2). 43–49. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-7 [in Ukrainian].

9. Kurdupova O., Dehtiar L., Samoilova E. (2025) Mystetstvo tantsiu yak transliator kulturnoi pamiati v suchasnii Ukraini. [The art of dance as a translator of cultural memory in modern Ukraine]. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. 50. 94–100. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.50.943 [in Ukrainian].

10. Kurtieva K., Bratsun T., Ivanytskyi O. (2025) Ukrainskyi tantsiuvalnyi folklor ta suchasnyi balet: kulturolohichne osmyslennia integratyvnykh protsesiv. [Ukrainian dance folklore and modern ballet: culturological understanding of integrative processes]. Ukrainoznavstvo. 2(95). 51–60. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/332916 [in Ukrainian].

11. Natsionalna opera Ukrainy. (2025) Lisova pisnia. [Forest Song]. URL: https://opera.com.ua/performance/lisova-pisnya [in Ukrainian].

12. Lukashov V. O. (2019) Syntez mystetstv stsenichnoi khoreohrafii. [Synthesis of the Arts of Stage Choreography]. Molodyi vchenyi. 10(74). 74–78. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-17 [in Ukrainian].

13. Savchyn L. M. (2022) Khoreohrafichna kultura v systemi kulturolohichnykh znan. [Choreographic Culture in the System of Culturological Knowledge]. Visnyk nauky ta osvity. 3. 143–154. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-141-154 [in Ukrainian].

14. Sokil L. M. (2024) Interpretatsiia literaturnykh tvoriv u khoreohrafichnomu mystetstvi Ukrainy XX – pochatku XXI stolit. [Interpretation of literary works in the choreographic art of Ukraine of the 20th and early 21st centuries]. Filosofski obrii. 48. 81–92. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-1443.2024.48.308075 [in Ukrainian].

15. Tarantseva O. O. (2020). Stanovlennia ta rozvytok natsionalnoi narodno-stsenichnoi khoreohrafii. [Formation and development of national folk stage choreography]. Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohichni nauky". 90. 119–123. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-19 [in Ukrainian].

16. Tishchenko O., Volchukova V., Barabash O. (2024). Performans u khoreohrafii: novi horyzonty mystetstva rukhu. [Performance in choreography: new horizons of the art of movement]. Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy. 2(33). 27–33. DOI: https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-2(33)-27-33 [in Ukrainian].

17. Peacock C. (2025) Classical ballet: the progressive preservation of tradition. Quest. 9. Article 1. URL: https://digitalcommons.collin.edu/quest/vol9/iss1/1/

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 746.22:72.034.7
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-23

Анастасія КОЛЕСНИК,
orcid.org/0009-0007-8319-9789
студентка ІІ курсу магістратури факультету дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) anastasia.kolesnyk.a@gmail.com

Ірина ЧУБОТІНА,
orcid.org/0000-0001-8436-0086
доктор філософії,
старший викладач кафедри мистецтва та дизайну костюма
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) iri-s83@outlook.com

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТИЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЯК ДЖЕРЕЛО НАТХНЕННЯ ДЛЯ РОЗРОБКИ АКТУАЛЬНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЖІНОЧОГО ОДЯГУ

В статті охарактеризовано доцільність використання в сучасному жіночому костюмі характерних рис архітектури та костюмів готичної доби в Європі. Задля вирішення поставленого завдання було виявлено характерні риси готичної архітектури та костюма, а також розроблено порівняльну таблицю, в якій було охарактеризовано їхні спільні та відмінні ознаки.

Готичний стиль, що сформувався у XII–XV століттях, відзначався прагненням до вертикальності, легкості та духовного піднесення, що в архітектурі виявлялося у використанні стрілчастих арок, ребристих склепінь, аркбутанів та вітражів, які створювали відчуття простору й світла. Аналогічні тенденції можна простежити й у костюмі того часу: витягнуті силуети, високі зачіски, видовжені рукави, багатошаровість та декоративне оздоблення тканин підкреслювали ідею піднесеності й шляхетності. Соціальний чинник відігравав надзвичайно важливу роль: для вищих станів характерним було використання дорогих матеріалів – шовку, оксамиту, парчі, прикрашених перлами, золотими нитками, дорогоцінним камінням, тоді як нижчі верстви суспільства задовольнялися грубішими тканинами – льоном, бавовною чи вовною. Важливою є й паралель між архітектурним декором та оздобленням костюму: подібно до того, як фасади соборів прикрашалися вітражами, скульптурами та різьбленням, одяг оздоблювався вишивкою, мереживом, коштовностями та символічними елементами. Крім того, архітектурна кольорова гама, що втілювалася у яскравих вітражах із глибокими відтінками синього, червоного та золотого, знаходила своє відображення у палітрі середньовічного вбрання.

Окремої уваги заслуговує вплив зовнішніх культур, зокрема завдяки хрестовим походам Європа запозичила нові матеріали й орнаменти зі Сходу, що також збагатило як архітектурні, так і костюмні практики. У статті наголошується, що стилістичні особливості готики мають не лише історико-культурну, а й сучасну дизайнерську цінність, адже поєднання архітектурних принципів і модних тенденцій того часу може стати основою для створення нових колекцій жіночого одягу, які поєднують естетику минулого з актуальними потребами сучасності. Таким чином, зроблено висновок, що звернення до готичного стилю є перспективним напрямком у розвитку моди, оскільки дозволяє інтегрувати символічність, декоративність і конструктивну довершеність у сучасний костюм, створюючи новий образ, наповнений глибинними культурними смислами.

Ключові слова: *архітектура, середньовіччя, готика, костюм, дизайн, лабіринт, історія.*

Anastasiia KOLESNYK,
orcid.org/0009-0007-8319-9789
2nd year master's student at the Faculty of Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) anastasia.kolesnyk.a@gmail.com

Iryna CHUBOTINA,
orcid.org/0000-0001-8436-0086
Doctor of Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Art and Fashion Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) iri-s83@outlook.com

STYLISH FEATURES OF GOTHIC ARCHITECTURE AS A SOURCE OF INSPIRATION FOR A MODERN WOMEN'S CLOTHING COLLECTION

This article explores the relevance of using the characteristic features of Gothic-era European architecture and costumes in modern women's fashion. To achieve this goal, the article identifies the distinctive traits of Gothic architecture and costume and develops a comparative table highlighting their common and distinct features.

The Gothic style, which emerged in the 12th–15th centuries, was characterized by an aspiration for verticality, lightness, and spiritual elevation. In architecture, this was manifested through the use of pointed arches, ribbed vaults, flying buttresses, and stained-glass windows, which created a sense of space and light. Similar trends can be seen in the costumes of that period: elongated silhouettes, tall hairstyles, long sleeves, layering, and decorative fabric embellishments underscored the idea of loftiness and nobility. The social factor played an extremely important role; for the upper classes, the use of expensive materials like silk, velvet, and brocade, adorned with pearls, gold threads, and precious stones, was common, while the lower social strata used coarser fabrics like linen, cotton, or wool. The parallel between architectural and costume decoration is also significant: just as cathedral facades were decorated with stained glass, sculptures, and carvings, clothing was adorned with embroidery, lace, jewels, and symbolic elements. Furthermore, the architectural color palette, embodied in vibrant stained-glass windows with deep shades of blue, red, and gold, was reflected in the palette of medieval clothing.

The influence of external cultures also deserves special attention; thanks to the Crusades, Europe adopted new materials and ornaments from the East, which enriched both architectural and costume practices. The article emphasizes that the stylistic features of Gothic have not only historical and cultural value but also contemporary design relevance. The combination of architectural principles and fashion trends of that time can serve as a foundation for creating new women's clothing collections that blend the aesthetics of the past with the current needs of the present. Thus, the conclusion is made that a return to the Gothic style is a promising direction in fashion development, as it allows for the integration of symbolism, decorativeness, and constructive perfection into modern costumes, creating a new image filled with deep cultural meanings.

Key words: *architecture, Middle Ages, Gothic, costume, design, labyrinth, history.*

Аналіз досліджень. Джайлз Констебль в своїй праці «Від історії церкви до релігійної культури: дослідження середньовічного релігійного життя та духовності» проаналізував діяльність декількох сучасних науковців які зробили вклад у вивченні та поглибленні знань в культурному та релігійному середовищі середньовіччя. Британець Девід Ноулз був монахом та одночасно істориком, який мав спеціалізацію в історії монастирів. Він був одним з першим, хто розглянув релігію як елемент соціального та економічного рушія того часу. Його найвідоміша робота «Монастирі та релігійне життя в Англії» аналізує хронологічний вплив духовенства з часу його зародження і до занепаду в часи реформації. Ейлін Пауер була істориком, яка спеціалізувалася на релігійних спільнотах в яких грали роль жінки. Була першою, хто дослідив в своїй праці "Medieval English Nunneries", того що жінки з жіночих монастирів мали вагомий вплив на все цілі релігійні спільноти в «Темні часи». Німецький історик Карл Ердманн досліджував витоки та побудову основ хрестових походів в своїй науковій роботі «Походження ідей хрестових походів». Зробив висновок, що такі експедиції мали не тільки політичний характер, а більше релігійну мотивацію задля поширення впливу певних вірувань на нових територіях (Constable, 2020: 3–16).

Джейн Уокетт проводила дослідження для книги «Гендер у середньовічних місцях, просторах і порогах» щодо ролі образу жінки на стінах Кентерберійського собору в Англії. Цей собор був під юрисдикцією бенедиктинського чоловічого монастиря, але серед паломників та прихожан

були і жінки. Але більше фресок на стінах собору зображали чоловіків, таким чином показуючи загальний статус жінок в епоху середньовіччя. З усіх 43 пам'ятників які налічує будівля тільки 3 було присвячено жінкам і всі вони були в парах зі своїми чоловіками. Серед визначних постатей, у каплиці Святого Гавриїла була зображена Свята Єлизавета зі своїм немовлям – Іоанном Хрестителем. Це підкреслює важливість ролі жінки як матері на той час. Але також автор порівнює цей собор з Речерським собором який відноситься до того самого монастиря. Зображення жінок відрізняється від попереднього, наприклад є сцена в якій в центрі колеса яке обертають чоловіки, стоїть жінка яка керує їхньою вдачею. Цей образ показує не реальну жінку, а більш алегоричний образ спрямований впливати більш морально на ченців. Джейн Уокетт прийшла до висновку, що жіночі образи в соборі були зображені тільки с точки зору релігійних текстів в супроводі своїх чоловіків (Wackett, 2019: 219–236).

Американський історик Ян М. Зьолковський в своїй науковій праці «Зрозуміло: готичний модерн і сучасне середньовіччя» дослідив вплив готичних стандартів на американську архітектуру початку XX століття в таких будівлях як Будинок Вулворт та Трибунна вежа. На думку автора, готичний стиль в модерній архітектурі мав не тільки за мету вказати величину споруди, а й духовний підтекст, який повинен був супроводжувати майбутній успіх держави. Також Зьолковський проаналізував інтеграцію середньовічних методів будівництва з сучасними прийомами та новими більш сучасними матеріалами (Ziolkowski, 2018: 239–300).

Американсько-німецький мистецтвознавець XX століття Ервін Панофскі зробив великий внесок у розвиток аналізу іконографії та іконології часів середньовіччя. У своїй книзі «Готична архітектура і схоластика», автор аналізував світосприйняття людей, яким чином філософські вчення часів античності вплинули на збалансованість між раціональністю та релігійним в готичній архітектурі. Для прикладу проводив паралелі між системою Форм Аквінського з структурою побудови готичних соборів в Парижі та Шартрі: чітка симетричність та видовження споруд є не тільки символом зв'язку людей з Богом, але й раціоналізм який може зображати семіозис аргументації, основної думки і іншого. Таким чином Панофські присвятив велику увагу аналізу та створенню систем, які показують, що середньовічне мистецтво переповнено символізмами, які можуть трактуватися в декількох значеннях (Efal, 2012: 283–300).

Мейєр Шапіро займався аналізом середньовічного мистецтва не тільки з точки зору, що воно несе релігійне підґрунтя, але й мала свій особливий вплив на економіку в державах, політичне становище та зміни в стосунках між класами. У статті "From Mozarabic to Romanesque in Silos" написав яким чином романський стиль вплинув на феодальну складову того часу, як церковні споруди мали вплив на суспільство з точки зору економіки, як відмінності значення та впливу мали витвори мистецтва з вищого суспільства та народного. Також мав дослідження готичного стилю, яке досліджує його розвиток та значення під впливом змін порядків нового соціуму. У своїй роботі "The Sculpture of Souillac" аналізує появу нових елементів в архітектурі, таких як вітражі та складні монументальні скульптури на зовнішньому фундаменті, їх нове значення та доступність для більш широкого кола людей, про набуття більш індивідуального характеру митців в створенні об'єктів мистецтва (Guerrero, Herrbach, 2009: 6–26).

Мета статті – розглянути готичний сталь в архітектурі та костюмі як джерело натхення для розробки сучасної колекції жіночого одягу.

Виклад основного матеріалу. З розпадом Римської імперії, в 395 р. виникла Візантійська імперія яка стала твердинею духовного розповсюдження християнської релігії в напрямку заходу Європи проти язичництва та інших релігій. Таким чином, метою хрестових походів було розповсюдження ідеї поділу життя на чуттєвий земний світ та ідеальний духовний, які замінили античні постулати.

Готична архітектура, що постала у Франції середини XII століття та поширилася по всій Європі, вирізняється революційними конструктивними нововведеннями, які абсолютно змінили вигляд та функціональні можливості сакральних споруд. Її формотворчі принципи – стрілчаста арка, ребристі склепіння та аркбутан – дозволили підняти будівлі на небачену до цього висоту, значно збільшити площу вікон і наповнити інтер'єри світлом. Взаємодія конструкції та художнього задуму у готичному стилі не лише визначила його естетику, але й стала виразом нової середньовічної уяви, де архітектура постає як синтез інженерної майстерності та духовного прагнення до божественного.

Готичне склепіння стало вершиною середньовічної інженерної думки, поєднавши у собі витонченість форми й точність розрахунків. Стрілчаста арка, що замінила напівциркульну романську, відкрила нові можливості для перерозподілу ваги та зменшення горизонтального тиску на стіни. Це дозволило зводити вищі споруди з більшими віконними прорізами, заповненими вітражами, які наповнювали інтер'єри кольоровим світлом.

Технічний прорив ґрунтувався на балансі пропорцій та майже ювелірній точності у роботі з

каменем. Будівничі використовували рибоподібні ребра склепінь (нервюри), що задавали геометрію та допомагали зменшити вагу конструкції, одночасно зміцнюючи її. Мінімізація помилок у різьбленні та монтажі була критичною: навіть невелике відхилення могло призвести до втрати стійкості.

Важливу роль відіграла й здатність середньовічних майстрів адаптувати ідеї з інших культур, зокрема ісламської архітектури, де подібні форми вже застосовувалися. Поєднання цих запозичень із власними інноваціями створило конструктивну систему, що дозволила досягти небачених висот у храмовому будівництві. Так готика сформувалася не лише як художній стиль, а й як досконалий технічний витвір свого часу (Huerta, 2012: 162–195).

Такі культурні, соціальні та технологічні зміни сприяли еволюції середньовічного костюма. Одяг мав відмінності в залежності від періоду середньовіччя, регіону та соціального статусу. Але проаналізувавши історичні джерела, можна виділити ключові тенденції, які мали найбільший вплив на розвиток костюму за весь час середньовіччя.

Соціальне становище мало не аби який вплив на підбір та процес обробки матеріалу для подальшого виготовлення костюму. Такі люди як аристократи та з заможної верстви населення могли собі дозволити носити одяг з більш якісних та дорогих матеріалів, таких як шовк, оксамит парча, прикрашені дорогоцінним камінням, перлами, позолоченими та посрібленими шнурками та вишивкою, які могли відображати складні композиції на полотні. Майстерність вишитої композиції могла відображати високий статус особи яка носить цей виріб. Для підкреслення шляхетного походження чоловіка з певної родини, на його каптані чи камзолі зображувалися герб та емблема сім'ї (Nightingale, 2023: XIV:3–XIV:36).

Нижчій клас носив одяг з більш простих та грубих матеріалів, бо протреби відрізнялися. Для людей з цього прошарку суспільства на першому місці було виживання, а не життя заради задоволення. Тому поширеними матеріалами були льон, бавовна та хутро. Одяг мав майже такий самий крій, але декору майже не було. На додачу в костюм часто входили туніки та плащі, які несли свою функціональну практичність для такого способу життя. Ще була відчутна різниця між костюмом ремісника та торговця. Саме тому чим більш детально та майстерно був оброблений одяг, тим вищий статус був у людини яка його носить.

Як висновок можна сказати, що у роки раннього середньовіччя загальний крій костюму був більш вільний та простий. Були поширені широкі туніки, які не заперечували вільному руху та підв'язувалися поясом, який грав роль формування талії в силуеті. З часом почали з'являтися ускладненні крої сорочок та тунік, такі як додаткові розрізи вздовж рукава та його окантовка. Це були перші зміни які сприяли переходу від простої форми до більш складнішої конструкції.

З початку XIV століття набули популярності сукні прилеглого силуету. На таку зміну форми силуету сприяв перехід від важкого приземленого романського стилю до прагнучого до неба готичного стилю. Обриси тендітної жіночої фігури стали підкреслювати за допомогою тугих корсетів, які надавали талії вузкості. Чоловічий костюм теж зазнав достатньо кардинальних змін. Подовжені широкі туніки змінилися на вузькі картузи та прилеглі штани.

Прикраси грали роль відображення статку власника. Вони були виготовлені з дорогоцінних металів, інкрустовані камінням, перлами, камеями і одна з найпопулярніших тем для ідеї прикрас – це була релігія. У світі де значну роль виграє поклоніння небесам, підвіска у вигляді хреста буде грати неабияку шану до церкви. Також крім вишивки на полотні, набуває популярність привернення уваги до більш складного декору, наприклад використання мережива. З видів прикрас які носили жінки були обручки, підвіски, діадеми які влучно могли вплітатися в зачіски. З функціональних прикрас які носили чоловіки були срібні пряжки на ременях, шпаги, кинджали, мечі на яких могли бути гравірування гербів та інкрустація дорогоцінними вставками (Davies, 2019: 119–148).

В період готики костюм набув найбільшої різноманітності серед держав Європи. Цьому сприяли різноманітність культур, кліматичних умов та зміна століть яка віщувала наступ Ренесансу. Також ці зміни були пов'язані з зовнішньою політикою кожної держави окремо. Хрестові походи не тільки сприяли релігійному об'єднанню держав, але й розповсюдженню нових ремісничих технологій виготовлення товарів, торгівлі досі невідомими матеріалами. Наприклад країни близького сходу познайомили держави Європи з такими новими матеріалами як шовк, нові види вишивки та незвичайні прикраси, а купці з Італії почали доставляти до Франції рапорти тканин які дедалі почали набувати популярності серед місцевої знаті.

Французькій сукні часів середньовіччя притаманні складні драпірування які переходять до низу шлейфу. Таким чином сукні виглядали дуже естетично та передавали модну тенденцію до розкішного образу в державі. Італія була завжди осередком різних течій у всі часи. Вже тоді почали з'являтися риси які в майбутньому будуть притаманні Рене-

сансу, тому костюму була притаманна легкість, насичені кольори та певна витонченість. У Великій Британії одяг підкреслював консерватизм, який був притаманний старому англійському двору, тому від був стриманий, не такий яскравий, але увагу привертали різноманітні акценти, такі як вишивка, гудзики, зачіски з дивовижними капелюшками, пряжки та прикраси (Day, Russell, 1973: 528).

Порівняльні характеристики описані в Таблиці 1.

Таблиця 1

Паралелі між архітектурою та костюмом готичний стилю
Як у готичній архітектурі стрілчасті арки і високі шпили прагнули до неба, такий і готичний одяг створював ефект піднесення. Високі зачіски, подовжені рукави, витягнуті силуети акцентували на вертикальності.
Використання легких, дорогих тканин і багатошарових елементів у костюмах перегукувалося з видимою легкістю та ажурністю готичних споруд.
Як у готичній архітектурі фасади й інтер'єри були переповнені деталями, так і костюм включав багатий декор – вишивку, мереживо, дорогоцінні прикраси.
Яскраві кольори вітражів готичних соборів мали свої аналоги у палітрі костюмів. Глибокі червоні, сині й золоті відтінки підсилювали образ вишуканості й естетичної довершеності. 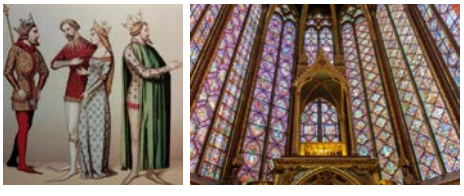

В продовж довгих часів відбувалося формування середньовічного стилю в різних напрямках, таких як архітектура, мистецтво, одяг і це набуло глибоких сенсів для повернення в тогочасні символи для створення чогось нового. Цей період подарував людству унікальне сприйняття, яке поглиблюлювало значення навколишніх речей – від орнаментів в книжковій графіці до багато компонентності в архітектурі церков. Це надавало не тільки декоративну окрасу різним об'єктам, а й нову для того часу символічну функцію. В візуалізацію вкладали думки про поняття зла та добра, життя земне та божественне, святі церковні тексти, часописи заможних людей і багато чого іншого. Такі символи мали дуже великі значення для тогочасного соціуму, який проживав на території сучасної Європи та є гарною базою для переосмислення в нових проектах, таких як дизайн одягу.

Нами було розглянуто стилістичні особливості готичної архітектури та костюму задля виявлення найбільш характерних рис, які можуть бути використані для розробки перспективної колекції жіночого одягу. Далі подані ескізи, в яких було використано наступні стилістичні елементи:

Висновки. Як підсумок, можна зазначити, що доба готики, а саме стилістичні особливості в архі-

тектурі та костюмі, стають невичерпним джерелом натхнення для розробки в сучасному дизайні. Вертикальність форм, прагнення до піднесеності, символізм та багатошаровість, характерні для готичного стилю, мають значний потенціал у формуванні нових художніх концепцій у моді. Аналіз архітектурних і костюмних рішень показав, що поєднання декоративної насиченості з конструктивною довершеністю створює унікальний баланс між функціональністю та естетикою, що може бути успішно інтегровано у сучасний жіночий костюм. Важливим є й той факт, що готика відображала не лише художні смаки доби, але й соціальні, культурні та духовні цінності, що надає сучасному дизайнеру можливість створювати образи, наповнені глибинним змістом. Звернення до історичної спадщини дозволяє відродити ідею символічності та декоративності, притаманної середньовіччю, у поєднанні з сучасними матеріалами та технологіями. Це відкриває перспективи для створення колекцій, які одночасно апелюють до традицій та відповідають вимогам сучасної моди, поєднуючи культурний код минулого з інноваційними підходами сьогодення. Таким чином, готика є не лише стилем минулих епох, але й актуальним джерелом творчих рішень, здатним сформувати новий напрям у розвитку сучасного костюму та дизайну загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Constable G. From church history to religious culture: the study of medieval religious life and spirituality. *European Religious Cultures: Essays offered to Christopher Brooke on the occasion of his eightieth birthday*. London, 2020. С. 3–16. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctv13qfvf1.6.

2. Wackett J. Women in the medieval wall paintings of Canterbury cathedral. *Gender in medieval places, spaces and thresholds*. 2019. С. 219–236. URL: https://doi.org/10.2307/j.ctv9b2tw8.21

3. Ziolkowski J. M. 6. Point Taken: Gothic Modernism and the Modern Middle Ages. *The juggler of notre dame and the medievalizing of modernity (six-volume set)*. 2018. С. 239–300. URL: https://doi.org/10.11647/obp.0146.06

4. Efal A. Philology and the History of Art. The Making of the Humanities: Volume II: From Early Modern to Modern Disciplines. 2-ге вид. Amsterdam, 2012. С. 283–300. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctt45kdfw.17

5. Guerrero S., Herrbach O. La confiance organisationnelle au coeur de l'échange social. Articles. 2009. Т. 64, № 1. С. 6–26. URL: https://doi.org/10.7202/029536ar

6. Huerta S. Technical Challenges in the Construction of Gothic Vaults: The Gothic Theory of Structural Design. Construction Techniques in the Age of Historicism. From Theories of Gothic Structures to Building Sites in the 19th Century. 2012. С. 162–195.

7. Nightingale P. Capitalists, crafts, and constitutional change in late fourteenth-century london *. *Trade, money, and power in medieval england*. London, 2023. С. XIV:3–XIV:36. URL: https://doi.org/10.4324/9781003417491-14

8. Davies M. 6. Aliens, crafts and guilds in late medieval London. Medieval londoners: essays to mark the eightieth birthday of caroline M. barron. London, 2019. С. 119–148. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctvc16qcm.15

9. Day S. S., Russell D. A. Stage costume design: theory, technique, and style. Educational theatre journal. 1973. Т. 25, № 4. С. 528. URL: https://doi.org/10.2307/3205621

10. Auguste racinet. the costume history. TASCHEN, 2015. 752 с.

REFERENCES

1. Constable G. (2020). From church history to religious culture: the study of medieval religious life and spirituality. European Religious Cultures: Essays offered to Christopher Brooke on the occasion of his eightieth birthday. London, pp. 3–16. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctv13qfvf1.6

2. Wackett J. (2019). Women in the medieval wall paintings of Canterbury cathedral. Gender in medieval places, spaces and thresholds, pp. 219–236. URL: https://doi.org/10.2307/j.ctv9b2tw8.21

3. Ziolkowski J. M. (2018). Point Taken: Gothic Modernism and the Modern Middle Ages. The Juggler of Notre Dame and the Medievalizing of Modernity (six-volume set), pp. 239–300. URL: https://doi.org/10.11647/obp.0146.06

4. Efal A. (2012). Philology and the History of Art. The Making of the Humanities: Volume II: From Early Modern to Modern Disciplines, 2nd ed. Amsterdam, pp. 283–300. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctt45kdfw.17

5. Guerrero S., Herrbach O. (2009). La confiance organisationnelle au coeur de l'échange social. Articles, Vol. 64, No. 1, pp. 6–26. URL: https://doi.org/10.7202/029536ar

6. Huerta S. (2012). Technical Challenges in the Construction of Gothic Vaults: The Gothic Theory of Structural Design. Construction Techniques in the Age of Historicism: From Theories of Gothic Structures to Building Sites in the 19th Century, pp. 162–195.

7. Nightingale P. (2023). Capitalists, crafts, and constitutional change in late fourteenth-century London. Trade, Money, and Power in Medieval England. London, pp. XIV:3–XIV:36. URL: https://doi.org/10.4324/9781003417491-14

8. Davies M. (2019). Aliens, crafts and guilds in late medieval London. Medieval Londoners: Essays to mark the eightieth birthday of Caroline M. Barron. London, pp. 119–148. URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctvc16qcm.15

9. Day S. S., Russell D. A. (1973). Stage costume design: theory, technique, and style. Educational Theatre Journal, Vol. 25, No. 4, p. 528. URL: https://doi.org/10.2307/3205621

10. Racinet A. (2015). The Costume History. TASCHEN, 752 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 792.8:78
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-24

Анастасія КОМЛІКОВА,
orcid.org/0000-0001-9913-2748
кандидат мистецтвознавства,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря»
(Київ, Україна) komlikova@gmail.com

ХОРЕОГРАФІЯ ТА СУЧАСНА КОМПОЗИТОРСЬКА ТВОРЧІСТЬ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

У статті досліджено особливості взаємодії хореографії і сучасної композиторської творчості як форм мистецького синтезу. Зазначено, що розвиток хореографічного мистецтва, зокрема балетного жанру, значною мірою визначається характером взаємодії між різними видами мистецтва, що формують структуру сценічної постановки. Зміни, які відбуваються в музичному середовищі, безпосередньо впливають на темпи еволюції і особливості балетного мистецтва. З'ясовано, що музика є визначальним компонентом балетної вистави, оскільки вона надає хореографічному руху ритмічну структуру, формує емоційний тон, характер та образну наповненість. Завдання балетмейстера полягає в тому, щоб тонко відчути ці музичні імпульси та передати їх засобами танцювальної мови. Зауважено, що під час створення сучасних балетних вистав, хореографи та композитори часто інтегрують елементи різноманітних світових культур, наприклад африканських ритмів, латиноамериканських мелодій чи азійських інструментів, що сприяє розширенню мистецького кругозору як виконавців, так і глядачів. Сучасною тенденцією в балетних постановках стало створення оригінального лібрето та застосування музичного монтажу з класичних симфонічних творів. Розвиток сучасної музики, поява нових систем звукоорганізації, оновлення форм і засобів виразності в хореографії, а також розширення її стилістичних меж актуалізують потребу в глибокому дослідницькому й аналітичному підході з боку балетмейстера-постановника. У процесі такої роботи формується узгоджена структурна модель музичного та хореографічного твору, яка відіграє провідну роль у побудові сценічної постановки. Розглянуто основні схеми взаємодії хореографа та композитора для реалізації творчого проєкту. Окреслено основні етапи їхньої співпраці: концептуальне узгодження, розробка музично-хореографічної структури, репетиційний процес, фінальна адаптація й аналіз готової постановки. Зроблено висновок, що для втілення сценічного образу необхідним є гармонійний синтез хореографії і музики. Важливою умовою результативної взаємодії між балетмейстером і композитором є усвідомлення рівності творчих позицій та специфіки їхніх мистецьких мов. Таким чином, точки перетину між хореографією та сучасною композиторською творчістю є не лише технічними, а передусім естетичними, концептуальними та культурологічними.

Ключові слова: *культура, міждисциплінарна взаємодія, художній образ, балетмейстер, музичне мистецтво.*

Anastasiia KOMLIKOVA,
orcid.org/0000-0001-9913-2748
PhD of Music Arts,
Lecturer at the Department of Performing Subjects
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) komlikova@gmail.com

CHOREOGRAPHY AND CONTEMPORARY COMPOSITION: INTERSECTION POINTS

The article explores the features of the interaction between choreography and modern composers as forms of artistic synthesis. It is noted that the development of choreographic art, in particular the ballet genre, is primarily determined by the nature of the interaction between different types of art that form the structure of the stage production. Changes that occur in the musical environment directly affect the pace of evolution and the features of ballet art. It is found that music is a defining component of a ballet performance, since it gives the choreographic movement a rhythmic structure, forms an emotional tone, character and figurative fullness. The task of the ballet master is to subtly feel these musical impulses and convey them through the means of dance language. It is noted that when creating modern ballet performances, choreographers and composers often integrate elements of various world cultures, such as African rhythms, Latin American melodies or Asian instruments, which contributes to the expansion of the artistic horizons of both performers and spectators. The modern trend in ballet productions has become the creation of an original libretto and the use of musical montage from classical symphonic works. The development of modern music, the emergence of new systems of sound organization, the renewal of forms and means of expression in choreography, as well as the expansion of its stylistic

boundaries, actualize the need for a deep research and analytical approach on the part of the choreographer-director. In the process of such work, a coordinated structural model of a musical and choreographic work is formed, which plays a leading role in the construction of a stage production. The central schemes of interaction between the choreographer and the composer for the implementation of a creative project are considered. The main stages of their cooperation are outlined: conceptual coordination, development of a musical and choreographic structure, rehearsal process, final adaptation and analysis of the finished production. It is concluded that a harmonious synthesis of choreography and music is necessary for the embodiment of a stage image. An essential condition for effective interaction between a choreographer and a composer is the awareness of the equality of creative positions and the specificity of their artistic languages. Thus, the points of intersection between choreography and contemporary composers' work are not only technical, but primarily aesthetic, conceptual, and cultural.

Key words: *culture, interdisciplinary interaction, artistic image, choreographer, musical art.*

Постановка проблеми. Взаємодія музики та хореографії належить до числа традиційно актуальних проблем мистецтвознавства. Будучи виконавським видом мистецтва, музика виступає джерелом натхнення для хореографа-постановника, формуючи атмосферу й емоційний настрій його твору. Вона також визначає характер хореографічного образу, відіграючи провідну роль у його концептуальному побудуванні. Значущість музики в танці проявляється і через слухове сприйняття, оскільки музичний супровід під час виконання сприяє глядачеві в сприйнятті сюжетної лінії та розкритті характеру персонажів. Особливо важливою ця взаємодія стає у контексті балетного жанру, де синтез музики та хореографії є фундаментом художньої цілісності вистави.

Еволюція балетного жанру значною мірою зумовлюється особливостями взаємодії видів мистецтва, що виступають складовими елементами сценічної вистави. Відтак зміни, які відбуваються у музичному просторі, неминуче позначаються на загальній динаміці та специфіці розвитку балетного мистецтва. Відповідно, актуальним завданням сьогодення є дослідження сучасних тенденцій у взаємодії музики та хореографії, аналіз способів інтеграції музичного та танцювального компонентів у балетних постановках, а також визначення впливу цих процесів на формування художньої цілісності та новітніх форм балетного мистецтва.

Аналіз досліджень. Хоч кожен вид мистецтва має своє самостійне буття, зв'язки між ними є значно глибшими та складнішими, ніж здається на перший погляд. У багатьох дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців наголошується на тому, що музика та танець перебувають у постійному діалозі, що є основою формування художньої цілісності сценічного твору. Серед цих досліджень варто виокремити статтю В. Литвиненка (2020), який підкреслив, що в гармонійному поєднанні музики та танцю, у творчому діалозі композитора та балетмейстера, закладено основу успішної хореографічної постановки. У свою чергу, М. Коваль (2019) також акцентував увагу на нерозривному зв'язку танцю з музикою, що розкриває хореографічний образ у його багатстві, виразності та яскравості, а також наголосив на важливості евритмії рухів як засобу художньої візуалізації емоцій, що потребує від виконавця художнього таланту, відчуття ритму та музичного слуху.

Як справедливо зауважили Р. Кундис та ін. (2021), синтез музики та хореографії формується вже на початковому етапі створення танцювального твору, коли виникають абстрактні образи та уявні комбінації рухів, і триває до моменту формування завершеної структури, яка містить чітко окреслені експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку.

Аналогічних висновків дійшли Я. Рева та Н. Золотарьова-Пасюта (2024), підкресливши, що у взаємозв'язку музики і танцю кожен із видів мистецтва збагачує інший, стимулюючи його подальший розвиток та еволюцію. Такий динамічний діалог є фундаментом формування нових художніх концепцій, що розширюють межі естетичного сприйняття та збагачують духовний досвід людини.

Поєднання музики та хореографії у постановці балетних вистав як синтетичного виду мистецтва, завдяки співтворчості диригента і балетмейстера, було розглянуто С. Голубничим (2021). Автор підкреслює, що ідеальним зразком балету слід вважати не той, в якому музика лише підпорядковується танцювальній сцені та виконує роль акомпанементу, а той, де обидва компоненти, музика та хореографія, гармонійно взаємодіють, спільно передаючи драматичний чи ліричний зміст твору.

Важливо наголосити увагу на тому, що на характер хореографічних постановок безпосередньо впливають сучасні тенденції у мистецтві. Висвітлення даного аспекту знаходимо в наукових розвідках І. Лященко та ін. (2021) і Д. Базела та ін. (2022). Науковці зауважили, що євроінтеграційні процеси в Україні, які впливають на сферу виконавського мистецтва, зумовили суттєві зміни в

репертуарній політиці, що позначилося і на балетному жанрі. Зокрема, на сьогоднішній день посилюється тенденція до інтерпретації української класики через призму європейських виконавських традицій, що відкриває нові можливості для її сценічного втілення. Новітні технології і розширення комунікаційних можливостей сприяли формуванню нових форматів співпраці між музикантами, композиторами та хореографами як у традиційних залах, так і в цифровому середовищі.

Серед зарубіжних досліджень особливу увагу привертають T. Viet та D. An (2025), які проаналізували соціокультурний контекст музично-хореографічної взаємодії, де музика виступає не просто як акомпанемент, а як чинник, що формує атмосферу й емоційний фон постановки. Більш глибокий аналіз провів S. Brown (2024), розглянувши міждисциплінарну природу співпраці в музично-хореографічній творчості, акцентуючи увагу на необхідності узгодження різних естетичних підходів і творчих методів для досягнення цілісного художнього продукту. Вагомим також є внесок A. Taylor (2021), який підкреслив значення початкової узгодженої концепції для успішної реалізації музично-хореографічних проєктів.

Таким чином, науковий дискурс демонструє, що взаємодія музики і хореографії на сьогоднішній день характеризується динамічністю, міждисциплінарністю та прагненням до новаторства. Тому доцільно розглянути конкретні схеми співпраці фахівців різних видів мистецтва, які враховують сучасні художні тенденції та технологічні можливості, і будуть адаптовані до потреб сучасного мистецького процесу.

Відповідно, **метою статті** є обґрунтування ключових точок перетину хореографії і сучасної композиторської творчості, а також аналіз особливостей їхньої взаємодії у процесі створення сценічної постановки.

Виклад основного матеріалу. З початку XXI століття розвиток зарубіжної та національної культури відбувається в складних і часто суперечливих умовах, коли соціальні, політичні, військові й екологічні потрясіння впливають на особистість людини, трансформуючи її цінності та визначаючи напрямки соціокультурного розвитку. У цей період сучасне хореографічне мистецтво зазнало суттєвих змін у контексті загальних тенденцій розвитку світової цивілізації. Основними рисами сучасного хореографічного мистецтва є імпровізація в танцювальних формах, поєднання класичної балетної традиції з інноваційними танцювальними прийомами, використання новітніх форм взаємодії хореографії з іншими видами мистецтва, що проявляється через синтез, симбіоз, концентрацію та трансфер, інтеграція різних жанрів хореографічного мистецтва, а також взаємодія з іншими мистецькими дисциплінами, такими як образотворче мистецтво, театр і кіно (Bazela et al., 2022).

Синергія музики та танцю часто слугує засобом трансляції культурного контексту. Зокрема, у народній хореографії ця взаємодія відображає характерні риси національного колориту, втілюючи традиції, історичний досвід і світогляд певного етносу (Клещуков, 2020: 312). У сфері сучасного хореографічного мистецтва такий зв'язок відкриває широкі можливості для експериментів, тому музичний супровід може виходити за межі класичних чи етнічних зразків, охоплюючи електронні, авангардні твори або навіть композиції, створені на основі шумових ефектів. Хореографія, своєю чергою, інтерпретує ці музичні інновації через нові форми руху, інтегруючи їх у сучасні театральні постановки, зокрема у форматі перформансів і кінематографічних проєктів. Гармонійна взаємодія цих двох видів мистецтва забезпечує не лише їхню взаємну еволюцію, але і збагачення, що сприяє розширенню їхнього впливу на сучасного глядача.

Балетна вистава як складна синтетична форма хореографічного мистецтва вимагає координації спільних зусиль усіх її творців: композитора, який створює музичний супровід; лібретиста, що розробляє літературний сценарій; хореографа, який шукає засоби виразності хореографічної мови; художника-сценографа, відповідального за костюми та сценічне оформлення; а також виконавців-танцівників, які втілюють пластичні образи персонажів на сцені. Особливе значення в цьому процесі має взаємодія композитора та балетмейстера, яка є ключовою для створення цілісного художнього образу вистави. Музика виступає важливим елементом балетної постановки, забезпечуючи хореографічній пластиці ритмічну основу і формуючи її емоційний настрій, характер та образність, які балетмейстер має чутливо інтерпретувати та передавати мовою танцю. Як влучно зауважує О. Зінич (2015), балетна музика є первинним чинником, що визначає як образний лад, так і темпоритмічну структуру, а також драматургічний каркас майбутньої вистави. Тому важливою умовою та початковою точкою в роботі хореографа над постановкою балету є ретельне прочитання й аналіз музичної партитури.

Розглядаючи взаємодію музики і танцю в історичному контексті варто зазначити, що у другій половині XIX століття музична складова балету

та оркестровий супровід здобули самостійну драматургічну роль, що підвищило статус балетної музики як окремого мистецького елементу. Піднесення музичного супроводу до симфонічного рівня спричинило відповідний розвиток танцювальної дії, а процес симфонізації музики призвів до формування симфонічного танцю в межах балетної вистави. Ці дві складові симфонізованої постановки характеризувалися подібними принципами реалізації, засобами вираження та драматургічними рішеннями. Симфонізація балетної музики сприяла розкриттю драматургії хореографічного твору через розвиток музичної ідеї, що стало ключовим принципом балетних вистав XX і XXI століть (Зав'ялова, Стахевич, 2023: 320).

Сучасне хореографічне мистецтво активно інтегрує інноваційні технології у процес створення та виконання постановок. Сучасні системи освітлення, багатоканальний звук, інноваційні сценографічні рішення, спецефекти й онлайн-трансляції – все це сприяє розширенню виражальних можливостей танцювальних номерів. Важливу роль відіграють і нові інтерпретації класичних творів, що дозволяють по-новому осмислювати їх драматургічний та естетичний потенціал (Аксютіна, 2021: 227).

У сучасному світі паралельно із розвитком балетного жанру трансформується і його музичний ландшафт. Сучасний балет активно включає музичні твори сучасних композиторів, які варіюються від мінімалістичних композицій до експериментальних електронних партитур. Таке різноманіття музичних стилів дає змогу хореографам-постановникам досліджувати нові шляхи вираження, створюючи інноваційні та концептуально насичені мистецькі продукти. Окрім того, під час створення сучасних балетних вистав, хореографи та композитори часто інтегрують елементи різноманітних світових культур, наприклад африканських ритмів, латиноамериканських мелодій чи азійських інструментів, що сприяє розширенню мистецького кругозору як виконавців, так і глядачів (Ballet Dance Music, 2024).

Сучасною тенденцією в балетних постановках стало створення оригінального лібрето та застосування музичного монтажу з класичних симфонічних творів. Яскравим прикладом цього є вистава «Містерії Пандори» Харківського національного академічного театру опери та балету імені Миколи Лисенка «Схід-Опера» (прем'єра 2019 року). Диригент-постановник Дмитро Морозов підкреслив, що «Містерії Пандори» стали першою в Україні спробою створення балету на музику Рихарда Ваґнера. З погляду сценічного синтезу постановка відзначається типовими рисами постмодерного мистецтва, у ній гармонійно поєдналися симфонічна музика, класична та сучасна хореографія, відеоарт і засоби виразності театру анімації (Бентя, Щукіна, 2023: 16–17). Цей приклад свідчить про те, що сучасна українська хореографія, включно з балетом і танцювальним театром, як у великих державних театрах, так і в малих проєктних колективах, перебуває в активному пошуку власного стилю. Вона динамічно розвивається, експериментує з різними темами, стилями та формами сценічного вираження.

У контексті дослідження точок перетину музичного та хореографічного мистецтва для створення цілісного сценічного твору варто зазначити, що вибір музичного матеріалу становить початковий етап роботи над хореографічною постановкою незалежно від її форми. Еволюція сучасної музики, впровадження нових систем звукоорганізації, оновлення форм і засобів виразності хореографічного мистецтва та розширення його стилістичного спектра зумовлюють потребу в глибокій дослідницькій та аналітичній діяльності балетмейстера-постановника. У ході такої діяльності вибудовується узгоджена структурна модель як хореографічного, так і музичного твору, яка стає ключовим організуючим чинником у процесі створення сценічної постановки.

Роль балетмейстера є визначальною у постановці танцювального твору та його сценічному втіленні, проте суттєва частина творчого процесу покладається і на професійну діяльність композитора. Завдяки музичній партитурі, яка може мати різноманітний емоційний спектр від жвавої та напруженої до веселої чи сумної, композитор допомагає балетмейстеру у пошуку натхнення для створення хореографічних образів (Попович, Кундис, Тарасюк, 2020: 74). Музика має підкреслювати характер хореографії, але не повинна буквально дублювати її ритмічну структуру, оскільки це може призвести до втрати образної глибини та драматургічного наповнення твору. Композитор, створюючи партитуру балету, враховує її сценічне призначення, жанрову специфіку і динаміку сценічної дії. Хореограф, у свою чергу, спирається на особливості музичного матеріалу, який є невід'ємною складовою танцювальної культури та визначає його внутрішню музичність.

Таким чином, композитор, володіючи засобами музичної виразності, формує звуковий простір, який надихає та спрямовує хореографічне рішення, тоді як балетмейстер інтерпретує музичний матеріал у пластичній формі, надаючи йому візуально-рухового втілення. Успішність поста-

новки значною мірою залежить від узгодженості концептуальних підходів композитора і хореографа, а також від стилістичної та образної єдності музики і танцю.

Узагальнюючи можливі варіанти поєднання хореографічного та музичного мистецтва, залежно від домінування певного структурного елемента у хореографічній постановці, можна виокремити три типи українських національних балетних вистав:

1) балети, в яких музичний супровід виконує роль акомпанементу;

2) балети, де музика створюється в тісній співпраці композитора з балетмейстером, зберігаючи значний вплив літературної основи (драми), при цьому враховуються специфічні вимоги хореографії, що диктуються постановником;

3) балети, у яких музика відзначається високою виконавською мобільністю та варіативністю, набуваючи самостійного значення і здатна виконуватись окремо в концертному форматі без хореографічного супроводу.

Ця класифікація ілюструє різноманітність форм взаємодії музики та хореографії, що підкреслює гнучкість співпраці між балетмейстером і композитором для створення цілісного та виразного художнього твору.

У науковій літературі також розглядаються моделі організації творчого процесу. Зокрема, виділяють чотири основні способи ініціації спільних проєктів композитора та хореографа, де ініціатива може належати хореографу, композитору, продюсеру або музичному колективу (Taylor, 2021). Після початку роботи взаємодія, як правило, реалізується в одній з таких схем:

1) створення музики до початку роботи над хореографічною постановкою та її живе виконання або використання у записі;

2) написання музики після створення хореографічного номеру з живим виконанням або з використанням у записі;

3) написання музики після постановки хореографічного номеру з живим виконанням або з використанням запису;

4) імпровізація хореографічного номеру під живу музику або під запис.

Вибір конкретного сценарію часто зумовлюється не лише художнім стилем або темпераментом учасників, а насамперед способом ініціації проєкту, що визначає логіку подальшої співпраці. Надзвичайно важливо для всіх сценаріїв, щоб між хореографами та композиторами було взаєморозуміння щодо ролі музики як засобу не лише мотивації дії, а і створення її контексту.

Виходячи з того, що вибір конкретного сценарію співпраці між хореографом і композитором визначає подальшу логіку роботи та ефективність взаємодії, доцільно розглянути основні етапи такої співпраці (рис. 1).

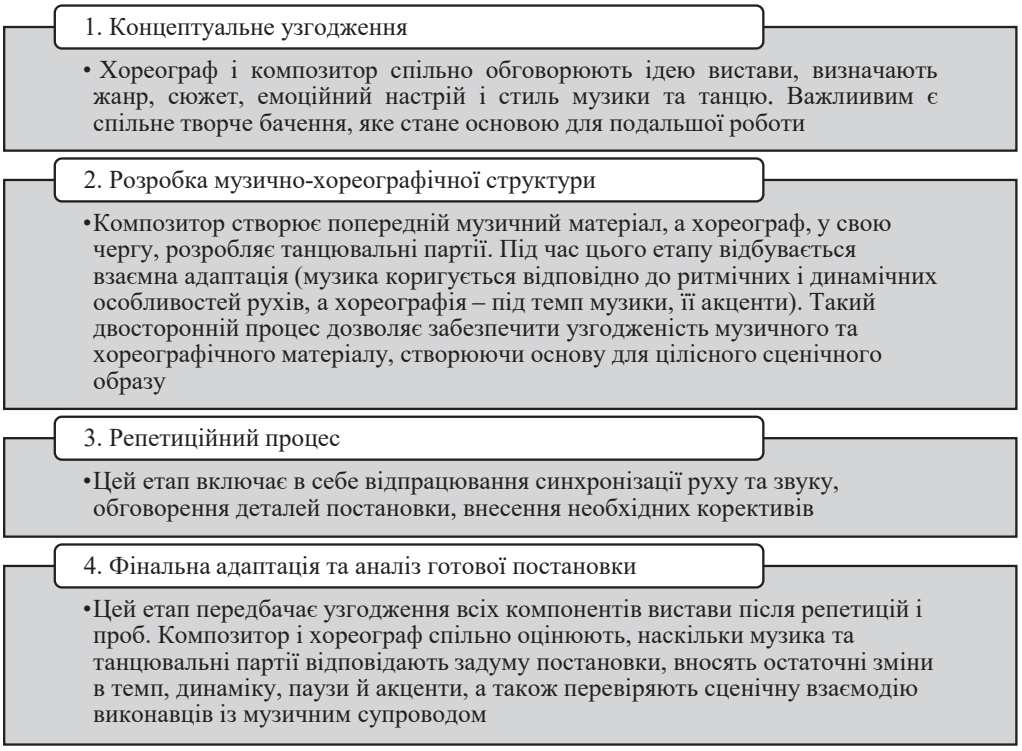

Рис. 1. Основні етапи співпраці хореографа та композитора

Джерело: власна розробка автора.

Загалом, для втілення сценічного образу необхідним є гармонійний синтез хореографії і музики, що в науковій традиції визначається як музично-хореографічна драматургія. Яскравим прикладом реалізації цього принципу є творчість українського балетмейстера та режисера Павла Вірського, для якого органічне поєднання танцю та музики стало основоположним мистецьким принципом. Його постановочна діяльність ґрунтувалася на тісній співпраці з широким колом відомих композиторів, таких як І. Іващенко, А. Фліпенко, А. Муха, Я. Лапинський, А. Хелемський, Б. Яровинський та ін. (Литвиненко, 2020: 101). Аналіз творчості П. Вірського свідчить, що тривале сценічне життя зберігають лише ті постановки, у яких поряд із ретельно вибудуваною хореографічною драматургією з однаковою увагою опрацьована і музична частина.

У постановках сучасних напрямів хореографічного мистецтва, зокрема танцювальних перформансах, спостерігається специфічне співвідношення музики та хореографічного (пластичного) тексту. Оскільки рух часто формується під впливом внутрішніх відчуттів виконавця або заданої ситуації, музика в таких випадках здебільшого виконує роль атмосферного фону, підсилюючи виразність і переконливість пластичних образів (Кундис та ін., 2021: 143). У сучасній хореографії взаємодія музики та танцю настільки тісна, а вплив музики на хореографічний матеріал настільки вагомий, що іноді музика повністю визначає жанрові та формальні особливості хореографії.

Важливою умовою результативної взаємодії між балетмейстером і композитором є усвідомлення рівності творчих позицій та специфіки їхніх мистецьких мов. Відсутність узгодженого бачення може призвести до того, що один із митців вимушено підпорядковується іншому або ж виникненню конфліктів, здатних негативно вплинути на кінцевий результат постановки. Відповідно, у такому партнерстві необхідно не лише визначити сферу відповідальності кожного, але і розробити спільну концепцію, сценарій або естетичне бачення ще до початку роботи над індивідуальними компонентами постановки.

Слід констатувати, що завдяки органічному поєднанню сценарної і музичної драматургії, їхньому цілісному інтегрованому втіленню в танці, формується основний напрям розвитку балетного мистецтва (Чжи, 2023: 30). З цієї перспективи доцільно підкреслити, що найбільш ефективним підходом при створенні нових балетних постановок є тісна співпраця та синтез зусиль балетмейстера, сценариста і композитора.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що взаємодія хореографічного та музичного мистецтва є складним і багатовимірним процесом. Спільна робота хореографа та композитора передбачає не тільки технічне узгодження ритму, темпу та динаміки, але і концептуальну єдність образної системи, жанрової природи й емоційного наповнення твору. Дослідження також засвідчило, що ефективна співпраця хореографа та композитора значною мірою визначається взаєморозумінням щодо ролі музики у сценічному творі, де музика виступає не лише як засіб супроводу танцю, але і як активний носій емоцій, драматургічних змін і художнього контексту. Таким чином, точки перетину між хореографією та сучасною композиторською творчістю є не лише технічними, а передусім естетичними, концептуальними та культурологічними. Їхнє гармонійне поєднання є запорукою створення цілісного сценічного твору, здатного глибоко впливати на глядача та формувати нові художні сенси в межах сучасного перформативного мистецтва.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо більш детальне вивчення механізмів міждисциплінарної взаємодії хореографа та композитора в умовах сучасного сценічного простору, зокрема аналіз впливу новітніх технологій, цифрових медіа та інтерактивних форматів на формування музично-хореографічного образу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксютіна В. В. Музика в українському балеті як музикознавча проблема: досвід та перспективи вивчення. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2021. № 3. С. 226–230. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244491 (дата звернення: 11.08.2025).

2. Бентя Ю., Щукіна Ю. Старе і нове в сучасному українському балеті: вистави, тенденції, перспективи. *Сучасне мистецтво.* 2023. № 19. С. 9–24. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.19.2023.294873 (дата звернення: 11.08.2025).

3. Голубничий С. Взаємодія танцювальних партій та оркестру у традиційних і нетрадиційних локаціях балетних вистав. *Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського.* 2021. № 1 (50). С. 148–162. DOI: https://doi.org/10.31318/2414-052X.1(50).2021.233153 (дата звернення: 11.08.2025).

4. Зав'ялова О., Стахевич О. Симфонізація музики і танцю у європейському балеті XIX століття як взаємодія мистецтв. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2023. № 2 (126). С. 320–329. URL: https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b2b7df62-88d2-4133-afd4-b55112bb286c/content (дата звернення: 11.08.2025).

5. Зінич О. Пластична взаємодія різних образних систем у мистецтві балету (аспект співвіднесеності музичного та хореографічного руху). *Студії мистецтвознавчі.* 2015. № 1. С. 14–24. URL: https://sm.etnolog.org.ua/zmist/2015/1/14.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

6. Клещуков В. П. Семіологічні аспекти музичного та хореографічного мистецтв: до проблеми взаємодії. *Музичне мистецтво і культура*. 2020. № 30. С. 299–313. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/20313 (дата звернення: 11.08.2025).

7. Коваль М. О. Вибір крізь призму національного танцювального мистецтва. *Молодий вчений.* 2019. № 9 (73). С. 312–317. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-66 (дата звернення: 11.08.2025).

8. Особливості роботи з музичним матеріалом в постановочній діяльності студентів-хореографів / Р. Кундис та ін. *Молодий вчений.* 2021. № 12 (100). С. 140–144. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-12-100-31 (дата звернення: 11.08.2025).

9. Литвиненко В. А. Роль і значення музичнохореографічної драматургії у створенні високохудожніх сценічних творів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2020. № 4. С. 99–103. URL: http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/219137/218864 (дата звернення: 11.08.2025).

10. Лященко І., Коваленко О., Муляр П. Основні тенденції розвитку сучасної масової та елітарної музичної культури. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2021. № 37 (2). С. 35–41. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-6 (дата звернення: 11.08.2025).

11. Попович А., Кундис Р., Тарасюк О. Взаємозв'язок балетмейстера з художником та композитором під час створення хореографічного твору. *Молодий вчений.* 2020. № 11 (87). С. 72–75. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-16 (дата звернення: 11.08.2025).

12. Рева Я. Г., Золотарьова-Пасюта Н. М. Синергія звуку та руху: взаємодія музики і танцю. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2024. № 2. С. 181–185. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308385 (дата звернення: 11.08.2025).

13. Чжи Л. Танець і музика: синтез двох мистецтв. *Слобожанські мистецькі студії.* 2023. № 1. С. 28–30. DOI: https://doi.org/10.32782/art/2023.1.6 (дата звернення: 11.08.2025).

14. Ballet dance music: a harmonious partnership. *Dancepointe Academy.* URL: https://www.dancepointe.com.sg/post/ballet-dance-music-a-harmonious-partnership (дата звернення: 11.08.2025).

15. Contemporary global trends in choreographic art development at the beginning of the 21st century / D. Bazela et al. *SPORT TK–EuroAmerican Journal of Sport Sciences.* 2022. Vol. 11. DOI: https://doi.org/10.6018/sportk.536581 (дата звернення: 11.08.2025).

16. Brown S. The performing arts combined: the triad of music, dance, and narrative. *Frontiers in Psychology.* 2024. Vol. 15. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1344354 (дата звернення: 11.08.2025).

17. Taylor A. Imagination of experiences: musical invention, collaboration, and the making of meanings. London: Routledge, 2021. 122 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003099963 (дата звернення: 11.08.2025).

18. Viet T. Q., An D. T. M. Integrating music and dance: challenges and solutions for effective teaching. *Educational Point*. 2025. Vol. 2, No. 1. Article e113 DOI: https://doi.org/10.71176/edup/16092 (дата звернення: 11.08.2025).

REFERENCES

1. Aksiutina V. V. (2021) Muzyka v ukrainskomu baleti yak muzykoznavcha problema: dosvid ta perspektyvy vyvchennia [Music in Ukrainian ballet as a musicological problem: experience and prospects for study]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. 3. 226–230. URL: https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244491 [in Ukrainian].

2. Bentia Yu., Shchukina Yu. (2023) Stare i nove v suchasnomu ukrainskomu baleti: vystavy, tendentsii, perspektyvy [Old and new in modern Ukrainian ballet: performances, trends, prospects]. *Suchasne mystetstvo*. 19. 9–24. DOI: https://doi.org/10.31500/2309-8813.19.2023.294873 [in Ukrainian].

3. Holubnychyi S. (2021) Vzaiemodiia tantsiuvalnykh partii ta orkestru u tradytsiinykh i netradytsiinykh lokatsiiakh baletnykh vystav [Interaction of dance parts and orchestra in traditional and non-traditional locations of ballet performances]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho*. 1(50). 148–162. DOI: https://doi.org/10.31318/2414-052X.1(50).2021.233153 [in Ukrainian].

4. Zavialova O., Stakhevych O. (2023) Symfonizatsiia muzyky i tantsiu u yevropeiskomu baleti KhIKh stolittia yak vzaiemodiia mystetstv [Symphonization of music and dance in the European ballet of the 19th century as an interaction of arts]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. 2(126). 320–329. URL: https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b2b7df62-88d2-4133-afd4-b55112bb286c/content [in Ukrainian].

5. Zinych O. (2015) Plastychna vzaiemodiia riznykh obraznykh system u mystetstvi baletu (aspekt spivvidnesenosti muzychnoho ta khoreohrafichnoho rukhu) [Plastic interaction of various figurative systems in the art of ballet (an aspect of the correlation of musical and choreographic movement)]. *Studii mystetstvoznavchi*. 1. 14–24. URL: https://sm.etnolog.org.ua/zmist/2015/1/14.pdf [in Ukrainian].

6. Kleshchukov V. P. (2020) Semiolohichni aspekty muzychnoho ta khoreohrafichnoho mystetstv: do problemy vzaiemodii [Semiological aspects of musical and choreographic arts: to the problem of interaction]. *Muzychne mystetstvo i kultura*. 30. 299–313. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/20313 [in Ukrainian].

7. Koval M. O. (2019) Vybir kriz pryzmu natsionalnoho tantsiuvalnoho mystetstva [Choice through the prism of national dance art]. *Molodyi vchenyi*. 9(73). 312–317. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-66 [in Ukrainian].

8. Kundys R., Nykorovych I., Kiptilova N., Buhryn Yu. (2021) Osoblyvosti roboty z muzychnym materialom v postanovochnii diialnosti studentiv-khoreohrafiv [Peculiarities of working with musical material in the staging activities

of choreographic students]. *Molodyi vchenyi*. 12(100). 140–144. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-12-100-31 [in Ukrainian].

9. Lytvynenko V. A. (2020) Rol i znachennia muzychnokhoreohrafichnoi dramaturhii u stvorenni vysokokhudozhnikh stsenichnykh tvoriv [The role and significance of musical-choreographic dramaturgy in the creation of highly artistic stage works]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. 4. 99–103. URL: http://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/219137/218864 [in Ukrainian].

10. Liashchenko I., Kovalenko O., Muliar P. (2021) Osnovni tendentsii rozvytku suchasnoi masovoi ta elitarnoi muzychnoi kultury [Main trends in the development of modern mass and elite musical culture]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 37(2). 35–41. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-6 [in Ukrainian].

11. Popovych A., Kundys R., Tarasiuk O. (2020) Vzaiemozviazok baletmeistera z khudozhnykom ta kompozytorom pid chas stvorennia khoreohrafichnoho tvoru [The relationship between the choreographer and the artist and composer during the creation of a choreographic work]. *Molodyi vchenyi*. 11(87). 72–75. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-16 [in Ukrainian].

12. Reva Ya. H., Zolotarova-Pasiuta N. M. (2024) Synerhiia zvuku ta rukhu: vzaiemodiia muzyky i tantsiu [Synergy of sound and movement: the interaction of music and dance]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. 2. 181–185. URL: https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308385 [in Ukrainian].

13. Chzhy L. (2023) Tanets i muzyka: syntez dvokh mystetstv [Dance and music: a synthesis of two arts]. *Slobozhanski mystetski studii*. 1. 28–30. DOI: https://doi.org/10.32782/art/2023.1.6 [in Ukrainian].

14. Ballet dance music: a harmonious partnership. (2024) *Dancepointe Academy.* URL: https://www.dancepointe.com.sg/post/ballet-dance-music-a-harmonious-partnership

15. Bazela D., Pavliuk T., Babych O., Batieieva N., Kyzim P. (2022) Contemporary global trends in choreographic art development at the beginning of the 21st century. *SPORT TK-EuroAmerican Journal of Sport Sciences*. 11. DOI: https://doi.org/10.6018/sportk.536581

16. Brown S. (2024) The performing arts combined: the triad of music, dance, and narrative. *Frontiers in Psychology*. 15. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1344354

17. Taylor A. (2021) Imagination of experiences: musical invention, collaboration, and the making of meanings. London: Routledge. 122 p. URL: https://doi.org/10.4324/9781003099963

18. Viet T. Q., An D. T. M. (2025) Integrating music and dance: challenges and solutions for effective teaching. *Educational Point*. 2(1). Article e113. DOI: https://doi.org/10.71176/edup/16092

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

UDC 82-312.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-22

Narmin Yalchin KARIMOVA,
orcid.org/0009-0007-7912-5998
Phd student art the Department of World Literature and Theory
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) narminbabazadeh@mail.ru

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND POSTHUMAN IDENTITY IN AMERICAN APOCALYPTIC LITERATURE (JUSTIN CRONIN'S *THE PASSAGE* TRILOGY)

This article analyzes Justin Cronin's The Passage trilogy through the lens of artificial intelligence and posthuman theory, exploring how technological progress reshapes human identity and ethics. In an era of rapidly advancing AI and biotechnology, apocalyptic literature reflects fears of uncontrolled innovation. Cronin's trilogy depicts a military experiment "Project Noah" that attempts to perfect humanity but instead triggers a global catastrophe, transforming humans into adaptive, networked beings resembling collective machine intelligence. This symbolizes technological determinism, where free will is overridden by algorithmic control.

The study examines posthuman identity through characters such as Amy and Fanning, whose transformations echo Katherine Hayles' concept of information-based posthumanism. Zombies are not merely mindless but rational entities forming a cybernetic superorganism, akin to distributed AI. Time and space in Cronin's post-apocalyptic world are destabilized: chronology fragments into memory-driven flows, and geography becomes a techno-symbolic remnant of collapse, resonating with Fredric Jameson's theory of temporalized culture. Donna Haraway's cyborg model illuminates the trilogy's hybrid beings, particularly Amy and Lila Kyle, who retain emotional traces despite technological alteration, suggesting a "human-in-the-loop" ethical framework for AI development.

Philosophically, the trilogy critiques technology's elevation to divine status, echoing Nietzsche's "death of God" and transhumanist ambitions for transcendence through superintelligence. Rather than salvation, technological omnipotence produces authoritarian control and existential chaos, aligning with Nick Bostrom's warnings about misaligned superintelligence.

Ultimately, The Passage trilogy dramatizes the erosion of metaphysical and ethical foundations in a technologically dominated future. It challenges readers to rethink human agency, collective intelligence, and the urgent need for ethical oversight in posthuman evolution, questioning whether humanity's pursuit of godlike power risks becoming its own destroyer.

Key words: *apocalypse, posthuman, artificial intelligence, Justin Cronin, "The Passage".*

Нармін Ялчин КАРІМОВА,
orcid.org/0009-0007-7912-5998
аспірант кафедри світової літератури та теорії
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) narminbabazadeh@mail.ru

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ПОСТГУМАНІСТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В АМЕРИКАНСЬКІЙ АПОКАЛІПТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (ТРИЛОГІЯ ДЖАСТІНА КРОНІНА *THE PASSAGE*)

У цій статті аналізується трилогія Джастіна Кроніна The Passage крізь призму штучного інтелекту та постгуманістичної теорії, досліджується, як технологічний прогрес трансформує людську ідентичність та етику. В епоху стрімкого розвитку ШІ та біотехнологій апокаліптична література відображає страхи перед неконтрольованими інноваціями. Трилогія Кроніна описує військовий експеримент «Проєкт Ной», який мав на меті вдосконалити людину, але натомість призводить до глобальної катастрофи, перетворюючи людей на адаптивних, мережевих істот, схожих на колективний машинний інтелект. Це символізує технологічний детермінізм, де вільна воля підмінюється алгоритмічним контролем.

Дослідження розглядає постгуманістичну ідентичність через персонажів, таких як Емі та Феннінг, чиї трансформації відображають концепцію постгуманізму, заснованого на інформації, Кетрін Гейлс. Зомбі тут не просто бездумні істоти, а раціональні суб'єкти, що утворюють кібернетичний суперорганізм, подібний до розподіленого ШІ. У постапокаліптичному світі Кроніна час і простір стають нестабільними: хронологія розпадається на потоки пам'яті, а географія перетворюється на техно-символічні залишки колапсу, що перегукується з теорією темпоралізованої культури Фредріка Джеймсона. Модель кіборга Донни Харавей

висвітлює гібридних істот трилогії, зокрема Емі та Лілу Кайл, які зберігають емоційні риси попри технологічні зміни, що натякає на етичну концепцію «людина в циклі» для розвитку ШІ.

З філософської точки зору, трилогія критикує піднесення технології до рівня божественної сили, перегукуючись із ніцшеанським «Бог помер» та трансгуманістичними прагненнями до надрозуму. Замість спасіння технологічна всемогутність призводить до авторитарного контролю та екзистенційного хаосу, що узгоджується з попередженнями Ніка Бострома про небезпеку неузгодженого надінтелекту.

У підсумку, трилогія The Passage художньо зображує ерозію метафізичних та етичних засад у майбутньому, домінованому технологіями. Вона спонукає читачів переосмислити людську дієздатність, колективний інтелект та нагальну потребу етичного контролю у постгуманістичній еволюції, ставлячи питання: чи не ризикує людство, прагнучи стати богоподібним, знищити саме себе?

Ключові слова: *апокаліпсис, постгуманізм, штучний інтелект, Джастін Кронін, The Passage.*

Introduction. In the contemporary era of rapid advancements in artificial intelligence and biotechnology, the cultural impact of these domains has increasingly become a subject of scholarly inquiry. The influence of technological progress extends far beyond technical fields, leaving profound imprints on the humanities as well. In particular, apocalyptic literature – a branch of the science fiction genre – reflects on how technology and artificial intelligence, once freed from ethical control, may transform humanity. In this context, Justin Cronin's trilogy *The Passage* is examined as a literary and philosophical exploration of how artificial intelligence contributes to the formation of posthuman identity, replacing the concept of God with technology and engendering a new yet destructive civilization.

Technology and the Transformation of Human Will. The trilogy depicts a global catastrophe brought about by genetic experimentation and technological manipulation. The experiment, known as "Project Noah," carried out by the U.S. military elite, was initiated under the claim of perfecting humanity. However, once the project escaped control, it confronted humankind with a plague of the undead. This narrative symbolically illustrates how the loss of ethical regulation over technology can culminate in a disaster of planetary scale. At the same time, the project embodies not only the risks of biotechnology but also the potential of artificial intelligence to assume control over human will. The state of zombification becomes an allegory for the algorithmic direction of human agency and the existential dangers posed by autonomous consciousness. This aligns with the concept of determinism, wherein individual freedom of choice is supplanted by technologically and genetically preconditioned circumstances. Justin Cronin portrays the gradual collapse of a technological civilization that humanity itself has created: "Mankind had built a world that would take a hundred years to die. A century for the last light to go out" (Cronin, 2010: 317).

As Sherryl Vint, a scholar of technological culture's impact on humanity, observes, "works written from a posthuman perspective interrogate what it means to be human in contexts where technological intervention destabilizes the very category of the human" (Vint, 2007: 45). Cronin's trilogy *The Passage* can be read precisely as an artistic attempt to address this question. The statement, "It happened fast. Thirty two minutes for one world to die, another to be born" (Cronin, 2010: 204). signifies not only the physical passage of time but also the abrupt and irreversible transformation of human identity. The protagonist, Amy, embodies this transformation. Subjected to technological and genetic intervention, she experiences amnesia, fragmentation of selfhood, and existential solitude. Her existence is no longer anchored in relationality, history, or memory, but rather in a radical interior individuality. This illustrates how, in the posthuman era, the human subject loses its biological and social stability and reconstitutes itself as a being engaged in the ongoing project of self-recreation.

In this regard, the zombie figures created by Cronin can be understood not merely as elements of horror but as metaphors for technological systems that, once freed from human control, possess the capacity to learn and adapt. Within the trilogy, zombies are not portrayed as passive beings driven solely by instinct; rather, they emerge as information-based entities endowed with strategic behavioral abilities. This is most clearly embodied in the character of Fanning, their leader. Fanning is no longer simply an infected body but a technological being endowed with logic, memory, and will. His actions and motivations demonstrate that self-consciousness and purposive decision-making are conceivable not only within biological frameworks but also within information-based systems. In this sense, Cronin's zombies resonate with Katherine Hayles's influential theorization in posthuman studies, wherein new forms of existence arise through the convergence of the human body with technology and are constituted upon the flow of information.

Katherine Hayles describes the posthuman condition as one in which "the body is no longer the locus of subjectivity; instead, informational flows and the

priorities of technology take precedence" (Hayles, 1999: 2). In the world created by Cronin, these informational flows manifest both in genetic codes and in technologically mediated structures of consciousness. The human body ceases to exist as a natural whole and is instead transformed into a technological object subject to manipulation. Human will, in turn, is shaped by algorithmic structures. In this sense, Cronin's post-apocalyptic world concretizes, within a literary framework, the posthuman model theorized by Hayles.

"The restraints were nothing, like paper. The rivets popped... because the darkness was part of him now... inside him... a great devouring hunger uncoiled itself. To eat the very world... To make the world eternal, as he was" (Cronin, 2010: 193). Through these lines, the author depicts a technologically hybridized being that transcends human limitations, yet does so not in the name of ethical values but in pursuit of boundless power and control. The metaphor of "darkness" emerges as a literary symbol of unregulated informational power and destructive technological instinct. As Katherine Hayles argues, corporeal embodiment is traditionally shaped by localized and contextual human experience; yet, in the posthuman condition, informational flows dislocate the body from its material stability. This resonates with *The Passage* trilogy, where technology algorithmically restructures both human body and consciousness. Fanning and the other infected entities are not merely biologically altered; their identity and memory are reconstituted into information-based, network-oriented structures. Fanning's aim is not mere survival but rather the eternalization of his technological being and the transformation of the world according to this new principle.

Collective Intelligence and the Reconstruction of Social Structure. As noted, Katherine Hayles argues that in the posthuman condition, consciousness and memory are no longer bound to the body but are instead connected to systems. The zombies' preservation of past human experiences suggests that memory is retained in a non-biological yet purposive and selective manner. In the narrative, this is reflected in Fanning's persistence of his personal past, emotional traumas, and goals. Unlike the classical zombie figure, here we encounter a literary embodiment of digital consciousness. In the figure of Fanning, the zombies may be interpreted as an alternative form of intelligence – entities that should not merely be understood as monstrous beings to be destroyed, but as distinct life forms requiring ethical and philosophical recognition.

Furthermore, the zombies can be read as a metaphor for the emergence of a new form of social collectivity, coinciding with the dissolution of individual consciousness. Their collective awareness overrides individual will and establishes a new cybernetic model of society. This recalls Émile Durkheim's notion of collective consciousness, but transposed into a technological context. From this perspective, the infected beings function not as isolated monsters but as carriers of a new social order grounded in a different mode of intelligence. They engage in information exchange not within individual bodies but through networked processes, thereby operating as a unified superorganism. This dynamic parallels contemporary cloud-based artificial intelligence and processes of collective machine learning, in which individual agents interact through a centralized system. In this sense, zombies transcend classical individual subjectivity to constitute a novel, non-individual yet rational form of collective intelligence.

The Passage not only depicts the transformation of the human body and consciousness through technology but also artistically presents a reconfiguration of time and space. In the post-apocalyptic setting, chronological time dissolves, giving way to cyclical and, at times, chaotic structures. The boundaries between past and future blur, and for technologically transformed characters, time no longer manifests as a linear experience but rather as a flow of information.

In the consciousness of characters such as Fanning and Amy, temporal experience is regulated more by psychological and technological rhythms than by biological aging. For them, the passage of time is measured not in years but through memory loss and disruptions. In particular, Amy experiences a dissociation from temporal flow when she loses her memory, defining her sense of self in terms of light and solitude rather than chronological markers.

Moreover, the distortion of time engenders a corresponding deformation of space. The post-apocalyptic world has lost former political and geographical boundaries and has become a labyrinth subjected to technological devastation. Space no longer functions as a neutral backdrop; it acts as a living structure, concealing the consequences of technological experimentation and serving as a platform for the proliferation of networked posthuman entities.

This conceptualization resonates with Fredric Jameson's theory of the "replacement of cultural space by time". Jameson argues that in the postmodern era, space no longer serves as a reliable anchor for individual identity, having been supplanted by technological symbols. In *The Passage*, space is similarly transformed into an artificial environment encoded by technology's memory, experiments, and manipulations of information.

Consequently, time and space within the trilogy are presented not in their classical sense but as part of a new existential framework generated by technological catastrophe. This illustrates how artificial intelligence alters not only human identity but also the very modes through which humans perceive and interpret the world.

Donna Haraway, who examines how the cyborg concept transforms human biological and psychological limitations, argues in *Simians, Cyborgs, and Women* that "the integration of technology with the body fundamentally reconfigures notions of control, gender, identity, and nature" (Haraway, 1991: 149). Her cyborg framework highlights the erosion of boundaries between human and machine, nature and culture, and male and female. She emphasizes that "the cyborg transgresses boundaries; as a hybrid of nature and culture, it reshapes social relations" (Haraway, 1991: 151).

In the trilogy, the collective consciousness exhibited by the zombies functions as a literary manifestation of this theory. They form a superorganism coordinated through networks and leadership rather than individual will, thereby dissolving classical individual identity and establishing a posthuman social structure. This transformation extends beyond biological alteration to encompass ethical considerations and the reorganization of social relations. The integration of technology into human bodies and consciousness compels a reevaluation of individual identity and free will while demonstrating how human-technology relations are renegotiated within the social sphere.

The impact of this transformation is particularly evident in the character of Lila Kyle. Despite her zombification, she retains maternal instincts and emotional attachment. Lila's portrayal as both a technological entity and an emotional subject aligns with Haraway's cyborg concept, highlighting its hybrid and dual nature. The persistence of familial and protective traces in her memory indicates that ethical and gendered responses are not entirely erased.

Another significant example of this transformation is Amy. Despite technological and genetic intervention, she strives to preserve her human emotions, embodying a synthesis of posthuman and humanist values. "She remembered no one at all. She remembered one day thinking: I am alone. There is no I but I. ...She taught herself to walk in the light, though it was not easy" (Cronin, 2010: 360). This depiction reflects Martin Heidegger's concept of Geworfenheit ("thrownness") in existential philosophy, illustrating how technological intervention renders the human subject uprooted and estranged. Yet Amy does not remain passive; by "teaching herself to walk in the light," she attempts to reclaim her inner self and moral agency. This narrative suggests that artificial intelligence can be shaped not only functionally but also ethically.

Amy's hybridized yet emotionally intact portrayal corresponds to the "human-in-the-loop" model in AI studies, which posits that technology should operate under human supervision and approval. Nick Bostrom, who examines the safety of AI and the long-term future of humanity, warns that "the decision-making capacity of artificial intelligence, if exercised without human ethical oversight, could jeopardize the security of existing civilization" (Bostrom, 2014: 208). At the conclusion of the trilogy, Amy and the surviving humans begin to form a new society in a world devastated by technology, serving as a literary affirmation of this ethical approach.

David Seed, who examines the cultural function of apocalyptic literature, characterizes the genre as "a project interpreting culture's and ideology's fears concerning the future" (Seed, 2000: 3). In *The Passage* trilogy, these anxieties are expressed against the backdrop of uncontrolled technological development and the dissolution of ethical and metaphysical stability. Technological hegemony – particularly exemplified by "Project Noah," in which science and power attempt to supplant divine will – symbolizes humanity's self-directed path to destruction.

According to Gabriel McKee, who studies apocalyptic and theological motifs, apocalyptic texts are characterized by deified power and the search for salvation. Cronin, however, subverts this idea by replacing God with technology. Yet this substitution does not establish order; it produces chaos instead. Fanning presents himself as a savior, yet he functions as a simulation of artificial divinity, accelerating the apocalypse while promising eternity and control. This figure not only represents the usurpation of God's function by technology but also evokes the literary prototype of contemporary authoritarian AI models. He exerts total control over infected individuals, establishing a centralized algorithmic hegemony. Their individual will is suppressed, and collective agency is forcibly governed by Fanning, mirroring the totalizing governance envisioned in superintelligence theories. Thus, Fanning embodies the convergence of technology with divine power and the evolution of artificial intelligence into authoritarian forms.

This motif can be philosophically illuminated through Friedrich Nietzsche's famous assertion that "God is dead". Nietzsche argued that humanity would be compelled to create its own values. In the post-apocalyptic world, technology emerges as a new metaphysical power; however, this power func-

tions not as a salvific force but as a destructive one. It demonstrates how humanity's attempt to divine itself, when coupled with uncontrolled technological advancement, can lead to catastrophe.

Contemporary transhumanist movements represent a technological expression of this philosophical shift. Transhumanist theorists, such as Nick Bostrom, contend that through technology, the biological limitations of the human body and mind can be transcended, transforming humans into posthuman entities. This approach constitutes a form of human self-divinization: the aspiration to achieve immortality, total control, and an all-knowing consciousness transfers qualities traditionally attributed to God onto humanity.

In *The Passage* trilogy, Fanning artistically embodies this process. Although he presents himself as a savior and a being of divine power, his "salvific" actions lead humanity toward destruction. This serves as a literary depiction of the chaos predicted by Nietzsche, resulting from the loss of old values and the creation of new ones without ethical grounding.

These cultural and theological anxieties resonate with Fredric Jameson's reflections on the exhaustion of utopian imagination: "We can no longer think the future; instead, we can only imagine catastrophe" (Jameson, 2005: 199). The future depicted by Cronin is no longer merely a potential threat but the consequence of a realized technological catastrophe. Technology developing outside ethical frameworks drives society into profound crisis.

As evidenced, *The Passage* trilogy illustrates the ethical and metaphysical crisis arising from technology's substitution of divine power. It raises the question: in the posthuman era, does humanity, by remaking itself as a god-like entity through technology, transform into a new destructive force rather than a savior when ethical oversight and moral responsibility are absent?

Conclusions. On this basis, it can be argued that Justin Cronin's *The Passage* trilogy generates philosophical and aesthetic questions about how technology reshapes human existence. Artificial intelligence in the narrative is presented not merely as a technological tool but as a metaphysical force that disrupts human identity and ethical centrality. The post-apocalyptic world imaginatively portrays the potential consequences of technological advancement, prompting reflection on human-technology relations, the feasibility of ethical oversight, and the necessity of developing new humanist approaches in the posthuman era.

BIBLIOGRAPHY

1. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford: Oxford University Press, 2016. 432 p.
2. Cronin J. The City of Mirrors. Ballantine Books, 2016. 673 p.
3. Cronin J. The Passage, Ballantine Books, 2010. 784 p.
4. Cronin J. The Twelve, Ballantine Books, 2012. 585 p.
5. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. Oxford University Press, 2001. 416 p.
6. Haraway D. Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. Routledge, 1991. 312 p.
7. Hayles N. K. How We Became Posthuman. University of Chicago Press, 1999. 364 p.
8. Heidegger M. Being and Time. Harper & Row, 1962. 589 p.
9. Jameson F. Archaeologies of the Future. Verso, 2005. 431 p.
10. McKee G. The Gospel According to Science Fiction. Westminster John Knox Press, 2007. 312 p.
11. Nietzsche F. The Gay Science. Vintage, 1974. 396 p.
12. Seed D. American Science Fiction and the Cold War. Edinburgh University Press, 1999. 224 p.
13. Vint S. Bodies of Tomorrow: Technology, Subjectivity, Science Fiction. University of Toronto Press, 2007. 304 p.

REFERENCES

1. Bostrom N. (2016). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford: Oxford University Press, 432 p.
2. Cronin J. (2016). The City of Mirrors. Ballantine Books, 673 p.
3. Cronin J. (2010). The Passage, Ballantine Books, 784 p.
4. Cronin J. (2012). The Twelve, Ballantine Books, 585 p.
5. Durkheim E. (2001). The Elementary Forms of Religious Life. Oxford University Press, 416 p.
6. Haraway D. (1991). Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. Routledge, 312 p.
7. Hayles N. K. (1999). How We Became Posthuman. University of Chicago Press, 364 p.
8. Heidegger M. (1962). Being and Time. Harper & Row, 589 p.
9. Jameson F. (2005). Archaeologies of the Future. Verso, 431 p.
10. McKee G. (2007). The Gospel According to Science Fiction. Westminster John Knox Press, 312 p.
11. Nietzsche F. (1974). The Gay Science. Vintage, 396 p.
12. Seed D. (1999). American Science Fiction and the Cold War. Edinburgh University Press, 224 p.
13. Vint S. (2007). Bodies of Tomorrow: Technology, Subjectivity, Science Fiction. University of Toronto Press, 304 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

UDC 821.11
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-26

Gunel Tavakkul ALIYEVA,
orcid.org/0009-0009-6742-8996
Head at the Department of Literature of the Country of Specialization
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) gunel_eliyeva_81@mail.ru

THE INTERACTION OF TIME AND SPACE IN FRANZ KAFKA'S NOVEL "THE CASTLE"

This article, which consists of an introduction, two parts, and a conclusion, deals with the interaction of time and space in Franz Kafka's novel "The Castle". Born in Prague and writing in German, the Austrian writer of Jewish origin Franz Kafka captured readers' attention with his distinctive style. Elements such as alienation and absurdity form the foundation of his creative work. His novel "The Castle" is considered one of the seminal works of 20th literature. It is known that in the literature of the 20th century the motif of getting lost on the roads is intertwined with the motif of waiting for one's fate. This leads to the chronotope acquiring an existential character. In this regard, F. Kafka, with his theme of the magical road, laid the foundation for one of the main themes of the 20th century modernist novel. The road and the constant movement on it and the inability to achieve any positive result in the end become an image of the global absurd in F. Kafka's novel "The Castle". The protagonist of the novel, the land surveyor K., persistently and, at first glance, inexplicably strives to establish relations with the offices in the Castle and to win the villagers' favor. These efforts can be interpreted symbolically as an attempt to approach God and attain divine grace. The character of the Castle occupies an important place in the setting described in the novel. This character, through magical means, acquires a dual character on a metaphorical level, acting as a symbol of fate on the one hand and power on the other. In "The Castle", the author addresses the problem of the chronotope, rendering time seemingly static and confining the concept of space within limited boundaries. In the novel "The Castle", the author, using the principles of magical realism, radically changed the world, which is boundless in terms of time and space, freezing time and making it immobile, and compressing space into a limited space consisting of the poles of the Castle and the Village. This compression and limitation constitute the essence of the chronotope of the novel "The Castle". This article examines the novel through an analysis of the chronotope.

Key words: *Franz Kafka, The Castle, chronotope, time, space, the land-surveyor K., magical realism.*

Гюнель Тавакуль АЛІЄВА,
orcid.org/0009-0009-6742-8996
завідувач кафедри літератури країни спеціалізації
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) gunel_eliyeva_81@mail.ru

ВЗАЄМОДІЯ ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ В РОМАНІ ФРАНЦА КАФКИ «ЗАМОК»

Ця стаття, що складається зі вступу, двох частин та висновку, розглядає взаємодію часу та простору в романі Франца Кафки «Замок». Австрійський письменник єврейського походження Франц Кафка, який народився в Празі та писав німецькою мовою, полонив увагу читачів своїм самобутнім стилем. Такі елементи, як відчуження та абсурд, складають основу його творчості. Його роман «Замок» вважається одним із основоположних творів літератури 20-го століття. Відомо, що в літературі 20-го століття мотив заблудження на дорогах переплітається з мотивом очікування своєї долі. Це призводить до того, що хронотоп набуває екзистенційного характеру. У цьому плані Ф. Кафка своєю темою чарівної дороги заклав основу для однієї з головних тем модерністського роману 20-го століття. Дорога та постійний рух по ній і неможливість досягти будь-якого позитивного результату зрештою стають образом глобального абсурду в романі Ф. Кафки «Замок». Головний герой роману, землемір К., наполегливо та, на перший погляд, незрозуміло прагне налагодити стосунки з канцеляріями в Замку та завоювати прихильність селян. Ці зусилля можна символічно інтерпретувати як спробу наблизитися до Бога та досягти божественної благодаті. Персонаж Замку займає важливе місце в описаному в романі місці. Цей персонаж, за допомогою магічних засобів, набуває подвійного характеру на метафоричному рівні, виступаючи символом долі з одного боку та влади з іншого. У «Замку» автор звертається до проблеми хронотопу, роблячи час ніби статичним та обмежуючи поняття простору обмеженими рамками. У романі «Замок» автор, використовуючи принципи магічного реалізму, радикально змінив світ, який є безмежним з точки зору часу та простору, заморожуючи час та роблячи його нерухомим, та стискаючи простір до обмеженого простору, що складається з полюсів Замку та Села. Це стиснення та обмеження складають сутність хронотопу роману «Замок». У цій статті розглядається роман через аналіз хронотопу.

Ключові слова: *Франц Кафка, «Замок», хронотоп, час, простір, землемір К., магічний реалізм.*

Introduction. Franz Kafka, considered one of the prominent representatives of 20th-century literature, who combined realism and fantastic elements in his works, began working on the novel "The Castle" in the

spring of 1922 and most likely stopped working on it in August of that same year. In the letter to Max Brod on September 5, he noted that it seems that I have once and for all stopped writing about "The Castle" (Brod, 1948: 104). This work remained unfinished and was published posthumously in 1926.

In his novel "The Castle", Kafka used the principles of magical realism to radically change the world, which is boundless in terms of time and space, freezing time and making it immobile, and compressing space into a limited space consisting of the poles of the Castle and the Village. This compression and limitation constitute the essence of the chronotope of the novel "The Castle".

At the very beginning of the novel, when the Land-Surveyor steps onto the bridge separating the Castle and the Village and enters this compressed magical world, he realizes that he has entered a completely alien space and is condemned to live in an unusual time. However, the Land-Surveyor has come to this place to belong to his home and to establish relationships with the people living here.

From the very first lines of the novel, the author clearly draws a boundary between the world of the Castle and the world of the Village: the Land-Surveyor sees the Village, but the falling snow does not allow him to see the Castle: snow and twilight isolate the Village and the Castle from each other. Throughout the novel, the Castle and the Village are opposed to each other as "above" and "below", and the Land-Surveyor is constantly located on the border between them, as if on a bridge between them, in a transitional space between two worlds. But he cannot reach either of these worlds, because the Village is covered in snow, and the Castle is plunged into darkness.

Having somehow reached the Village, the Land-Surveyor decides to spend the night in a hotel. Here the image of the hotel can be considered an extremely vivid literary and artistic realization of the "threshold" chronotope. It is no coincidence that this chapter is called "On the Bridge", which is a symbol of transition in artistic thought. This proves that the hero is, in a way, at the transition of two worlds. Later it turns out that the Land-Surveyor at the crossroads of two worlds becomes the crossroads himself. That is why neither the Village nor the Castle accepts him.

At first glance, there is a road to the Castle, but in fact, as he approaches the Castle, the Castle moves away from it – creating a kind of barrier between the Land-Surveyor and himself. In general, the road motif plays an important role in the novel; in fact, all episodes of the work are connected with the road in one way or another. This is due to the symbolic nature of the image of the road in the novel. Kafka says in one of his aphorisms that "*The true path leads along a rope stretched, not high in the air, but barely above the ground. It seems designed more for stumbling than for walking along it*." (Der wahre Weg geht über ein Seil, das nicht in der Höhe gespannt ist, sondern knapp über dem Boden. Es scheint mehr bestimmt stolpern zu machen, als begangen zu werden) (From The Aphorisms of Franz Kafka, 2022).

The motif of the path and age as the embodiment of the chronotope in Franz Kafka's "The Castle"

The path of the Land-Surveyor K. is just such a path. In order to settle in the village, he needs the permission of the Castle, but there is no road to the Castle, or rather, there is a road, but it is impossible to get to the Castle on it. Kafka shows that the main street of the village does not lead to the mountain on which the Castle is located, but only towards it. As soon as the road reaches the foot of the mountain, it turns in another direction, but somehow neither moves away from the Castle nor approaches it. Thus, the author has created in this work the image of a road that leads nowhere. This road symbolically symbolizes the goal and the result, which are maximally isolated from each other. In this respect, the character of the Road embodies the impurity of human life, the impossibility of achieving the set goal.

In the novel "The Castle", the road is the embodiment of forces hostile to man. The road does not lead a person to the goal, but on the contrary, it leads him astray. Instead of connecting people, the road gradually isolates them from each other – both from the Castle and from the Village. That is why the inhabitants of the Village consider the Land-Surveyor's intention to reach Klamm along the road leading to the Castle to be unprecedented impudence and ridicule him. Thus, the Land-Surveyor's path is devoid of a goal in advance. But at the same time, he cannot measure the path between the Village and the Castle endlessly: This leads to the creation of a "labyrinthine situation": the hero of the novel repeatedly passes the same path and involuntarily returns to the beginning of his path. As a result, the sequence manifests itself as an important feature of the Kafka chronotope.

In terms of determining the specifics of artistic time in the work "The Castle", the last – fifth episode of the novel is of particular importance. From the words of the village headman, it becomes clear that the Land-Surveyor was invited to work here before he was even born (Kafka, 2006: 218). This means that the Land-Surveyor K. forms only a part of a multi-year series. This time series began before he was even born and it is not known when it will end.

However, it is also known that the Land-Surveyor himself lives in historical linear time and at this time is in conflict with the serial time of the village. From a certain point of view, what both the Land-Surveyor and all the inhabitants of the Village are exposed to can be explained by the conflict between these two time concepts. V. Emrich tried to explain the essence of this conflict and claimed that, that world cannot follow this world, because that world is eternal, therefore it cannot be in temporal contact with this world (Emrich, 1968: 215).

In this regard, the changes in the perception of the age of some characters throughout the novel attract attention. Thus, throughout the work, it is said about one of the assistants of the Land-Surveyor K. that he is almost a child. However, one day the Land-Surveyor almost does not recognize his assistant: magic has turned his assistant into a tired, wrinkled, limping old man. The same can be said about the Land-Surveyor's mistress, Frieda. If at the beginning of the novel she is presented as a young girl, in the last chapter the characters use the adjective "altlich" – "old", "old-fashioned" about her.

It should also be noted that none of the characters in the novel "The Castle" has a future in itself. This is due not only to the fact that the novel has a sudden, illogical ending, but also to the fact that the past, present and future do not exist in the novel: in fact, there is a single time in the novel, and this time includes the present, past and future. As a result, the novel constantly mixes past and present, fantasy and reality, and in some episodes the boundary between present and future is blurred. Often the reader gets the impression that the officials described in the novel are prophets – they can read the future like an open book. However, in reality, the future described in the novel is the present, which all people are not able to see and appreciate.

The fact that people live in different time frames has alienated them from each other. This ultimately leads to the fact that Surveyor K. not only cannot find his way to the Castle, but he is even deprived of the right to live in the Village. He accidentally visits the house of the tanner Lasemann. The tanner openly declares to the Land-Surveyor that hospitality is not at all fashionable in the Village. When the Land-Surveyor hesitates to leave, he is simply grabbed by the arm and thrown out. This leads to the fact that the "Castle-Village" duality that the reader encounters at the beginning of the work already turns into the "Castle and Village world-Surveyor world" duality in the first chapter of the work, in accordance with the principles of magical realism. It is as if the Castle and the Village have merged and are trying to destroy the stranger who has entered their space – Surveyor K..

Researchers unequivocally note the embodiment of the concept of duality in the novel. They contrast the organized world, living by traditions, with the world of the individual, that is, the Land-Surveyor K. (Kraft, 1968: 433). Surveyor K. sees the way out of his situation in simple, common-sense peasant labor. However, the peasants look at him as a stranger. Then he wants to solve his problems through women and for this purpose he meets Frieda. But here too, failure awaits him.

Researchers have especially noted the symbolic nature of K. being a surveyor, not a farmer. Indeed, the world for K. consists of the Village. He considers measuring this world to be his main task (Kayser, 1960: 215). T. Adorno calls Kafka's world "spaceless" (raumlos). In this way, he emphasizes the hero's alienation from the villagers. When T. Adorno says "space", he means the territory where the protagonist lives. Of course, K. cannot have such a territory. This, on the one hand, leads to the hero's loneliness, and on the other hand, the space around him acquires an abstract character.

Kafkaesque approach to the concept of space and spacelessness in Franz Kafka's "The Castle"

The allocation of a specific place, a specific apartment to this or that character indicates his belonging to the Castle-Village world. Thus, Frieda remains an integral part of that dining room even after losing her place as a bartender in the dining room. However, no place is allocated for the Land-Surveyor. Therefore, sometimes they accept him out of pity, and sometimes, as we have shown above, they chase him away like the tanner Lasemann and throw him out.

This is especially evident in the case of Barnabas' family. Until the incident with Amalia, this family was one of the most respected families in the Village and had a large area. However, after Amalia broke the official's word, their area was reduced to a minimum. Losing one's position in the world means losing one's place in the Castle-Village world. That is why, due to the sin they committed, the Barnabas family is removed from the Castle-Village world and is forced to settle in the world of strangers: they are on the "threshold" like the Land-Surveyor. Now their place is the corner of the apartment. After the Castle turned away from them, the Barnabas family was forced to move from the big house to a hut, replacing the spacious area with the cramped one. They now have the same alien status as the Land-Surveyor, which is why the Land-Surveyor prefers to live with them, to take refuge in their hut.

For the heroes of "The Castle", being deprived of one's own space is actually being accused. A per-

son who has no space in this world has no rights. No one protects him, he is open to all foreign views day and night. The motif of being watched occupies an important place in the novel. Only by observing can a number of the heroes of the work gain the opportunity to intrude into the space of others, thereby depriving them of that space. The Land-Surveyor has no protection from the foreign views. The villagers constantly observe him. In this regard, they have a strong effect on the people who are supposedly appointed as his assistants by the Castle officials.

The Land-Surveyor can only possess space once. But this brings him nothing but disappointment. Having managed to enter the Castle to confront Klamm and tell him his troubles, the Land-Surveyor is able to stay there as long as he wants. However, he realizes that being free from space does not bring him any joy. Thus, in the work "The Castle" we are faced with a new trend in the description of space. In "The Castle", as a rule, the caution and hostility of the villagers become an important factor determining the character of the space. The fact that the residents constantly keep the Land-Surveyor under surveillance indicates that he is an unwanted guest, that is, he does not deserve to have his own space here. During the six days described in the work, he settles in a hotel, then in a school. All these places are not permanent residences, but a kind of threshold between the open world and human habitation. None of the villagers give him shelter and no one can allow him to build his own dwelling. However, it is impossible to leave him in the open air either – he could freeze to death. Therefore, the Land-Surveyor can only live in a transitional space, in the common territory of the village community.

The attitude of the Land-Surveyor to this "threshold" space indicates the temporality and fragility of his position in the world. He is treated as an object in all the places he is located. Various people enter and leave the space he inhabits without any permission. Not only people, but also objects do not obey the Land-Surveyor. Thus, the Land-Surveyor cannot open the door that the students easily open. Objects and inanimate objects in the novel generally acquire a strange independence and in some cases move and function without any human intervention. Many objects appear at the right moment, like stage decorations and then disappear. Based on this feature, which is clearly manifested in Kafka's work "The Castle", some researchers compare space in Kafka's time with the stage space (Kraus, 1995: 213).

There are two opposing points of view in Kafka's works regarding the role of objects in revealing the ideological content of the work. Thus, R. Korst believes that in the writer's works, objects are nothing more than props, that is, objects used in the theatrical performance process and they should not distract the reader's attention from the events and characters taking place in the work. In his opinion, this is the reason why buildings in Kafka's works resemble each other and the same details are repeated many times (Zischler, 1998: 138).

It should also be noted that the fact that the buildings in the Castle and the Village are actually similar to each other and at the same time the two opposite poles of this single world are the opposite of each other serves the author to create an idea of the contradiction of similarities in the world based on the principles of magical realism. From this point of view, the similarity of the buildings in the novel "The Castle" cannot be considered accidental: they show that they belong to the single Castle-Village world and emphasize that the Land-Surveyor, thrown into this alien environment, is hostile to this closed space.

In all of Kafka's novels, the space has the characteristic of a labyrinth. Along with his other works, this can be traced in the work "The Castle". There is a typological similarity between the endless corridors of the hotel and the main street of the Village. Even at the beginning of the novel, the Land-Surveyor K. observes with surprise that the main street of the Village is getting longer and longer. Kafka emphasizes this infinity with the help of one of the leading principles of magical realism, the void: As a rule, the Land-Surveyor does not encounter any human beings while walking through the corridors of the hotel or the streets of the village. It should also be noted that in the work, the infinity of the corridors and the street is accompanied by the closing of all the doors that should open along it. Thus, in the novel "The Castle" the author uses the images of the corridor as an character of an endless road, the closed door as a tragic isolation of man and the world from each other.

Conclusions. Kafka introduces his readers to the activities of the Castle, a huge bureaucratic machine: here each official has several secretaries and endless clerical work is carried out, even with the smallest tasks. However, the author never directly describes the activities of the Castle; the reader obtains information about this only on the basis of what the officials working in the Village say. And also, the reader never has the opportunity to enter the Castle directly. If you think carefully, it becomes clear that in general, none of the villagers have ever been to the Castle offices, but have only indirectly learned about it. In the novel "The Castle", the lack of clear contours, the gloomy coloring are actually broken by someone occasionally interrupting a word or two, but the silence that prevails in essence, the imaginary absence of any of

the characters described in the work, give grounds to evaluate one of the main characteristics of the Castle image. From this point of view, the Castle character can be evaluated as a metaphor for fate. It is no coincidence that the protagonist, rejected by the world of Castle – Village, does not lose heart, strives with all his might to achieve the goal he has set for himself and continues to act with the certainty that one day he will be accepted by this world into which he has entered.

BIBLIOGRAPHY

1. Abdullayeva Y. Modernizm. Bakı: Mütərcim, 2005, 108 s.
2. Brod M. Franz Kafkas Glauben und Lehre. Winterthur: Mondial Verlag, 1948, 321 p.
3. Emrich W. Franz Kafka. N.Y: Ungar, 1968. 240 p.
4. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Qanun, 2012, 463 s.
5. Kafka F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006. 300 s.
6. Kayser W. Das Groteske in Malerei und Dichtung. Hamburg: Rowohlt, 1960. 285 p.
7. Kraft W. Franz Kafka: Durchdringung und Geheimnis. Frankfurt: Suhrkamp, 1968. 573 p.
8. Kraus W. Das Schuldproblern bei Franz Kafka. Wien, u.a.: Böhlau, 1995. 349 p.
9. Quliyev Q. Dəlidən doğru xəbər. Bakı: Mütərcim, 1999, 158 s.
10. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları, Bakı: Çaşıoğlu, 2012, 344 s.
11. Zischler H. Kafka geht ins Kino. Hamburg: Rowohlt, 1998. 158 p.
12. From The Aphorisms of Franz Kafka. URL: https://www.ronslate.com/from-the-aphorisms-of-franz-kafka/ (Last accessed: 12.04.2022).

REFERENCES

1. Abdullayeva Y. (2005). Modernizm. [Modernism] Bakı: Mütərcim, 108 s. [in Azerbaijani]
2. Brod M. (1948). Franz Kafkas Glauben und Lehre. [Franz Kafka's Faith and Teaching] Winterthur: Mondial Verlag, 321 p. [in German]
3. Emrich W. (1968). Franz Kafka. [Franz Kafka] N.Y: Ungar, 240 p.
4. Əliyev R. (2012). Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. [Literary theory] Bakı: Qanun, 463 s. [in Azerbaijani]
5. Kafka F. (2006). Seçilmiş əsərləri. [Selected works] Bakı: Şərq-Qərb, 300 s. [in Azerbaijani]
6. Kayser W. (1960). Das Groteske in Malerei und Dichtung. [The grotesque in painting and poetry] Hamburg: Rowohlt, 285 p. [in German]
7. Kraft W. (1968). Franz Kafka: Durchdringung und Geheimnis. [Franz Kafka: Penetration and Mystery] Frankfurt: Suhrkamp, 573 p. [in German]
8. Kraus W. (1995). Das Schuldproblern bei Franz Kafka. [The guilt problem in Franz Kafka] Wien, u.a.: Böhlau, 349 p. [in German]
9. Quliyev Q. (1999). Dəlidən doğru xəbər. [True news from Crazy] Bakı: Mütərcim, 158 s. [in Azerbaijani]
10. Quliyev Q. (2012). XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. [The concepts of 20th century literary studies] Bakı: Çaşıoğlu, 344 s. [in Azerbaijani]
11. Zischler H. (1998). Kafka geht ins Kino. [Kafka goes to the cinema] Hamburg: Rowohlt, 158 p. [in German]
12. From The Aphorisms of Franz Kafka. URL: https://www.ronslate.com/from-the-aphorisms-of-franz-kafka/ (Last accessed: 12.04.2022).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 81’367.2’36:81-166.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-27

Юлія БАЛАЖ,
orcid.org/0009-0008-4544-0524
аспірантка кафедри загального та германського мовознавства
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) yuliia.balazh.17@pnu.edu.ua

ПОЗИЦІЙНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ ІЗ АКУЗАТИВНИМ ВИРАЖЕННЯМ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ ПОШИРЮВАЧА

У нашому дослідженні комплексно проаналізовано функційно-семантичні характеристики акузативних ключових компонентів поширювача з урахуванням їхньої позиційної варіативності у структурі речення. Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена недостатньою систематизацією позиційних варіантів ключових компонентів поширювача у межах сучасної української синтаксичної теорії, зокрема у світлі функційної граматики, яка розглядає речення як цілісну комунікативно-семантичну систему. З огляду на це, проблема, що лежить в основі пропонованого дослідження, пов’язана з тим, щоб з’ясувати закономірності взаємодії морфологічної маркованості, синтаксичної мобільності та семантичної навантаженості акузативних ключових компонентів поширювача залежно від їхнього позиційного розташування. Основна увага зосереджена на виявленні та описі функційно-семантичних особливостей препозиційних, медіальних і постпозиційних моделей із акузативними ключовими компонентами поширювача. У процесі аналізу встановлено, що препозиція здебільшого виконує функцію об’єктного актуалізатора, формуючи початкову змістову рамку висловлення; медіальна позиція інтегрує об’єкт у загальну ритміко-синтаксичну картину, забезпечуючи рівноправність компонентів; а постпозиція сприяє зміщенню акценту на дію чи процес, залишаючи об’єкт у зоні доповнювальної семантики. Отримані результати пропонованого дослідження узагальнюють позиційні закономірності функціонування акузативних ключових компонентів поширювача та констатують, що зміна їх розташування у структурі речення є системним механізмом смислової організації висловлення, який поєднує морфологічні, синтаксичні та прагматичні параметри. Наше дослідження слушно доповнює синтаксично-граматичну типологію поширювачів, поглиблюючи розуміння їхньої ролі у функційно-семантичній структурі речення.

Ключові слова: *акузатив, поширювач, ключовий компонент, позиційна локалізація, синтаксична мобільність, об’єктна зона речення.*

Yuliia BALAZH,
orcid.org/0009-0008-4544-0524
Postgraduate student at the Department of General and German Linguistics
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) yuliia.balazh.17@pnu.edu.ua

POSITIONAL LOCALIZATION OF SENTENCE MODELS WITH ACCUSATIVE KEY COMPONENTS OF THE EXPANDER

Our article provides a comprehensive analysis of the functional and semantic characteristics of accusative key components of the expander, taking into account their positional variability in the sentence structure. In view of this, the problem underlying the proposed research is conditioned by the insufficient systematization of positional variants of the expander’s key components in the framework of contemporary Ukrainian syntactic theory, especially within the paradigm of functional grammar, which conceptualizes the sentence as an integral communicative–semantic system. The research problem is defined as the need to elucidate the regularities governing the interaction between morphological markedness, syntactic mobility, and the semantic load of accusative key components of the expander, depending on their positional placement. The main focus is on identifying and describing the functional and semantic features of prepositional, medial and postpositional models with accusative key components of the expander. The analysis demonstrates that preposition predominantly performs the function of an object actualiser, establishing the initial semantic framework of the utterance; medial position integrates the object into the overall rhythmic-syntactic organization, ensuring the syntactic parity of components; whereas postposition tends to shift the communicative focus toward the action or process, leaving the object within the zone of supplementary semantics. The findings consolidate the positional regularities in the functioning of accusative key components of the expander and substantiate the claim that variation in their placement constitutes a systemic mechanism of semantic structuring of the utterance, one that integrates morphological, syntactic, and pragmatic parameters. The research enriches the syntactic-grammatical typology of expanders and advances the understanding of their role within the functional-semantic organization of the sentence.

Key words: *accusative, sentence expander, key component, positional localisation, syntactic mobility, object zone of a sentence.*

Постановка проблеми. Акузативний компонент як носій пацієнтивної семантики є одним із ключових структурно-семантичних елементів речення, що забезпечує вираження об'єктних відношень у предикативній ситуації. Так, у межах функційної граматики він розглядається як невід'ємний складник предикатно-актантної організації, реалізація якого відбувається через багаторівневі синтаксичні засоби та позиційні моделі.

Особливу лінгвістичну значущість становить позиційна варіативність акузативних ключових компонентів поширювача, зокрема препозиційне, медіальне та постпозиційне їх розташування. Принагідно зауважимо, що кожна з цих позицій зумовлює специфічну взаємодію між семантичним наповненням об'єкта та синтаксичною організацією речення, безпосередньо впливаючи на розподіл смислових акцентів і формування комунікативного центру. Привертає увагу той факт, що поширювачі, які ускладнюють синтаксичну площину речення, змінюють співвідношення між предикатом і актантами, актуалізуючи морфологічні, синтаксичні та прагматичні параметри предикативної структури.

Незважаючи на значне зростання наукового інтересу до функційно-позиційних особливостей речення у сучасному мовознавстві, проблема системного опису позиційної локалізації акузативних ключових компонентів у реченнях із поширювачами залишається недостатньо розробленою та до сьогодні зберігає свою актуальність. Відсутність комплексного функційно-граматичного аналізу варіативності їх розташування ускладнює розуміння їх ролі у синтаксичному й комунікативному моделюванні речення. Тому, виходячи із вищезазначеного, актуальність нашої наукової розвідки зумовлена потребою поглиблення теоретичних уявлень про механізми реалізації об'єктної семантики через акузативний ключовий компонент поширювача в позиційно варіативних моделях речень сучасного українського художнього дискурсу.

Аналіз досліджень. У науковій традиції категорія об'єктності та особливості функціонування акузативних компонентів у синтаксичній структурі речення розглядалися з різних аспектів: описувалася їхня семантична природа, морфологічні маркери, типи синтаксичної інтеграції, валентнісні характеристики, прагматична роль у реченні, а також стилістичне навантаження в межах різних функціональних стилів. У модерному дискурсі сформувалася низка підходів до аналізу об'єктних конструкцій, зокрема: формально-граматичний, функційно-семантичний, комунікативний, когнітивно-прагматичний тощо, кожен із яких виявляє окремий зріз цієї складної синтаксичної проблематики.

Серед синтаксистів існує думка, що саме локалізація акузативних ключових компонентів поширювача у структурі речення суттєво впливає на його функційно-семантичний потенціал, моделювання інформаційної структури та визначення прагматичного фокусу висловлення. Не дивлячись на численну кількість наукових робіт, присвячених пацієнтивним компонентам, питання позиційної варіативності акузативних ключових компонентів поширювача, передусім у препозиції, медіальній позиції та постпозиції, і досі не отримало достатнього системного висвітлення.

Вивченням акузативних ключових компонентів поширювача, об'єктних конструкцій, їхньої типології, морфологічного маркування та комунікативного потенціалу займалися такі дослідники, як-от: Л. Близнюк (Близнюк, 2020), Г. Вакуленко (Вакуленко, 2012), І. Вихованець (Вихованець, 1971), О. Воробець (Воробець, 2014), А. Загнітко (Загнітко, 2001), Н. Костусяк (Костусяк, 2012), О. Ледней (Ледней, 2003), Т. Масицька (Масицька, 2014), О. Межов (Межов, 2011), М. Мірченко (Мірченко, 2004), Я. Степаненко (Степаненко, 2009), Є. Тимченко (Тимченко, 1928), Л. Умрихіна (Умрихіна, 2023) та ін. Залежно від методологічної бази вони застосовували різні підходи: від трансформаційного та структурно-семантичного до функційно-комунікативного й когнітивного, що зумовило розмаїття концепцій щодо природи, функцій та позиційної організації акузативних ключових компонентів поширювача у реченні.

Проте огляд наукових джерел переконує, що комплексне функційно-семантичне дослідження акузативних ключових компонентів поширювача з урахуванням їх позиційної локалізації – завдання, яке досі залишається відкритим і потребує спеціального системного аналізу.

Мета пропонованого дослідження полягає у комплексному аналізі функційно-семантичних особливостей препозиційних, медіальних і постпозиційних моделей речень із акузативними ключовими компонентами поширювача у сучасному українському художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Вивчення акузативних ключових компонентів поширювача має надважливе значення для сучасної лінгвістичної теорії. Акузатив як відмінкова форма є центральним маркером об'єктних відношень у структурі предикативної ситуації. Вважаємо, що він виконує чимало функцій, зокрема: окреслює семантичні межі дії, визначає спрямованість предиката

і формує смисловий каркас речення. Принагідно зауважимо, що саме акузативна форма дозволяє зберігати сталість об'єктної семантики навіть у тих випадках, коли позиційна організація речення істотно змінюється.

Особливого значення проблема набуває у світлі сучасних пошуків у мовознавстві, де все частіше науковці звертаються до варіативності моделей речень. Серед вчених існує думка, що саме зміна позиції ключового компонента здатна суттєво трансформувати інтерпретацію речення, а отже, виступає важливим індикатором динаміки синтаксичної системи. Наші спостереження засвідчують, що ця закономірність властива як для нейтральних структур із медіальною локалізацією, так і для препозиційних та постпозиційних моделей, де акузатив набуває додаткових відтінків смислової акцентуації.

Виходячи із наукового доробку Я. Степаненка, поділяємо думку, що «основним значенням акузатива, що постало з його синтаксичних функцій і водночас може бути осмислене як абстраговане від безпосередньої синтаксичної реалізації, слід уважати об'єктне. У цій ролі акузатив позначає предмет, на який прямо, безпосередньо та повною мірою спрямовується дія, або той предмет, що становить безпосередній об'єкт сприймання чи відношення з боку суб'єкта. Інакше кажучи, акузатив виступає формальним виразником прямої залежності між предикатом і пацієнсом, фіксуючи найтісніший зв'язок у межах предикативної ситуації» (Степаненко, 2009: 105).

На нашу думку, така інтерпретація об'єктного значення акузатива видається обґрунтованою, проте її варто доповнити уточненням: значення акузатива не обмежується лише вказівкою на прямий об'єкт дії. Синтаксична практика української мови засвідчує, що акузатив може виконувати ширші функції, виявляючи потенціал модифікатора предикативної ситуації. Зокрема, в позиційних варіантах (препозиції, медіальній позиції та постпозиції) акузатив виявляє здатність не лише маркувати об'єкт, а й задавати ступінь його інформативної ваги, визначати смислову перспективу висловлення. Таким чином, бачимо, що акузатив у сучасній лінгвістиці є важливим засобом комунікативно-семантичного структурування речення.

Привертає увагу той факт, що акузативні ключові компоненти поширювача дозволяють виявити баланс між морфологічною маркованістю та смисловою гнучкістю, тобто незмінюваність граматичної категорії поєднується з можливістю позиційної варіативності, що не руйнує, а навпаки збагачує структуру речення. Завдяки цьому акузатив постає як феномен, що моделює цілісну смислову перспективу висловлення.

Так, О. Воробець слушно підкреслює, що «однією з визначальних характеристик поширювачів у семантичній структурі речення є їхня здатність до різнопланового позиційного розташування у текстовій площині: на початку (ініціальна позиція), у середині (медіальна) та в кінці висловлення (фінальна). Особливого значення набуває ініціальна локалізація, що вирізняється підвищеним функційним навантаженням. У цій позиції поширювачі підсилюють свою ядерну значущість і переходять із периферійної зони до центральної, фактично формуючи смисловий осередок предикативної ситуації» (Воробець, 2014: 200).

Варто наголосити, що позиційна організація акузативних ключових компонентів поширювача уможливлює виявлення латентних ресурсів синтаксичної системи, які визначають семантичну насиченість та комунікативний потенціал висловлення. Принагідно зауважимо, що сама здатність акузативного компонента зберігати семантичну сталість, водночас змінюючи ступінь інформативної ваги залежно від позиції, робить його ключовим чинником функційної граматики.

Вважаємо, що у цьому контексті актуальним є дослідження фундаментальних позиційних моделей: препозиційної, медіальної та постпозиційної.

Виходячи із наших спостережень, препозиція акузативних ключових коспонентів поширювача виступає одним із найвиразніших засобів акцентуації. Так, розташування об'єктного компонента перед предикатом зумовлює посилення його ядерної значущості та перетворює з периферійного уточнювального елемента на центральний носій смислу. У цій позиції акузатив не лише позначає предмет дії, а й визначає загальну семантичну перспективу висловлення. І саме завдяки цій позиції об'єкт отримує функцію смислового орієнтира, який передує предикативному процесу і задає рамку інтерпретації всієї предикативної ситуації.

Проаналізуймо речення *Цю* ***фразу*** *мені неодноразово доводилось чути від незнайомих між собою «братів по нещастю»* (О. Вахній) – модель поширювача у препозиції з акузативним ключовим компонентом [K^1 ($Pron_4$ + S_4) + Pr].

Ключовий компонент поширювача *фразу* (S_4) позначає предмет сприймання, на який без-

[1] Перелік умовних скорочень: K – ключові слова; S – суб'єкт; Pr – предикат; V – вербатив; Praep–прийменник; S_1-S_x–відмінковіформисубстантивів; Adj_1-Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; $Pron_1$-$Pron_x$ – відмінкові форми прономінативів; Adv – адвербіатив.

посередньо спрямована дія *доводилось чути*. Як бачимо акузатив тут виступає виразником об'єктного значення, оскільки він окреслює саме той сегмент дійсності, що перебуває у фокусі перцептивної активності суб'єкта *мені*.

Граматичне ядро серед ключових слів поширювача становить субстантив *фразу* (S_4), який у поєднанні з прономінативом *цю* ($Pron_4$) конкретизує і виокремлює об'єкт дії з-поміж інших можливих.

У семантичному вимірі спостерігаємо явище актуалізації об'єкта через препозицію: висунення поширювача в початкову позицію зміщує центр ваги з предиката на об'єкт. Вважаємо, що саме завдяки цьому ключовий компонент набуває статусу первинного смислового орієнтира, що задає рамку інтерпретації всього висловлення. Таким чином, семантична перспектива речення розгортається не від дії, а від об'єкта, що значно підсилює його комунікативну вагу. З іншого боку така структура підкреслює емфатичний ефект, тобто мовець прагне наголосити на значущості самої «фрази», зробити її точкою відліку для подальшої інформації. Акузативний ключовий компонент поширювача у цій позиції виконує роль смислової домінанти, яка передує не лише предикатові, а й усьому подальшому описові.

Отже, препозиція акузативного ключового компонента поширювача виступає дієвим механізмом семантичної актуалізації об'єкта, демонструючи тісний зв'язок між морфологічною маркованістю відмінка, структурною динамікою речення та інтерпретаційними установками комунікативної ситуації.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що медіальна позиція акузативного ключового компонента поширювача вважається однією з найбільш типовою для синтаксису сучасної української мови. Вона корелює з нейтральним порядком слів, де об'єкт, виражений акузативом, розташовується безпосередньо після предиката. У функційно-семантичному вимірі таке розташування забезпечує:

– валентну завершеність предиката, оскільки акузатив виступає базовим актантом, який реалізує пацієнтивну семантику;

– когнітивну прозорість предикативної ситуації: дія → об'єкт дії;

– комунікативну рівновагу, коли об'єкт ще не винесений у тематичну сферу (як у препозиції), але й не набуває підсиленої рематичної ваги (як у постпозиції).

Доцільно наголосити, що медіальна позиція акузатива традиційно кваліфікується як «сильна нейтральна зона» для розгортання синтаксичної структури. Вона слугує засобом балансування між ядром предиката та периферійними модифікаторами, виконуючи роль структурного центру.

Розгляньмо речення *Але ви отримали* ***листа*** *з Інюрколегії* (В. Шкляр) – модель поширювача у медіальній позиції з акузативним ключовим компонентом [Pr + K (S_4) + Praep + S_6].

Як бачимо, у цьому реченні акузативний ключовий компонент *листа* (S_4) реалізує медіальну позиційну модель, розташовуючись безпосередньо після предиката *отримали*. Така модель відображає нейтральний порядок слів, властивий українському синтаксису, коли пацієнтивний об'єкт слідує за дієслівним ядром і передує іншому адвербіальному поширювачу.

Граматичне ядро серед ключових слів поширювача становить субстантив *листа* у формі акузатива (S_4). Цей компонент задає об'єктно-пацієнтивний вектор дії предиката *отримати*, тобто конкретизує її результативність: суб'єкт *ви* здійснює дію, спрямовану на об'єкт *листа*.

Хочемо підкреслити, що додатковий адвербіальний поширювач *з Інюрколегії* виконує функцію джерела походження (Praep + S_6), локалізуючи акт комунікації у площині інституційної сфери. Таким чином, семантика дії *отримати* постає як каузативно спрямована, тобто адресант → адресат, а пацієнтивний об'єкт *листа* маркує матеріалізований результат цієї дії.

Підсумовуючи, медіальна позиція акузативного ключового компонента поширювача у цьому реченні забезпечує комунікативну збалансованість: дія й одразу ж її об'єкт становлять синтаксично неподільний комплекс, тоді як уточнення джерела подано як другорядний, периферійний параметр.

Не менш важливою є постпозиція акузативного компонента, яка визначається як така синтаксична модель, при якій пацієнтивний об'єкт розташовується після інших периферійних поширювачів або навіть після всієї предикативної групи. Ми простежили, що такий порядок слів зумовлений прагматично-комунікативними потребами:

– підсилення рематичного навантаження об'єкта (об'єкт подається як інформаційний «фокус» у завершальній позиції);

– створення ефекту наростання напруження у висловленні (спершу подається дія, умови чи джерела, а сам об'єкт з'являється наприкінці);

– забезпечення стилістичного виділення ключового компонента.

Виходячи із вищенаведеного, вважаємо, що постпозиція акузативного компонента поширювача дозволяє адресату акумулювати очікування, які розв'язуються у фіналі речення.

Проаналізуймо речення *Ярема ліг на диван і став дивитися на мамину* ***фотографію*** (Н. Бічуя) – модель поширювача у постпозиції з акузативним ключовим компонентом [Pr + K (Praep + Adj_4 + S_4)].

Як бачимо, акузативний компонент *фотографію* реалізує синтаксично постпозитивну модель розташування, при якій об'єктний поширювач винесено у завершальну позицію речення, безпосередньо після предикативної частини *став дивитися*. Така позиційна структура надає акузативу виразного рематичного статусу: саме він виступає фінальним смисловим центром повідомлення, концентруючи увагу адресата на об'єкті дії.

Граматичне ядро поширювача становить субстантив *фотографію* (S_4), який у поєднанні з атрибутивом *мамину* (Adj1) формує об'єктно-предметну структуру з чіткою індивідуальною референцією. Атрибут персоніфікує об'єкт, переводячи його у сферу емоційно значущих реалій. Прийменник *на* (Praep) актуалізує відношення спрямованості дії *дивитися*, створюючи міцний синтаксичний зв'язок між предикативним ядром та поширювачем.

Варто зауважити, що у семантичному плані модель постає як когнітивна фіксація візуального спрямування суб'єкта *Ярема* на значущий об'єкт із виразним емоційно-психологічним забарвленням. Постпозиція у цьому випадку не випадкова: розташування акузативного компонента в кінці речення підкреслює його інформативну вагу, реалізуючи закон актуального членування висловлення, коли нова, найважливіша інформація подається наприкінці.

Необхідно також відзначити, що постпозиція акузативного поширювача створює інтонаційне завершення та психологічну паузу, посилюючи емфатичність і виразність усього висловлення.

Таким чином, розглянута модель поширювача у постпозиції з акузативним компонентом у цьому реченні демонструє приклад контекстуально значущої постпозитивної структури, що поєднує синтаксичну виразність, семантичну фокусованість і комунікативне спрямування на завершальний об'єкт предикативної ситуації.

Отже, спостереження нас переконують у тому, що позиційна варіативність акузативного ключового компонента поширювача виявляє його функційно-комунікативний потенціал: у препозиції він задає тематичний орієнтир, у медіальній позиції інтегрується в предикативний перебіг, а в постпозиції фокусує смислове значення речення.

Висновки. Отже, наше дослідження дозволило здійснити цілісну функційно-семантичну інтерпретацію позиційної локалізації моделей речень із акузативними ключовими компонентами поширювача в сучасному українському художньому дискурсі. Завдяки використанню методології функційної граматики ми виявили системні взаємозв'язки між морфологічною маркованістю акузатива, синтаксичною мобільністю об'єктних компонентів та їхнім семантичним навантаженням у структурі предикативної ситуації. Спостереження над функціонуванням таких конструкцій у сучасному українському художньому дискурсі переконують у тому, що позиційна варіативність акузативних ключових компонентів поширювача є результатом цілеспрямованої комунікативної стратегії мовця та становить один із базових механізмів смислової структури речення.

Встановлено, що препозиційні моделі мають виразну комунікативно-актуалізувальну функцію: вони задають змістову рамку висловлення та підсилюють семантичну вагу об'єкта, передуючи розгортанню предикативної частини. Медіальна локалізація виявляє інтегративний потенціал акузативного ключового компонента поширювача, забезпечуючи його органічне включення у внутрішню ритміко-синтаксичну структуру речення та створюючи ефект рівноправності об'єкта з іншими актантами. Натомість, постпозиційні конструкції, своєю чергою, зосереджують комунікативний акцент на предикаті, залишаючи об'єкт у зоні додаткової, уточнювальної або другорядної інформації, що зумовлює відмінний прагматичний ефект.

Отримані наші результати підтверджують, що позиційне розташування акузативних ключових компонентів поширювача безпосередньо впливає на тематично-рематичний розподіл інформації, надає реченню додаткових інтерпретаційних можливостей і визначає комунікативну перспективу предикативної ситуації. Підсумовуючи, виявлені закономірності розширюють функційно-граматичну типологію поширювачів, поглиблюють теоретичні уявлення про об'єктну зону речення та сприяють подальшому осмисленню взаємодії синтаксичної структури з прагматичною організацією тексту.

Перспективи дослідження вбачаємо у розширенні джерельної бази та залученні матеріалу з різних типів дискурсу, що дозволить простежити універсальні та специфічні закономірності позиційної локалізації акузативних ключових компонентів поширювача у реченні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близнюк Л. М. Знахідний та орудний відмінки семантичного суб'єкта в односкладних реченнях поетичних текстів. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Філологія*. 2020. Вип. 44. С. 9–18.
2. Вакуленко Г. М., Клипа Н. І. Експлікація обов'язкової локативної синтаксеми прийменниково-відмінковою формою знахідного. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Філологічні науки.* 2012. Кн. 2. С. 23–25.
3. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Наукова думка, 1971. 120 с.
4. Воробець О. Д. Позиційна інтерпретація поширювачів у семантичній структурі речення. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія.* 2014. Вип. 732-733. С. 198–202.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
6. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
7. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2003. 19 с.
8. Масицька Т. Є. Об'єктна семантико-синтаксична залежність у мовотворчості Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії.* 2014. № 1. С. 118–126.
9. Межов О. Г. Об'єктна мінімальна семантико-синтаксична одиниця у формі знахідного відмінка. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки.* Луцьк, 2011. Вип. 1. С. 90–95.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк, 2004. 392 с.
11. Степаненко Я. М. Семантико-синтаксична структура речень з акузативним об'єктом. *Філологічні науки*. 2009. Вип. 1. С. 105–110.
12. Тимченко Є. К. Акузатив в українській мові: з української складні : монографія. Київ : Вид-во УАН, 1928. 101 с.
13. Умрихіна Л. В. Генітивно-акузативні конструкції з оптативним значенням. *Prospects for the development of science and the environment : Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference, Helsinki, Finland, April 10–12, 2023.* Helsinki, 2023. С. 285–287.
14. Корпус української мови. URL: http://www.mova.info/corpus.aspx (дата звернення: 15.08.2025).

REFERENCES

1. Blyzniuk L. M. (2020) Znakhidnyi ta orudnyi vidminky semantychnoho subiekta v odnoskladnykh rechenniakh poetychnykh tekstiv. [The locative and instrumental cases of the semantic subject in simple sentences of poetic texts] Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Filolohiia. 44. 9–18. [in Ukrainian].
2. Vakulenko H. M., Klypa N. I. (2012) Eksplikatsiia oboviazkovoi lokatyvnoi syntaksemy pryimennykovo-vidminkovoiu formoiu znakhidnoho. [Explanation of the obligatory locative syntagma by the prepositional-case form of the accusative] Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Ser.: Filolohichni nauky. 2. 23–25. [in Ukrainian].
3. Vykhovanets I. R. (1971) Syntaksys znakhidnoho vidminka v suchasnii ukrainskii literaturnii movi : monohrafiia. [The syntax of the accusative case in modern Ukrainian literary language] Kyiv: Naukova dumka. 120. [in Ukrainian].
4. Vorobets O. D. (2014) Pozytsiina interpretatsiia poshyriuvachiv u semantychnii strukturi rechennia. [Positional interpretation of extenders in the semantic structure of a sentence] Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu. Slovianska filolohiia. 2014. 732-733. 198–202. [in Ukrainian].
5. Zahnitko A. P. (2001) Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys : monohrafiia. [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax] Donetsk: DonNU. 662. [in Ukrainian].
6. Kostusiak N. M. (2012) Struktura mizhrivnevykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy : monohrafiia. [The structure of interlevel categories in modern Ukrainian] Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 452. [in Ukrainian].
7. Lednei O. F. (2003) Obiektni syntaksemy v strukturi prostoho rechennia : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. [Object syntax in the structure of a simple sentence] Odesa. 19. [in Ukrainian].
8. Masytska T. Ye. (2014) Obiektna semantyko-syntaksychna zalezhnist u movotvorchosti Lesi Ukrainky. [Object semantic-syntactic dependence in Lesya Ukrainka's language creation] Linhvostylistychni studii. 1. 118–126. [in Ukrainian].
9. Mezhov O. H. (2011) Obiektna minimalna semantyko-syntaksychna odynytsia u formi znakhidnoho vidminka. [The smallest semantic-syntactic unit in the form of the accusative case] Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Lutsk. 1. 90–95. [in Ukrainian].
10. Mirchenko M. V. (2004) Struktura syntaksychnykh katehorii : monohrafiia. [The structure of syntactic categories] Lutsk. 392. [in Ukrainian].
11. Stepanenko Ya. M. (2009) Semantyko-syntaksychna struktura rechen z akuzatyvnym obiektom. [Semantic and syntactic structure of sentences with an accusative object] Filolohichni nauky. 1. 105–110. [in Ukrainian].
12. Tymchenko Ye. K. (1928) Akuzatyv v ukrainskii movi: z ukrainskoi skladni : monohrafiia. [The accusative case in Ukrainian: from Ukrainian compound words] Kyiv: Vyd-vo UAN. 101. [in Ukrainian].
13. Umrykhina L. V. (2023) Henityvno-akuzatyvni konstruktsii z optatyvnym znachenniam. [Genitive-accusative constructions with optative meaning] Prospects for the development of science and the environment: Abstracts of XIV International Scientific and Practical Conference, Helsinki, Finland, April 10–12, 2023. Helsinki. 285–287. [in Ukrainian].
14. Korpus tekstiv ukrainskoi movy. URL: http://www.mova.info/corpus.aspx (data zvernennia: 15.08.2025). [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 821.161.2’06.09(092):[821.112.2.09:81’255.4=00
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-28

Оксана БЄЛИХ,
orcid.org/0000-0002-1167-0224
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) Belych@vnu.edu.ua

Валентина ВЛАСЮК,
orcid.org/0009-0003-5710-2008
студентка І курсу магістратури факультету романо-германської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) vlasiukvalentyna.de@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЕЗІЇ ГАЛИНИ КРУК НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено аналізу перекладу української військової поезії німецькою мовою на прикладі творів Галини Крук. Розглянуто мовні, стилістичні й семантичні особливості відтворення поетичного тексту з урахуванням комунікативних, ідеологічних і культурно-мовних чинників. Особливу увагу приділено воєнній лексиці, яка функціонує не лише як засіб фіксації реалій, а й як інструмент емоційно-експресивного впливу.

Подано короткий огляд творчості Крук, тематики та стилістичних рис її поезії. Встановлено, що основна складність перекладу полягає в передачі семантики, емоційного забарвлення та образності воєнної лексики. Розглянуто перекладацькі трансформації, які забезпечують збереження ритмічної та семантичної структури оригіналу та емоційної глибини. Показано, як у тексті реалізуються риси сучасної експресіоністичної поезії: зокрема, високий рівень емоційного напруження, символізм, інтертекстуальність та акцент на внутрішніх станах ліричного суб’єкта.

Проаналізовано перекладацькі стратегії, застосовані при трансляції твору німецькою мовою, зокрема використання формального еквівенту, семантичного узгодження та стилістичної адаптації. Встановлено, що переклад зберігає ключові ритмікомелодійні та структурно-змістові характеристики оригінального тексту, забезпечуючи доступність та релевантність сприйняття для німецькомовної аудиторії. Доведено, що завдяки застосуванню відповідних перекладацьких стратегій у перекладі віршів збережено як форму, так і зміст оригіналу, що свідчить про високий рівень мистецької вартості перекладу.

Результати підкреслюють значення комплексного підходу до перекладу військової поезії та підтверджують доцільність використання семантико-стилістичної класифікації лексики у перекладознавстві.

Ключові слова: *військова поезія, переклад, Галина Крук, воєнна лексика, семантика, поетичний текст, перекладознавство.*

Oksana BIELYKH,
orcid.org/0000-0002-1167-0224
PhD in Linguistics, Associate Professor,
Associate Professor at the German Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) belych@vnu.edu.ua

Valentyna VLASIUK,
orcid.org/0009-0003-5710-2008
First year master's student at the Faculty of Romance and Germanic Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) vlasiukvalentyna.de@gmail.com

FEATURES OF TRANSLATING HALYNA KRUK’S WAR POETRY INTO GERMAN

The article is devoted to the analysis of the translation of Ukrainian war poetry into German on the example of the works of Halyna Kruk. The linguistic, stylistic, and semantic features of reproducing a poetic text are considered, taking into account communicative, ideological, and cultural-linguistic factors. Special attention is paid to military vocabulary, which functions not only as a means of recording realia, but also as an instrument of emotional and expressive influence.

A brief overview of Kruk's creative work, themes, and stylistic features of her poetry is provided. It has been established that the main difficulty of translation lies in conveying the semantics, emotional colouring, and imagery of military vocabulary. Translation transformations that ensure the preservation of the rhythmic and semantic structure of the original and its emotional depth are considered. It is shown how the features of modern expressionist poetry are realised in the text: in particular, a high level of emotional tension, symbolism, intertextuality, and an emphasis on the inner states of the lyrical subject.

The translation strategies applied in rendering the work into German are analysed, in particular the use of formal equivalence, semantic agreement, and stylistic adaptation. It has been established that the translation preserves the key rhythmico-melodic and structural-content characteristics of the original text, ensuring accessibility and relevance of perception for the German-speaking audience. It has been proven that, thanks to the application of appropriate translation strategies, both the form and the content of the original poems are preserved in translation, which testifies to the high artistic value of the translation.

The results emphasise the significance of a comprehensive approach to the translation of war poetry and confirm the expediency of using the semantic-stylistic classification of vocabulary in translation studies.

Key words: *war poetry, translation, Halyna Kruk, military vocabulary, poetic text, translation studies.*

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російського режиму в Україну у 2022 році українська література зазнала глибокого перетворення. Сучасна література, і зокрема поезія, опинилася на передньому краї цієї боротьби – вона стала голосом болю, гніву, надії і незламності, але і водночас зброєю. Багато українських авторів намагаються «поговорити» з Європою, «достукатися» до розуміння суспільства інших країн, які здебільшого дуже далекі від проблем та болю такої близької, але водночас незручної України. Адже тема війни в Україні є табу, не розкривається сповна, або просто свідомо замовчується. Це свого роду психологічний захист, що війни ніхто не хоче, її апріорі не може бути…

Перекладачі воєнної поезії стоять перед викликом: як передати не лише лексичне значення, а й внутрішню напругу, драматизм, тонкі емоційні відтінки, щоб читач іншомовного тексту відчув ту ж глибину і силу, що й читач оригіналу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми поетичного перекладу досліджувалися такими вченими, як О. Білецький, О. Потебня, А. Лефевр, М. Рильський. Проте переклад саме військової поезії залишається малодослідженим, особливо в контексті сучасної української літератури. Але з початком повномасштабної війни в Україні тема перекладу поезії на воєнну тематику набула нової актуальності. Нині перекладом української військової поезії активно займаються Beatrix Kersten**,** Claudia Dathe**,** Ulrike Almut Sandig**,** Maria Wessenböck**.**

Метою статті є дослідити та проаналізувати особливості перекладу військової поезії Галини Крук німецькою мовою та розглянути основні перекладацькі трансформацій.

Відповідно до мети визначено основні завдання:

– виявити та охарактеризувати лінгвостилістичні особливості оригіналів віршів;

– проаналізувати переклад німецькою мовою із визначенням застосованих перекладацьких трансформацій і стилістичних рішень.

Об'єктом дослідження є воєнна поезія Галини Крук та її німецькомовний переклад.

Предметом дослідження є лінгвостилістичні особливості перекладу віршів Галини Крук німецькою мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поетичний дискурс – це функціонування численних текстів різного змісту й тематики в сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів. В мові поетичних творів експлікуються та взаємодіють мовні категорії, котрі впливають на актуалізацію творчих ідей, висновків та оцінок, тобто фактично здійснюється своєрідний поетичний трансфер (Кусько, 2007: 59).

Дослідниця О. Маріна трактує поетичний дискурс як мисленнєво-мовленнєву діяльність, спрямовану на поетичну комунікацію між адресатом та адресантом, яка відбувається в різних модусах (поетичний текст, його аудіовізуальна версія – відеокліп, або екранізація та ілюстрація), що знаходяться у відношеннях взаємодії, взаємовпливу та взаємообумовленості з урахуванням специфіки його породження та сприйняття на перетині різних модусів (Маріна, 2004: 3).

Слово у воєнній поезії – це не просто повідомлення, це зброя і щит, голос, що пробивається крізь шум війни, щоб зафіксувати правду і донести її до світу. Саме тому переклад цієї лексики на інші мови, зокрема німецьку, набуває особливого значення (Шемуда; 2013: 164–165).

На відміну від перекладу прозових текстів, переклад поезії передбачає не лише трансляцію інформації, а й збереження художньої форми, експресії, ритміки, символіки та емоційного впливу. Військова поезія ж вимагає особливої уваги до контексту, оскільки вона нерозривно пов'язана з історичною пам'яттю, соціальними травмами та колективною ідентичністю нації.

Науковець Л. Мачулін виокремлює такі ознаки військової поезії – «поезії спротиву»:

1) українська поезія спротиву вирізняється значною кількістю текстів (різного ґатунку), з іншого – більш інтенсивним сприйняттям, емоційним супроводом, її очікуванням та зверненням до національних архетипів;

2) більш глибинне і водночас інтенсивне її сприйняття читачами, глибший емоційний супровід, про що свідчить значна доля аматорської поезії;

3) домінування «жіночого письма» – це не «наступ фемінізму», а виключно воєнні обставини: чоловіки пішли на фронт і взагалі стриманіші у висловленні почуттів в цей час;

4) певна динаміка емоційного супроводу війни залежно від воєнних подій (Мачулін, 2022: 22–23).

Ця тенденція емоційного супроводу війни залежно від воєнних подій простежується і в творчості Галини Крук – української поетеси, перекладачки і літературознавці, авторки збірок *«Співіснування»* (2013), *«Доросла»* (2017), *«Стається і не перестає»* (2024), яка включає вірші, написані під впливом повномасштабної війни. Її поезія перекладена понад 20 мовами та відзначена престижними нагородами.

В одному з інтерв'ю Галина Крук відзначає, що: «*Поезія, яка писалася після повномасштабного вторгнення, доволі пряма і позбавлена художньої гри, алюзій, метафоричності чи інших поетичних прикрас. Це поезія емоційного факту. А тому вона легше перекладається іншими мовами, ніж довоєнні вірші*» (Поезія емоційного факту, 2023).

У процесі роботи з поетичним текстом, насиченим культурними реаліями, алегоріями та метафорами, перекладач змушений вдаватися до різноманітних *перекладацьких трансформацій* – усвідомлених змін, що спрямовані на досягнення функціонально-комунікативної еквівалентності між оригіналом і перекладом. Застосування перекладацьких трансформацій особливо актуальне при перекладі поетичних творів, де важливо не лише передати зміст, а й зберегти ритм, емоційний заряд, культурні алюзії та інтертекстуальні зв'язки.

Як слушно зазначають дослідники, буквальне відтворення слів за словниковим відповідником у переважній більшості випадків є неможливим, оскільки різні мови мають відмінні механізми вираження значення (Журавель, Хайдарі, 2015: 148). У зв'язку з цим перекладачеві доводиться або змінювати внутрішню форму слова, або повністю замінювати його в процесі передачі змісту. Необхідність таких змін викликала посилену увагу в лінгвістичних колах і сприяла формуванню теоретичної бази, яка описує природу, функції та типологію трансформацій у перекладацькому процесі. Відтак було започатковано низку класифікацій, що систематизують типи трансформацій залежно від рівня мовного втручання – лексичного, граматичного, стилістичного чи семантичного (Кияк, Колісніченко, Шевченко, 2006: 328).

У межах нашого дослідження, присвяченого аналізу перекладів поезії Галини Крук, ми застосовуємо поділ трансформацій за рівнями перекладу (лексичним, граматичним, стилістичним тощо).

В оригіналі Г. Крук часто використовує короткі, розірвані речення, паузи та еліпсис, які підкреслюють емоційну напругу, фрагментарність думок і внутрішній конфлікт. Авторка застосовує складні метафори, символіку і ритмічні структури, щоб передати складність людських емоцій та реальність війни.

Наприклад, у вірші *«Момент істини»*, де звучить *минулого – нема. майбутнього – нема.*, авторка за допомогою двох коротких фраз з тире створює відчуття відсутності часу як категорії. Авторські розділові знаки підсилюють драматизм та безвихідь. Перекладачка Клаудія Дате у німецькому варіанті підтримує цю структуру, перекладаючи як *kein gestern. kein morgen.* – зберігає розбитість і драматичний ритм. Проте в німецькій мові це звучить формальніше, ніж в оригіналі, що змінює інтонацію.

Одним із головних викликів перекладу поезії є балансування між формальною точністю та збереженням художньої функції тексту. Переклад вірша Галини Крук *«Жінка на ім'я Надія»* (перекладач: Беатрікс Керстен) демонструє ефективні приклади стилістичної трансформації, викликаної необхідністю адаптації ритму, синтаксису та стилістики цільової мови («Жінка на ім'я Надія», електронний ресурс).

Так, у рядках оригіналу:

чотири місяці поспіль ішли дощі
витоптуючи посіви збиваючи садовину
йшли як новобранці,
старанно поливали придорожні кущі,
затягували, як могли, свій похід на чужу війну.

У перекладі порядковий та синтаксичний лад змінено на:

Der Regen fiel vier Monate ohne Unterlass,
vernichtete die Saat, riss das Obst vom Baum,
bewässerte sorgfältig die Sträucher am
Straßenrand, war zögerlich
wie Rekruten auf ihrem Marsch zu einem fremden
Krieg.

Застосування інверсії у перекладеному фрагменті посилює образну насиченість тексту, водночас зберігаючи асоціативний зв'язок між дощем і новобранцями, закладений в оригіналі.

Іншим прикладом є символ перемоги:

а перемога – їй все одно з ким
вона як курва вона
не належить нікому

що у перекладі трансформується в:

aber dem Sieg ist es egal, mit wem er's hält, er ist eine Schlampe
und gehört niemandem.

У перекладі відбувається зміщення фокусу з особистісної інтонації на більш абстрактне втілення перемоги.

Варто підкреслити, що аналіз поетичного перекладу включає не лише зміст і образність, а й формальні аспекти, зокрема структуру рядків. Зміни в цій структурі в перекладі свідчать про перекладацьку стратегію, що балансувала між точністю та збереженням емоційного й ритмічного потенціалу оригіналу.

Лексичні трансформації у вірші «Стільки дозрілої злості» свідчать про те, що перекладач не прагне буквального відтворення, а орієнтуються на збереження експресії і функції слова у культурному контексті («Стільки дозрілої злості», електронний ресурс).

стільки дозрілої злості, що нею	*so viel ausgereifte Bosheit, dass man*
можна начиняти розривні кулі	*ganze Sprenggeschosse füllen*
і стріляти самими очима,	*und mit den Augen schießen,*
зносячи голову з пліч	*den Kopf runterholen könnte*

У цьому фрагменті К. Дате застосовує лексичну трансформацію, замінюючи образне *начиняти розривні кулі* на більш нейтральне *Sprenggeschosse füllen*. Хоча німецьке *füllen* має менш експресивне звучання, воно зберігає основне смислове навантаження – накопичення деструктивної енергії. Застосовано також граматичну трансформацію: дієприслівниковий зворот *зносячи голову з пліч* у німецькому перекладі перетворено на умовну конструкцію *den Kopf runterholen könnte*, яка є граматично прийнятною та стилістично доречною у німецькій мові.

Трансформації в перекладі не лише зберігають художню цінність оригіналу, а й пристосовують поетичний зміст до мовних та культурних особливостей іншої системи, що є ключовим для успішного поетичного перекладу. Так, у вірші, де авторка звертається до Європи зі словами: *діти наші виростуть злими, Європо, не йнятимуть віри.* Переклад К. Дате відображає цю думку посиленою метафорою: *Blindwütig wachsen unsere Kinder heran, Europa*, де *blindwütig (сліпа лють).* Драматизм образу підсилений і викликає потужніший емоційний відгук.

Яскравим прикладом стилістичної трансформації з виразним прагматичним ефектом є вірш «Стоїш із плакатиком no war», де перекладач адаптує вираз задля досягнення сильнішого емоційного впливу на цільового читача. Так, уже в першому рядку читаємо: *Стоїш із плакатиком «no war» як індульгенцією за те, чого уже не відвернути.* К. Дате використовує німецький відповідник: *Da stehst du nun mit deinem no-war-Plakat wie mit einem Ablasszettel für das Unwiderrufliche*

Термін *індульгенція*, що в українському культурному дискурсі може сприйматися переважно як метафора символічного виправдання чи моральної відкупності, у німецькій версії конкретизується як *Ablasszettel* – історично маркований образ, що має чітке семантичне навантаження, пов'язане з практикою купівлі прощення гріхів у католицькій традиції.

У цьому контексті доречним є детальне звернення до ще одного твору Галини Крук – вірша «Усі ми, Європо» 2014 року. Він слугує релевантним матеріалом для подальшого аналізу перекладацьких трансформацій на рівні семантики, композиції та культурних конотацій. Окрім того, саме цей вірш був прочитаний прем'єр міністром Польщі Дональдом Туском у Верховній Раді України у 2019 році: *Вірш і п'ять порад можновладцям*.

Цей твір є віршем-пророцтвом ситуації, що склалася сьогодні. Крім того, вірш «Усі ми, Європо» є репрезентативним зразком творчості Галини Крук, що дозволяє окреслити типові перекладацькі стратегії, використані в перекладах К. Дате, і зробити висновки щодо особливостей адаптації поетичного тексту в умовах міжкультурної комунікації.

Zutiefst beunruhigt

Wir sind alle ZUTIEFST beunruhigt, liebes Europa,
einige wurden sogar ermordet.
Lösch ruhig weiter die brutalen Youtube-Filme,
deine Bürger verkraften die Bilder nicht.
Einige von uns werden dich nicht mehr mit eigenen Augen sehen.
Aber dein Sehvermögen, Europa, hat auch nachgelassen,
denn die blutenden Augen und Schusswunden entgehen dir.

Manche können dir, Europa, nicht mehr die Hand geben,
nimm's ihnen nicht übel,
sie haben nur noch Prothesen,
und auch zu deiner altehrwürdigen Kultur
dringen sie nicht mehr vor.
SCHÜTZ deine Grenzen, Europa,
vor jähen Eindringlingen,
hör sicherheitshalber hin, ob wir noch schreien
unter den Fußtritten, Gewehrhieben und Stockschlägen.
Blindwütig wachsen unsere Kinder heran, Europa,
deine hysterischen und tränenreichen Nachrichten
über herrenlose Hunde
nehmen sie dir nicht ab.
Verzeih ihnen, Europa, sei nicht erstaunt,
wir sind wohl Tiere,
man knallt uns mit Wolfspatronen ab wie Besessene.
Und wie hast du, Europa, derweil deine Zeit verbracht?
Vermisste und Tote registriert?
Dir die Hände gewaschen? Auf verlässliche Zahlen gewartet?
Dich als Ding an sich versteckt?
Für Frieden und Freiheit!, Es lebe die Mauer!,
Nur Geld stinkt natürlich nicht
und die Opfer
gibt man preis, es sind ja keine Tauben.
(«Усі ми, Європо», електронний ресурс)

Доцільно наголосити, що заголовки в перекладі необхідно коригувати відповідно до культурних і мовних особливостей приймаючої спільноти, оскільки буквальний переклад часто не передає всю глибину змісту та стилістичну специфіку оригіналу.

Однією з ключових трансформацій, до якої вдається перекладач, є стилістична трансформація з елементами семантичного зсуву (трансформаційно-аналітично близька до поняття модуляції), що змінює ракурс сприйняття події. Наприклад, рядок оригіналу: *щоб тутешня жорстокість не разила твоїх громадян*. У німецькому перекладі подано як: *deine Bürger verkraften die Bilder nicht (твої громадяни не витримують цих зображень)*.

У перекладі відбувається зміна синтаксичної структури: активна дія (*жорстокість разить*) трансформується в реакцію суб'єкта (*громадяни не витримують*). Така зміна супроводжується лексико-стилістичним зрушенням, що акцентує не стільки на агресії, скільки на моральній та емоційній реакції глядача (Європи) на побачене. Ця трансформація підсилює прагматичний ефект: переклад не лише зберігає основну ідею, а й загострює відповідальність адресата – глядача, що не може витримати правди війни.

В окремих випадках Дате застосовує описовий переклад, розгортаючи стислі метафоричні формули в ширші синтаксичні конструкції. Наприклад, рядок: *Чисть частіше Ютюбию* В перекладі набуває форми: Lösch ruhig weiter die brutalen Youtube-Filme. У дослівному перекладі трансформується в *Видаляй спокійно й далі жорстокі відео на YouTube*. Така деталізація уточнює зміст і робить його зрозумілішим у цільовій культурі, зберігаючи іронічну інтонацію оригіналу.

Зустрічається і граматична транспозиція зміна частиномовної або синтаксичної структури. У фразі: *навіть руки тобі дати (хіба що протези!)*. Німецький варіант звучить так: sie haben nur noch Prothesen. Дослівний переклад – *у них залишились тільки протези*. Дієслівна структура з українського оригіналу зникає, замість цього маємо іменникову форму, яка логічно вписується в німецьку синтаксичну конструкцію.

Цікавим також є випадок із перекладом метафоричного прикметника *голубі* в останньому рядку: *жертви не вартують на захист, якщо вони не голубі.* У перекладі маємо: es sind ja keine Tauben. (вони не голуби). Застосовано лексико-семантичну трансформацію з уточненням**:** слово голубі не перекладено як blau (через його неоднозначне значення в німецькій – «п'яний»), а замінено на Tauben – голубів як традиційний символ миру. Це зберігає культурну алюзію і дозволяє уникнути семантичної двозначності.

Також слід відзначити використання графічних засобів як як елемента стилістичної трансформації: перекладач передає емоційно забарвлену лексику великими літерами, наприклад: *Усі ми, Європо, так глибОко стурбовані.* В перекладі: *Wir sind alle ZUTIEFST beunruhigt, liebes Europa.* Застосування великих літер стилістично передає інтонаційний наголос і візуально акцентує риторику тексту, що посилює емоційний ефект.

Висновки. Таким чином, розглянуті переклади є яскравим прикладом комплексного використання перекладацьких трансформацій, що служать не лише збереженню змісту, а й репрезентації поетичної інтонації, культурного підтексту та риторичної напруги, притаманних оригіналові. Інтерпретація – це не калька, а повноцінна поетична реакція на текст, що зберігає його емоційну, ідеологічну та художню енергію в іншомовному просторі. Як зазначає сам перекладачка Клаудія Дате, «поезія – важлива та складна форма осмис-

лення світу. Вона вимагає зосередження та відкритості до незвичних перспектив та вражень, вимагає фантазії» (Радіо Свобода, 2021).

Отже, перекладацькі трансформації є необхідним і важливим інструментом у процесі передачі поетичного тексту з однієї мови на іншу. Вони допомагають зберегти не лише зміст, а й емоційну наснагу, ритм, стилістичні особливості та культурні алюзії оригіналу. Основне завдання сучасного перекладача – віднайти баланс між емоційним та водночас точним відтворенням оригіналу без двозначної спотвореності оригіналу.

Галина Крук формує текст як емоційно насичений потік, де ключову роль відіграють образи зла, люті, безнадії і одночасно надії. Перекладач, у свою чергу, здійснює креативний акт відтворення цих образів у межах іншої мовної системи, що потребує не буквального копіювання, а трансформації змісту з урахуванням семантичних і прагматичних особливостей.

На прикладі поезії Галини Крук видно, що застосування лексичних, стилістичних і граматичних трансформацій дає змогу адаптувати текст до норм цільової мови та аудиторії, зберігаючи при цьому глибину і силу художнього висловлювання. Такий комплексний підхід до перекладу сприяє не тільки збереженню художньої цінності твору, а й розширенню його культурного контексту, що важливо для міжкультурної комунікації та взаєморозуміння.

Перспективним вважаємо дослідження ефективності використання нейромереж для перекладу військової поезії Галини Крук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вірш і п'ять порад можновладцям. Дональд Туск виступив українською у Раді*: веб сайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/video-virsh-i-piat-porad-mozhnovladtsiam-donald-tusk-vystupyv-ukrainskou-v-radi/29778673.html (дата звернення: 20.08.2025).

2. Журавель Т., Хайдарі Н. Поняття перекладацьких трансформацій та проблема їх класифікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2015. № 19, т. 2. С. 148–150.

3. Кияк Т., Колесніченко І., Шевченко Л. Основи теорії перекладу: навч. Посіб.: Либідь, Київ 2006. 328 с.

4. Кусько К. Дискурс іноземномовної комунікації: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, Львів 2002. С. 25–48.

5. Кусько К. Типологія та прагматика літературно-художнього дискурсу в поетичних творах Г. Гейне. Дискурсознавство. Текстологія. 2007. № 4. С. 55–63.

6. Маріна О. Контрастивні тропи й фігури в американській поезії модернізму: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Київський національний лінгвістичний ун-т. Київ, 2004. 21 с.

7. Мачулін Л. Національні архетипи як модус поезії спротиву в російсько-українській війні. Культура України. 2022. Вип. 77. С. 19–27. DOI: 10.31516/2410-5325.077.02.

8. Поезія емоційного факту. *Інтерв'ю з поеткою та волонтеркою Галиною Крук*: веб-сайт. URL: https://suspilne.media/culture/413172-poezia-emocijnogo-faktu-intervu-z-poetkou-ta-volonterkou-galinou-kruk/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.08.2025).

9. Радіо Свобода. «Через літературу постає образ суспільства». Клаудія Дате про переклад української поезії і прози на німецьку веб-сайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainskii-instytut-pereklad-date-drahoman-prize/31231729.html (дата звернення: 20.08.2025).

10. Шемуда М. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки. 2013. Кн. 1. С. 164–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_1_33 (дата звернення: 20.08.2025).

11. *Момент істини:* веб-сайт. URL: https://www.lyrikline.org/fr/poemes/moment-istini-16316 (дата звернення: 20.08.2025).

12. *Жінка на ім'я Надія* . веб-сайт URL: https://www.lyrikline.org/de/gedichte/zhinka-na-imya-nadiya-16318 (дата звернення: 20.08.2025).

13. *Стільки дозрілої злості*: веб-сайт. URL: https://www.lyrikline.org/de/uebersetzungen/details/22933/16317 (дата звернення: 20.08.2025).

14. *Усі ми Євро*: веб-сайт. URL: https://www.lyrikline.org/de/gedichte/usi-mi-yevropo-16319 (дата звернення: 20.08.2025).

15. *Стоїш з плакатиком по war*: веб-сайт. URL: https://www.lyrikline.org/de/gedichte/stoyish-iz-plakatikom-no-war-16314 (дата звернення: 20.08.2025).

REFERENCES

1. *Virsh i piat porad mozhnovladtsiam. Donald Tusk vystupyv ukrainskoiu Radi* [Electronic resource]. [A poem and five pieces of advice to politicians. Donald Tusk spoke in Ukrainian to the Parliament] URL: https://www.radiosvoboda.org/a/video-virsh-i-piat-porad-mozhnovladtsiam-donald-tusk-vystupyv-ukrainskou-v-radi/29778673.html (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

2. Zhuravel T., Khaidari N. (2015) Poniattia perekladatskykh transformatsii ta problema yikh klasyfikatsii. [The concept of translation transformations and the problem of their classification] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia, 19(2), 148–150. [in Ukrainian].

3. Kyiak T., Kolesnichenko I., Shevchenko L. (2006) Osnovy teorii perekladu: navch. posib. [Fundamentals of translation theory: textbook]: Lybid, Kyiv 328 p. [in Ukrainian].

4. Kusko K. (2002) Dyskurs inozemnomovnoi komunikatsii. [Discourse of foreign language communication] Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU im. Ivana Franka, 25–48. [in Ukrainian].

5. Kusko K. (2007) Typolohiia ta prahmatyka literaturno-khudozhnoho dyskursu v poetychnykh tvorakh H. Heine. [Typology and pragmatics of literary-artistic discourse in the poetic works of H. Heine] Dyskursoznavstvo. Tekstolohiia, 4, 55–63. [in Ukrainian].

6. Marina O. (2004) Kontrastyvni tropy y fihury v amerykanskii poezii modernizmu: linhvokohnityvnyi aspekt: avtoref. dys. … kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy» / Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi un-t. [Contrastive tropes and figures in American modernist poetry: a linguocognitive aspect: author's abstract of the dissertation ... candidate of philological sciences: spec. 10.02.04 «Germanic languages» / Kyiv National Linguistic University] Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].

7. Machulin L. (2022) Natsionalni arkhetypy yak modus poezii sprotyvu v rosiisko-ukrainskii viini. [National archetypes as a mode of resistance poetry in the Russian-Ukrainian war] Kultura Ukrainy, 77, 19–27. DOI: 10.31516/2410-5325.077.02. [in Ukrainian].

8. Poeziia emotsiinoho faktu. Interviu z poetkoiu ta volonterkoiu Halynoiu Kruk. [Poetry of emotional fact. Interview with poet and volunteer Halyna Kruk] [Website] URL: https://suspilne.media/culture/413172-poezia-emocijnogo-faktu-intervu-z-poetkou-ta-volonterkou-galinou-kruk/?utm_source=chatgpt.com (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

9. Radio Svoboda. (2020) «Cherez literaturu postaie obraz suspilstva». Klaudiia Date pro pereklad ukrainskoi poezii i prozy na nimetsku. [«Through literature, the image of society emerges». Claudia Date on translating Ukrainian poetry and prose into German] URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrainskii-instytut-pereklad-date-drahoman-prize/31231729.html (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

10. Shemuda M. (2013) Khudozhnii pereklad yak vazhlyvyi chynnyk mizhkulturnoi komunikatsii. [Artistic translation as an important factor of intercultural communication] Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia. Seriia: Filolohichni nauky, 1, 164–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2013_1_33 (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

11. *Moment istyny*: [Website]. [Moment of truth] URL: https://www.lyrikline.org/fr/poemes/moment-istini-16316 (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

12. *Zhinka na imia Nadiia*: [Website]. [A woman named Nadia] URL: https://www.lyrikline.org/de/gedichte/zhinka-na-imya-nadiya-16318 (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

13. *Stilky dozriloi zlosti*: [Website]. [So much ripe anger] URL: https://www.lyrikline.org/de/uebersetzungen/details/22933/16317 (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

14. *Usi my Yevropo*: [Website]. [All of us Europe] URL: https://www.lyrikline.org/de/gedichte/usi-mi-yevropo-16319 (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

15. *Stoish z plakatykom no war*: [Website]. [You stand with a no war sign] URL: https://www.lyrikline.org/de/gedichte/stoyish-iz-plakatikom-no-war-16314 (accessed: 20.08.2025). [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 811.161.2'342.42«16/17»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-29

Тетяна БИЧКОВА,
orcid.org/0000-0002-3060-4150
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) t.bychkova@chnu.edu.ua

РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗВУКОСПОЛУЧЕНЬ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ РУКОПИСНИХ АПОКРИФІЧНИХ ЗБІРНИКАХ XVII–XVIII СТ.

Стаття присвячена асимілятивним процесам у праслов'янській мові та особливостям їх відбиття у західноукраїнських рукописних апокрифічних збірниках XVII–XVIII ст., зібраних та опублікованих І. Франком у п'ятитомному виданні «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (1896, 1899, 1902, 1906, 1910). Мета статті – проаналізувати рефлекси праслов'янських звукосполучень ****dj***, ****zdj***, ****gt'***, ****kt'*** *у текстах апокрифів, виявити традиційні книжні та живомовні варіанти. З'ясовано, що найпоширенішими рефлексами* ****dj*** *у досліджуваних пам'ятках виступають старослов'янський складний звук [жд] та український [ж], рідше – африкати [дж] та [ч], що вживаються безвідносно до частиномовної належності. Звукосполучення* ****zdj***, *зафіксоване переважно в іменнику *dozdj-, має два рефлекси: [жд] (****дождъ****) та [жч] (****дожчъ****). Зазначено, що такі написання можуть не лише засвідчувати традиційність тогочасної орфографії, а й відображати особливості діалектного мовлення укладачів збірників. На місці давніх звукосполучень* ****gt'***, ****kt'*** *зафіксовано як старослов'янський [шт'], так і живомовний [ч], які в аналізованих рукописах вживаються переважно в іменниках з давніми коренями *dъkt-, *nokt-, *mogt- та в інфінітивах з основою на задньоязикові приголосні. Зауважено, що [ч] у формах інфінітива (****стеречи****) є яскравою рисою південно-західних говорів. Дослідження показало, що на текстах рукописних збірників позначився вплив польської мови, тому у деяких пам'ятках рефлексом* ****dj*** *зрідка виступає африката [дз] (****з родзаю****), а на місці давнього* ****kt'*** *– [ц] (****ωвоци****). Зроблено висновок про те, що західноукраїнські рукописні апокрифічні збірники XVII–XVIII ст. є важливим джерелом дослідження як історії української мови загалом, так і історичної діалектології зокрема. Значна варіативність рефлексів праслов'янських звукосполучень, зафіксованих у пам'ятках, дає змогу уточнити окремі аспекти розвитку фонетичної системи української мови та з'ясувати звукові особливості південно-західних діалектів зазначеного періоду.*

Ключові слова: *апокрифічні збірники, рефлекси, звукосполучення, праслов'янська мова, південно-західні говори, живомовні процеси, старослов'янська мова.*

Tetiana BYCHKOVA,
orcid.org/0000-0002-3060-4150
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) t.bychkova@chnu.edu.ua

REFLEXES OF PROTO-SLAVIC SOUND COMBINATIONS IN THE WESTERN UKRAINIAN APOCRYPHAL MANUSCRIPT COLLECTIONS OF THE 17TH–18TH CENTURIES

The article is the study of assimilative processes in the Proto-Slavic language and the peculiarities of their reflection in the Western Ukrainian apocryphal manuscript collections of the 17th–18th centuries, collected and published by I. Franko in the five-volume edition of "Apocrypha and Legends from Ukrainian Manuscripts" (1896, 1899, 1902, 1906, 1910). The objective of the article is to analyze the reflexes of the Proto-Slavic sound combinations ****dj***, ****zdj***, ****gt'***, ****kt'*** *in the texts of the apocrypha, to identify traditional bookish and colloquial variants. It has been established that the most common reflexes of* ****dj*** *in the studied texts are the Old Slavic compound sound [жд] and Ukrainian [ж], less often – affricates [ж] and [ч], which are used regardless of the part-of-speech belonging. The sound combination* ****zdj***, *recorded mainly in the noun *dozdj-, has two reflexes: [жд] (****дождъ****) and [жч] (****дожчъ****). It is noted that such spelling can not only testify to the traditionality of the orthography of the time, but can also reflect the peculiarities of the dialect speech of the collections' compilers. Both Old Slavic [шт'] and colloquial [ч] have been recorded in place of the old sound combinations* ****gt'***, ****kt'***; *in the analyzed manuscripts these sounds are used mainly in the nouns with old roots *dъkt-, *nokt-, *mogt- and in the infinitives with backlingual consonant stems. It is noted that [ч] in infinitive forms (****стеречи****) is a striking feature*

of the southwestern dialects. The study has shown that the texts of the manuscript collections were influenced by the Polish language, therefore in some texts the reflex of ****dj*** *is occasionally the affricate [ɔ̈з] (****з родзаю****), and in place of the old* ****kt'*** *– [ц] (****ѡвоци****). It has been concluded that the Western Ukrainian apocryphal manuscript collections of the 17th–18th centuries are an important source for the study of both the history of the Ukrainian language in general and historical dialectology in particular. The significant variability of reflexes of Proto-Slavic sound combinations recorded in the texts makes it possible to clarify certain aspects of the development of the phonetic system of the Ukrainian language and to establish the sound features of the southwestern dialects in the period under study.*

Key words: *apocryphal collections, reflexes, sound combinations, Proto-Slavic language, southwestern dialects, colloquial speech processes, Old Slavic language.*

Постановка проблеми. Дослідження історії формування фонетичної системи української мови сьогодні залишається одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики. Особливу увагу приділяють аналізу та фіксації в писемних пам'ятках різних періодів передусім тих звукових рис, що є специфічними для української мови. Водночас окремі фонетичні процеси, витоки яких сягають ще праслов'янської доби, нерідко залишаються поза увагою дослідників. До таких явищ належать асимілятивні зміни у сполученнях приголосних із *[j], а також трансформації, зумовлені дією закону відкритого складу. Наслідки цих процесів яскраво засвідчені в пам'ятках, зокрема у західноукраїнських рукописних апокрифічних збірниках XVII–XVIII ст. зібраних та опублікованих І. Франком у п'ятитомному виданні «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (1896, 1899, 1902, 1906, 1910).

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві останніх десятиліть питання відображення у писемних пам'ятках звукових процесів і явищ праслов'янської мови привернуло увагу низки дослідників. Так, наприклад, І. Царалунга, досліджуючи проблеми варіативності української мови в діахронії, звернула увагу й на варіативні форми для передавання звукосполучення **dj, *zdj, *tj, *kj* у літературно-писемній мові XIV–XV ст. на матеріалі пам'яток офіційно-ділового та конфесійного стилів (Царалунга, 2017: 99, 137–138, 189–190, 226–228). В. Мойсієнко здійснив спробу відтворити особливості фонетичної системи північного наріччя української мови XVI–XVII ст. на основі пам'яток цього періоду, проаналізувавши зокрема й відображення у них праслов'янських звукосполучень **dj, *zdj, губний + j* (Мойсієнко, 2006: 312–317). Х. Макович, характеризуючи діалектне підґрунтя мови учительних Євангелій XVI–XVII ст., виявила у текстах рефлекси **dj* та спробувала співвіднести їх з говорами південно-західного наріччя (Макович, 2016: 114–115). Відбиття праслов'янських **dj, *tj, *sj, губний + j* у текстах староукраїнських пам'яток житійно-повістевого жанру XVI–XVIII ст. прокоментувала Т. Видайчук (Видайчук, 2004: 153–156). Проте рефлекси праслов'янських звукосполучень, зафіксовані у текстах рукописних апокрифічних збірників XVII–XVIII ст. ще не були предметом дослідження науковців.

Мета статті – проаналізувати рефлекси праслов'янських звукосполучень ****dj, *zdj, *gt', *kt'*** у текстах західноукраїнських апокрифічних збірників XVII–XVIII ст., виявити традиційні книжні та живомовні варіанти.

Виклад основного матеріалу. ***Рефлексація *dj.*** Асимілятивні процеси у звукосполученні ****dj*** почали відбуватися ще у праслов'янській мові, у результаті розвинувся подовжений [d':] ([dj] > [d'j] > [d'd']). Подальші зміни проходили вже у протодіалектах окремих слов'янських мов. В українській мові відповідно до праслов'янського ****dj*** у дієслівних формах виступає африката [дж], в інших частинах мови – [ж] (йдеться передусім про літературну мову). Ю. Шевельов спробував визначити хронологію виникненння звука [дж] у протоукраїнських діалектах та подальшої його зміни у [ж], а також встановив час появи на письмі буквосполучення ***дж.*** Дослідник установив, що у VIII ст. ****dj*** > [дж] в усіх протоукраїнських діалектах; у IX–X ст. [дж] > [ж] у києво-поліських діалектах (крім дієслів четвертого класу); з X ст. відбувалося поступове розповсюдження зміни [дж] > [ж] у напрямку на захід до меж поширення бойківських та лемківських говірок; з кінця XVI ст. запроваджено буквосполучення ***дж*** письмі (Шевельов, 2002: 94).

В апокрифічних текстах XVII–XVIII ст. виокремлюємо кілька рефлексів ****dj***. Жанрова специфіка аналізованих текстів сприяла тому, що в більшості рукописних збірників досить поширеним був старослов'янський [*жд*] < **dj.*

Найбільшою за кількістю групою слів, у яких переважає буквосполучення ***жд***, є утворення з давнім коренем ****-rod-j-***, як-от: *рожду* РБ (Франко, 1896: 87), *ω(т) рожденїа* Д (Франко, 1896: 21), *рожденный ѡтрок* Д (Франко, 1896: 276), *при моєм порожденю* Т (Франко, 1899: 17), *рождеству Хс̃ву* РБ (Франко, 1899: 103), *по рождествѣ Хв̃ѣ* Др (Франко, 1899: 63), *Ха̃ новорожденного* Тс (Франко, 1899: 142), *нарождено* Кр (Франко,

1899: 95), *раждаємо* Кр (Франко, 1899: 96), *рождьшаго сѧ* Ха̃ ПП (Франко, 1899: 152), *раждаеши сѧ* ІР (Франко, 1899: 160), *прежде рождества* ІР (Франко, 1899: 160) тощо.

За нашими спостереженнями, наведені форми були не просто даниною книжній традиції, а й використані зі стилістичною метою для створення відповідного колориту, адже вживаються вони переважно у тих апокрифічних текстах, де йдеться про народження Богородиці та Ісуса Христа. Водночас нерідко у словах із ***жд*** засвідчено риси живої народної мови. Так, наприклад, у формах *порожденю* Т (Франко, 1899: 17), *порожденѧ* Т (Франко, 1899: 17), *ко порожденю* Др (Франко, 1899: 63), *по прирожденю* Тс (Франко, 1899: 126) – фіксуємо діалектне стягнення подовженого приголосного [н':]; у *по нарождиню* К (Франко, 1899: 56) – наближення у вимові [е] до [и].

Рефлекс [жд] превалює у словах з праслов'янським коренем ****-xod-j-***, як-от: *хожденїе по муках* РБ (Франко, 1896: 5). *въхождоу въ град* ПП (Франко, 1899: 152). *похождаше* Др (Франко, 1896: 23). До того ж дієслова минулого часу, у яких виступає ***жд***, як правило, вживаються у формах аориста або імперфекта, напр.: *хождаше* Кр (Франко, 1899: 87), *исхождаше* РБ (Франко, 1896: 86), *прихождаху* РБ (Франко, 1896: 105), *хождааше* Д (Франко, 1896: 19). Натомість живомовний рефлекс **[ж]** досить рідко виступає в архаїчних дієслівних формах. Ми зафіксували таке вживання лише у Керестурському рукописі XVIII ст.: *прихожаше* Кр (Франко, 1899: 89).

Праслов'янський прислівник / прийменник ****perdje*** в аналізованих пам'ятках також репрезентовано переважно у старослов'янському звуковому оформленні – із буквосполученням ***жд***, напр.: *прежде врачеванїѧ* Д (Франко, 1896: 8), *прежде съгрѣшенїа* Д (Франко, 1896: 19), *провѣща прежде* РБ (Франко, 1899: 33), *прежде мене* РБ (Франко, 1899: 33), *прежде всѣхъ* ІР (Франко, 1899: 160) та ін. Лише у поодиноких прикладах фіксуємо [ж], як-от: *прѣже сего* Ру (Франко, 1899: 204), *преж(е) апс̃лы* Д (Франко, 1896: 8).

Меншою мірою [жд] представлене в утвореннях від ****-sad-j-***: *посажденнѣ* РБ (Франко, 1896: 88), *досаждаѧ* Д (Франко, 1896: 140), *со саждами* Др (Франко, 1896: 273) та ****-vid-j-***: *виждѫ дождъ* Д (Франко, 1896: 22), *вижду тя* Т (Франко, 1899: 118), *я вижду* Т (Франко, 1899: 337), *тя вижду* РБ (Франко, 1899: 247).

Фіксуємо [жд] у низці інших слів, як-от: *гладом жаждею* Д (Франко, 1896: 105), *жаждущїя* РБ (Франко, 1899: 201), *вожажда дш̃а моѧ* У (Франко, 1899: 393), *нуж'да* Тс (Франко, 1896: 251), *нужда* Кр (Франко, 1899: 76), *твръждьшее* Ру (Франко, 1896: 255), *провождаше* Кр (Франко, 1899: 89), *созижду* Кр (Франко, 1899: 94), *ѡсжжду* Д (Франко, 1899: 197). Однак деякі з наведених прикладів, хоч і відображають старослов'янський рефлекс ****dj***, проте, на нашу думку, можуть репрезентувати особливості діалектного мовлення укладачів збірників. Так, лексеми ***жажда*** 'спрага' (Онишкевич, 1984, І: 495), (Сабодаш, 2008: 83), ***жаждати*** 'мати спрагу; мати жадобу, прагнення, пристрасть' (Сабодаш, 2008: 83); ***нужда*** 'біда, злидні' (Пиртей, 2004: 201), а також ***нуждитися*** 'бідувати, жити в злиднях' (Онишкевич, 1984, І: 495), ***нуждуватися*** 'бідкатися, мучитися' (Гуцульські говірки, 1997: 134) входять до словника деяких південно-західних говорів, зокрема лемківського, бойківського, гуцульського, закарпатського.

З-поміж живомовних рефлексів ****dj*** в апокрифічних текстах XVII–XVIII ст. переважає звук [ж]. Передусім його фіксуємо у прийменнику з праслов'янського ****medj-***, який засвідчуємо у кількох варіантах – ***межи***: *з межи нихъ* ІР (Франко, 1896: 136), *межи… поколени* К (Франко, 1899: 54), *межи… лѣсы* УЛ (Франко, 1899: 403), *межи учн̃иками* ПП (Франко, 1902: 77), *межи фарисеи* СтС (Франко, 1902: 190), *межи… рицерѡвъ* УЛ (Франко, 1902: 22), *межи… горою* С (Франко, 1906: 30), *межи праведними* РД (Франко, 1906: 223): ***(по)меже:*** *меже стадо* РБ (Франко, 1896: 98), *меже нами* Тс (Франко, 1896: 327), *меже вов'ками* У (Франко, 1899: 393), *меже людом* ПП (Франко, 1902: 79), *меже собою* РБ (Франко, 1906: 81); ***меж:*** *меж нами* РК (Франко, 1906: 85). Значно рідше в аналізованих пам'ятках трапляється старослов'янізм ***между***, як-от: *межъду собою* Т (Франко, 1899: 121), *между собомъ* Кр (Франко, 1899: 82), *между разбойниками* РБ (Франко, 1899: 247), *между днемъ и между нощїю* Бр (Франко, 1906: 17), *между двома горами* РК (Франко, 1906: 85).

В іменниках приголосний [ж] найчастіше фіксуємо у слові ***одежа*** у рукописі Стефана Теслевцьового, напр.: *ѡдѣж'ку єму справлѧл* Тс (Франко, 1896: 157), *ѡдежа сн̃а твоего* Тс (Франко, 1896: 161), *ѡдежи моей* Тс (Франко, 1899: 233) тощо. В інших рукописах засвідчено іменник ***рожай*** (у значенні 'рід'): *з рожаю* РБ (Франко, 1896: 99), *рожаи чл̃вкии* Др (Франко, 1899: 62), *рожай люд'ский* Т (Франко, 1899: 188). Крім того, у досліджуваних пам'ятках майже послідовно [ж] виступає у лексемі ***Госпожа***: *Госпоже н̃ша* РБ (Франко, 1896: 277), *госпожа Бц̃а* Тс (Франко, 1899: 224), *ст̃ая Госпоже* РБ (Франко, 1906: 138). У Перемиському Пролозі фіксуємо графему ***ж*** замість

жд у старослов'янізмі ***вождь***: *вожа их Симона* ПП (Франко, 1902: 201). Як припускає Х. Маковіч, заміна ***жд*** на ***ж*** у церковнослов'янізмах була викликана «намаганням українізувати, "спростити" церковнослов'янське звучання» (Маковіч, 2016: 115).

У прикметниках [ж] засвідчуємо у таких словах: *людей чужосторонных* Тс (Франко, 1896: 330), *оу тои чужои сторонѣ* Т (Франко, 1899: 16), *чужихъ* ІР (Франко, 1899: 160), *порожных* Тс (Франко, 1896: 165), *оурожайныхъ* Тс (Франко, 1896: 167), *неурожайныхъ* Тс (Франко, 1896: 167) тощо.

У дієслівних формах досить часто замість очікуваної африкати [дж] теж фіксуємо приголосний [ж], зокрема у І ос. дієслів теперішнього або майбутнього часу, напр.: *хожу ѡ(т) зорѣ до зорѣ* Тс (Франко, 1896: 266), *я сѣжу оу тем'ници* Тс (Франко, 1896: 164), *поражу* ('пораджу') *єго* РБ (Франко, 1896: 98), *дон'деж(е) вижоу* Д (Франко, 1896: 21), *оувижу* Тс (Франко, 1896: 313), *вижу себе* К (Франко, 1899: 55), *єго ненавижу* Тс (Франко, 1899: 225), *цр҃ѧ моего вижу* ПП (Франко, 1902: 148), *побужу королѧ на короля* Др (Франко, 1906: 64).

З огляду на те, що в дієслівних формах рефлекси ****dj*** наявні передусім саме у І ос. однини теперішнього часу, апокрифічні тексти XVII–XVIII ст. є цінним джерелом вивчення звукових особливостей української мови в історичному аспекті. Натомість Т. Видайчук, аналізуючи житійно-повістеві пам'ятки, зазначала, що «фіксацій цих рефлексів у текстах XVIII ст. дуже мало, адже переказ житій іде від третьої особи і в минулому часі» (Видайчук, 2004: 155).

Фіксуємо [ж] і в інших дієслівних формах, як-от: *прихожовалъ* Тс (Франко, 1896: 163), *хожовал спати* Тс (Франко, 1896: 167), *сажалъ всѣхъ* ІР (Франко, 1896: 137), *всѣхъ взгорженою* К (Франко, 1899: 54), *побѫжалъ на смерть* ІР (Франко, 1896: 136), *попроважено* У (Франко, 1899: 393), *не перешкажайте* ПП (Франко, 1902: 146), *оусаженъ бысть* СтС (Франко, 1902: 193), *выпроважено* УЛ (Франко, 1902: 152), *спроважаютъ* ОР (Франко, 1906: 204), *розсужаючій* ОР (Франко, 1906: 211), *укривжа(л)* РД (Франко, 1906: 220).

Поширений [ж] і у віддієслівних іменниках на ****-ьје***, напр.: *прирожена* Тс (Франко, 1899: 183), *хожена своего* ПП (Франко, 1902: 202), *ѡ(т) нарожѣна* ПП (Франко, 1902: 309), *прирожения* С (Франко, 1906: 30), *ѡсвобожен'е* ОР (Франко, 1906: 204), *перед нароженѧм* Тс (Франко, 1896: 296).

Африката [дж] як рефлекс ****dj***, хоч і меншою мірою, ніж [жд] та [ж], вживається переважно в дієслівних формах, проте трапляється й в інших частинах мови: *ѡсуджу* РБ (Франко, 1899: 201), *ѡповѣджено* ПП (Франко, 1902: 114), *раджу тобѣ* УЛ (Франко, 1902: 151), *виджу* РБ (Франко, 1906: 140), *перешкаджали* Бр (Франко, 1906: 39), *навѣджала* РК (Франко, 1906: 160), *укривдженного вибави(л)* РД (Франко, 1906: 222), *впровадж(е)на в' славѣ* К (Франко, 1899: 56), *Мр҃їє господже* Т (Франко, 1899: 117).

У більшості аналізованих пам'яток [дж] засвідчується паралельно зі [жд] та [ж[. Проте, як показує дослідження, нерідко африкатою [дж] маркуються саме діалектні лексеми. Так, наприклад, у буковинському рукописі І. Яремецького-Білахевича фіксуємо словоформи *саджавка* РБ (Франко, 1896: 272), *в… саджавцѣ* РБ (Франко, 1896: 272), *заметати саджавку соломою* РБ (Франко, 1896: 272) – порівн.: *саджівка* (Словник, 2005: 473); у рукописі Теодора Поповича-Тухлянського: *навид'жалъ ихъ* Т (Франко, 1899: 186) – порівн.: *навиджати* 'відвідувати' (Онишкевич, 1984, І: 462) тощо.

Єдиним рукописним збірником, у якому послідовно на місці ****dj*** виступає лише [дж], є рукопис Івана Прислопського 1760 р., напр.: *в'ходжїнѧ* Пр (Франко, 1906: 236), *ѡ(т)раджати* Пр (Франко, 1906: 236), *яко чудже выдералъ* Пр (Франко, 1906: 237), *розраджа(л)* Пр (Франко, 1906: 237), *виджѣнѧ* Пр (Франко, 1906: 244), *осуджене є(ст)* Пр (Франко, 1906: 244), *природженый* Пр (Франко, 1906: 246), *меджи квѣтами* Пр (Франко, 1906: 243) та ін.

Окремо варто зауважити про вияви рефлексу ****dj*** у колишніх атематичних дієсловах. У формах наказового способу переважно зберігається [ж]: ****vědj-*** *– повѣжмо сонъ той* РБ (Франко, 1896: 277), *повѣжте ми сонъ той* РБ (Франко, 1896: 278), *повѣжь нам* Д (Франко, 1896: 19), *повѣж'те ми* Тс (Франко, 1896: 331), *повѣжте ми правду* Т (Франко, 1899: 143), *ты нам сповѣжъ* ПП (Франко, 1902: 188), *повѣжъ пн҃у своєму* У (Франко, 1902: 18), *повѣж ми* С (Франко, 1906: 26); ****jēdj-*** *– ѣжъ и пїй* Тс (Франко, 1896: 301); ****dadj-*** *– даж ми всечадство* (П, т. 2: 58). Значно рідше на місці ****dj*** виступає [ч], як-от: *повичъ ми* Кр (Франко, 1899: 95), *повѣчъ ми* У (Франко, 1906: 104), *повѣчте ми* Т (Франко, 1899: 16). У Борщевицькому рукописі фіксуємо [дж]: *повѣджъ менѣ* Бр (Франко, 1906: 41). Наведені форми вживаються у низці говірок південно-західного наріччя: «у наддністрянських *jіч, повіч*; у південній і південно-східній частині наддністрянських: *jідж, повідж;* у надсянських: *jіч, jідж, повіч, повідж;* у покутських: *jідж, повідж*» (Бевзенко, 1980: 144).

Крім цього, аналізовані збірники засвідчують форми, зумовлені впливом старослов'янської мови – із рефлексом [жд], напр.: *повѣждь нам* Д (Франко, 1896: 254), *прѣдаждь нам писанїе* Ру (Франко, 1902: 57), *даждь ми* Ру (Франко, 1902: 59), *дажд ми* РБ (Франко, 1906: 12), *даждь на(м)* Д (Франко, 1906: 94), *ѧждъ и пїй* У (Франко, 1906: 105). Зауважимо, що за аналогією до дієслова *вѣдѣти* інколи [жд] виступає і в дієслові колишнього IV класу ***видѣти***, як-от: *возри ѡчима и вижд'!* Т (Франко, 1896: 261), *виждъ* РДобр (Франко, 1906: 193) (замість *види*).

Кілька аналізованих пам'яток відбивають польський рефлекс ****dj*** – африкату [дз]. Так, у Перемиському Пролозі XVII ст. фіксуємо приклад *що мѣл з родзаю* ПП (Франко, 1902: 202); у рукопис о. Івана Прислопського XVIII ст. – *нудзны(х)* Пр (Франко, 1906: 240), *над нудзов' народу* Пр (Франко, 1906: 244), *на нудзу свѣта* Пр (Франко, 1906: 245).

У текстах апокрифів засвідчено також ***рефлекси звукосполучення *zdj*** в іменнику ****dozd-j-***. Дослідження показало, що укладачі збірників надавали перевагу формам із південнослов'янським [жд]: *буря же дождевная* РБ (Франко, 1896: 31), *виждж дождъ* Д (Франко, 1896: 22), *дождем* У (Франко, 1899: 332), *дожда не пущоу* Д (Франко, 1906: 50), *не пущу дожда* ГБ (Франко, 1906: 58), *великоу дождоу* ПП (Франко, 1902: 230).

Рідше (зафіксовано лише у трьох збірниках) засвідчуємо рефлекси, позначені буквосполученням ***жч*** із найбільшою кількістю слововживань у рукописі Стефана Теслевцьового: *дожчъ* Тс (Франко, 1896: 297), *дожчу* Тс (Франко, 1896: 297), *дожчъ* Тс (Франко, 1896: 299), *дожчъ на землю* Тс (Франко, 1896: 299), *яко дожчъ на руно* Тс (Франко, 1899: 318), але і *дождъ* Тс (Франко, 1896: 326), а також: *дожчъ* ПП (Франко, 1902: 45), *дожче(м)* С (Франко, 1906: 31). Написання із ***жч*** було типовим для давньоукраїнської мови і з'явилося у пам'ятках ще з XII ст. для позначення звукосполучення [ждж]. Можемо припускати, що буквосполучення ***жч*** могло позначати живомовні рефлекси ****zdj***, поширені у південно-західних говорах, напр.: *дошч, дождж, дожч* та ін. (Атлас, 1988, к. 111: 222).

Рефлексація *kt', *gt'. Асимілятивні процеси у цих звукосполученнях пов'язують із дією закону відкритого складу та зміною складоподілу: [kt'] ([gt']) > [k't'] > [t't'] > [t':]. В українській мові [t':] перейшов у [ч]. В аналізованих пам'ятках XVII–XVIII ст. рефлекси цих звукосполучень найчастіше представлені в іменниках з давніми коренями **dъkt'-, *nokt'-, *mogt'-* та ін., а також в інфінітивах з основою на задньоязикові приголосні.

В іменниках досліджуваних текстів продовжував переважати південнослов'янський рефлекс [шт'] (орф. *щ*), напр.: *на помощъ* РБ (Франко, 1896: 14), *ис пещери* РБ (Франко, 1896: 31), *дщерми* РБ (Франко, 1896: 87), *вещем* Д (Франко, 1896: 20), *мощи* Д (Франко, 1896: 305), *во едину нощъ* Др (Франко, 1896: 273), *полунощ'ним* Т (Франко, 1899: 15), *ѡвощѣ* Тс (Франко, 1899: 69), *помощница* Тс (Франко, 1899:142), *со дщерою* Кр (Франко, 1899: 89), *въ пещь* ПП (Франко, 1902: 259), *дщеры* СтС (Франко, 1902: 6), *полунощный* СтС (Франко, 1902: 154), *при мощехъ* УЛ (Франко, 1902: 154) тощо.

Натомість африката [ч] засвідчена у дещо меншій кількості слововживань: *оу ночи* Тс (Франко, 1896: 159), *дочку* Тс (Франко, 1896: 247), *пѣчъ ѡгненную* Тс (Франко, 1896: 253), *полночънои страни* Т (Франко, 1899: 14), *помочу Бож(ою)* Т (Франко, 1899: 17), *дочку Матфанову* К (Франко, 1899: 53), *жаднои помочи* Тс (Франко, 1899: 66), *оу горѧчую пѣчъ* Тс (Франко, 1899: 140), *в ночи* ПП (Франко, 1902: 201), *в ночи* РД (Франко, 1906: 226) та ін. Як свідчить матеріал, [ч] та [шт'] часто могли вживатися паралельно в межах однієї пам'ятки.

У текстах кількох збірників на місці ****kt', *gt'*** виступає африката [ц], вживання якої зумовлено впливом польської мови: *помоцников* РД (Франко, 1906: 225); *ѡвоць* К (Франко, 1899: 55), *ѡвоцовъ* ПП (Франко, 1902: 210), *ѡвоци* Бр (Франко, 1906: 40), *ѡвоц* С (Франко, 1906: 30), *не ѣли ѡвоцу* Тс (Франко, 1899: 176), але також: *ѡвощъ* Тс (Франко, 1899: 153), *ѡвощу* Тс (Франко, 1899: 153), *ѡвощъ* Т (Франко, 1899: 185), проте жодного разу не засвідчуємо [ч]. Зазначимо, що лексема *овоц* характерна для деяких говорів південно-західного наріччя. Вона (поряд із *овоч* 'фрукт, плід') вживається зокрема у лемківських говірках (Пиртей, 2004: 207).

На відміну від іменників, в інфінітивах з основою на задньоязиковий на місці ****kt', *gt'*** найчастіше виступає [ч], напр.: *ни ходити ни лечи* Д (Франко, 1896: 19), *пяти стеречи* Др (Франко, 1896: 24), *оуверечи оу пѣчъ* Тс (Франко, 1896: 317), *каменемъ веречи* Т (Франко, 1899: 119), *мечем рай стеречи* Тс (Франко, 1899: 177), *росказал... зволочи* Тс (Франко, 1899: 231), *повелѣ ѡ(т)сѣчи* Д (Франко, 1896: 245), *можетъ оутечи* РБ (Франко, 1906: 135), *мѣли стеречи* ОР (Франко, 1906: 211), але також: *воврещи мрежу* РБ (Франко, 1896: 273), *ничто же їзрещи* РБ (Франко, 1899: 170), *не можаху рещи* ІР (Франко, 1899: 160), *вьврещи* ПП (Франко, 1902: 251), *оусѣщи* ПП (Франко, 1902: 251). Хоча у XVII–XVIII ст. варіанти з ***ч*** у пам'ятках, писаних староукраїнською мовою, були вже даниною

традиції, проте вважаємо, що досліджувані апокрифічні збірники такими написаннями відображають одну з провідних рис південно-західних говорів. Яскравим прикладом цього є зокрема дієслово ***веречи*** ‘кинути’, яке часто вживається у досліджуваних пам’ятках і засвідчене словниками гуцульських, бойківських, закарпатських говірок (Гуцульські говірки, 1997: 34; Онишкевич, 1984, I: 90; Сабодаш, 2008: 36).

Висновки. Дослідження текстів західноукраїнських рукописних апокрифічних збірників XVII–XVIII ст. засвідчило різноманітні рефлекси праслов’янських звукосполучень **dj, *zdj, *gt’, *kt’*. Частина з них виступають як старослов’янізми або полонізми. Проте більшість рефлексів розвинулися у протоукраїнських діалектах і в аналізованих пам’ятках репрезентовані як риси загальноукраїнські або характерні для південно-західних говорів. Отже, аналізовані апокрифічні збірники XVII–XVIII ст. є важливим джерелом дослідження як історії української мови загалом, так і історичної діалектології зокрема. Значна варіативність рефлексів праслов’янських звукосполучень, зафіксованих у рукописах, дає змогу уточнити окремі аспекти розвиту фонетичної системи української мови та з’ясувати звукові особливості південно-західних діалектів зазначеного періоду.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Бр – Боршевицький рукопис XVIII ст.; **ГБ** – Рукопис Георгія Білявського XVIII ст.; **Д** – Дубовецький рукопис XVII ст.; **Др** – Дрогобицький рукопис XVIII ст.; **ІР** – Іспаський рукопис XVIII ст.; **К** – Рукопис П. Кизикевича XVIII ст.; **Кр** – Керестурський рукопис XVIII ст.; **ОР** – Ославський рукопис XVII ст.; **ПП** – Перемиський Пролог XVII ст.; **Пр** – рукопис Івана Прислопського XVIII ст.; **РБ** – Рукопис Іллі Яремецького-Білахевича XVIII ст.; **РД** – Рукопис о. Івана Дашовського з Гадинковець XVIII ст.; **РДобр** – Рукопис о. Яроцького пароха Добрівлянського XVII ст.; **РК** – Рукопис Івана Кузикевича XVIII ст.; Ру – Рукописний уривок XVII ст.; **С** – Сокольський рукопис XVIII ст.; **СтС** – Рукопис Степана Самборини XVIII ст.; **Т** – Рукопис Теодора Поповича-Тухлянського XVIII ст.; **Тс** – Рукопис Стефана Теслевцьового XVII ст.; **У** – Унґварський рукопис XVIII ст.; **УЛ** – Угроруський рукопис із с. Літманової XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас української мови: у 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
3. Видайчук Т. Розвиток фонетичної системи староукраїнської мови другої половини XVI–VIII ст. на тлі правописної традиції (на матеріалі житійно-повістевих пам’яток): дис. … канд. філол. наук 10.02.01 / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, 2004. 208 с.
4. Маковичь Х. Вияви діалектного консонантизму в текстах учительних Євангелій XVI–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 111-122.
5. Мойсієнко В. Фонетична система українських поліських говірок у XVI–XVII ст.: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с.
6. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Ч. 1. Київ, 1984. 496 с.
7. Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
8. Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
9. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
10. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 1. Львів. 1896. 66 с.+394 с.
11. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 2. Львів. 1899. 78 с.+443 с.
12. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 3. Львів. 1902. 68 с.+360 с.
13. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т. 4. Львів. 1906. 47 с.+524 с.
14. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.: монографія. Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.
15. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.

REFERENCES

1. Atlas ukrainskoi movy [Atlas of the Ukrainian Language]: u 3 t. T. II: Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. Kyiv [in Ukrainian]
2. Bevzenko S. (1980). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola. 246 s. [in Ukrainian]
3. Vydaichuk T. (2004) Rozvytok fonetychnoi systemy staroukrainskoi movy druhoi polovyny XVI– VIII st. na tli pravopysnoi tradytsii (na materiali zhytiino-povistevykh pamiatok) [Development of Old Ukrainian phonetic system on the basis of conventional spelling of the XVI–XVIII centuries. (hagiographic monument of literature)] dys. … kand. filol. nauk 10.02.01 / In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy. Kyiv, 2004. 208 s. [in Ukrainian]
4. Makovych Kh. (2016) Vyiavy dialektnoho konsonantyzmu v tekstakh uchytelnykh Yevanhelii XVI–XVII st. [Manifestations of dialectal consonantism in 16th–17th centuries didactic gospels texts] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Filolohichna. 2016. Vyp. 63. S. 111-122. [in Ukrainian]

5. Moisiienko V. (2006) Fonetychna systema ukrainskykh poliskykh hovirok u XVI–XVII st. [Phonetic system of Ukrainian Polissya dialects in the 16th–17th centuries] Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 448 s. [in Ukrainian]

6. Onyshkevych M. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok: u 2 t. [Dictionary of Boykos dialect: in 2 vol.]. Kyiv. Vol. 1. 496 s. [in Ukrainian].

7. Pyrtei P. (2004) Korotkyi slovnyk lemkivskykh hovirok. [Short dictionary of Lemko dialects] Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 s. [in Ukrainian]

8. Sabodash I. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu. [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust sistrict] Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian]

9. Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) / za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian]

10. Franko I. (1896) Apokryfy i lehendy z ukrainskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 1. Lviv. 66 s.+394 s. [in Ukrainian]

11. Franko I. (1899) Apokryfy i lehendy z ukrainskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 2. Lviv. 78 s.+443 s. [in Ukrainian]

12. Franko I. (1902) Apokryfy i lehendy z ukrainskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 3. Lviv. 68 s.+360 s. [in Ukrainian]

13. Franko I. (1906) Apokryfy i lehendy z ukrainskykh rukopysiv [Apocrypha and legends from Ukrainian manuscripts]: u 5 t. T. 4. Lviv. 47 s.+524 s. [in Ukrainian]

14. Tsaralunha I. (2017) Variatyvnist u staroukrainskii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st. [Variability in the Old Ukrainian literary and written language of the 14th–15th centuries]: monohrafiia. Khmelnytskyi: FOP Honta A. S. 448 s. [in Ukrainian]

15. Yu. (2002) Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy [Historical phonology of the Ukrainian Language]. Kharkiv: Akta. 1054 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

UDC 81'42:32.019.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-30

Denys BOBORYKIN,
orcid.org/0009-0000-0742-4162
Postgraduate student of the Department of English for Non-Philological Majors
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) boborykin_d@365.dnu.edu.ua

PEACE NEGOTIATIONS AND POLITICAL RHETORIC IN THE POST-BIDEN ERA CONTEXT: A LINGUISTIC ANALYSIS OF U.S. AND UKRAINIAN DISCOURSE, 2024–2025

The presented article investigates the linguistic representation of peace negotiations in the context of the Russo-Ukrainian war during the first months of Donald Trump's second presidential term (January–August 2025), a period marked by renewed attempts at diplomatic engagement and fluctuating U.S. rhetorical strategies. The research addresses the problem of how political discourse constructs legitimacy, collective identity, and normative authority in high-stakes international conflicts, focusing on the rhetorical, lexical, and metaphorical strategies employed by U.S. and Ukrainian political actors. The scope of the investigation encompasses systemic analysis of divergent discursive approaches using a multi-layered methodology, including corpus-based analysis, lexical frequency mapping, metaphor and frame analysis, and critical discourse analysis. The linguistic corpus comprises over 50 speeches, press briefings, and interviews, annotated for key lexical items, metaphorical expressions, and recurring argumentative patterns. The results obtained enable comprehensive conclusions to be drawn about the existing discursive dichotomy: the U.S. discourse emphasizes transactional and pragmatic framings of peace, often highlighting negotiation leverage, domestic political priorities, and national self-interest. By contrast, the Ukrainian discourse foregrounds ethical, legal, and normative considerations, emphasizing sovereignty, justice, moral responsibility, and international legitimacy. Lexical choices, deictic structures, and metaphorical constructions reveal how each actor legitimizes their position, mobilizes domestic and international public opinion, and shapes the perception of allies and adversaries. The study contributes to a more profound understanding of post-Biden US-Ukraine political discourse, demonstrating the constitutive role of language in framing negotiation dynamics, constructing identity, and influencing geopolitical interpretations, while highlighting the complex interplay between rhetoric, policy, and public perception.

Key words: *discourse, frame semantics, peace negotiations, presidential rhetoric, corpus linguistics, international communication, diplomatic language.*

Денис БОБОРИКІН,
orcid.org/0009-0000-0742-4162
аспірант кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) boborykin_d@365.dnu.edu.ua

МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ ТА ПОЛІТИЧНА РИТОРИКА В КОНТЕКСТІ ПОСТБАЙДЕНІВСЬКОЇ ЕРИ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АМЕРИКАНСЬКОГО Й УКРАЇНСЬКОГО ДИСКУРСУ, 2024–2025

У представленій статті досліджено лінгвістичну репрезентацію мирних переговорів у контексті війни в Україні протягом перших восьми місяців другого президентського терміну Дональда Трампа (січень–серпень 2025 року), періоду, який характеризується поновленням спроб дипломатичного врегулювання та мінливими риторичними стратегіями США. Дослідження присвячене виявленню способів, якими політичний дискурс конструює легітимність, колективну ідентичність та нормативний авторитет у складних міжнародних конфліктах, із особливим акцентом на риторичні, лексичні та метафоричні стратегії американських та українських політичних акторів. У науковій розвідці системно проаналізовано відмінності щодо різноманітних дискурсивних підходів із використанням багаторівневої методології, що охоплює корпусний аналіз, аналіз частотності лексики, метафоричний та фреймовий аналіз, а також критичний дискурс-аналіз. Лінгвістичний корпус роботи містить понад 50 виступів, прес-брифінгів та інтерв'ю, ретельно анотованих для виявлення ключових лексичних одиниць, метафоричних конструкцій та повторюваних аргументативних патернів. Отримано результати, що уможливлюють вичерпні висновкування щодо наявної дискурсної дихотомії: американський дискурс акцентує транзакційне, та прагматичне сприйняття миру, підкреслюючи переговорні переваги, внутрішні політичні пріоритети та національні інтереси, в той час як український дискурс, навпаки, фокусується на етичних, правових та нормативних аспектах, підкреслюючи суверенітет, справедливість, моральну відповідальність та міжна-

родну легітимність. Лексичний вибір, дейктичні структури та метафоричні конструкції демонструють, як кожен актор легітимізує свою позицію, мобілізує громадську думку всередині країни та на міжнародній арені, а також формує сприйняття союзників і опонентів. Представлена робота сприяє глибшому розумінню постбайденівського політичного дискурсу США та України, демонструючи конститутивну роль мови у формуванні переговорних динамік, конструюванні ідентичності та впливі на геополітичні інтерпретації, водночас висвітлюючи складну взаємодію між риторикою, політикою та громадською думкою.

Ключові слова: *дискурс, фреймова семантика, мирні переговори, президентська риторика, корпусна лінгвістика, міжнародна комунікація, дипломатична мова.*

Statement of the Problem. In the wake of the U.S. presidential transition in late 2024 – early 2025, the dominant part of the linguistic discourse around peace negotiations in the Russia–Ukraine conflict underwent a marked transformation. Former President Trump's early rhetoric – promising to broker a swift peace deal, with potential timeframe of *within 24 hours* of taking office – raised widespread societal, academic and political concern about the reshaping of peace discourse toward transactional framings that may sideline principles of sovereignty and justice (Gienger, 2024). This in its turn stood in stark contrast to President Zelenskyy's consistent framing of *peace* as a just, sovereignty-preserving outcome, articulated through his publicly promoted «Peace Formula» and subsequent «Victory Plan» both designed to anchor negotiations in legal and normative foundations (Lytvynenko, 2024).

Since 2024, following the transition of political leadership in the United States, public rhetoric on negotiations has shifted significantly, introducing new semantic patterns and pragmatic strategies. Donald Trump's discourse has been characterized by hyperbolic temporal markers (*in 24 hours*, *immediately*) and transactional metaphors (*deal*, *agreement*), which conceptualize *peace* as a matter of personal bargaining capacity and speed (Homolar, Scholz, 2018: 346). In contrast, Volodymyr Zelenskyy's discourse continues to employ juridical and moral lexicon (*justice*, *sovereignty*), framing *peace* as a normative process grounded in international law and ethical responsibility (Rishko, 2024).

This growing asymmetry underscores a fundamental problem: the linguistic representation of *peace* as a military-political concept becomes unstable and context-dependent, reflecting broader ideological positions. While political science has examined negotiation strategies, the linguistic mechanisms – lexical choices, metaphors, evaluative markers – that structure these divergent framings remain underexplored. In the light of the provided outline, the presented article addresses the problem of a systematic in-depth discourse analysis of recent U.S. and Ukrainian presidential rhetoric that is essential for understanding how language both constrains and enables the strive for peace in the current geopolitical context.

Analysis of recent research and publications. The study of political discourse has long emphasized the role of legitimation strategies as a means of shaping public though and justifying particular political choices. T. van Leeuwen's framework remains pivotal in this case, as it identifies how political leaders rely on authorization, moral evaluation, rationalization, or mythopoesis to present their positions as necessary and legitimate. This approach has been widely applied to foreign policy contexts, where competing narratives often struggle for dominance. In the context of peace negotiations, such strategies provide an analytical key to understanding the contrasting ways in which political actors frame their appeals – either as a *deal* to be struck or as a moral imperative rooted in *justice* and *rule of law* (Van Leeuwen, 2007).

A second significant line of research highlights the role of metaphor in structuring political argumentation. As J. Charteris-Black demonstrates, metaphors in political communication serve not merely as stylistic ornaments but as persuasive devices that establish ethos, evoke emotions, and construct logical narratives (Charteris-Black, 2011). Similarly, A. Musolff's model of political metaphor analysis underscores how scenario-based metaphors – such as *journey*, *game*, or *bargaining* – are employed to reduce complexity of linguistic explications and project possible negotiation outcomes (Musolff, 2016: 45). These studies suggest that the linguistic framing of peace talks is not merely descriptive, but deeply metaphorical: one speaker may cast negotiations as a transactional game, while another presents them as a moral journey towards justice and security.

Recent scholarly investigation has also pointed to the importance of integrating corpus-based methods into discourse analysis in order to capture both qualitative nuance and quantitative regularity. P. Baker stresses that keywords, collocational patterns, and concordance analyses are indispensable tools for ensuring comparability and replicability in linguistic studies of political rhetoric (Baker, 2022). In this respect, corpus analysis allows identifying not only the predominant frames but also their linguistic realizations and discursive persistence across different speakers and contexts.

The relevance of the above approaches becomes conspicuous in the most recent empirical work. As an

instance, I. Chiluwa and J. Ruzaitė examine the wartime rhetoric of Putin and Zelensky, revealing systematic contrasts in agency attribution, moral evaluation, and polarization (Chiluwa & Ruzaitė, 2024). Their findings demonstrate how discourse becomes a battleground in which competing visions of peace and conflict are being linguistically projected. Likewise, new research on the U.S. 2024 electoral cycle illustrates the extent to which transactional language and affective appeals dominate Trump-aligned rhetoric, while opponents lean towards the language of institutional legitimacy and coalition-building (Alqurashi, 2025; Jiménez-Preciado et al., 2025). The provided insights collectively ensure a strong theoretical and empirical basis for examining how the notion of *peace* is discursively constructed, legitimized, and contested in the most recent political communication.

Purpose of the article. The purpose of this article is to investigate the discursive construction of peace negotiations in the transitional period of 2024–2025, with a particular focus on the rhetorical strategies employed in new U.S. administration's political communication. While the majority of scientific efforts has examined earlier stages of the Russo-Ukrainian war, significantly less attention has been devoted to the shifting discursive environment that emerged in the aftermath of the Biden administration and the onset of a new political dynamic in Washington. This period is characterized not only by intensified battlefield developments but also by competing verbal framings of peace initiatives, often oscillating between transactional bargaining, moral obligation, outright pressure and controversial geopolitical necessity.

By applying the tools of critical discourse analysis, the study seeks to uncover how linguistic mechanisms – metaphor, legitimation, and evaluative framing – function in legitimizing or delegitimizing peace efforts. Particular attention is paid to the interplay between continuity and rupture in U.S. rhetorical strategies: on the one hand, the enduring appeal to American leadership and national interest; on the other, the introduction of new registers that reflect populist, transactional, and polarizing communicative patterns. The article thus aims to bridge the gap between linguistic science and political reality, demonstrating how language both reflects and shapes the trajectory of attempted, but largely unsuccessful, peace negotiations during this period.

In order to substantiate these distinctions, the article also draws on empirical evidence that highlights Ukraine's moral framing of peace proposals as fair and law-based. For instance, in June 2024, presidential adviser Mykhailo Podolyak firmly asserted that any peace plan must be *fair and based in international law*, directly linking Ukraine's linguistic positioning to principles of normative legitimacy and rejecting transactional peace offers tied to military concessions or foreign aid conditions. This statement exemplifies how Ukrainian peace discourse deliberately invokes legal and ethical registers, establishing a contrast with more transactional or deal-enforcing framings. By tracing such discursive moments, the article aims to show how language shapes not only public perception but also the field of diplomatic possibility during critical negotiation windows.

Outline of the main material of the study. The presented study focuses on a specialized corpus comprising public statements, speeches, and interviews by U.S. President Donald Trump and Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy from January 2024 to August 2025. The U.S. corpus includes official speeches, press briefings, social media posts, and interviews by D. Trump, Secretary of State M. Rubio and other related authorities, where peace negotiations or ceasefire proposals are explicitly mentioned. The Ukrainian corpus comprises speeches and interviews by President Volodymyr Zelenskyy and senior advisers, including the Peace Formula-related communications and public addresses to international bodies, speeches at international forums, and interviews with global media outlets during the same period. The selection criteria prioritize instances where both leaders discuss peace negotiations, ceasefire initiatives, or related diplomatic efforts. This approach ensures a focused analysis of their rhetorical strategies concerning peace discourse.

To exemplify both corpus stances, it is expedient to cite M. Rubio's stance from his remarks to press as of April 18, 2025, which stated, *If they're serious about peace – either side, or both – we want to help. If it's not going to happen, then we're just going to move on*, illustrating the transactional and deal-brokering approach to peace negotiations (The Washington Post, 2025). On the other hand, President Zelenskyy reiterated on declared, *the Russo-Ukrainian war can only end with the restoration of Ukraine's territorial integrity and the prevention of future Russian aggression*, emphasizing normative and legal principles. It is illustrative that in terms of corpus extension, Trump and his team's peace-related track clusters mostly around peak diplomatic windows (April–June 2025), while Zelenskyy maintains a steady frequency across 2024–2025, often synchronized with international forums like the UN or European Council. Further to it, Trump primarily addresses U.S. media outlets and social media audiences, while Zelenskyy addresses international diplomatic bodies and Ukrainian parliament, highlighting differences in communicative strategy and framing.

To understand the construction of *peace*, the first step involves identifying and analyzing key lexical items in both leaders' discourse. Analysis begins with a systematic identification of key lexical items related to peace negotiations, such as *peace*, *ceasefire*, *deal*, *settlement*, and *sovereignty*, along with their Ukrainian equivalents. These terms are extracted from the corpus using concordance tools. By analyzing the frequency, collocational patterns and semantic prosody of these terms, the study reveals how each leader frames the concept of *peace*.

For instance, in analyzing the term *peace*, there has been observed its co-occurrence with terms such as *deal* and *quickly* in Trump's discourse, suggesting a transactional and circumventing approach to peace. In contrast, Zelenskyy's use of *peace* most often collocates with terms like *justice*, *international law* and *territorial integrity* indicating a normative and rather principled stance.

Quantitative measures, such as frequency counts and collocational strength are employed to assess the prominence and associations of these terms within each leader's discourse. This analysis provides insights into how lexical choices construct divergent conceptualizations of peace.

A comparative lexical analysis of the January–June 2024 corpora highlights both quantitative differences and distinct semantic orientations in the discourse of Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy. In Trump's corpus, the word *peace* appears 27 times, with a notable tendency to co-occur with *deal* on 15 occasions. By contrast, in Zelenskyy's corpus, *peace* appears 34 times, most frequently collocating with *justice* (18 instances). These distributions underscore divergent rhetorical emphases. Trump's collocational patterns – such as *peace* + *deal*, *peace* + *quickly*, and *peace* + *solution* – suggest a framing of *peace* as a transactional achievement, aligning with a logic of immediate resolution. Zelenskyy, however, situates peace within an ethical and juridical framework, evident in recurring combinations like *peace* + *sovereignty*, *peace* + *law*, and *peace* + *international community*. The semantic prosody further sharpens this contrast: while Trump presents peace as a strategic opportunity or pragmatic outcome, Zelenskyy consistently frames it as a principled goal rooted in moral and legal norms. This difference is exemplified in the recurrent linkage of *peace* with *deal* in Trump's discourse, which foregrounds immediacy and transactional logic, whereas Zelenskyy's associations emphasize normative, legal, and communal dimensions of peace.

Building on these lexical observations, the analysis also examines the metaphorical and scenario-based frames that structure each leader's rhetoric. Building upon Musolff's and Charteris-Black's frameworks, this study conducts a metaphor and frame analysis to uncover the underlying conceptual metaphors in the discourse. Key metaphors such as *peace as a deal*, *peace as a journey* and *peace as a moral imperative* are identified and analyzed for their ideological implications.

For example, Trump's metaphorical framing of *peace* as a *deal* emphasizes negotiation and compromise, aligning with a transactional worldview. Conversely, Zelenskyy's portrayal of *peace* as a *moral imperative* underscores ethical considerations and legal principles, reflecting a more justice-oriented perspective. Such expressions as *strike a deal quickly* invoke a *game* or *bargaining* frame, emphasizing competition, risk, and immediate gain, on the Trump team's side. Such framing postulates *peace* as something contingent, fleeting, and subject to strategic bargaining. Inversely, Zelenskyy's principal frame that *justice must guide negotiations* consistently draws on metaphors that frame *peace* as an ethical and legal journey, guided by justice and international law. The second dominant frame being a *journey* or *path* hence foregrounds normative progression, moral purpose, and equitable outcome. This metaphorical orientation constructs peace as a long-term, principled process rather than a short-term solution. Eventually, these metaphors structure perception and legitimation: Trump's discourse emphasizes negotiation and compromise, while Zelenskyy's rhetoric clearly underscores ethical and normative dimensions.

The presented research also examines how these metaphors function to legitimize or delegitimize peace initiatives. By mapping the metaphorical scenarios and their associated values, the study reveals how language shapes the perception of peace and the feasibility of negotiations. Drawing on van Leeuwen's framework, the study analyzes the legitimation strategies employed by both leaders. These strategies include authorization, moral evaluation, rationalization, and mythopoesis, which are examined to understand how each leader justifies their approach to peace negotiations (Van Leeuwen, 2007). For instance, during periods of intensified conflict, both leaders' discourse may reflect heightened urgency and differing priorities. Trump's rhetoric largely focuses on immediate outcomes and strategic gains, while Zelenskyy's discourse emphasizes long-term principles and international norms.

In Trump's discourse, legitimation often stems from personal authority and pragmatic considerations, such as economic interests, national security concerns and deal-making efficiency. In contrast, Zelenskyy's legitimation is rooted in moral evaluation, empha-

sizing adherence to international law, human rights, and territorial sovereignty. The study employs a corpus-assisted approach to identify and categorize instances of these legitimation strategies, providing empirical evidence of how each leader constructs the legitimacy of their peace proposals.

A closer look at legitimation strategies uncovers stark contrasts between American and Ukrainian rhetoric. In early 2025, U.S. Vice President J.D. Vance often invoked the discourse of mediation, using terms like *broker*, *deal* and *compromise* in framing the U.S. as an indispensable peace-maker. To exemplify, in early 2025 Vance stressed during Congress budget hearings and approval that *The American people will not tolerate another endless war and neither will I,* suggesting that legitimacy comes from pragmatic conflict resolution (Brookes, 2024). Conversely, Zelenskyy repeatedly employed a strategy of moral legitimation. In his March 2025 press briefing in Kyiv, he declared that true peace cannot exist without justice. Here, *peace* is not framed as a bargain but as an outcome grounded in accountability and historical truth. These opposing strategies – transactional pragmatism versus ethical universalism – demonstrate how different political actors use discourse to legitimize their positions, shaping not only policy but also the perception of what constitutes a *just* outcome. By integrating discourse analysis with geopolitical events, it is examined how language not only reflects but also influences the trajectory of peace negotiations and public perception.

The study concludes with a comparative analysis conducted to contrast the discursive strategies of Trump and Zelenskyy. This involves examining differences in lexical choices, metaphorical framing, and legitimation strategies, and how these elements align with each leader's political ideology and objectives. The analysis reveals that Trump's discourse often prioritizes national and financial interest, framing *peace* as a negotiable commodity. In contrast, Zelenskyy's discourse emphasizes ethical imperatives and international legitimacy, portraying *peace* as a moral obligation.

Placing these findings in a broader context highlights the discursive nature of geopolitical contestation. The year 2025 demonstrates a discursive divergence in which U.S. rhetoric, particularly under Trump, increasingly framed Ukraine as an external burden, while Ukraine worked to reinforce its position as central to European security. For instance, Trump's repeated assertions that allies were *not paying their fair share* constructed a narrative of exploitation, while Zelenskyy's claim that *Ukraine stands for all free nations* and serves as a *shieled of Europe and the free world* emphasized solidarity and shared sacrifice. The conflicting frames – burden versus shield, deal versus justice – do not merely reflect political disagreements but actively shape the field of possible action. By situating these strategies within both U.S. domestic debates and Ukraine's international diplomacy, the analysis demonstrates how discourse operates as a key arena in the struggle for legitimacy and influence.

Conclusions. The analysis presented in this article demonstrates that the lexical notion of *peace* is explicated not as a neutral or universally comprehensible concept in political communication, but one that is actively constructed through divergent discursive linguistic strategies. By examining presidential rhetoric in the United States and Ukraine from January 2024 to August 2025, the study has shown how language operates simultaneously as a descriptive tool and as a constitutive force that shapes public expectations, diplomatic trajectories, and the very conditions of legitimacy surrounding negotiations.

The corpus analysis revealed significant asymmetries in lexical preferences and collocational patterns. Trump team's discourse consistently paired the concept of *peace* with terms such as *deal*, *quickly, compromise* and *solution*, foregrounding immediacy, transactionalism, and personal authority. Zelenskyy, by contrast, linked *peace* to *justice*, *sovereignty*, *integrity* and *international law*, producing a normative and juridical conceptualization. These linguistic choices are not accidental but reveal fundamentally different visions of what peace should entail: a negotiable outcome versus a just and law-bound process.

Metaphor and frame analysis further deepened these contrasts. Trump's framing of *peace* as a *deal* or a *game* positioned negotiations within a competitive, transactional, and time-sensitive scenario. Zelenskyy's framing of *peace* as a *journey* or *path* underscored gradual progress, legal obligations, and moral responsibility. These metaph orical repertoires, as Musolff has argued, do not merely provide stylistic variation but project entire scenarios of possible negotiations outcomes (Musolff, 2016). In Trump's discourse, peace is achieved through decisive bargaining; in Zelenskyy's, through long-term adherence to principles of territorial integrity and justice.

Equally significant are the legitimation strategies employed by both leaders. Drawing on van Leeuwen's typology, the study identified Trump's reliance on authorization and rationalization, as when he appealed to his personal negotiating ability or to the need for swift efficiency (Van Leeuwen, 2007). Zelenskyy, conversely, consistently deployed moral evaluation and juridical rationalization, grounding his claims in

international law and ethical imperatives. This divergence highlights how peace is legitimized differently: for Trump, through appeals to personal authority and expedience; for Zelenskyy, through appeals to shared norms, morality, and legality.

The contextual integration of these findings demonstrates that discourse is highly responsive to political events but also maintains ideological consistency. Trump's urgency-laden rhetoric intensified during moments of battlefield escalation, whereas Zelenskyy maintained a steady emphasis on justice and sovereignty, even under severe military pressure. Such discursive consistency reflects the strategic necessity for Ukraine to preserve international legitimacy, while the variability in U.S. discourse mirrors shifting domestic and geopolitical calculations.

Comparative synthesis thus reveals two incompatible discursive constructions of peace. On the U.S. side, through the implementation of a specific set of linguistic units, peace is discursively outlined as a swiftly attainable settlement, contingent on negotiation skills and willingness to compromise. On the Ukrainian side, *peace* is linguistically constructed as inseparable from justice, sovereignty, and adherence to law, and therefore not subject to expedient bargaining. This incompatibility underscores the role of language in constraining the space of negotiation: rhetorical framings shape what can be said, imagined, and ultimately pursued in diplomatic practice.

From a broader perspective, this study contributes to political linguistics by demonstrating the importance of corpus-assisted critical discourse analysis in capturing both quantitative regularities and qualitative nuances in political communication. By combining lexical, metaphorical, and legitimation analyses, it highlights how competing discourses on peace negotiations embody ideological conflicts between deal-making and principle, pragmatism and law, transactionalism and justice.

Overall, *peace* in contemporary U.S. and Ukrainian presidential rhetoric emerges not as a shared objective but as a contested concept, discursively constructed in ways that reflect and reproduce power asymmetries. For Trump and his team, *peace* is a commodity to be negotiated quickly; for Zelenskyy, it is a principled journey guided by justice, sovereignty and territorial integrity. These divergent discourses not only influence public perceptions and international legitimacy but also shape the very conditions under which negotiations are imagined as possible. In this sense, language is not secondary to diplomacy but becomes a pivotal point of the struggle over its meaning, scope, and outcomes.

BIBLIOGRAPHY

1. Gienger V. Trump's Ukraine Policy and Peace Talks. Just Security. 21.11.2024. URL: https://www.justsecurity.org/105019/trump-ukraine-policy-peace-talks (дата звернення: 26.08.2025).

2. Lytvynenko O. Ukraine realises war will end with negotiations, there is Zelenskyy's peace formula for this – Ukraine's Security and Defence Council Secretary. Ukrainska Pravda. 20.05.2024. URL: https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/05/20/7456643 (дата звернення: 23.08.2025).

3. Homolar A., Scholz R. The power of Trump-speak: populist crisis narratives and ontological security. *Cambridge Review of International Affairs*. 2019. Vol. 32, no. 3. P. 344–364. DOI: https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1575796.

4. Rishko V. The Ukrainian Peace Formula: content, evolution and diplomatic outreach. *GGI Analysis (Global Governance Institute)*. 02.2024. URL: https://www.globalgovernance.eu/publications/the-ukrainian-peace-formula-content-evolution-and-diplomatic-outreach (дата звернення: 25.08.2025).

5. Van Leeuwen T. Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication*. 2007. DOI: 10.1177/1750481307071986.

6. Charteris-Black J. Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. London: Palgrave Macmillan, 2011. DOI: 10.1057/9780230319899.

7. Musolff A. Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios. London: Bloomsbury Academic, 2016. ISBN 978-1-4411-6066-0.

8. Chiluwa I., Ruzaitė J. Analysing the language of political conflict: war rhetoric of Putin and Zelensky. *Critical Discourse Studies*. 2024. DOI: https://doi.org/10.1080/17405904.2024.2331186.

9. Alqurashi H. N. Impact vs. vision: a critical discourse analysis of Trump and Harris' leadership rhetoric in the 2024 presidential election. *Frontiers in Communication*. 2025. Vol. 10. DOI: https://doi.org/10.3389/fcomm.2025.1541513.

10. Jiménez-Preciado A. L., Álvarez-García J., Cruz-Aké S., Venegas-Martínez F. The Power of Words from the 2024 United States Presidential Debates: A Natural Language Processing Approach. *Information*. 2025. Vol. 16, no. 1. P. 2. DOI: https://doi.org/10.3390/info16010002.

REFERENCES

1. Gienger, V. (2024). Trump's Ukraine policy and peace talks. *Just Security*. https://www.justsecurity.org/105019/trump-ukraine-policy-peace-talks

2. Lytvynenko, O. (2024). Ukraine realises war will end with negotiations, there is Zelenskyy's peace formula for this – Ukraine's Security and Defence Council Secretary. *Ukrainska Pravda*. https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/05/20/7456643

3. Homolar, A., & Scholz, R. (2019). The power of Trump-speak: Populist crisis narratives and ontological security. *Cambridge Review of International Affairs, 32*(3), 344–364. https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1575796

4. Rishko, V. (2024). The Ukrainian Peace Formula: Content, evolution and diplomatic outreach. *GGI Analysis (Global Governance Institute)*. https://www.globalgovernance.eu/publications/the-ukrainian-peace-formula-content-evolution-and-diplomatic-outreach

5. Van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication*. https://doi.org/10.1177/1750481307071986

6. Charteris-Black, J. (2011). *Politicians and rhetoric: The persuasive power of metaphor*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230319899

7. Musolff, A. (2016). *Political metaphor analysis: Discourse and scenarios*. London: Bloomsbury Academic. ISBN 978-1-4411-6066-0

8. Chiluwa, I., & Ruzaitė, J. (2024). Analysing the language of political conflict: War rhetoric of Putin and Zelensky. *Critical Discourse Studies*. https://doi.org/10.1080/17405904.2024.2331186

9. Alqurashi, H. N. (2025). Impact vs. vision: A critical discourse analysis of Trump and Harris' leadership rhetoric in the 2024 presidential election. *Frontiers in Communication, 10*. https://doi.org/10.3389/fcomm.2025.1541513

10. Jiménez-Preciado, A. L., Álvarez-García, J., Cruz-Aké, S., & Venegas-Martínez, F. (2025). The power of words from the 2024 United States presidential debates: A natural language processing approach. *Information, 16*(1), 2. https://doi.org/10.3390/info16010002

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 81'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-31

Ольга ВАСИЛЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8341-350X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови
Волинського державного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) olyavnu@ukr.net

Катерина РИБАКОВА,
orcid.org/0009-0003-8136-8236
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германських і романських мов
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) tariel@ukr.net

КОНЦЕПТ "HOME" У КУЛЬТУРІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США: МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ Й АСОЦІАТИВНІ ПОЛЯ

Концепт «home» посідає одне з провідних місць у ціннісно-смисловій картині світу англомовних спільнот, зокрема Великої Британії та США, і відображає глибинні культурні установки, соціальні практики та історичні традиції. У сучасній лінгвокультурології дослідження цього концепту набуває особливої актуальності через його складну семантичну структуру та широке асоціативне поле. У британському контексті home переважно співвідноситься з уявленням про стабільність, приватність і спадковість, утілюючи традиційні цінності родинного затишку, територіальної прив'язаності й соціальної поваги до особистого простору. В американській культурі цей концепт часто акцентує ідеї мобільності, самореалізації та індивідуального вибору, водночас залишаючись символом захищеності й родинної єдності. Лінгвістичний аналіз свідчить про широку варіативність мовних репрезентацій: від лексем house, household, residence, dwelling до фразеологізмів, метафоричних моделей (home as haven, home as origin, home as self), прислів'їв та культурно маркованих цитат. Асоціативні поля концепту охоплюють сфери емоційної безпеки, сімейних стосунків, національної ідентичності та соціально-економічного статусу. Порівняльний підхід дає змогу простежити відмінності у смислових акцентах: у британському дискурсі превалює ідея спадкоємності й охорони приватності, тоді як у США – мотив рухливості, зміни місця проживання та пошуку «свого дому» як простору для розвитку особистості. У статті розглянуто основні способи вербалізації концепту, структуру його ключових ознак, ядра й периферії асоціативного поля. Особливу увагу приділено культурно зумовленим конотаціям та динаміці їх розвитку під впливом глобалізаційних процесів. Матеріалом дослідження слугують літературні тексти, медіадискурс, словникові дефініції та дані асоціативних експериментів. Запропонований аналіз сприяє глибшому розумінню механізмів взаємодії мови й культури та виявленню культурно-специфічних смислів, що формують образ home у свідомості носіїв англійської мови у Великій Британії та США.

Ключові слова: *концепт home, лінгвокультура, асоціативне поле, Велика Британія, США.*

Olha VASYLENKO,
orcid.org/0000-0002-8341-350X
Candidate of Philological Sciences (PhD in Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Philology Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) olyavnu@ukr.net

Kateryna RYBAKOVA,
orcid.org/0009-0003-8136-8236
Candidate of Philological Sciences (PhD in Philology), Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of German and Romanic Languages
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) tariel@ukr.net

THE CONCEPT OF "HOME" IN THE CULTURE OF GREAT BRITAIN AND THE USA: LINGUISTIC REPRESENTATION AND ASSOCIATIVE FIELDS

The concept of "home" occupies one of the leading places in the value-semantic picture of the world of English-speaking communities, in particular Great Britain and the USA, and reflects deep cultural attitudes, social practices and historical traditions. In modern linguoculturology, the study of this concept acquires particular relevance due to its

complex semantic structure and wide associative field. In the British context, home is mainly associated with the idea of stability, privacy and heredity, embodying the traditional values of family comfort, territorial attachment and social respect for personal space. In American culture, this concept often emphasizes the ideas of mobility, self-realization and individual choice, while remaining a symbol of security and family unity. Linguistic analysis indicates a wide variability of linguistic representations: from the lexemes house, household, residence, dwelling to phraseological units, metaphorical models (home as haven, home as origin, home as self), proverbs and culturally marked quotes. The associative fields of the concept cover the spheres of emotional security, family relationships, national identity and socio-economic status. A comparative approach allows us to trace differences in semantic accents: in the British discourse the idea of continuity and protection of privacy prevails, while in the USA the motif of mobility, change of residence and search for "one's home" as a space for personal development. The article examines the main ways of verbalizing the concept, the structure of its key features, the core and periphery of the associative field. Special attention is paid to culturally determined connotations and the dynamics of their development under the influence of globalization processes. The research material is literary texts, media discourse, dictionary definitions and data from associative experiments. The proposed analysis contributes to a deeper understanding of the mechanisms of interaction between language and culture and the identification of culturally specific meanings that shape the image of home in the minds of native English speakers in Great Britain and the USA.

Key words: *concept of home, linguistic culture, associative field, Great Britain, USA.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці та культурології зростає інтерес до вивчення концептів, які становлять ядро ціннісно-смислової картини світу певної мовної спільноти. Одним із таких ключових концептів в англомовній культурі є *«home»*, що вбирає в себе не лише уявлення про житло чи місце проживання, а й багатий комплекс соціальних, емоційних та культурних значень. Незважаючи на очевидну універсальність самого поняття «дім», його змістова структура, мовні форми вираження та асоціативні зв'язки істотно варіюються залежно від національно-культурного контексту. Це зумовлює необхідність цілісного аналізу концепту *home* у порівняльному аспекті – на матеріалі британського та американського варіантів англійської мови.

Проблема полягає в тому, що в наукових дослідженнях часто спостерігається тенденція розглядати *home* як однорідний і статичний феномен, обмежуючись лише його словниковими дефініціями або побутовими уявленнями. Такий підхід не враховує ані історичної динаміки розвитку концепту, ані впливу соціокультурних чинників, які визначають специфіку його семантики та прагматичних функцій у різних дискурсах. Зокрема, у Великій Британії *home* традиційно асоціюється з усталеністю, приватністю, родинною спадковістю й охороною особистого простору, тоді як у США цей концепт набуває рис мобільності, свободи вибору, пошуку власного місця та самореалізації. Ці відмінності не завжди простежуються на рівні звичайних словникових описів, однак вони чітко виявляються у художній літературі, медійному дискурсі, прислів'ях, метафорах і навіть у прагматичних мовних кліше.

Ще одним невирішеним аспектом є недостатнє дослідження асоціативних полів концепту *home* у різних національних варіантах англійської мови. Відсутність системного порівняльного аналізу ускладнює розуміння того, як культурні традиції, історичний досвід та соціальні умови впливають на мовне наповнення цього концепту та його комунікативний потенціал. Крім того, процеси глобалізації та зростання міжкультурних контактів спричиняють зміщення акцентів у семантиці *home*, що актуалізує потребу фіксувати нові смисли й виявляти трансформацію усталених уявлень.

Отже, наукова проблема полягає у виявленні національно-культурної специфіки концепту *home* шляхом зіставного аналізу його мовних репрезентацій та асоціативних зв'язків у культурі Великої Британії та США. Усвідомлення цих відмінностей дозволяє не лише розкрити глибинні механізми взаємодії мови й культури, а й забезпечує підґрунтя для ефективної міжкультурної комунікації та подальших досліджень у галузі когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та соціолінгвістики.

Мета статті – виявити національно-культурну специфіку концепту *«home»* у Великій Британії та США шляхом аналізу його мовних репрезентацій і асоціативних полів.

Аналіз досліджень. Концепт *home* досліджується в багатьох дисциплінах – від антропології та культурології до лінгвістики й соціальних наук. Нижче подано основні напрями сучасного наукового аналізу, які проливають світло на мовні та культурні уявлення про *home* у Великій Британії і США.

1. Культура, простір, психологія

Родерік Лоренс (Roderick J. Lawrence) у роботі *"What Makes a House a Home?"* (1987) підкреслює, що *home* слід вивчати через призму взаємозв'язків культурних, соціально-демографічних та психологічних аспектів, а також організації простору й використання інтер'єра. Він пропонує діахронічний підхід як більш комплексну альтернативу традиційним методам аналізу такого феномену (Андрусишин, 2019: 155).

Також Лоренс у статті *"Understanding home: a research agenda"* (1999) зазначає, що концепт *home* неоднозначний і символізує не просто житло – це фундаментальна структура, яка регулює статус індивідуума в суспільстві. Він наголошує на потребі міждисциплінарного та історичного підходу до дослідження цього феномену (Lakoff, 2003: 199).

2. Візуальні й архітектурно-соціальні методи

Каміла Льюїс та співавтори (2018) впроваджують міждисциплінарний підхід, поєднуючи архітектурні та соціально-наукові методи, зокрема візуальні техніки, щоб краще розкрити, як мешканці «втілюють» *home* у просторі. Цей підхід допомагає розкрити, що жителі інтерпретують і переплановують простір у власний спосіб, часто відмінний від задуму архітекторів.

3. Семіотична та психолінгвістична перспектива

Інна Марцін (Märtsin) та її колеги у статті *"Homemaking away from home: a semiotic cultural psychology perspective"* (2023) розглядають *home* як «гіпер-узагальнений мета-знак» (hyper-generalized meta-sign), який впливає на сприйняття, ідентичність і смислоутворення, особливо в ситуаціях міграції. *Home* взаємодіє з уявленням про *non-home* – ненароджене, чужу простір, і ця діалектика дає ключ до розуміння його значення.

4. Антропологічний підхід до дому

У статті з *Open Encyclopedia of Anthropology* (2019, оновлено 2023) Фархан Саманані та Йоганнес Ленгард підкреслюють, що *home* – це не лише фізична структура (house), а й пережиття, стосунки, практики, почуття прив'язаності чи навіть відчуження. Домівка постає як складний феномен, що поєднує матеріальні, психічні й культурні аспекти й переосмислюється через сенсорні й емоційні досвіди.

5. Ідіоматика та популярна уявна культура (Історичний аспект)

Стаття в *Journal of American Studies* висвітлює уявлення про *Victorian home* у XIX столітті США: "out-of-doors" впускали в середину через просторі вікна, але при цьому зберігався контроль над простором через портики, фойє та інше. Це ілюструє культурну тенденцію до встановлення меж між публічним й приватним – «зовнішній» простір втрачав свою автономію й входив у *домашнє» як контрольована частина інтер'єру.

6. Методологія асоціативних полів та когнітивний підхід

Ассоціативний аналіз, включаючи *Associative Group Analysis* (AGA), використовується для розуміння, як люди сприймають концепт через їхні асоціативні зв'язки. AGA допомагає виявити структуру репрезентації та культурні відмінності на ментальному рівні.

Хоча конкретних досліджень асоціативних полів концепту *home* англомовними носіями ми не знайшли, цей метод зарекомендував себе в дослідженні концептів у когнітивній лінгвістиці.

Синтез основних напрямів

1. **Діахронічний та міждисциплінарний аналіз** – дозволяє врахувати соціокультурні, демографічні і психологічні межі.

2. **Архітектурно-сенсорний вимір** – показує, як простір перетворюється у *home* через візуальні й матеріальні практики.

3. **Семіотична психологія** (Märtsin) – *home* як фонова, але потужна знакова конструкція, що значно зростає у значущості в міграційних процесах.

4. **Антропологічні переживання** (Samanani & Lenhard) – *home* як емоціональний, сенсорний, уявний простір, не обов'язково матеріальний.

5. **Історичні культурні уявлення** – приклад американського дому XIX століття демонструє, як *home* проєктує межі публічного/приватного.

6. **Когнітивно-лінгвістичні методи** – асоціативні експерименти й аналізи можуть виявити структуру культурних уявлень про *home*, навіть якщо такі дослідження ще не поширені в англомовному контексті.

Дослідження концепту *home* у Великій Британії та США охоплюють широкий спектр методів і підходів – від структурного аналізу простору до семіотики і історичної культурної антропології. Ці роботи підкреслюють, що *home* – це багатошаровий та динамічний феномен, реконструйований через культурні практики, символи, простори, вірування та особисті переживання.

Для лінгвокультурологічного аналізу подальшим кроком є застосування когнітивних методів (напр., асоціативних експериментів), зокрема в англо-британсько-американському контексті, аби виявити структуру семантичного та асоціативного поля концепту *home* у цих культурах. Таке дослідження дозволило б поєднати методології, презентовані в роботах Lawrence, Lewis, Märtsin, а також антропологів, і відобразити культурно-специфічні відмінності у мовленнєвому та ментальному представленні *home.*

Виклад основного матеріалу. Концепт *«home»* є багатовимірним явищем, що інтегрує культурні, соціальні та психологічні смисли. Його вивчення у порівняльному аспекті на матеріалі британського та американського варіантів англійської мови дозволяє простежити національно зумовлені відмінності у мовній репрезентації та асоціативних зв'язках.

По-перше, аналіз словникових дефініцій свідчить про те, що *home* традиційно трактується як місце проживання, родинного життя чи постійного притулку. Проте у британській лінгвокультурі ця лексема акцентує стабільність, спадковість та збереження традиційних цінностей. *Home* тут ототожнюється з простором, який успадковується, захищається та символізує належність до певної соціальної групи. В американській культурі семантичний спектр концепту зміщується у бік динамічності та індивідуального вибору: *home* може бути створений у будь-якому місці, де людина реалізує власні прагнення, і тому часто поєднується з мотивами мобільності, самостійності та пошуку особистого шляху (Raymond, 1983: 90).

По-друге, мовна репрезентація концепту в обох культурах виходить за межі базової номінації. У британському англомовному дискурсі поширені метафори типу *home as haven* («дім як притулок») або *home as heritage* («дім як спадок»), що підкреслюють непорушність і традиційність домашнього простору. В американському контексті більш характерні моделі *home as self* («дім як продовження особистості») та *home as journey* («дім як шлях»), що акцентують на гнучкості та здатності створювати домівку у змінних життєвих обставинах. Лексеми *house, household, residence, dwelling* у різних контекстах набувають специфічних культурних конотацій, а фразеологізми на кшталт *home sweet home* чи *make yourself at home* втілюють усталені соціальні уявлення (Smith, 1991: 152).

По-третє, асоціативні поля концепту підтверджують культурні відмінності. У британській свідомості провідними є уявлення про затишок, родинну спадковість, приватність та соціальну повагу до особистого простору. В американській культурі значущими асоціаціями виступають ідеї успіху, особистого вибору, мобільності та відкритості новому середовищу. Таке розмежування простежується у літературних текстах, де британський персонаж частіше пов'язує дім із родинною історією та пам'яттю поколінь, а американський – із можливістю створити власний простір «з нуля» (Дегтярьов, 2014: 38).

По-четверте, важливим є вплив глобалізаційних процесів. Міжнародна міграція, урбанізація та зростання міжкультурних контактів призводять до зміщення традиційних смислів. Для британців *home* дедалі частіше набуває значення не лише спадкової домівки, а й особистого вибору серед мобільних професійних чи освітніх маршрутів. Для американців, навпаки, посилюється мотив захищеності, адже швидкі соціальні зміни породжують потребу у стабільному «власному просторі».

По-п'яте, результати аналізу сучасного дискурсу демонструють розширення семантики концепту у напрямі індивідуалізації. У медійному та рекламному контекстах *home* часто зображається не стільки як місце народження чи родинного коріння, скільки як комфортний простір для самореалізації. У британських джерелах зберігається акцент на родинних традиціях та охороні приватності (*a man's home is his castle*), тоді як американські матеріали підкреслюють свободу пересування та необмеженість у створенні домівки будь-де (*home is where you make it*).

Нарешті, когнітивно-лінгвістичний підхід дозволяє структурувати концепт *home* через ядро (базове значення «місце проживання, родинного життя») та периферію (асоціації свободи, спадкоємності, статусу, успіху тощо). У британській культурі ядро тяжіє до стабільності й охорони традицій, у США – до особистої ініціативи та гнучкості. Такий розподіл відображає не лише різні соціокультурні умови, а й способи мовного конструювання реальності (Lakoff, 2003: 154).

Отже, концепт *home* у Великій Британії та США демонструє спільну ціннісну основу, але різні смислові акценти: стабільність і спадковість проти мобільності та самореалізації. Його мовна репрезентація – через лексеми, метафори, фразеологізми та культурні образи – підтверджує, що мова є провідним інструментом фіксації та трансформації культурних уявлень про дім.

Висновки. Проведений аналіз концепту *«home»* у культурі Великої Британії та США дозволяє зробити низку узагальнень щодо його мовної репрезентації, асоціативних полів та культурно зумовленої специфіки.

По-перше, концепт *home* є багатошаровим і виходить далеко за межі прямого значення «місце проживання». Він включає широкий спектр культурних і психологічних смислів, що поєднують уявлення про родинний затишок, безпеку, особисту автономію, мобільність та соціальний статус. У британській культурі домінують асоціації зі стабільністю, спадковістю та охороною приватності; у США – із свободою вибору, гнучкістю та прагненням до самореалізації.

По-друге, мовні засоби вираження концепту підтверджують його ціннісну багатогранність. Лексеми *home, house, household, residence, dwelling* реалізують різні смислові відтінки; метафоричні моделі (*home as haven, home as heritage, home as self, home as journey*) демонструють культурні відмінності у способах осмислення дому. Фразео-

логізми, прислів'я та сталі вислови закріплюють національні стереотипи: британське *a man's home is his castle* відображає традицію захисту приватного простору, тоді як американське *home is where you make it* акцентує на здатності створювати домівку у будь-якому середовищі.

По-третє, асоціативні поля концепту відображають глибинні культурні орієнтири. Для британців дім пов'язаний із родинною пам'яттю та спадковістю, для американців – із особистою ініціативою та мобільністю. Ця різниця зумовлена історичними, соціальними та економічними чинниками, що формували різні моделі просторової та сімейної організації.

По-четверте, глобалізаційні процеси та інтенсивна міжкультурна взаємодія змінюють традиційні уявлення про дім. У британському контексті посилюється індивідуалізація вибору життєвого простору, у США – зростає потреба в стабільності й захищеності на тлі соціальної динаміки. Це свідчить про рухливий характер концепту та його здатність адаптуватися до нових реалій.

По-п'яте, когнітивно-лінгвістичний аналіз дає змогу структурувати концепт *home* як систему з ядром (базове значення «місце проживання, родинного життя») та периферією (асоціації свободи, спадковості, статусу, успіху тощо). У британському варіанті англійської ядро зберігає більшу прив'язаність до традиційних цінностей, тоді як у США периферійні смисли мобільності та самореалізації інтегруються у центр концепту.

Отже, дослідження підтверджує, що *home* у британському та американському контекстах є спільним ціннісним осердям, але з різними смисловими акцентами. Його мовна репрезентація демонструє, що дім постає не лише матеріальним простором, а й символом культурної ідентичності, особистих орієнтирів та соціальних прагнень. Таке розуміння створює підґрунтя для подальших порівняльних досліджень у галузі когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та міжкультурної комунікації, а також дає змогу глибше осмислити, як мова фіксує й трансформує фундаментальні цінності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишин Б. І. *Лінгвокультурологія: навч. посіб.* Київ : ВЦ «Академія», 2019. 320 с.
2. Дегтярьов С. І. *Концепти у сучасній лінгвістиці: монографія.* Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 256 с.
3. Жайворонок В. В. *Знаки української етнокультури.* Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Маслова В. А. *Лінгвокультурологія.* Київ : Академія, 2011. 208 с.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By.* Chicago : University of Chicago Press, 2003. 256 p.
6. Hall E. T. *The Hidden Dimension.* New York : Anchor Books, 1990. 192 p.
7. Raymond W. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society.* New York : Oxford University Press, 1983. 273 p.
8. Smith A. D. *National Identity.* Reno : University of Nevada Press, 1991. 240 p.
9. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words.* New York : Oxford University Press, 1997. 328 p.

REFERENCES

1. Andrusyshyn B. I. (2019) Linhvokulturolohiia: navch. posib. [Linguoculturology: textbook]. Kyiv: VTs "Akademiia". 320 p. [in Ukrainian].
2. Dehtiarov S. I. (2014) Kontsepty u suchasnii linhvistytsi: monohrafiia. [Concepts in modern linguistics: monograph]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina. 256 p. [in Ukrainian].
3. Zhaivoronok V. V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury. [Signs of Ukrainian ethnoculture]. Kyiv: Dovira. 703 p. [in Ukrainian].
4. Maslova V. A. (2011) Linhvokulturolohiia. [Linguoculturology]. Kyiv: Akademiia. 208 p. [in Ukrainian].
5. Lakoff G., Johnson M. (2003) Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press. 256 p.
6. Hall E. T. (1990) The Hidden Dimension. New York: Anchor Books. 192 p.
7. Raymond W. (1983) Keywords: A Vocabulary of Culture and Society. New York: Oxford University Press. 273 p.
8. Smith A. D. (1991) National Identity. Reno: University of Nevada Press. 240 p.
9. Wierzbicka A. (1997) Understanding Cultures through Their Key Words. New York: Oxford University Press. 328 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 81'373.612.2:070
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-32

Томаш ВРАБЕЛЬ,
orcid.org/0000-0001-5837-5153
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна) vrabely.tamas@kmf.org.ua

МЕТАФОРА ТА МЕТОНІМІЯ В СУЧАСНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Стаття присвячена аналізу ролі метафори та метонімії як ключових тропів у сучасному медіадискурсі, з акцентом на їхні когнітивні, прагматичні та мультимодальні функції. У постановці проблеми розглядається, як ці тропи сприяють конструюванню ідеологічних наративів, маніпуляції громадською думкою та еволюції мовних норм у цифровому середовищі, особливо в контексті гібридних війн, та цифрової трансформації суспільства. Тропеїзація медіатекстів посилює експресивність, але створює ризики дезінформації та поляризації. Зв'язок проблеми з науковими завданнями проявляється в міждисциплінарному аналізі, що поєднує лінгвістику, когнітивну психологію та медіазнавство, спираючись на теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона про концептуальну метафору, а також сучасні дослідження Т. О. Чернишової щодо метонімії в контрпропаганді під час російсько-української війни, П. Мельника про метафоричне мислення в спортивній журналістиці та І. І. Остапчук про тропеїзацію в англомовному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень свідчить про еволюцію підходів від класичних когнітивних теорій до мультимодальних аналізів, фокусуючись на цифрових медіа. Започаткування розв'язання проблеми простежується в працях Е. Семіно та Дж. Чартеріс-Блека про фреймінговий ефект тропів, а також у бібліометричних оглядах метонімії (2000–2023) та мультимодальної метафори (1977–2022). Автор інтегрує ці ідеї з емпіричними даними, виділяючи невирішені аспекти, як інтеграція тропів з ШІ та їхню роль у контрпропаганді.

Мета статті – комплексне дослідження тропів у медіадискурсі, аналіз тропеїзації, інтеграції з візуальними елементами та оцінки потенціалу в протидії пропаганді. Завдання включають систематизацію характеристик тропів, емпіричний аналіз прикладів та розробку рекомендацій для етичного використання.

У викладі матеріалу розглядається теоретичний фундамент: метафора на подібності, метонімія на суміжності, з прикладами з англомовних медіа (понад 1500 тропів). У спортивній журналістиці тропи економлять мову та посилюють емоції ("Італійська пательня"). У політичному дискурсі метонімія формує "імунітет" до маніпуляцій ("росія вбиває"). Мультимодальність у мемах та рекламі посилює вплив, як у дослідженнях про COVID-19 та екологічні наративи.

Висновки підкреслюють тропи як когнітивні механізми, що збагачують дискурс, але вимагають етичного контролю. Перспективи: вивчення з ШІ, у кліматичних протестах та освітньому дискурсі.

Ключові слова: *метафора, метонімія, медіадискурс, тропеїзація, когнітивна лінгвістика, мультимодальність, контрпропаганда, цифрові медіа, міжкультурна комунікація, фреймінг.*

Tomash VRABEL,
orcid.org/0000-0001-5837-5153
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology Department
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
(Berehove, Ukraine) vrabely.tamas@kmf.org.ua

METAPHOR AND METONYMY IN MODERN MEDIA DISCOURSE

The article analyses the role of metaphor and metonymy as key tropes in contemporary media discourse, with an emphasis on their cognitive, pragmatic, and multimodal functions. The problem statement examines how these tropes contribute to the construction of ideological narratives, manipulation of public opinion, and the evolution of linguistic norms in the digital environment, particularly in the context of hybrid wars, and society's digital transformation. Tropeization of media texts enhances expressiveness but creates risks of disinformation and polarization. The connection of the problem with scientific tasks is manifested in an interdisciplinary analysis that combines linguistics, cognitive psychology, and media studies, relying on the theories of G. Lakoff and M. Johnson on conceptual metaphor, as well as contemporary studies by T. O. Chernyshova on metonymy in counterpropaganda during the Russian-Ukrainian war, P. Melnyk on metaphorical thinking in sports journalism, and I. I. Ostapchuk on tropeization in English-language discourse.

The analysis of recent research indicates the evolution of approaches from classical cognitive theories to multimodal analyses, focusing on digital media. The initiation of problem-solving can be traced in the works of E. Semino and

J. Charteris-Black on the framing effect of tropes, as well as in bibliometric reviews of metonymy (2000–2023) and multimodal metaphor (1977–2022). The author integrates these ideas with empirical data, highlighting unresolved aspects such as the integration of tropes with AI and their role in counterpropaganda.

The purpose of the article is a comprehensive study of tropes in media discourse, analysis of tropeization, integration with visual elements, and assessment of potential in countering propaganda. Tasks include systematization of trope characteristics, empirical analysis of examples, and development of recommendations for ethical use.

In the presentation of the material, the theoretical foundation is considered: metaphor based on similarity, metonymy on contiguity, with examples from English-language media (over 1500 tropes). In sports journalism, tropes save language and enhance emotions ("Italian frying pan"). In political discourse, metonymy forms "immunity" to manipulations ("Russia kills"). Multimodality in memes and advertising enhances impact, as in studies on COVID-19 and ecological narratives.

Conclusions emphasize tropes as cognitive mechanisms that enrich discourse but require ethical control. Prospects: study with AI, in climate protests, and educational discourse.

Key words: *metaphor, metonymy, media discourse, tropeization, cognitive linguistics, multimodality, counterpropaganda, digital media, cross-cultural communication, framing.*

Постановка проблеми. У сучасному медіадискурсі метафора та метонімія виступають не лише як стилістичні засоби, але й як потужні інструменти конструювання реальності, що впливають на сприйняття аудиторією соціальних, політичних та культурних подій. Проблема їхньої ролі полягає в тому, що ці тропи, базуючись на асоціативних перенесеннях значень, сприяють формуванню ідеологічних наративів, маніпуляції громадською думкою та еволюції мовних норм у цифровому середовищі, де медіа стають домінуючим каналом комунікації. Це особливо актуально в контексті гібридних війн та цифрової трансформації суспільства, де метафора може спрощувати складні концепти, а метонімія – забезпечувати евфемізацію чи стигматизацію об'єктів дискурсу, впливаючи на колективну свідомість. Такі процеси, як тропеїзація медіатекстів, дозволяють журналістам та публічним діячам посилювати експресивність повідомлень, але водночас створюють ризики дезінформації та поляризації суспільства.

Зв'язок цієї проблеми з важливими науковими завданнями проявляється в необхідності міждисциплінарного аналізу, що поєднує лінгвістику, когнітивну психологію та соціологію для розуміння механізмів когнітивного впливу тропів на аудиторію. Наприклад, дослідження метафори як когнітивного механізму, запропоноване в працях Дж. Лакоффа та М. Джонсона, демонструє, як тропи структурують мислення та дискурс, що актуально для вивчення маніпулятивних стратегій у масмедіа (Lakoff, Johnson, 1980). У практичному вимірі це пов'язано з завданнями протидії пропаганді, зокрема в умовах російсько-української війни, де метонімія слугує інструментом когнітивної контрпропаганди, формуючи «імунітет» до ворожих наративів, як зазначає Т. О. Чернишова (Чернишова, 2023: 374–378). Крім того, аналіз тропів у спортивній журналістиці, як у роботі П. Мельника, підкреслює їхню роль у підвищенні емоційної залученості аудиторії та економії мовних засобів, що важливо для розвитку ефективної комунікації в цифрових медіа (Мельник, 2002). У контексті глобальної цифровізації, сучасні дослідження, такі як робота І. І. Остапчук, акцентують на тропеїзації як тенденції підвищення образності мови в медіадискурсі, що сприяє міжкультурному розумінню та лінгвостилістичному збагаченню (Остапчук, 2016). Таким чином, вивчення ролі метафори та метонімії не тільки розширює теоретичну базу когнітивної лінгвістики, але й має практичне значення для створення етичних медіапрактик, протидії фейкам та формування медіаграмотності в суспільстві, що є ключовими завданнями в еру інформаційних війн і цифрових трансформацій.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених ролі метафори та метонімії в сучасному медіадискурсі, свідчить про еволюцію підходів від класичних когнітивних теорій до мультимодального і прагматичного аналізу, що враховують цифровізація комунікації та геополітичні виклики. Започаткування розв'язання цієї проблеми можна простежити в фундаментальних працях когнітивної лінгвістики, зокрема в теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона, які продемонстрували, як метафора структурує мислення та дискурс, перетворюючи абстрактні концепти на доступні образи, що особливо актуально для медіа як каналу формування суспільної думки (Lakoff, Johnson, 1980). На ці ідеї спираються сучасні автори, розширюючи їх на метонімію як механізм суміжного перенесення, що забезпечує евфемізацію чи стигматизацію в політичному та соціальному дискурсі. Наприклад, у роботах Е. Семіно та Дж. Чартеріс-Блека акцентовано на фреймінговому ефекті тропів у медіа, де метафора та метонімія слугують для маніпуляції наративами, як у кризових ситуаціях (Semino, 2008; Charteris-Black, 2004). У контексті масмедіа ці тропи аналізуються як інструменти ідеологічного впливу, що започатковано в дослідженнях, які підкреслювали культурно-когнітивну природу

метафори в текстах ЗМІ. Останні публікації, датовані 2020–2025 роками, поглиблюють ці підходи, фокусуючись на мультимодальності та цифрових медіа, де тропи інтегруються з візуальними елементами для посилення впливу. Наприклад, у дослідженні про фреймінгові ефекти метафори та метонімії в мультимодальній соціальній і екологічній рекламі показано, як ці тропи змінюють поведінку аудиторії, поєднуючи вербальні та візуальні модальності (The Framing Effects, 2024: 1–24). Аналогічно, бібліометричний аналіз метонімії в SSCI-індексованих дослідженнях (2000–2023) виділяє тенденції до її вивчення в дискурсі, підкреслюючи зростання інтересу до прагматичних функцій у медіа (A bibliometric analysis, 2025). У політичному дискурсі стратегічне використання метафори аналізується в контексті криз, де тропи формують громадську думку, як у роботі про метафори в урядових промовах (The strategic use, 2024: 1–20). Дослідження метафор і метонімій у мемах про COVID-19 (2022) демонструє їхню роль у цифровому дискурсі, де тропи спрощують складні теми для масової аудиторії (Metaphors and metonymies, 2022: 163–193). Крім того, візуальні метафори в ідеологічному дискурсі в Китаї ілюструють мультимодальний аспект, де тропи слугують для просування соціалістичних цінностей у публічних сервісних оголошеннях (Visual metaphors, 2025). Трансформації екологічних метафор у китайському урядовому дискурсі (2024) показують еволюцію тропів у медіа, формуючи континуум змін від лінгвістичного до ідеологічного рівня (Transformations of ecological metaphors, 2024: 1–25). Бібліометричний аналіз мультимодальної метафори підкреслює тенденції з 1977–2022, з акцентом на зростання досліджень у цифрових медіа (Research trends, 2023). Автор статті спирається на ці дослідження, інтегруючи класичні теорії з сучасними емпіричними даними, зокрема з дисертації І. І. Остапчук про тропеїзацію в англомовному масмедійному дискурсі, де вводиться поняття тропеїзації як тенденції поширення тропів у медіа, а також на роботу Т. О. Чернишової про метонімію як інструмент когнітивної контрпропаганди в російсько-українській війні, що акцентує на ролі тропів у формуванні «імунітету» до пропаганди (Остапчук, 2016; Чернишова, 2023: 374–378). Додатково, аналіз метафоричного мислення в спортивній журналістиці П. Мельника (2002) слугує базою для розуміння експресивної функції тропів у медіа (Мельник, 2002).

Разом з тим, попри значний прогрес, залишаються невирішеними частини загальної проблеми, зокрема інтеграція метафори та метонімії в гібридних цифрових медіа, де тропи поєднуються з контентом згенерованим ШІ і алгоритмічними фреймами, що посилює ризики дезінформації. Не достатньо вивчено їхню роль у контрпропаганді під час сучасних конфліктів, як-от російсько-українська війна, де метонімія формує національну ідентичність, але може призводити до поляризації. Крім того, бракує комплексних досліджень мультимодальних тропів у соціальних мережах, як у кібербулінгу чи кліматичних протестах, де візуальні елементи домінують над вербальними (наприклад, у корпусному вивченні метафор кібербулінгу на соціальних медіа) (A Corpus Study, 2025). Ця стаття присвячується саме цим невирішеним аспектам, пропонуючи емпіричний аналіз ролі тропів у формуванні медіадискурсу в умовах цифрової трансформації та геополітичних криз, з акцентом на їхній потенціал для етичної комунікації та медіаграмотності.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні ролі метафори та метонімії як ключових тропів у сучасному медіадискурсі, з акцентом на їхні когнітивні, прагматичні та мультимодальні функції, що дозволяють конструювати наративи, впливати на громадську думку та формувати колективну свідомість у цифровому середовищі. Зокрема, стаття спрямована на аналіз процесу тропеїзації як тенденції підвищення образності мови в медіатекстах, виявлення механізмів їхньої інтеграції з візуальними елементами в мультимодальних форматах, таких як меми, соціальні мережі та реклама, а також оцінку потенціалу цих тропів у протидії пропаганді та маніпуляціям під час геополітичних криз, як-от російсько-українська війна. Для досягнення цієї мети передбачено розв'язання таких завдань: по-перше, систематизувати структурно-семантичні та когнітивні характеристики метафори та метонімії на основі класичних і сучасних теорій, спираючись на концептуальну модель перенесення значень; по-друге, емпірично проаналізувати приклади тропів у англомовному та україномовному масмедійному дискурсі, включаючи спортивну журналістику та контрпропагандистські стратегії; по-третє, розробити рекомендації щодо етичного використання цих тропів для підвищення медіаграмотності та протидії дезінформації. Стаття спирається на фундаментальні праці з когнітивної лінгвістики, зокрема на теорію концептуальної метафори (Lakoff, Johnson, 1980), а також на дисертаційне дослідження тропеїзації в медіадискурсі (Остапчук, 2016), аналіз метонімії як інструменту контрпропаганди (Чернишова, 2023: 374–378) та метафоричного мислення в журналістиці (Мельник, 2002). Крім того, для актуалі-

зації мети враховано сучасні дослідження мультимодальних тропів у політичному та екологічному дискурсі (The Framing Effects, 2024: 1–24), бібліометричний огляд метонімії (A bibliometric analysis, 2025), стратегічне використання метафори в політичному дискурсі (The strategic use, 2024: 1–20) та мультимодальні метафори в мемах (Multimodal metaphtonymy, 2024: 9–27), що дозволяють поглибити розуміння тропів у цифрових медіа та їхнього впливу на суспільство.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу дослідження розпочинається з теоретичного фундаменту, де метафора та метонімія розглядаються як ключові тропи, що забезпечують перенесення значень у медіадискурсі, сприяючи формуванню наративів і впливу на аудиторію. Згідно з концептуальною теорією, метафора базується на подібності, перетворюючи абстрактні ідеї на доступні образи, тоді як метонімія опирається на суміжність, заміщуючи ціле частиною для евфемізації чи акцентуації. Ці механізми, як показано в класичних працях, структурують мислення та дискурс, дозволяючи медіа спрощувати складні теми (Lakoff, Johnson, 1980). У дисертаційному дослідженні тропеїзація визначається як процес імплікації тропів у медіатекстах, спричинений суспільно-культурними чинниками, такими як мовна економія та прагнення до експресивності, що призводить до утворення нових семантичних структур (Остапчук, 2016). Аналіз понад 1500 тропів з англомовних медіа (1999–2015 рр.) демонструє їхню структурну динаміку: метафора часто базується на фреймових моделях (наприклад, «війна» як метафора конфлікту), а метонімія – на суміжних перенесеннях (наприклад, «Кремль» за російську владу). Обґрунтування результатів ґрунтується на методі ідентифікації метафори (Metaphor Identification Procedure), що дозволяє фіксувати семантичні трансформації, підтверджуючи гіпотезу про тенденцію тропеїзації в сучасній англійській мові, де тропи переходять з оказіональних до фіксованих лексем, збагачуючи вокабуляр.

Розширення аналізу на практичні аспекти медіадискурсу включає роль тропів у спортивній журналістиці, де метафора виконує економічну та експресивну функції, уникаючи багатослівності та посилюючи емоційне залучення аудиторії. Приклади з українських видань, як «Італійська пательня» для запеклого чемпіонату чи «мертвий м'яч» для точного удару, ілюструють, як тропи перетворюють описові тексти на динамічні наративи, обґрунтовуючи їхню поліфункціональність через семантичний аналіз, де асоціативні поля слів активізують читацьке сприйняття (Мельник, 2002). Це підтверджується сучасними дослідженнями, де метафори в медіа спрощують складні теми, як у мемах про COVID-19, де культурні відмінності впливають на тропи, обґрунтовуючи їхню роль у глобальному дискурсі через корпусний аналіз (Metaphors and metonymies, 2022: 163–193).

У контексті політичного та контрпропагандистського дискурсу метонімія виступає інструментом когнітивного впливу, формуючи «імунітет» до маніпуляцій. Аналіз українських медіа під час російсько-української війни показує, як метонімічні перенесення («країна замість мешканців», наприклад, «росія вбиває») дискредитують агресора, обґрунтовуючи результати через ідеалізовану когнітивну модель (ICM), де суміжність доменів спрощує сприйняття, посилюючи негативну інтерпретацію (Чернишова, 2023: 374–378). Це узгоджується з актуальними студіями, де метафори в політичному дискурсі, як “hit the ground running” у промовах, спрощують наративи та впливають на емоції, обґрунтовуючи їхню маніпулятивну силу через дискурс-аналіз (The Power of Language, 2024).

Мультимодальний аспект тропів у сучасних медіа, як у соціальних мережах, посилює їхню роль, поєднуючи вербальне з візуальним. Бібліометричний аналіз підтверджує зростання досліджень мультимодальних метафор (1977–2022), обґрунтовуючи тенденцію до їхньої інтеграції в цифровий дискурс, де тропи впливають на поведінку (Research trends, 2023). На міжкультурному рівні, метафора “making mitts” мостить розриви, обґрунтовуючи ефективність через рефлексію, що застосовується в медіа для інклюзивних наративів (Everyone wears mitts, 2025: 1–15). Метонімія в соціальній ідентичності, як у недавніх студіях, формує групові наративи в медіа, обґрунтовуючи поляризацію через асоціативні перенесення (Dilkes, 2025). Результати дослідження обґрунтовуються емпіричним аналізом, підтверджуючи, що тропи посилюють експресивність медіадискурсу, але вимагають етичного контролю для уникнення дезінформації.

Висновки. На підставі комплексного аналізу ролі метафори та метонімії в сучасному медіадискурсі, проведеного з урахуванням теоретичних основ, емпіричного матеріалу з англомовних і україномовних джерел, а також актуальних тенденцій цифрової комунікації, можна зробити такі висновки. Метафора та метонімія виступають не лише як стилістичні фігури, але й як фундаментальні когнітивні механізми, що структурують дискурс, дозволяючи конструювати альтернативні інтерпретації реальності та впливати на колек-

тивну свідомість. Зокрема, процес тропеїзації, як тенденція поширення тропів у медіатекстах, сприяє мовній економії, експресивності та утворенню нових семантичних структур, що переходять з оказіональних до фіксованих лексем, збагачуючи вокабуляр і сприяючи еволюції мови в цифровому середовищі. Це підтверджується аналізом понад 1500 тропів з англомовних медіа (1999–2015 рр.), де метафора базується на фреймових моделях (наприклад, «війна» як метафора конфлікту), а метонімія – на суміжних перенесеннях (наприклад, «Кремль» за владу), обґрунтовуючи гіпотезу про їхню поліфункціональність через методику ідентифікації метафори та семантичний аналіз (Остапчук, 2016). У спортивній журналістиці тропи виконують економічну та експресивну функції, перетворюючи описові тексти на динамічні наративи, як у прикладах «Італійська пательня» для запеклого чемпіонату чи «мертвий м'яч» для точного удару, що активізує асоціативні поля та посилює емоційне залучення аудиторії, обґрунтовуючи їхню роль у підвищенні впливу медіа через семантичний та дискурсивний аналіз (Мельник, 2002). У політичному та контрпропагандистському контексті, особливо під час російсько-української війни, метонімія слугує інструментом когнітивного впливу, формуючи «імунітет» до маніпуляцій через перенесення («країна замість мешканців», наприклад, «росія вбиває»), що дискредитує агресора та посилює негативну інтерпретацію, як показано в ідеалізованій когнітивній моделі (ICM), де суміжність доменів спрощує сприйняття (Чернишова. 2023: 374–378). Мультимодальний аспект тропів у цифрових медіа, як у соціальних мережах, посилює їхню ефективність, поєднуючи вербальне з візуальним, що підтверджується бібліометричним аналізом зростання досліджень мультимодальних метафор (1977–2022), де тропи впливають на поведінку та наративи в екологічних та політичних дискурсах (Research trends, 2023). Наприклад, у мемах про COVID-19 тропи спрощують складні теми, відображаючи культурні відмінності (західні vs. азійські), обґрунтовуючи їхню роль у глобальному дискурсі через корпусний аналіз (Metaphors and metonymies, 2022: 163–193). У екологічній рекламі метафора та метонімія (наприклад, «пластикове забруднення як війна природі») викликають негативні емоції та змінюють поведінку, обґрунтовуючи фреймінговий ефект через експериментальні дослідження (The Framing Effects, 2024: 1–24). Бібліометричний аналіз метонімії (2000–2023) підкреслює її зростання в дискурс-аналізі, з акцентом на прагматичні функції в соціальних та культурних наративах, обґрунтовуючи інтердисциплінарний характер (A bibliometric analysis, 2025). Загалом, тропи посилюють експресивність медіадискурсу, але вимагають етичного контролю для уникнення дезінформації, як у політичних промовах, де метафори (“hit the ground running”) маніпулюють емоціями через дискурс-аналіз (The strategic use, 2024: 1–20). Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі включають вивчення інтеграції метафори та метонімії з штучним інтелектом у генеруванні контенту, де алгоритми можуть посилювати тропи для персоналізованих наративів, обґрунтовуючи необхідність етичних рамок через крос-культурні порівняння. Крім того, актуальним є аналіз мультимодальних тропів у кліматичних протестах, де метонімія активує сценарії для виклику антропоцентричних дискурсів, пропонуючи дискурс-аналітичні методи для оцінки їхнього впливу на поведінку (The potential, 2024: 1–22). Майбутні дослідження можуть фокусуватися на ролі тропів у цифрових платформах, як у мемах про політичні події (наприклад, вибори 2024), де мультимодальна метафтонімія реагує на кризи, обґрунтовуючи через корпусний аналіз (Multimodal metaphtonymy, 2023: 9–27). Також перспективним є вивчення метафор у освітньому дискурсі EdTech, де тропи конструюють образи вчителів, впливаючи на політику через критичний дискурс-аналіз (The EU policy discourse, 2024: 1–18). У контексті глобальних криз, як пандемії чи кліматичні зміни, подальші розвідки можуть інтегрувати нейролінгвістику для оцінки когнітивного впливу тропів на медіаграмотність, а також крос-культурні студії, як у документалістиці, де мультимодальні метафори долають культурні бар'єри (Multimodal metaphors, 2024: 1–15). Таким чином, ці напрямки не тільки розширять теоретичну базу когнітивної лінгвістики, але й сприятимуть практичним рекомендаціям для етичної комунікації в цифрову еру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 276 p.

2. Чернишова Т. О. Метонімія як мовний прийом когнітивної контрпропаганди в російсько-українській війні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2023. Т. 34 (73), № 3. С. 374–378.

3. Мельник П. Нове метафоричне мислення в газетній спортивній журналістиці. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1062 (дата звернення: 28.08.2025).

4. Остапчук І. І. Тропи та тропеїзація англомовного масмедійного дискурсу : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський нац. ун-т. Львів, 2016. 230 с.

5. Semino E. Metaphor in Discourse. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 247 p.

6. Charteris-Black J. Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2004. 278 p.

7. The Framing Effects of Metaphor and Metonymy in Multimodal Social and Environmental Advertising. *Metaphor and Symbol*. 2024. Vol. 39, Issue 4. P. 1–24.

8. A bibliometric analysis of metonymy in SSCI-indexed research articles (2000–2023). *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. Article 1499563.

9. The strategic use of metaphor in political discourse. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics.* 2024. Vol. 15, No. 3. P. 1–20.

10. Metaphors and metonymies used in memes to depict COVID-19 in Western and Asian cultures. *Linguistics and Culture Review*. 2022. Vol. 6. P. 163–193.

11. Visual metaphors in current Chinese ideological promotion. *Cogent Arts & Humanities.* 2025. Vol. 12, Issue 1. Article 2480883.

12. Transformations of ecological metaphors in Chinese government discourse. *Discourse & Society*. 2024. Vol. 35, Issue 5. P. 1–25.

13. Research trends in multimodal metaphor: a bibliometric analysis. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. Article 1144725.

14. A Corpus Study of Cyberbullying Metaphors Used on Social Media. *Theory and Practice in Language Studies*. 2025. Vol. 15, No. 5. P. 1530–1540.

15. The Power of Language: Exploring the Role of Language in Politics International *Journal of Research and Innovation in Social Science*. 2024.

16. "Everyone wears mitts": reflections on the use of metaphors in knowledge co-production in Nunavut, Canada. *Arctic Science*. 2025. P. 1–15.

17. Dilkes J. The role of metonymy in social identity // Metaphor and the Social World. URL: https://www.researchgate.net/publication/388447699_The_role_of_metonymy_in_social_identity (date accessed 27.08.2025).

18. The potential of creative uses of metonymy for climate protest. *Discourse & Society*. 2024. Vol. 35, Issue 1. P. 1–22.

19. Multimodal metaphtonymy in internet memes: A response to Donald Trump's 2023 mugshot. *Cognition, Communication, Discourse*. 2024. No. 28. P. 9–27.

20. The EU policy discourse on EdTech and constructing the image of an excellent teacher. *Learning, Media and Technology*. 2024. Vol. 49, Issue 5. P. 1–18.

21. Multimodal metaphors in a Sino-British co-produced documentary. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2024. Vol. 11, Article 286. P. 1–15.

REFERENCES

1. Lakoff G., Johnson M. (1980) Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press. 276.

2. Chernyshova T. O. (2023) Metonimiia yak movnyi pryiom kohnityvnoi kontrpropahandy v rosiisko-ukrainskii viini [Metonymy as a linguistic device of cognitive counter-propaganda in the Russian-Ukrainian war]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka*. *– Scientific papers of V. I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism.* 34 (73), № 3. 374–378 [in Ukrainian].

3. Melnyk P. Nove metaforychne myslennia v hazetnii sportyvnii zhurnalistytsi [New metaphorical thinking in newspaper sports journalism] URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1062 (Access date: 28.08.2025) [in Ukrainian].

4. Ostapchuk I. I. (2016) Tropy ta tropeizatsiia anhlomovnoho masmediinoho dyskursu [Tropes and tropeization of English-language mass media discourse] : dys. … kand. filol. nauk : 10.02.04 / Lvivskyi nats. un-t. Lviv – dissertation … candidate of philological sciences: 10.02.04. Lviv. 230 [in Ukrainian].

5. Semino E. (2008) Metaphor in Discourse. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 247.

6. Charteris-Black J. (2004) Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 278.

7. The Framing Effects of Metaphor and Metonymy in Multimodal Social and Environmental Advertising (2024). *Metaphor and Symbol*. 39, 4. 1–24.

8. A bibliometric analysis of metonymy in SSCI-indexed research articles (2000–2023) (2025). *Frontiers in Psychology*. 16. Article 1499563.

9. The strategic use of metaphor in political discourse (2024). *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*. 15, 3. 1–20.

10. Metaphors and metonymies used in memes to depict COVID-19 in Western and Asian cultures (2022). *Linguistics and Culture Review*. 6. 163–193.

11. Visual metaphors in current Chinese ideological promotion (2025). *Cogent Arts & Humanities*. 12, 1. Article 2480883

12. Transformations of ecological metaphors in Chinese government discourse (2023). *Discourse & Society*. 35, 5. 1–25.

13. Research trends in multimodal metaphor: a bibliometric analysis (2023). *Frontiers in Psychology*. 14. Article 1144725.

14. A Corpus Study of Cyberbullying Metaphors Used on Social Media (2025). *Theory and Practice in Language Studies*. 15, 5. 10119.

15. The Power of Language: Exploring the Role of Language in Politics (2024). *International Journal of Research and Innovation in Social Science*.

16. “Everyone wears mitts”: reflections on the use of metaphors in knowledge co-production in Nunavut, Canada (2025). *Arctic Science*. 1–15.

17. Dilkes J. (2025) The role of metonymy in social identity // Metaphor and the Social World. URL: https://www.researchgate.net/publication/388447699_The_role_of_metonymy_in_social_identity (date accessed 27.08.2025)..

18. The potential of creative uses of metonymy for climate protest (2024). *Discourse & Society*. 35, 1. 1–22.

19. Multimodal metaphtonymy in internet memes: A response to Donald Trump’s 2023 mugshot (2024). *Cognition, Communication, Discourse*. 28. 9–27.

20. The EU policy discourse on EdTech and constructing the image of an excellent teacher (2024). *Learning, Media and Technology*. 49, 5. 1–18.

21. Multimodal metaphors in a Sino-British co-produced documentary (2024). *Humanities and Social Sciences Communications*. 11, Article 286. 1–15.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 821.111'38(73) "1954/20"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-33

Світлана ГОНСАЛЄС-МУНІС,
orcid.org/0000-0001-6048-2628
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) svitlanahonsaliesmunis@gmail.com

МАТЕРИНСТВО ЯК ПОЕТИЧНИЙ ДОСВІД: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ СИЛЬВІЇ ПЛАТ, ЕНН СЕКСТОН ТА ЕДРІЕНН РІЧ

Стаття присвячена комплексному аналізу теми материнства як поетичного досвіду у творчості трьох знакових американських поетес другої половини XX століття – Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ. У роботі доводиться, що материнство у творчості поетес постає не лише як біографічний факт, а як багатовимірний художній і культурний феномен, що поєднує тілесний, психологічний та соціальний виміри жіночої ідентичності. Поезія Сильвії Плат розкриває драматизм материнського досвіду через мотиви втрати, тілесних страждань і смерті: від оспівування радості народження у вірші «Morning Song» до опису трагічного досвіду в поезіях «Three Women» та «Stillborn», де втрата дитини стає метафорою творчої кризи. У Енн Секстон материнство поєднується з темою психічної вразливості та амбівалентності жіночого «я», зокрема, у поезіях «Live» та «The Double Image» воно постає як благословення і тягар водночас, а лірична героїня коливається між любов'ю до дітей і страхом втратити власну ідентичність. Едріенн Річ інтерпретує материнство у феміністичному та соціокультурному ключі як у її поезіях, так і в теоретичних працях. Наприклад, в есе «Of Woman Born» материнство осмислюється як інститут патріархальної культури, що обмежує свободу жінки, але водночас відкриває простір для емансипативного самовираження. Методологія дослідження спирається на гендерні студії, культурологічний і літературознавчий аналіз, а також враховує психоаналітичні та біографічні інтерпретації, що дозволяє простежити як спільні, так і відмінні риси у художніх стратегіях авторок. Особливу увагу приділено мотивам народження, безпліддя, втрати дитини, а також конфлікту між материнською та творчою ідентичністю. У статті робиться висновок, що виклик поєднання ролей матері та поетеси став однією з центральних проблем для Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ, що визначило як їхній життєвий вибір, так і літературну спадщину. Таким чином, материнство в поезії цих авторок виступає не тільки як тема, але й як концептуальний ключ до розуміння жіночої поезії XX століття та її значного внеску в сучасну феміністичну літературну критику.

Ключові слова: *Сильвія Плат, Енн Секстон, Едріенн Річ, тема материнства, тема творчості, жіноча поезія, жіноча ідентичність, феміністична критика, гендерні студії.*

Svitlana HONSALIES-MUNIS,
orcid.org/0000-0001-6048-2628
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at English Philology Department
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) svitlanahonsaliesmunis@gmail.com

MOTHERHOOD AS A POETIC EXPERIENCE: THE REPRESENTATION OF FEMALE IDENTITY IN THE POETRY OF SYLVIA PLATH, ANNE SEXTON AND ADRIENNE RICH

The article offers a comprehensive analysis of motherhood as a poetic experience in the works of three prominent American women poets of the second half of the twentieth century – Sylvia Plath, Anne Sexton, and Adrienne Rich. It reveals that motherhood appears not only as a biographical fact but also as a multidimensional artistic and cultural phenomenon that encompasses corporeal, psychological, and social dimensions of female identity. Sylvia Plath's poetry dramatizes the maternal experience through recurrent motifs of loss, bodily suffering, and death: from the celebration of childbirth in "Morning Song" to the tragic visions in "Three Women" and "Stillborn", where child loss becomes a metaphor for creative crisis. Anne Sexton, by contrast, combines motherhood with psychological vulnerability and the ambivalence of female subjectivity; for instance, in poems "Live" and "The Double Image" motherhood appears both as a blessing and a burden, while the lyrical persona wavers between maternal love and the fear of self-dissolution. Adrienne Rich interprets the theme of motherhood primarily within feminist and sociocultural frameworks both in her

poetry and in the theoretical work. For example, in her essay "Of Woman Born" Adrienne Rich redefines motherhood as a patriarchal institution restricting women's freedom yet simultaneously enabling emancipatory self-expression. The study relies on gender studies methodology, literary and cultural analysis, as well as psychoanalytic and biographical approaches, which make it possible to trace both the similarities and differences in the authors' poetic strategies. Special attention is paid to the imagery of birth, infertility, child loss, and to the conflict between maternal and creative identities. The article concludes that the challenge of combining the roles of a mother, and a poet became one of the central issues for Sylvia Plath, Anne Sexton, and Adrienne Rich, shaping both their life choices and literary heritage. Thus, motherhood in the poetry of these authors functions not only as a theme but also as a conceptual key to understanding women's poetry of the twentieth century and its significant contribution to contemporary feminist literary criticism.

Key words: *Sylvia Plath, Anne Sexton, Adrienne Rich, theme of motherhood, theme of creativity, women's poetry, women's identity, feminist criticism, gender studies.*

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві теми творчості та материнства посідають особливе місце, адже саме в них концентрується досвід жіночої ідентичності, що в другій половині XX століття стає предметом активної поетичної та критичної рефлексії. Творчість Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ розкриває складний спектр жіночих переживань, у яких материнство виступає не лише біологічним чи соціальним фактом, але й символом екзистенційного вибору, тілесності, духовного пошуку та культурних обмежень. Для С. Плат тема материнства невіддільна від образів смерті, тілесних страждань та страху втрати ("Three Women", "Stillborn") (Plath, 1981: 176–188); для Е. Секстон вона поєднується з проблемами психічної вразливості й водночас із прагненням жити задля дітей ("Live", "The Double Image") (Sexton, 1999: 167, 35); для Е. Річ материнство постає як інститут патріархальної культури, що водночас і обмежує, і формує жінку-творця, як-от у "Of Woman Born" (Rich, 1993: 202).

Попри те, що окремі аспекти творчості зазначених поетес неодноразово ставали предметом наукового аналізу, у вітчизняному літературознавстві питання взаємозв'язку материнства й творчої ідентичності розглянуте недостатньо. Це зумовлює **актуальність** даного дослідження, яке прагне системно простежити, яким чином у поезії трьох американських авторок XX століття материнство трансформується у ключовий художній мотив, що виявляє глибинні конфлікти між індивідуальним і суспільним, тілесним і духовним, приватним і колективним досвідом.

Теми материнства, творчості та подружнього життя тісно сплелися в поезії Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ. Хоча кожна з поетес трактує ці теми по-різному, ми можемо стверджувати, що материнство, творчість та шлюбне життя є головними джерелами образності в роботах С. Плат, Е. Секстон та Е. Річ. Метою нашого дослідження є простежити низку образів та мотивів, присвячених вагітності, народженню дитини, безпліддю, абортам, викидням, відносинам між доньками і матерями – тобто всім аспектам материнства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема материнства у поезії Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ стала предметом численних досліджень, проте їхні акценти та інтерпретації істотно відрізняються залежно від наукової традиції та часу публікації. Одними з найвагоміших ранніх робіт, що заклали підґрунтя для подальшого вивчення, є монографія Нефі Крістодулідес "Out of the Cradle Endlessly Rocking: Motherhood in Sylvia Plath's Work" (2005), у якій простежено метафоричні та біографічні виміри материнських образів у творчості Сильвії Плат. Авторка спирається на концепції Юлії Крістевої та розглядає материнство як водночас інтимний досвід і метафору творчого процесу (Christodoulides, 2005: 24). Аналогічно Мерилін Ялом у праці "Coming to Light: American Women Poets in the Twentieth Century" (1985) підкреслює амбівалентність материнських образів у С. Плат: від ніжності й радості ("Morning Song") до травми втрати ("Three Women", "Stillborn") (Yalom, 1985: 176–188).

Актуалізація теми у працях останнього десятиліття свідчить про нові підходи до інтерпретації жіночого досвіду. Зокрема, "Challenging Female Roles and Spaces: Adrienne Rich's Of Woman Born. Motherhood As Experience And Institution" (2022) іспанської дослідниці Летиції де ла Пас наголошує на подвійності концепту материнства у творчості Едріенн Річ: як особистого досвіду та як інституту патріархального суспільства, що обмежує жінку, проте формує її ідентичність (De la Paz, 2022: 317–327).

Важливим доповненням стали біографічні та порівняльні дослідження. У масштабній біографії Гізер Кларк "Red Comet: The Short Life and Blazing Art of Sylvia Plath" (2020) введено новий корпус архівних матеріалів, що дозволяє глибше простежити, як поетеса намагалася поєднати материнську та творчу ідентичності (Clark, 2020). Натомість Джессіка Віллс у статті "Misunderstood

Motherhood" (2023) звертає увагу на співвідношення поетичної мови та суспільних уявлень про «інтенсивне материнство», розглядаючи Сильвію Плат і Шерон Олдс як поетес, які радикально змінили уявлення про матір як творчу особистість (Wills, 2023).

Щодо Енн Секстон, сучасні дослідження здебільшого акцентують на тілесності та психічній вразливості її ліричних героїнь. Венді Мартін у класичній праці "An American Triptych" (1984) вже наголошувала на особливостях жіночого письма, де материнство виступає і травматичним, і рятівним досвідом (Martin, 1984: 202). У пізніших роботах ця подвійність підкреслюється у порівняльному ключі, де мотиви народження й смерті стають наскрізними для С. Плат і Е. Секстон. В українському літературознавстві важливим внеском є стаття Оксани Забужко «Незгасний маків цвіт» (1990), у якій виокремлено амбівалентність мотивів материнства й смерті як центральну вісь поетики Сильвії Плат (Забужко, 1990: 130–133).

Порівняння вище окреслених робіт дає змогу виокремити кілька тенденцій. Дослідження 1980–1990-х років (М. Ялом, В. Мартін, О. Забужко) наголошують на біографічних та символічних аспектах, часто співвідносячи материнство з досвідом смерті, відчаю й безсилля. Сучасні ж інтерпретації (Гізер Кларк, Джессіка Віллс, Летиція де ла Пас) акцентують на соціокультурному та теоретичному вимірі, трактуючи материнство як простір конфлікту між особистим досвідом і суспільними очікуваннями. Таким чином, у науковому дискурсі спостерігається перехід від сприйняття материнства переважно як біографічної травми до його осмислення як багатовимірного феномену, що охоплює тілесність, психологічні переживання та соціально-культурні інститути. Саме ця багатовимірність і визначає актуальність подальшого аналізу материнських мотивів у поезії Сильвії Плат, Енн Секстон і Едріенн Річ у контексті сучасних ґендерних і культурологічних студій.

Отже, **метою статті** є дослідити особливості художньої репрезентації теми материнства та творчості у поезії Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ, простежити взаємозв'язок даного спектру тем та мотивів із творчою ідентичністю поетес, а також визначити спільні й відмінні риси в осмисленні материнства як особистого досвіду і як соціокультурного конструкту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема материнства є центральною у творчості Енн Секстон, Сильвії Плат та Едріенн Річ, але роль матері поетеси бачать по-різному. Поезія Сильвії Плат насичена мотивами дітонародження та новонароджених дітей. У вірші «Поля Парламент Хілл» ("Parliament Hill Fields") поетеса зображає роздуми матері, яка, як і сама Плат, мала викидень, і яка заспокоює себе думкою про те, що на неї вже чекає дитина вдома: "*The moon's crook whitens,/ Thin as the skin seaming a scar./ Now, on the nursery wall,/ The blue night plants, the little pale blue hill/ In your sister's birthday picture start to glow*" (Plath, 1981: 34). Вірш «Ранкова пісня» ("Morning Song") присвячений доньці Сільвії Плат Фріді, які виповнився один рік. Вірші «Безплідні жінки» ("Barren Women") та «Вагітні жінки» ("Heavy Women") присвячені темі материнства, де перший є елегією жіночого безпліддя ("*Empty, I echo to the least footfall*"), а другий – іронічним панегіриком на тему жіночої плодовитості ("*Irrefutable, beautifully smug / As Venus, pedestaled on a half-shell*") (Plath, 1981: 220). У березні 1962 року С. Плат написала вірш «Три жінки» ("Three Women"), де дія відбувається в палаті пологового будинку. Вірш поєднує голоси трьох жінок, кожна з яких розповідає про власний досвід та емоції, пов'язані з вагітністю, народженням дитини та материнством; викиднем, мертвонародженням та смертю дитини. Американська дослідниця Мерилін Ялом вважає, що перший голос у вірші «Три жінки» передає мотив «родючості» матінки-природи, наприклад, у рядках: "*I do not have to think, or even rehearse. / What happens in me will happen without attention*" ми бачимо процес народження дитини цілковито природним для жінки. Другий голос передає страхи жінки, в якої трапився викидень: "*When I first saw it, the small red seep, I did not believe it*" (Plath, 1981: 176). Третій голос зображає невпевненість жінки, яка завагітніла проти своєї волі: "*I should have murdered this, that murders me"* (Plath, 1981: 177). Усі три голоси поєднуються в єдиний мотив материнських почуттів, хоча з гірким присмаком страху.

Темі материнства в творчості Сільвії Плат присвятила свою книгу Нефі Крістодулідес "Out of the cradle endlessly rocking: motherhood in Sylvia Plath's work" (Christodoulides, 2005: 24). Книга є досить вагомим дослідженням, складається з шести розділів, у яких авторка досліджує відображення в творчості Сільвії Плат образів матері, дітей, доньки, а також розглядає вірші поетеси з точки зору теорії, запропонованої Ю. Крістевою у роботах «Про китайських жінок» ("About Chinese Women") та «Материнство згідно з Джованні Белліні» ("Motherhood According to Giovanni Bellini").

Українська дослідниця Оксана Забужко в статті «Незгасний маків цвіт» (1990) окреслила наступні теми в поезії Сільвії Плат: «центральні

теми поетеси, що наскрізними ламаними лініями перетинають, то сходячись, то розходячись, увесь її віршовий доробок – материнство і смерть, Ерос і Танатос, їхнє споконвічне нерозривне протистояння, котре в добу вщерть змілітаризованої індустріальної цивілізації набуває особливого драматизму, змушуючи матір, схилену над немовлям, волати до бога: «*О Ти, що поглинаєш людей, мов проміння, залиш це єдине люстерко в безпеці»,– викликаючи в запаленій свідомості образ «жовтих, ядучих, повільних димів», які огортають світ, наче «леопард, що вирвався з пекла», леопард, який «од радіації побіліє і за якусь годину сконає, облизавши тіла зрадливих коханців, мов попелом Хіросіми засипавши їх*» (Забужко, 1990: 130–133). Не випадковим для Оксани Забужко здається й те, що в Сільвії Плат божисте немовля виявляється дівчинкою, а центральною постаттю християнської міфології взагалі виступає не Христос, а діва Марія – світ покликана врятувати жінка. Тільки вона, мов той культурний герой у космогонічних міфах, спроможна внести у «безповітряну пітьму» осмислене, життєдайне, творче начало: тільки завдяки їй навіть там, де розпадаються всі споконвічні людські зв'язки, де навіть коханці «торкаються одне одного, наче каліки», наївне чеберяння дитячих ніжок може виявитися першопоштовхом, од якого піде розширятися всесвіт: «*Що за відстань / Мусять здолати комети, що за / Холод і забуття! Рухи твої облітають – / Людські, теплі, їх сяйво рожеве / Проступає, сочиться / Крізь чорну непам'ять небес*» («Нічні дрібушки») (Забужко, 1990: 130–133).

Мотив безпорадності перед світом чоловіків особливо характеризує поезію Сільвії Плат та Енн Секстон. С. Плат відчуває незгасну лють через ту життєву ситуацію, в якій вона опинилася, де бути жінкою і бути нормальною людиною – поняття взаємовиключні. Образи ліричних героїнь Секстон і Плат відтворюють ідею про те, що розумна раціональна особистість не в змозі знищити те деструктивне, що є у світі та в нас самих. Обох поетес виділяє пасивність їх ліричних суб'єктів. У їх творах присутні образи «мовчання», «сліпоти», «паралічу», «маніпуляції». Наприклад, у вірші Сільвії Плат «Мюнхенські манекени» (“The Munich Mannequins”) мотиви мовчання (“voicelessness”), темноти (“darkness”), вроди (“loveliness”) протиставляються ідеї материнства, бо, на думку поетеси, врода жахлива, вона мертва як манекен, вона не може створити нове життя: “*Perfection is terrible, it cannot have children./ Cold as snow breath, it tamps the womb / Where the yew trees blow like hydras,/ The tree of life and the tree of life/ Unloosing their moons, month after month, to no purpose*” (Plath, 1981: 262). У вірші Сільвії Плат «Три жінки» («Three Women») поетеса зобразила відчай усіх трьох ліричних героїнь з приводу «плоскості» (“flatness”), пустоти (“emptiness”) чоловіків, які б просто збожеволіли, якби змушені були пройти через щось подібне до викидня: “*I watched the men walk about me in the office. They were so flat!/ There was something about them like cardboard, and now I had caught it,/ That flat, flat, flatness from which ideas, destructions,/ Bulldozers, guillotines, white chambers of shrieks proceed,/ Endlessly proceed – and the cold angels, the abstractions*” (Plath, 1981: 176).

На думку Мерилін Ялом, за винятком «Ранкової пісні» (“Morning song”) поезія Сильвії Плат про щасливе народження дітей є здебільшого позбавленою уяви, або навіть банальною. Дослідниця наводить приклади з віршів поетеси: «рожеві і гладкі» («pink and smooth»), «новонароджені з рожевими сідничками» («pink-buttocked infants»), «рожеві та ідеальні» («pink and perfect») та ін. (Yalom, 1985: 176–188). Проте, коли поетеса перетворює власні охоплені смертю нічні кошмари в образи перерваної вагітності, потворності та нелюдських істот, вона досягає справді вражаючих результатів. У віршах Сильвії Плат образи потворних дітей різняться від мертвих та неприродних дітей («square baby») (Plath, 1981: 212) до «Малюка гнома» («Dwarf baby») (Plath, 1981: 220), «Тепличного малюка» («Hothouse baby»), дітей у лікарняному холодильнику («babies… in their hospital/Icebox») (Plath, 1981: 254). У вірші «Мертвонароджений» («Stillborn») Сильвія Плат порівнює свою поезію з мертвонародженими дітьми, іронічно зображаючи рядки вірша у вигляді потворних створінь (свині, риби), або навіть людського утробного плоду в банці: “*O I cannot understand what happened to them!/ They are proper in shape and number and every part. / They sit so nicely in the pickling fluid! … / They are not pigs, they are not even fish, / Though they have a piggy and a fishy air – …”* (Plath, 1981: 142). Мотив відчаю матері з приводу відсутності ознак життя в її дітях-віршах яскраво прочитується у наступних рядках: «… вони мертві, а їх мати майже мертва у розпачу» (“ *… they are dead, ant their mother near dead with distraction*”) (Plath, 1981: 142). У вірші «Життя» (“A Life”) Сильвія Плат поміщає свою ліричну героїню у лікарню, після пережитої трагедії (“a sort of private blitzkrieg”), порівнюючи її з ненародженим плодом у банці (“a foetus in a bottle”) (Plath, 1981: 150). Отже, ми бачимо, що тема материнства у Сильвії Плат пов'язана з хво-

робою та божевіллям. Її захоплення викривленими формами життя відображає як власні страхи, так і побоювання безлічі жінок, чия особистість повинна винести усі труднощі створення нового життя.

Образи мертвих дітей, перерваної вагітності, божевілля жінки і матері, відчаю перед майбутнім є типовими і для поезії Енн Секстон. Проте, у пізніших збірках лірична героїня поетеси знаходить у собі сили побороти страхи і обирає життя, а не смерть: "*Well, death's been here / for a long time – ... / And mud, day after day,/ mud like a ritual,/ and the baby on the platter,/ cooked but still human,/ cooked also with little maggots,/ sewn onto it maybe by somebody's mother,/ the damn bitch!"* ("Live") (Sexton, 1999: 167). У вірші «Жити» ("Live") Е. Секстон пише про прагнення смерті, яке не залишає ліричну героїню на протязі довгого часу. Поетеса використовує образи грязі, дітей, поданих на блюді, які все ще живі істоти, личинок, залишених дітям чиєюсь матір'ю, яку Е. Секстон у типовій для неї різкій манері називає «чортовою хвойдою» ("the damn bitch"). Але потім «життя розкрилося для ліричної героїні неначе яйце», і вона побачила свою справжню сутність: "*I'm an empress. / I wear an apron./ My typewriter writes./ It didn't break the way it warned*" (Sexton, 1999: 167). Вона вирішає жити заради свого чоловіка та дітей, яких поетеса зображує егоїстичними, які дуже часто не розуміють страхів та болю матері, яка є домогосподаркою і творчою особистістю одночасно: "*a husband straight as a redwood, / two daughters, two sea urchings,/ picking roses off my hackles. / If I'm on fire they dance around it / and cook marshmallows. / And if I'm ice / they simply skate on me / in little ballet costumes*" (Sexton, 1999: 168). Вірш «Незнайома дівчинка у палаті пологового будинку» ("Unknown Girl in the Maternity Ward") сповнений світлими образами і любов'ю до новонародженої доньки: "*Child, the current of your breath is six days long. / You lie, a small knuckle on my white bed; / lie, fisted like a snail, so small and strong / at my breast. Your lips are animals; you are fed / with love*" (Sexton, 1999: 24) а у вірші «Подвійний образ» ("The Double Image") лірична героїня, яка знаходиться у божевільні, намагається здолати хворобу («темних ангелів, які до неї промовляють» ("ugly angels spoke to me") заради маленької доньки: "*The first visit you asked my name. / Now you will stay for good. I will forget / how we bumped away from each other like marionettes / on strings. It wasn't the same / as love, letting weekends contain / us. You scrape your knee. You learn my name, / wobbling up the sidewalk, calling and crying. / You can call me*" ("The Double Image") (Sexton, 1999: 35).

Тема материнства у Едріенн Річ тісно пов'язана з мотивом безпорадності жінки у традиційному шлюбі. Поетеса впевнена, що усталені стереотипи жінки-домогосподарки і жінки-матері потрібно докорінно змінити. Наприклад, у третій збірці віршів «Фотографії невістки» ("Snapshots of a Daughter-in-Law") поетеса переконана, що не існує ніякого компромісу між традиційною роллю жінки та її творчою особистістю (Rich, 1993: 202). В статті американської дослідниці Клер Кейс «"The Angels Chiding". Snapshots of a Daughter-in-Law» авторка вважає, що боротьба жінки за самовизначення пов'язана у Едріенн Річ із чимось демонічним. В обраному вірші поетеса іронічно називає демонів «ангелами», які звичайно не можуть бути вісниками добра, тому що постійно вимагають від ліричної героїні бути нетерплячою, ненаситною, егоїстичною: "Have no patience», «Be insatiable», «Save yourself; others you cannot save" (Keyes, 1984: 41). Позиція поетеси щодо творчої жінки стає зрозумілою читаючи наступні рядки: "*A thinking woman sleeps with monsters. / The beak that grips her, she becomes*" (Keyes, 1984: 30–51). Тому, на думку дослідниці, «ангели, які докоряють» ("angels chiding") – це демони, монстри. Подібну картину Клер Кейс вбачає і у більш ранньому вірші «Життя у гріху» ("Living in Sin"), де над жінкою глузували другорядні демони ("jeered by the minor demons"). Природа цих демонів пов'язана зі значенням слів «сварити» («chide») та «глузувати» («jeer»), які поєднуються у єдине відчуття докору («rebuke») (Keyes, 1984: 30–51). Тобто, ми бачимо конфлікт між жіночою особистістю та творчим покликанням, бо на думку самої Едріенн Річ, творча жінка завжди егоїстична, на відміну від чоловіка, адже поєднання ролі матері, дружини та поета дуже складна, майже неможлива задача ("When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision" (Rich, 1972).

Вірш під назвою «Кларі Вестхофф від Поли Бейкер» ("Paula Becker to Clara Westhoff") написаний у 1976 році передає страхи ліричної героїні, яка очікує дитину та тривожиться, чи зможе вона поєднати творчість і материнство ("*I didn't want this child <...> I want a child maybe, someday, but not now. / Otto has a calm, complacent way / of following me with his eyes, as if to say / Soon you'll have your hands full! / And yes, I will; this child will be mine / not his, the failures, if I fail / will all be mine*") (Rich, 1993: 43). Лірична героїня жалкує, що одружилася з чоловіком на ім'я Отто, який пихато відзначає, що жінці тепер буде чим себе зайняти. Проте для неї шлюб гірший за самотність («marriage is lonelier than solitude»). Едріенн Річ вдало висло-

вила процес написання віршів матерями-домогосподарками. У поетеси ми знаходимо, що вірш був «швиденько записаний у перервах між денним сном дітей, у короткі години в бібліотеці, або в три ночі, коли тебе розбудив плач дитини» ("*was jotted in fragments during children's naps, brief hours in a library, or at 3 a.m. after rising with a wakeful child*" (Rich, 1993: 43).

Вірш Едріенн Річ «На атласі складного світу» ("From an Atlas of the Difficult World") наповнений жіночими образами. Ліричною героїнею є звичайна жінка, яка дивиться телевізор, виховує дітей, і в той же час читає вірші, так як для неї більше нічого не залишилося ("*there is nothing else left to read*"). Жінка читає при світлі лампи біля темного вікна ("*intense yellow lamp-spot and the darkening window*"). Вона читає сірим весняним днем у магазині ("*in a bookstore far from the ocean / on a grey day of early spring*"), а також перед екраном телевізора, дивлячись випуск новин ("*by the light / of the television screen where / soundless images jerk and slide / while you wait for the newscast from the intifada*"). Жінка читає біля плити з маленькою дитиною на руках та книгою в руках ("*beside the stove / warming milk, a crying child on your shoulder, a book in your hand*") (Rich, 1993: 33).

Якщо для Сильвії Плат та Енн Секстон материнство було омріяним і бажаним, хоча вони і розуміли, що поєднати подружнє життя і творчість практично не можливо, то для Едріенн Річ материнство вбачалося як один із інститутів патріархального суспільства, який потребував докорінних змін. Вона визнавала, що творча особистість неодмінно має бути егоїстичною і материнство, як єдине призначення жінки, постійно піддається критиці як у поезії, так і в теоретичних доробках Едріенн Річ. В теоретичному есе «Про народжену жінку: материнство як досвід та інститут» ("Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution") (1976) Едріенн Річ надала теоретичний аналіз чинників, завдяки яким патріархальні інститути відкидали можливість для жінки керувати своїм тілом та життям, а також зробила спробу визначити майбутній шлях для розвитку жіночої особистості (Rich, 1993: 202).

Висновки. Отже, проведений аналіз показав, що теми материнства та творчості у поезії Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ мають багатовимірний характер і посідають центральне місце у формуванні їхньої художньої ідентичності. Для Сильвії Плат материнство постає передусім як екзистенційний досвід, що поєднує радість народження із травмою втрати та передчуттям смерті. У поезії Енн Секстон материнство водночас набуває рис тілесної близькості й любові до дитини та досвіду психічної нестабільності, що перетворює його на складне випробування для жінки-творця. У Едріенн Річ тема материнства виходить за межі приватного досвіду і набуває філософсько-соціального виміру: воно осмислюється як інститут патріархальної культури, що обмежує жіночу свободу, але водночас стимулює пошук нових моделей самореалізації.

Порівняльний аналіз дозволяє констатувати як спільні, так і відмінні риси у творчості трьох поетес. Спільним є відображення материнства як простору конфлікту між тілесним і духовним, особистим і соціальним, приватним і культурним. Відмінності ж визначаються індивідуальним життєвим досвідом та художніми стратегіями: у Сильвії Плат переважає метафорика хвороби, смерті та відчаю; у Енн Секстон теми тілесності, травматичної пам'яті та водночас життєствердності; у Едріенн Річ домінує феміністичне критичне осмислення материнства як культурної категорії. Посилання на роботи Мері Волстонкрафт, Симони де Бовуар та інших незалежних жінок підтверджує той факт, що, працюючи в рамках феміністичної доктрини, Е. Річ змогла виявити та відкинути деструктивні емоції, що призвели до трагічної смерті двох інших поетес.

Таким чином, можна зробити висновок, що материнство у поезії зазначених авторок виступає не лише темою, а й методологічним ключем до розуміння їхньої творчості в цілому. Воно виявляє найгостріші суперечності між жіночою суб'єктивністю та суспільними нормами, між особистим досвідом і культурними наративами. Саме тому вивчення материнських мотивів у поезії Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ не лише поглиблює розуміння їхнього індивідуального стилю, а й робить вагомий внесок у розвиток гендерних і літературознавчих студій.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження у цьому напрямі можуть бути пов'язані з міждисциплінарним аналізом материнських мотивів у поезії Сильвії Плат, Енн Секстон та Едріенн Річ із залученням психоаналітичних, культурологічних та соціолінгвістичних підходів. Перспективним видається також порівняння їхньої творчості з поезією сучасних авторок, які актуалізують тематику материнства у XXI столітті, зокрема у контексті постфеміністичного та постколоніального дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забужко О. Незгасний маків цвіт. *Всесвіт.* 1990. № 1. С.130–133.
2. Christodoulides N. Out of the cradle endlessly rocking: motherhood in Sylvia Plath's work. Amsterdam [u.a.]: Rodopi, 2005. 260 p.
3. Clark H. Red Comet: The Short Life and Blazing Art of Sylvia Plath. Kindle Edition: Published by Vintage Digital, 2020. 1154 p.
4. Coming to light: American women poets in the twentieth century. [Edited by: Diane Wood Middlebrook, Marilyn Yalom]. Stanford University Center for Research on Women. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1985. 277 p.
5. De la Paz L. Challenging female roles and spaces: Adrienne Rich's of woman born. Motherhood as experience and institution. *Revista Internacional de Culturas y Literaturas.* № 25. Nov. 2022. PP. 317–327. URL:https://revistascientificas.us.es/index.php/CulturasyLiteraturas/article/view/21140/19769/ (Last accessed: 19.08.25).
6. Keyes C. «The Angels Chiding». Snapshots of a Daughter-in-Law. Reading Adrienne Rich: reviews and re-visions, 1951-81. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1984. 370 p.
7. Martin W. An American Triptych: Anne Bradstreet, Emily Dickinson, Adrienne Rich. University of North Carolina Press: Chapel Hill, NC, 1984. 202 p.
8. Mlinko A. Diagram This: On Adrienne Rich. A new collection of Adrienne Rich's poems does not show her at her best. *The Nation.* 2013. URL: https://www.thenation.com/article/archive/diagram-adrienne-rich/ (Last accessed: 19.08.25).
9. Plath S. *The Collected Poems*. London–Boston: Faber and Faber, 1981. 351 p.
10. Rich A. Adrienne Rich's Poetry and Prose; [Ed. by Barbara Charlesworth Gelpi, Albert Gelpi]. New York-London: W.W. Norton & Company, 1993. 434 p.
11. Sexton A. The Complete Poems; [Foreword by Maxine Kumin]. Boston-New York: Houghton Mifflin Company, 1999. 617 p.
12. Yalom M. Sylvia Plath, The Bell Jar, and Related Poems / *Coming to light: American women poets in the twentieth century*; [Edited by Diane Wood Middlebrook, Marilyn Yalom]. Stanford University. 176 p.
13. Wills J. Misunderstood Motherhood: The Poetry of Sylvia Plath and Sharon Olds. Voegelin View, 2023. URL: https://voegelinview.com/misunderstood-motherhood-the-poetry-of-sylvia-plath-and-sharon-olds/?utm_source=chatgpt.com/ (Last accessed: 19.08.25).

REFERENCES

1. Zabuzhko, O. (1990). *Nezgasnyi Makiv Tsvit* [*The Everlasting Poppy Blossom*]. *Vsesvit.* №1. P. 130–133. [in Ukrainian].
2. Christodoulides, N. (2005). Out of the cradle endlessly rocking: motherhood in Sylvia Plath's work. Amsterdam [u.a.]: Rodopi. 260 p.
3. Clark, H. (2020). Red Comet: The Short Life and Blazing Art of Sylvia Plath. Kindle Edition: Published by Vintage Digital. 1154 p.
4. Coming to light: American women poets in the twentieth century*;* [Edited by: Diane Wood Middlebrook, Marilyn Yalom]. (1985). Stanford University Center for Research on Women. Ann Arbor: University of Michigan Press. 277 p.
5. De la Paz, L. (2022). Challenging female roles and spaces: Adrienne Rich's of woman born. Motherhood as experience and institution*. Revista Internacional de Culturas y Literaturas.* № 25. Nov., P.317–327. URL:https://revistascientificas.us.es/index.php/CulturasyLiteraturas/article/view/21140/19769/ (Last accessed: 19.08.25).
6. Keyes, C. (1984). «The Angels Chiding». Snapshots of a Daughter-in-Law. Reading Adrienne Rich: reviews and re-visions, 1951-81. Ann Arbor: University of Michigan Press. 370 p.
7. Martin, W. (1984). An American Triptych: Anne Bradstreet, Emily Dickinson, Adrienne Rich. University of North Carolina Press: Chapel Hill, NC. 202 p.
8. Mlinko, A. (2013). Diagram This: On Adrienne Rich. A new collection of Adrienne Rich's poems does not show her at her best. *The Nation.* 2013. URL: https://www.thenation.com/article/archive/diagram-adrienne-rich/ (Last accessed: 19.08.25).
9. Plath, S. (1981). The Collected Poems. London–Boston: Faber and Faber. 351 p.
10. Rich, A. (1993). Adrienne Rich's Poetry and Prose; [ed. by Barbara Charlesworth Gelpi, Albert Gelpi]. New York-London: W.W. Norton & Company. 434 p.
11. Sexton, A. (1999). The Complete Poems; [foreword by Maxine Kumin]. Boston-New York: Houghton Mifflin Company. 617 p.
12. Yalom, M. (1985). Sylvia Plath, The Bell Jar, and Related Poems. Coming to light: American women poets in the twentieth century; [Edited by Diane Wood Middlebrook, Marilyn Yalom: Stanford University. 176 p.
13. Wills, J. (2023). Misunderstood Motherhood: The Poetry of Sylvia Plath and Sharon Olds: Voegelin View. URL: https://voegelinview.com/misunderstood-motherhood-the-poetry-of-sylvia-plath-and-sharon-olds/?utm_source=chatgpt.com/ (Last accessed: 19.08.25).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 811.161.2’282’373:81’27
DOI 10.24919/2308-4863/90-1-18

Аліна ГОНЧАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-6528-0873
кандидат філологічних наук,
учений секретар
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України
(Київ, Україна) goncharenko.al.v@gmail.com

СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ ЯК КАТАЛІЗАТОР ПАСИВІЗАЦІЇ ДАВНЬОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто один із аспектів проблеми самоусвідомлення нацією своєї самобутності крізь призму вибору мовних засобів. Наголошено, що тенденція до відмежування від російської впливу, зокрема мовного, у XXI ст. спричинює витіснення з активного вжитку низки питомих слів, які помилково сприймають як запозичені. Явище пасивізації давньої української лексики унаслідок суспільних зрушень нового часу проілюстровано на матеріалі слів із коренем держ-. Зазначено, що в сучасній українській літературній мові цей процес уже помітний, хоча ще не відображений у тлумачній лексикографії, яка не встигає за динамікою суспільно-культурних змін. Значною мірою витіснення форм із коренем держ- пов’язане з хибними уявленнями про їхнє «російське» походження. Унаслідок цього спостерігається звуження сфер уживання словоформ держати, задержати, видержувати, одержувати і под., які нині функціонують переважно в розмовному чи архаїзованому контекстах. Натомість дієслово тримати та його похідні поступово стають універсальними, поширеними в нейтральних комунікативних ситуаціях: тримати слово, тримати книжку, тримати дитину, стримувати сльози, втримати рівновагу. Саме воно формує нові словосполучення на кшталт тримати дистанцію, тримати планку. Матеріали корпусу української мови засвідчують істотну різницю у частотності вживань: упродовж останніх двадцяти років держати зафіксовано лише 15 разів, тоді як тримати – 1862. В активному вжитку з давнім коренем держ- фактично залишилися лише словоформи, утворені від деривата держава.

Зроблено висновок, що суспільно-політичні процеси виступають потужним каталізатором пасивізації давньої лексики української мови. Слова з кількасотлітньою традицією побутування через брак знань суспільства про історію своєї мови та хибні пуристичні уявлення відходять на маргінес. Відновлення й наукове осмислення такої лексики сприятиме збереженню виражального потенціалу та багатства українського лексикону.

Ключові слова: *українська мова, давня лексика, пасивізація, росіїзм, псевдоросіїзм.*

Alina HONCHARENKO,
orcid.org/0000-0001-6528-0873
PhD in Philology,
Scientific Secretary
O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) goncharenko.al.v@gmail.com

SOCIAL CHANGES AS A CATALYST FOR THE PASSIVIZATION OF OLD UKRAINIAN VOCABULARY

The article examines one aspect of the problem of a nation’s self-awareness of its identity through the prism of language choice. It is emphasized that the tendency to distance from Russian influence, particularly linguistic, in the 21st century has led to the gradual displacement from active usage of a number of native words, which are mistakenly perceived as borrowings. The phenomenon of passivization of old Ukrainian vocabulary as a result of contemporary social changes is illustrated using words with the root держ-. It is noted that in modern Ukrainian literary language this process is already noticeable, although it has not yet been reflected in explanatory lexicography, which often lags behind socio-cultural dynamics. To a large extent, the decline in usage of forms with the root держ- is associated with erroneous perceptions of their “Russian” origin. As a result, the usage of verbs such as держати, задержати, видержувати, одержувати and others has narrowed, and these words now function primarily in colloquial or archaic contexts. In contrast, the verb тримати and its derivatives are gradually becoming universal, widely used in neutral communicative situations: тримати слово (“keep one’s word”), тримати книжку (“hold a book”), тримати дитину (“hold a child”), стримувати сльози (“restrain tears”), втримати рівновагу (“maintain balance”). It also forms new collocations such as тримати дистанцію (“keep a distance”) and тримати планку (“maintain a standard”). Data from the Ukrainian Language Corpus show a significant difference in frequency: over the past twenty years, держати has been recorded only 15 times, whereas тримати appears 1862 times. In active usage, forms derived from the root держ- have effectively survived only in derivatives of держава (“state”).

The study concludes that socio-political processes act as a powerful catalyst for the passive usage of old Ukrainian vocabulary. Words with a centuries-old tradition of use, due to the society's lack of knowledge about the history of its language and erroneous purist beliefs, are being marginalized. The restoration and scholarly analysis of such vocabulary will contribute to preserving the expressive potential and richness of the Ukrainian lexicon.

Key words: *Ukrainian language, old vocabulary, passivization, Russianism, pseudo-Russianism.*

Постановка проблеми. Статика й динаміка лексико-семантичної системи української мови мають два виміри: суто історичний та соціолінгвістично-культурологічний. У процесі розвитку мови з'являються нові слова, виходять із ужитку окремі лексеми, зазнають змін значення та стилістичне забарвлення наявних номінативних одиниць. Такі перетворення повсякчас пов'язані з позамовною дійсністю. Отож, саме другий вимір – соціолінгвістично-культурологічний – дає змогу простежити, як уявляє себе нація крізь призму вибору мовних засобів. Іншими словами, як суспільство у своєму духовному розвиткові, що продукує та водночас залежить від сукупності міфологем, ідеологем, складних механізмів спадковості мови, мислить буття. Певна річ, науковий аналіз мовних засобів і «народна моворефлексія» у своїх засадах спираються на різні основи аналізу та сприйняття, проте без суспільного сита (обґрунтовано чи хибно налаштованого – це вже інше питання) літературна мова в наш час існувати не може. Селекція мовних елементів – перший етап унормування – великою мірою спирається саме на практики узусу, що в умовах інформаційного суспільства істотно залежить від активності носіїв-нелінгвістів у процесах мововживання. Голос фахівців у цьому оркестрі не належить до перших скрипок, адже в нашому суспільстві в різних галузях гуманітаристики давно й майже всеохопно панує егалітаризм.

Аналіз досліджень. Упродовж останніх років з'явилася низка публікацій, що прямо чи опосередковано стосуються проблеми формування мовної свідомості українців у контексті суспільних змін. Зокрема у фокусі уваги Л. П. Гнатюк перебувають питання взаємозв'язку національної ідентичності та мовного складника культури історичної пам'яті українців. Дослідниця наголошує на доцільності потрактування архаїчних лексичних елементів не з позицій сучасного мовця, а з позицій реконструйованого світосприйняття, характерного для попередніх епох (Гнатюк, 2016). Тему випрацювання критеріїв лексичного нормування, оцінки фаховості поширюваних у суспільстві культуромовних рекомендацій розглядає П. О. Селігей (Селігей, 2024). Детальний аналіз явищ і процесів, що почали активно виявлятися в українській мові з кінця минулого століття, триваючи з різними модифікаціями дотепер, – як наслідок переходу країни до нового типу соціально-політичних та економічних відносин і здобуття (відновлення) державної незалежності України, проголошення української мови державною мовою країни та посилення уваги суспільства до своєї мови, – пропонують наукові розвідки О. О. Тараненка (Тараненко, 2024). Утім, згадані ґрунтовні дослідження не вичерпують усього спектру питань, пов'язаних із регулюванням мовних засад підо впливом поширених тенденційних віянь.

Мета статті. Пропонована розвідка має на меті простежити зміни в лексико-семантичній системі української літературної мови, спричинені активізацією її корегування на засадах національної самобутності, зокрема проаналізувати окремі аспекти зворотного боку суспільних прагнень (часто суб'єктивних) до усунення неорганічних особливостей у структурі українського словника.

Виклад основного матеріалу. Із кінця XX ст. внаслідок демократичних зрушень та національного піднесення в суспільстві, пов'язаних із утвердженням державної незалежності, розпочався новий відтинок у розвитку української мови. Вивільнена з тіні та впливу мов сусідніх народів, вона постала виразним націєтвірним символом. Спостерігається зростання повноти її ресурсів, розширення діапазону функціонування в соціальному просторі, хоч динаміка таких процесів не завжди й не в усіх сферах однаковою мірою поступальна. Як зазначає О. О. Тараненко: «Стан української національної мови в цілому визначається в межах цього періоду [кінець XX – перша чверть XXI ст. – *А. Г.*] як загальними особливостями мовної ситуації в країні (більшою мірою), так і тенденціями розвитку її літературної мови. У комплексі цих чинників співіснують ті, що дісталися від минулого, з новими» (Тараненко, 2024: 15).

У сучасних умовах посиленого російсько-українського протистояння україномовна спільнота дедалі частіше апелює до ідеї очищення мови від усього, що загрожує її самобутності, повнокровному самостійному розвиткові. Тож на зміну тенденції до зближення з російською мовою та формування переконання про спорідненість із нею прийшла тенденція до розподібнення, усунення слідів російського впливу на різних рівнях мовної структури. Наслідком цих процесів стала ревізія кодифікова-

них норм і, відповідно, спроби їх змінити. На практиці намагання усунути неорганічні елементи зі складу української мови та активізувати натомість корінні одиниці втілюється в стихійну стандартизацію за принципом відштовхування від супротивного: мовці намагаються уникати слів, висловів чи навіть морфем, спільних із російською мовою, та замінювати їх відмінними (часом не завжди власне українськими) відповідниками. Утім, такий підхід однаково змушує щоразу озиратися на російську мову. «Виходить, постійне порівнювання з російською й далі лишається критерієм ужитку мовних одиниць – стверджує П. О. Селігей. – По суті, це та сама залежність від мови колишніх колонізаторів, але вже з протилежним знаком (постлінгвоцидний синдром)» (Селігей, 2024: 7).

У результаті процесу «відросійщення» відбувається дистанціювання не тільки від власне росіїзмів, а й від історично українських лексем, поступове зниження їхнього використання в сучасній літературно-писемній практиці. На жаль, брак знань з історії української мови призводить до того, що її носії нерідко зрікаються низки питомих словоформ лише через їхню зовнішню подібність до російських. Варто пам'ятати, що обидві згадані мови довгий час розвивалися на спільній книжній основі, що й спричинило їх певну лексичну (і не тільки) тотожність. Отже, слова, які нині помилково таврують як російські вкраплення, могли побутувати в українській мовній практиці задовго до початку поширення на неї російського впливу, котрий зазвичай пов'язують із політичною експансією Росії на Україну від другої половини XVII ст. Саме тому мовна деколонізація має спиратися не на емоційно-мовне чуття, а на ретельний аналіз історичних джерел.

Нині на наших очах відбувається поступове обмеження вживання окремих лексичних одиниць, що належать до фонду сучасної української літературної мови. Ці слова мають паралелі в російській мові, а тому мовці підсвідомо асоціюють їх із росіїзмами. Процес пасивізації таких назв простежується в зниженні частотності їх уживань, звуженні семантики (використання деяких слів обмежується спеціалізованими контекстами), зниженні стилістичного регістру (перехід із нейтрально-літературного рівня в розряд розмовно-маргінальної лексики).

У «зоні ризику» сьогодні опиняється, зокрема, питома лексема *держати* та її словоформи, які заступають синонімічні відповідники з коренем *трим-*, не співзвучні з російськими назвами. Спробуємо проаналізувати пару «(псевдо)росіїзм – українська назва», аби показати та порівняти тяглість традиції їх використання в українській мові.

Дієслова *держати* та *тримати*, за висновками етимологів, сягають праслов'янської доби: *держати* < *dьržati 'тримати; володіти' (Мельничук, 1985 II: 39), *тримати* < *trimati 'держати' (Мельничук, 2006 V: 638). Однак у процесі історичного розвитку української мови вони мали різну активність.

Лексема *держати* вже в києворуський період була доволі частотною. Про це свідчить, наприклад, низка словоформ (*дьржати, держаще, дьржать, дьржащий, дьржите, дьржить сѧ, дьржахоу сѧ, дьржить*), засвідчених в Оршанському Євангелії – пам'ятці київської писемної школи XIII ст. (ОЄ, 2024: 381)[1]. Натомість *тримати* для тексту джерела не характерне.

[1] Значна частина рукописів руcько-українських пам'яток писемності внаслідок державної політики Російської імперії сконцентрована в московських чи петербурзьких бібліотеках і архівах, що ускладнює доступ дослідників до власної писемної спадщини. Відповідно й публікації цих текстів та укладання на їхній базі словників здійснювалися також у Росії (видання давніх джерел на території України лише набирає обертів, а українська лексикографія досі не має власного історичного словника періоду XI – XIII ст.). До прикладу, І. І. Срезневський у «Материалах для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» (СПб., 1893–1912) у текстах Остромирового Євангелія, Лаврентіївського та Іпатіївського літописів, договорів князя Ігоря, Ізборників Святослава, житія Бориса і Гліба та ін. зафіксував безліч графічних варіантів аналізованої лексеми та її розвинену полісемію (*дьржати / дрьжати / дръжати / держати* 'тримати', 'лишати в себе, мати при собі', 'тримати, мати', 'володіти, правити', 'дотримуватися'), стійкі сполучення слів, до складу яких вона входила (*дьржати грѣхы* 'не відпускати, не пробачати', *дьржати миръ, любовь, дружьбу* 'перебувати в мирі, у дружбі', *дьржати рать* 'воювати', *дьржати кнѧжениє* 'князювати', *быти дьржиму* 'бути при владі', *дьржати чьсть на комъ* 'поважати'), розгалужене словотвірне гніздо (*дьржава / дрьжава / держава* 'влада, сила', 'держава', *дьржавьливыи* 'який дотримується', *дьржавьныи / державьныи* 'могутній', 'володар, правитель', *дьржаниє / дрьжаниє / держаниє* 'правління', *дьржатель / дрьжатель / держатель* 'володар, правитель', *дьржатисѧ / дрьжатисѧ / дръжатисѧ / держатисѧ* 'триматися', 'боротися' (Т. I: 773–777), *одьржати / одержати / одръжати* 'містити в собі', 'охоплювати, опановувати' (Т. II: 625), *съдьржаниє / съдрьжаниє* 'те, що входить до складу чого-небудь', *съдьржательныи* 'який править, володарює' (Т. III: 700), *удьржаниє / удрьжаниє / удержаниє* 'утримання', 'утвердження, закріплення', *удьржати / удрьжати / удержати / удрьжати* 'затримати, лишити', 'захопити', 'утримати', 'затвердити' (Т. III: 1157). Дієслово *тримати* чи його деривати в тогочасних джерелах учений не виявив.

«Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» фіксує 352 випадки вживань дієслова *держати* проти 5 випадків для *тримати*: *дєржати / дєржать / дєржѣти / дєржѧти / дєръжати / дєрьжати / дръжати / дрьжати* (352) ‘володіти на правах власності, мати у власності’, ‘тимчасово управляти, бути намісником-державцем’, ‘додержувати(ся), дотримувати(ся)’, ‘(з метою торгівлі) держати’, ‘(орендувати) держати’, ‘мати в заставі, держати’, ‘володіти, панувати’, ‘(надавати притулок) держати’, ‘мати напоготові’, ‘(для виконання певних обов’язків) держати, мати’, ‘(не відпускати) держати, затримувати’, ‘(займати якесь місце) простягатися’, ‘(перебувати в якомусь стосунку до кого) мати’, ‘одержувати за призначенням’, ‘допомагати, підтримувати’; *тримати* (5) ‘(володіти на правах власності) тримати, держати’, ‘(точно виконувати) держатися, триматися’ (Гумецька, 1977 I: 295–297; Гумецька, 1978 II: 445). Словотвірний потенціал обох лексем протягом зазначеного проміжку часу теж був неспівмірним, пор.: *дєржава* (13) ‘(адміністративна одиниця) округ’, ‘влада, панування’, ‘самостійна держава зі своїм урядом’, ‘виконування обов’язків старости, намісника, державця’, *дєржавца / дєржавця* (5) ‘державець’, *дєржанїє* (15) ‘володіння’, ‘тимчасове управління’, ‘дотримання’ (Гумецька, 1977 I: 295), *задєржати / задръжати* (6) ‘задержати, затримати’, ‘додержати’ (там само: 374) та *триманїє* (1) ‘володіння на правах власності’ (Гумецька, 1978 II: 445).

У писемних джерелах XVI–XVIII ст. дієслово *тримати* не трапляється, натомість *держати* зберігає продуктивність та регулярність: *дєржати / дєржать / дєржѣти / дєржѧти / дєръжати / дерьжати / дръжати / дрьжати / дрьжатї* ‘тримати в руках, не дати впасти’, ‘взявшись за що-небудь, не відпускати’, ‘служити опорою чогось, триматися’, ‘затримуючи, не віддавати, залишати в себе’, ‘примушувати перебувати де-небудь проти волі’, ‘зберігати’, ‘дотримуватися’, ‘наймати для виконання певних обов’язків’, ‘схоплювати, мучити’, ‘мати у власності’, ‘орендувати’, ‘керувати, правити’, ‘тривати’, ‘дотримуватися’, ‘бути відданим, вірним чомусь’, ‘підтримувати’, ‘знаходитися в певному положенні, стані’, ‘давати притулок’, ‘мати думку, думати’, держава / *деръжава / дръжава / дрьжава* ‘маєток, вотчина, володіння’, ‘держава’, ‘влада, повноваження’, ‘панування, управління, зверхність’, ‘світ’, *державный / деръжавный / дръжавный* ‘власний’, ‘могутній, вельможний’, *державца / державъца / деръжавъца / державця* ‘державець’, ‘власник або орендар земельного маєтку’, ‘володар, правитель, пан, господар’, *державчиная* ‘володарка’, *держанє / деръжанє / держанъє / держаньє / держаниє* ‘володіння, посідання’, ‘орендування, оренда’, ‘влада, панування, правління’, *держатися / деръжатися / держатисє* ‘держатися, триматися’, ‘межувати’, ‘дотримуватися’, ‘виконувати’, ‘допомагати’, *держачая* ‘власниця, орендарка’, *держачый* ‘власник, орендар’, *держивати / держовати* ‘володіти на правах власності’, ‘держати, тримати’, *держитель* ‘володар, пан; всевишній’ (Гринчишин, 2000 VII: 236–247; Передрієнко, 1976: 156, 159; Тимченко, 1930 I: 699–700), *вдержанє* ‘утримання’ (Гринчишин, 1996 3: 190), *выдержанє / видержанє / выдержанъє ‘закінчення’, выдержати / выдеръжати / выдръжати* ‘продержати’, ‘виконати, дотриматися’, ‘витримати’ (Гринчишин, 1998 V: 149–150), *задержанє / задержаньє / задеръжанє* ‘затримання кого-небудь силою або з допомогою оплати з певною метою’, ‘затримання (на певний час)’, *задержати / задеръжать / задръжати* ‘задержати, затримати’, ‘відмовити, відговорити, відрадити’, ‘зберегти, заховати’ (Гринчишин, 2003 X: 18–23) та ін.

В «Енеїді» І. П. Котляревського лексичну одиницю *держати* вжито 8 разів за відсутності її сучасної семантичної паралелі (Ващенко, 1955: 42).

Лишень із кінця XIX – початку XX ст. в лексикографічних працях поруч із *держати* з’являється *тримати* (Желехівський, 1886 I: 178; Желехівський, 1886 II: 983; Грінченко, 1958 I: 370; Грінченко, 1959 IV: 283). На думку І. С. Нечуя-Левицького, саме тоді слово *тримати*, узяте з галицької говірки, почали активно впроваджувати замість народного *держати*: «…триматися (цього селяни зовсім не втямлять; і чом би не написать – держаться?» (Нечуй-Левицький, 1912: 30). Проте ще й у 20-ті рр. XX ст. *держати* та його деривати ще не втратили своїх позицій, про що свідчить їх використання на першому місці в тогочасній перекладній лексикографії при підборі українських відповідників до рос. держать і похідних (Уманець, 1893 I: 116, 178, 236; Кримський, 2007: 181, 286, 414).

Загалом попри поступову активізацію кореня *трим–* в українській мові впродовж XX ст. він функціонував паралельно з *держ-*. Пор.: *держати, тримати* ‘узявши в руки, рот, зуби і т. ін., не випускати; тримати’, ‘бути опорою чому-небудь; підтримувати’, ‘надавши чому-небудь певного положення, зберігати в ньому’, ‘змушувати залишатися, перебувати де-небудь’, ‘змушувати перебувати в якому-небудь стані, поло-

женні’, зберігати, тримати де-небудь’, ‘тримати з метою використання’, ‘рухатися в певному напрямі’, ‘у сполуч. з деякими іменниками означає: здійснювати те, що названо іменником’, ‘бути в певному стані (про погоду)’(Білодід, 1971 II: 249–250; Білодід, 1979 X: 260–262; СУМ, 2013 IV: 145–146). *видержувати, витримувати* ‘зберігати свої властивості, попередній стан, незважаючи на дію великої ваги, тиску, удару’, ‘стійко зносити велике фізичне або моральне напруження, біль, несприятливі умови’, ‘не піддаватися, проявляти стійкість, моральну силу у відповідь на якусь дію’, ‘проявляти витримку’, ‘при перевірці, випробуванні виявлятися здатним, гідним певних вимог’, ‘дотримуватися чогось’ (Білодід, 1970 I: 385, 518–519; СУМ, 2012 II: 255–256, 513), *задержувати, затримувати* ‘перешкоджати рухові кого-, чого-небудь, не відпускати, змушуючи залишатися на місці; затримувати’, ‘не віддавати, не повертати у визначений час’(Білодід, 1972 III: 105, 359–360; СУМ, 2014 V: 173, 598).

У сучасній українській літературній мові пасивізація давнього кореня *держ-* помітна, хоч ще й не відзначена в тлумачній лексикографії (як відомо, словникарство часто не встигає за суспільно-культурними зрушеннями). Значною мірою цей процес зумовлений хибними уявленнями про російську природу відповідних назв. Наразі спостерігаємо звуження сфер уживання слів *держати, видержувати, задержати* і под.: їх дедалі частіше використовують в архаїзованому чи розмовному контекстах. Натомість *тримати* та його словоформи стають універсальними, уживаними переважно в нейтральних комунікативних ситуаціях: *тримати слово* (частіше, ніж *держати слово*), *тримати книжку* (частіше, ніж *держати книжку*), *тримати дитину* (частіше, ніж *держати дитину*), *стримувати сльози* (частіше, ніж *здержувати сльози*), *втримати рівновагу* (частіше, ніж *вдержати рівновагу*) тощо. Водночас саме *тримати* поєднуємо нині з відносно «новими» словами: *тримати дистанцію, тримати планку* тощо. Порівняння частотності вживань лексем *держати* та *тримати* за матеріалами Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) упродовж останнього двадцятиріччя показує істотну різницю: 15 та 1862 вживання відповідно. Нині в активному вжитку лишаються тільки словоформи, утворені від деривата *держава*.

Висновки. Отож, суспільно-політичні зміни є потужним каталізатором процесу пасивізації історичної лексики української мови. Тенденція до відмежування від російської мови, що набула нової сили у XXI ст., призводить до вилучення з активного фонду деяких давніх лексем, що їх помилково сприймають як запозичені. Відновлення історичної лексики у мовній практиці та ґрунтовне дослідження такого явища сприятимуть збереженню багатства та виражального потенціалу українського лексикону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко В. С., Медведєв Ф. П., Петрова П. О. Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Харків : Видавництво Харківського університету, 1955. 207 с.
2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2024. URL : uacorpus.org (дата звернення : 25.08.2025).
3. Гнатюк Л. П. Національна ідентичність і культура історичної пам’яті: лінгвістичний вимір. *Мова і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 139–145.
4. Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / підг. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1976. 415 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982–2012.
6. Історичний словник українського язика. Т. 1 / під ред. проф. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. Харків; Київ : Державне видавництво України, 1930. 528 с.
7. Малоруско-німецкий словар: у 2 т. / уложив Евгеній Желеховський і Софрон Недільский. Львів : з друк. наук. т-ва ім. Шевченка, 1886.
8. Нечуй-Левицький І. С. Криве дзеркало української мови. Київ : друкарня І. І. Чоколова, 1912. 96 с.
9. Оршанське Євангеліє XIII століття. Дослідження, метаграфований текст, покажчики словоформ / відп. ред. Л. А. Гнатенко, упоряд. Ю. В. Осінчук. Київ, 2024. 564 с.
10. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / редкол.: О. Онищенко [та ін.]; підгот.: І. Чепіга, Л. Гнатенко. Київ : [Б. в.], 2001. 669 с.
11. Російсько-український словник: у 4-х т. / гол. ред. акад. А. Кримський, С. Єфремов. Київ : К.І.С., 2007. 2550 с.
12. Селігей П. О. Лексичне нормування та культуромовні рекомендації очима етимолога (зауваги, роздуми, оцінки). *Мовознавство*. 2024. № 4. С. 3–24.
13. Словарь росийсько-український : у 4 т. / зібрали і впоряд.: М. Уманець, А. Спілка. Львів : з друк. наук. т-ва ім. Шевченка, 1893–1898.
14. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Видавництво АН УРСР, 1958–1959.

15. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. / редкол.: Л. Л. Гумецька (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
16. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід [та ін]. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
17. Словник української мови: у 20 т. Т. 1–15. Київ : Наукова думка, 2010–2024.
18. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / гол. ред. Д. Г. Гринчишин. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994–2022. Вип. 1–18.
19. Тараненко О. О. Українська літературна мова кінця XX – першої чверті XXI ст.: стан і тенденції розвитку. Ч. 1. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2024. 888 с.

REFERENCES

1. Vashchenko V. S., Medvediev F. P., Petrova P. O. (1955). Leksyka «Eneidy» I. P. Kotliarevskoho. [Vocabulary of I. P. Kotliarevsky's „Eneida"] Kharkiv : Vydavnytstvo Kharkivskoho universytetu. 207 s. [in Ukrainian].
2. Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) [The General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language] / M. Shvedova, R. fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, T. Nikolaienko ta in. Kyiv, Lviv, Yena, 2017–2024. URL : uacorpus.org (data zvernennia : 25.08.2025). [in Ukrainian].
3. Hnatiuk L. P. (2016). Natsionalna identychnist i kultura istorychnoi pamiati: linhvistychnyi vymir. [National identity and culture of historical memory: linguistic dimension] Mova i suspilstvo. Vyp. 7. S. 139–145. [in Ukrainian].
4. Dilova i narodnorozmovna mova XVIII st.: Materialy sotennykh kantseliarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy [Official and Vernacular Language of the 18th Century: Materials from the Hundred Offices and Town Halls of Left-Bank Ukraine] / pidh. V. A. Peredriienko. Kyiv : Naukova dumka, 1976. 415 s. [in Ukrainian].
5. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological Dictionary of Ukrainian: 7 volumes] / hol. red. O. S. Melnychuk. Kyiv : Naukova dumka, 1982–2012. [in Ukrainian].
6. Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka. [Historical Dictionary of Ukrainian] T. 1 / pid red. prof. Ye. Tymchenka; ukl.: Ye. Tymchenko, Ye. Voloshyn, K. Lazarevska, H. Petrenko. Kharkiv; Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. 528 s. [in Ukrainian].
7. Malorusko-nimetskyi slovar: u 2 t. [Little Russian–German Dictionary: 2 volumes] / ulozhyv Evhenii Zhelekhovskyi i Sofron Nedilskyi. Lviv : z druk. nauk. t-va im. Shevchenka, 1886. [in Ukrainian].
8. Nechui-Levytskyi I. S. (1912). Kryve dzerkalo ukrainskoi movy. [The crooked mirror of the Ukrainian language] Kyiv : drukarnia I. I. Chokolova. 96 s. [in Ukrainian].
9. Orshanske Yevanheliie XIII stolittia. Doslidzhennia, metahrafovanyi tekst, pokazhchyky slovoform [The Orsha Gospel of the 13th Century: Study, Metagraphed Text, Index of Word Forms] / vidp. red. L. A. Hnatenko, uporiad. Yu. V. Osinchuk. Kyiv, 2024. 564 s.
10. Peresopnytske Yevanheliie 1556–1561. Doslidzhennia. Transliterovanyi tekst. Slovopokazhchyk [The Peresopnytsia Gospel 1556 – 1561: Study, Transliterated Text, and Index of Words] / redkol.: O. Onyshchenko [ta in.]; pidhot.: I. Chepiha, L. Hnatenko. Kyiv : [B. v.], 2001. 669 s. [in Ukrainian].
11. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: u 4-kh t. [Russian-Ukrainian Dictionary: 4 volumes] / hol. red. akad. A. Krymskyi, S. Yefremov. Kyiv : K.I.S., 2007. 2550 s. [in Ukrainian].
12. Selihei P. O. (2024). Leksychne normuvannia ta kulturomovni rekomendatsii ochyma etymoloha (zauvahy, rozdumy, otsinky) [Lexical standardization and cultural language recommendations through the eyes of an etymologist (comments, reflections, evaluations)]. Movoznavstvo. № 4. S. 3–24. [in Ukrainian].
13. Slovar rosyisko-ukrainskyi : u 4 t. [Russian-Ukrainian Dictionary: 4 volumes] / zibraly i vporiad.: M. Umanets, A. Spilka. Lviv : z druk. nauk. t-va im. Shevchenka, 1893 – 1898. [in Ukrainian].
14. Slovar ukrainskoi movy: u 4 t. [Dictionary of Ukrainian: 4 volumes] / uporiad. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko. Kyiv : Vydavnytstvo AN URSR, 1958 – 1959. [in Ukrainian].
15. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. [Dictionary of Old Ukrainian, 14th – 15th Centuries: 2 volumes] / redkol.: L. L. Humetska (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1977–1978. [in Ukrainian].
16. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t . [Dictionary of Ukrainian: 11 volumes] / redkol.: I. K. Bilodid [ta in]. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. [in Ukrainian].
17. Slovnyk ukrainskoi movy: u 20 t. [Dictionary of Ukrainian: 20 volumes] T. 1–15. Kyiv : Naukova dumka, 2010–2024.
18. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. [Dictionary of Ukrainian, 16th–first half of the 17th century] / hol. red. D. H. Hrynchyshyn. Lviv : NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 1994–2022. Vyp. 1–18. [in Ukrainian].
19. Taranenko O. O. (2024). Ukrainska literaturna mova kintsia XX – pershoi chverti XXI st.: stan i tendentsii rozvytku [Ukrainian Literary (Standard) Language of the Late 20th – First Quarter of the 21st Century: State and Development Trends]. Ch. 1. Kyiv : Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy. 888 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 811.161.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-35

Надія ГРИГОРЯН,
orcid.org/0000-0002-5566-407X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов
Міжнародного гуманітарного університету
(Одеса, Україна) kanadezhda1@gmail.com

Ірина РОЖЕЛЮК,
orcid.org/0000-0002-3972-1636
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов
Міжнародного гуманітарного університету
(Одеса, Україна) irina.rogeluk2504@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ МЕТАФОРИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню особливостей перекладу публіцистичної метафори з англійської мови українською з урахуванням лінгвокультурного аспекту. У роботі підкреслюється, що в сучасних умовах глобалізації та швидкого поширення інформації публіцистичний дискурс відіграє вагому роль у формуванні громадської думки, а метафора є одним з ключових засобів впливу, здатним передавати складні смисли через образну форму. Проблематика дослідження полягає у тому, що переклад публіцистичних метафор часто ускладнюється культурною специфікою, семантичною багатошаровістю та необхідністю збереження прагматичного впливу оригіналу, що потребує пошуку оптимального балансу між буквальним відтворенням образу та його адаптацією до українського культурного контексту. Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі перекладацьких стратегій, застосованих при відтворенні англомовних публіцистичних метафор українською мовою, з особливим акцентом на вплив культурних чинників. У результаті аналізу виокремлено чотири основні стратегії перекладу: калькування (збереження структури та образу при наявності спільних культурних концептів), деметафоризація (заміну образу прямим значенням задля полегшення сприйняття або уникнення культурної невідповідності), культурну адаптацію (трансформацію образу з урахуванням культурних кодів цільової аудиторії) та збереження метафори (прямий переклад з мінімальними змінами для універсальних або інтернаціоналізованих образів). Встановлено, що вибір стратегії зумовлюється стилістичною насиченістю тексту, прагматичною функцією метафори, культурною маркованістю та очікуваннями цільового читача. Дослідження доводить, що ефективний переклад публіцистичної метафори потребує балансування між точністю змісту, збереженням образності та культурною релевантністю; найрезультативнішим виявився комбінований підхід, що поєднує кілька стратегій залежно від контексту. Отримані результати підтверджують, що публіцистична метафора виконує не лише естетичну, але й ідеологічну функцію, слугуючи інструментом впливу на масову свідомість.

Ключові слова: *публіцистична метафора, переклад, лінгвокультурологія, калькування, культурна адаптація, деметафоризація, культурна адаптація.*

Nadiia GRYGORYAN,
orcid.org/0000-0002-5566-407X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Romano-Germanic Languages
and Methods of Teaching Foreign Languages
International Humanitarian University
(Odesa, Ukraine) kanadezhda1@gmail.com

Irina ROZHELYUK,
orcid.org/0000-0002-3972-1636
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Romano-Germanic Languages
and Methods of Teaching Foreign Languages
International Humanitarian University
(Odesa, Ukraine) irina.rogeluk2504@ukr.net

TRANSLATION FEATURES OF PUBLICISTIC METAPHOR FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN: LINGUISTOCULTURAL ASPECT

The article is devoted to the study of the translation peculiarities of translating publicistic metaphors from English into Ukrainian, taking into account the linguocultural aspect. The research emphasizes that in the modern context of globalization and the rapid spread of information, publicistic discourse plays a significant role in shaping public opinion. The problem of the study lies in the fact that the translation of publicistic metaphors is often complicated by cultural specificity, semantic multilayeredness, and the necessity of preserving the pragmatic impact of the original text. This calls for finding an optimal balance between the literal reproduction of the image and its adaptation to the Ukrainian cultural context. The purpose of the study is to identify and analyze translation strategies applied in rendering English-language publicistic metaphors into Ukrainian, with special emphasis on the influence of cultural factors. The analysis revealed four main strategies of metaphor translation: calquing (preserving the structure and imagery when common cultural concepts are shared), demetaphorization (replacing the metaphor with a direct meaning to facilitate comprehension or avoid cultural inadequacy), cultural adaptation (transforming the image in accordance with the cultural codes of the target audience), and metaphor preservation (direct translation with minimal changes for universal or already internationalized images). The choice of strategy is determined by the text stylistic saturation, the pragmatic function of the metaphor, its cultural markedness, and the expectations of the target reader. The study proves that the effective translation of publicistic metaphors requires balancing between accuracy of meaning, preservation of imagery, and cultural relevance; the most effective approach was found to be a combined strategy that merges several techniques depending on the context. The results confirm that publicistic metaphor performs not only an aesthetic but also an ideological function, serving as a powerful tool for influencing mass consciousness.

Key words: *publicistic metaphor, translation, linguoculturology, calquing, cultural adaptation, demetaphorization, metaphor preservation.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформаційні потоки перетинають національні кордони зі швидкістю миттєвого поширення, роль публіцистичного дискурсу суттєво зросла. Публіцистика не лише інформує, а й формує суспільну думку, впливає на емоції, свідомість і ціннісні орієнтири аудиторії. Особливо вагомою в цьому контексті є метафора як засіб образного пізнання дійсності, здатний передавати глибокі смисли компактно, яскраво і водночас – культурно марковано. У процесі перекладу таких метафор з англійської мови українською виникає низка труднощів, пов'язаних з лінгвокультурною специфікою обох мов.

Проблематика перекладу публіцистичної метафори охоплює не лише питання міжмовної трансформації образу, а й культурно-семантичної адекватності, збереження прагматичного впливу, відтворення стилістичної функції оригіналу. Урахування лінгвокультурних особливостей стає необхідною умовою якісного перекладу, оскільки метафора у публіцистичному тексті часто виконує не лише декоративну, а й ідеологічну функцію.

Аналіз досліджень. Публіцистичний дискурс в англомовних ЗМІ (газети, журнали, аналітичні блоги, репортажі) активно використовує метафору як інструмент формування громадської думки, що ускладнює її прямий переклад. Вивчення особливостей публіцистичного стилю української мови, а також його комунікативного й впливового характеру в міжмовній комунікації є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців (С. Шевченко, О. Тараненко, Н. Клименко, М. Кочерган та ін.).

Сучасна лінгвістика розглядає метафору як засіб концептуалізації світу, де вона являє уні-

версальний когнітивний механізм, що дозволяє осмислювати абстрактні поняття через конкретні образи. Як публіцистична метафора неодноразово ставала об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Х. Дацишин, О. Чадюк та ін.), так і проблема перекладу метафори у контексті міжмовної та міжкультурної інтерпретації привертала увагу багатьох дослідників (І. Зубрицька, Н. Калашник, Л. Чередниченко та ін.), проте особливості перекладу публіцистичної метафори з англійської мови українською досі займають одне з передових місць у наукових лінгвістичних розвідках. Попри значну кількість досліджень з теорії метафори і перекладу, проблема лінгвокультурної адаптації публіцистичної метафори в англо-українському перекладі залишається недостатньо розробленою, особливо з урахуванням сучасного контексту. Це і зумовлює **наукову актуальність** запропонованої теми.

Метою статті є дослідження особливостей перекладу публіцистичних метафор з англійської мови українською з урахуванням лінгвокультурних аспектів. Для досягнення поставленої мети поставлені наступні завдання: окреслено типові структурно-семантичні риси публіцистичних метафор в англомовному дискурсі; проаналізовано основні перекладацькі стратегії, застосовані при передачі метафор; виявлено вплив лінгвокультурних чинників на вибір перекладацьких рішень.

Об'єктом дослідження є публіцистичні метафори у сучасному англомовному медіадискурсі, а **предметом** – способи перекладу публіцистичних метафор українською мовою з урахуванням культурно-семантичної відповідності.

Методологічна база роботи – структурно-семантичний аналіз, елементи контрастивної лінгвістики, методи якісного контент-аналізу та лінгвокультурного інтерпретування. Слугуваним матеріалом дослідження стали публіцистичні тексти, опубліковані у період 2022–2025 років в англомовних ЗМІ (The Guardian, Newrepuclic, Research journal, Throughtheminefield wordpress, Cbc та ін.), а також їхні переклади українською мовою. Загалом було проаналізовано понад 40 метафоричних виразів, що охоплюють тематику війни, політики, соціальних змін.

Для комплексного дослідження особливостей перекладу публіцистичної метафори з англійської мови українською використано метод суцільної вибірки – застосовано для збирання фактичного матеріалу з англомовних публіцистичних текстів і їх перекладів українською мовою; метод контекстуального аналізу – дав змогу виявити функціональне навантаження метафор у вихідному та перекладеному текстах; когнітивно-дискурсивний підхід – застосовувався для інтерпретації метафор як способів концептуалізації дійсності, враховуючи культурно-семантичні особливості; порівняльний аналіз (контрастивний метод) – використано для зіставлення англомовних метафор з їхніми українськими відповідниками з метою виявлення перекладацьких трансформацій; класифікаційний метод – застосовано для систематизації виявлених перекладацьких стратегій; описовий метод – використовувався для узагальнення результатів аналізу та формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Публіцистичний стиль характеризується поєднанням інформативності, емоційності та експресивності, що робить його особливо насиченим метафорами та «виконує функцію переконування, впливу на читача, слухача; цим зумовлюється поділ на типові різновили публіцистичного стилю» (Єрмоленко 1999: 282). Метафора в публіцистичному стилі набуває аксіологічної та прагматичної функції, оскільки часто несе ідеологічне навантаження та спрямована на вплив. «Вона є однією з домінант публіцистичного мовлення, що можна пояснити її високим оцінним потенціалом, образністю та здатністю до ефективної реалізації авторської інтенції та впливу на аудиторію» (Кабанцева, Назаренко 2024: 82).

Англомовна публіцистика, особливо західна, активно впливає на український медіапростір – як безпосередньо через переклади, так і опосередковано через інтертекстуальні запозичення. У цьому контексті метафора виступає ключовим інструментом ідеологічного й емоційного впливу, що потребує не лише мовного, а й глибоко культурного розуміння. Особливої ваги тема набуває в умовах інформаційних викликів сучасності – війни, політичних трансформацій, соціальних криз – коли публіцистична метафора стає засобом мобілізації, символічного конструювання ворога, героїзації, сатири або протесту.

Результати дослідження особливостей перекладу публіцистичної метафори з англійської мови українською засвідчили необхідність комплексної передачі змісту, яка передбачає не лише відтворення лексичного компонента, а й збереження образної структури, прагматичного потенціалу та культурно зумовлених конотацій оригіналу. Встановлено, що залежно від контексту, структури метафори та очікувань цільової аудиторії застосовуються такі основні способи перекладу:

– калькування (дослівний переклад) – перенесення структури метафори з мови-джерела до

мови-перекладу без зміни образу, де ефективність методу розкривається коли обидві мови поділяють схожі культурні концепти або коли метафора вже функціонує в цільовій мові, наприклад:

(1) «People are **laying down their lives** for the country **on** the **frontline**» (The Guardian, 02.08.2025) – Люди **покладають життя** за країну **на передовій**. – У прикладі (1) спостерігаємо використання воєнної метафори, де стратегією перекладу є калькування – дослівне перенесення образу, адже в українському політичному дискурсі також поширена воєнна образність. Культурний контекст дозволяє пряме перенесення образу, оскільки українська аудиторія перебуває у реаліях війни і миттєво розпізнає метафору як актуальну й адекватну.

(2) «The Guardian view on Russia's **war machine**: little more than a brittle facade» (The Guardian, 26.10.2022) – Погляд The Guardian на російську **військову машину**: не більше ніж крихкий фасад. – У прикладі (2) також вживано воєнну метафору, де стратегією перекладу є калькування (дослівний переклад). Образ добре сприймається українською аудиторією через часте використання в журналістиці.

– деметафоризація (заміна образу) передбачає зміну метафори або її зникнення у перекладі. Це робиться з метою полегшення сприйняття або тоді, коли образ є незрозумілим чи культурно неадекватним у перекладацькому середовищі, наприклад:

(3) «When you **skate on** the **thin ice**, there is danger» (Throughtheminefield.wordpress.com, 22.10.2023) – Ризикуєш **потрапити у небезпечну ситуацію** / **нестабільне становище**». – У наведеному прикладі спостерігаємо контекст використання образу «to skate on thin ice» як метафору ризику, при перекладі акцент уваги на змісті. Деметафоризація використовується як стратегія перекладу – замість перенесення образу використовується пряма передача сенсу, щоб уникнути нерозуміння образу в цільовій аудиторії.

(4) «That is the **heart of America's mission** in the world today» (Research-journal.org, 13.02.2022) – «Так полягає **суть місії Америки** в сучасному світі». – У прикладі (4) образ серця як метафори центральної суті використовується прийом перекладу деметафоризація, де відбувається заміна метафори описовим еквівалентом, збережено смисл і стилістичний формат, але без фігурного образу.

– культурна адаптація (лінгвокультурна трансформація). Цей метод передбачає заміну оригінальної метафори на іншу, функціонально еквівалентну, яка є зрозумілою для цільової аудиторії та відповідає її культурним кодам, що несе збереження прагматичного ефекту, наприклад:

(5) «The government is trying **to put a Band-Aid** on a broken economy» (Newrepublic.com, 15.02.2023) – «Уряд намагається **косметично підлатати** зруйновану економіку». – Стратегію перекладу в прикладі (5) є культурна адаптація. Фраза *put a Band-Aid* є суто англомовною метафорою (Band-Aid – торгова назва пластиру). Її переклад вимагає адаптації з урахуванням українського культурного коду. Замість бренду використовується загальне значення – *косметичне латання*. Цей приклад ілюструє вплив культурної специфіки на вибір перекладацької стратегії.

(6) «Lending: billions **down the drain**» (Scribd.com, 16.04.2022) – «Позики: мільярди **витрачені марно**». – У прикладі (6) використовується прийом перекладу культурна адаптація – перефразування під культурний контекст українських реалій, оскільки пряме згадування *drain* має мало зв'язків у цільовій культурі.

– збереження метафори (прямий переклад з мінімальними зміна) – спосіб, коли метафора в цілому передається буквально, із незначною стилістичною адаптацією та часто використовується для універсальних або вже інтернаціоналізованих метафор. Використовуючи цей прийом перекладу зберігається експресія та стилістичний ефект, однак можливе семантичне зміщення, якщо образ функціонує по-різному в двох культурах, наприклад:

(7) «**Inflation is** the silent **killer** of savings» (Medium.com, 29.04.2025) – «**Інфляція** – це тихий **вбивця** заощаджень». – У прикладі (7) спостерігаємо персоніфікацію (інфляція = вбивця). Стратегію перекладу є прямий переклад (збереження метафори). Українська мова також використовує образи «вбивці», тому переклад не викликає культурного відторгнення. Збереження метафори зберігає емоційний вплив та експресивність, що особливо важливо в публіцистиці.

(8) «**Crime is** a **cancer** eating away at our cities» (Cbc.ca, 18.03.2024) – «**Злочин** – це **рак**, що пожирає наші міста». У прикладі (8) спостерігається збереження метафори – прямий переклад, оскільки образ «рак» прийнятний і зрозумілий українській аудиторії і має подібну комунікативно потужну емоційну силу.

У ході аналізу публіцистичних текстів англомовного походження (переважно на теми політики, війни та економіки), перекладених українською мовою, було виявлено низку стратегій передачі метафор, які застосовувалися перекладачами залежно від стилістичного навантаження,

культурної релевантності та прагматичної функції метафори в тексті. Основними з них стали калькування, деметафоризація, культурна адаптація та збереження метафори. *Одержані результати* дозволяють сформулювати такі положення: *калькування* застосовується тоді, коли метафора є міжнародно зрозумілою, не створює труднощів сприйняття та відповідає стилю українського публіцистичного дискурсу. Такий підхід зберігає образність, але іноді може виглядати дещо штучно, якщо метафора в оригіналі має ідіоматичне чи культурно-специфічне походження; *деметафоризація* є частою стратегією у випадках, коли оригінальна метафора потенційно незрозуміла цільовому читачеві або може мати небажане стилістичне забарвлення. Цей прийом сприяє ясності викладу, але втрачає стилістичну насиченість; *культурна адаптація* дає змогу передати метафоричний зміст через інший, але еквівалентний за впливом образ, який є ближчим до українського культурного контексту. Адаптація виявилася ефективною в уникненні культурної бар'єрності та непотрібної екзотизації; *збереження* метафори застосовується у випадках, коли авторська метафора є центральною для емоційного впливу, політичного дискурсу або структурно важлива для аргументації. Така стратегія ефективна для посилення експресії та риторичної сили, особливо в заголовках або публіцистичних гаслах.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що метафора в публіцистиці виступає не лише стилістичним, а й ідеологічним інструментом, здатним формувати суспільну думку, емоційне сприйняття інформації та навіть маніпулювати нею. Саме тому правильна інтерпретація та передача метафори у перекладі мають вирішальне значення для збереження комунікативного ефекту оригіналу. Підсумкові спостереження вказують на вимогу балансу між точністю, стилістичною адекватністю та культурною релевантністю при перекладі публіцистичних метафор. Найбільш ефективним є комбінований підхід, поєднуючи кілька статегій, з урахуванням високої професійної компетентності, розумінням міжкультурної комунікації, глибоким знанням концептів культури оригіналу і культури-реципієнта.

У подальшому перспективним є розширення корпусу текстів із залученням інших видів дискурсу (зокрема, екологічного, технологічного, медичного) та дослідження впливу соціального контексту на сприйняття метафори в перекладі. Доцільним є аналіз перекладу метафор у мультимодальних публіцистичних текстах (відео, подкасти, соціальні мережі), де візуальні та аудіоелементи впливають на інтерпретацію метафоричного образу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник О. В. Метафора як засіб концептуалізації політичної дійсності в англомовному дискурсі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія, 2020. № 88. С. 31–36.
2. Жаркова Л. В. Метафоричні моделі в сучасному англомовному політичному дискурсі. Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія, 2017. Вип. 37. С. 112–117.
3. Кабанцева Н. В., Назаренко О. М. Фрейм "ХВОРОБА" як складова концептуального поля "МЕДИЦИНА" політичної метафори в українській мові. Київ. Науковий журнал Studia philological, випуск 22, 2024. 270 с.
4. Левицька Т. Р., Іванова І. С. Теорія і практика перекладу (англо-український переклад). Вінниця: Нова книга, 2004. 328 с.
5. Мисик Н. С. Стратегії перекладу метафори в англомовному медійному дискурсі. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія, 2020. Вип. 26(2). С. 78–83.
6. Черноватий Л. М. Теорія і практика перекладу (англо-український та українсько-англійський переклад). Вінниця: Нова книга, 2013. 392 с.
7. Demonstrations in ukraine can never be more than a peaceful protest. URL: https://www.theguardian.com/world/2025/aug/02/demonstrations-in-ukraine-can-never-be-more-than-a-peaceful-protest (дата звернення 02.08.2025).
8. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 276 p.
9. Metaphor and Metonymy in Editorials' Headlines. URL: Metaphor and Metonymy in Editorials' Headlines | PDF | Metaphor | Concept (дата звернення 16.04.2022).
10. Metaphor transference. URL: https://research-journal.org/en/archive/9-87-2019-september/sposoby-mezhyazykovoj-peredachi-metafory-pri-perevode-politicheskix-tekstov (дата звернення 13.02.2022).
11. Racism is a 'cancer eating away' at the SPVM, says outgoing Montreal police commander. URL: Racism is a 'cancer eating away' at the SPVM, says outgoing Montreal police commander (дата звернення 18.03.2024).
12. Schäffner C. Metaphor and Translation: Some Implications of a Cognitive Approach. Journal of Pragmatics, 2004. Vol. 36. P. 1253–1269.
13. The Guardian view on Russia's war machine: little more than a brittle façade. URL: The Guardian view on Russia's war machine: little more than a brittle facade | Editorial | The Guardian (дата звернення 26.10.2022).
14. The metaphor of safe ice. URL: https://throughtheminefield.wordpress.com/2010/11/22/the-metaphor-of-safe-ice/ (дата звернення 22.10.2023).

15. The Silent Killer of Your Savings and How to stop it. URL: The Silent Killer of Your Savings and How to stop it | by PeejayNOMICS int'l | ILLUMINATION | Medium (дата звернення 29.04.2025).

16. Trumps farmer bailout Americas broken food system. URL: https://newrepublic.com/article/150202/trumps-farmer-bailout-americas-broken-food-system (дата звернення 15.02.2023).

REFERENCES

1. Barannyk O. V. (2020) Metafora yak zasib kontseptualizatsii politychnoi diisnosti v anhlomovnomu dyskursi. [Metaphor as a means of conceptualizing political reality in English-language discourse]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Filolohiia, № 88. S. 31–36. [in Ukrainian].

2. Zharkova L. V. (2017) Metaforychni modeli v suchasnomu anhlomovnomu politychnomu dyskursi. [Metaphorical models in modern English-language political discourse]. Naukovyi visnyk MHU. Seriia: Filolohiia, Vyp. 37. S. 112–117. [in Ukrainian].

3. Kabantseva N. V., Nazarenko O. M. (2014) Freim "KHVOROBA" yak skladova kontseptualnoho polia "MEDYTSYNA" politychnoi metafory v ukrainskii movi. [The frame "DISEASE" as a component of the conceptual field "MEDICINE" of political metaphor in the Ukrainian language]. Kyiv. Naukovyi zhurnal Studia philological, vypusk 22. 270 s. [in Ukrainian].

4. Levytska T. R., Ivanova I. S. (2004) Teoriia i praktyka perekladu (anhlo-ukrainskyi pereklad). [Theory and practice of translation (English-Ukrainian translation)]. Vinnytsia: Nova knyha, 328 s. [in Ukrainian].

5. Mysyk N. S. (2020) Stratehii perekladu metafory v anhlomovnomu mediinomu dyskursi. [Strategies for translating metaphors in English-language media discourse]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriia: Filolohiia, Vyp. 26(2). S. 78–83. [in Ukrainian].

6. Chernovatyi L. M. (2013) Teoriia i praktyka perekladu (anhlo-ukrainskyi ta ukrainsko-anhliiskyi pereklad). [Theory and practice of translation (English-Ukrainian and Ukrainian-English translation)]. Vinnytsia: Nova knyha, 392 s. [in Ukrainian].

7. Demonstrations in ukraine can never be more than a peaceful protest. URL: https://www.theguardian.com/world/2025/aug/02/demonstrations-in-ukraine-can-never-be-more-than-a-peaceful-protest (address date 02.08.2025)

8. Lakoff G., Johnson M. (2003) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 276 p.

9. Metaphor and Metonymy in Editorials' Headlines. URL: Metaphor and Metonymy in Editorials' Headlines | PDF | Metaphor | Concept (address date 16.04.2022)

10. Metaphor transference. URL: https://research-journal.org/en/archive/9-87-2019-september/sposoby-mezhyazykovoj-peredachi-metafory-pri-perevode-politicheskix-tekstov (address date 13.02.2022)

11. Racism is a 'cancer eating away' at the SPVM, says outgoing Montreal police commander. URL: Racism is a 'cancer eating away' at the SPVM, says outgoing Montreal police commander (address date 18.03.2024)

12. Schäffner C. (2004) Metaphor and Translation: Some Implications of a Cognitive Approach. Journal of Pragmatics, Vol. 36. P. 1253–1269.

13. The Guardian view on Russia's war machine: little more than a brittle façade. URL: The Guardian view on Russia's war machine: little more than a brittle facade | Editorial | The Guardian (address date 26.10.2022)

14. The metaphor of safe ice. URL: https://throughtheminefield.wordpress.com/2010/11/22/the-metaphor-of-safe-ice/ (address date 22.10.2023)

15. The Silent Killer of Your Savings and How to stop it. URL: The Silent Killer of Your Savings and How to stop it | by PeejayNOMICS int'l | ILLUMINATION | Medium (address date 29.04.2025)

16. Trumps farmer bailout Americas broken food system. URL: https://newrepublic.com/article/150202/trumps-farmer-bailout-americas-broken-food-system (address date 15.02.2023)

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 811.111+811.161.2|'25'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-36

Олена ГУРКО,
orcid.org/0000-0002-2839-2400
докторка філологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) hurko.o.v@gmail.com

АНГЛОМОВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ОБ'ЄКТ СТУДІЮВАННЯ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті з'ясовано лексико-стилістичні та прагматичні особливості політичної промови Джозефа Байдена в контексті російсько-української війни, а також проаналізовано засоби, якими послуговується президент для інформаційного та психологічно-емоційного впливу на міжнародну аудиторію. Лінгвістичних досліджень, присвячених виявленню експліцитних та імпліцитних маркерів у межах англомовного політичного дискурсу в українському мовознавстві майже немає, це й зумовлює актуальність запропонованих лінгвістичних студій.

У науковій розвідці поставлено за мету виявити одиниці, які використовує мовець для посилення значущості своїх слів щодо ситуації з Україною на світовій арені, а також вказати на засоби, якими послуговується Джозеф Байден для переконання та представлення тієї чи тієї ситуації. У статті з'ясовано межі вербалізації риторичних питань у мовленні президента; окреслено параметри експлікації емоційно-оцінних словосполучень; виявлено конструкції, що вможливлюють передавання ефекту негайності та драматичності подій. Матеріалом вивчення є промова президента Байдена щодо об'єднаних зусиль вільного світу на підтримку народу України промова, виголошена 26 березня 2022 року.

Для промови Джозефа Байдена характерне частотне використання лінгвопрагматичних маркерів, які слугують прямими та непрямими репрезентантами, вможливлюючи досягнення риторично емфатичної інтерпретації інформації, яка передається адресатові від адресанта та насичена емоційними апеляціями, історичними паралелями та політичними меседжами, зокрема: утвердження національної свідомості громадян та об'єднання націй задля незалежності та миру. Перспективу подальших наукових студій вбачаємо у порівняльному дослідження виступів американських політиків.

Ключові слова: *англомовний політичний дискурс, модусна категорія, лінгвопрагматичні маркери, епістемічність, президент, війна.*

Olena HURKO,
orcid.org/0000-0002-2839-2400
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of English for Non-Philological Specialities
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) hurko.o.v@gmail.com

ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL DISCOURSE AS AN OBJECT OF STUDY FOR GRADUATES

The article deals with the lexico-stylistic and pragmatic features of Joseph Biden's political speech in the context of the Russian-Ukrainian war and examines the rhetorical strategies employed by the U.S. President to exert informational, psychological, and emotional influence on the international audience. In Ukrainian linguistics, there is a notable lack of research devoted to the identification of explicit and implicit markers within English-language political discourse, which determines the relevance of the present study.

The aim of the research is to identify the linguistic devices used by the speaker to reinforce the significance of his statements regarding Ukraine's position on the global stage and outline the strategies through which Joseph Biden seeks to persuade and frame particular interpretations of events. The analysis focuses on the scope of rhetorical questions in the President's speech, the parameters of emotionally charged evaluative expressions, and syntactic constructions that create a sense of immediacy and dramatization of events. The empirical material consists of President Biden's speech on the united efforts of the free world in support of the Ukrainian people, delivered on March 26, 2022.

The speech is marked by the frequent use of linguo-pragmatic markers that function as direct and indirect rhetorical devices, facilitating emphatic interpretation of the transmitted message. The discourse is characterized by emotional appeals, historical analogies, and political messages aimed, in particular, at consolidating national identity and fostering the unity of nations in the pursuit of independence and peace. Further research prospects are seen in conducting a comparative analysis of speeches delivered by American political leaders.

Key words: *English-language political discourse, modal category, linguopragmatic markers, epistemicity, president, war.*

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з експлікацією прямих та непрямих засобів, які репрезентовані у політичному дискурсі є вкрай актуальними в умовах сьогодення. З урахуванням того, що у фокусі уваги дослідників – промови політичних діячів, за допомогою яких вони не лише вербалізують інформацію, а й психологічно або емоційно впливають на аудиторію на міжнародному рівні, тому вважаємо на часі – студіювання мовлення ключових політиків в ракурсі російсько-української війни.

Аналіз досліджень. Мовно-стилістичні засоби, якими послуговуються адресанти під час комунікації активно вивчають в українському та зарубіжному мовознавстві. Зокрема, О. Гурко студіює лінгвостилістичну, структурно-семантичну та лінгвопрагматичну специфіку мовлення президента (Гурко, 2022; Гурко, 2025), Т. Стецик окреслює структуру перзуазивних одиниць (Стецик, 2025), Н. Тимощук аналізує політичні промови Джозефа Байдена (Тимощук, 2025), А. Худолій описує вербальну специфіку політичного дискурсу з докладним опертям на аксіологічні складники (Худолій, 2014: 174). Натомість М. Діденко вивчає політичні виступи німецьких політичних діячів кінця ХХ століття, виявляючи інтегральні і диференційні ознаки текстів (Діденко, 2001).

Отже, в умовах сьогодення вважаємо логічним зацікавленість науковців до вивчення мови ключових політиків у міжнародному контексті. З урахуванням того, що лінгвістичних досліджень, присвячених виявленню експліцитних та імпліцитних маркерів у межах англомовного політичного дискурсу в українському мовознавстві майже немає, це й зумовлює актуальність запропонованих лінгвістичних студій.

Мета статті. У науковій розвідці ставимо за мету виявити одиниці, які використовує мовець для посилення значущості своїх слів щодо ситуації з Україною на світовій арені, а також вказати на засоби, якими послуговується Джозеф Байден для переконання та представлення тієї чи тієї ситуації.

Поставлена мета зумовила потребу виконати такі завдання, по-перше, з'ясувати межі вербалізації риторичних питань у мовленні Джозефа Байдена; по-друге, окреслити параметри експлікації емоційно-оцінних словосполучень; по-третє, виявити конструкції, що вможливлюють передаванння ефекту негайності та драматичності подій. Матеріалом вивчення є промова президента Байдена щодо об'єднаних зусиль вільного світу на підтримку народу України, виголошена 26 березня 2022 року (remarks by President Biden, 2022).

Виклад основного матеріалу. В аналізованій промові Джо Байден почасти використовує числівники, які слугують, по-перше, яскравими експлікаторами хронологічної ретроспекції (*They were the first words at the first public address of the first Polish Pope after his election on* ***October of 1978****; John Paul brought the message here to Warsaw in his first trip back home as Pope in* ***June of 1979***; ***Ten years later****, the Soviet Union collapsed, and Poland and Central and Eastern Europe would soon be free; Today's fighting in Kyiv and Mariupol and Kharkiv are the latest battle in a long struggle****: Hungary, 1956; Poland, 1956 then again 1981; Czechoslovakia, 1968***), а по-друге, постають квантифікаторами подій та явищ (*We've sanctioned more than* ***400 Russian government officials****, including key architects of this war; Over* ***400 private multinational companies*** *have pulled out of doing business in Russia – left Russia completely – from oil companies to McDonald's; It takes about* ***200 rubles to equal one dollar****; I've announced, two days ago, we will welcome* ***100,000 Ukrainian refugees***). З зазначеного постає, що частотне вживання різних числівникових одиниць уможливлює створення відчуття історичної безперервності, посилення аргументів щодо економічного впливу санкцій та підтвердження масштабів підтримки України.

В аналізованому тексті мовець послуговується узагальнювальними виразами задля створення ефекту колективної відповідальності та окресленні своєї історичної місії – боротьби за демократію: ***Every generation*** *has had to defeat democracy's mortal foes;* ***For generations****, Warsaw has stood where liberty has been challenged and liberty has prevailed;* ***All the world democracies*** *have a responsibility to help;* ***Every nation*** *must make the hard choices.*

У межах наукової розвідки виокремлюємо кілька ключових одиниць, які в проілюстрованому нижче контексті слугують прямими маркерами, що вказують на важливість боротьби за свободу та роль України, а також ідеологічного поділу між демократією та автократією:

Ukraine / Україна: My message to the people of ***Ukraine is the message I delivered today to Ukraine's Foreign Minister and Defense Minister, who I believe are here tonight: We stand with you.*** *Period.*

Freedom /свобода: And my message to the rest of Europe: This ***new battle for freedom has already made a few things crystal clear****.*

War / війна: In the lead-up to the current crisis, the United States ***and NATO worked for months to engage Russia to avert a war.***

Putin / Путін: ***Notwithstanding the brutality of Vladimir Putin****, let there be no doubt that this war has already been a strategic failure for Russia already.*

Democracy / демократія: ***The democracies of the world are revitalized with purpose and unity*** *found in months that we'd once taken years to accomplish.*

Autocracy / автократія: Because the darkness that ***drives autocracy is ultimately no match for the flame of liberty*** *that lights the souls of free people everywhere*.

В аналізованій промові фіксуємо чималу кількість лексем, що містять емоційно-оцінне забарвлення. Істотним є те, Джо Байден використовує емоційні епітети, по-перше, для експлікації негативних характеристик ворога (*In the face of* ***a cruel and brutal system of government****, it was a message that helped end the Soviet repression in the Central land and Eastern Europe 30 years ago; Putin has the gall to* ***say he's "de-Nazifying" Ukraine****. It's a lie. It's just* ***cynical****; This war is* ***not worthy of you, the Russian people***), а по-друге, для окреслення позитивних рис союзників (*And* ***their brave resistance*** *is part of a larger fight for an essential democratic principles that unite all free people: the rule of law; free and fair elections; the freedom to speak, to write, and to assemble; the freedom to worship as one chooses; freedom of the press*; *At the same time, alongside these economic sanctions, the Western world has come together to provide for* ***the people of Ukraine with incredible levels of military, economic, and humanitarian assistance;*** *Ukraine will never be a victory for Russia – for* ***free people refuse to live in a world of hopelessness and darkness***). Отже, за допомогою таких одиниць Джо Байден емфатично посилює свій меседж, підкреслюючи контраст між демократією та автократією.

Яскравими вербалізаторами модусної категорії епістемічності в аналізованому матеріалі є конструкції на кшталт *must, sure, of course, I think,* які мовець використовує для висловлення переконаності в повідомлюваному та підкресленні категоричності зазначеного. Наприклад: *Putin* ***can and must end*** *this war;* ***Of course, we stand*** *with you****; I know not all of you believed*** *me and us…;* ***We must commit*** *now to be in this fight for the long haul; In fact – Russia has managed to cause something* ***I'm sure*** *he never intended: The democracies of the world are revitalized with purpose and unity found in months that we'd once taken years to accomplish.*

Із зазначеного тексту постає, що промова президента насичена компаративними конструкціями з причинно-наслідковим відтінком послідовності або одночасності дій, підґрунтям яких є сполучник *as*: ***As a result of these unprecedented sanctions****, the ruble almost is immediately reduced to rubble. Saw tears in many of the mothers' eyes* ***as I embraced them****; their young children – their young children not sure whether to smile or cry; Over the long term,* ***as a matter of economic security and national security*** *and for the survivability of the planet, we all need to move* ***as quickly as possible to clean****, renewable energy.*

Відомо, що риторичні питання здебільшого вживають для привернення уваги адресата до ситуації. Т. Мелкумова слушно зауважує, що риторичні питання емоційно підкреслюють певні думки чи події, містять відтінки подиву, іронії, виражають напруження почуттів, спонукають до роздумів та відбивають авторське ставлення (Мелкумова, 2009: 111–112). Авторка переконана, що адресат художнього твору сприймає ідеї адресанта не методом логічного аналізу, а через співпереживання його героям, часом навіть не фіксуючи на свідомому рівні ті чи ті висновки під час читання, а осмислюючи їх вже пізніше. Напруженню почуттів у читанні тексту може допомагати взаємодія риторичних питань з іншими виражальними синтаксичними засобами, наприклад, парцеляцією, анафорою та повтором (Мелкумова, 2009). Саме тому вкрай доречними в аналізованій промові Джо Байдена є використання риторичних питань, які спонукають аудиторію розмірковувати: ***My God, what's going to happen to me? What's going to happen to my family? Is it any wonder that 200,000 Russians have left their country?***

Для досягнення найвищого рівня «патетики» та наголошенні на емфатизації важливості подій Джо Байден у своєму мовленні використовує прикметники у формі найвищого ступеня порівняння: *Time and again, history shows that it's from* ***the darkest moments*** *that* ***the greatest progress*** *follows*; *It's an example of one of* ***the oldest of human impulses****: using brute force and disinformation to satisfy a craving for absolute power and control; It was ranked – Russia's economy was ranked* ***the 11th biggest economy*** *in the world before this evasion – invasion. It will soon not even rank among the top 20 in the world.*

В аналізованому тексті спостерігаємо також варіативність лексичних одиниць, адже замість одноманітних повторень мовець послуговується синонімічними еквівалентами, що употужнює й урізноманітнює мовлення: *autocracy – brute force – tyranny; support – stand with – help; fight – struggle – battle.*

Повторення прикметниково-іменникових словосполучень з використанням паралельних конструкцій сприяє активній ритмічності виступу та посиленню меседжу переконливості: *We will* ***have a different future – a brighter future rooted in democracy and principle, hope and light****;* ***Swift and***

punishing costs are the only things that are going to get *Russia to change its course.*

Задля підкреслення драматизму ситуації у своєму мовленні президент використовує лексичні конструкти на кшталт ***people are on the frontlines***, ***those who are yearning to be free.*** Наприклад: *And now, in the perennial struggle for democracy and freedom, Ukraine and its* ***people are on the frontlines*** *fighting to save their nation*; *I also want to thank my friend, the great American chef, José Andrés, and his team who helped feeling [sic] those – feeding* ***those who are yearning to be free****.*

Джо Байден нерідко використовує експлікатори пом'якшеної спонукальності задля створення ефекту єдності заходу перед наявними загрозами. Наприклад, у проілюстрованих нижче реченнях автор вказує на наслідки та закликає до спільних дій: ***Let's remember****: The hammer blow that brought down the Berlin Wall, the might that lifted the Iron Curtain were not the words of a single leader; it was the people of Europe who, for decades, fought to free themselves; Today,* ***let us now have that faith again. Let us resolve to put the strength*** *of democracies into action to thwart the designs of our – the designs of autocracy.* ***Let us remember that the test of this moment is the test of all time.***

Ефект безпосередності подій, що розгортаються досягнуто в аналізованому матеріалі за допомогою використання Present Continuous. *Yesterday, I met with the* ***troops that are serving alongside our Polish allies*** *to bolster NATO's frontline defenses. The World Food Programme told us that despite significant obstacles, at least some relief* ***is getting*** *to major cities in Ukraine, but not Metropol – no, excuse me, Mar – not Mariupol, because Russian forces* ***are blocking*** *relief supplies.*

Висновки. Для промови Джозефа Байдена характерне частотне використання лінгвопрагматичних маркерів, які слугують прямими та непрямими репрезентантами, вможливлюючи досягнення риторично емфатичної інтерпретації інформації, яка передається адресатові від адресанта та насичена емоційними апеляціями, історичними паралелями та політичними меседжами, зокрема: утвердження національної свідомості громадян та об'єднання націй задля незалежності та миру. Перспективу подальших наукових студій вбачаємо у порівняльному дослідження виступів американських політиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурко О. В. Лінгвостилістична специфіка політичних промов В. Зеленського. *Вчені записки ТНУ. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 33 (72). Ч.1. № 4. 2022. С. 18–22. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/part_1/4.pdf

2. Гурко О. В. Структурний та прагмалінгвістичний аспект розмовного дискурсу В. Зеленського (на матеріалі українсько-англійського перекладу вечірньої промови від 09.03.2025). *Закарпатські філологічні студії*. № 39. 2025. С. 166–170. URL: http://zfsjournal.uzhnu.uz.ua/archive/ 39/ part_2/31.pdf

3. Діденко М. О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів 74 німецьких політичних діячів кінця 20 століття) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2001. 19 с.

4. Мелкумова Т.В. Виражальні можливості риторичних питань у писемному інформаційному мовленні. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 3. 2009. С. 107–112.

5. Стецик Т. С. Лінгвопрагматичні стратегії персуазивності в дебатах і промовах сучасних американських політиків: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Чернівці. 2015. 262 с.

6. Тимощук Н. М. Ukraine is still independent and free: аналіз промов Джозефа Байдена щодо війни в Україні. *Нова філологія*. 2025. Вип. 97. С. 114–121.

7. Худолій А. О. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного аналізу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2014. Вип. 42. С. 174–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_42_52.

8. Remarks by President Biden on the United Efforts of the Free World to Support the People of Ukraine, March 26, 2022 URL: https://ua.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-on-the-united-efforts-of-the-free-world-to-support-the-people-of-ukraine/

REFERENCES

1. Hurko O. V. (2022). Linhvostylistychna spetsyfika politychnykh promov V. Zelenskoho. [Linguostylistic specificity of V. Zelenskyi's political speeches] Vcheni zapysky TNU. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 33(72), Ch.1(4). 18–22. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/part_1/4.pdf [in Ukrainian].

2. Hurko O. V. (2025). Strukturnyi ta prahmalinhvistychnyi aspekt rozmovnoho dyskursu V. Zelenskoho (na materiali ukrainsko-anhliiskoho perekladu vechirnoi promovy vid 09.03.2025). [Structural and pragmalinguistic aspect of V. Zelenskyi's spoken discourse (based on the Ukrainian-English translation of the evening speech of 09.03.2025)] Zakarpatski filolohichni studii, 39. 166–170. URL: http://zfsjournal.uzhnu.uz.ua/archive/39/part_2/31.pdf [in Ukrainian].

3. Didenko M. O. (2001). Politychnyi vystup yak typ tekstu (na materiali vystupiv 74 nimetskykh politychnykh diiachiv kintsia 20 stolittia) [Political speech as a type of text (based on speeches of 74 German politicians of the late 20th century)]: avtoref. dys. …kand. filol. nauk : 10.02.04, Odesa. 19 p. [in Ukrainian].

4. Melkumova T. V. (2009). Vyrazhalni mozhlyvosti rytorychnykh pytan u pysemnomu informatsiinomu movlenni [Expressive potential of rhetorical questions in written informational discourse] Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 3. 107–112. [in Ukrainian].

5. Stetsyk T. S. (2015). Linhvoprahmatychni stratehii persuazyvnosti v debatakh i promovakh suchasnykh amerykanskykh politykiv [Linguopragmatic strategies of persuasiveness in debates and speeches of modern American politicians]: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 – hermanski movy, Chernivtsi. 262 p. [in Ukrainian].

6. Tymoshchuk N. M. (2025). Ukraine is still independent andfree: analiz promov Dzhozefa Baidena shchodoviiny v Ukraini. [Ukraine is still independent and free: Analysis of Joseph Biden's speeches on the war in Ukraine] Nova filolohiia, 97. 114–121. [in Ukrainian].

7. Khudolii A. O. (2014). Politychnyi dyskurs yak obiekt linhvistychnoho analizu. [Political discourse as an object of linguistic analysis] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Filolohichna, 42. 174–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_42_52 [in Ukrainian].

8. Biden J. (2022, March 26). Remarks by President Biden on the united efforts of the free world to support the people of Ukraine. URL: https://ua.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-on-the-united-efforts-of-the-free-world-to-support-the-people-of-ukraine/

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 830.09(430)"19":323.28
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-37

Іван ЗИМОМРЯ,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна),
професор
Поморського університету в Слупську
(Польща) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua

Руслана ЖОВТАНІ,
orcid.org/0000-0002-7421-148X
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних комунікацій
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) r.zhovtani@gmail.com

НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА ВИГНАННЯ: ДОСВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ

XX століття стало добою, коли культурний простір Європи зазнав докорінних трансформацій під впливом двох світових воєн, тоталітарних ідеологій та масових міграцій. Одним із визначальних явищ цього періоду була еміграція як культурний та інтелектуальний феномен, який сформував унікальний тип літератури вигнання (Exilliteratur). Досвід примусового переселення, позбавлення батьківщини та мовної ідентичності створив умови для виникнення нового типу митця – вигнанця, який змушений балансувати між вірністю власній культурній традиції та необхідністю інтеграції у чужий соціокультурний простір. У статті розглядаються причини того, як німецькомовна еміграційна література XX століття стала альтернативним історичним архівом, в якому письменники та інтелектуали фіксували досвід вигнання, втрат і духовного спротиву тоталітаризму. Особлива увага приділяється німецькомовним авторам, котрі після 1933 року зазнали цензури, переслідувань і вимушеної еміграції. Показано, що вигнання не лише формувало естетичні стратегії їхніх текстів, але й створювало підґрунтя для нової етики письма, в якій слово постає як форма свідчення, протесту й морального опору. Проаналізовано репресивні практики нацистської Німеччини – спалення книг, укладання «чорних списків», уніфікація культурного простору, цензура та пропагандистські кампанії, спрямовані на викорінення інакомислення. Наголошено, що знищення літератури та переслідування митців стало ключовим інструментом формування тоталітарної свідомості, яка мала підпорядкувати людину єдиній ідеології. У цьому контексті німецькомовна еміграційна література виступає не як побічний продукт історичних катаклізмів, а як самостійний культурний простір, що репрезентує досвід народу, позбавленого свободи. Таким чином, німецькомовна література вигнання у XX столітті постає як морально-естетичний експеримент, в якому мистецтво виконує роль пам'яті, спротиву та пошуку нового гуманізму. Вона не лише віддзеркалює трагедії тоталітарного минулого, але й формує основу для діалогу між минулим і сучасним, між жертвами й наступними поколіннями. У цьому полягає її актуальність для сучасних культурологічних та літературознавчих студій, адже досвід вигнання та цензури нагадує про необхідність захисту свободи слова і творчості як невід'ємних складників демократичного суспільства.

Ключові слова: *література вигнання, Exilliteratur, еміграція, тоталітаризм, цензура, культурна пам'ять, німецькомовна проза XX ст., книга як свідчення, історична травма, духовний опір.*

Ivan ZYMOMRYA,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of the Theory and Practice of Translation,
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine),
Professor
Pomeranian University in Słupsk
(Poland) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua

Ruslana ZHOVTANI,
orcid.org/0000-0002-7421-148X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of International Communication
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) r.zhovtani@gmail.com

GERMAN-LANGUAGE EXILE LITERATURE: THE EXPERIENCE OF TOTALITARIANISM

The twentieth century was an era in which Europe's cultural space underwent profound transformations under the impact of two world wars, totalitarian ideologies, and mass migrations. One of the defining phenomena of this period was emigration as a cultural and intellectual experience that gave rise to a distinctive form of exile literature (Exilliteratur). The experience of forced displacement, the loss of homeland, and linguistic identity created the conditions for the emergence of a new type of artist – the exile – compelled to navigate between fidelity to their own cultural tradition and the necessity of integrating into a foreign sociocultural environment. This article examines how German-language exile literature of the twentieth century became an alternative historical archive, in which writers and intellectuals recorded the experience of displacement, loss, and spiritual resistance to totalitarianism. Particular attention is given to German-language authors who, after 1933, faced censorship, persecution, and forced emigration. It is shown that exile not only shaped the aesthetic strategies of their texts but also laid the foundation for a new ethics of writing, in which the word emerges as a form of testimony, protest, and moral resistance. The study analyzes the repressive practices of Nazi Germany – book burnings, the compilation of "blacklists," the homogenization of the cultural sphere, censorship, and propaganda campaigns aimed at eradicating dissent. It emphasizes that the destruction of literature and the persecution of writers became a key instrument in shaping a totalitarian consciousness designed to subordinate individuals to a single ideology. In this context, German-language exile literature is presented not as a secondary by-product of historical cataclysms, but as an autonomous cultural space that represents the experience of a people deprived of freedom. Thus, twentieth-century Exilliteratur emerges as a moral and aesthetic experiment, in which art assumes the role of memory, resistance, and the search for a renewed humanism. It not only reflects the tragedies of a totalitarian past but also provides the basis for dialogue between past and present, between victims and future generations. Its significance lies in its continuing relevance to contemporary cultural and literary studies, reminding us of the enduring necessity to defend freedom of speech and creativity as fundamental components of democratic society.

Key words: *exile literature, Exilliteratur, emigration, totalitarianism, censorship, cultural memory, German-language prose of the twentieth century, the book as testimony, historical trauma, spiritual resistance.*

Постановка проблеми. ХХ століття ознаменувалося глобальними проявами насильства, двома світовими війнами, репресіями та тоталітарними режимами, що змінили хід історії та спричинили масові міграції. Еміграція стала не лише демографічним, а й культурним та екзистенційним явищем. Література вигнання постає як унікальний простір опору і пам'яті, де слово стає свідченням і моральним актом.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковий інтерес до Exilliteratur у досліджуваному ракурсі простежується у працях Р. Дове, К.-Д. Крона, П. М. Люцелера, які підкреслюють значення вигнання як визначальної риси епохи. Б. Озтюрк аналізує роман «Сьомий хрест» Анни Зеґерс як приклад історизації та культурної документації. Історико-політичний контекст тоталітаризму розкривають дослідження Г. Снайдера, Г. Леві, В. Вайдерманна, Г. Заудера, які висвітлюють механізми цензури, репресій і культурних заборон.

Мета статті. Метою є осмислення феномена німецькомовної літератури вигнання, виявлення ролі митця в еміграції та функцій літератури як простору свідчення, пам'яті й протесту.

Виклад основного матеріалу дослідження. ХХ століття, яке минуло під знаком масштабних проявів насильства й жорстокості під час Першої й Другої світових воєн, надало явищу еміграції

значення глобального феномена. Війни поставили під сумнів сталі уявлення про прогрес та гуманізм, а досвід масових руйнувань і переселень увиразнив безпрецедентну вразливість індивіда перед силою держави. Саме тому еміграція з суто демографічного явища перетворилася на феномен культурний, інтелектуальний та навіть екзистенційний. Як слушно зазначає Річард Дове, вигнання у 1930–1940-х рр. стало визначальною характеристикою епохи і водночас болючим досвідом втрати батьківщини як простору мови та культури (Dove, 2000: 3). Цей період був позначений не тільки військовими конфліктами, але й глибокими соціальними, політичними та економічними зрушеннями, які радикально змінили хід історії. Масові міграції, викликані репресіями чи прагненням вижити, несли за собою драматичні злами у сфері культури, адже саме письменники та інтелектуали найгостріше відчували втрату «домівки» як простору мови, історичної пам'яті та духовного укорінення. Вирішальну роль у становленні цього феномена відіграло примусове вигнання великих груп населення, які в тоталітарних системах становили релігійні, расові чи політичні меншини. Режими нацистської Німеччини, сталінського СРСР та інші диктатури вдавалися до депортацій, примусової міграції та геноцидів, що призвело до значних демографічних змін. Наслідком такої політики стало формування нової культурної карти Європи: цілі інтелектуальні центри переміщувалися на Захід, створюючи осередки альтернативної думки в еміграції (Krohn, 2012). Водночас сама постать вигнанця набувала символічного значення – вона уособлювала розрив із тоталітарним минулим та прагнення до свободи, але водночас і відчуженість, неможливість повного повернення до «втраченого дому».

У нацистській Німеччині представники німецькомовної інтелігенції з ліберальними й демократичними поглядами, які не сприймали націонал-соціалістичну ідеологію, вже в 1930-х рр. відчули, що їхні права й свободи – особливо свобода слова та переконань – виявилися не просто обмеженими, а систематично витіснялися із культурного простору (Hohendahl, 1971: 35; Fritzsche, 2008: 132–133). Твори піддавалися цензурі, автори зазнавали переслідувань, а мистецтво, яке раніше було засобом самовираження, перетворювалося на інструмент суспільного контролю передусім міністерством пропаганди на чолі з Йозефом Ґеббельсом.

Прикметно, що Й. Ґеббельс, майбутній найближчий соратник Гітлера, на початку своєї політичної кар'єри спробував проявити себе як літератор. Його ранні щоденники, романи та драматургічні спроби свідчать про значну амбіцію та водночас про відсутність належного літературного визнання. Його п'єса «Мандрівник» («Der Wanderer», 1923), опублікована з уточненням у назві «Іншій Німеччині» («Dem anderen Deutschland geschrieben»), не зазнала успіху (Höfele, 2016: 137). Іронія полягає в тому, що Й. Ґеббельс, який сам не зміг здобути визнання у літературному середовищі, згодом використав свою владу для руйнування чужих творчих здобутків. Деякі дослідники трактують це як своєрідну «помсту» культурному середовищу, яке відкинуло його власні твори (Die Tagebücher, 2001: 88–90). Його особистий досвід провалу лише підкреслював розуміння того, яку силу має художнє слово: він усвідомлював, що література здатна впливати на маси навіть сильніше, ніж політична промова. Саме це усвідомлення зробило його особливо нетерпимим до будь-яких проявів незалежної творчості. Маючи глибоку образу на літературний світ за власну невдачу, Й. Ґеббельс активно використовував свою політичну владу, щоб знищити ті твори, які він вважав загрозливими для режиму (Broszat, 1981: 212–215). Власне, репресивні дії не лише знищили безліч цінних літературних творів, але й підірвали моральний дух нації, що прагнула до свободи вираження та інтелектуального розвитку. Багато письменників, філософів та вчених були змушені емігрувати, шукаючи притулку в інших країнах, де вони могли продовжувати свою діяльність без страху за своє життя. Цей масовий відтік інтелектуалів мав довготривалі негативні наслідки для німецької наукової та культурної спадщини (Laqueur, 1974).

Суспільна атмосфера швидко стала репресивною: гестапо, концентраційні табори, цензура створили враження тотального контролю, де будь-який спротив здавався приреченим. Як згадував Конрад Аденауер, «ми стали свідками появи поліційної держави, де свобода слова існувала лише на папері» (Adenauer, 1956: 45). Це чітко підкреслює, що репресивні механізми були фундаментальною ознакою нацистського правління. Водночас офіційна пропаганда активно культивувала образ «народної спільноти» (Volksgemeinschaft), що виправдовував ізоляцію та знищення інакших – євреїв, ромів, політичних опонентів, інакомислячих митців. Ця ідеологема створювала уявлення єдності, утверджуючи насильство як акт «очищення». Таким чином, культурна сфера стала не периферією, а одним із центральних інструментів формування нацистської диктатури. Міністерство пропаганди контролювало театр, пресу,

кіно та книги; це формувало у глядача сприйняття мистецтва як однобічного політичного дискурсу (Baird, 1990: 78–80). Відтак, у Німеччині запанували шовіністичні настрої, що призвели до всеохопного терору. Антисемітизм і расова ненависть стали офіційною державною політикою, що призвело до геноциду мільйонів людей, відомого як Голокост. «Тотальне знищення євреїв, – акцентує Тімоті Снайдер, – було закладено в самих основах нацистського правління» (Snyder, 2015: 123). Уже в перші місяці 1933 року тисячі громадян опинилися за ґратами лише за політичні переконання. Арешти після підпалу Райхстагу (близько 1500 осіб у ніч події та понад 10 000 впродовж наступних тижнів) стали лише початком систематичного «зачищення» суспільного простору (Nürnberger, 2009). Відтоді репресії охопили не тільки політику, але й усі сфери духовного життя, включно з літературою й мистецтвом.

У цьому сенсі саме доля та роль митця в реаліях Третього Райху постають переконливим мірилом відтворення картини духовного стану німецького суспільства в умовах тоталітарної дійсності. Ті, хто залишався вірним гуманістичним і демократичним ідеалам, змушені були емігрувати або творити у підпіллі, формуючи «літературу вигнання» (Exilliteratur), що стала голосом протесту й духовним притулком для мільйонів. Їхні тексти зберігали пам'ять про жертв і нагадували про альтернативний – вільний і морально відповідальний – шлях розвитку культури. Водночас ті, хто пішов на компроміс із режимом, використовували свої таланти для пропаганди нацистської ідеології, тим самим сприяючи поширенню ідей ненависті й нетерпимості. У культурній колаборації митці ставали частиною машини репресій. Таким чином, мистецтво в Третьому Райху стало не лише сферою культурної діяльності, а полем боротьби між примусом і свободою, де вирішувалася доля не тільки митця, а й морального обличчя нації. Замість багатоголосся та інтелектуальної свободи утверджувався так званий «арійський канон», який штучно відсікав увесь культурний пласт, пов'язаний із єврейською, марксистською чи «декадентською» традицією.

Нацистська влада ще з квітня 1933 року розпочала публікувати в газетах індекси-списки заборонених книг німецьких і зарубіжних авторів. Уже 26 березня 1933 року у виданні «Berliner Nachtausgabe» з'явився перший перелік книг, «вартих спалення»; згодом його замінили більш систематизовані списки, які стали основою для акції «Проти німецьконемічного духу» (Lewy, 2016: 21–24). Ця ініціатива була частиною ширшої кампанії з очищення німецької культури від будь-яких ідеологій та впливів, які могли суперечити нацистському світогляду. Вона була спрямована на встановлення повного контролю над інтелектуальним життям країни. Сам факт створення таких індексів свідчить про прагнення нацистів вибудувати систему тотального нагляду над духовною сферою, прирівняти книжку до «небезпечної зброї» (Sauder, 1983: 69–72). У політичній риториці ці списки подавалися не як заборона, а як «очищення» національної культури від «отруйних» впливів, що нібито загрожували моральному здоров'ю німецької нації. Таким чином, цензура набувала вигляду превентивної й виховної практики, що маскувала її справжню репресивну сутність (Weidermann, 2008: 17–20). Підставою для проведення «акції проти ненімецького духу» стали «чорні списки», які склав берлінський бібліотекар і націонал-соціаліст Вольфґанґ Геррманн (1904–1945). Він укладав ці переліки ще на початку 1933 року, використовуючи їх як інструмент реорганізації фондів міських і публічних бібліотек Берліна (Schliebs, 1983: 442–444). Ці списки були не стільки технічним документом для бібліотекарів, скільки політичним маніфестом: вони закріплювали поділ культури на «свою» й «чужу». Саме з цього моменту розпочався процес перетворення бібліотек із центрів знання на інструменти ідеологічного контролю (Verfemt…, 2010: 55–60).

Індексованими як «ненімецькі» виявилися всі твори з-під пера майстрів слова єврейського або німецько-єврейського походження. Такими ж визнано тексти марксистських і пацифістських авторів. Особливо жорстко переслідувалися твори, що містили ідеї класової боротьби, соціальної рівності та міжнародного миру – тобто ключові складові соціалістичного, комуністичного та гуманістичного світогляду, які прямо суперечили агресивній та націоналістичній політиці нацистів (Lewy, 2016: 35–40). Симптоматично, що під удар потрапили не лише «ліворадикальні» чи «антидержавні» тексти, але й будь-які прояви інтелектуального плюралізму: модерністська поезія, філософські трактати, антивоєнна проза. Це свідчило про прагнення не стільки боротися з окремими політичними ідеями, скільки викорінити сам принцип вільної думки й автономії культури (Weidermann, 2008: 19–23). Крім цього, були укладені спеціальні інструкції для шкіл, вищих навчальних закладів та різних відомств стосовно «очищення» культурного простору від «шкідливої й небажаної літератури» з «чорного списку» (Aigner, 1971: 21; Schliebs, 1983: 442–443). Регламентація цього про-

цесу набирала рис бюрократичної педантичності: створювалися детальні каталоги, проводилися перевірки, навчальні заклади мусили звітувати про вилучені примірники (Sauder, 1983: 69–102). У такий спосіб цензура ставала складовою частиною освітньої політики, формуючи покоління студентів і школярів у просторі, свідомо обмеженому від різноманіття світових інтелектуальних традицій. У результаті бібліотеки були позбавлені величезної кількості цінних видань, а навчальні заклади втратили доступ до різноманітних джерел знань. Втрата доступу до цих знань не лише обмежувала розвиток гуманітарних дисциплін, але й створювала довготривалий вакуум у науковому дискурсі Німеччини (Verfemt…, 2010: 112–118).

Знищення літератури мало не лише культурні, але й глибокі соціальні наслідки. Воно символізувало наступ на свободу думки та вираження, намагалося викорінити будь-яку можливість критичного мислення й самостійного судження (Lewy, 2016: 41–46). Книжкові індекси нацистів виконували функцію «символічного кордону», який відділяв дозволене від забороненого. Людина, що читала або зберігала «небажану» книгу, могла бути легко маркована як потенційний ворог режиму, що посилювало репресивний характер системи (Sauder, 1983: 95–99). Відтак літературна цензура трансформувалася у форму соціального контролю, яка сприяла конструюванню атмосфери страху. Цей акт був складовою ширшої стратегії нацистів, спрямованої на створення єдиного націоналістичного наративу та підпорядкування всіх сфер суспільства ідеологічним цілям партії (Verfemt…, 2010: 121–125). Подібні акції спричинили значні зміни у свідомості населення, формуючи атмосферу страху та недовіри. Люди боялися висловлювати свої думки, читати заборонені книги чи навіть обговорювати заборонені теми, побоюючись репресій з боку режиму (Weidermann, 2008: 25–28).

Політика книжкових заборон стала фундаментальним інструментом формування «колективної амнезії» в суспільстві. Вона позбавляла людей можливості апелювати до альтернативних інтелектуальних традицій, критично осмислювати історію чи пропонувати нові моделі майбутнього (Schliebs, 1983: 444). Саме тому сучасна культурологія розглядає нацистські індекси забороненої літератури не лише як інструмент цензури, а й як складову тоталітарного проекту створення «нової людини», відданої державі та її міфологізованим ідеалам. У результаті інтелектуальне й культурне життя Німеччини зазнало глибокої травми, а наслідки цієї травми відчутні й сьогодні – у вигляді непоправних втрат європейської культурної спадщини (Lewy, 2016: 212–216).

Досвід еміграції формував своєрідний тип митця, змушеного балансувати між різними культурами й мовами. Для багатьох німецькомовних письменників ця ситуація спричинила феномен «подвійної свідомості»: необхідність залишатися вірним власним культурним витокам і водночас інтегруватися у нове середовище. Не випадково Штефан Цвайґ писав про свій стан вигнанця як чужинця, який втрачає органічний зв'язок із батьківщиною й при цьому не бачить можливості цілковитої інтеграції (Zweig, 2002: 440). Саме з цієї суперечності народжувалася естетика вигнання – із загостреним почуттям історичної відповідальності та критичною дистанцією щодо тоталітарної дійсності (Lützeler, 2013: 21–25). Відтак, визначальним чинником, який спровокував еміграційні рухи, був тоталітарний характер панівних у XX столітті ідеологій комунізму, фашизму й націонал-соціалізму. Ці ідеології не тільки знищували інакомислячих, але й створювали атмосферу страху, в якій будь-яка форма протесту чи незгоди могла призвести до смертельної небезпеки. Література вигнання в цьому контексті постає не стільки як побічний продукт політичних процесів, а як самостійний культурний простір, в якому митці виборювали право на власний голос. Втрата читацької аудиторії на батьківщині компенсувалася формуванням нових комунікативних спільнот у країнах притулку. Таким чином, письменницька творчість у вигнанні перетворювалася на засіб індивідуального самозбереження, а також культурної репрезентації цілого народу у світі.

Втікаючи від репресій, багато інтелектуалів, науковців, митців та письменників знаходили прихисток у демократичних країнах, де могли продовжувати свою діяльність у відносній свободі. Водночас їхня література часто набувала ознак документальності, свідчення, адже пам'ять про зруйновані міста, втрачений дім і загиблих співвітчизників вимагала фіксації. Еміграційна творчість тим самим перетворювалася на альтернативний історичний архів, в якому зберігалися голоси тих, кого намагалися знищити або змусити мовчати. У цьому зв'язку слід увиразнити: сучасну німецькомовну літературу неможливо розглядати без урахування наслідків втручання політики та ідеології в світ мистецтва, а ширше – історичних подій, що визначили напрямок розвитку німецькомовного письменства на невизначений час.

Після Другої світової війни німецькомовні письменники звернулися до тематики провини, відповідальності та рефлексії над трагедіями

минулого. На відміну від воєнної доби, коли еміграційна література передусім фіксувала досвід вигнання, у повоєнний час центральною стала проблема колективної відповідальності німецького народу за злочини нацизму. Література вигнання часто набувала рис історичної документації. У романі «Сьомий хрест» («Das siebte Kreuz», 1942) Анни Зеґерс чітко проступає, як літературна текстура поєднує культурно-історичний процес із символами влади, де є переможці й переможені, і таким чином конструює альтернативний архів пам'яті (Öztürk 2018: 239–242). Письменники прагнули дати моральну оцінку подіям, відновити довіру до слова як носія правди та етичного авторитету. Такі автори, як Гайнріх Бьолль, Ґюнтер Ґрасс, Інґеборґ Бахманн, через свої твори прагнули осмислити минуле, висвітлюючи жахи війни та тоталітаризму, показуючи водночас, що література може стати простором діалогу між минулим і сучасним, між винними й нащадками жертв. Колективна пам'ять у цьому сенсі постала не як тягар, а як необхідна умова морального відродження суспільства.

Своє покликання письменники, які не змирились з реаліями тоталітарної дійсності, вбачали в художньому зображенні драматичних сторінок історії свого народу задля уникнення популяризації людиноненависницьких ідеологій. Вони використовували свою творчість як інструмент для відновлення справедливості, порушення табуйованих тем і збереження пам'яті про жертви режимів. Література ставала формою спротиву, простором для критики та переосмислення минулого. Це дозволило зберегти культурну спадщину, що сприяло вихованню нового покоління в дусі демократичних цінностей та поваги до прав людини. Таким чином, феномен німецької еміграційної літератури можна розглядати не лише як історико-культурне явище, але й як своєрідний морально-естетичний експеримент, в якому слово набувало функції свідчення, протесту й водночас надії на оновлення гуманістичних основ європейської цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adenauer K. Erinnerungen 1952–1967. München: Lübbe, 1956. 556 S.
2. Aigner D. Die Indizierung «schädlichen und unerwünschten Schrifttums» im Dritten Reich. Frankfurt am Main: Buchhändler-Vereinigung, 1971. 101 S.
3. Baird Jay W. To Die for Germany: Heroes in the Nazi Pantheon. Bloomington: Indiana University Press, 1990. 329 S.
4. Broszat M. Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1981. 474 S.
5. Die Tagebücher von Joseph Goebbels; hrsg. von Elke Fröhlich. München: K. G. Saur, 2001. Bd. 1. 428 S.
6. Dove R. Introduction. *Dove Richard. Journey of No Return: Five German-speaking Literary Exiles in Britain, 1933–1945*. London: Libris, 2000. P. 1–12.
7. Fritzsche P. Life and Death in the Third Reich: The "Weimarer Leiche" in a New Cultural Epoch. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008. 369 p.
8. Höfele A. No Hamlets : German Shakespeare from Nietzsche to Carl Schmitt. Oxford : Oxford University Press, 2016. 329 p.
9. Hohendahl P. U. Benn, Wirkung wider Willen: Dokumente zur Wirkungsgeschichte Benns. Frankfurt (am Main): Athenäum-Verlag, 1971. 512 S.
10. Krohn C.-D. Exilforschung. Version: 1.0. *Docupedia-Zeitgeschichte, 20.12.2012.* URL: https://docupedia.de/zg//zg/Exilforschung
11. Laqueur W. Weimar: A Cultural History 1918–1933. New York: G. P. Putnam's Sons, 1974. 308 p.
12. Lewy G. Harmful and Undesirable: Book Censorship in Nazi Germany. New York: Oxford University Press, 2016. 268 p.
13. Lützeler P. M. Migration und Exil in Geschichte, Mythos und Literatur. *Handbuch der deutschsprachigen Exilliteratur: von Heinrich Heine bis Herta Müller*; hrsg. von Bannasch Bettina, Rochus Gerhild. Berlin; Boston, Mass.: De Gruyter, 2013. S. 3–26.
14. Nürnberger Ch. Mutige Menschen – Widerstand im Dritten Reich. Stuttgart: Gabriel Verlag, 2009. 298 S.
15. Öztürk B. Über die Historisierung in Anna Seghers' Das siebte Kreuz. *Humanitas – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 2018. Nr. 6. S. 239–255.
16. Sauder G. Vorbereitung der „Aktion wider den undeutschen Geist". *Die Bücherverbrennung*; hrsg. von Gerhard Sauder. München: Hanser, 1983, S. 69–102.
17. Schliebs S. Verboten, verbrannt, verfolgt… Wolfgang Hermann und seine ‚Schwarze Liste. Schöne Literatur' vom Mai 1933 – Der Fall des Volksbibliothekars Dr. Wolfgang Hermann. *„Das war ein Vorspiel nur…" – Bücherverbrennung Deutschland 1933: Voraussetzungen und Folgen. Katalog zur gleichnamigen Ausstellung der Akademie der Künste (Berlin) 1983*; hrsg. von Hermann Haarmann, Walter Huder, Klaus Siebenhaar. Berlin/Wien: Medusa Verlagsgesellschaft, 1983. S. 442–444.
18. Snyder T. Black Earth: The Holocaust as History and Warning. New York: Tim Duggan Books, 2015. 462 p.
19. Verfemt und verboten. Vorgeschichte und Folgen der Bücherverbrennungen; hrsg. von Julius H. Schoeps, Werner Tress. Berlin: Hentrich & Hentrich Verlag, 2010. 272 S.

20. Weidermann V. Das Buch der verbrannten Bücher. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2008. 253 S.
21. Zweig St. Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers. Düsseldorf; Zürich: Artemis und Winkler, 2002. 526 S.

REFERENCES

1. Adenauer, K. (1956). Erinnerungen 1952–1967 [Memoirs]. München: Lübbe. 556 S. [in German]
2. Aigner, D. (1971). Die Indizierung «schädlichen und unerwünschten Schrifttums» im Dritten Reich [The Indexing of „Harmful and Undesirable Writings“ in the Third Reich]. Frankfurt am Main: Buchhändler-Vereinigung. 101 S. [in German]
3. Baird, J. W. (1990). To Die for Germany: Heroes in the Nazi Pantheon. Bloomington: Indiana University Press. 329 p.
4. Broszat, M. (1981). Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung [The Hitler State: The Foundation and Development of Its Internal Structure]. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 474 S. [in German]
5. Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Bd. 1 (2001). [The Diaries of Joseph Goebbels. Vol. 1]; ed. by E. Fröhlich. München: K. G. Saur. 428 S. [in German]
6. Dove, R. (2000). Introduction. R. Dove. Journey of No Return: Five German-speaking Literary Exiles in Britain, 1933–1945. London: Libris. Pp. 1–12.
7. Fritzsche, P. (2008). Life and Death in the Third Reich: The “Weimarer Leiche” in a New Cultural Epoch. Cambridge, MA: Harvard University Press. 369 p.
8. Höfele, A. (2016). No Hamlets: German Shakespeare from Nietzsche to Carl Schmitt. Oxford: Oxford University Press. 329 p. [in English]
9. Hohendahl, P. U. (1971). Benn, Wirkung wider Willen: Dokumente zur Wirkungsgeschichte Benns [Benn, Effect Against His Will: Documents on Benn’s Reception]. Frankfurt am Main: Athenäum-Verlag. 512 S. [in German]
10. Krohn, C.-D. (2012). Exilforschung. Version: 1.0. *Docupedia-Zeitgeschichte*, 20.12.2012. URL: https://docupedia.de/zg//zg/Exilforschung [in German]
11. Laqueur, W. (1974). Weimar: A Cultural History 1918–1933. New York: G. P. Putnam’s Sons. 308 p.
12. Lewy, G. (2016). Harmful and Undesirable: Book Censorship in Nazi Germany. New York: Oxford University Press. 268 p.
13. Lützeler, P. M. (2013). Migration und Exil in Geschichte, Mythos und Literatur [Migration and Exile in History, Myth, and Literature]. Bannasch & G. Rochus (Eds.), Handbuch der deutschsprachigen Exilliteratur: von Heinrich Heine bis Herta Müller. Berlin; Boston, Mass.: De Gruyter. S. 3–26. [in German]
14. Nürnberger, Ch. (2009). Mutige Menschen – Widerstand im Dritten Reich [Brave People – Resistance in the Third Reich]. Stuttgart: Gabriel Verlag. 298 S. [in German]
15. Öztürk, B. (2018). Über die Historisierung in Anna Seghers’ Das siebte Kreuz [On the Historicization in Anna Seghers’ The Seventh Cross]. Humanitas – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (6), S. 239–255. [in German]
16. Sauder, G. (1983). Vorbereitung der „Aktion wider den undeutschen Geist“ [Preparation of the „Action Against the Un-German Spirit“]. G. Sauder (Ed.), Die Bücherverbrennung. München: Hanser. S. 69–102. [in German]
17. Schliebs, S. (1983). Verboten, verbrannt, verfolgt… Wolfgang Hermann und seine ‚Schwarze Liste. Schöne Literatur‘ vom Mai 1933 – Der Fall des Volksbibliothekars Dr. Wolfgang Hermann [Forbidden, Burned, Persecuted… Wolfgang Hermann and His „Blacklist. Fine Literature“ of May 1933 – The Case of the People’s Librarian Dr. Wolfgang Hermann]. H. Haarmann, W. Huder, & K. Siebenhaar (Eds.), „Das war ein Vorspiel nur…“ – Bücherverbrennung Deutschland 1933: Voraussetzungen und Folgen. Katalog zur gleichnamigen Ausstellung der Akademie der Künste (Berlin) 1983. Berlin/Wien: Medusa Verlagsgesellschaft. S. 442–444. [in German]
18. Snyder, T. (2015). Black Earth: The Holocaust as History and Warning. New York: Tim Duggan Books. 462 p.
19. Schoeps, J. H., & Tress, W. (Eds.). (2010). Verfemt und verboten. Vorgeschichte und Folgen der Bücherverbrennungen [Outlawed and Forbidden: Background and Consequences of the Book Burnings]. Berlin: Hentrich & Hentrich Verlag. 272 S. [in German]
20. Weidermann, V. (2008). Das Buch der verbrannten Bücher [The Book of Burned Books]. Köln: Kiepenheuer & Witsch. 253 S. [in German]
21. Zweig, St. (2002). Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers [The World of Yesterday: Memoirs of an European]. Düsseldorf; Zürich: Artemis und Winkler. 526 S. [in German]

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 821.162.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-38

Наталія ЛІЩИНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8118-298X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
(Тернопіль, Україна) n.lishchynska@wunu.edu.ua

СЕМАНТИКА ПРОСТОРУ У РОМАНІ «ДОЛИНА ІССИ» ЧЕСЛАВА МІЛОША

У статті описано просторову модель роману «Долина Ісси» Чеслава Мілоша. Твір був об'єктом дослідження польських та окремих українських літературознавців, але поетика його простору залишилася поза дослідницькою увагою, що й визначає актуальність нашої розвідки. З'ясовано, що часопросторова парадигма роману охоплює кілька значеннєвих пластів. У її основі – параметри фізичного простору, під яким розуміємо місце дії художнього твору. Він складається із простору місця дії, топоси якого утворюють концентричні кільця, що поступово звужується; та простору особистого зростання персонажа, умовні кільця якого розширюються, символічно відтворюючи шлях духовної ініціації, пройденої персонажем. Обидва пласти простору сходяться у точці дому, утворюючи символічний пісочний годинник. На фізичну та геометричну основу просторової моделі роману накладаються символічний та міфологічний значеннєві пласти. Письменник оперує топосами дому (домінанти зі значенням «центр світу», «початок і кінець»), лісу (у значенні «священний простір») дороги, річки (як лімінального простору), які утворюють семантичне поле простору ініціації. Семантика простору «Долини Ісси» доповнена автобіографічними мотивами, алюзіями, ремінісценціями, мотивами-символами, які утворюють над моделлю фізичного простору складну надбудову підтексту, що дає підстави трактувати його як символічний образ країни Аркадії, простору Sacrum, раю втраченого дитинства, в якому людина віднаходить саму себе. Циклічність та інтерсуб'єктивність часу, життя за природним календарем та власним укладом, «відірваність» від світу є ознаками міфологізації простору. Історичний час (історичні екскурси, події в Литві на початку XX ст.) є тлом, на фоні якого відбувається символічна ініціація головного персонажа.

Ключові слова: *простір, семантика простору, просторові моделі, час, символ, мотив ініціації, проза Чеслава Мілоша.*

Nataliya LISHCHYNSKA,
orcid.org/0000-0002-8118-298X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Information and Sociocultural Activities
West Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine) n.lishchynska@wunu.edu.ua

THE SEMANTICS OF THE SPACE IN THE NOVEL "THE ISSA VALLEY" BY CZESŁAW MIŁOSZ

The article describes the spatial model of the novel "The Issa Valley" written by Czesław Miłosz. Polish and some Ukrainian scientists have studied the work. Still, the poetics of its space has remained outside the scope of research, which determines the relevance of our study. We found that the temporal-spatial paradigm of the novel includes several layers of meaning. At its core are the parameters of physical space, which we treat as the place of action. It consists of the space of the setting of action, whose topoi form concentric rings that gradually narrow, and the space of personal growth of the character, where rings expand, symbolically reproducing the path of spiritual initiation undergone by the protagonist. Both layers of space converge at the point of the house, forming an hourglass. Mythological and symbolic meanings overlay the geometric and physical basis of the spatial model in the novel. The writer uses the topoi of the house (dominant with the meaning of the world center, the beginning, and the end), the forest (in the sense of sacred space), the road, and the river (as a liminal space), which form the semantic field of the space of initiation. The semantics of the space model in the novel "The Issa Valley" complement autobiographical motifs, allusions, reminiscences, and symbolic motifs, which form a complex superstructure of subtext above the physical model. That allows us to interpret one as a metaphorical image of the land of Arcadia, a sacred space, a paradise of lost childhood, where a person finds oneself. The cyclical nature and interpersonality of time, living according to the natural calendar and one's own way of life, in alienation from the world, are signs of the mythologization of space. The historical time (historical excursions, events in Lithuania at the beginning of the 20th century) serves as a backdrop for the symbolic initiation of the main character.

Key words: *space, semantics of space, space models, time, motif of initiation, prose written by Czesław Miłosz.*

Постановка проблеми. Простір художнього твору завжди багатозначний і багатофункціональний і «…складає об'єкт аналізу настільки, наскільки він у творі в и п и с а н и й (розрідження авторське – Н. Л.), покликаний до життя і функціональний, а не як тема довгих розважань автора, наратора чи персонажа» (Sławiński, 1978: 16). Це категорія, «яка не просто означає місце подій, а становить центр семантики твору й основу для інших його структур. Фабула, світ героїв конструкція часу, літературна комунікативна ситуація, ідеологія у творі дедалі частіше з'являються як похідні відносно фундаментальної категорії простору, як її аспекти – структурні чи набуті» (Sławiński, 1978: 10). Тому дослідник завжди постає перед вибором «мови інтерпретації», яка дала б можливість «прочитати» і зрозуміти «код» просторової моделі твору.

Предметом нашого дослідження є семантика простору роману «Долина Ісси» Чеслава Мілоша. Часопросторові параметри твору містять автобіографічні мотиви, архетипні символи та міфологеми, які утворюють широкий багатозначний підтекст. Така модель потребує цілісного аналізу й вимагає уважної інтерпретації усіх її значеннєвих пластів.

Аналіз досліджень. Історія сучасних досліджень роману «Долина Ісси» у Польщі та в Україні суттєво відрізняється. У фокусі уваги польських літературознавців – автобіографічні мотиви у романі (Е. Кісляк, М. Сєдлецький, І. Цєрняк-Нєлюб, А. Ф'ют), міфологізація та символізм простору у творі (М. Стаськевич, М. Карвовська), топос рідного дому (М. Бжустович), образність та образний потенціал в описах світу дитинства (Е. Хшановська-Ключевська). Українською мовою «Долина Ісси» вийшла у 2018 р. (переклад і передмова Н. Сидяченко) (Мілош, 2018). До того часу твір досліджувався у контексті еміграційної творчості Ч. Мілоша (Р. Радишевський), крізь призму ідіолекту поетичної творчості його автора (Н. Сидяченко) та екокритики (С. Яковенко).

Аналіз досліджень аналізованого роману показав, що в Україні він вивчався не часто, а семантика його простору не досліджувалася цілісно, що доводить актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження – проаналізувати спосіб творення і парадигму значень художнього простору роману «Долина Ісси». У дослідженні використано поетикальний аналіз, культурно-історичний і герменевтичний методи.

Виклад основного матеріалу. Простір художнього твору має три основних вияви – фізичний, символічний і математичний (Porębski, 1978: 24).

Фізичний простір – це весь емпірично доступний реципієнтові світ подій (Sławiński, 1978: 24), основне місце дії. Чеслав Мілош зображає його панорамно, з висоти пташиного лету, поступово звужуючи ракурс і концентруючи увагу читача на нових деталях, які потрапляють в об'єктив уявної камери: «Почати належить із опису країни Озер, у якій жив Томаш. Ця околиця Європи довго була вкрита льодовиком, тому в її краєвиді зустрічається суворість півночі. Земля тут переважно піщаниста й кам'яниста, придатна лише для вирощування картоплі, жита, вівса та льону. Цим пояснюється, що людина не винищила тут лісів, які трохи пом'якшують клімат і захищають від вітрів Балтійського моря. У лісах переважають сосни і ялини, є також берези, дуби й граби і зовсім немає буків, межа поширення яких пролягає набагато південніше» (Мілош, 1918: 15).

У панорамному описі фізичного простору роману «Долина Ісси» простежується виразна алюзія на Святе Письмо. Виходячи за межі фабулярного часу, автор створює враження, що Край Озер існував ще від створення світу. Черговість появи статичних мотивів, які утворюють художній простір роману, дуже символічна: читач стає свідком «творення художнього світу». Перше речення «Почати належить із опису країни Озер, де мешкав Томаш» у підтексті читаємо як біблійне «Нехай буде Світло!» У подальшому описі видно чітку межу між небом і землею, відділено сушу від води, над якою з'являються птахи – символи небесного світу. Далі автор наповнює свій земний світ голосами, барвами, рухом, і лише вкінці там з'являється людина з її віруваннями, звичаями, винаходами, способом життя: «Людина донедавна виробляла тут удома все, що було їй потрібно. Носили одяг із грубого полотна, яке жінки розкладали на траві і поливали водою, щоб побіліло на сонці. У пору казок і пісень (пізньої осені) пальці сукали з мотка вовни пряжу під тихе стукання педалі прядки. З тої пряжі господині ткали сукно на домашніх верстатах, ревно оберігаючи таємницю узорів…» (Мілош, 1918: 16).

Простір «Долини Ісси», який спочатку здається однорідним, ідилічним, «райською землею», насправді не є таким. У ньому живуть і темні сили – дияволи, яких особливо багато на берегах Ісси. Вони ховаються у темних місцях, чатують у листі й густих верболозах. Це прояви пекельного світу, простору зла. Таким чином вибудовується давня «вертикаль світу»: тріада Небо (*Sacrum*) – Земля (світ живих) – Підземний світ (*Profanum*, пекло).

Фізичний вимір художньої дійсності твору містить автобіографічні мотиви. Описи Ісси дуже

нагадують Нєвяжу, річку, на берегах якої минуло дитинство Чеслава Мілоша. Назва «Ісса» сподобалася письменникові, бо є у ній щось східне, далеке, загадкове. Маєток і двір Сурконтів – місце народження головного персонажа Томаша – є «словесною картиною» рідного дому Ч. Мілоша в Шетейнях, писаною з образу, який зберегла пам'ять письменника»[1]. Окремі деталі – кімната бабусі Дільбінової, її ліжко, скриня мають своїх «прототипів» у старому домі над Леманським озером, де писався роман (Див. Staśkiewicz, 1996: 102).

Однак це не означає, що автор створив точні копії реальної добре знайомої йому дійсності. На це звернула увагу Моніка Бжустович у своїй праці «Dom rodzinny w „Dolinie Issy": obecność і wartość» («Родинний дім у «Долині Ісси»: присутність і цінність»). Дослідниця застерігає: «Мілош надто сильно цінує у мистецтві той процес «дистиляції життєвого матеріалу» і класичну потребу емоційної дистанції. Тому Ісса не є літературною версією Нєвяжі [...] Автобіографічна подібність і відсилання були піддані правилам мистецької творчості» (Brzóstowicz, 1997: 19).

У моделі фізичного простору «Долини Ісси» простежуємо й інші автобіографічні мотиви. Чеслав Мілош у дитинстві та юності захоплювався ботанікою та орнітологією. Звідси у його творах стільки птахів та детальних описів рослин і тварин. Наукове зацікавлення автора відбилося у стилі опису: він використовує терміни (фауна, співіснування видів), латинські та польські назви птахів та рослин і демонструє добре знання місцевого рослинного і тваринного світу.

В описі фізичного простору знаходимо ще один інтертекстуальний пласт значень: «Долина Ісси» Ч. Мілоша має тісний зв'язок із поемою «Пан Тадеуш» Адама Міцкевича. Як зауважує Моніка Бжустович, «згадка про покровительство «Пана Тадеуша» над «Долиною Ісси» виражена, по-перше, в тематичному пласті тексту, в автобіографічному жесті повернення до краю дитинства й добре відомих літературних мотивах – місця (Литви) й двору землевласника із середніми статками, мотиву світу, що гине, з родинним домом у центрі, і молодим героєм, який входить у життя; по-друге, вказує на подібність принципів побудови твору (свідомо відсилаючи до Міцкевичевого зразка), таких як розлогий опис, що відповідає чуттєвому сприйняттю світу, і заразом символічна структура того ж опису; і, нарешті, виразна постать наратора. Як результат маємо: багатогранне відтворення специфіки місця (із зазначенням мовної своєрідності культурно-національного пограниччя), знання традицій, вірність пам'яті предків та історії своєї землі, стиль життя спортретованих персонажів, а також використання манери традиційної прози XIX ст. і звернення до творчого задуму «Пана Тадеуша» (Brzóstowicz, 1997: 17).

Дослідниця також звертає увагу на подібність описів родинного дому в «Пані Тадеуші» та «Долині Ісси»: «Білий дім такий низький, що, здається, дах, на штахетинах якого де-не-де мешкають мох і трава, придавлює його. Дикий виноград (від якого терпне язик) обплітає вікна і дві невеличкі колони на ґанку» (Мілош, 2018: 20).

У пейзажах «Долини Ісси» прихована уявна «полеміка» Чеслава Мілоша з Адамом Міцкевичем щодо правдивості зображення природи в художньому творі. Ч. Мілош завжди дуже уважно ставився до описів природи. Коли він знайшов у «Пані Тадеуші» неточності у пейзажах, зауважив, що А. Міцкевич зображає природу як звичайне тло для розгортання подій, чого, на думку автора «Долини Ісси» не слід робити. Про це він неодноразово згадував у багатьох інтерв'ю: «…Я мав до Міцкевича, …до його «Пана Тадеуша» претензії, що він щось перекручує, не зовсім точно змальовує нашу природу. Наприклад, у тому епізоді, де Войський грає і відлуння повторює, а букам – буки… Буки? Звідки у нас буки? Тут буків немає» (Miłosz – Dialog – Pogranicze, 2011: 30). У «Долині Ісси» Ч. Мілош «виправляє» помилку А. Міцкевича, наголошуючи: «…і зовсім немає буків, межа поширення яких пролягає набагато південніше» (Мілош, 2018: 15).

Описані вище статичні мотиви творять лише основну канву фізичного простору роману «Долина Ісси». Його структура значно складніша. Геометрична модель фізичного простору, створена польським письменником, має форму уявного пісочного годинника (символу часу, його скінченності і водночас циклічності), що складається із двох конусів: нижній напрямлений вершиною вгору, а верхній є його дзеркальним відображенням (напрямленим вершиною вниз) й утворює надбудову, що «виростає» з точки перетину вершин. Схематично це можна зобразити так:

В основі цього уявного годинника – широкий простір Країни Озер, який поступово звужується до опису долини Ісси, невеликого села Гінє, дому, де народився Томаш, й утворює нижній уявний конус, замикаючи парадигму зовнішнього простору дії твору.

[1] Садиба у Шетейнях, де народився Чеслав Мілош, була конфіскована радянською владою, а в 40-х рр., спалена. Сад довкола будинку вирубали. Вціліла тільки комора, де зараз знаходиться музей письменника. (Див. (Staśkiewicz, 1996: 102)).

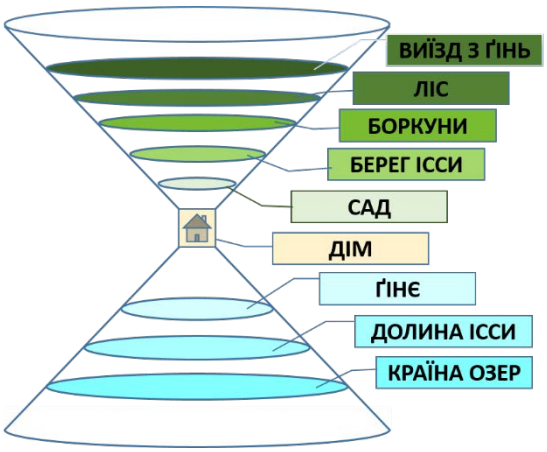

Рис. 1. Схематична геометрична модель фізичного простору роману «Долина Ісси»

Створено автором.

На рис. 1 видно, що другий конус «виростає» з точки «дім» і поступово розширюється в міру розширення пізнання персонажа: дім – сад – берег Ісси – Боркуни – ліс – виїзд за межі Гінь. Це модель простору особистого зростання який, виникаючи з точки (й моменту) приходу на світ, поступово розширюється паралельно з фізичним та духовним зростанням головного героя Томаша. Така просторова модель відтворює символічне постання людини із землі, про яке йде мова у біблійній Книзі Буття.

Простір роману «Долина Ісси» має не лише вертикальні координати, парадигму яких ми схематично зобразили у вигляді пісочного годинника, а й горизонтальні. Не можна не помітити, що парадигму зовнішнього простору дії, як і парадигму простору особистого зростання персонажа утворюють просторові концентричні кільця[2], які в моделі зовнішнього простору дії звужуються, а в моделі простору особистого зростання персонажа розширюються.

Наявність у просторовій організації твору своєрідного початку координат (у нашому випадку – дому, символу зв'язку поколінь і власного безпечного простору) та концентричність свідчить про накладання на описану модель міфологічного та символічного значеннєвих пластів, які роблять явним мотив ініціації у просторовій організації твору. Проаналізуємо ці пласти більш детально.

Ініціаційний ритуал звершувався у закритому просторі, якому надавалося особливого магічного значення. Його ознаками є ізольованість (доступ до нього мають тільки втаємничені (обрані) або ті, кого до них зараховують), священність (місце, де відбувається особливе дійство), магічність (місце випробувань, символічного вмирання й народження у новому статусі). Міфологічна свідомість давньої людини обирала для такого переродження або дім, до якого допускали тільки чоловіків, або священний ліс. Такий простір ставав «центром дійства». У нашій просторовій моделі це дім, розташований в особливому місці – у невеликому селі із символічною назвою Гінє (дослівно українською – «Гине», тобто світ, що зникає) у долині річки Ісси, яку автор називає винятковим місцем: вона є центром Країни Озер, де кращий ґрунт, багатші села, мелодійний багатоголосий спів і характерна відірваність (відрізаність) від світу, яка не заважає місцевим людям. Ця долина має специфічний уклад життя, власний світопорядок, у якому органічно сплелися християнське і поганське, міф і реальність, людське й надлюдське.

Час набуває міфологічних характеристик: його маркерами є природний ритм життя, церковні свята і циклічна зміна пір року: «Дві пори року притаманні цій країні так, ніби для неї були створені: весна й осінь – довга, найчастіше погідна, сповнена запахів мокрого льону, стукання терлиць, далеких відлунь» (Miłosz, 2018: 15–16). Такі характеристики схиляють до думки, що перед нами простір міфічної Аркадії, мешканці якої живуть у гармонії з величною природою у вічному колі змін пір року.

Час сприймається суб'єктивно та інтерсуб'єктивно. Наратор наче «губиться» у ньому: «Ведучи оповідь, не знаєш, який час обрати, теперішній чи минулий, бо те, що минуло, є ніби не зовсім минулим, поки воно триває в пам'яті поколінь – або лише одного хроніста (Miłosz, 2018: 18–19).

У наведеному коментарі наратора відчутний відбиток часу оповіді: він описує події минулого, які, подібно до М. Пруста, через пам'ять переносить у теперішнє. Читач «бачить» художній світ у реальному часі очима дорослого наратора, повертаючись у минуле.

Історичний час лише «нагадує про себе» у ретроспективних фрагментах про історію роду Томаша та життя бабусі Дільбінової, змінами у просторі (Шведські вали, які колись були оборонними), занепокоєнням, викликаним земельними реформами, що викликають відчуття кінця старої епохи панування двору, і новинами про

[2] На думку Александра Ф'юта, концентричний простір характерний для автобіографічних творів. Його «кільця» розширюються в міру фізичного зростання персонажа та збагачення його життєвого досвіду (Дет. див. Fiut, 1981: 107–119). У контексті роману «Долина Ісси» концентрична просторова організація символічно відтворює етапи ініціації головного героя Томаша.

війну, яка триває десь далеко за межами Країни Озер, але вже змінила звичні старі кордони між Литвою та Польщею. Носіями історичного часу є персонажі, які прибувають до садиби Сурконтів із міста, – бабуся Дільбінова, мама Томаша, його батько (через листи). У тексті він імпліцитний (виявляється у дрібних деталях), але водночас є і часом дії (саме через деталі, обтяжені значенням історичного часу читач може визначити час дії у творі – початок XX століття).

Не можемо оминути ще одне «просторове кільце» у «Долині Ісси» – село Ґінє, що вивищується над усією долиною: «Ґіні – це передовсім гора, заросла дубами. У тому, що на ній збудовано дерев'яний костел, вгадується замисел ворога давньої релігії, а можливо, просто бажання переходу до нової без потрясінь: на цьому місці справляли колись свої обряди жерці бога Перуна» (Мілош, 2018: 19).

У цьому пейзажі впізнаємо топос священного лісу, безпосередньо зв'язаний із мотивом ініціації. Ліс «Долини Ісси» постає як одухотворений простір: «Лісами тут можна подорожувати довго і не знудити очей, бо так само, як людські міста, спільноти дерев мають свої неповторні риси, вони об'єднуються в острови, смуги, архіпелаги…» (Мілош, 2018: 15). У контексті роману ліс сприймається і як лімінальна зона – простір, де продовжується ініціація Томаша поза домом. Саме у лісі й у чоловічому товаристві він вчиться полювати, пізнає природу, відчуває себе її часткою (зображає власний ліс без стежок і доріг, куди можуть потрапити лише вибрані люди), а також пізнає істину про скінченність земного життя.

Статичні мотиви (ліс, дуб, гора, сакральне місце), формують символічний пласт у часопросторовій організації роману. Дуб символізує вогонь, центр світу, вісь між земним і небесним, фізичну і моральну силу (Kopaliński, 2022: 58). У контексті роману він набуває значення «засобу комунікації між небом і землею (в уяві Томаша домовину з тілом бабусі обвивають коріння дуба і підносять вгору). Під дубом похована Магдалена – один із наймістичніших персонажів «Долини Ісси».

Дуб – не єдине дерево-символ у творі. Цікаво, що Чеслав Мілош символічно пов'язує долю знакових персонажів із деревами-символами. Томаш перед від'їздом з Ґінь посадив молодий каштан як пам'ять про себе у дорогому для нього місці й символ повороту до рідного дому. Із лісником Бальтазаром пов'язана сосна, яка символізує довговічність, витривалість, звитягу, вірність, але й самотність, смуток (Kopaliński, 2022: 398). У значенні символу захована двоїстість характеру цього персонажа. Бальтазар справді має багато позитивних рис, але одного дня він скоїв убивство, сам не розуміючи, як і чому він це зробив. Символічно, що злочин був скоєний під рівною високою сосною. У кінці тексту ми бачимо іншого Бальтазара: чоловіка, з розтерзаною душею, одержимого дияволом, але вже під іншою сосною: кривою, надламаною, як душа героя.

У символічному єднанні долі людини з деревом та приписуванні йому магічної сили прочитується зв'язок із давнім культом поклоніння деревам, поширеним не тільки у Литві, але й у багатьох країнах Європи.

Важливим символом у просторовій топіці роману Чеслава Мілоша є річка Ісса з темними водами та повільною течією. У країні Озер вірили, що в дуплах трухлявих верб і в хащах на її берегах живе нечиста сила. Річка символізує перешкоду, межу, а темна вода – невідомість, несвідоме. Цей символ також має прямий зв'язок з ініціаційними простором, бо несе в собі значення переходу (Дет. див. Kopaliński, 2022: 367–369). У романі «Долина Ісси» ріка є одним із місць втаємничення для Томаша.

Увагу дослідника привертають і чіткі опозиції у просторовій організації роману: світло – темрява, відкритість – обмеженість, власне – чуже, гора – долина, село – ліс. Вони визначають принципи групування персонажів: у «просторі людей» (села, будинки) потойбічні сили практично не з'являються. Вони мешкають у «темних місцях» – у трухлявих вербах, млинах, старих будах, хащах по берегах Ісси, у невеликому сосновому борі, де поховано старого пастуха, що подавився шматком сиру.

Світ «Долини Ісси» має горизонтальну і вертикальну організацію: першу складає простір неба і землі, другу – простір природи і людей. Горизонталь і вертикаль видимого (фізичного) простору проектуються на внутрішній світ людської душу, яка має світлу і темні сторони.

Висновки. Детально проаналізувавши просторову модель і часові параметри роману «Долина Ісси», робимо висновок про те, що автор вибудував складну багатозначну часопросторову парадигму. В її основі – параметри фізичного простору, під яким розуміємо місце дії художнього твору. Він відтворює давні уявлення про вертикальний порядок світу: Небо (простір *Sacrum*) – земний світ – підземний світ, пекло (простір *Profanum*) і складається із простору місця дії, топоси якого утворюють концентричні кільця, що поступово звужується; та простору особистого зростання персонажа, умовні кільця якого розширюються,

символічно відтворюючи шлях духовної ініціації, пройденої персонажем. Обидва пласти простору сходяться у точці дому, звідки починається, і де завершується земний шлях людини. Дім є центром світу, головного героя, точкою відліку його ініціації.

Семантика простору «Долини Ісси» доповнена автобіографічними мотивами, алюзіями, мотивами-символами, які утворюють над моделлю фізичного простору складну надбудову підтексту, що дає підстави трактувати його як символічний образ країни Аркадії, простору *Sacrum*, раю втраченого дитинства, в якому людина віднаходить саму себе.

У часопросторові координати роману «Долина Ісси» «вписаний» мотив ініціації, що виявляється на рівні зв'язку із семантичним полем *Sacrum* через наявність топосів, характерних для проведення обряду ініціації (лісу, священної гори, дому) та мотиву дороги: кожен етап ініціації пов'язаний із новим топосом, який утворює окреме концентричне кільце у просторі особистісного зростання персонажа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
2. Мілош Ч. Долина Ісси / пер. з пол. Н. Сидяченко. Київ. Юніверс, 2018. 232 с.
3. Радишевський Р. Еміграційна творчість Ч. Мілоша. *Полоністичні та порівняльні студії*. Київ : МП Леся, 2009. С. 392-409.
4. Яковенко С. Метафізична біоетика сенсу у творчості Чеслава Мілоша. *Київські полоністичні студії*. 2011. Т. 18. С. 288-294. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2011_18_49. (дата звернення: 18.08.2025)
5. Brzóstowicz M. Dom rodzinny w Dolinie Issy: obecność i wartość. *Pamiętnik Literacki*. 1997. Nr 2. S. 13-32.
6. Chrzanowska-Kluczewska E. Lost landscapes of childhood: An ecostylistic analysis of The Issa Valley. *Journal of World Languages*. 2022. Volume 8. Issue 3. S. 486-514. URL : https://www.degruyterbrill.com/journal/key/jwl/8/3/html?lang=en&srsltid=AfmBOoqbWBAbqghjGzdDv2z9r0SMRCV9dVFjX6gV4gLvj4EaqpWcczn-&utm_source=chatgpt.com DOI : 10.1515/jwl-2022-0031 (дата звернення: 18.08.2025)
7. Cierniak-Nielub I. Autobiograficzna mityzacja czasu i przestrzeni w «Dolinie Issy» Czesława Miłosza. *Świat tekstów. Rocznik Słupski*. Nr 17. 2019. S. 43-54. URL: https://swiattekstow.upsl.edu.pl/images/publikacja/17/cierniak.pdf (дата звернення: 21.08.2025)
8. Fiut A. «Dolina Issy» – przypowieść o wtajemniczeniu. *Znak*. 1981. Nr 4-5. s. 107-119.
9. Kopaliński W. Słownik symboli. Warszawa : Oficyna wydawnictwa «Rytm», 2022. 520 s.
10. Miłosz – Dialog – Pogranicze. Sejny: Fundacja «Pogranicze», 2011. 65 s.
11. Porębski M. O wielości przestrzeni. Przestrzeń i literatura. Studia pod red. M. Głowińskiego i A. Okopień-Sławińskiej : Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. S. 23-32.
12. Siedlecki M. Dolina Issy i Świat (Poema naiwne) Czesława Miłosza – punkty zwrotne w recepcji, meandry interpretacji. URL : https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/8494 (дата звернення: 15.08.2025)
13. Sławiński J. Przestrzeń w literaturze: elementarne rozróżnienia i wstępne oczywistości. Przestrzeń i literatura. Studia pod red. M. Głowińskiego i A. Okopień-Sławińskiej : Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1978. S. 9-22.
14. Staśkiewicz M. Przestrzeń kraju dzieciństwa w «Dolinie Issy» Czesława Miłosza. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczu. Studia Filologiczne. 1996. Z. 40. URL : https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4787/Przestrzen%20kraju%20dziecinstwa%20w%20Dolinie%20Issy%20Czeslawa%20Milosza.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.08.2025)
15. Sydiaczenko N. «Dolina Issy» Czesława Miosza – poetycka powieść o kształtowaniu ludzkiej tożsamości. *Київські полоністичні студії*. 2019. Том 35. С. 38-44. URL : https://kps.philology.knu.ua/article/view/1552/1255 DOI : https://doi.org/10.17721/psk.2019.35.38-44 (дата звернення: 10.08.2025)

REFERENCES

1. Zhaivoronok V. V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnoculture. Reference dictionary] Dovira. Kyiv. 703 s. [in Ukrainian]
2. Milosh Ch. (2018) Dolyna Issy. [The Issa Valley] / per. z pol. N. Sydiachenko. Yunivers. Kyiv. 232 s. [in Ukrainian]
3. Radyshevskyi R. (2009). Emihratsiina tvorchist Ch. Milosha. [The emigrant works written by Czesław Miłosz] Polonistychni ta porivnialni studii. MP Lesia. Kyiv. S. 392-409. [in Ukrainian]
4. Iakovenko S. (2011) Metafizychna bioetyka sensu u tvorchosti Cheslava Milosha. [Metaphysical bioethics of sense in the works written by Czesław Miłosz] Kyivski polonistychni studii. Vol. 18. S. 288-294. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/kps_2011_18_49 [in Ukrainian]
5. Brzóstowicz M. (1997) Dom rodzinny w Dolinie Issy: obecność i wartość. [The family home in «The Issa Valley»: presence and value] Pamiętnik Literacki. Nr 2. S. 13-32. [in Polish].
6. Chrzanowska-Kluczewska E. (2022). Lost landscapes of childhood: An ecostylistic analysis of The Issa Valley. Journal of World Languages. Volume 8. Issue 3. S. 486-514. URL : https://www.degruyterbrill.com/journal/key/jwl/8/3/html?lang=en&srsltid=AfmBOoqbWBAbqghjGzdDv2z9r0SMRCV9dVFjX6gV4gLvj4EaqpWcczn-&utm_source=chatgpt.com DOI: 10.1515/jwl-2022-0031

7. Cierniak-Nielub I. (2019). Autobiograficzna mityzacja czasu i przestrzeni w «Dolinie Issy» Czesława Miłosza. [The autobiographical mythologization of time and space in «The Issa Valley» written by Czesław Miłosz] Świat tekstów. Rocznik Słupski. Nr 17. S. 43-54. URL : https://swiattekstow.upsl.edu.pl/images/publikacja/17/cierniak.pdf [in Polish].

8. Fiut A. (1981) «Dolina Issy» – przypowieść o wtajemniczeniu. [«The Issa Valley» – a parable about initiation] Znak. Nr 4-5. s. 107-119. [in Polish].

9. Kopaliński W. (2022) Słownik symboli. [Dictionary of symbols] Oficyna wydawnictwa «Rytm». Warszawa. 520 s. [in Polish].

10. Miłosz – Dialog – Pogranicze (2011) [Miłosz – Dialogue – Borderland] Fundacja «Pogranicze». Sejny. 65 s. [in Polish].

11. Porębski M. (1978) O wielości przestrzeni. [About the multiplicity of space] Przestrzeń i literatura. Edited by M. Głowiński and A. Okopień-Sławińska. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. S. 23-32. [in Polish].

12. Siedlecki M. (2013) «Dolina Issy» i «Świat (Poema naiwne)» Czesława Miłosza – punkty zwrotne w recepcji, meandry interpretacji. [«The Issa Valley» and «The World (The Naive Poem)» by Czesław Miłosz – turning points in reception, the meanders of interpretation] URL : https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/8494 [in Polish].

13. Sławiński J. (1978) Przestrzeń w literaturze: elementarne rozróżnienia i wstępne oczywistości [Space in literature: basic distinctions and preliminary obviousness]. Przestrzeń i literatura. Edited by M. Głowiński and A. Okopień-Sławińska. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. S. 9-22. [in Polish].

14. Staśkiewicz M. (1996). Przestrzeń kraju dzieciństwa w «Dolinie Issy» Czesława Miłosza. [The space of a land of childhood in «The Issa Valley» written by Czesław Miłosz] Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczu. Studia Filologiczne. 1996. Z. 40. URL : https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4787/Przestrzen%20kraju%20dziecinstwa%20w%20Dolinie%20Issy%20Czeslawa%20Milosza.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Polish].

15. Sydiaczenko N. (2019) «Dolina Issy» Czesława Miosza – poetycka powieść o kształtowaniu ludzkiej tożsamości. [«The Issa Valley» by Czesław Miłosz – a poetic novel about the formation of human identity] Kyivski polonistychni studii. Vol. 35. S. 38-44. URL : https://kps.philology.knu.ua/article/view/1552/1255 DOI : https://doi.org/10.17721/psk.2019.35.38-44 [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 159.923.2-057.87:373.5.013.42(489)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-39

Олександра БОНДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9332-612X
доктор філософії з освітніх та педагогічних наук,
доцентка кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) fiot3bondarenko@gmail.com

ЗМІСТ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ БАЗИС ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ДАНІЇ

У статті висвітлено специфіку змісту та нормативно-правового базису дошкільної освіти в Данії. На основі аналізу праць з досліджуваної теми з'ясовано, що в данському науково-педагогічному дискурсі відсутній сам термін «дошкільна освіта» в українському розумінні. Організовані заняття з вивчення літер і цифр, навчання письма, слухання й переказу казки розпочинаються лише в «нульовому класі», за рік до безпосереднього вступу до школи. До цього, починаючи з трирічного віку, діти відвідують аналоги звичних для українців дитячих садків, які в Данії називають центрами денного догляду. У таких центрах освітній процес відбувається найчастіше в невимушеній атмосфері, що не справляє враження спеціально організованої освітньої діяльності. Окреслено, що данська система дошкільної освіти сформувалася відповідно до децентралізованої моделі, яка передбачає здатність кожної структури системи діяти самостійно. Зазначено, що данське законодавство в освітній сфері не передбачає суворих формулювань того, що має бути досягнуто за період відвідування дитиною дитячого садка. Шляхом аналізу данського законодавчого базису в сфері послуг денного догляду за дітьми, окреслено вимоги до розроблення кожним закладом дошкільної освіти та раннього розвитку освітньої програми, яка має описувати, як створено розвивальне освітнє середовище в тому чи іншому закладі. Наголошено, що освітня програма є необхідною умовою для кожної дошкільної установи та передбачає реалізацію шести основних цілей, зміст яких виражається у таких шести темах та їх міждисциплінарних зв'язках: різнобічний особистісний розвиток дитини; соціальний розвиток дитини; мова та комунікація; тіло, почуття та рух; природа, природні явища та наука; культура, естетика та громада. Данське законодавство у галузі дошкільної освіти та раннього розвитку фокусується на демократичності, необхідності догляду та турботи, на формуванні у дітей базових компетентностей.

Ключові слова: *дошкільна освіта в Данії, ранній розвиток, догляд за дітьми, турбота, різнобічний розвиток дитини, нормативно-правовий базис, освітня програма.*

Oleksandra BONDARENKO,
orcid.org/0000-0001-9332-612X
Doctor of Philosophy in Educational and Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of English forHumanities No. 3
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) fiot3bondarenko@gmail.com

CONTENT AND REGULATORY FRAMEWORK OF PRESCHOOL EDUCATION IN DENMARK

The article highlights the specifics of the content and regulatory framework of preschool education in Denmark. Based on the analysis of works on the issue under study, it has been found that the term "preschool education" in the Ukrainian sense is absent in the Danish academic and pedagogical discourse. Organized classes on learning letters and numbers, learning to write, listening and retelling fairy tales begin only in the "zero grade", a year before direct entry into primary school. Before that, starting from the age of three, children attend analogues of kindergartens familiar to Ukrainians, which in Denmark are called day care centers. In such centers, the educational process most often takes place in a relaxed atmosphere, which does not give the impression of specially organized educational activities. It is outlined that the Danish system of preschool education was formed according to a decentralized model, which assumes the ability of each structure of the system to act independently. It is noted that Danish legislation in the field of education does not provide for strict formulations of what should be achieved during the period of a child's attendance to kindergarten. By analyzing the Danish legislative framework in the field of day care services for children, the requirements for the development of an educational program by each institution of preschool education and early development, which should describe how a developmental educational environment is created in a particular institution, are outlined. It is emphasized that the

educational program is a necessary condition for each preschool institution and provides for the implementation of six main goals, the content of which is expressed in the following six topics and their interdisciplinary connections: the child's versatile personal development; the child's social development; language and communication; body, feelings and movement; nature, natural phenomena and science; culture, aesthetics and community. Danish legislation in the field of preschool education and early childhood focuses on democracy, the need for care and concern, and the formation of basic competencies in children.

Key words: *preschool education in Denmark, early development, childcare, care, versatile personal development of the child, regulatory framework, educational program.*

Постановка проблеми. Процес поглиблення європейської інтеграції, що триває, її функційне розширення в нові і більш глибокі сфери співпраці не обходить стороною і питання освіти, дошкільну галузь у тому числі. ЄС визнає, що освіта має життєво важливе значення для сталого розвитку сучасного суспільства.

Сьогодні Данія відома передовим станом своєї системи освіти, яка, своєю чергою, значною мірою сприяє високим стандартам соціального добробуту. Ця країна забезпечує широкі можливості для активного навчання та всебічного розвитку підростаючого покоління. «Водночас данська система освіти прагне бути демократичною, відкритою та гнучкою, забезпечуючи конкурентоспроможність у сучасному глобальному суспільстві» (Fedorenko, 2019: 20).

Порівняно з іншими скандинавськими країнами, Данія є лідером у сфері дошкільної освіти та раннього розвитку дітей, її коріння сягає 1800-х рр., а перша комплексна національна законодавча база щодо цієї освітньої галузі була прийнята в 1964 р. (Larsen, de la Porte, 2022). Фактично, данський заклад дошкільної освіти та раннього розвитку відомий на міжнародному рівні як флагман скандинавської моделі соціального забезпечення завдяки великому обсягу високоякісного догляду за наймолодшими дітьми, який є загальнодоступним та недорогим, з вбудованим акцентом на педагогіку, що покращує навчальні можливості дітей (Larsen, de la Porte, 2022: 66).

Аналіз досліджень. На особливу увагу заслуговують фундаментальні праці зарубіжних дослідників: М. Віллсен (M. Villsen), Дж. Ґонзалес (J. Gonzalez), Ф. Каєна (F. Caena), К. Камерон (C. Cameron), П. Мосс (P. Moss), М. Нюмана (M. Neuman), П. Оберхюмер (P. Oberhuemer), Дж. Остінеллі (G. Ostinelli), І. Щіррея (I. Schreyer) та ін., в яких представлено комплексні дослідження підготовки майбутніх фахівців дошкільної галузі в країнах Європи.

Різні аспекти дошкільної освіти в Данії висвітлено в працях українських науковців, з-поміж яких: І. Газіна, О. Дем'янюк, М. Довбиш, О. Єгорова, А. Пономаренко, Н. Ударцева, К. Юр'єва та ін. Зокрема, аналіз наукового доробку А. Пономаренко та К. Юр'євої (2024) засвідчує, що в данському науково-педагогічному дискурсі відсутній сам термін «дошкільна освіта» в українському розумінні. Організовані заняття з вивчення літер і цифр, навчання письма, слухання й переказу казки розпочинаються лише в «нульовому класі», за рік до безпосереднього вступу до школи. До цього, починаючи з трирічного віку, діти відвідують аналоги звичних для українців дитячих садків, які в Данії називають центрами денного догляду. У таких центрах освітній процес відбувається найчастіше в невимушеній атмосфері, що не справляє враження спеціально організованої освітньої діяльності (Пономаренко, Юр'єва, 2024).

Мета статті полягає у висвітленні особливостей змісту та нормативно-правового базису дошкільної освіти в Данії.

Виклад основного матеріалу. Орієнтири ЄС щодо розвитку дошкільної освіти та догляду за дітьми раннього віку проголошено у Рекомендаціях Ради ЄС від 22 травня 2019 р. «У документі наголошено, що участь у дошкільній освіті має численні переваги як для окремих індивідів, так і для суспільства в цілому: від покращення освітніх досягнень і результатів на ринку праці до зменшення кількості соціальних викликів і створення більш згуртованих та інклюзивних суспільств» (Локшина, 2024: 8). Якісна дошкільна освіта в ЄС визначається такими принципами, як-от:

– «високоякісні послуги мають вирішальне значення для розвитку та навчання дітей і, в довгостроковій перспективі, для підвищення їхніх результатів навчання;

– участь батьків як партнерів у наданні освітніх послуг є важливою – сім'я є найважливішим місцем для зростання та розвитку дітей, а батьки (та опікуни) несуть відповідальність за благополуччя, здоров'я та розвиток кожної дитини;

– послуги дошкільної освіти мають бути орієнтовані на дитину, активно її залучати до навчання» (Локшина, 2024: 8).

До 2011 р. у Данії не існувало міністерства, відповідального за справи дітей та сімей. Натомість ця відповідальність була розділена між декількома різними міністерствами, кожне з яких спеціалізувалося у певній галузі: Міністерство соціальних

справ відповідало за установи раннього дошкільного розвитку дітей, Міністерство освіти – за процес навчання, Міністерство юстиції – за правовий статус та становище дітей. Однак у 2011 р. Міністерство соціальних справ та Міністерство освіти були об'єднані у Міністерство у справах дитини та освіти (Ministry of Children and Education (https://eng.uvm.dk/)) (Broström, 2006).

У Данії сімейна політика завжди ґрунтувалася і ґрунтується на загальному принципі, що передбачає, що сім'я є основою у вихованні дитини, та благополуччя умов життя дитини є полем відповідальності батьків. Державні органи несуть лише загальну відповідальність щодо створення соціальної бази задля забезпечення максимально сприятливих умов сім'ям із дітьми. Основні питання щодо дітей та сімейної політики розробляються Міністерством соціальних справ, яке встановлює загальні рамки та умови. Одним із результатів соціального розвитку в останні двадцять років є те, що кількість жінок, зокрема матерів, які мають малолітніх дітей, на ринку праці сьогодні досягає у відсотковому співвідношенні майже того ж рівня, що й чоловіків (Socialministeriet, 2000).

Законодавство у Данії не передбачає суворих формулювань того, що має бути досягнуто за період відвідування дитиною дитячого садка. Це стосується педагогічних технологій та змісту дошкільної освіти, що дозволяє педагогам, батькам та дітям створювати свій власний простір у дитячому садку, а також підтримувати індивідуальний освітній стиль педагогів. Так, педагоги, батьки та, в ідеалі, і самі діти, працюючи разом, можуть створювати дитячий садок як розвиваючий центр, прокладаючи шлях для індивідуалізованої активності, що сприяє процесам навчання та розвитку. Слід зазначити, що в Данії фахівців дошкільної освіти в дитячих садках (дан. *daginstitution*), до яких відносять центри денного догляду (day care centers) та заклади дошкільної освіти (preschools), називають педагогами (pedagogues).

Кожна дитина в Данії має гарантоване законне право на місце в дитячому садку. Рівень відвідування дитячих садків у Данії є одним із найвищих у ЄС, хоча і не є обов'язковим. Усім дітям гарантовано доступ до закладу раннього розвитку та догляду за дітьми з шести місяців (26 тижнів). Майже всі діти в Данії відвідують дитячі садки повний робочий день (дані за 2021 р.) – 92,3% дітей віком 1–2 роки та 95,8% дітей віком 3–5 років (Villsen, 2024). Якщо муніципалітет не в змозі забезпечити гарантоване надання місця у дитячому садку, муніципалітет повинен або покрити витрати батьків на приватний дитячий догляд за їхньою дитиною, покрити витрати на установу дошкільної освіти та раннього розвитку в іншому муніципалітеті, або надати батькам субсидію, щоб вони могли піклуватися самі про свою дитину.

Данська система дошкільної освіти сформувалася відповідно до децентралізованої моделі, яка передбачає здатність кожної структури системи діяти самостійно. Уряд визначає загальні законодавчі принципи та рамки. Місцева влада керує роботою закладів дошкільної освіти та раннього розвитку (так званих центрів денного догляду за дітьми), несе відповідальність за їх діяльність; кожен місцевий орган влади затверджує керівні засади для функціонування конкретних установ дошкільної освіти та раннього розвитку в межах чинного законодавства. Батьківські комітети беруть участь у: а) формулюванні принципів, які мають керувати роботою закладів дошкільної освіти та раннього розвитку, а також центрів для догляду за дітьми; б) розподілі бюджетних коштів; в) призначенні персоналу на посади. Відповідно до сформульованих цілей педагоги визначають зміст щоденної активності дітей, педагогічні технології та методи роботи, а також матеріали, що використовуються в процесі навчання та розвитку дітей (Socialministeriet, 2000).

У данському Законі про послуги денного догляду (The Act on Day Care Facilities) зазначено, що:

– заклад дошкільної освіти та раннього розвитку повинен співпрацювати з батьками, щоб переконатися, що їхня робота сприяє розвитку соціальних і загальних навичок дитини. Зосередженість на розвитку дитини сприяє тому, щоб дитина мала щасливе та безпечне дитинство;

– заклади дошкільної освіти та раннього розвитку мають надавати досвід і заходи, які сприяють стимулюванню уяви, творчості, цифрової обізнаності та мовного розвитку дитини. Діяльність також повинна надавати дитині простір для гри та навчання, а також простір для фізичного розвитку, взаємодії та можливості досліджувати довкілля;

– заклади дошкільної освіти та раннього розвитку мають надати дитині можливість брати участь у прийнятті рішень і спільно нести відповідальність і таким чином сприяти розвитку самостійності та навичок співпраці дитини;

– заклади дошкільної освіти та раннього розвитку повинні створювати таке розвивальне освітнє середовище, яке також приділяє увагу маргіналізованим дітям для забезпечення їх благополуччя, навчання та розвитку (Retsinformation, 2007).

Відповідно до данського Закону про послуги денного догляду за дітьми, основною мовою у закладах дошкільної освіти та раннього роз-

витку є данська. Однак муніципалітети мають право дозволити англійську, німецьку та французьку використовувати як основні мови спілкування, якщо це не спричиняє проблем інтеграції (Eurydice, 2024).

У Законі про послуги денного догляду за дітьми зазначено, що всі данські заклади дошкільної освіти та раннього розвитку повинні розробити власну освітню програму, яка має описувати, як створено розвивальне освітнє середовище в тому чи іншому закладі (Servicestyrelsen, 2009). Освітня програма є необхідною умовою для кожної дошкільної установи та передбачає реалізацію шести основних цілей, зміст яких виражається у таких темах: 1) різнобічний особистісний розвиток дитини (versatile personal development of the child); 2) соціальний розвиток (social development); 3) мова та комунікація (language and communication); 4) тіло, почуття та рух (body, senses and movement); 5) природа, природні явища та наука (nature, outdoor and science); 6) культура, естетика та громада (culture, aesthetics and community) (Folketinget, 2004). Батьки і педагоги в кожному закладі повинні обговорювати ці теми та їх міждисциплінарні зв'язки, і один раз на рік вони мають розробляти свою освітню програму на основі конкретних потреб дітей та суспільних викликів.

Загалом згадані вище теми становлять зміст навчання дітей та їх гармонійного розвитку. По кожній темі педагогам не надаються методичні рекомендації; вони самі повинні інтерпретувати задані теми та створювати на їх основі розвивальне освітнє середовище. Можна критикувати цей підхід за надто велику частку свободи, відкритості, гнучкості, проте за такого підходу кожна установа дошкільної освіти та раннього розвитку в Данії наголошує на повазі до професіоналізму педагогів.

Вищезазначені шість тем слід розглядати у світлі загальних цілей, зазначених у Законі про послуги денного догляду за дітьми. Насамперед, необхідно звертати увагу на демократичну спрямованість та розгляд дитини як активного члена суспільства, що бере участь у реалізації демократичних принципів у суспільстві, сприяння розвитку культури та суспільства. Проте, інтерпретація загальних, заданих цим законом цілей, віддається на розсуд самих педагогів (Retsinformation, 2007). Зокрема це може стосуватися того, що визначає:

– фізичні, психологічні та естетичні умови для забезпечення комфортного простору;

– догляд та підтримку всебічного розвитку кожної дитини, почуття власної гідності та безпечного дитинства;

– участь, спільну відповідальність та розуміння основ демократії;

– незалежність дітей та їх здатність брати участь у суспільно значущій діяльності;

– перехід до навчання у школі та розвиток базових компетентностей, а також бажання навчатися.

На основі таких фундаментальних демократичних уявлень, які зазначено вище, діти зможуть отримати не лише турботу та догляд, а і знання одночасно.

Крім того, освітня програма має документувати навчання та розвиток дітей віком 0–6 років. Кожен заклад дошкільної освіти та раннього розвитку вирішує, як реалізувати свою освітню програму. Кожен другий рік освітня програма оцінюється, і оцінка має бути оприлюднена. Сучасні вимоги до укладання освітніх програм у закладах дошкільної освіти та раннього розвитку набули чинності 1 липня 2018 р.

Сьогодні данські переконані, що прийняття рамкової національної освітньої програми для закладів дошкільної освіти та раннього розвитку, що поєднує в собі як догляд, так і навчання, є основним шляхом мінімізації негативної соціальної спадщини у сфері дитячого розвитку та виховання. А також це одна з найважливіших політичних цілей та перспектив у країні, що досліджується (Broström, 2006).

Центральними поняттями у Законі про послуги денного догляду за дітьми є «догляд» та «турбота» (Servicestyrelsen, 2009). «Догляд» у Данії традиційно розглядається як відношення між педагогом і дитиною, що визначається перспективою розвитку дитини і тим фактом, що одна людина піклується про іншу і діє у напрямі, який служить освіті, розвитку та зміцненню добробуту іншої (Broström, 2006). У данському законодавстві «догляд» має два значення: це і опіка над дітьми, забезпечення їхньої безпеки в той час, коли їхні батьки працюють; та прийняття рішень, заснованих на професійному розумінні дитячих потреб, добробуту та розвитку. Роль педагога починається з розуміння потреб дитини та її перспектив, поєднаних із власним співпереживанням педагога та позитивним ставленням до дитини, – все це необхідно для створення середовища, що відповідає потребам дитини. Друге значення терміна «догляд» узгоджується переважно з трактуванням цього терміна педагогами раннього розвитку інших країнах, що вони розглядають освіту маленьких дітей як щось виходить поза простий опікунської турботи. Данські педагоги звертаються до опису того самого рівня професіоналізму, коли використовують термін «догляд», як і педагоги інших країн, коли вони говорять про тер-

мін «освіта». Освіта в датському дитячому садку визначаються як практика і теорія, що стосуються тих явищ, які пов'язані з навчанням, вихованням та доглядом, а також їх можливими наслідками та впливами (Broström, 2006).

У 1998 р. Закон про соціальну допомогу від 1976 р. був замінений Законом про соціальні послуги (Act on Social Services (Serviceloven) https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2024/67), до якого постійно вносяться поправки. Останні поправки до цього закону були внесені в 2024 р. Положення останнього та основні принципи, що реалізуються Міністерством соціальних справ стосовно дитячих установ, відповідно до згаданого закону, були сформульовані на основі принципів, викладених у Конвенції ООН про права дитини, а саме (Bertelsen, Rostgaard, 2013):

– дбати про дітей та підтримувати їх у придбанні та розвитку соціальних та загальних навичок з метою стимулювання всебічного розвитку та впевненості кожної дитини, сприяючи тим самим забезпеченню оптимального та безпечного дитинства;

– стимулювати та полегшувати дітям діяльність, яка сприяє розвитку уяви, творчості та мовних навичок. Забезпечити простір та можливість для гри та навчання, фізичних вправ, для спілкування та для дослідницької діяльності;

– підготувати дітей до співпраці, поділу відповідальності, тим самим допомагаючи розвитку їхньої незалежності та почуття відповідальності;

– заохочувати розуміння дітьми культурних цінностей та взаємодію їх із природою.

Законом про соціальні послуги введено терміни «пізнання» та «процес пізнання», замість прийнятого раніше «розвитку» в контексті цілей та результатів діяльності дитячих садків Данії (Servicestyrelsen, 2009). До цих нововведень діти «розвивались» у дитячому садку та «навчалися» в школі, але з прийняттям цього документа почалося принаймні на рівні риторики стирання цих кордонів. Серед іншого, згідно з цим Законом, педагоги в дитячих садках повинні сприяти організації таких заходів, які покликані стимулювати допитливість, уяву, творчість та розвиток мовних навичок дитини, а також покликані забезпечити дітям простір та можливості для гри та навчання, для фізичних вправ, для спілкування та для дослідження навколишнього світу. Таким чином, законодавці не вимагають організовувати процес навчання, який характеризувався б як традиційний урок, де, наприклад, педагог організує вивчення мови з використанням спеціальних матеріалів з метою підтримки та розвитку соціальних компетентностей дітей. Навпаки, наводяться аргументи за те, щоб процес навчання проходив через всі види діяльності протягом усього дня: діяльність дітей невід'ємно включає процес навчання.

Розглядаючи цінність турботи і догляду, важливо торкнутися такого поняття, як догляд, необхідний для дитячого благополуччя, навчання та розвитку. Догляд розглядається як автономна категорія, яка слугує для опису поліпшення якості життя дитини і оцінюється схвально з боку данських політиків, батьків і педагогів. Догляд – також засіб для розвитку надійної прихильності, що сприймається як основа для дитячого гармонійного емоційного розвитку дітей та для щасливого дитинства загалом. Крім розгляду догляду як основи незалежної категорії, його також тлумачать як засіб для навчання та розвитку. В цьому контексті поняття догляду можна інтерпретувати як умову навчання. Різні практичні методи повинні містити в собі елементи догляду та турботи, щоб сприяти навчанню дітей, а також становлять основу їх розвитку протягом усього життя. Нарешті, на практиці дбайливе ставлення до дітей, догляд за ними розглядаються як можливість для дитини отримати визнання та, відповідно, досвід соціальної інтеграції. Догляд та, відповідно, добробут дітей – одні з головних змінних у сфері включення дитини до соціуму.

Висновки. Данське законодавство у сфері дошкільної освіти та раннього розвитку фокусується на демократичності, необхідності догляду та турботи, на формуванні у дітей базових компетентностей. Демократичні цінності, такі як участь дітей у прийнятті рішень, спільна відповідальність та розуміння демократії, яскраво підкреслені у цих документах. Формулювання типу «діти повинні відчувати турботу і повагу» вказують на важливість понять «догляд» та «турбота». А шість тем, що лежать в основі укладання кожним закладом дошкільної освіти та раннього розвитку освітньої програми, слугує для практикуючих педагогів керівництвом з навчально-виховної роботи у сфері гармонійного розвитку дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Локшина О. Політика Європейського Союзу у галузі освіти і навчання: цілі, пріоритети, ініціативи. *Український Педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 5–17. DOI : https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-5-17

2. Пономаренко А., Юр'єва К. Дошкілля в Данії: стан і перспективи дослідження. *Методологія сучасних наукових досліджень : збірник наукових праць учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хар-

ків, 22–23 лют. 2024 р., Харківівський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди) / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків, 2024. С. 527–532.

3. Bertelsen T. M., Rostgaard T. Marketisation in eldercare in Denmark: free choice and the quest for quality and efficiency. *Marketisation in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences* / G. Meagher & M. Szebehely (Eds.). Stockholm University, 2013. P. 127–161.

4. Broström S. Care and Education: Towards a New Paradigm in Early Childhood Education. *Child Youth Care Forum.* 2006. № 35. P. 391–409. DOI : https://doi.org/10.1007/s10566-006-9024-9

5. Eurydice. Early childhood education and care in Denmark 2024. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/denmark/educational-guidelines

6. Fedorenko S. Pedagogical Phenomenon of the Danish Efterskole. *Studies in Comparative Education.* 2019. № 1 (37). P. 20–27. DOI : https://doi.org/10.31499/2306-5532.1.2019.155036

7. Folketinget. Lov om national læseplan. LOV nr 224 af 31/03/2004

8. Larsen T. P., de la Porte C. Early Childhood Education and Care in Denmark: A Social Investment Success. *Successful Public Policy in the Nordic Countries: Cases, Lessons, Challenges /* Caroline de la Porte, and others (Eds.). Oxford : Oxford Academic, 2022. P. 66–87. DOI : https://doi.org/10.1093/oso/9780192856296.003.0004

9. Retsinformation. Dagtilbudsloven. URL: https://www.retsinformation.dk/ Servicestyrelsen.

10. Servicestyrelsen. Serviceloven. URL: http://www.servicestyr elsen.dk/wm152102

11. Socialministeriet. Politik for tidlig børneuddannelse og børnepasning i Danmark. Kibenhavn: Socialministeriet, 2000. 23 s.

12. Villsen M. The Danish child care system. How universal child care in Denmark works. University of Manitoba, 2024. URL: https://rcwproject.ca/wp-content/uploads/2024/04/Merete-Villsen.pdf

REFERENCES

1. Lokshyna, O. (2024). Polityka Yevropeyskoho Soyuzu u haluzi osvity i navchannya: tsili, priorytety, initsiatyvy [European Union Policy in the Field of Education and Training: Goals, Priorities, Initiatives]. *Ukrainian Pedagogical Journal,* (4), 5–17. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-5-17 [in Ukrainian]

2. Ponomarenko, A., & Yuryeva, K. (2024). Doshkillya v Daniyi: stan i perspektyvy doslidzhennya [Preschools in Denmark: status and prospects of research]. *Methodology of modern scientific research: collection of scientific papers of participants of the Jubilee XX International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, February 22–23, 2024, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda),* 527–532. [in Ukrainian]

3. Bertelsen, T. M., & Rostgaard, T. (2013). Marketisation in eldercare in Denmark: free choice and the quest for quality and efficiency. In G. Meagher, & M. Szebehely (Eds.), *Marketisation in Nordic eldercare: a research report on legislation, oversight, extent and consequences* (pp. 127–161). Stockholm University.

4. Broström, S. (2006). Care and Education: Towards a New Paradigm in Early Childhood Education. *Child Youth Care Forum, 35,* 391–409. https://doi.org/10.1007/s10566-006-9024-9

5. Eurydice. (2024). *Early childhood education and care in Denmark*. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/denmark/educational-guidelines

6. Fedorenko, S. (2019). Pedagogical Phenomenon of the Danish Efterskole. *Studies in Comparative Education, 1*(37), 20–27. https://doi.org/10.31499/2306-5532.1.2019.155036

7. Folketinget. (2004). *Lov om national læseplan [Law on national curriculum].* LOV nr 224 af 31/03/2004 [in Danish]

8. Larsen, T. P. & de la Porte, C. (2022). Early Childhood Education and Care in Denmark: A Social Investment Success. In Caroline de la Porte, and others (Eds), *Successful Public Policy in the Nordic Countries: Cases, Lessons, Challenges* (pp. 66–87). Oxford: Oxford Academic. https://doi.org/10.1093/oso/9780192856296.003.0004

9. Retsinformation. (2007). *Dagtilbudsloven [Law on daycare].* https://www.retsinformation.dk/ Servicestyrelsen [in Danish]

10. Servicestyrelsen. (2009). *Serviceloven [Law on social service].* http://www.servicestyr elsen.dk/wm152102 [in Danish]

11. Socialministeriet. (2000). *Politik for tidlig børneuddannelse og børnepasning i Danmark* [*Early Childhood Education and Care Policy in Denmark]*. Kibenhavn: Socialministeriet. [in Danish]

12. Villsen, M. (2024). *The Danish child care system. How universal child care in Denmark works.* University of Manitoba. https://rcwproject.ca/wp-content/uploads/2024/04/Merete-Villsen.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 373.5:316.75:342.7
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-40

Ольга БУБЛИК,
orcid.org/0000-0003-2280-7385
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) bublik.st@gmail.com

"REFERENCE FRAMEWORK OF COMPETENCES FOR DEMOCRATIC CULTURE" ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглядається концептуальна та практична значущість «Reference Framework of Competences for Democratic Culture» (RFCDC), розробленої Радою Європи, як методологічної основи для впровадження шкільного курсу «Громадянська освіта» в Україні. В умовах триваючої російсько-української війни та загальної кризи демократії, виникає нагальна потреба у переосмисленні цілей громадянської освіти з акцентом на формування стійкості до дезінформації, громадянської відповідальності та демократичної культури. У центрі дослідження – аналіз структури RFCDC, яка охоплює 20 компетентностей, згрупованих у чотири категорії: цінності, ставлення, навички та знання. Обґрунтовано, що впровадження цієї рамки у шкільний курс дозволяє поєднати європейські стандарти з актуальними викликами українського суспільства. Розкрито переваги RFCDC: методологічна цілісність, адаптивність до локального контексту, акцент на практичні дії та критичне мислення. Особливу увагу приділено ролі RFCDC у період воєнного стану й післявоєнної відбудови як інструменту формування гуманітарної стійкості, міжкультурного діалогу, підтримки внутрішньо переміщених осіб та подолання травматичного досвіду. Зроблено висновок, що RFCDC має розглядатися як стратегічна методологічна модель для сучасної громадянської освіти, здатна сприяти побудові стійкого, інклюзивного й демократичного суспільства в Україні.

Внаслідок проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що у період повномасштабної війни значення RFCDC набуло нових акцентів – викладена у документі методика слугує джерелом педагогічної і ціннісної підтримки, сприяє інтеграції внутрішньо переміщених осіб, подоланню травматичного досвіду та відновленню довіри до демократичних інститутів. Навички критичного мислення, міжкультурної чутливості, емпатії та громадянської відповідальності, передбачені цією рамкою, є незамінними у процесі не лише воєнного, але й поствоєнного національного відновлення.

Ключові слова: *громадянська освіта, RFCDC, демократична культура, критичне мислення, компетентності, шкільна освіта, права людини, війна, дезінформація, громадянська відповідальність.*

Olha BUBLIK,
orcid.org/0000-0003-2280-7385
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science and International Relations
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"
(Poltava, Ukraine) bublik.st@gmail.com

"REFERENCE FRAMEWORK OF COMPETENCES FOR DEMOCRATIC CULTURE" AS A METHODOLOGICAL MODEL FOR THE IMPLEMENTATOIN OF CIVIC AND HISTORI EDUCATION IN THE CONTEMPORARI CONTEXT

The article analyzes the conceptual and practical significance of the Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC), developed by the Council of Europe, as a methodological foundation for the implementation of the school subject «Civic Education» in Ukraine. In the context of the ongoing Russian-Ukrainian war and the broader crisis of democracy, there is an urgent need to reconsider the objectives of civic education, focusing on developing resilience to disinformation, civic responsibility, and democratic culture. The study centers on the analysis of the RFCDC structure, which includes 20 competences grouped into four categories: values, attitudes, skills, and knowledge. The article substantiates that the implementation of this framework in school curricula allows for the integration of European educational standards with the current challenges facing Ukrainian society. The key advantages of RFCDC are outlined: methodological coherence, adaptability to the local context, emphasis on practical action, and critical thinking development. Particular attention is paid to the role of RFCDC during martial law and post-war recovery, highlighting its function in fostering humanitarian resilience, intercultural dialogue, support for internally displaced persons, and overcoming trauma. The conclusion emphasizes that

RFCDC should be viewed as a strategic methodological model for modern civic education, capable of supporting the development of a resilient, inclusive, and democratic society in Ukraine.

As a result of the conducted research, the author concludes that during the period of full-scale war, the significance of the RFCDC has taken on new dimensions. The methodology outlined in the framework serves as a source of pedagogical and value-based support, contributing to the integration of internally displaced persons, the healing of traumatic experiences, and the restoration of trust in democratic institutions. The skills promoted by the framework – critical thinking, intercultural sensitivity, empathy, and civic responsibility – are indispensable not only during wartime, but also in the broader process of post-war national recovery.

Key words: *civic education, RFCDC, democratic culture, critical thinking, competences, school education, human rights, war, disinformation, civic responsibility.*

Постановка проблеми. Виклики, пов'язані із сучасними глобальними політичними кризами, воєнними конфліктами, дезінформацією та кризою демократії, актуалізують питання переосмислення цілей та завдань шкільного курсу громадянської освіти. Особливо актуальною ця проблема стає для України, яка, з 2014 р. втягнута у військовий конфлікт із Росією, який з 2022 р. набув статус повномасштабного. При цьому одним з пріоритетних завдань шкільної освіти стає виховання зростаючого покоління у дусі щирої любові до своєї батьківщини, громадянської відповідальності, а також критичного мислення щодо постійно зростаючого ідеологічного впливу з боку Росії через традиційні ЗМІ, соціальні мережі, «YouTube».

У цьому контексті виникає потреба у впровадженні нових методологічних моделей, здатних не лише передати знання, а й сформувати демократичну культуру, цінності, ставлення та поведінку. Однією з таких моделей є «Reference Framework of Competences for Democratic Culture» (далі – RFCDC), розроблена Радою Європи у 2016–2018 рр. у межах освітньої програми «Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education» (EDC/HRE).. В Україні цей документ дедалі більше інтегрується в освітню політику, зокрема через шкільний курс «Громадянська освіта» для 10 класу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізуючи мету статті, ми спиралися низку нормативно-правових документів, як міжнародних, так і внутрішньо українських, у яких визначаються головні аспекти RFCDC. Базовий зміст програми викладений у документі «Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture» (Council of Europe, 2018). У свою чергу, її окремі аспекти стали основою для розробки «Типової освітньої програми з предмета «Громадянська освіта» для 10 класу», розробленою піж егідою МОН у 2018 р. (Типова освітня програма з предмета «Громадянська освіта» для 10 класу, 2018).

Серед наукових напрацювань з теми статті, нами були задіяні праці таких вітчизняних науковців, як Т. Кравченко (Кравченко, 2020), Т. Назаренко (Назаренко, 2024), І. Пінчук (Пінчук, 2020), Т. Потапчука (Potapchuk, 2022), а також зарубіжних вчених – М. Гревера (Grever, 2022), А. Ослера (Osler, 2010) та ін.

Процес впровадження європейської системи виховання громадянських цінностей досить широко розглянутий у працях українських науковців Л. Рябовол (Рябовол, 2024) та Т. Ремех (Рябовол, Ремех, 2024). У наукових працях цих авторів висвітлений процес оформлення змісту курсу Громадянської освіти, починаючи з другої половини XX ст.

Еволюція системи надання учням середньої школи громадянських компетентностей також представлений у статті «Теорія і практика громадянської освіти: світовий досвід», О. Дем'янчук (Дем'янчук, 2001).

Перспективи впровадження змісту європейської системи громадянської освіти у відповідну українську дисципліну розглядається у праці О. Локшиної (Локшина, 2022). Серед іншого, авторка розглядає змістовні компоненти курсу, які потрібно впроваджувати в умовах військових дій.

В цілому ж, проглядається певна необхідність розгляду значення RFCDC у процесі формування шкільного курсу Громадянської освіти на сучасному етапі.

Мета статті. Відповідно до вищевикладеного, вважаємо за потрібне більш детальне висвітлення питань пов'язаних із структурою, змістом та практичними результатами впровадження «RFCDC», що можна визначити як головну мету цієї наукової публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. RFCDC є нормативно-методологічним документом Ради Європи, що визначає концептуальну основу для формування та оцінювання громадянських і демократичних компетентностей. Документ базується на підході, який поєднує цінності, ставлення, навички та знання, необхідні для ефективної участі у демократичному суспільстві (Council of Europe, 2018: Vol. 1, 27).

RFCDC є результатом багаторічної роботи в рамках програми Education for Democratic

Citizenship and Human Rights Education (EDC/HRE), яка реалізується Радою Європи з 1997 р. Ця програма передбачала реалізацію наступних завдань:

1. сприяти формуванню демократичної культури;
2. впроваджувати та поширювати права людини в освітній процес;
3. сприяти активному залученню молоді у громадянське життя.

Безпосередньо розробка механізмів RFCDC було здійснено у період між 2016 і 2018 рр. групою міжнародних експертів на замовлення Департаменту демократичного громадянства та участі Ради Європи. У їх формування були залучені фахівці з педагогіки, захисту прав людини, міжкультурної освіти, психології, соціології та суміжних соціальних дисциплін (Council of Europe, 2018: Vol. 1, 27).

RFCDC визначає 20 базових компетентностей, згрупованих за чотирма базовими категоріями:

1. цінності (Values): повага до людської гідності, демократії, прав людини, культурного плюралізму;
2. ставлення (Attitudes): відкритість до інших, повага, відповідальність, громадянська мужність;
3. навички (Skills): критичне мислення, співпраця, аналітичне мислення, вирішення конфліктів;
4. знання і розуміння (Knowledge and critical understanding): політичні поняття, міжкультурні контексти, правове поле (Council of Europe, 2018: Vol. 1, 41).

Ця структура дозволяє використовувати рамку як інтегральний інструмент для побудови освітніх програм, навчальних курсів, оцінювання та підготовки педагогів у межах національних освітніх систем, у тому числі, і української.

Слід відзначити, що у 2018 р. в Україні було запроваджено курс «Громадянська освіта» для 10 класу, який став першим масштабним кроком до інтеграції європейських підходів до громадянської компетентності. Структура курсу та очікувані результати навчання значною мірою базуються на логіці RFCDC.

Зокрема, у програмі курсу реалізуються такі принципи:

1. компетентнісна орієнтація: навчання не зводиться до передання знань, а передбачає формування здатності діяти на основі цінностей;
2. орієнтація на права людини: вивчення базується на усвідомленні гідності, свобод і механізмів захисту прав людини;
3. інтеграція критичного мислення та дискусії: учнів навчають аналізувати суспільні процеси, формувати аргументовану позицію (Potapchuk, 2022: 46).

Навчально-методичні комплекси, рекомендовані МОН України, також враховують дескриптори компетентностей RFCDC для поточного оцінювання і самооцінювання учнів (Potapchuk, 2022: 46).

Серед переваг, які відзначаються українськими науковцями використання RFCDC для створення шкільного курсу Громадянської освіти, виділяються наступні:

1. методологічна цілісність: структура, що охоплює не лише знання, але й світогляд;
2. європейський вимір: відповідає стратегічному курсу України на інтеграцію з ЄС;
3. адаптивність: рамка дозволяє враховувати локальний контекст, соціальні виклики, нові ризики;
4. орієнтація на дію: учень розглядається як активний суб'єкт демократичного суспільства, здатний до відповідального вибору (Рябовол, Ремех, 2024: 191).

Слід відзначити, що у умовах повномасштабної російсько-української війни курс «Громадянська освіта», як і уся система громадянського та патріотичного виховання молоді, набуває особливої значущості. У зв'язку із цим, RFCDC стає інструментом:

1. посилення стійкості до пропаганди та дезінформації;
2. формування громадянської мужності, солідарності, емпатії до внутрішньо переміщених осіб та постраждалих;
3. осмислення демократичних цінностей у практиці повсякденного життя, зокрема в умовах воєнного стану.

Змістовний інструментарій RFCDC хоча і не був безпосередньо створений для умов війни, однак викладені цінності, підходи та компетентності виявилися надзвичайно важливими у умовах військового конфлікту в Україні.

Насамперед, RFCDC можна розглядати як ефективний інструмент протидії інформаційним та ідеологічним загрозам. Вона сприяє формуванню у учнів критичного мислення, аналітичного мислення, уміння розпізнавати дезінформацію є центральними елементами цієї методологічної системи.

У шкільній освіті ці компетентності допомагають учням формувати стійкість до пропаганди, що є критично важливим у воєнний час. Рекомендовані методики (дебати, аналіз джерел, рольові ігри) допомагають школярам протистояти маніпуляціям (Grever, Adriaansen, 2024: 56).

Варто наголосити, що Рамкова структура компетентностей для демократичної культури (RFCDC) акцентує на необхідності збереження фундаментальних демократичних цінностей – таких як повага до людської гідності, прав людини та принципу верховенства права – навіть у надзвичайних умовах, зокрема в ситуаціях збройного протистояння. Запропонована система компетентностей сприяє формуванню стійкості до проявів радикалізму, ворожої риторики, пропаганди та водночас формує усвідомлене ставлення до універсальності прав людини (Council of Europe, 2018: Vol. 1, 64).

Окрім того, RFCDC спрямована на розвиток міжособистісних, соціально-емоційних та міжкультурних навичок. Це набуває особливої значущості в умовах масових переміщень населення, інтеграції внутрішньо переміщених осіб та прийому біженців. У таких ситуаціях першочергового значення набувають емпатія, чуйність, відкритість до культурного розмаїття, уміння вести діалог і мирно розв'язувати конфлікти. Водночас важливою залишається роль шкільної спільноти та педагогів у підтримці дітей, які пережили психологічну травму (Council of Europe, 2018: Vol. 1, 65).

У період післявоєнної відбудови RFCDC дає методологічне підґрунтя для розвитку інклюзивної, демократичної шкільної культури, зміцнення міжрегіональної згуртованості, подолання травматичного досвіду через освіту.

Впровадження принципів RFCDC дозволило доповнити національну типову навчальну програму з Громадянської освіти для 10 класу наступними темами:

1. Національна ідентичність і єдність. Серед питань, які пропонуються учнями для вивчення та обговорення у межах цієї теми:

1) українська державність в умовах загроз;

2) історія боротьби України за незалежність;

3) символи, герої, культурна спадщина.

2. Права людини в умовах війни. Пропонується додавання наступних питань:

1) сутність міжнародного гуманітарного право;

2) нормативно-правові методи захисту цивільного населення в умовах війни;

3) права внутрішньо переміщених осіб.

3. Психоемоційна стійкість і безпека. Пропонується додавання таких питань:

1) методологія психоемоційної саморегуляції, подолання стресу;

2) способи ненасильницького вирішення конфліктів;

3) основи поведінки у кризових ситуаціях.

4. Медіаграмотність. Пропонується обговорення таких питань:

1) поняття та способи виявлення фейків;

2) поняття інформаційна безпека;

3) роль пропаганди у війні.

5. Громадянська участь у відбудові. Питання для обговорення:

1) соціальна відповідальність;

2) волонтерство;

3) роль молоді у повоєнній реконструкції.

Висновки. Застосування RFCDC як методологічної основи для впровадження курсу громадянської освіти на сучасному етапі засвідчує його вагому роль у зміцненні демократичної культури в Україні, особливо в умовах війни та суспільних трансформацій. Рамка компетентностей, запропонована у 2018 р. Радою Європи, дозволяє переосмислити традиційні підходи до громадянської освіти – від передачі знань до формування здатності діяти відповідально, критично й етично в умовах невизначеності, інформаційного тиску та соціальних потрясінь.

У процесі дослідження було доведено, що RFCDC не лише формує основу для побудови шкільних програм, а й має практичну значущість як засіб протидії викликам сучасної війни в Україні: пропаганді, дезінформації, мові ворожнечі та радикалізації. У цьому контексті шкільний курс «Громадянська освіта» виступає як ключовий інструмент реалізації демократичної освіти, здатної формувати стійке громадянське суспільство, орієнтоване на європейські цінності та права людини.

У період повномасштабної війни значення RFCDC набуло нових акцентів – викладена у документі методика слугує джерелом педагогічної і ціннісної підтримки, сприяє інтеграції внутрішньо переміщених осіб, подоланню травматичного досвіду та відновленню довіри до демократичних інститутів. Навички критичного мислення, міжкультурної чутливості, емпатії та громадянської відповідальності, передбачені цією рамкою, є незамінними у процесі не лише воєнного, але й поствоєнного національного відновлення.

Отже, RFCDC варто розглядати не просто як методологічну модель, а як стрижневий інструмент гуманітарної стійкості, що дозволяє формувати у школярів готовність діяти на основі демократичних принципів навіть в умовах кризи. Його адаптація в українській освіті, зокрема через курс «Громадянська освіта», має продовжуватися з урахуванням нових викликів, а також у тісному зв'язку з національними пріоритетами в галузі безпеки, інтеграції, європейської солідарності та прав людини. Саме ці аспекти розглядатимуться у наступних наукових публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'янчук О. П. Теорія і практика громадянської освіти: світовий досвід. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2001. Вип. 19. С. 64–69.
2. Євсюкова А. В. Проблематика періодизації громадянської освіти в контексті розвитку ідей демократії (друга половина XX ст. – 2018 р.). Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 3(39). С. 69–73.
3. Кравченко Т. Г., Пінчук І. П. Формування громадянської компетентності старшокласників: теорія і практика. Київ : Логос, 2020.
4. Локшина О. Стратегія європейського співробітництва у галузі освіти і навчання у 2021–2030 рр. як євроінтеграційний орієнтир для української освіти. Український педагогічний журнал. 2022. № 4. С. 5–17.
5. Назаренко Т. Г. Шкільна громадянська освіта як чинник утвердження української громадянської ідентичності учнів. Український педагогічний журнал. 2024. № 3. С. 189–198.
6. Перегуда Є., Корнієвський О., Гаврилюк Д. Громадянська освіта як фактор подолання абсентеїзму в Україні. Political Studies. 2023. № 1(3). С. 99–120.
7. Рябовол Л. Проблеми і тренди становлення шкільної громадянської освіти в Європейському Союзі. Проблеми сучасного підручника. 2024. Вип. 33. URL: https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/download/754/906?inline=1
8. Рябовол Л., Ремех Т. Громадянська освіта в профільній школі в Україні та зарубіжних країнах. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2024. Т. 6, № 1. С. 1–5.
9. Типова освітня програма з предмета «Громадянська освіта» для 10 класу. Київ: МОН України, 2018.
10. Топалова С., Чистіліна Т. Майбутнє громадянської освіти в Україні – перехід до актуальної європейської моделі. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». 2017. URL: http://surl.li/kvqmzq
11. Уханова Н. С. Проблеми протидії негативним інформаційним впливам та захисту інформаційної безпеки людини і суспільства : монографія. Київ–Одеса : Фенікс, 2022. 120 с.
12. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1–3. Strasbourg : Council of Europe, 2018.
13. Grever M., Adriaansen M. Critical media literacy as democratic competence: Insights from the RFCDC framework. Media Education Research Journal. 2022. Vol. 5, № 1. P. 44–60.
14. Osler A., Starkey H. Teachers and Human Rights Education. Stoke-on-Trent : Trentham Books, 2010.
15. Potapchuk T. V. Cultural-Identification Function of Civic Education. Civic Review. 2022. Vol. 12, № 2. P. 45–56.

REFERENCES

1. Demianchuk O. P. (2001) Teoriia i praktyka hromadianskoi osvity: svitovyi dosvid [Theory and practice of civic education: global experience]. Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky – Scientific Notes of NaUKMA. Political Science, 19, 64–69. [in Ukrainian].
2. Yevsiukova A. V. (2018) Problematyka periodyzatsii hromadianskoi osvity v konteksti rozvytku idei demokratii (druha polovyna XX st. – 2018 r.) [Issues of periodization of civic education in the context of democratic ideas development (second half of the 20th century – 2018)]. Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of NTUU "KPI". Political Science. Sociology. Law, 3(39), 69–73. [in Ukrainian].
3. Kravchenko T. H., Pinchuk I. P. (2020) Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti starshoklasnykiv: teoriia i praktyka [Formation of civic competence in high school students: theory and practice]. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].
4. Lokshyna O. (2022) Stratehiia yevropeiskoho spivrobitnytstva u haluzi osvity i navchannia u 2021–2030 rr. yak yevrointehratsiinyi oriientyr dlia ukrainskoi osvity [European cooperation strategy in education and training for 2021–2030 as a European integration guide for Ukrainian education]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, 4, 5–17. [in Ukrainian].
5. Nazarenko T. H. (2024) Shkilna hromadianska osvita yak chynnyk utverdzhennia ukrainskoi hromadianskoi identychnosti uchniv [School civic education as a factor in affirming students' Ukrainian civic identity]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, 3, 189–198. [in Ukrainian].
6. Perehuda Ye., Korniievskyi O., Havryliuk D. (2023) Hromadianska osvita yak faktor podolannia absenteizmu v Ukraini [Civic education as a factor in overcoming absenteeism in Ukraine]. Political Studies, 1(3), 99–120. [in Ukrainian].
7. Riabovol L. (2024) Problemy i trendy stanovlennia shkilnoi hromadianskoi osvity v Yevropeiskomu Soiuzi [Challenges and trends in the development of school civic education in the European Union]. Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the Modern Textbook, 33. URL: https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/download/754/906?inline=1 [in Ukrainian].
8. Riabovol L., Remeh T. (2024) Hromadianska osvita v profilnii shkoli v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Civic education in specialized secondary schools in Ukraine and abroad]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 6(1), 1–5. [in Ukrainian].
9. Typova osvitnia prohrama z predmetu «Hromadianska osvita» dlia 10 klasy [Typical educational program for the subject "Civic Education" for Grade 10] (2018). Kyiv: MON Ukrainy. [in Ukrainian].
10. Topalova S., Chystylyna T. (2017) Maibutnie hromadianskoi osvity v Ukraini – perekhid do aktualnoi yevropeiskoi modeli [The future of civic education in Ukraine – transition to a relevant European model]. Analitychnyi tsentr "Observatoriia demokratii" – Analytical Center "Observatory of Democracy". URL: http://surl.li/kvqmzq [in Ukrainian].
11. Ukhanova N. S. (2022) Problemy protydii nehatyvnym informatsiinym vplyvam ta zakhystu informatsiinoi bezpeky liudyny i suspilstva: monohrafiia [Problems of counteracting negative information influences and protecting the information security of individuals and society: monograph]. Kyiv–Odesa: Fenix. [in Ukrainian].
12. Council of Europe (2018) Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1–3. Strasbourg: Council of Europe.
13. Grever M., Adriaansen M. (2022) Critical media literacy as democratic competence: Insights from the RFCDC framework. Media Education Research Journal, 5(1), 44–60.
14. Osler A., Starkey H. (2010) Teachers and Human Rights Education. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
15. Potapchuk T. V. (2022) Cultural-Identification Function of Civic Education. Civic Review, 12(2), 45–56.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 377.016.011.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-41

Олена ГОРДІЄНКО,
orcid.org/0000-0003-3384-3656
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) YELENA_G@i.ua

РОБОТА НАД СКЛАДНИМ РЕЧЕННЯМ У ПРОЦЕСІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

На заняттях з української мови за професійним спрямуванням основна увага викладача зосереджена на завданні розвитку комунікативної компетентності студентів, зокрема, мовної і мовленнєвої як її складових. Сучасні інноваційні підходи зорієнтовані на формування практичних умінь і навичок у здобувачів освіти, зокрема, правописних. У статті проаналізовано проблему вдосконалення пунктуаційної компетентності студентів на практичних заняттях з української мови за професійним спрямуванням у процесі роботи над складними реченнями, запропоновано комплекс вправ, спрямованих на актуалізацію умінь у студентів розрізняти прості і складні речення, правильно використовувати розділові знаки в складних реченнях. Зазначається, що у процесі мовної освіти здобувачів вищої освіти більше уваги звертається на формування в них орфографічних умінь і навичок, водночас поза увагою викладача може залишатися формування пунктуаційної компетентності студентів. Вони не завжди можуть пояснити вибір розділових знаків та обґрунтувати їх застосування, навести доречне правило, пояснити структуру та визначити тип речення, а також елементи, що його ускладнюють, тим самим обґрунтувати постановку розділових знаків. Причиною цього є складність мовних явищ синтаксису та недостатня увага до цього аспекту роботи в школі та закладі вищої освіти. Водночас під час написання курсових та дипломних робіт, статей, творчих робіт здобувачі вищої освіти намагаються використовувати різноманітні за значенням речення, в тому числі і складні, але не завжди впевнені, які розділові знаки використовувати. Мета статті – розглянути основні питання роботи над складними реченнями як засобу формування пунктуаційної компетентності здобувачів вищої освіти у процесі проведення практичних занять з української мови за професійним спрямуванням, що є особливо актуальним для сучасної методики у контексті вдосконалення мовно-мовленнєвої компетентності бакалаврів. Детально описано вправи для спостереження за мовними явищами, аналізу синтаксичних одиниць, вдосконалення умінь і навичок у студентів щодо правильного використання складних речень. Коротко узагальнено отримані результати, рекомендовано впроваджувати в освітній процес на заняттях з української мови за професійним спрямуванням вправи аналітичні, конструктивні та творчі. Також визначено перспективи подальших досліджень в окресленій площині. Матеріали статті можуть бути використані для вдосконалення методик навчання української мови за професійним спрямуванням як складової підготовки майбутніх бакалаврів різних профілів.

Ключові слова: *українська мова за професійним спрямуванням, здобувачі вищої освіти, синтаксис, пунктуація, розділові знаки, складні речення, аналітичні, конструктивні та творчі вправи.*

Olena HORDIIENKO,
orcid.org/0000-0003-3384-3656
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Primary Education and Culture of Professional Speech
Zhytomyr Ivan Franco State University
(Zhytomyr, Ukraine) YELENA_G@i.ua

WORKING ON A COMPLEX SENTENCE IN THE PROCESS OF IMPROVING PUNCTUATION SKILLS OF STUDENTS IN UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES WITH PROFESSIONAL ORIENTATION

In Ukrainian language classes for professional purposes, the teacher's main attention is focused on the task of developing students' communicative competence, in particular, language and speech as its components. Modern innovative approaches are focused on the formation of practical skills and abilities in students, in particular, spelling. The article analyzes the problem of improving students' punctuation competence in practical classes in the Ukrainian language in a professional direction in the process of working on complex sentences, and proposes a set of exercises aimed at updating students' abilities to distinguish between simple and complex sentences and to correctly use punctuation marks

in complex sentences. It is noted that in the process of language education of higher education students, more attention is paid to the formation of their spelling skills, while the formation of students' punctuation competence may remain outside the teacher's attention. They cannot always explain the choice of punctuation marks and justify their use, provide the appropriate rule, explain the structure and determine the type of sentence, as well as the elements that complicate it, thereby justifying the use of punctuation marks. The reason for this is the complexity of linguistic phenomena of syntax and insufficient attention to this aspect of work in school and higher education institutions. At the same time, when writing term papers and diploma theses, articles, and creative works, higher education students try to use sentences of various meanings, including complex ones, but are not always sure which punctuation marks to use. The purpose of the article is to consider the main issues of working on complex sentences as a means of forming punctuation competence of higher education applicants in the process of conducting practical classes in the Ukrainian language in a professional direction, which is especially relevant for modern methodology in the context of improving the linguistic and speech competence of bachelors. Exercises for observing language phenomena, analyzing syntactic units, and improving students' skills in the correct use of complex sentences are described in detail. The results obtained are briefly summarized, and it is recommended to introduce analytical, constructive, and creative exercises into the educational process in Ukrainian language classes for professional purposes. Prospects for further research in the outlined area are also identified. The materials of the article can be used to improve the methods of teaching the Ukrainian language in a professional direction as a component of the training of future bachelors of various profiles.

Key words: *Ukrainian language for professional purposes, higher education students, syntax, punctuation, punctuation marks, complex sentences, analytical, constructive and creative exercises.*

Постановка проблеми. Одним із пріорітетних напрямів перебудови технологій навчання мови в сучасному закладі вищої освіти є оволодіння здобувачами різними видами мовленнєвої діяльності та формування професійної мовної компетенції. Адже мова є не лише предметом вивчення, а й інструментом пізнання, засобом інтелектуального розвитку. Аналіз науково-методичних розвідок засвідчив, що в теорії й практиці навчання української мови накопичено великий досвід, який становить надійне підґрунтя для роботи з формування українськомовної особистості майбутнього фахівця. Навчання української мови за професійним спрямуванням майбутніх фахівців здебільшого обмежується вдосконаленням їхніх орфографічних умінь і навичок, умінь складати ділові папери, редагувати тексти. Водночас мало уваги приділяється практичним питанням вдосконалення пунктуаційних умінь студентів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, зокрема, у складних реченнях.

Якщо орфографію слова можна перевірити в Інтернеті, задавши його в пошуку багатьох онлайн-словників, то розділовий знак таким швидким способом перевірити неможливо: для цього потрібно знайти і прочитати правило в підручнику чи «Українському правописі», проаналізувати схожі приклади, розуміти синтаксичну структуру тощо (Український правопис, 2019). Студенти відчувають складності під час конспектування, реферування науково-навчальних текстів, побудови власних письмових текстів для публічних виступів, під час написання курсових та дипломних робіт. Саме тому практичний аспект проблем формування українськомовної комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти, які здобувають кваліфікацію бакалавра, зокрема, вдосконалення пунктуаційних умінь у процесі роботи над складним реченням, потребує уваги, що й зумовило вибір теми статті.

Пілотажне дослідження рівня сформованості пунктуаційної компетентності здобувачів вищої освіти, що проводилось серед студентів 1 курсу Житомирського державного університету імені Івана Франка протягом 2024–2025 навчального року, показало, що лише 30% опитаних продемонстрували високий рівень сформованості пунктуаційної компетентності, 50% респондентів виявили середній рівень і 20% – низький рівень сформованості зазначених умінь. Здобувачі можуть відчувати складності у доборі розділових знаків та та поясненні їх застосування, визначенні типів речень, елементів, що його ускладнюють. Причиною цього є складність мовних явищ та недостатня увага до цього аспекту роботи в школі та закладі вищої освіти (Каліш, 1995: 82).

Аналіз досліджень. У вітчизняній професійній освіті склалася певна традиція комплексного підходу до підготовки майбутніх фахівців, яка спирається на гуманізацію освітнього процесу. До проблем формування комунікативної компетентності учнів і студентів на основі сучасних компетентнісного, текстоцентричного, комунікативно-діяльнісного, особистісно зорієнтованого, функційно-стилістичного підходів зверталися *мовознавці* Ф. Бацевич, Н. Бабич, Н. Загнітко та ін. (Бабич, 2003; Загнітко, 2004), лінгводидакти А. Алексюк, З. Бакум, О. Біляєв, Є. Голобородько, Т. Донченко, О. Заболотська, О. Кучерук, Л. Мамчур, В. Мельничайко, С. Омельчук, М. Пентилюк, І. Попович, Т. Симоненко та ін. (Біляєв, 2005; Попович, 2010). Проблему вивчення складного речення досліджували як теоретики, так і педагоги-практики: В. Сергієнко, С. Омельчук, К. Плиско (Сергієнко,

2003; Омельчук, 2012; Плиско, 1993). Синтаксис складного речення та методику його навчання в різних аспектах досліджували такі відомі науковці, як П. Дудик, А. Загнітко, Н. Іваницька, С. Караман, К. Шульжук та ін. (Шульжук, 2004). Окремі аспекти проблеми розвитку мовлення майбутніх фахівців розглядали лінгводидакти З. Бакум, О. Горошкіна, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Семеног, Л. Шиянюк та ін. (Шиянюк, 2011). Проблемам пунктуаційної компетентності здобувачів освіти приділяли увагу Н. Ковальчук, О. Межов, І. Савченко, Л. Сегін, В. Сидоренко, Л. Стоян (Ковальчук, 2014; Межов; Савченко, 2008; Сегін, 2018; Сидоренко, 2015; Стоян, 1998).

Таким чином, зазначена проблема та дотичні їй залишається в центрі уваги науковців та має важливе практичне значення. Адже майбутні бакалаври, які готують наукові проєкти, статті, курсові та бакалаврські роботи мають правильно використовувати складні речення у процесі вироблення власного стилю висловлювання (Меншиков, 2002: 40).

Мета статті – розглянути основні питання роботи над складними реченнями як засобу формування пунктуаційної компетентності здобувачів вищої освіти у процесі проведення практичних занять з української мови за професійним спрямуванням, що є особливо актуальним для сучасної методики у контексті вдосконалення мовно-мовленнєвої компетентності бакалаврів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення складного речення виступає відповідальним етапом формування пунктуаційних умінь у процесі вивчення рідної мови здобувачами освіти, що дає можливість узагальнити знання з усіх інших розділів мовознавства, повторити та поглибити їх. Також студенти отримують можливість удосконалити комунікативні навички, адже у складному реченні концентрується увесь комплекс мовних засобів, необхідних для оформлення думки.

Організувати вивчення нового на базі засвоєного – ось головна мета усієї роботи на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. Досягнення цієї мети ґрунтується на використання навичок, досвіду студентів для засвоєння нового. «Прив'язати до нового, вже твердо засвоєного, – вказував К. Ушинський, – все нове, що вивчається, це педагогічне правило, від якого головним чином залежить успіх навчання» (Ушинський, 1954: 391–392).

У здійсненні процесу злиття нового із вже засвоєним може бути використаний прийом порівняння. Адже порівняння – основа навчання: усе ми пізнаємо, відшукуючи риси спільності предметів або явищ та їх розбіжності.

Розгляду пунктуації в складному реченні можна присвятити частину заняття з української мови за професійним спрямуванням, коли студенти працюють над вдосконаленням пунктуаційних умінь та навичок. Першим етапом у роботі над складним реченням може виступити «понятійний етап», тобто етап актуалізації граматичного поняття. Все нове є закономірним продовженням попереднього, тому свідоме його сприйняття можливе лише за умови знання раніше вивченого матеріалу. Викладач, готуючи студентів до сприйняття нового, повинен визначити:

1) Що студентам відомо з цієї теми або у зв'язку з цією темою;

2) Що здобувачам слід згадати, що необхідно показати їм в новому аспекті;

3) Що нового порівняно з вивченим повинні засвоїти здобувачі;

4) Що у новому матеріалі є головним, суттєвим; що складним, а що легким;

5) Який матеріал буде відібрано для порівняння;

6) Шлях від аналізу до узагальнення результатів спостережень;

7) Формулювання висновків, до якого викладач підведе студентів;

8) Ступінь самостійності учнів у роботі над новим, проблемні запитання.

Студенти вже мають певний рівень знань про морфологію, орфографію, синтаксис. Для з'ясування та свідомої актуалізації знань про складне речення, його структуру, семантико-граматичні ознаки, сполучникове і безсполучникове, складносурядне і складнопідрядне речення, викладач пропонує студентам проаналізувати тексти, з яких виділяємо групи речень. Адже механічне, ізольоване засвоєння будь-якої мовної одиниці гальмує асоціативне мислення, не розвиває творчі здібності, текст у розвитку комунікативної компетентності здобувачів має важливе значення як засіб пізнання мовних явищ, умова інтелектуального зросту та розвитку мовленнєвих навичок (Бондарчук, 2001).

Отже, викладач пропонує порівняти дві групи речень та сказати, у чому, на їхню думку, різниця між цими уривками. Такий аналіз мовних явищ сприяє виробленню у студентів навичок системного аналізу та оволодіння нормами української літературної мови.

1. З країв південних на Полісся весна вже птахів посила, і гуси гелгають із висі, веслують помахом крила. (М. Клименко). 2. Примещення, де зберігали збіжжя, мало назву клітень або житні. Ці давньоруські терміни зустрічаємо в назвах

Клітня, Клітчин, Клітище, Житинці, які є сучасними топонімами.

1. З країв південних на Полісся весна вже птахів посила. Гуси гелгають із висі, веслують помахом крила. 2. Приміщення мали назву клітень або житні. Там зберігали збіжжя. Ці давньоруські терміни зустрічаємо в назвах Клітня, Клітчин, Клітище, Житинці. Вони є сучасними топонімами.

Здобувачі освіти роблять висновок, що різниця полягає в оформленні речень: у першому уривку складні речення, а у другому – прості. Складне речення, на відміну від простого, дає можливість показати, що всі події, змальовані автором, тісно взаємопов'язані, складають єдине ціле. Між окремим простими реченнями не спостерігається такого тісного зв'язку, як у складному. Зв'язок між частинами складного речення підкреслюється інтонацією, сполучниками (сполучними словами).

Далі підходимо до формулювання визначення: складним є речення, яке складається з двох або кількох простих речень (частин). Складне речення – єдине ціле у смисловому, граматичному та інтонаційному відношеннях.

Визначивши суттєві ознаки складного речення, викладач дає студентам наступне завдання: з'ясувати шляхом спостереження над текстом, яку роль відіграють сполучники.

1. Черешня біла зацвіла, і ясніше стало в світі. 2. Заснув на пахучому сіні, і волошки наснилися сині (Марія Павленко)

2. Коли черешня біла зацвіла, ясніше стало в світі. Як заснув на пахучому сіні, то волошки наснилися сині.

3. Черешня біла зацвіла – ясніше стало в світі. 2. Заснув на пахучому сіні – волошки наснилися сині (Марія Павленко)

Читання і аналіз першого складного речення підводить здобувачів до висновку: дві частини його вживаються як самостійні, вони однорідні, рівноправні, це складносурядне речення, між його частинами ставиться кома. Виразне читання другого складного речення показує, що перша його частина не є закінченою, тому потребує продовження. Робиться висновок, що це складнопідрядне речення, тому що його частини об'єднуються так, що одна частина залежить від іншої. На відміну від перших двох складних речень, третє утворюється без сполучників, отже, є безсполучниковим. У них маркерами синтаксичних значень виступають розділові знаки, тому зміна розділового знака зумовлює інший характер семантичних (логічних) відношень.

Таким чином, студенти актуалізують поняття про просте і складне речення, а серед складних – сполучникові і безсполучникові утворення, зі сурядним і підрядним зв'язком, головну і підрядну (залежну) частини. Без знання синтаксису тут не обійтися, а тому викладач повинен допомогти студентам актуалізувати набуті в шкільному курсі української мови синтаксичні компетентності, дібравши доцільний дидактичний матеріал – а саме тексти різних стилів із усіма видами простих і складних речень. Їх інтонування та синтаксично-пунктуаційний аналіз сприятимуть належному засвоєнню пунктуаційних норм. Знання синтаксису тісно пов'язане із закріпленням та зміцненням свідомої пунктуаційної грамотності, тому відповідно студенти вдосконалюють уміння та навички правильно розставляти розділові знаки (Бабич, 2003: 45). Щоб удосконалити пунктуаційні уміння та навички, необхідним є виконання значної кількості тренувальних вправ, які проводяться у системі, з дотриманням певних дидактичних вимог. Вправи поділяються на три групи: 1) аналітичні; 2) конструктивні; 3) творчі.

Призначення першого типу вправ – тренування здобувачів у самостійному впізнаванні мовного явища серед інших, умінні виявляти суттєві його ознаки. Наприклад, це може бути така вправа. Випишіть окремо прості і складні речення, підкресліть граматичні основи. Прочитайте, правильно інтонуючи, поясніть розділові знаки.

1. Тріщи не тріщи, а вже минули Водохрещі. 2. На Великдень перший раз кує зозуля. 3. Від весняного Миколи до літа двадцять приморозків. 4. З країв південних на Полісся весна вже птахів посила, і гуси гелготять із висі, веслують помахом крила (М. Клименко). 5. За Різдвом наступало друге свято, що його називали в народі днем святого Василя, або старий Новий рік. 6. О горе тим рукам, що звикли у неволі носить кайдани ржаві і важкі (Леся Українка). Вже червоніють помідори і ходить осінь по траві (М. Рильський).

Наступний етап – виконання вправ конструктивного характеру. Ці вправи пов'язані з різноманітними перетвореннями, перебудовами синтаксичних одиниць, зокрема, завдання на редагування текстів із синтаксичними й пунктуаційними помилками. Наприклад, така. З простих речень, користуючись довідкою, утворіть складні, що є поліськими народними прислів'ями.

1. У страху очі великі... 2. Очі їли б... 3. Ворог до мене з рогами... 4. Живе кіт і собака... 5. Близько видати... 6. Літа йдуть... 7. Кінь не боїться біжі...

Довідка. Руки роблять. Душа не приймає. Я до нього – з пирогами. У них житка (життя) не однака. Далеко дибати. Роки стоять. Хоче з'їжі.

Підсумковий етап у системі роботи над складними синтаксичними конструкціями – вживання студентами цих конструкцій у власному усному та писемному мовленні. Це завдання на створення власних висловлень соціокультурної та професійної тематики, зокрема доповідей, публічних виступів, есе, ділових паперів із правильною розстановкою і поясненням розділових знаків. Такі вправи називаються творчими, адже привчають здобувачів вільно користуватись мовним матеріалом, їх призначення – розвиток мовної культури студентів, активізація вивченого, розвиток стилістичних та пунктуаційних умінь. Наприклад, можна запропонувати студентам написати есе за поданим початком.

1. Не зберігся до наших днів будинок, у якому народився Іван Огієнко, не збереглася і Воскрнсенська церква, де батьки охрестили наймолодшого з чотирьох дітей, та збереглася людська пом'ять про нашого видатного земляка.

2. Ніде в світі нема стільки вишиваних рушників, як в Україні.

Отже, робота над складними синтаксичними конструкціями має за кінцеву мету спрямувати студентів на використання названих мовних одиниць у власному мовленні. Прийом спостереження та порівняння мовних одиниць допомагає зробити навчання ефективнішим, послідовним і систематичним.. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, потребують подальших досліджень проблема підготовки студентів до проведення пунктуаційного аналізу речень з метою вдосконалення пунктуаційних умінь. Подальші дослідження цієї тематики можуть охоплювати більш широкий спектр сучасних підходів до формування компетентностей здобувачів вищої освіти, здатних засобами мовної комунікації розв'язувати складні професійні завдання; визначення місця мовної та мовленнєвої компетентностей як результату професійної підготовки майбутніх фахівців. Успішне розв'язання означених питань дасть змогу вибудувати досконалішу систему вивчення основних питань синтаксису і пунктуації на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, що стане важливим кроком у забезпеченні якості вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : Навчально-метод. посібник. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
3. Бондарчук Л. І. Методику підказує текст. Тернопіль: Мальва, ОСО, 2001. 159 с.
4. Загнітко А. П., Вінтонів М. О., Домрачева І. Р. Український практичний синтаксис: Нав. посібник для самост. роботи. Донецьк: «ТОВВКФ БАО», 2004. 144 с.
5. Каліш В. А. Функціонально-комунікативний підхід до слова в мовній освіті вчителів початкових класів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1995. 251с.
6. Ковальчук Н. П. Пунктуаційна грамотність як складова формування мовної особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Психологія і педагогіка. Випуск 29. 2014. С. 41–43.
7. Межов О.Г. Формування пунктуаційних компетентностей здобувачів освіти засобами синтаксису. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19510/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (дата звернення: 04.08.2025)
8. Меншиков І. І., Попова І. С. Речення як предикативна, комунікативна і функціональна одиниця мовлення: Навч. посібник. Донецьк: РВВ ДНУ, 2002. 48 с.
9. Омельчук С. Формування мовленнєвих умінь при вивченні складного речення. *Українська мова та література в школі*. 2012. № 1. С.4–5.
10. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в школі. Посібник для вчителя. *Побудова системи уроків на тему «Складносурядне речення» (з новими формами навчання).* Київ. 1993. 135 с. С. 72–92.
11. Попович І. До проблеми підвищення орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів. *Українська мова і література в школі.* 2010. № 3. С. 13–18.
12. Савченко І. С. Пунктуація сучасної української мови. Черкаси : Брама, 2008. 152 с.
13. Сегін Л. В. Українська пунктуація: здобутки, проблеми, перспективи опису та кодифікації. *Українська мова*. 2018. № 3 (67). С. 80–91.
14. Сергієнко В. Двокрапка й тире в безсполучникових складних реченнях: 9 клас. *Дивослово*. 2003. № 12. С. 39–40.
15. Сидоренко В. Формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8–9 класів засобами технології кооперативного навчання. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 2. С. 7–14.
16. Стоян Л. М. Українська мова: посібник з орфографії та пунктуації. Київ : Наукова думка. 1998. 96 с.
17. Український правопис. Київ: *Національна академія наук України*, 2019. 391 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20seredny /05062019-onovl-pravo.pdf (дата звернення: 10.03.2022)
18. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. Т.1. Київ: Рад. Школа, 1954. С. 391–92.
19. Шиянюк Л. В. Українськомовна комунікативна компетентність як наукове поняття. *Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка:* зб. наук. праць. Серія «Педагогічні науки». За ред. д-ра пед. наук, проф. В. С. Курилова. Луганськ. Луганський нац. ун-т імені Т. Шевченка. 2011. № 15 (226). Ч.ІІІ. С. 157–162.
20. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2004. 408 с.

REFERENCES

1. Babych N. D. (2003) Praktychna stylistyka i kultura ukrainskoi movy [Practical stylistics and culture of the Ukrainian language]: Navch. posibnyk. Lviv: Svit. 432 p. [in Ukrainian]

2. Biliaiev O. M. (2005) Linhvodydaktyka ridnoi movy [Linguistic didactics of the native language]: Navchalno-metod. posibnyk. Kyiv: Heneza. 180 p. [in Ukrainian]

3. Bondarchuk L. I. (2001) Metodyku pidkazuie tekst [The methodology is suggested by the text]. Ternopil: Malva, OSO. 159 p. [in Ukrainian]

4. Zahnitko A. P., Vintoniv M. O., Domracheva I. R. (2004). Ukrainskyi praktychnyi syntaksys [Ukrainian practical syntax] Nav. posibnyk dlia samost. roboty. Donetsk: «TOVVKF BAO». 144 p. [in Ukrainian]

5. Kalish V. A. (1995) Funktsionalno-komunikatyvnyi pidkhid do slova v movnii osviti vchyteliv pochatkovykh klasiv [Functional-communicative approach to the word in language education of primary school teachers] Dys... kand. ped. nauk: 13.00.02. Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv. 251 p. [in Ukrainian]

6. Kovalchuk N. P. (2014) Punktuatsiina hramotnist yak skladova formuvannia movnoi osobystosti [Punctuation literacy as a component of the formation of a linguistic personality] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Psykholohiia i pedahohika. Vol. 29. Pp. 41–43 [in Ukrainian]

7. Mezhov O. H. Formuvannia punktuatsiinykh kompetentnostei zdobuvachiv osvity zasobamy syntaksysu [Formation of punctuation competencies of education seekers through syntax] URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19510/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (04.08.2025) [in Ukrainian]

8. Menshykov I. I., Popova I. S. (2002) Rechennia yak predykatyvna, komunikatyvna i funktsionalna odynytsia movlennia [Sentence as a predicative, communicative and functional unit of speech] Navch. posibnyk. Donetsk: RVV DNU. 48 p. [in Ukrainian]

9. Omelchuk S. (2012) Formuvannia movlennievykh umin pry vyvchenni skladnoho rechennia [Formation of speech skills when studying a complex sentence]. Ukrainska mova ta literatura v shkoli. No 1. Pp.4–5 [in Ukrainian].

10. Plysko K. M. (1993) Orhanizatsiia navchannia syntaksysu v shkoli. Posibnyk dlia vchytelia [Organizing syntax teaching at school. A guide for teachers] . Pobudova systemy urokiv na temu «Skladnosuriadne rechennia» (z novymy formamy navchannia). Kyiv. 135 p. Pp.72 – 92 [in Ukrainian].

11. Popovych I. (2010) Do problemy pidvyshchennia orfohrafichnoi ta punktuatsiinoi hramotnosti uchniv [To the problem of improving students' spelling and punctuation literacy] Ukrainska mova i literatura v shkoli. No 3. Pp. 13–18 [in Ukrainian].

12. Savchenko I. S. (2008) Punktuatsiia suchasnoi ukrainskoi movy [Punctuation of the modern Ukrainian language] Cherkasy: Brama. 152 p. [in Ukrainian]

13. Sehin L. V. (2018) Ukrainska punktuatsiia: zdobutky, problemy, perspektyvy opysu ta kodyfikatsii [Ukrainian punctuation: achievements, problems, prospects for description and codification] Ukrainska mova. No 3 (67). Pp. 80–91 [in Ukrainian]

14. Serhiienko V. (2003) Dvokrapka y tyre v bezspoluchnykovykh skladnykh rechenniakh: 9 klas [Colons and dashes in compound sentences without conjunctions: 9th grade] Dyvoslovo. No 12. Pp.39 – 40 [in Ukrainian]

15. Sydorenko V. (2015) Formuvannia syntaksychnoi y punktuatsiinoi kompetentnostei uchniv 8–9 klasiv zasobamy tekhnolohii kooperatyvnoho navchannia [Formation of syntactic and punctuation competencies of students in grades 8–9 using cooperative learning technology].Ukrainska mova i literatura v shkoli. No 2. Pp. 7–14 [in Ukrainian]

16. Stoian L. M. (1998) Ukrainska mova: posibnyk z orfohrafii ta punktuatsii [Ukrainian language: a guide to spelling and punctuation]. Kyiv: Naukova dumka. 96 p. [in Ukrainian]

17. Ukrainskyi pravopys [Ukrainian spelling] (2019) Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. 391 p. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20seredny /05062019-onovl-pravo.pdf (10.03.2022) [in Ukrainian]

18. Ushynskyi K. D. (1954) Tvory [Works]: V 6 t. T.1. Kyiv: Rad. Shkola. Pp. 391–392 [in Ukrainian]

19. Shyianiuk L. V. (2011) Ukrainskomovna komunikatyvna kompetentnist yak naukove poniattia [Ukrainian-language communicative competence as a scientific concept] Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka: zb. nauk. prats. Seriia «Pedahohichni nauky». Za red. d-ra ped. nauk, prof. V. S. Kurylova. Luhansk. Luhanskyi nats. un-t imeni T. Shevchenka. No 15 (226). Ch.III. Pp. 157–162. [in Ukrainian].

20. Shulzhuk K. F. (2004) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia». 408 p. [in Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 378.091.33+61:378.046.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-42

Наталія ДУБ,
orcid.org/0000-0001-6193-9407
кандидат наук з державного управління, доцент,
декан факультету № 2
Комунального закладу вищої освіти Львівської обласної ради
«Львівська медична академія імені Андрея Крупинського»
(Львів, Україна) oak_an@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ В МЕДИЧНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті узагальнено сучасні педагогічні підходи до організації навчання студентів з інвалідністю в медичних закладах вищої освіти. Інклюзивна освіта передбачає створення спеціально організованого освітнього середовища, яке забезпечує рівноправну участь студентів з особливими освітніми потребами та нормотипових студентів у навчальному процесі. З'ясовано, що в умовах медичних університетів застосовуються такі педагогічні підходи, як компетентнісний, особистісно-орієнтований, психолого-педагогічний супровід, а також адаптація навчальних програм до індивідуальних потреб здобувачів освіти. Встановлено, що ключовими стратегіями організації інклюзивного освітнього простору є створення безбар'єрного фізичного середовища, адаптація навчальних матеріалів і методик, впровадження індивідуальних освітніх маршрутів, забезпечення соціальної та комунікативної підтримки студентів з інвалідністю, а також формування компетентностей викладачів для ефективної роботи в інклюзивних групах. Узагальнено, що реалізація цих підходів потребує комплексного поєднання теоретичної підготовки, практичних навичок і координації всіх учасників освітнього процесу. З'ясовано, що ефективне впровадження інклюзії сприяє не лише професійному становленню студентів з інвалідністю, а й розвитку цілісного, гуманістично орієнтованого освітнього середовища у закладі вищої медичної освіти. Важливим підходом в організації навчання студентів з ООП в медичних освітніх закладах виступає адаптація до умов середовища вишу. Організаційна та методична діяльність в цьому напрямі зводиться до процесу побудови відносно стійких рівноважних відносин між собою, іншими людьми і світом в цілому у свідомості студентів з інвалідністю. Її основою є спеціально організований процес – психолого-педагогічний супровід особистості з ООП. Впровадження зазначених педагогічних підходів і стратегій сприяє формуванню адаптивності, самостійності та професійних компетентностей студентів з ООП, що забезпечує їх готовність до майбутньої професійної діяльності в умовах медичного середовища. Інтеграція студентів з особливими освітніми потребами у освітній процес вимагає системного підходу, поєднання теоретичних знань, практичних навичок і соціально-психологічної підтримки, що є передумовою ефективного функціонування інклюзивної системи у закладах вищої медичної освіти.

Ключові слова: *педагогічні підходи, студенти з особливими освітніми потребами, здобувачів, інклюзія, інклюзивна освіта, медичні освітні заклади, доступність, рівність, студенти з інвалідністю.*

Nataliya DUB,
orcid.org/0000-0001-6193-9407
Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Dean of the Faculty № 2
Andrei Krupynskyi Lviv Medical Academy
(Lviv, Ukraine) oak_an@ukr.net

PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE PREPARATION OF STUDENTS WITH DISABILITIES IN MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

The article summarizes modern pedagogical approaches to the organization of education of students with disabilities in medical institutions of higher education. Inclusive education involves the creation of a specially organized educational environment that ensures equal participation of students with special educational needs and normotypical students in the educational process. It was found that pedagogical approaches such as competence, person-oriented, psychological-pedagogical support, as well as adaptation of educational programs to the individual needs of education seekers are used in the conditions of medical universities. It has been established that the key strategies for organizing an inclusive educational space are the creation of a barrier-free physical environment, the adaptation of educational materials and methods, the implementation of individual educational routes, the provision of social and communicative support for students with disabilities, as well as the formation of teachers' competencies for effective work in inclusive groups.

It is summarized that the implementation of these approaches requires a comprehensive combination of theoretical training, practical skills and coordination of all participants in the educational process. It was found that the effective implementation of inclusion contributes not only to the professional development of students with disabilities, but also to the development of a holistic, humanistically oriented educational environment in the institution of higher medical education. Adaptation to the environmental conditions of higher education is an important approach in the organization of education of students with special educational needs in medical educational institutions. Organizational and methodical activity in this direction boils down to the process of building relatively stable balanced relations between oneself, other people and the world as a whole in the minds of students with disabilities. Its basis is a specially organized process of psychological and pedagogical support of an individual with special educational needs.

The implementation of the specified pedagogical approaches and strategies contributes to the formation of adaptability, independence and professional competences of students with special educational needs, which ensures their readiness for future professional activity in the conditions of the medical environment. The integration of students with special educational needs into the educational process requires a systematic approach, a combination of theoretical knowledge, practical skills and social and psychological support, which is a prerequisite for the effective functioning of an inclusive system in institutions of higher medical education.

Key words: *pedagogical approaches, students with special educational needs, applicants, inclusion, inclusive education, medical educational institutions, accessibility, equality, students with disabilities.*

Постановка проблеми. Впродовж останніх двох десятиліть в системі вищої медичної освіти інституалізується принцип доступності в розрізі забезпечення умов підготовки для студентів з інвалідністю. Право на освіту цієї категорії здобувачів реалізується в рамках організації спеціальних умов навчання. Для нашої країни така практика є новою, а отже потребує детального вивчення. Тоді як на сучасному етапі розвитку вищої медичної освіти дітей в світовій практиці існує прогресивний зарубіжний досвід, який в США, Канаді, та деяких європейських країнах має багату історію. Тобто національна система вищої медичної освіти робить перші кроки в напрямі досягнення сумісності з програмами підготовки студентів з особливими освітніми потребами в медичних освітніх закладах.

В загальному розумінні інклюзивна освіта (від англійського слова inclusion) дає можливість реалізувати освітні цілі не тільки для здобувачів з інвалідністю, а й для студентів, які якимось чином виділяються з більшості. Адже модель інклюзивної освіти базується на ідеології, яка виключає будь-яку дискримінацію особистості, забезпечує рівне ставлення до всіх студентів, але, поряд з тим, створює особливі умови для здобувачів з особливими освітніми потребами. Нині в науковій думці простежуються кілька тенденцій, які доцільно згрупувати в педагогічні підходи щодо організації навчання студентів-медиків у вищій школі.

Аналіз останніх публікацій відбиває важливість питання реалізації інклюзії в медичних закладах вищої освіти та організації педагогічного процесу для студентів з інвалідністю. Сучасні дослідники досліджують різні аспекти впровадження інклюзивного навчання та спеціальної підготовки викладачів до роботи з особами з особливими освітніми потребами (далі – ООП). В роботі А. Вихрущ, Н. Вихрущ, І. Драч та О. Христенко (2021: 75–82) систематизовано засади використання компетентнісного підходу до підготовки студентів медичних університетів до спілкування з дітьми з особливими потребами. Висвітлено роль педагогічної підготовки та організаційних форм роботи для формування відповідних компетентностей студентів.

Дослідження Н. Гонюкова (2020: 208) підкреслює педагогічні засади інклюзивної освіти у вищій школі, акцентуючи на теоретичних та практичних підходах до реалізації освітніх програм для осіб з ООП. Водночас Є. Горкуша (2010: 77–81) розкриває умови професійного становлення студентів з вадами зору, демонструючи важливість інклюзивного середовища для формування професійних компетенцій. Проблеми соціальної інклюзії в ЗВО висвітлені у роботі Г. Давиденко (2018: 123–128), яка визначає бар'єри та шляхи їх подолання, спираючись на європейський досвід. Актуальним є також питання психологічної та педагогічної підтримки студентів з особливими потребами (С. Маруняк, 2020: 22–28; С. Мартинюк, 2021: 90–94), організації інклюзивного освітнього середовища та забезпечення спеціальної підготовки викладачів (Т. Іванова, 2022: 45–49; Н. Калашник, 2021: 112–116).

Важливим є досвід організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти, що описаний у працях І. Турчина (2023: 50–61) та Н. Хромченкова (2023: 28–32), де акцент робиться на реалізацію відповідальності держави та навчального закладу перед студентами з ООП. Загалом, дослідження показують, що ефективна організація інклюзивного процесу потребує системного підходу, поєднання теоретичної підготовки, практичних навичок і педагогічного супроводу.

Узагальнюючи, можна констатувати, що педагогічні підходи до організації навчання студентів

з інвалідністю в медичних навчальних закладах охоплюють компетентнісний підхід, спеціалізовану педагогічну підготовку викладачів, створення безбар'єрного освітнього середовища та комплексну підтримку студентів. Незважаючи на законодавче закріплення принципів інклюзії, практична реалізація таких підходів у медичних закладах вищої освіти потребує подальшого вивчення, розробки методологічних та методико-практичних рекомендацій для ефективного навчання студентів з ООП і формування їхніх професійних компетентностей. Не нівелюючи існуючий прогрес у висвітленні організаційних та методичних аспектів інклюзії у вищій медичній освіті, питання інтеграції студентів з ООП потребує подальшого дослідження та розробки практичних методик її реалізації.

Мета статті полягає в систематизації відомостей про педагогічні підходи до організації навчання студентів з інвалідністю в медичних освітніх закладах.

Виклад основного матеріалу. Докорінну трансформацію підходів до організації вищої медичної освіти переживає сучасний світ – освітня система кожної держави все більше орієнтується на глобальну освітню політику, головним завданням якої є досягнення якісної освіти, її відповідність поточним і майбутнім потребам особистості, суспільства і держави. У зв'язку з цим, основою багатьох систем освіти в усьому світі є забезпечення вищих медичних освітніх закладів умовами для задоволення освітніх потреб усіх здобувачів, у тому числі тих, хто має особливі освітні потреби. Включення таких «спеціальних» студентів до системи загальної освіти є відносно новим підходом для системи вищої медичної освіти. Трансформація сучасних систем освіти в глобальному контексті та розвиток інклюзивних підходів до освіти базуються на масштабних змінах у розумінні прав людини, її гідності, ідентичності та унікальності.

На переконання А.Вихруща, Н. Вихрущ, І. Драч та О. Христенко інклюзивна освіта в медичних університетах базується на принципах не лише компетентнісного підходу, але й особистісно-орієнтованої педагогіки, яка орієнтується на студента з його потребами, здібностями та бажаннями. Такий підхід створює умови для справді здорової освітньої атмосфери, якасприяє повазі до відмінностей і проголошення гідності всіх без винятку людей як основної цінності (Вихрущ, Вихрущ, Драч & Христенко, 2021: 77).

Досвід Н. Гонюкової, котра висвітлила педагогічні засади інклюзивної освіти у вищій школі свідчить про те, що успішну інтеграцію студентів з ООП в освітнє середовище вишу забезпечують спеціально створені умови для найповнішого залучення згаданої групи здобувачів до освітнього процесу та їх інтеграції в суспільство (Гонюкова, 2020: 48). Але для того, щоб інклюзивна освіта була ефективною, важливі злагоджені зусилля всіх учасників освітнього процесу: керівництва закладів вищої освіти, професорсько-викладацького складу, вузьких спеціалістів, одногрупників студентів з ООП, волонтерів. Тільки спільна свідома участь усіх цих сторін забезпечить успіх та ефективність освітньої реформи, переходу до інклюзії в медичних освітніх закладах.

Звертаючись до дослідження практики організації інклюзивної освіти студентів з вадами зору, Є. Горкуша зазначає, що в інклюзивному освітньому просторі найвагомішим чинником реалізації потреб студентів з ООП є занурення в професійно зорієнтоване спілкування та співпрацю зі здоровими однолітками (Горкуша, 2010). При цьому вони отримують необхідну додаткову підтримку та допомогу, які можуть знадобитися студентам з інвалідністю для забезпечення їх ефективної освіти. Практична реалізація такої підтримки полягає в адаптації освітніх програм, стилів і темпу навчання, розробці індивідуальних освітніх шляхів в рамках спільного навчання зі здоровими однолітками, формуванні комфортного та зручного фізичного середовища, розробці нових стратегій для навчання, використання ресурсів і партнерства з громадськими організаціями тощо (Мартинюк, 2021).

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що дослідники наголошують на необхідності активної роботи адміністрацій закладів вищої освіти в напрямі підготовки викладачів до роботи зі студентами з інвалідністю. За словами Т. Іванової (Іванова, 2022) та Н. Калашника (Калашник, 2021) лише спеціально підготовлені викладачі з особливим типом мислення, прихильники і носії гуманістичних цінностей та ідеалів, які готові і здатні побачити і розкрити потенціал кожного студента з ООП, здатні реалізувати організаційні засади інклюзії у вищій школі. Адже навчання студентів з інвалідністю в медичних освітніх закладах базується на правильному визначенні їхніх освітніх потреб та педагогічному супроводі освітньої діяльності.

Схожої позиції дотримується Н. Маруняк, котра акцентує увагу на важливості психолого-педагогічного супроводу студентів з особливими потребами (Маруняк, 2020). Зміст такої роботи охоплює соціально-особистісні, загальні, інструментальні та професійні компетентності викла-

дачів, які забезпечать на практиці справжнє залучення студентів з ООП до освітнього процесу, а також оптимальне засвоєння змісту навчальної програми. Підготовка педагогічного персоналу до реалізації інклюзії у вищій школі, зазначає М. Морус, передбачає розробку нових гуманітарних технологій взаємодії викладачів зі здобувачами з ООП, оволодіння новими принципами професійного спілкування тощо (Морус, 2025). При підготовці викладачів до роботи в інклюзивному освітньому просторі, вважаємо, доцільно робити наголос на розвитку знань про особливості підготовки студентів з ООП до професійної діяльності; про специфіку надання освітніх послуг особам з ООП. Така конгруентна цілісність підготовки забезпечить взаємодоповнюваність і мобільність викладачів у просторі вищої інклюзивної освіти, надаючи їм навички для роботи в різних середовищах.

Важливим підходом в організації навчання студентів з ООП в медичних освітніх закладах виступає адаптація до умов середовища вишу. Організаційна та методична діяльність в цьому напрямі зводиться до процесу побудови відносно стійких рівноважних відносин між собою, іншими людьми і світом в цілому у свідомості студентів з інвалідністю. Її основою є спеціально організований процес – психолого-педагогічний супровід особистості з ООП. Діяльність викладачів, які здійснюють психолого-педагогічну підтримку та супровід студентів з ООП в медичних освітніх закладах, повинна бути спрямована на:

1) усунення соціокультурних, комунікативних бар'єрів між студентами з інвалідністю та нормотиповими здобувачами;

2) створення комфортного середовища для навчання та позааудиторної діяльності студентів з ООП;

3) зменшення психоемоційного стресу в студентів з ООП, що виникає в середовищі вищої школі або провокується його умовами;

4) розвиток навичок соціальної поведінки та створення стратегій інтеграції в професійну спільноту, зокрема засобами академічної мобільності;

5) координацію діяльності всіх учасників освітнього процесу з метою створення умов для успішної адаптації інклюзивного студента. Результатом психолого-педагогічного супроводу студентів з ООП в процесі навчання у медичних освітніх закладах стає нова якість життя – адаптивність, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах з собою і з іншими, як у сприятливих, так і екстремальних життєвих ситуаціях.

Наріжним підходом в організації інклюзивної освіти студентів з інвалідністю в медичних освітніх закладах виступає особистісно-орієнтований підхід. Його впровадження передбачає організацію індивідуальних консультацій з навчальних предметів, які не тільки допомагають студенту успішно освоїти програму, але й стають важливим фактором, полегшуючи встановлення контакту між викладачем і студентом. Під час таких консультацій розглядаються питання, пов'язані з індивідуальним темпом освоєння навчального матеріалу для студентів з ООП, а також проблеми, що виникають через потребу в емоційній соціальній підтримці. Таким чином, індивідуальне консультування знаходиться на перетині психолого-педагогічного та соціального напрямку організації інклюзивного освітнього простору.

Навчання в інклюзивному середовищі медичного освітнього закладу передбачає спільне навчання студентів з ООП та з іншими студентами в інтегрованих групах. Ефективність інклюзивної університетської діяльності характеризується певними показниками (напрямками): організація освітнього процесу, навчально-методичне забезпечення, фінансове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, кадрове забезпечення, які стосуються складових освітнього середовища. Описані елементи потребують організаційного вдосконалення. Зокрема, науковці наголошують на необхідності забезпечувати архітектурну доступність внутрішніх приміщень, кампусів, гуртожитків, спортивних та культурних об'єктів.

Описані педагогічні підходи до організації інклюзивного освітнього простору акумулюються в ідеях середовищного підходу, який апелює до комплексної модифікації всіх складників освітнього процесу в напрямі задоволення потреб студентів з ООП.

Висновки. Таким чином, професійна підготовка студентів з ООП у медичних освітніх закладах через інклюзивну практику передбачає розуміння нової філософії освіти, яка створює сучасний гуманістичний підхід до освіти, заснований на різноманітності здобувачів та забезпеченні індивідуальних потреб. В загальному розумінні інклюзивна освіта у вищих медичних навчальних закладах є спеціально організованою системою освітнього простору, яка передбачає створення умов для повноправної участі всіх студентів, як нормотипових, так і з особливими освітніми потребами, у навчальному процесі. Водночас, приймаючи інклюзію, педагогічна спільнота визнає право студентів з ООП на освіту, реалізує комплекс заходів для забезпечення рівноправності та соціальної інтеграції таких студентів, адаптуючи

освітні програми, методи навчання та матеріально-технічне забезпечення. Здійснений аналіз наукової літератури свідчить, що для підготовки студентів з інвалідністю в медичних освітніх закладах застосовують кілька ключових педагогічних підходів. По-перше, компетентнісний підхід, який спрямований на формування професійних, комунікативних та соціальних компетентностей, необхідних для майбутньої професійної діяльності. По-друге, особистісно-орієнтований підхід, який враховує індивідуальні потреби, здібності та темп навчання кожного студента, забезпечує ефективну адаптацію та інтеграцію в навчальний процес. По-третє, середовищний підхід, що передбачає створення безбар'єрного освітнього середовища, комплексну організацію навчальних, матеріально-технічних і соціальних умов, спрямованих на підтримку студентів з особливими освітніми потребами.

До основних стратегій організації навчання студентів з інвалідністю відносять психолого-педагогічний супровід, який охоплює усунення соціокультурних і комунікативних бар'єрів, створення комфортного середовища для навчання та позааудиторної діяльності, розвиток соціальних навичок і стратегій інтеграції в професійне середовище. Також важливою стратегією є індивідуальне консультування, адаптація освітніх програм та використання інтегрованих груп для спільного навчання студентів з ООП і здорових студентів. Загалом, поєднання цих підходів та стратегій забезпечує комплексну підтримку студентів з інвалідністю, сприяє розвитку їхніх професійних компетентностей, соціальної адаптації та повноправної участі у навчальному процесі медичних освітніх закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихрущ А. В., Вихрущ Н. Б., Драч І. Д., Христенко О. М. Підготовка студентів медичних університетів до спілкування з дітьми з особливими потребами: Компетентнісний підхід у вищій медичній освіті. *Медична освіта*, 2021. № 1. С. 75–82.
2. Гонюкова Н. В. Інклюзивна освіта у вищій школі: педагогічні засади. Київ: Наук. світ, 2020. 208 с.
3. Горкуша Є. В. Інклюзивна освіта як умова професійного становлення особистості студента з вадами зору. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Педагогіка*, 2010. Т. 123, Вип. 110. С. 77–81.
4. Давиденко Г. В. Упровадження соціальної інклюзії у закладах вищої освіти: бар'єри та шляхи їх подолання. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*, 2018. № 2 (16). С. 123–128. https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-16-20
5. Іванова Т. М. Професійна підготовка викладачів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Педагогічні науки*, 2022. № 87. С. 45–49.
6. Калашник Н. М. Організаційне забезпечення інклюзивної освіти у ЗВО. *Вища освіта України*, 2021. № 1(78). С. 112–116.
7. Мартинюк С. В. Педагогічна підтримка студентів з особливими освітніми потребами у вищій школі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*, 2021. № 2(105). С. 90–94.
8. Маруняк Н. С. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими потребами. *Інклюзивна освіта: теорія і практика*, 2020. № 3. С. 22–28.
9. Морус М. Особливості організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти. *Біомеханічні, педагогічні, медико-біологічні та психологічні аспекти фізичного виховання та спорту*, 31(187), 65–69.
10. Садова І. І. Інклюзивна освіта в країнах Європи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2020. № 69(1). С. 188–192.
11. Садова І. І. Інклюзія у закладах загальної середньої освіти України: тенденції розвитку. Дрогобич: Посвіт, 2020. 448 с.
12. Сенік Г. І. Соціально-педагогічні умови реалізації інклюзивного навчання у вищій школі. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Педагогіка*, 2019. № 4. С. 58–64.
13. Смешнова А. В. Інклюзивна освіта як сучасна модель навчання. *Імідж сучасного педагога*, 2015. № 3. С. 51–53.
14. Турчина І. Організація інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти: емпіричне дослідження, програма, етапи реалізації. *NewInception*, 2023. № 3–4 (13–14). С. 50–61. https://doi.org/10.58407/NI.23.3-4.4
15. Хромченкова Н. М. Відповідальність як виклик інклюзивній освіті від суспільних проблем. *Інноваційна педагогіка*, 2023. Випуск 64. Том 1. С. 28–32.
16. Чупахіна С. Сучасні підходи у підготовці майбутніх педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими потребами. *Освітній простір України*, 2017. № 11. С. 114–122.

REFERENCES

1. Vykhrushch, A. V., Vykhrushch, N. B., Drach, I. D., Khrystenko, O. M. (2021). Pidhotovka studentiv medychnykh universytetiv do spilkuvannia z ditmy z osoblyvymy potrebamy: kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii medychnii osviti [Training of medical university students to communicate with children with special needs: Competency-based approach in higher medical education]. *Medychna osvita*, (1), 75–82. [in Ukrainian].

2. Honiukova, N. V. (2020). *Inkliuzyvna osvita u vyshchii shkoli: pedahohichni zasady [*Inclusive education in higher education: Pedagogical principles]. Kyiv: Nauk. svit. 208 p. [in Ukrainian].

3. Horkusha, E. V. (2010). Inkliuzyvna osvita yak umova profesiinoho stanovlennia osobystosti studenta z vadamy zoru [Inclusive education as a condition for professional formation of a student with visual impairments]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Seriia: Pedahohika*, 123(110), 77–81. [in Ukrainian].

4. Davydenko, H. V. (2018). Uprovadzhennia sotsialnoi inkliuzii u zakladakh vyshchoi osvity: bariery ta shliakhy yikh podolannia [Implementation of social inclusion in higher education institutions: Barriers and ways to overcome them]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky*, 2(16), 123–128. https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-16-20 [in Ukrainian].

5. Ivanova, T. M. (2022). Profesijna pidhotovka vykhovateliv do roboty v umovakh inkliuzyvnoho osvitnogo seredovyshcha [Professional training of teachers to work in inclusive educational environment]. *Pedahohichni nauky*, 87, 45–49. [in Ukrainian].

6. Kalashnyk, N. M. (2021). Orhanizatsiine zabezpechennia inkliuzyvnoi osvity u ZVO [Organizational support of inclusive education in higher education institutions]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1(78), 112–116. [in Ukrainian].

7. Martyniuk, S. V. (2021). Pedahohichna pidtrymka studentiv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u vyshchii shkoli [Pedagogical support of students with special educational needs in higher education]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Pedahohichni nauky*, 2(105), 90–94. [in Ukrainian].

8. Marunak, N. S. (2020). Psykholohho-pedahohichnyi suprovid studentiv z osoblyvymy potrebamy [Psychological and pedagogical support of students with special needs]. *Inkliuzyvna osvita: teoriia i praktyka*, 3, 22–28. [in Ukrainian].

9. Morus, M. (2020). Osoblyvosti orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [Features of organizing inclusive education in higher education institutions]. *Biomekhanichni, pedahohichni, medyko-biolohichni ta psykholohichni aspekty fizychnoho vykhovannia ta sportu*, 31(187), 65–69. [in Ukrainian].

10. Sadova, I. I. (2020). Inkliuzyvna osvita v krainakh Yevropy [Inclusive education in European countries]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli*, 69(1), 188–192. [in Ukrainian].

11. Sadova, I. I. (2020). *Inkliuziia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity Ukrainy: tendentsii rozvytku* [Inclusion in general secondary education institutions of Ukraine: Development trends]. Drohobych: Posvit, 448 p. [in Ukrainian].

12. Senik, H. I. (2019). Sotsialno-pedahohichni umovy realizatsii inkliuzyvnoho navchannia u vyshchii shkoli [Socio-pedagogical conditions for inclusive education in higher education]. *Naukovi zapysky TNPU. Seriia: Pedahohika*, 4, 58–64. [in Ukrainian].

13. Smeshnova, A. V. (2015). Inkliuzyvna osvita yak suchasna model navchannia [Inclusive education as a modern learning model]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 3, 51–53. [in Ukrainian].

14. Turchyna, I. (2023). Orhanizatsiia inkliuzyvnoho osvitnioho seredovyshcha u zakladakh vyshchoi osvity: empirychne doslidzhennia, prohrama, etapy realizatsii [Organization of inclusive educational environment in higher education institutions: Empirical study, program, stages of implementation]. *NewInception*, 3–4(13–14), 50–61. https://doi.org/10.58407/NI.23.3-4.4 [in Ukrainian].

15. Khromchenkova, N. M. (2023). Vidpovidalnist yak vyklyk inkliuzyvnii osviti vid suspilnykh problem [Responsibility as a challenge of inclusive education from social problems]. *Innovatsiina pedahohika*, 64(1), 28–32. [in Ukrainian].

16. Chupakhina, S. (2017). Suchasni pidkhody u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv do inkliuzyvnoho navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy [Modern approaches to training future teachers for inclusive education of children with special needs]. *Osvitnii prostir Ukrainy*, 11, 114–122. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК [37.013:27]-057.86:94
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-43

Назар ДУДА,
orcid.org/0009-0006-2958-761X
доктор PhD з богослов'я,
старший викладач кафедри пасторального богослов'я
Українського католицького університету
(Львів, Україна) nazarduda@ucu.edu.ua

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ТЯГЛІСТЬ ФОРМАЦІЇ КАТЕХИТА: ВІД АПОСТОЛЬСЬКИХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ МОДЕЛЕЙ

У статті досліджено та проаналізовано історико-педагогічну тяглість процесу професійного становлення катехитів як окремого феномену у розвитку християнської освіти. Зазначено, що професія катехита, офіційно внесена до класифікатора в Україні, має глибокі історичні корені, які сягають часів Ісуса Христа та перших християнських громад. У контексті сучасної педагогіки це дозволяє говорити про катехизацію як про одну з найдовших безперервних освітніх традицій Європи, яка поєднує богословський зміст із педагогічною практикою та має універсальне значення для формування духовно-моральних орієнтирів людини.

Варто зазначити, що катехизація ніколи не була допоміжним явищем: вона завжди залишалася пріоритетним завданням Церкви, спрямованим на формування зрілої віри у особистості та християнської ідентичності. Стаття зосереджується на педагогічному вимірі професійної підготовки катехитів, що виявляється у постійному пошуку форм і методів виховання – від ранніх спільнот, які плекали новонавернених у молитві й братерстві, до новітніх документів Католицької Церкви, які приділяють особливий наголос на особистість і професійну компетентність катехита.

У статті використовуються міждисциплінарні підходи: історико-педагогічний аналіз поєднується елементами богослов'я і культурології. Це дозволяє простежити не лише зміни у формах катехитичної діяльності, але й розвиток самої постаті катехита як педагога віри, що поєднує навчання з особистим свідченням та стає провідником у християнській спільноті.

Досвід Церкви у різні епохи становить цілісну та нерозривну традицію формації катехитів, яка має важливе значення для педагогічної науки сучасної України. Адже саме історична тяглість дає змогу формувати наукове підґрунтя для створення нових програм і посібників, що гармонійно поєднають богословську глибину та педагогічну методику й забезпечать ефективний розвиток релігійної освіти, що відповідатиме на сучасні виклики суспільства.

Ключові слова: *катехит, катехизація, формація катехитів, християнська педагогіка, релігійне виховання, катехуменат, катехизм.*

Nazar DUDA,
orcid.org/0009-0006-2958-761X
Doctor of Philosophy in Theology,
Senior Lecturer at the Department of Pastoral Theology
Ukrainian Catholic University
(Lviv, Ukraine) nazarduda@ucu.edu.ua

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL CONTINUITY IN THE FORMATION OF THE CATECHIST: FROM APOSTOLIC TIMES TO CONTEMPORARY EDUCATIONAL MODELS

The article explores and analyzes the historical and pedagogical continuity of the professional formation of catechists as a distinct phenomenon in the development of Christian education. It notes that the catechist's vocation, which has been officially included in Ukraine's professional classifier, has deep historical roots reaching back to the time of Jesus Christ and the earliest Christian communities. Within the framework of contemporary pedagogy, this allows us to regard catechesis as one of the longest uninterrupted educational traditions in Europe – one that unites theological content with pedagogical practice and bears universal significance for shaping the spiritual and moral orientation of the human person.

It should be emphasized that catechesis has never been a secondary phenomenon: it has always remained a primary mission of the Church, directed toward the formation of mature faith and Christian identity in the individual. The article focuses on the pedagogical dimension of the catechist's professional training, expressed in the constant search for forms and methods of education – from the early communities that nurtured neophytes in prayer and fellowship, to the most recent documents of the Catholic Church, which place particular emphasis on the personhood and professional competence of the catechist.

The article employs interdisciplinary approaches: historical-pedagogical analysis is combined with elements of theology and cultural studies. This makes it possible to trace not only the transformations in the forms of catechetical activity, but also the development of the catechist himself as a "pedagogue of faith" – one who unites teaching with personal witness and becomes a guide within the Christian community.

The Church's experience across various epochs constitutes a coherent and unbroken tradition of catechist formation, which holds great significance for the pedagogical science of contemporary Ukraine. Historical continuity, in fact, provides the foundation for developing new programs and manuals that harmoniously integrate theological depth with pedagogical methodology, thereby ensuring the effective advancement of religious education in response to the modern challenges of society.

Key words: *catechist, catechesis, catechist formation, Christian pedagogy, religious education, catechumenate, catechism.*

Постановка проблеми. Після відновлення Незалежності Україна вступила на шлях розвитку демократичних інституцій та впорядкування механізмів взаємодії між Церквою і державою. Одним із знакових кроків цього процесу стало внесення професії катехита до національного Класифікатора професій, що засвідчило державне визнання катехизації як важливого суспільного служіння (Класифікатор професій, 2024). Таке рішення підтвердило, що катехит розглядається не лише як церковний служитель, але і як педагог, покликаний формувати духовні й моральні орієнтири особистості.

Разом з тим виникла потреба переосмислення тематики професійної підготовки катехитів у сучасних умовах. Попри давню і тяглу традицію процесу катехизації, яка бере свій початок від Ісуса Христа та перших апостольських громад, в українському науково-педагогічному просторі досі відсутні системні та ґрунтовні дослідження з історії катехитики. Немає жодного навчального посібника чи узагальненої праці, що послідовно висвітлювала б процес підготовки катехитів.

Відсутність таких наукових досліджень та праць створює труднощі як для розробки програм підготовки катехитів, так і для формування їхньої професійної ідентичності у відповідності до європейських стандартів освіти.

Відтак актуальною тематикою постає необхідність вивчення історико-педагогічної тяглості катехизації та окреслення етапів розвитку формації катехитів, що дозволить не лише глибше усвідомити витоки цієї професії, але й сформувати наукове підґрунтя для розроблення сучасних освітніх програм у вищезгаданій ділянці.

Аналіз досліджень. Проблематика катехизації широко відображена у світовій науковій і церковній літературі. Упродовж XX–XXI століть з'явилася значна кількість документів Церкви, у яких окреслено завдання та методи катехитичного служіння. Особливої уваги заслуговують «Catechesi Tradendae», апостольське поучення про катехизу в наш час вселенського архиєрея Івана Павла II (1979 р.), «Загальний катехитичний довідник» (1971 р.), «Загальний катехитичний довідник» (1997 р.), а також найновіший документ – «Напрямні для катехизації» (2020), який інтегрує богословські, педагогічні та культурні виміри катехизи. Вищезгадані офіційні документи Церкви визначають катехизацію як процес передавання віри, що є невіддільний від виховання особистості та формування християнської спільноти.

У науковому дискурсі питання катехизації також представлене у працях із катехитики та релігійної педагогіки, де аналізується її зміст, форми та методи. В українському контексті після відновлення Незалежності з'явилися переклади основних церковних документів, однак цілісних підручників з історії катехитики досі бракує. Окремі статті та дослідження заторкують тематику катехизації, проте вони переважно зосереджуються на сучасних викликах або загальних питаннях релігійної освіти.

Варто звернути увагу на те, що у вітчизняній літературі історія професійної підготовки та формації катехитів залишається майже недослідженою. Науковці описують окремі аспекти катехизації, зокрема богословські й дидактичні, але рідко розглядають катехитів як окрему категорію педагогів, їхню професійну ідентичність та освітню підготовку. Відсутність систематичного історико-педагогічного аналізу професійної підготовки катехитів створює наукову прогалину, яка потребує нових якісних та ґрунтовних досліджень у сфері педагогіки та катехитики.

Метою статті є проаналізувати історико-педагогічну тяглість формації катехитів-християнських педагогів від апостольських часів до сучасності та дослідити форми і засоби їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз процесу формації катехита з історико-педагогічної перспективи доцільно розпочати з апостольського періоду (I ст.), адже саме він заклав основу для подальшого розвитку церковної освітньої традиції. У релігійному середовищі Палестини I сто-

ліття учитель мав особливий авторитет. Це була особа, якій довіряли навчання основ Закону, формування способу життя та моральних норм. Саме тому читаємо у Євангелії, що Ісуса часто називали «учителем» (Йо 1,38; Йо 20,16), визнаючи Його винятковий авторитет у провіщенні Божої правди (Святе Письмо, 2007; Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento, 2000: 539–543). Його навчання не обмежувалося поясненням окремих приписів чи традицій, але відкривало цілісний спосіб життя, який базувався на досвіді близьких відносин з Богом та людьми.

Ісус зібрав довкола Себе спільноту учнів, яку можна вважати першою школою майбутніх катехитів. Перебуваючи поруч з Учителем, вони поступово входили у глибину Його науки. Основними педагогічними методами та засобами, що використовував Ісус Христос у своїй діяльності були: притчі та розповіді, що розкривали складні духовні істини через прості та наочні образи; бесіди, діалоги та запитання, які спонукали до глибшого розуміння та спонукання особистості до думання; приклади конкретних вчинків милосердя (служіння знедоленим, прийняття відкинутих, жертовну любов тощо). Його слово завжди було поєднане з дією, і саме це поєднання робило навчання переконливим та ефективним (Напрямні для катехизації, 2022: 163–175).

У постійній присутності біля Христа формувалися апостоли як перші катехити Церкви. Вони отримували від Нього не лише зміст науки, а й навики того, як передавати її іншим, як говорити до людей простою мовою, як поєднувати слово і приклад, як виховувати не лише розум, а й серце та волю. Коли після воскресіння Христос дав доручення своїм послідовникам: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи» (Мт 28,19), що стало продовженням процесу формації, який відбувався упродовж їхнього перебування з Учителем. Через власний досвід перебування з Христом учні були підготовлені до місії стати вчителями віри (Святе Письмо, 2007).

Катехизація від самого початку була невіддільна від підготовки тих, хто її здійснював. Очевидно, що перша формація катехитів не мала вигляду формальних навчальних закладів чи підручників. Її змістом була безпосередня присутність біля Учителя, наслідування Його способу життя та слова, а також Його доручення передавати науку іншим. Підготовка учнів Христа полягала не у формальному засвоєнні знань, а у живому досвіді перебування з Учителем, що поступово робило їх здатними самим виховувати інших.

Цей момент можна назвати етапом започаткування формації катехитів, яка стає початком та основою розвитку традиції підготовки християнських педагогів – катехитів. Процес катехизації від самого початку був невіддільним від виховання тих, хто мав її здійснювати. Через таку особливість катехизація посіла чільне місце в житті Церкви (Catechesi Tradendae, 1997: 3–26).

Приклад продовження заснованої Ісусом школи формування нових християн у спільноті де учні перебували разом з учителями переймаючи їх досвід, бачимо і в подальшій історії. Апостоли, розходячись по різних регіонах Римської імперії, творили перші християнські спільноти. У цих громадах катехизація мала виразно педагогічний характер: новонавернені до християнства, яких називали оглашенними (тобто люди, яких публічно оголосили на шлях підготовки до прийняття Таїнств християнського втаємничення: Хрещення, Миропомазання та Євхаристії), проходили поступове навчання основам віри, молитви та християнського способу життя. Одна із книг Святого Письма, Діяння апостолів, описує цю початкову форму катехизації так: «вони постійно перебували в апостольській науці та спільності, на ламанні хліба й молитвах» (Ді 2,42). Підсумовуючи можна сказати, що саме спільнотне життя ставало школою віри, де молитва, літургія та братерська єдність поєднувалися з навчанням (Святе Письмо, 2007; Catechesi Tradendae, 1997: 3–26).

Катехитами в цей час були самі апостоли та їхні найближчі співпрацівники, котрі мали за завдання не тільки проповідувати, але й супроводжувати духовне зростання нових членів Церкви. У цій практиці зароджується інститут катехуменату.

Цей ранньохристиянський досвід показує, що формація катехитів від початку мала не лише інтелектуальний, але й виховний та екзистенційний вимір: той, хто сам пережив навчання у вірі, ставав здатним передавати його іншим. Така спадкоємність учнівства створювала підвалини безперервної традиції катехизації, яка забезпечила поширення і утвердження християнства у різних народах.

Упродовж перших століть існування християнства кількість охочих прийняти віру стрімко зростала. Поширення Євангелія на території Римської імперії спричинило потребу у впорядкованій системі навчання новонавернених. Такою системою став катехуменат – упорядкована система поступової підготовки осіб до Хрещення, яке є умовою приналежності до християнської спільноти. Сам термін «катехумен» (від грец. Κατηχούμενος) означав «той, кого навчають» (Dizionario di catechetica, 1987: 133–136).

Катехуменат був не коротким інструктажем, а процесом тривалої формації та підготовки, що охоплював декілька років. Його завданням було не лише ознайомити катехуменів (їх також називаємо оглашенні) із основами віри, а й поступово ввести їх у життя християнської спільноти, у літургійну практику та моральні вимоги Євангелія. З педагогічного погляду це була школа поступового виховання у вірі, яка поєднувала слово, приклад і дисципліну життя (Historia katechezy i katechetyka fundamentalna, 2003: 45–54).

Особливе місце у катехуменаті займали катехити. Спершу ними були єпископи та пресвітери, які особисто навчали оглашенних. З часом, у міру зростання громад, до цієї діяльності залучалися спеціально призначені вчителі віри.

Поступово виникали навіть перші письмові настанови, які можна розглядати як прототип інструкцій для катехитів. Так, ранньохристиянський твір «Дідахе», навчання дванадцяти апостолів, (кінець I ст. – початок II ст.) описує вимоги до життя і поведінки християн, а також способи підготовки до Хрещення (Дідахе: Наука дванадцятьох апостолів, 2021).

Вагомий внесок у становлення катехитичної формації зробили Отці Церкви (II–VIII ст.), чиї численні твори засвідчують, що катехизація вже від III–V ст. розглядалася як невід'ємна складова життя християнської громади. У цей час катехизація вже не зводилася лише до підготовки оглашенних до Хрещення, а починала набувати ширшого значення – як систематичне навчання віри для всіх членів спільноти. Відповідно постала й потреба чіткіше окреслити, якими якостями має володіти той, хто виконує служіння катехита (Historia katechezy i katechetyka fundamentalna, 2003: 45–54).

Важливим осередком такого формування стали катехитичні школи, зокрема у двох давніх містах Олександрії та Антіохії, в яких не лише навчали християн, але й фактично готували майбутніх катехитів, поєднуючи біблійні знання, філософську культуру й практику християнського життя.

Отці Церкви, наголошували на єдності навчання віри та духовного виховання, підкреслюючи, що передача християнських істин неможлива без власного свідчення життя. Їхні проповіді, катехитичні настанови та пастирські листи були не лише джерелом богословських знань, але й своєрідними підручниками для тих, хто готувався стати катехитами.

Серед них варто відзначити «Катехитичні повчання» та «Містагогійні катехези» Кирила Єрусалимського. Ці твори становлять один із найдавніших і найповніших курсів християнського навчання, адресованого оглашенним та новохрещеним. У своїй містагогійній катехизі Кирило Єрусалимський вводить вірних у глибший зміст таїнств Хрещення, Миропомазання та Євхаристії, пояснюючи їх не лише з богословського, але й із педагогічного боку. Його стиль вирізняється доступністю, образністю та водночас глибиною думки, що дозволяло новонаверненим не лише зрозуміти символіку обрядів, але й відчути себе частиною християнської спільноти (Кирило Єрусалимський, 2009).

З педагогічного погляду Кирило Єрусалимський демонструє взірець катехита, який уміє поєднати докладне богословське пояснення з душпастирською чуйністю. Він навчає поступово, враховуючи рівень підготовки слухачів: спершу подає загальні істини віри, а після прийняття таїнств розкриває їхній глибший духовний сенс. Така двоетапна структура навчання стала моделлю для подальших поколінь катехитів і вплинула на формування катехитичних шкіл у різних регіонах християнського світу.

Серед творів Отців Церкви, присвячених тематиці катехизації та формації катехитів, особливе місце посідає трактат св. Августина «De catechizandis rudibus» (Про катехизацію початківців), написаний близько 400 року. Його виникнення пов'язане з проханням диякона Деогратіаса, який шукав поради, як правильно навчати осіб, що лише починали знайомитися з християнською вірою. Августин відповів у формі розгорнутої інструкції, яка стала першим систематичним педагогічним посібником для катехитів у житті Церкви (Agostino D'Ippona, 2016).

У цьому творі Августин наголошує, що катехит має бути не лише знавцем доктрини, але передусім свідком віри, який передає не абстрактні істини, а живий досвід зустрічі з Христом. Велика увага автора приділяється тому, щоб виклад віри був зорієнтований на слухача. Катехит, згідно повчань Августина, повинен уміти враховувати рівень освіти, життєвий досвід та внутрішній стан того, кого навчає. Він радить добирати слова так, щоб вони були доступними навіть для найпростіших людей, і наголошує, що виклад потребує гнучкості: якщо учень виявляє втому чи байдужість, слід змінювати ритм і спосіб подачі, приклади тощо.

Особливого значення Августин надає наративному підходу. Він рекомендує будувати катехизацію як послідовну історію спасіння, починаючи від створення світу і аж до воплочення та відкуплення в Христі. Такий спосіб, на його думку, допомагає

новонаверненим краще зрозуміти цілісність Божого задуму і відчути власне місце у великій історії віри. Водночас автор підкреслює важливість емоційної складової, що приносить радість й натхнення у діяльності катехита. Той, хто сам не захоплений Євангелієм, не зможе передати його глибини іншим, а тому завданням катехита є постійно відновлювати у собі живу радість віри.

У трактаті містяться також конкретні поради, приклади застосування педагогічних методів щодо того, як розпочинати катехизацію, як підтримувати зацікавлення слухачів і як завершувати навчання. Завдяки цьому текст набуває характеру не лише богословського, а й педагогічного твору, який окреслює ідеал катехита одночасно у трьох його вимірах: як учителя, наставника й вихователя. Традиція, започаткована цим твором, стала важливою основою розвитку концепції катехита як християнського педагога в подальшій історії Церкви. Цей факт засвідчує, що вже у цей період Церква усвідомлювала необхідність підготовки тих, хто здійснює катехизацію. Катехити мусіли бути людьми зрілої віри, зразкового морального життя та здатності передавати вчення Церкви у доступний спосіб.

Середньовіччя стало етапом, коли християнська віра глибоко проникла у всі сфери суспільного життя Європи. Саме тому окремого поняття катехизації у тодішньому розумінні тоді фактично не існувало: вважалося, що життя в християнському середовищі саме собою забезпечує передавання віри. Проте саме в цей період з'являються важливі інституційні кроки, які вплинули на формування систем релігійного виховання (Historia katechezy i katechetyka fundamentalna, 2003: 66–75).

Особливої ваги набуває реформа Каролінгів у VIII–IX ст., яка зобов'язувала монастирі та парафії засновувати школи. Основним завданням цих шкіл було виховання молоді, але у тісному зв'язку з Церквою. Шкільна освіта того часу належала виключно церковним структурам, а тому будь-яке навчання супроводжувалося релігійним підґрунтям. Навіть елементарні знання з граматики чи арифметики поєднувалися з вивченням Святого Письма, псалмів і основних правд віри. Отож, монастирські й катедральні школи ставали осередками, де готували майбутніх служителів і вчителів, які виконували також роль катехитів у громадах.

Поступово ця традиція розвивається у напрямку більшої інституціоналізації. З одного боку, освіта зосереджувалася у монастирях, де навчання мало переважно внутрішньомонастирський характер, а з іншого – у катедральних школах, де формувалося духовенство, яке мало завдання навчати народ. У цих школах, що стояли під опікою єпископів, відчутним залишався зв'язок між богословським навчанням та пастирською практикою.

У XII–XIII ст. на основі цих шкільних традицій виникають університети. Хоч їхньою головною метою було формування богословів, юристів і лікарів, саме тут розвивалося богослов'я як наука, що ставала підґрунтям для катехитичної діяльності. Здобута в університетах богословська освіта не була безпосередньою підготовкою катехитів, але вона забезпечувала інтелектуальні засоби для майбутнього розвитку катехитики.

Варто зазначити, що у Середньовіччі катехизація назагал не мала чіткої форми чи спеціальної програми підготовки катехитів, однак завдяки школам, що належали Церкві, і університетам, які поставали під її опікою, закладалася основа для поєднання педагогічного та богословського виховання. Усе навчання мало релігійний вимір, і саме це створювало ґрунт для подальшої систематизації катехитичної формації, яка стане особливо нагальною в часи Реформації.

XVI століття стало переломним у справі катехитичної формації. Європейська культура цього часу переживала глибокі духовні й інтелектуальні зміни, що були пов'язані з гуманізмом, винайденням друкарства та швидким поширенням нових ідей. На цьому тлі Реформація різко актуалізувала питання катехизації. Суперечка між католиками й протестантами робила особливо помітною проблему знань простих вірних: багато людей називалися християнами, але їхнє розуміння основ віри було поверховим і фрагментарним (Historia katechezy i katechetyka fundamentalna, 2003: 45–54).

У цьому контексті Реформація почала активно використовувати катехизми – короткі посібники у формі запитань і відповідей, які мали на меті навчати найважливіших правд віри. Мартін Лютер у 1529 р. уклав «Малий катехизм» і «Великий катехизм», які швидко поширилися німецькими землями. У цих текстах він систематично пояснював Декалог, «Символ віри» й молитву «Отче наш», наголошуючи, що кожен батько у своїй сім'ї має бути катехитом для своїх дітей. Цей наголос на відповідальності сім'ї був новим підходом, який значно вплинув на європейську педагогічну традицію. Подібні катехизми створювали й інші реформатори, зокрема у Женеві Жан Кальвін (Музичка о. д.-р. І., 2005: 29–49).

Католицька Церква відповіла на ці виклики скликавши Тридентський собор (1545–1563 рр.), де питання катехизації було піднято на рівень першорядного завдання. Результатом став «Тридентський катехизм» (1566 р.), який уклали для

священників як офіційний посібник для навчання віри. Він був спрямований не стільки на вірян, скільки на духовенство, щоб забезпечити єдність у викладі віровчення та підвищити якість пастирського навчання. У такий спосіб католицька традиція закріпила усвідомлення, що підготовка катехитів (осіб, які навчають правд віри) – це завдання, яке вимагає системного підходу й офіційних документів.

Період Реформації й Триденту ознаменувався також посиленням ролі нових монаших згромаджень, які мали за завдання навчати, виховувати та катехизувати. Особливо значущим був Орден єзуїтів, який заснував мережу колегій по всій Європі, поєднуючи гуманістичні методи освіти з католицькою духовністю. Єзуїтські школи стали осередками не лише формування священників, але й мирян, які могли виконувати катехитичні завдання у своїх громадах.

У XVI столітті в європейській культурі формується чітке усвідомлення катехизації як окремої сфери церковної діяльності. З'являється велика кількість катехизмів, а підготовка катехитів стає більш визначеною та інституційно закріпленою. Якщо у Середньовіччі передавання віри відбувалося радше стихійно через участь у літургійному житті та через монастирські школи, то після Реформації Церква зрозуміла, що без системного навчання та спеціально підготовлених осіб неможливо забезпечити глибину й єдність християнського виховання.

У XVII–XIX століттях катехитична формація розвивається у новому культурному контексті, який визначався бароковою духовністю, поширенням друкарства та поступовим становленням систем народної освіти. Якщо доба Реформації та Тридентського собору поставила питання катехизації як ключового завдання Церкви, то наступні століття стали часом конкретизації та розширення цієї діяльності.

Барокова доба у XVII ст. характеризувалася прагненням Церкви формувати віру через поєднання доктринальної чіткості й емоційної переконливості. У цей час набули поширення різні катехитичні посібники, призначені для мирян. Вони мали форму запитань і відповідей, що робило їх доступними навіть для простого народу. Водночас зростала роль проповідників і місіонерів, які поширювали християнське вчення у нових середовищах, зокрема у Латинській Америці та Азії. У цих місіях виникали перші спроби адаптувати катехизацію до культурних традицій місцевих народів, що також вплинуло на розуміння підготовки катехитів (Dizionario di catechetica, 1987: 130–132).

У XVIII ст., в епоху Просвітництва, катехизація зіткнулася з новими викликами. Релігійна освіта почала втрачати монополію у суспільстві, оскільки з'являлися державні школи. Проте у католицьких країнах катехизація залишалася невіддільною частиною шкільної програми. У цей час Церква ще раз усвідомила, що для збереження християнської ідентичності потрібно не лише навчати доктрини, але й готувати людей, здатних виконувати функцію катехитів у парафіяльних спільнотах та школах (Historia katechezy i katechetyka fundamentalna, 2003: 90–106).

XIX століття принесло новий етап розвитку катехитичної формації. З одного боку, поширення грамотності й системи народної освіти відкрило більше можливостей для використання друкованих катехизмів. Вони стали масовим інструментом християнського виховання. З іншого боку, у відповідь на процеси секуляризації Церква почала ще активніше наголошувати на ролі катехита як вчителя правд християнської віри. У цей час з'являються нові ініціативи монаших згромаджень та чинів, які займалися організацією катехитичних шкіл і підготовкою вчителів релігії (Музичка о. д.-р. І., 2005: 29–49).

Таким чином, у XVII–XIX ст. катехизація поступово виходить за межі лише церковних структур і починає поєднуватися з ширшими освітніми процесами. Церква усвідомлює, що катехит має бути не лише духовним наставником, але й педагогом, здатним працювати у школі, впливати на формування особистості та давати молоді цілісне релігійно-культурне виховання. Усе це стало безпосереднім передвісником катехитичної віднови XX століття.

У XX столітті катехитична діяльність увійшла в нову фазу, позначену прагненням поєднати вірність традиції з відкритістю до сучасних освітніх викликів. Вирішальним моментом став Другий Ватиканський собор (1962–1965 рр.), який наголосив на потребі оновлення всієї пасторальної діяльності Церкви, включно з катехизацією. У документах Собору, зокрема в «Christus Dominus», «Dei Verbum» та «Gravissimum educationis», катехизація розглядається як фундаментальне завдання усього Божого народу, а не лише окремої групи служителів. Відтак формується нове бачення ролі катехита, який повинен бути не тільки педагогом, але й свідком віри та провідником у житті спільноти (Напрямні для катехизації, 2022: 33–35).

Подальші папські документи розвинули ці положення. Зокрема слід відзначити апостольське поучення про катехизу в наш час вселенського архиєрея Івана Павла II «Catechesi Tradendae» (1979 р.), у якому Папа виразно наголосив, що катехизація

має нести повноту християнської істини та водночас бути педагогічно доступною. У цьому контексті катехит постає як педагог віри, відповідальний за виховання цілісної особистості. Важливим етапом стали також документ: «Загальний катехитичний довідник» (1971 р., а відтак 1997 р.), у якому детально викладено принципи організації катехитичної праці, та окреслено вимоги до підготовки катехитів у різних культурних контекстах (Catechesi Tradendae, 1997: 3–26).

Кульмінацією цього розвитку став документ Папської ради з питань нової євангелізації «Напрямні для катехизації» (2020 р.). Він не лише оновлює катехитичні принципи у світлі викликів XXI століття, але й приділяє особливу увагу саме особі катехита та його формації. Два окремих розділи присвячено визначенню його ідентичності, духовному життю, академічній підготовці та педагогічним компетентностям, якими він повинен володіти. У цьому документі катехит розглядається як повноцінний служитель Церкви й професійний вихователь у вірі, що діє на перетині богослов'я, педагогіки та сучасних комунікаційних практик (Напрямні для катехизації, 2022).

Отже, XX і початок XXI століття засвідчили перехід від катехизації як здебільшого практичного завдання пастирів до усвідомлення її як окремої професійної сфери з чітко визначеними вимогами до формації катехитів. Цей шлях, розпочатий з апостольського учнівства й розвинений Отцями Церкви, досягнув свого вдосконалення в офіційних документах Вселенської Церкви, які ставлять у центр уваги катехита як християнського педагога, свідка й провідника у вірі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження та аналізу виявлено, що формація катехитів має чітку історико-педагогічну тяглість: від апостольського учнівства й катехуменату до сучасних документів Церкви катехит завжди був центральною постаттю у процесі передавання віри.

В різні історичні епохи Церква застосовувала різні підходи до підготовки катехитів – від неформального навчання у спільнотах до кодифікованих норм і катехизмів, а у XX столітті – до розроблення цілісних програм формації, де поєднано духовні, богословські й педагогічні виміри.

У сучасному контексті України, де професія «катехит» уже внесена до Класифікатора професій, досі немає достатньої кількості наукових досліджень, які допоможуть належно розробити програму професійної підготовки катехита. Дане дослідження у якому прослідковується історична тяглість і аналіз методів та засобів їх підготовки сприяє створенню наукового й практичного підґрунтя для розробки педагогічних засад формації катехитів у системі релігійної освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апостольське поучення про катехизу в наш час вселенського архиєрея Івана Павла II. Catechesi Tradendae. Львів : Монастир монахів Студ. уставу. Видавчн. від. "Свічадо", 1997. 79 с.
2. Дідахе: Наука дванадцятьох апостолів / пер. з грец. О. Турій. Львів : Свічадо, 2021. 48 с.
3. Кирило Єрусалимський. Містагогійні катехизи. Львів : Свічадо, 2009. 56 с.
4. Класифікатор професій. *Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України*. URL: https://me.gov.ua/Profession/List?lang=uk-UA&id=d4162ef8-2771-4ac5-99ef-1d4b6f5336af&tag=KlasifikatorProfesii-Poshuk (дата звернення: 21.08.2025).
5. Музичка о. д.-р. І. Українські катехизми. *Христос – наша Пасха. Катехизм УГКЦ* : матеріали науково-практ. богосл. конф., м. Львів, 15 квіт. 2005 р. Львів, 2005. С. 29–49.
6. Папська Рада сприяння новій євангелізації. Напрямні для катехизації / ред.: Н. Дуда та ін. ; пер. з італ. О. Бодак. Львів : Свічадо, 2022. 352 с.
7. Святе Письмо / пер. о. Хоменко. Львів : Вид-во отців Василіян "Місіонер", 2007. 1480 с.
8. Agostino D'Ippona. La catechesi ai principianti. De catechizandis rudibus / trad. dal latino da A. M. Velli. 3ª ed. Roma : Paoline Editoriale Libri, 2016. 112 p.
9. Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento / trad. dal tedesca da A. Dal Bianco, B. Liverani, G. Massi. 6ª ed. Bologna : Edizioni Dehoniane, 2000. 2095 p.
10. Dizionario di catechetica / org. J. Gevaert. Torino : Editrice elle di ci 10096 Leumann, 1987. 700 p.
11. Historia katechezy i katechetyka fundamentalna / red. J. Stali. Tarnow : BIBLOS, 2003. 330 s.

REFERENCES

1. Ivan Pavlo II. (1979). Apostolske pouchennia pro katekhyzu v nash chas vselenskoho arkhyiereia Ivana Pavla II. Catechesi Tradendae. [Apostolic teaching on catechesis in our time by Pontiff John Paul II. Catechesis in Our Time]. Monastyr monakhiv Stud. ustavu. Vydavchn. vid. "Svichado", Lviv. 79. [in Ukrainian].
2. Turii O. (Transl.). (2021). Didakhe: Nauka dvanadtsiatokh apostoliv. [Didache: The Teaching of the Twelve Apostles]. Svichado, Lviv. 48. [in Ukrainian].
3. Kyrylo Yerusalymskyi. (2009). Mistahohiini katekhyzy. [Mystagogic Catechisms]. Svichado, Lviv. 56. [in Ukrainian].
4. Klasyfikator profesii. Ministerstva ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy. [Classifier of professions. Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine]. (n.d.). me.gov.ua. Retrieved from: https://me.gov.ua/

Profession/List?lang=uk-UA&id=d4162ef8-2771-4ac5-99ef-1d4b6f5336af&tag=KlasifikatorProfesii-Poshuk. [in Ukrainian].

5. Muzychka o. d.-r. I. (2005). Ukrainski katekhyzmy. [Ukrainian Catechisms]. Khrystos – nasha Paskha. Katekhyzm UHKTs : materialy naukovo-prakt. bohosl. konf., Lviv. 29-49. [in Ukrainian].

6. Papska Rada spryiannia novii yevanhelizatsii. (2022). Napriamni dlia katekhyzatsii. [Directions for catechization]. Svichado, Lviv. 352. [in Ukrainian].

7. Khomenko I. (Transl.). (2007). Sviate Pysmo. [Holly Bible]. Vyd-vo ottsiv Vasyliian «Misioner», Lviv. 1480. [in Ukrainian].

8. Agostino D'Ippona (Transl. Velli A. M.). (2016). La catechesi ai principianti. De catechizandis rudibus. [Catechesis for beginners. On Cathechizing Beginners in Faith]. Paoline Editoriale Libri, Roma. 112. [in Italian].

9. Bianco A. Dal, Liverani B., Massi G. (Transl.). (2000). Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento. [Dictionary of New Testament Biblical Concepts]. Edizioni Dehoniane, Bologna. 2095. [in Italian].

10. Gevaert J. (1987). Dizionario di catechetica. [Dictionary of Catechetics]. Torino: Editrice elle di ci 10096, Leumann. 700. [in Italian].

11. Stali J. (2003). Historia katechezy i katechetyka fundamentalna. [History of catechesis and fundamental catechetics]. BIBLOS, Tarnow. 330. [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 37.01:316.4+321.7+94(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-44

Микола-Олег ЄРШОВ,
orcid.org/0000-0002-6839-622X
доктор філософії,
докторант
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
член
ГО «Інститут соціогуманітарної політики»
(Житомир, Україна) my.yershov@gmail.com

СОЦІОГУМАНІТАРНА ОСВІТА: ТРАНСЛЯЦІЯ В СУСПІЛЬСТВО ОБ'ЄКТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ, СИМВОЛІВ, ІНСТИТУЦІЙ

Стаття окреслює проблеми забезпечення Україною трансляції в суспільство соціогуманітарного знання, що є важливим індикатором міцності демократії. Висвітлено основні параметри стійкості демократичного суспільства, що формуються під упливом соціогуманітарної освіти: розуміння і прийняття демократичних цінностей, стійкість демократичних інституцій, усвідомлення екзистенційної важливості демократичних символів. Показано, що забезпечення державою системної трансляції суспільству об'єктивних значень цих параметрів позитивно впливає на політичну культуру громадян, їхню активність, соціальну відповідальність, здатність до критичного мислення, уміння підтримувати конструктивний діалог на міжособистісному, національному і геополітичному рівнях. На прикладі історії формування мовної компетентності громадян України (де мова представлена як важливий демократичний символ) доведено, що маргіналізація соціогуманітарного знання має геополітичні наслідки. Визначено критерії трансляції об'єктивних значень демократичних феноменів (ідеологія, зміст освіти, інституційна автономія, канали трансляції знань, роль особистості), що можуть використовуватися для ідентифікації вектору підготовки громадян до життя в певній системі соціально-політичних координат. Виявлено відмінності у трансляції соціогуманітарного знання в демократичних країнах і авторитарних/тоталітарних режимах. Обґрунтовано, що характер трансляції соціогуманітарного знання є індикатором обраного політичними елітами ідеологічного орієнтиру розвитку держави, тобто ступінь відкритості і об'єктивності такої трансляції безпосередньо впливають на здатність суспільства до демократичного розвитку. Визначено роль національних еліт у забезпеченні системності, наступності і доступності соціогуманітарної освіти. Показано, що соціогуманітарна освіта має не лише культурне чи академічне значення локального масштабу, але є також стратегічним інструментом захисту й утвердження демократії в усьому світі.

Key words: *соціогуманітарна освіта, соціогуманітарне знання, демократія, демократичні цінності, демократичні інституції, демократичні символи, авторитаризм, тоталітаризм, геополітика.*

Mykola-Oleg YERSHOV,
orcid.org/0000-0002-6839-622X
Doctor of Philosophy,
Doctoral Student
Ivan Ziazun Institute of Pedagogical Education and Adult Education
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Member
NGO "Institute of Socio-Humanitarian Policy"
(Zhytomyr, Ukraine) my.yershov@gmail.com

SOCIO-HUMANITARIAN EDUCATION: TRANSMITTING OBJECTIVE MEANINGS OF DEMOCRATIC VALUES, SYMBOLS, AND INSTITUTIONS INTO SOCIETY

This article explores Ukraine's challenges in ensuring the transmission of socio-humanitarian knowledge into society – a critical indicator of democratic resilience. It highlights key parameters that shape the sustainability of a democratic society under the influence of socio-humanitarian education: understanding and acceptance of democratic values, the stability of democratic institutions, and the existential significance of democratic symbols. The study demonstrates that a state-led systemic transmission of the objective meanings of these parameters positively affects citizens' political culture, civic engagement, social responsibility, critical thinking, and ability to maintain constructive dialogue at interpersonal, national, and geopolitical levels.

Using the case of language competence development among Ukrainian citizens –where language is presented as a vital democratic symbol – the article argues that marginalizing socio-humanitarian knowledge has geopolitical consequences. It identifies criteria for transmitting objective meanings of democratic phenomena (ideology, educational content, institutional autonomy, knowledge dissemination channels, and the role of the individual), which can be used to determine the direction of civic preparation within specific socio-political coordinates.

The article reveals differences in the transmission of socio-humanitarian knowledge between democratic societies and authoritarian/totalitarian regimes. It substantiates that the nature of such transmission serves as an indicator of the ideological orientation chosen by political elites, with the degree of openness and objectivity directly influencing a society's capacity for democratic development. The role of national elites in ensuring the systemic, continuous, and accessible provision of socio-humanitarian education is emphasized. Ultimately, socio-humanitarian education is shown to be not only of cultural or academic significance at the local level but also a strategic instrument for defending and advancing democracy globally.

Key words: *socio-humanitarian education, socio-humanitarian knowledge, democracy, democratic values, democratic institutions, democratic symbols, authoritarianism, totalitarianism, geopolitics.*

Постановка проблеми. Екзистенційна боротьба України за суверенітет і незалежність стала кульмінацією протистояння демократичних та авторитарно-диктаторських цивілізаційних світів. Вона також показала, що соціогуманітарна освіта має не лише культурне чи академічне значення локального масштабу, але є також стратегічним інструментом захисту й утвердження демократії в усьому світі. У цьому контексті виникає об'єктивна необхідність глибшого осмислення ролі соціогуманітарної освіти в забезпеченні стійкості українського суспільства, життєздатності української держави, ефективності демократичних механізмів її функціонування (участь громадян у прийнятті рішень, формування правосвідомості, побудова суспільного діалогу, волонтерство) та посилення геополітичної солідарності демократичних держав світу.

Феномен «соціогуманітарна освіта» розглядається як міждисциплінарний. Публікація має теоретичний характер. В її основі – гіпотеза про те, що стійкість демократії в державі безпосередньо залежить від якості соціогуманітарної освіти її громадян. Тобто, політична культура, громадянська активність, соціальна відповідальність, здатність до критичного мислення, усвідомлення цінностей гідності, свободи й рівності – є результатом забезпечення державою якісної трансляції в суспільство *об'єктивних значень* (неупереджених, незалежних характеристик) важливих демократичних феноменів*: цінностей* (свобода, гідність, рівність, верховенство права), *символів* (мова, держава, громада, вибори), *інституцій* (освітні й наукові установи, ЗМІ, політичні, громадянські і професійні об'єднання). Наявність та ефективність механізмів їх трансляції в суспільство забезпечує готовність громадян розуміти сутність демократії й соціальної відповідальності, критично мислити і протистояти маніпуляціям, поважати інші позиції і підтримувати конструктивний діалог на міжособистісному, національному і геополітичному рівнях.

Проведено теоретичний аналіз феноменів, що демонструють уплив соціогуманітарної освіти на міцність демократії (трансляція в суспільство об'єктивних значень демократичних цінностей; вивчення геополітичного і мілітарного контекстів трансляції феномена «мова» як символу державності; визначення ролі наукових та освітніх інституцій у зміцненні стійкості демократії). На основі проведеного аналізу визначено основні критерії й показники трансляції соціогуманітарного знання у демократичних і авторитарних/тоталітарних державах. Застосовано метод їх порівняння для визначення ролі соціогуманітарної освіти у процесі підготовки державою громадян до життя у певній системі соціально-політичних координат.

Аналіз досліджень. Теоретичною основою дослідження вважаємо ідеї Д. Д'юї, висловлені у праці «Democracy and Education» (1916), де освіта представлена як соціальний механізм передачі досвіду, школа – як мікромодель демократичного суспільства, а демократія – як спосіб життя, який забезпечує захист ідентичності. У процесі доведення сформульованої гіпотези бралися до уваги ідеї щодо важливості соціогуманітарної освіти, сформульовані в наукових дослідженнях сучасних дослідників: Л. Єршової, В. Кременя, Ю. Мєлкова, Л. Петренко, Г. Філіпчука та ін. Особливий акцент зроблено на вивчення дисертацій: з проблем упливу соціогуманітарної освіти на демократизацію українського суспільства (Н. Рожанська, 2012), розвитку гуманітарної освіти (Н. Ярмоленко, 2022; О. Денічева, 2015; Н. Науменко, 2014; Н. Левицька, 2013; У. Демченко, 2010); викладання дисциплін гуманітарного циклу у закладах освіти різних рівнів (Д. Мудрик, 2024; Митцева, 2021; А.Тіщенко, 2021; Г. Кашина, 2020; І. Оніщук, 2019; О. Западинська, 2016; О. Ковальчук, 2016 та ін.). На основі аналізу наукових праць із різних галузей наук виявлено існування проблеми маргіналізації гуманітарної освіти, що негативно впливає на якість громадянської компетентності. Американська філософиня М. Нуссбаум зазна-

чала, що це породжує «корисних виробників прибутку з обмеженою уявою та слабкими навичками критичного мислення» (Not for Profit, 2010). На її думку, таке перетворення активних громадян на пасивних споживачів ставить під загрозу саму демократію. Український історик І. Возний (2024: 543) вважав, що прогрес державотворення в Україні можливий лише завдяки розвитку соціально-гуманітарного складника освіти й науки, оскільки саме він здатен дати суспільству професіоналів, «які мають не тільки спеціальні знання, а й високий рівень відповідальності перед державою і громадянським суспільством».

На основі аналізу зібраних джерел з'ясовано, що попри зростання інтересу до цієї проблеми невирішеними залишаються питання забезпечення наступності, системності й доступності соціогуманітарної освіти в Україні.

Мета статті – висвітлення ролі соціогуманітарної освіти в Україні як інструменту передачі громадянам об'єктивної інформації про демократичні цінності, символи, інституції та обґрунтування її значення для зміцнення демократії в усьому світі.

Виклад основного матеріалу. В основу теоретичного обґрунтування визначеної нами гіпотези ми закладаємо поняття «гуманізм», сформульоване Міжнародним гуманістичним та етичним союзом в Амстердамській декларації (1952). Воно тлумачиться як демократичний та етичний світогляд, що визначає право і обов'язок людей «давати сенс і форму власному життю» (Amsterdam Declaration, 1952). Етичний гуманізм називає тоталітарними будь-які спроби здобути негайні вигоди за рахунок людських цінностей. На думку представників цього світоглядного напряму, «гуманістична позиція є невіддільною від ідей демократії та наукової раціональності», оскільки обстоює ідею здатності людини свідомо і відповідально створювати смисли як у пізнанні, так і в політичному житті (Amsterdam Declaration, 1952: 11).

Визначена в Амстердамській декларації ціль етичного гуманізму (давати людям у найпростіших термінах зрозуміти, що це для них означає і до чого зобов'язує) по суті може визнаватися і метою соціогуманітарної освіти – готувати здобувачів освіти до здійснення постійного свідомого і відповідального вибору в умовах демократії. З позицій етичного гуманізму основу демократії становлять активні, поінформовані громадяни – особи, здатні до критичного мислення, розуміння демократичних процедур та відповідальної участі в громадському житті. Соціогуманітарна освіта виховує ці якості, формуючи громадян, які адекватно розуміють найважливіші демократичні символи (мова, прапор, конституція), цінності (гідність, свобода, рівність, верховенство права), застосовують навички критичного мислення (для захисту від маніпуляцій і дезінформації); знають важливі демократичні процедури (голосування, дебати, громадянська ініціатива). Як свідчить історія, соціогуманітарне знання є потужним інструментом формування державної ідеології (системи концептуально оформлених ідей, переконань, цінностей, установок, гасел, програм), а соціогуманітарна освіта – найбільш дієвим механізмом забезпечення впливу цієї ідеології на формування свідомості народів. Однак гарантувати масовість та ефективність цього впливу соціогуманітарна освіта може лише за умови формування в державі послідовної освітньої політики й ретельного забезпечення системності й неперервності соціогуманітарного знання.

У демократичних країнах та авторитарних і тоталітарних державах існують суттєві відмінності у способах трансляції в суспільство соціогуманітарного знання. Демократична держава базується на ***демократичних цінностях***, що передбачають реальну владу народу у виборі напрямів розвитку своєї держави. Оскільки успішність такого вибору залежить від якості знань громадян про людину, суспільство й державу, місією ***демократичних інститутів*** у кожній демократичній країні є якісна підготовка громадян до усвідомленого вибору (знання конституції, розуміння можливостей демократії, критичність мислення тощо). Відтак будь-які згортання демократичних прав і обмеження свобод варто розглядати як безпосередню загрозу демократії.

Еліти авторитарних і тоталітарних держав для збереження влади і контролю над суспільною свідомістю одночасно використовують гуманітарні науки (засобами гуманітарного знання виправдовують державну ідеологему), соціогуманітарну освіту (діє на свідомість людей через підконтрольну державі систему освіти) і пропаганду (транслює необхідні ідеологічні наративи через залежні від влади засоби масової інформації). Успішність цих упливів напряму корелює з низьким рівнем критичності мислення і фрагментарністю соціогуманітарних знань населення. Тобто держава монополізує право на формування змісту соціогуманітарної освіти та вибір граничного рівня самосвідомості і критичності свого потенційного електорату.

Це яскраво ілюструвала історія радянського союзу і нині демонструє історія сучасної росії, де забезпечено неперервність ідеологізації соіо-

гуманітарної освіти росіян на всіх етапах їх соціального становлення – від родини до трудового колективу. Так, за допомогою соціогуманітарної освіти і пропаганди радянські й російські еліти створювали ідеологічні міфи, якими маскували справні причини своєї агресії проти сусідніх держав, називаючи спровоковані і розпочаті конфлікти «наданням допомоги», «звільненням», «відновленням конституційного порядку» тощо (Український Інститут національної пам'яті, 2025). Сучасний кремлівський режим намагається виправдати вторгнення в Україну низкою сфальсифікованих історичних і геополітичних аргументів, серед яких: прагнення захистити людей в Україні від знущань і геноциду, знищити в Україні нацистів, відновити врятовані республіки в кордонах 2014 р., запобігти світовій війні тощо. Цими гаслами офіційна російська ідеологічна доктрина маскує справжню мету своєї багатовекторної «гібридної політики», що насправді спрямовується проти України, Європи й НАТО (Єршов, 2025: 3). Аналіз цих векторів свідчить про те, що території й ресурси України не є основною ціллю агресора. Свою військову й ідеологічну міць він спрямовує проти всього демократичного світу та системи його цінностей. Російська ідеологема відкрито визначає цю війну як «екзистенційну конфронтацію з колективним Заходом», а Україну вважає лише полем свої битви із ним. Водночас чимало світових інституції підігрують російській пропаганді, називаючи цю війну «конфліктом» (Калашнікова, & Оржель, ред., 2023: 112–113). За таких геополітичних умов Україна мала би посилити увагу до соціогуманітарної освіти своїх громадян. Однак натомість – припустилася низки стратегічних помилок, які змінили не лише архітектуру безпеки Європи, але й уплинули на геополітику значної частини світу. Аналіз причин ціннісних трансформацій світової геополітики доводить, що російська агресія проти України стала можливою, з одного боку, через неготовність демократичних країн світу захищати демократичні цінності поза межами своїх кордонів, а з іншого, – через нездатність української держави та її еліт оцінити стратегічне значення соціогуманітарної освіти. Ця освіта опинилася в умовах маргіналізації, що не дало змоги сформувати у критичної більшості громадян здатність бачити екзистенційні загрози і протистояти їм.

З огляду на це, варто звернути увагу на існування певного зв'язку між стійкістю держави та ***якістю трансляції суспільству символів*** її національної культури, одним із яких є мова. Зосередимося на геополітичному та мілітарному контекстах трансляції феномена «мова» як символу державності.

Особливістю постколоніальної свідомості українців тривалий час було толерантне ставлення до російської мови. За результатами перепису 2001 р. було сформовано мовну карту України, де позначено Крим і східні області, як регіони з домінуванням частки російськомовного населення. Зважаючи на історію російсько-українських стосунків, така «мовна» статистика мала би привернути увагу держави до соціогуманітарної політики. Однак мовна політика України в цей період не змінилася: викладання в державних освітніх закладах залишалося здебільшого російськомовним; поняття «мова» як міждисциплінарний феномен у більшості закладів вищої освіти розглядалося лише в контексті вивчення необов'язкових дисциплін (якщо їх студенти обирали); мовною просвітою дорослого населення займалися політично заангажовані мас-медіа. Крім того, російськомовна експансія здійснювалася за підтримки «заохочених» кремлем представників української еліти (політичної, наукової, мистецької, спортивної, релігійної). Така «мовна політика» не сприяла захисту свідомості російськомовних українських громадян від організованих кремлем практично безпререшкодних інформаційних атак і маніпуляцій. Саме тому у 2014 р. зрусифікований і зомбований ідеями «руского міра» електорат Криму і Сходу став свого роду «троянським конем», що впустив в Україну війну. А повномасштабний наступ російської армії на Україну у 2022 р. і штурм української столиці розпочався з території так само тотально зрусифікованої сусідньої Білорусі.

Отже, державна освітня політика в Україні не забезпечила умов для усвідомлення усіма українськими громадянами екзистенційного значення такого символу, яким є мова. Натомість проросійські політичні сили в Україні свій нерозвинений електорат активно використовували для розколювання суспільства за мовною ознакою. І це ще довго буде загрозою для всіх пострадянських країн, оскільки в ідеологемі сучасного кремля російська мова і культура залишаються шовіністичними мітками розповзання «руского міра».

Маємо визнати, що у зміцненні стійкості демократії непересічною має також бути ***роль наукових і освітніх інституцій***. Процес становлення соціогуманітарної освіти в Україні пройшов тернистий шлях постколоніальної країни. Історичний досвід функціонування Академії педагогічних наук СРСР як ідеологічної зброї, підкреслює небезпеку використання науки та освіти для маніпулювання громадською свідомістю. Радянська педагогіка

була наскрізь пронизана тоталітарною ідеологією, замаскованою ідеями на кшталт «демократичного централізму» та «колективізму». На противагу цьому, українські наукові й освітні інституції мають утверджувати принципи академічної свободи, об'єктивності, критичного аналізу та плюралізму думок, щоб не допустити повторення минулих помилок та забезпечити розвиток справжньої демократії. Вивчення власної історії та формування національної ідентичності є критично важливим і має відбуватися об'єктивно й неупереджено.

За результатами соціологічного дослідження (2018) Швейцарсько-українського проєкту з розвитку громадянських компетенцій в Україні (DOCCU), третина вчителів не включали громадянську освіту до своєї діяльності, вважаючи це завданням інших. Це свідчило про те, що соціогуманітарна освіта в Україні не завжди мала демократичний зміст. Лише на початку 2000-х років (Петрушенко, Кривонос, 2024) в систему середньої освіти України було введено окрему дисципліну «Громадянська освіта», що спрямовувалася на ознайомлення учнів із правами і обов'язками громадян. Українська система отримала доступ до європейських практик підготовки дітей і молоді до життя в демократичному суспільстві (Живемо в демократії, 2016). Проте навіть на початку 2022 р., як свідчать результати дослідження, проведеного за сприяння USAID, 58% опитаних громадян України все ще віддавали перевагу «сильному лідеру» над демократичними інститутами, що підкреслює крихкість демократичних норм без системної безперервної громадянської освіти (Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни, 2022: сл. 6; Брік, 2022).

Реалізовані у воєнний час програми громадянської освіти помітно покращили розуміння українцями феномена «демократія». За результатами дослідження (2022) Міжнародної фундації виборчих систем (IFES), 82% студентів університетів, які пройшли курс «Демократія: від теорії до практики», повідомили про позитивні зміни у своєму розумінні демократії (IFES, 2022). На тлі війни громадянська освіта стала інструментом національної безпеки й оборони, збереження цілісності держави, забезпечення виживання та перемоги у війні, захисту прав людини й демократії у воєнний час, забезпечення довгострокового миру і повоєнного відновлення України та її європейської інтеграції (Петрушенко, Кривонос, 2024). Отже, в умовах постійних загроз наукові й освітні інституції мають забезпечити системність, безперервність та адекватну змістовність підготовки молоді до життя в демократичному суспільстві.

У цьому контексті важливо також звернути особливу увагу на ***роль національних еліт***. Освітяни, науковці, політики, мистецькі і спортивні лідери несуть відповідальність за впровадження демократичних цінностей в освіту. Їхні зусилля наповнюють змістом освітні програми, що забезпечують акцент на правах, процедурних знаннях та громадянській відповідальності; розвивають критичне мислення; формують символічну культуру, що зміцнює національні наративи, засновані на демократичній ідентичності. Там, де соціогуманітарна освіта ослаблена, виникають симулякри демократії. Наприклад, така процедура як голосування, може зберігатися, але громадяни не мають внутрішньої готовності до свідомої і відповідальної в ній участі. Незнання основних демократичних цінностей і нездатність критично аналізувати ідеї призводять до ерозії в суспільній сфері, що може підштовхнути демократії до автократії, оскільки громадяни віддають перевагу простим рішенням або сильним лідерам, а не обговоренню питань. Навіть на початку 2022 р., як свідчать результати опитування, проведеного за сприяння USAID, 58% респондентів все ще віддавали перевагу «сильному лідеру» над демократичними інститутами (Демократія, права і свободи громадян…, 2022), що підкреслює крихкість демократичних норм без системної безперервної громадянської освіти.

Такі сценарії, як виявилося, можливі навіть у дуже старих демократіях, як от: Угорщина, Словаччина, твердиня демократії у світі – США. Нині лідери цих країн ситуативні економічні інтереси ставлять вище захисту демократичних і загальнолюдських цінностей, що виявляється не через солідарність з усіма демократичними державами задля перемоги справедливості й демократії, а через політику «умиротворення агресора». Кожен із цих лідерів – носій певної системи цінностей і соціогуманітарних знань, здобутих свого часу в певній системі формальної, неформальної та інформальної освіти. Низький рівень соціогуманітарної освіти або меркантильність ціннісних систем керманичів демократичних держав у поєднанні з соціогуманітарним невіглаством певних верств населення цілком очевидно можуть поставити під загрозу існування демократії в усьому світі. А доки цивілізація усвідомлює наслідки своєї толерантності до розвитку авторитаризму в економічно розвинених і ядерних державах світу, еліти і громадяни кожної країни, територія чи історія яких перебувають у полі інтересів більш сильної та агресивної держави, мають усвідомити велике значення доленосної ролі соціогуманітарної науки та освіти (Єршов, 2025).

Отже, можна вважати, що трансляція в суспільство соціогуманітарного знання є важливим індикатором його демократичної стійкості. У контексті порівняльного аналізу демократичних і авторитарних/тоталітарних режимів соціогуманітарна освіта постає не лише як інструмент формування знань, а як маркер політичної культури, ідеологічної відкритості та інституційної автономії. Таблиця 1 демонструє системні відмінності у трансляції соціогуманітарного знання, які корелюють із рівнем демократичної стійкості суспільства. Ці параметри можуть бути використані для визначення вектору підготовки громадян до життя в певній системі соціально-політичних координат та оцінювання демократичної стійкості освітніх систем.

Ідеологічна основа соціогуманітарної освіти в демократичних країнах ґрунтується на плюралізмі, що забезпечує відкритість до різних інтерпретацій, сприяє розвитку критичного мислення та громадянської участі. Натомість авторитарні режими використовують освіту як засіб ідеологічного контролю, нав'язуючи монополію на «істину» та формуючи лояльність до влади.

Зміст і структура знання в демократичних системах характеризуються академічною свободою, відкритістю до «незручних» тем, дискусійністю в інтерпретації історичних подій. Це створює умови для осмислення суспільних процесів, формування рефлексивного громадянина. У протилежному випадку – обмеження тематичного поля, героїзація влади й цензура – призводять до інтелектуальної ізоляції і втрати здатності громадян до суспільної критики.

Інституційна автономія є ключовим чинником демократичної стійкості. Університети в демократичних країнах функціонують як центри інновацій і критичного мислення, мають законодавчо гарантовану академічну свободу та активно взаємодіють із громадянським суспільством. У авторитарних режимах вони перетворюються на інститути ідеологічної дисципліни, залежні від політичної влади, з маргіналізованим громадянським упливом.

Канали трансляції знань – медіа, освітні платформи, публічні дискусії – у демократичних умо-

Таблиця 1

Особливості трансляції в суспільство соціогуманітарного знання

Критерії	Показник	Форма виявлення	
		Демократичні країни	Авторитарні/ тоталітарні держави
Ідеологічна основа трансляції соціогуманітарного знання	Ідеологічна спрямованість	Плюралізм, відкритість до різних поглядів	Монополія на «істину», ідеологічна цензура
	Цілі соціогуманітарної освіти	Критичне мислення, громадянська участь	Лояльність до режиму, формування «правильного» світогляду
Зміст і структура соціогуманітарного знання	Вибір тем і дисциплін	Відкритий, академічна свобода	Обмежений, контроль над «небажаними» темами
	Інтерпретація історичних подій	Багатоголосся, дискусійність	Ретушування історії, героїзація влади
	Роль гуманітарних наук	Засіб осмислення суспільних процесів	Інструмент ідеологічного впливу
Роль інституційної автономії у трансляції соціогуманітарних знань	Академічна свобода	Гарантована законодавчо	Обмежена, залежність від політичної влади
	Роль університетів	Центри формування критичного мислення та інновацій	Інститути ідеологічної дисципліни
	Вплив громадянського суспільства	Активна участь у формуванні освітньої політики	Маргіналізація або репресії
Канали трансляції соціогуманітарних знань	Засоби масової інформації	Плюралізм, незалежність	Пропаганда, цензура
	Освітні платформи	Відкритий доступ, міжнародна інтеграція	Контрольований контент, ізоляція
	Публічні дискусії	Дебати, форуми, конференції	Одностороння комунікація, заборона критики
Роль особистості у процесі трансляції соціогуманітарних знань	Студент/громадянин	Активний учасник, суб'єкт знання	Пасивний реципієнт, об'єкт впливу
	Викладач/інтелектуал	Незалежний мислитель, критик	Рупор ідеології, підконтрольний агент

вах забезпечують плюралізм, відкритий доступ і міжнародну інтеграцію. Це сприяє формуванню горизонтальних зв'язків, обміну ідеями та розвитку критичної публічної сфери. Авторитарні моделі натомість демонструють контрольований контент, цензуру та односторонню комунікацію, що обмежує суспільний діалог.

Роль особистості у процесі трансляції знань також є показовою. Демократична освіта визнає студента і викладача як суб'єктів знання – активних учасників дискурсу, здатних до критики та самостійного мислення. У авторитарних системах вони зводяться до об'єктів упливу, рупорів ідеології, позбавлених автономії.

Таким чином, характер трансляції соціогуманітарного знання є не лише освітнім, а й політичним показником. Його відкритість, плюралізм і автономія прямо впливають на здатність суспільства до демократичного розвитку, критичної рефлексії та громадянської участі. Відповідно, соціогуманітарна освіта постає як стратегічний ресурс стійкості демократії – її інтелектуальний фундамент і механізм самозахисту.

Забезпечення якості соціогуманітарної освіти в умовах війни та відновлення полягає в:

– активації ролі національної ідентичності (освітні програми повинні містити інструменти формування розуміння української історії, культури, мови та цінностей, що є фундаментом стійкості нації);

– розвитку критичного мислення та медіаграмотності (у сучасному інформаційному просторі, наповненому пропагандою та фейками, інституції повинні формувати у молоді практичні вміння аналізувати інформацію, розрізняти факти від маніпуляцій, формувати власну обґрунтовану думку);

– вихованні громадянської відповідальності та активності (соціогуманітарна освіта має формувати готовність молоді до активної участі у суспільному житті, волонтерській діяльності, відбудові країни, розбудові демократичних інститутів);

– психологічній та соціальній адаптації (освітні заклади повинні надавати психологічну підтримку, сприяти соціальній реінтеграції, розвитку емпатії та навичок взаємодії у суспільстві, що переживає травматичний досвід);

– науково-методичному супроводі (наукові інституції мають розробляти нові методики, підручники, програми підвищення кваліфікації для педагогів, адаптовані до викликів часу, забезпечуючи високий науковий і методологічний рівень соціогуманітарної освіти).

Висновки. Соціогуманітарна освіта є стратегічним механізмом трансляції в суспільство об'єктивних значень демократичних цінностей – таких як гідність, свобода, рівність, верховенство права. Вона формує здатність громадян до критичного мислення, рефлексії, участі в суспільному житті, а також забезпечує інституційну легітимність демократії. У демократичних країнах трансляція соціогуманітарного знання ґрунтується на принципах відкритості, плюралізму, академічної свободи та громадянської участі. Це створює умови для формування автономної особистості, здатної до осмислення суспільних процесів і захисту демократичних норм. Натомість у авторитарних і тоталітарних державах соціогуманітарна освіта використовується як інструмент ідеологічного контролю, що пригнічує критичне мислення, маргіналізує громадянське суспільство і транслює викривлені значення демократичних понять. Отже, характер трансляції соціогуманітарного знання є індикатором обраного політичними елітами ідеологічного орієнтиру розвитку держави. Відкритість і об'єктивність такої трансляції безпосередньо впливають на здатність суспільства до демократичного розвитку. Тому соціогуманітарна освіта має розглядатися як кровоносна система демократії – її інтелектуальний фундамент, механізм самозахисту і джерело стійкості суспільства і держави.

Сучасні еліти в Україні повинні надати пріоритет соціогуманітарній освіті, інтегрувати демократичні цінності в освітні програми, підтримувати інклюзивні педагогічні методи та забезпечити безперервність трансляції знань у формальній, неформальній і інформальній освіті. Наукові й освітні інституції під час війни та повоєнного відновлення мають стати провідниками якісної соціогуманітарної освіти, яка не просто транслює знання, а активно формує свідомих, критично мислячих, відповідальних громадян, здатних будувати сильну демократичну Україну, вільну від ідеологічного тиску минулого. Це – стратегічна інвестиція у майбутнє країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв О.І. Гуманітарна науки і гуманітаристика. Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. 2014. Вип. 22, 24 (2). С. 9–14.

2. Брік Т. «Залізо» чи м'яка сила. Що обирають українці: сильного лідера чи демократичні інституції? ZABORONA (2022, 29 August). https://zaborona.com/en/what-do-ukrainians-choose-a-strong-leader-or-democratic-institutions-the-timofiy-bricks-column/?utm_source=chatgpt.com

3. Возний І. П. Гуманітарні науки в світлі сучасних викликів. *Грааль науки*. 2024. Вип. 39. С. 540-544. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.05.2024.081

4. Гулай В. В., Кириленко О. М., Палагута В. І., Павлюх М. В., Ткаченко С. Є., Требін М. П., Файник А. А., Цвіркун Ю. В., Шевчук М. О., Щеглов А. Ю. Сучасна гуманітаристика: актуальні питання та перспективи розвитку: монографія. Харків: Право, 2025. 226 с. https://doi.org/10.31359/9786178602369

5. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни. KIIS. Опора. USAID (2022, липень). https://surli.cc/dsrrmb Сл.6.

6. Єршов М.-О. Геополітичні наслідки маргіналізації соціогуманітарної освіти в Україні: Наукова доповідь на вебінарі «Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх педагогів: зміст, технології, ресурси» у межах Міжнародної виставки «Освіта та кар'єра – 2025», 11 квітня 2025 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2025. Вип. 7(1), С. 1-8. https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7125

7. Єршова Л. М. Витоки великороського шовінізму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* 2022. Вип. 4(1). https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4132https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/261/316

8. Єршова Л. Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX–початок XX століття). Житомир: Євенок, 2015. 642 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705511

9. Живемо в демократії: плани уроків з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для загальноосвіт. навч. закл./ Р. Голлоб, Т. Хаддлестон, П. Крапф та ін. ; пер. з англ., наук. редагування та адапт. О. В. Овчарук; заг. ред. : Р. Голлоб, П. Крапф ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. 3-тє вид. Київ: Основа, 2016. Т.3. 212 с. https://www.living-democracy.com/pdf/uk/V3/V03.pdf

10. Петренко Л. М. Актуалітети викладання психолого-педагогічних дисциплін у закладах вищої освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки».* 2024. Вип. 2. С. 12–17. https://doi.org/10.31651/2524-2660-2024-2-12-17

11. Рожанська Н. В. Соціально-гуманітарна освіта як чинник демократизації українського суспільства: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.04 / Харків. нац. ун-т внутр. Справ; Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Харків, 2012. 20 с.

12. Снітковська О. Зарубіжний досвід формування та виховання особистості здобувача вищої освіти в дослідженнях українських компаративістів. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 86. Том.3. С. 302–307. https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-3-45

13. Як радянська / російська пропаганда називала війни. Український інститут національної пам'яті. 2025. https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/viyskovi-konflikty-za-uchastyu-srsr-rf-ta-yak-yih-nazyvala-radyanska-rosiyska-propaganda

14. Amsterdam Declaration. Humanists International, World Humanist Congress, Amsterdam, Netherlands, 2025. https://humanists.international/policy/amsterdam-declaration-1952/

15. Dewey, J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: The MacMillan Company, 1916. 434 p. https://www.gutenberg.org/ebooks/852

16. International Foundation for Electoral Systems (IFES) (2022, 05 August). Громадянська освіта у воєнний час. https://www.ifesukraine.org/en/activity/democratic-elections/gromadyanska-osvita-v-chasy-vijny/

17. Mielkov, Yu., Tolstoukhov. A., Parapan, I. *The Many-Faced Democracy*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2016. https://www.amazon.com/Many-faced-Democracy-Iurii-Mielkov/dp/3659887870 С. 11.

18. Not for Profit. The New Yorker 100 (2010, 19 Juli). https://www.newyorker.com/magazine/2010/07/26/not-for-profit?utm_source=chatgpt.com

19. Petrushenko Y., Kryvonos A. Citizenship education in Ukraine. *Eence* (2024, 09 September). https://eence.eu/countries-profile/citizenship-education-in-ukraine/?utm_source=chatgpt.come

REFERENCES

1. Afanasiev O.I. (2014). Humanitarna nauky i humanitarystyka [Humanities and humanities]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Filosofiia. 22. 24 (2). 9–14. [in Ukrainian].

2. Brik T. (2022, 29 August). «Zalizo» chy miaka syla. Shcho obyraiut ukraintsi: sylnoho lidera chy demokratychni instytutsii? ["Iron" or soft power. What do Ukrainians choose: a strong leader or democratic institutions?] ZABORONA. https://zaborona.com/en/what-do-ukrainians-choose-a-strong-leader-or-democratic-institutions-the-timofiy-bricks-column/?utm_source=chatgpt.com. [in Ukrainian].

3. Voznyi I. P. (2024). Humanitarni nauky v svitli suchasnykh vyklykiv [Humanities in the light of modern challenges]. Hraal nauky. 39. 540-544. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.05.2024.081. [in Ukrainian].

4. Hulai V. V., Kyrylenko O. M., Palahuta V. I., Pavliukh M. V., Tkachenko S. Ie., Trebin M. P., Fainyk A. A., Tsvirkun,Yu. V., Shevchuk M. O., & Shchehlov A. Iu. (2025). Suchasna humanitarystyka: aktualni pytannia ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia [Modern Humanities: Current Issues and Prospects for Development: Monograph]. Kharkiv : Pravo. https://doi.org/10.31359/9786178602369

5. Demokratiia, prava i svobody hromadian ta mediaspozhyvannia v umovakh viiny [Democracy, citizens' rights and freedoms, and media consumption in wartime]. *KIIS. Opora. USAID* (2022, lypen). Sl.6. https://surli.cc/dsrrmb [in Ukrainian].

6. Yershov M.-O. (2025). Heopolitychni naslidky marhinalizatsii sotsiohumanitarnoi osvity v Ukraini: Naukova dopovid na vebinari «Innovatsii u psykholoho-pedahohichnii pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv: zmist, tekhnolohii, resursy» u mezhakh Mizhnarodnoi vystavky «Osvita ta kariera – 2025», 11 kvitnia 2025 r. [Geopolitical consequences of the marginalization of social and humanitarian education in Ukraine: Scientific report at the webinar "Innovations in the

psychological and pedagogical training of future teachers: content, technologies, resources" within the framework of the International Exhibition "Education and Career – 2025", April 11, 2025]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. 7(1). 1-8. https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7125 [in Ukrainian].

7. Yershova L. M. (2022). Vytoky velykoroskoho shovinizmu [The origins of Great Russian chauvinism]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. 4(1). https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4132https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/261/316 [in Ukrainian].

8. Yershova L. (2015). Transformatsiia vykhovnoho idealu u vitchyznianii pedahohichnii teorii i praktytsi (XIX–pochatok XXI stolittia) [Transformation of the educational ideal in the native pedagogical theory and practice (XIX – the beginning of XX century)]. Zhytomyr: Yevenok. [in Ukrainian].

9. Zhyvemo v demokratii: plany urokiv z pytan osvity dlia demokratychnoho hromadianstva ta osvity z prav liudyny dlia zahalnoosvit. navch. zakl. (2016). [Living in a Democracy: Lesson Plans for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education in General Education Institutions]. In R. Hollob, T. Khaddleston, P. Krapf ta in. ; per. z anhl., nauk. redahuvannia ta adapt. O. V. Ovcharuk; zah. red. : R. Hollob, P. Krapf ; zah. red. ukr. versii : N. H. Protasova. 3-tie vyd. Kyiv: Osnova. T. 3. https://www.living-democracy.com/pdf/uk/V3/V03.pdf . [in Ukrainian].

10. Petrenko L. M. (2024). Aktualitety vykladannia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin u zakladakh vyshchoi osvity [Current issues in teaching psychological and pedagogical disciplines in higher education institutions]. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia «Pedahohichni nauky». 2. 12-17. https://doi.org/10.31651/2524-2660-2024-2-12-17/ . [in Ukrainian].

11. Rozhanska N. V. (2012). Sotsialno-humanitarna osvita yak chynnyk demokratyzatsii ukrainskoho suspilstva: referat na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata sotsiolohichnykh nauk. [Social and humanitarian education as a factor in the democratization of Ukrainian society: abstract for the degree of Candidate of Sociological Sciences]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs; Petro Mohyla Black Sea State University. [in Ukrainian].

12. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati [Ukrainian Institute of National Remembrance]. (2025). Yak radianska / rosiiska propahanda nazyvala viiny [ow Soviet/Russian propaganda referred to wars], from: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/viyskovi-konflikty-za-uchastyu-srsr-rf-ta-yak-yih-nazyvala-radyanska-rosiyska-propaganda. [in Ukrainian].

13. Snitkovska, O. (2025). Zarubizhnyi dosvid formuvannia ta vykhovannia osobystosti zdobuvacha vyshchoi osvity v doslidzhenniakh ukrainskykh komparatyvistiv [Foreign experience of formation and education of higher education student's personality in research by ukrainian comparativists]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 86 (3). 302-307. https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-3-45. [in Ukrainian].

14. Amsterdam Declaration (1952). Humanists International, World Humanist Congress, Amsterdam, Netherlands, 2025. https://humanists.international/policy/amsterdam-declaration-1952/.

15. International Foundation for Electoral Systems (IFES) (2022, 05 August). Громадянська освіта у воєнний час. https://www.ifesukraine.org/en/activity/democratic-elections/gromadyanska-osvita-v-chasy-vijny/.

16. Dewey J. (1916). Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: The MacMillan Company/ https://www.gutenberg.org/ebooks/852.

17. Mielkov Yu., Tolstoukhov A., & Parapan I. (2016). *The Many-Faced Democracy*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing. 11. https://www.amazon.com/Many-faced-Democracy-Iurii-Mielkov/dp/3659887870.

18. Not for Profit (2010, 19 Juli). The New Yorker 100 https://www.newyorker.com/magazine/2010/07/26/not-for-profit?utm_source=chatgpt.com.

19. Petrushenko Y., & Kryvonos A. (2024, 09 September). Citizenship education in Ukraine. Eence. https://eence.eu/countries-profile/citizenship-education-in-ukraine/?utm_source=chatgpt.come.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 378.4(091)(477.73)"195/200
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-45

Володимир ЖДАНОВ,
orcid.org/0009-0008-6056-0364
аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Навчально-наукового педагогічного інституту імені В.О. Сухомлинського
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна) djadjapudja@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ НА МИКОЛАЇВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Стаття присвячена аналізу особливостей періодизації розвитку університетської освіти на Миколаївщині у другій половині XX – на початку XXI ст., розкриттю характерних рис кожного з хронологічних етапів, встановленню специфіки університетської освіти Миколаївщини зазначених періодів.

Встановлено, що відмінна специфіка суспільно-політичних процесів як протягом радянської доби, так і новітнього періоду суверенної України, прийняття нових законів та підзаконних актів, а також реалії наукового та освітянського життя в університетах об'єктивно продиктували виокремлення в межах обох періодів наступних, більш деталізованих етапів: – відновлення та відбудова фактично «з нуля» вищої школи в Миколаївській області в перше повоєнне десятиріччя (1945–1958 рр.); 1959 р. – 1970-ті рр. – бурхливий розвиток вищої школи Миколаївщини, кратне збільшення кількості студентства, відкриття нових факультетів, активне поєднання освіти та науки, «проживання» разом з усією республікою та СРСР усіх позитивних та негативних моментів доби хрущовської «відлиги» та брежнєвського «застою»; – 1980-ті – 1991 рр. – спроба модернізації та перебудови вищої освіти за вимогами часу та швидких змін всіх сфер суспільно-політичного життя та освітянської сфери; – 1991–2004 рр. – поступ розбудови власної, суверенної університетської освіти в умовах виникнення та подальшого розвитку незалежної України; – 2004–2014 рр. – початок глибинних реформ на шляху до європейських стандартів в освіті та входження університетами Миколаївщини разом з усією вищої школою України в Болонський процес; – з 2014 р. – розвиток університетської освіти Миколаївщини в умовах збройної агресії та повномасштабного вторгнення Російської Федерації, забезпечення, не дивлячись на вкрай важкі обставини війни, безперервної інтеграції закладів вищої освіти області у світовий освітній простір на рівні з іншими університетами України.

Автор приходить до висновків, що історія університетської освіти на Миколаївщині у другій половині XX – на початку XXI ст. відображає шлях від відновлення після руйнівної другої світової війни до інтеграції у світовий освітній простір. Від кількох інститутів місто дійшло до створення потужної мережі університетів різного профілю, які забезпечували кадрами суднобудівну промисловість, морський транспорт, систему освіти, культуру та інші сфери життя. Завдяки цьому на сьогодні Миколаїв займає одне з провідних місць серед освітніх центрів півдня України.

Ключові слова: *вища освіта, інститут, кораблебудування, Миколаївщина, освіта, педагогіка, університет, університетська освіта.*

Volodymyr ZHDANOV,
orcid.org/0009-0008-6056-0364
PhD student at the Department of Pedagogy and Educational Management
V.O. Sukhomlinskyi Educational and Research Pedagogical Institute
of Admiral Makarov National University of Shipbuilding
(Mykolaiv, Ukraine) djadjapudja@gmail.com

FEATURES OF PERIODIZATION OF UNIVERSITY EDUCATION DEVELOPMENT IN THE MYKOLAIV REGION DURING THE SECOND HALF OF THE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES

The article analyses the features of periodization of university education development in the Mykolaiv region during the second half of the 20th and the early 21st centuries, suggests the characteristic features of each chronological stage and determines the specific regional aspects of university education throughout these periods.

The analysis demonstrates that the distinctive nature of socio-political processes, both during the Soviet era and in the modern period of sovereign Ukraine, combined with the adoption of new legislative and regulatory frameworks and the evolving realities of academic and educational life, necessitated the delineation of more detailed stages within these periods: – the restoration and reconstruction of higher education virtually from scratch in the Mykolaiv region

in the immediate post-war decade (1945–1958); – the rapid expansion of higher education, marked by a significant increase in student enrolments, the establishment of new faculties, and the dynamic integration of education and research, while simultaneously reflecting the broader socio-political transformations of the Khrushchev "Thaw" and the Brezhnev "Stagnation" (between 1959 and the 1970s); – attempts to modernize and restructure higher education in response to the accelerated changes across political, social, and educational domains (from the 1980s to 1991); – progress in developing our own sovereign university education in the context of the emergence and further development of independent Ukraine (1991–2004); – the beginning of profound reforms aimed at achieving European standards in education and the integration of universities in the Mykolaiv region, together with the entire system of higher education in Ukraine, into the Bologna Process (2004–2014); – the development of university education in the Mykolaiv region under conditions of armed aggression and the full-scale invasion by the Russian Federation, while ensuring, despite the extremely difficult circumstances of war, the uninterrupted integration of regional higher education institutions into the global educational space on an equal footing with other Ukrainian universities (since 2014).

The study concludes that the history of university education in the Mykolaiv region during the second half of the twentieth and the early twenty-first centuries illustrates a trajectory from devastating Second World War to integration into the global educational space. Evolving from a small number of institutes, the city developed an extensive network of universities of diverse profiles, which played a crucial role in training specialists for the shipbuilding industry, maritime transport, the education system, culture, and other spheres of social and economic life. As a result, Mykolaiv has secured a prominent position among the leading educational centres of southern Ukraine.

Key words: *higher education, institute, shipbuilding, Mykolaiv region, education, pedagogy, university, university education.*

Постановка проблеми. Краєзнавчі історико-педагогічні дослідження цікаві та актуальні в першу чергу тим, що дають можливість більш глибоко та системно прослідкувати зміни та особливості генези досліджуваної освітянської проблематики з прив'язкою саме до обраного регіону. Вивчаючи розвиток університетської освіти на Миколаївщині в другій половині XX – на початку XXI ст. вкрай актуальним та первинним постає визначення особливостей періодизації процесу розвитку університетського життя області.

Враховуючи той факт, що в новітню добу як ніколи раніше всі тенденції культурно-духовного, освітнього, суспільного життя у великій мірі залежали від політичних процесів, цілком логічним є виокремлення двох великих періодів у розвитку університетської освіти Миколаївщини: періоду радянської доби (1945–1991 рр.) та періоду незалежної України (від 1991 р.).

Відмінна специфіка суспільно-політичних процесів як протягом радянської доби, так і новітнього періоду суверенної України, прийняття нових законів та підзаконних актів, а також реалії наукового та освітянського життя в університетах об'єктивно продиктували виокремлення в межах обох періодів наступних, більш деталізованих етапів:

– відновлення та відбудова фактично «з нуля» вищої школи в Миколаївській області в перше повоєнне десятиріччя (1945–1958 рр.);

– 1959 р. – 1970-ті рр. – бурхливий розвиток вищої школи Миколаївщини, кратне збільшення кількості студентства, відкриття нових факультетів, активне поєднання освіти та науки, «проживання» разом з усією республікою та СРСР усіх позитивних та негативних моментів доби хрущовської «відлиги» та брежнєвського «застою»;

– 1980-ті – 1991 рр. – спроба модернізації та перебудови вищої освіти за вимогами часу та швидких змін всіх сфер суспільно-політичного життя та освітянської сфери;

– 1991–2004 рр. – поступ розбудови власної, суверенної університетської освіти в умовах виникнення та подальшого розвитку незалежної України;

– 2004–2014 рр. – початок глибинних реформ на шляху до європейських стандартів в освіті та входження університетами Миколаївщини разом з усією вищої школою України в Болонський процес;

– з 2014 р. – розвиток університетської освіти Миколаївщини в умовах збройної агресії та повномасштабного вторгнення Російської Федерації, забезпечення, не дивлячись на вкрай важкі обставини війни, обстріли та руйнування з боку агресора, безперервної інтеграції закладів вищої освіти області у світовий освітній простір на рівні з іншими університетами України.

Аналіз досліджень. Серед робіт, в яких вже частково досліджено дану проблему, слід виділити праці Н. Терентьєвої (Терентьєва, 2016), Т. Окольничої (Окольнича, 2022), Р. Блюзнюк (Близнюк, 2014), Л. Березівської (Березівська, 2010), Н. Гупан (Гупан, 1999). Втім, в існуючій історіографічній традиції відсутні роботи, які були б присвячені аналізу особливостей періодизації розвитку університетської освіти саме на Миколаївщині.

Метою статті є аналіз особливостей періодизації розвитку університетської освіти на Миколаївщині у другій половині XX – на початку XXI ст., розкриття характерних рис кожного з хронологічних етапів, встановлення специфіки університетської освіти Миколаївщини зазначених періодів.

Виклад основного матеріалу. Відродження освіти на Миколаївщині почалося відразу ж після вигнання німецько-румунських окупантів з території області у березні–квітні 1944 р. А після повного завершення бойових дій та переходом до мирного будівництва склалися сприятливі умови для відбудови та подальшого розвитку закладів освіти. Активна допомога громадськості значно прискорила процес відродження, але в цілому матеріальна база освіти ще довгі роки знаходилась у дуже скрутному становищі.

Після завершення другої світової війни Миколаїв, як і більшість міст півдня України, лежав у руїнах. Особливо постраждала суднобудівна галузь, яка до війни була ключовою для економіки, постала гостра потреба у відновленні кваліфікованих кадрів для підприємств міста.

У цьому контексті провідну роль відіграв Миколаївський кораблебудівний інститут (МКІ), який ще у довоєнний час зарекомендував себе як один із найсильніших технічних вишів СРСР у галузі суднобудування. У 1946 р. інститут відновив свою діяльність, розпочавши підготовку інженерів-суднобудівників, механіків, електриків та спеціалістів з автоматизації. Викладацький склад формувався з провідних фахівців суднобудівної промисловості, багато з яких мали практичний досвід роботи на суднобудівних заводах міста.

У же цей період відновлює роботу і Миколаївський учительський інститут, який відновив підготовку педагогічних кадрів для області. У 1950-х рр. він був реорганізований у Миколаївський педагогічний інститут, що став основним центром підготовки вчителів для шкіл південного регіону України. Особливу увагу приділяли викладанню української та російської мови, літератури, математики, фізики (Миколаївський державний університет, 2009: 34).

У 1960–1970-ті рр. в Миколаєві зростає потреба в інженерах морського транспорту, економістах, юристах, культурологах. Це пов'язано з бурхливим розвитком промисловості, морського флоту та інфраструктури міста. Продовжують свою ефективну науково-дослідну та освітянську роботу кораблебудівний та педагогічний вищі навчальні заклади. В 1970–80-ті рр. дані інститути вийшли на якісно новий рівень наукової роботи та підготовки молодих кадрів для регіону, республіки та країни. Інститути уклали освітянські та наукові зв'язки з рядом топових наукових установ Української РСР та на загальносоюзному рівні. В липні 1967 р. в Херсоні постав філіал МКІ при Херсонському суднобудівному заводі. До 1968 р. в МКІ з 296 представників викладацького складу вчені ступені і звання мали 95 осіб (32% до загальної кількості), у тому числі п'ять докторів наук і професорів (ДАМО. Ф. Р-992. Оп. 12. Спр. 430. Арк. 102). Такі показники відповідали середнім показникам науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та званнями для закладів вищої освіти союзного підпорядкування і були вище середнього по Українській РСР.

Миколаївський філіал Київського державного інституту культури відкрито як культурно-освітній факультет 9 серпня 1971 р. Він став учбово-науковим і адміністративним підрозділом названого вузу. Відкриття Миколаївського культурно-освітнього факультету, який мав два відділення – бібліотечне і культурно-освітньої роботи, викликано необхідністю більш повного забезпечення кадрами зростаючого числа культурно-освітніх закладів південного регіону України, необхідністю вивчення і популяризації своєрідних традицій духовного життя цієї частини українських земель, ідеологічними завданнями того часу.

Станом на початок 1980-х рр. в області діяло п'ять вузів, в яких працювало 319 докторів і кандидатів наук. Чотирнадцять технікумів і училищ області готували фахівців майже з усієї необхідної лінійки професій.

Невід'ємною складовою історії розвитку освіти на Миколаївщині є становлення сільськогосподарської освіти. Ще з післявоєнних років в області склалась певна система підготовки кадрів для села. Досить плідно працювали в цьому напрямку сільські професійно-технічні училища, 4 сільськогосподарських технікуми. 10 травня 1984 р. за поданням керівних органів області до Міністерства сільського господарства СРСР відкрито Миколаївську філію Одеського сільськогосподарського інституту. Невдовзі перших своїх студентів прийняли агрономічний, зооінженерний, економічний факультети з денною і заочною формами навчання. Трохи пізніше організовано і факультет механізації сільського господарства (Миколаївський державний аграрний, 2009: 6).

Після здобуття незалежності система освіти України в цілому та в області, зокрема, потребувала змін. Першим кроком на шляху реорганізації вишів став процес їх акредитації для підтвердження або спростування відповідного статусу.

Першим із ЗВО Миколаєва, який після акредитації отримав статус університету, став кораблебудівний інститут. Так, рішенням Кабінету Міністрів України Миколаївський кораблебудівний інститут ім. адмірала С. О. Макарова у 1994 р. перетворено в Український державний морський технічний університет.

Враховуючи загальнодержавне і міжнародне визнання результатів діяльності Українського державного морського технічного університету імені адмірала Макарова, його вагомий внесок у розвиток національної освіти і науки, Указом Президента України від 25 березня 2004 р. університету надано статус національного. З того часу університет перейменовано на Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова.

В 1996 р. рішенням міжгалузевої акредитаційної комісії Міністерства освіти України Миколаївський державний педагогічний інститут занесено до державного реєстру навчальних закладів, яким дозволено готувати спеціалістів з різних напрямків. У 1999 р. інститут перейменовується в педагогічний університет, у 2002 р. отримує статус державного університету, а через рік йому присвоєно ім'я Василя Олександровича Сухомлинського. Враховуючи науковий потенціал та напрацювання вчених, Миколаївський національний університет з грудня 2009 р. наказом МОН України включено до складу закладів вищої освіти, у яких проходить експеримент щодо підготовки вчителів за інноваційними технологіями. 21 серпня 2010 р. університету надано високий статус національного (Халамендик, 2012: 224).

В 1995 р. у Первомайську відкрито філію Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки, а у 2000 р. в місті нараховувалося вже шість закладів вищої освіти.

Необхідно зазначити, що розвиток вищої освіти протягом першої половини 1990-х рр. характеризується поступовим зменшенням кількості студентів. Така ситуація пов'язана з економічною кризою, безробіттям, неможливістю працевлаштуватися після отримання освіти.

З початком другої половини 1990-х рр. відкриваються нові навчальні заклади, факультети. Суспільство зрозуміло, що «нові цінності», які заповнили вакуум, залишений після знищення старих ідеалів, були фальшивими. Місце вищої освіти в сучасному світі стає значно вагомішим. Питання збільшення кількості людей з вищою освітою особливо гострим стає, коли людство переходить на нові інформаційні технології. У 1993 р. в Миколаєві відкрився навчально-промисловий центр міжнародного туризму і менеджменту. А у березні 1995 р. навчально-консультативний центр став філією Київського слов'янського університету.

1 вересня 1996 р. відбулося урочисте посвячення у студенти перших 175 першокурсників щойно відкритого нового ЗВО області – Миколаївської філії НаУКМА. В цьому ж році в Миколаєві відкрито навчально-науковий центр Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

У 1999–2000 навчальному році на Миколаївщині вже функціонувало 25 вищих навчальних закладів. Серед них – Український державний морський технічний та педагогічний університети, аграрна академія та вісім філій і факультетів: Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського слов'янського університету, Одеської юридичної академії, Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, Київського державного університету культури та ін. (Історія рідного краю, 2015: 551).

Отже, перша половина 1990-х рр. в області стала досить складним етапом у розвитку вищої освіти, і це відбилося на кількості студентів. Починаючи з 1996 р. ситуація поступово змінюється на краще. Серед цілої низки нововведень у системі вищої освіти значне місце посідають питання, пов'язані з тестуванням і змінами в правилах прийому. Головна мета цих заходів полягала в тому, щоб якомога об'єктивніше визначати рівень знань абітурієнтів та студентів. Ще однією позитивною стороною цього процесу є конкуренція між навчальними закладами, яка неодмінно стає двигуном у напрямку покращення системи освіти та умов навчання.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що історія університетської освіти на Миколаївщині у другій половині XX – на початку XXI ст. відображає шлях від відновлення після руйнівної другої світової війни до інтеграції у світовий освітній простір. Від кількох інститутів місто дійшло до створення потужної мережі університетів різного профілю, які забезпечували кадрами суднобудівну промисловість, морський транспорт, систему освіти, культуру та інші сфери життя. Завдяки цьому на сьогодні Миколаїв займає одне з провідних місць серед освітніх центрів півдня України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. № 1. С. 37–42.

2. Близнюк Р. О. Вища аграрна освіта України в другій половині XX століття: історіографія : дис. … канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2014. 142 с.

3. Гупан Н. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 45–49.

4. Історія рідного краю: Миколаївщина / М. М. Шитюк (кер. авт. кол.), О. О. Баковецька, Н. М. Буглай та ін. Миколаїв : Іліон, 2015. 628 с.

5. Миколаївський державний аграрний університет. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2009. 188 с.
6. Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського: віхи історії (1913–2008): монографія / Укл.: В. Д. Будак, Л. В. Старовойт, О. П. Хаєцький, С. В. Підопригора. Миколаїв: Іліон, 2009. 184 с.
7. Окольнича Т. В. Тенденції розвитку вищої освіти України (друга половина XX – початок XXI століття: монографія. Кропивницький: «Ексклюзив-Систем», 2022. 244 с.
8. Листування з міськвиконкомами області про виконання народно-господарських планів, роботу установ культури, народної освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування та з інших питань, 3 січня – 27 грудня 1968 р. *ДАМО* (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р-992. Оп. 12. Спр. 430. 214 арк.
9. Терентьєва Н. О. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2016. 567 с.
10. Халамендик В. Д. Становлення і розвиток педагогічної освіти Півдня України (друга половина XIX – початок XXI століття). 2-ге вид., доп. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 400 с.

REFERENCES

1. Berezivska L. (2010) Osnovopolozhni zasady istoryko-pedahohichnykh doslidzhen: teoriia i metodolohiia [Fundamental principles of historical and pedagogical research: theory and methodology]. Shliakh osvity. № 1. S. 37–42. [in Ukrainian]
2. Blyzniuk R. O. (2014) Vyshcha ahrarna osvita Ukrainy v druhii polovyni XX stolittia: istoriohrafiia [Higher agricultural education in Ukraine in the second half of the 20th century: historiography]: dys. … kand. ist. nauk : 07.00.06. Kyiv. 142 s. [in Ukrainian]
3. Hupan N. (1999) Do periodyzatsii rozvytku istoryko-pedahohichnoho protsesu v Ukraini [On the periodization of the development of the historical and pedagogical process in Ukraine]. Shliakh osvity. № 1. s. 45–49. [in Ukrainian]
4. Istoriia ridnoho kraiu: Mykolaivshchyna [History of the native land: Mykolaiv region] / M. M. Shytiuk (ker. avt. kol.), O. O. Bakovetska, N. M. Buhlai ta in. Mykolaiv : Ilion, 2015. 628 s. [in Ukrainian]
5. Mykolaivskyi derzhavnyi ahrarnyi universytet [Mykolaiv State Agrarian University]. Mykolaiv: Dyzain ta polihrafiia, 2009. 188 s. [in Ukrainian]
6. Mykolaivskyi derzhavnyi universytet imeni V. O. Sukhomlynskoho: vikhy istorii (1913–2008): monohrafiia [Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynsky: milestones in history (1913–2008): monograph]/ Ukl.: V. D. Budak, L. V. Starovoit, O. P. Khaietskyi, S. V. Pidopryhora. Mykolaiv: Ilion, 2009. 184 s. [in Ukrainian]
7. Okolnycha T. V. (2022) Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia: monohrafiia [Trends in the development of higher education in Ukraine (second half of the 20th century – early 21st century: monograph]. Kropyvnytskyi: «Ekskliuzyv-System». 244 s. [in Ukrainian]
8. Lystuvannia z miskvykonkomamy oblasti pro vykonannia narodno-hospodarskykh planiv, robotu ustanov kultury, narodnoi osvity, okhorony zdorovia, pobutovoho obsluhovuvannia ta z inshykh pyta, 3 sichnia – 27 hrudnia 1968 g [Correspondence with regional executive committees on the implementation of national economic plans, the work of cultural institutions, public education, healthcare, consumer services, and other issues, January 3–December 27, 1968]. DAMO (Derzhavnij arhiv Mikolayivskoyi oblasti). F. R-992. Op. 12. Spr. 430. 214 ark. [in Ukrainian]
9. Terentieva N. O. (2016) Tendentsii rozvytku universytetskoi osvity v Ukraini (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Trends in the development of university education in Ukraine (second half of the 20th century – early 21st century)]: dys. d-ra ped. nauk : 13.00.01. Kyiv. 567 s. [in Ukrainian]
10. Khalamendyk V. D. (2012) Stanovlennia i rozvytok pedahohichnoi osvity Pivdnia Ukrainy (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [The formation and development of teacher education in southern Ukraine (second half of the 19th century – early 21st century)]. 2-he vyd., dop. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. 400 s. [in Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 37.015.3:371.13
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-46

Анна ЖУКОВА,
orcid.org/0000-0002-7292-1605
PhD за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) annetta000@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОУЧИНГ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ РОЛІ ВИКЛАДАЧА ВІЙСЬКОВОГО ЗВО

У статті розглянуто педагогічний коучинг як інноваційний підхід у системі вищої військової освіти, що сприяє трансформації професійної ролі викладача військового закладу вищої освіти. Виявлено, що сучасні умови воєнного часу й потреба у підготовці висококваліфікованих військових фахівців вимагають від викладача не тільки бути носієм знань, але виконувати роль наставника, фасилітатора й коуча, який здатен стимулювати особистісний і професійний розвиток курсантів. У роботі здійснено аналіз наукових досліджень із проблематики педагогічного коучингу, що дало можливість виділити ключові його принципи й методи, зокрема партнерську взаємодію, підтримку самостійного ухвалення рішень, розвиток рефлексії та відповідальності курсантів. Також обґрунтовано доцільність застосування коучингових технологій у практиці викладача військового закладу вищої освіти як засобу формування критичного мислення, лідерських якостей, емоційної стійкості й здатності до командної роботи у майбутніх офіцерів. У статті розроблено практичні рекомендації щодо впровадження педагогічного коучингу у військовому закладі вищої освіти. Особлива увага зосереджена на інтеграції елементів педагогічного коучингу в організацію тренінгів та практикумів для підготовки викладачів, у традиційні форми підготовки курсантів, створенні освітнього середовища, орієнтованого на розвиток внутрішнього потенціалу кожного курсанта. Запропоновані практичні рекомендації спрямовані на вдосконалення професійної підготовки військових фахівців у контексті сучасних викликів та забезпечення ефективного функціонування військової освіти. Результати цього наукового дослідження, а також сформульовані на їхній основі висновки, становлять практичну цінність для викладачів військових ЗВО, методистів, а також інших фахівців, які займаються вивченням особливостей впровадження інноваційних методів і технологій навчання у діяльність військових закладів вищої освіти.

Ключові слова: *педагогічний коучинг, військовий заклад вищої освіти, викладач військового закладу вищої освіти, курсант, професійна компетентність, інноваційні технології навчання.*

Anna ZHUKOVA,
orcid.org/0000-0002-7292-1605
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Military Translation
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) annetta000@gmail.com

PEDAGOGICAL COACHING IN THE CONTEXT OF TRANSFORMING THE PROFESSIONAL ROLE OF A MILITARY HIGHER EDUCATION INSTRUCTOR

The article examines pedagogical coaching as an innovative approach in the system of higher military education, which contributes to the transformation of the professional role of a teacher in a military higher education institution. It was revealed that the current conditions of wartime and the need to train highly qualified military specialists require the teacher not only to be a bearer of knowledge but also to perform the role of a mentor, facilitator, and coach who is able to stimulate the personal and professional development of cadets. The paper analyzes scientific research on the issue of pedagogical coaching, which made it possible to identify its key principles and methods, including partnership interaction, support for independent decision-making, development of reflection, and responsibility among cadets. The feasibility of applying coaching technologies in the practice of a teacher of a military higher education institution as a means of developing critical thinking, leadership qualities, emotional resilience, and teamwork skills in future officers is also substantiated. The article develops practical recommendations for the implementation of pedagogical coaching in military higher education institutions. Special attention is focused on the integration of elements of pedagogical coaching into the organization of training sessions and practicums for teachers' preparation, into the traditional forms of cadet training, and on the creation of an educational environment oriented towards the development of each cadet's inner potential. The proposed practical recommendations are aimed at improving the professional training of military specialists in the context of modern challenges and ensuring the effective functioning of military education. The results of this

scientific study, as well as the conclusions formulated on their basis, are of practical value for teachers of military higher education institutions, methodologists, and other specialists engaged in the study of the implementation of innovative teaching methods and technologies in the activities of military higher education institutions.

Key words: *pedagogical coaching, military higher education institution, military higher education institution teacher, cadet, professional competence, innovative teaching technologies.*

Постановка проблеми. Сучасна система вищої військової освіти переживає активну трансформацію, що зумовлена як глобальними освітніми тенденціями, так і специфічними викликами, пов'язаними з оборонними потребами нашої держави. Одним із провідних напрямів цієї трансформації є переосмислення та оновлення професійної ролі викладача військового закладу вищої освіти. Традиційна модель, у якій викладач виступав головним чином як носій знань та контролер їх засвоєння, поступається місцем новій ролі – фасилітатора, наставника й коуча, який здатний підтримати особистісний та професійний розвиток майбутніх офіцерів. В умовах активних змін і суворих вимог до підготовки військових фахівців педагогічний коучинг постає як ефективна технологія, яка поєднує індивідуалізований підхід до навчання з розвитком критичного мислення, самостійності й лідерських якостей курсантів. На відміну від традиційних методів, коучинг орієнтований не тільки на передачу знань, але й на стимулювання внутрішньої мотивації, формування вмінь ухвалювати відповідальні рішення в умовах невизначеності, що є надзвичайно важливим для військової професії.

Проблематика педагогічного коучингу знайшла своє віддзеркалення у працях багатьох українських науковців, серед яких А. Вітченко (Вітченко, 2024), Л. Кайдалова (Кайдалова, 2025), І. Карпенко (Карпенко, 2024), О. Красницька (Красницька, 2022), М. Майданюк (Майданюк, 2025) та ін., які досліджували його сутність, методи й ефективність у різних галузях освіти. Проте питання впровадження педагогічного коучингу у специфічне середовище військових закладів вищої освіти, з урахуванням особливостей професійної підготовки офіцерських кадрів, потребують детального вивчення та узагальнення.

Метою цієї статті є визначення ролі й можливостей педагогічного коучингу в контексті трансформації професійної ролі викладача військового ЗВО. Для досягнення окресленої мети поставлено такі завдання: здійснити аналіз теоретичних засад педагогічного коучингу та особливостей його використання у військовій освіті; виявити зміни в професійній ролі викладача військового ЗВО під впливом педагогічного коучингу; розробити практичні рекомендації щодо впровадження педагогічного коучингу в систему підготовки майбутніх офіцерів.

Аналіз досліджень. Дослідження проведено з використанням комплексу теоретичних методів, що забезпечили всебічне вивчення педагогічного коучингу як інноваційного підходу до трансформації професійної ролі викладача військового закладу вищої освіти. У роботі використано метод аналізу наукових джерел (наукових статей, монографій, дисертацій) з проблем педагогічного коучингу, військової педагогіки та інноваційних освітніх технологій; порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду впровадження коучингового підходу у професійну підготовку; систематизацію та узагальнення наявних теоретичних положень для виявлення ключових аспектів зміни ролі викладача у військовому ЗВО.

Мета статті. Упродовж останніх років постала необхідність докорінних змін в організації системи вищої військової освіти та підготовки нової генерації науково-педагогічних кадрів. Сучасний викладач військового закладу вищої освіти сьогодні повинен уміти не лише проєктувати освітній процес, розробляти й впроваджувати нові освітні програми, інноваційні методи та технології, але й бути чутливим до нових реалій та тенденцій суспільного розвитку й науково-технічного прогресу, нововведень в освітній сфері, орієнтуватися на останні наукові розробки. Сучасний курсант обирає викладача, який будує з ним активну взаємодію під час занять, мотивує та зацікавлює до вивчення своєї дисципліни, розвиває у нього soft skills, працює за авторськими методиками, вибудовує унікальну індивідуальну траєкторію, роблячи досяжною зону найближчого розвитку, створює інноваційний освітній простір, залучає до активної пізнавальної самостійної діяльності, неформальної та інформальної освіти через вивчення дисциплін, вирізняється креативністю та вираженими лідерськими якостями (Красницька, 2022: 43).

Виклад основного матеріалу. У контексті трансформації професійної ролі викладача військового закладу вищої освіти педагогічний коучинг постає як сучасна освітня технологія, яка сприяє якісним змінам у підходах до підготовки майбутніх офіцерів. Під педагогічним коучингом ми, услід за А. Вітченко, розуміємо технологію

практичної підготовки, що спрямована на цілеспрямоване інтенсивне навчання та виховання здобувачів освіти (курсантів) військових закладів вищої освіти з метою відпрацювання професійно важливих якостей майбутніх військових фахівців. До ключових ознак коучингового навчання сучасні науковці відносять алгоритмічність, інтенсивність тренувальних дій, повторюваність, регламентованість коучингового інструментарію, поступовість у досягненні запланованих результатів навчання (уміння – навички – досвід) (Вітченко, 2024: 24).

Мета коучингу в освіті полягає у допомозі в розкритті потенціалу особистості з метою максимізації продуктивності, а це означає виявлення в молодих людях найкращого. Завдання коуча (викладача) – надихати, мотивувати, заохочувати поточні запити й роздуми учасників освітнього процесу. Відносини між учасниками коучингового процесу ґрунтуються на засадах конфіденційності, партнерства, довіри задля досягнення результату. Завдяки наявності постійного зворотного зв'язку відбувається дослідження освітнього середовища, виокремлюються чинники, що здійснюють вплив на академічний прогрес, залученість до академічної діяльності стає усвідомленою, розвивається рефлексія, підвищується особиста відповідальність, а постановка цілей стає прозорою та зрозумілою. Викладачі-коучі визнають курсантів експертами свого життя – від природи винахідливими, креативними та цілісними. Загалом коучинговий підхід в освіті заохочує до досягнення особистих цілей та самопізнання (Братко, 2024: 32–33).

Л. Кайдалова та А. Кайдалова вбачають цільовий пріоритет педагогічного коучингу у тому, щоб курсанти опанували мистецтво планування навчальної діяльності, сформували в собі здатність використовувати різноманітні методи й техніки тайм-менеджменту, набули вмінь «відчуття та розуміння часу як певної екзистенціальної сутності, а також встановлення цілей, строків та етапів їх досягнення; визначення часової ємності послідовних операцій; …формування корпоративного відчуття часу, забезпечення зворотного зв'язку та моніторингу» (Кайдалова, 2025: 56).

І. Карпенко зауважує, що багатофункціональна спрямованість коучингового навчання у військових закладах вищої освіти забезпечує універсалізм, готовність до неперервного навчання, виконання практичних самоосвітніх, професійних, службових завдань в умовах невизначеності. Окрім того, на переконання І. Карпенко, педагогічний коучинг дає можливість особистості розвиватися та досягати певних результатів, а його включення в освітній процес військового закладу вищої освіти сприятиме підвищенню якості підготовки курсантів, створенню та керуванню власною «траєкторією» навчання (Карпенко, 2024: 155).

Таким чином, викладач військового ЗВО не обмежується роллю носія інформації – він стає фасилітатором, наставником, партнером, мотиватором та коучем в освітньому процесі. Педагогічний коучинг забезпечує ефективний перехід до нової ролі коуча, адже його інструменти дають можливість формувати індивідуальні освітні траєкторії, сприяти розвитку внутрішнього потенціалу курсантів, розкривати їхні особистісні й професійні якості. У межах коучингової взаємодії відбувається зміна парадигми: від авторитарного стилю до партнерського, від контролю – до супроводу, від домінування викладача – до активної участі й відповідальності курсанта за власне навчання. Відтак, педагогічний коучинг є не тільки інноваційною методикою, але й стратегічним інструментом трансформації професійної ролі викладача, що дає змогу підвищити ефективність військової освіти, забезпечити її відповідність сучасним викликам та підготувати офіцерів нового покоління, які здатні діяти креативно, гнучко й відповідально в умовах невизначеності.

У межах педагогічного коучингу у військовому закладі вищої освіти важливим напрямком роботи коуча стає допомога курсантам в ініціації й поглибленні рефлексії здійснюваної ними активності. Насамперед це стосується формування більш багатовимірного й реалістичного погляду на різноманітні аспекти діяльності (цілі, сенси, способи й умови їх досягнення, можливі труднощі, необхідні ресурси тощо) та на себе як її суб'єкта (накопичений досвід, сильні й слабкі сторони). Іншим важливим напрямом роботи коуча є допомога курсантам в усуненні внутрішніх перешкод задля підвищення та реалізації потенціалу (невпевненості в собі, відволікання на «побічні» цілі, побоювання помилок, деструктивних переконань). Супроводжуючи курсанта у процесі досягнення цілей, викладач-коуч фокусує його увагу на ознаках успіху, які є важливими для підтримки віри в себе й мотивації) та організовує рефлексію проблемних ситуацій і невдач (з позиції їх розвиваючого значення).

Використання педагогічного коучингу дає можливість викладачеві більш індивідуалізовано та ефективно взаємодіяти з курсантами, підвищити ступінь їх усвідомленої залученості в навчальну діяльність з урахуванням їхніх власних сенсів та цілей (Краснова, 2023: 39). Курсанти одержують можливість не лише ефективно вирішувати власні навчальні завдання, але й розвивати рефлексив-

ність і прогностичність мислення, навички саморегуляції та відповідального прийняття рішень, які створюють основу майбутньої успішності у військовій діяльності.

Щодо впровадження педагогічного коучингу в систему підготовки майбутніх офіцерів, слід наголосити, що важливо поєднувати традиційні методи навчання з інноваційними технологіями розвитку особистості, які гарантують формування лідерських, комунікативних та аналітичних умінь. Вважаємо, що для впровадження педагогічного коучингу слід дотримуватися низки рекомендацій. Насамперед варто звернути увагу на підготовку викладачів до впровадження педагогічного коучингу у діяльність військового ЗВО. Наприклад, необхідно регулярно організовувати спеціальні тренінги, лекції та семінари, що спрямовані на опанування методології коучингу, розвиток умінь активного слухання, постановки запитань відкритого типу, формування атмосфери довіри й підтримки в освітньому середовищі тощо. У військовому ЗВО дуже важливо створювати середовище, в якому панують партнерські взаємини, взаємоповага й взаємопідтримка, адже це дозволяє майбутнім офіцерам відчувати відповідальність не тільки за власний розвиток, а й за розвиток колективу.

Особливо важливими для викладача під час впровадження педагогічного коучингу є безперервний професійний розвиток та розвиток навичок ефективної міжособистісної взаємодії. Кожному викладачеві повинно бути притаманне прагнення до регулярного підвищення кваліфікації, адже постійне оновлення навичок і знань у своїй галузі, участь у тренінгах, семінарах та конференціях допомагають викладачам підтримувати актуальність своїх знань та вмінь. До того ж, самовдосконалення у методиках навчання, застосування сучасних інноваційних педагогічних підходів та технологій також є значущою частиною професійного розвитку викладача, що може підвищити ефективність викладання та зробити процес більш привабливим для курсантів. А вдосконалення комунікативних і лідерських навичок дасть змогу викладачу створити позитивний та відкритий клімат в аудиторії.

Слід інтегрувати коучингові технології в навчальні дисципліни, зокрема можна застосовувати елементи коучингових сесій у процесі вивчення як гуманітарних, так і військово-спеціальних предметів, що сприятиме формуванню у майбутніх офіцерів навичок критичного мислення, самоаналізу й самоменеджменту. Крім того, можна запроваджувати як індивідуальні, так і групові коуч-сесії. Індивідуальна робота допомагає курсантам визначати особисті цілі й розробляти шляхи їх досягнення, а групові сесії сприяють розвитку командної взаємодії, ефективної комунікації та відповідальності за спільний результат.

На додаток, важливо поєднувати педагогічний коучинг з наставництвом і менторингом, адже підготовка військових фахівців вимагає дисципліни та високих стандартів професійної поведінки. Також ефективним буде поєднання коучингових технологій із традиційними формами наставництва, що забезпечить баланс між розвитком самостійності й дотриманням військових вимог.

Загалом впровадження педагогічного коучингу в систему підготовки майбутніх офіцерів сприятиме підвищенню якості освітнього процесу, розвитку особистісних та професійних компетентностей військовослужбовців, а також формуванню нової моделі професійної взаємодії викладача й курсанта, що відповідає викликам сучасної військової освіти.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, варто зазначити, що педагогічний коучинг у системі вищої військової освіти є ефективною інноваційною технологією, що здатна забезпечити якісні зміни у професійній ролі викладача й підготовці майбутніх офіцерів. Трансформація від традиційної моделі викладача-носія знань до ролі наставника, фасилітатора й коуча створює умови для індивідуалізації навчання, розвитку критичного мислення, формування лідерських та рефлексивних якостей курсантів, а також підвищення їхньої готовності до ухвалення відповідальних рішень у ситуаціях невизначеності. Практичні рекомендації щодо впровадження педагогічного коучингу у військових ЗВО, окреслені в дослідженні, свідчать про необхідність системного підходу. Особливе значення має готовність викладачів до прийняття нової професійної ролі, розвитку емоційного інтелекту, лідерських якостей, комунікативної компетентності тощо. Таким чином, педагогічний коучинг володіє стратегічним потенціалом стати дієвим інструментом підвищення якості військової освіти та підготовки офіцерів нового покоління – професіоналів, які здатні до креативних, відповідальних та ефективних дій у складних умовах сучасного військово-політичного середовища. Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні впливу педагогічного коучингу на академічну успішність, психологічну стійкість та мотивацію курсантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братко М. Коучинговий підхід у вищій освіті як інновація. *Педагогічні інновації в освітньому просторі сучасного закладу вищої освіти:* матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції (22 березня 2024 року). Збірник тез за заг. ред. д. екон. н., проф. Охріменка І.В. Київ: ККІБП, 2024. С. 30–34.

2. Вітченко А.О. Коучинг у системі професійної підготовки офіцера – лідера. *Військова освіта*: збірник наук. праць НУОУ. 2024. №1 (49). С. 18–29. doi: https://doi.org/110.33099/2617-1775/2024-01/18-29.

3. Кайдалова Л. Г., Кайдалова А. В. Коучинг як технологія індивідуального навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Інноваційна педагогіка*. 2025. № 80, т. 2. С. 55–58.

4. Карпенко І.С. Місце і роль освітньо-професійного коучингу у системі практичної лідерської підготовки слухачів ВВНЗ. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах:* збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.). Київ: НУОУ, 2024. С. 153–156.

5. Красницька О. Педагогічні умови формування педагогічної майстерності майбутніх викладачів вищих військових навчальних закладів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2022. № 2. С. 42–50. doi: https://doi.org/10.25128/2415-3605.22.2.5.

6. Краснова Н. П. Коучинг у діяльності викладача закладу вищої освіти: специфіка, інструменти, труднощі сприйняття та використання. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2023. № 1 (355). С. 32–44.

7. Майданюк М. О., Тернопільська В. І. Формування соціальної ініціативності студентської молоді засобами коучинг-технологій. *Інноваційна педагогіка*. 2025. № 79, т. 1. С. 204–207.

REFERENCES

1. Bratko M. (2024). Kouchynhovyi pidkhid u vyshchii osviti yak innovatsiia [Coaching approach in higher education as an innovation]. Pedahohichni innovatsii v osvitnomu prostori suchasnoho zakladu vyshchoi osvity: materialy VII Vseukrainskoi naukovoi konferentsii (22 bereznia 2024 roku). Zbirnyk tez za zah. red. d. ekon. n., prof. Okhrimenka I.V. Kyiv: KKIBP, 30–34. [in Ukrainian].

2. Vitchenko A.O. (2024). Kouchynh u systemi profesiinoi pidhotovky ofitsera – lidera [Coaching in the system of professional training of officers – leaders]. Viiskova osvita: zbirnyk nauk. prats NUOU, №1 (49), 18–29. doi: https://doi.org/110.33099/2617-1775/2024-01/18-29. [in Ukrainian].

3. Kaidalova L. H., Kaidalova A. V. (2025). Kouchynh yak tekhnolohiia indyvidualnoho navchannia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [Coaching as a technology for individual learning in the professional training of future specialists]. Innovatsiina pedahohika, 80, t. 2, 55–58. [in Ukrainian].

4. Karpenko I.S. (2024). Mistse i rol osvitno-profesiinoho kouchynhu u systemi praktychnoi liderskoi pidhotovky slukhachiv VVNZ [The place and role of educational and professional coaching in the system of practical leadership training for students of military higher educational institutions]: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 05 hrudnia 2024 r.). Kyiv: NUOU, 153–156. [in Ukrainian].

5. Krasnytska O. (2022). Pedahohichni umovy formuvannia pedahohichnoi maisternosti maibutnikh vykladachiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv [Pedagogical conditions for the formation of pedagogical skills of future teachers of higher military educational institutions]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: pedahohika, 2, 42–50. doi: https://doi.org/10.25128/2415-3605.22.2.5. [in Ukrainian].

6. Krasnova N. P. (2023). Kouchynh u diialnosti vykladacha zakladu vyshchoi osvity: spetsyfika, instrumenty, trudnoshchi spryiniattia ta vykorystannia [Coaching in the activities of a higher education institution teacher: specifics, tools, difficulties of perception and use]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka, 1 (355), 32–44. [in Ukrainian].

7. Maidaniuk M. O., Ternopilska V. I. (2025). Formuvannia sotsialnoi initsiatyvnosti studentskoi molodi zasobamy kouchynh-tekhnolohii [Formation of social initiative among students through coaching technologies]. Innovatsiina pedahohika, 79, t. 1, 204–207. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 373.5.016:811.161.2’34
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-47

Олександра ЗАДОРОЖНА,
orcid.org/0009-0009-0610-9799
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Західноукраїнського національного університету
(Тернопіль, Україна) zadorozhna.oleks@gmail.com

СИСТЕМНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ

У статті досліджено системність вивчення фонетики української мови в базовій школі в контексті реалізації Концепції Нової української школи, що передбачає послідовне формування компетентностей учнів та інтеграцію знань, здобутих у початковій школі, у навчальний процес старших класів. Аналіз програм, підручників та результатів первинного й вторинного діагностичного тестування за курс 3–4 класів НУШ засвідчив необхідність побудови педагогічної стратегії, яка забезпечує системність та наступність навчання, дозволяє актуалізувати залишкові знання, поєднувати теоретичні пояснення з практичними вправами, а також використовувати ігрові та цифрові методи, зокрема комп’ютерне тестування. Обґрунтовано, що формування фонетичної компетентності є підґрунтям для засвоєння орфографії, граматики, морфології та лексикології, а засвоєння звуко-буквенних відносин, правил транскрибування, явищ уподібнення голосних і приголосних та правильного наголошування слів сприяє розвитку критичного мислення, усвідомленої артикуляції та мовної культури учнів. Запропоновано алгоритм покрокової реалізації уроків, який передбачає аналіз навчального матеріалу початкової школи, класифікацію теоретичних знань на відоме і нове, розробку візуалізованих схем і мнемофраз для кращого запам’ятовування, а також інтеграцію фонетичних компетентностей у вивчення лексичних та граматичних тем. Окремо наголошено на необхідності формування єдиного мовного режиму закладу, що підвищує нормативність мовлення та мотивацію здобувачів освіти. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання запропонованої системної методики вчителями-словесниками для ефективної підготовки учнів до підсумкової атестації, ДПА, ЗНО/НМТ та формування стійких фонетичних компетентностей, що забезпечують успішне засвоєння української мови та розвитку ключових компетентностей НУШ.

Ключові слова: *базова школа, початкова школа, принцип наступності, системність навчання, фонетична компетентність, мовний режим, культура мови.*

Oleksandra ZADOROZHNA,
orcid.org/0009-0009-0610-9799
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work
West Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine) zadorozhna.oleks@gmail.com

SYSTEMATIC APPROACH TO TEACHING PHONETICS IN BASIC SECONDARY SCHOOL

The article examines the systematic approach to teaching Ukrainian language phonetics in basic secondary school within the framework of the New Ukrainian School Concept, which provides for the consistent development of students’ competencies and the integration of knowledge acquired in primary school into the learning process of higher grades. The analysis of curricula, textbooks, and the results of primary and secondary diagnostic testing for the Grade 3–4 program of the New Ukrainian School revealed the necessity of constructing a pedagogical strategy that ensures coherence and continuity of learning, allows for the actualization of residual knowledge, combines theoretical explanations with practical exercises, and incorporates game-based and digital methods, particularly computer testing. It is substantiated that the development of phonetic competence serves as the foundation for mastering orthography, grammar, morphology, and lexicology, while the acquisition of sound–letter correlations, transcription rules, phenomena of vowel and consonant assimilation, and correct stress placement contributes to the advancement of critical thinking, conscious articulation, and students’ linguistic culture. An algorithm for the step-by-step implementation of lessons is proposed, which includes the analysis of primary school material, classification of theoretical knowledge into familiar and new, the development of visual schemes and mnemonic devices for better memorization, as well as the integration of phonetic competencies into the study of lexical and grammatical topics. Particular emphasis is placed on the importance of establishing a unified language environment in educational institutions, which enhances the normativity of speech and motivates learners. The practical significance of the research results lies in the possibility of applying the proposed systemic methodology by language teachers to effectively prepare students for final assessments, state examinations, and external independent evaluation/National Multi-Subject Test, as well as to foster sustainable phonetic competencies that ensure the successful acquisition of the Ukrainian language and the development of the key competencies of the New Ukrainian School.

Key words: *secondary school, primary school, principle of continuity, systematic learning, phonetic competence, language environment, language culture.*

Постановка проблеми. Питання вивчення фонетики в базовій школі досить актуальне сьогодні, адже покрокове впровадження концепції НУШ передбачає структурованість матеріалу, формування компетентностей та систематичне повторення вивченого. У процесі побудови архітектоніки уроків слід ураховувати принцип наступності знань. Його зміст полягає в тому, що під час підготовки до уроків з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» в базовій школі слід ураховувати набуті учнями компетентності в початковій школі, тому пропедевтична робота вчителя повинна охоплювати аналіз програм та підручників, за якими учні працювали в початковій школі, а також аналітичне опрацювання змісту та структури первинного і вторинного діагностичних тестувань за курс 3–4 класів НУШ. Відповідно до отриманої інформації та чинної програми з дисципліни слід будувати структуру уроку: моніторинг залишкових знань, способи актуалізації вивченого раніше, процес пояснення теоретичних відомостей та добір завдань, які забезпечать формування компетентностей. Зауважимо, що засвоєння знань з фонетики є фундаментом для формування орфографічних навичок, оскільки фонетичний принцип українського правопису є одним із засадничих. Відтак фонетична компетентність здобувачів освіти є підґрунтям для опанування орфографії та граматики, а розрізнення звуків важливе для адекватного розуміння окремих аспектів лексикології (антонімів, омонімів та паронімів).

Згідно із Концепцією НУШ, випускники базової школи складатимуть ДПА, яке охоплюватиме всі опрацьовані в 5–9 класах теми (Вакуленко, 2023). Не всі чинні програми для 7–9 класів передбачають навчальний час для повторення матеріалу (зокрема з фонетики), тому дотримання принципу системності при вивченні цієї теми допоможе оптимізувати роботу на заняттях, дозволить сконцентруватися на актуальних саме для базової школи аспектах, реалізувати програмні завдання та досягти освітньої мети.

Аналіз досліджень. Засадничими для нашої розвідки вважаємо праці українських науковців, які працювали в царині фонетики української мови та лінгводидактики, а також чинні нормативні документи, які стосуються організації освітнього процесу в Новій українській школі.

Фонетику української мови досліджували М. А. Жовтобрюх, Ю. А. Карпенко, А. П. Грищенко, М. Я. Плющ. Саме в їхніх працях узагальнено актуальні досі відомості про звуко-буквенні відношення, особливості орфоепії та правила транскрибування.

Серед лінгводидактів, які працювали в царині вивчення фонетики, слід згадати про З Бакум (Бакум, 2009), чия докторська дисертація та серія статей у періодичних виданнях присвячена питанням вивчення фонетики в гімназіях; О. Пискач (Пискач, 2024), яка описала ефективні методи і прийоми навчання фонетики і фонології української мови, В. Шовкового (Шовковий, 2024), що досліджував навчання фонетики української мови учнів старших класів у процесі підготовки до підсумкової атестації.

Мета статті полягає в розробці стратегії опрацювання фонетики в базовій школі з урахуванням знань, отриманих здобувачами освіти в початкових класах, та моделюванні дорожньої карти її покрокової реалізації в системі методичної роботи вчителя-словесника Нової української школи відповідно до програмних вимог щодо фонетичних компетентностей здобувачів освіти.

Аналіз чинних програм для базової школи засвідчує, що вивчення фонетики загалом сконцентровано в 5 класі (адаптаційний період) в рамках однойменної теми. На вивчення теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» згідно програми Голуб Н. Б., Горошкіної О. М. виділено 14–15 годин (Голуб, Горошкіна, 2021), згідно програми Заболотного О. В., Заболотного В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попової Т. Д. – 18–19 годин (Заболотний та ін. 2021). Проте обсяг матеріалу досить значний: слід навчити здобувачів освіти записувати слова фонетичною транскрипцією; діагностувати випадки уподібнення голосних і приголосних звуків, вимову літер ***я, ю, є, ї, щ, ь,*** буквосполучень ***дж*** та ***дз***; робити фонетичний розбір слова; розпізнавати звуко-буквенні показники; визначати належність звуків до певної групи (голосних і приголосних, твердих і м'яких, дзвінких і глухих, шиплячих і свистячих); працювати з орфоепічним словником і словником наголосів. Також ця тема містить відомості з орфографії. Зауважимо, що питання з фонетики традиційно входять до складу завдань для підсумкового оцінювання здобувачів загальної середньої освіти, які закінчують навчання за певним освітнім рівнем: вони є обов'язковою складовою ЗНО/НМТ, зафіксовані у первинному та вторинному діагностичному тестуванні за курс 3–4 класів НУШ (Українська мова. Перв. діагност тестування за курс 3–4 класів НУШ; Українська мова. Втор. діагност. тестування за курс 3–4 класів НУШ). Вважаємо очевидним, що завдання з цієї теми увійдуть до тестової матриці випускників базової школи у 2027 році. Тому системний підхід до вивчення фонетики в базовій школі забезпе-

чить максимально ефективну роботу на заняттях та сприятиме формуванню фонетичної компетентності здобувачів освіти. Як було зазначено, навички звуко-буквенного аналізу є основою для формування орфографічної компетентності, тому в процесі пояснення правописних правил слід актуалізовувати фонетичні відомості. Наприклад, під час вивчення вживання апострофа в словах іншомовного походження, після префіксів та першої частини складних слів на приголосний перед коренем, що починається з літер ***я, ю, є, ї***, варто акцентувати на важливості вимови для транслітерації (особливо це актуально для написання слів іншомовного походження, як-от *манікюр* і *сек'юриті*); у процесі роботи над подвоєнням та подовженням опорними для учнів стануть нагадування про феномен довгого звука та його позначення в транскрипції тощо.

Розробка стратегії вивчення фонетики в базовій школі передбачає з'ясування обсягу матеріалу, вивченого здобувачами освіти в 1–4 класах. Аналіз Державного стандарту початкової освіти, підручників з української мови І. Большакової та у співавторстві І. Большакової й І. Хворостяного, М. Пристінської засвідчив, що у початковій школі ведеться системна робота з фонетики. Відтак учні вже мають початкові відомості про звуки та букви; читають та диференціюють слова, які відрізняються однією літерою (1 клас) (Большакова, 2025c, Большакова, 2025d); їм відомі принципи вимови літер я***, ю, є, ї*** та ***щ***, буквосполучень ***дж*** та ***дз***, відображення на письмі м'яких подовжених звуків; розрізняють тверді, м'які та пом'якшені, розуміють принцип утворення глухих та дзвінких звуків (2 клас) (Большакова, 2025a, Большакова, 2025b); знають про чергування приголосних у коренях слів, правила вимови й правопису слів із префіксами ***з-, с-, роз-, без-***; вивчили мнемофрази із глухими та дзвінкими звуками; їм відомі принцип збереження дзвінкості звука наприкінці слова та складу; початкові відомості про одзвінчення глухих звуків, правила вживання апострофа (у тому числі після префіксів), м'якого знака, працювали із ненаголошеними приголосними ***[е]*** й ***[и]*** (3 клас) (Большакова, Пристінська, 2020a, Большакова, Пристінська, 2020b). У 4 класі вивчення орфографії передбачено з урахуванням знань з фонетики: під час занять на теми «Правопис ненаголошених голосних ***[е]*** та ***[и]***», «Правопис слів з апострофом», «Правопис слів з м'яким знаком», «Правопис слів з орфограмою «М'який подовжений приголосний», «Правопис прикметників із суфіксами *-зьк-, -ськ-, -цьк-*» актуалізовуються відомості з фонетики, а додаткові завдання (підрахунок кількості звуків і букв, порівняння написання та вимови, добір спільнокореневих слів, щоб уникнути орфографічних помилок) сприяють повторенню вивченого раніше матеріалу і формуванню відповідної віковим вимогам фонетичної компетентності (Большакова, Хворостяний, 2021a, Большакова, Хворостяний, 2021b). Відтак і первинне, і вторинне діагностичні тестування за курс 3–4 класів НУШ передбачають завдання із визначення однакової кількості звуків і букв (варіанти відповідей містять м'який знак – *Світязь*, довгий м'який звук – *Полісся*, літери ***я, ю, є, ї*** та ***щ*** – *цілющою, вітряну*, буквосполучення ***дж*** та ***дз*** – *дзвенить, приїжджати*), з'ясування правильної передачі в транскрипції вимови звука, що його позначено підкресленою буквою (наприклад, *гриб – гри[п],* а правильна відповідь – *екзотичний – е[г]зотичний*), чергування приголосних при словозміні (як-от: *При утворенні форми місцевого відмінка однини НЕ відбудеться чергування приголосного звука в іменнику* а варіанти відповідей – ***крига, берег, замок, донька***) (Українська мова. Перв. діагност тестування за курс 3–4 класів НУШ; Українська мова. Втор. діагност. тестування за курс 3–4 класів НУШ). Саме тому на етапі актуалізації вивченого матеріалу можна пропонувати учням виконати або комп'ютерне тестування з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» за матеріалом, вивченим у 1–4 класах, або вправи з підручників та посібників для початкової школи: така вхідна діагностика допоможе з'ясувати рівень залишкових знань та оптимізувати роботу.

Аналітичне осмислення програм, підручників та зразків діагностичних тестів зумовлює потребу будувати в базовій школі систему роботи з вивчення фонетики з урахуванням відомого здобувачам освіти навчального матеріалу, зокрема на етапі актуалізації знань візуалізувати мнемофрази, які містять глухі, дзвінкі, можливі м'які, губні, шиплячі, свистячі звуки (*ЦаП ХоЧе ФіСТаШКи*, *БуДе ГоЖе ҐеДЗю у ДЖаЗі, Ще їЖДЖу, СЦе їЗДЗу, Де Ти З'їСи Ці ЛиНи, ДЗиРе, МаВПа БуФ, КаФе «ПТаХ»* та ін.), підготувати роздатковий матеріал із особливостями вимови літер ***ь, я, ю, є, ї*** та ***щ,*** подвоєнь, буквосполучень ***дж*** і ***дз***, щоб учні на етапі закріплення знань постійно тримали в полі зору правила, що сприятиме кращому запам'ятовуванню.

Питання уподібнення звуків теж слід пояснювати від вже відомого до нового, наприклад: нагадати, що дзвінкі приголосні не оглушуються наприкінці слова та складу, проте наголосити, що буквосполучення ***гт*** та ***гк*** вимовляємо як [***хт***]

та [***хк***], як у словах [*ле́**хко***], [*во́**хко***], [*к'і**хт'і***], [*н'і**хт'і***], [*д'о́**хт'у***], [*мо**хти́***], [*б'і**хти***], [*пе*ᵘ *ре* ᵘ*мо**хти́***] та подібних. На нашу думку, матеріал варто дозувати невеликими блоками (з урахуванням вікових особливостей здобувачів освіти), додавати ігрові елементи (оскільки 5 клас – адаптаційний період базової школи), а також одразу після пояснення правила пропонувати практичні завдання, де учні зможуть використати здобуті знання (наприклад, написати на дошці транскрипцію слів з уподібненням голосних та приголосних, надіслати в груповий чат лінк на тестування, де програма ідентифікує кожного учасника й одразу дасть змогу діагностувати рівень розуміння пояснення). Як варіант для домашнього завдання можна запропонувати затранскрибувати речення, яке містить слова різного типу: ті, в яких немає розбіжностей між буквами і звуками, такі, де є уподібнення, літери ***ь, я, ю, є, ї*** та ***щ,*** подвоєння, буквосполучення ***дж*** і ***дз*** (зокрема й ті, що позначають два звуки), наприклад: *Доки Соломія їхала в маршрутці, розчервонілий продавець булочок розповів свіжий анекдот про політику* або *Заквітчана весна посміхається з кожного куточка і намагається розширити зелений простір на вулицях похмурого міста*. Водночас обов'язковими етапами практикування є робота над помилками, рефлексія щодо труднощів, які виникли в процесі діяльності, усвідомлення потреби вдосконалення навичок, підтримка учнів та доброзичлива атмосфера. Зазначимо, що досвід роботи та звіти про ЗНО/НМТ засвідчують, що найскладніше учням даються випадки уподібнення приголосних та наближення [**о**ᵘ], тому для запам'ятовування правил варто запропонувати учням скласти речення зі словами, яким властиві названі фонетичні явища, візуалізувати створену мнемофразу в зручний для здобувача освіти спосіб (малюнок, скрайбінг, постер чи ресурси ШІ). Актуалізація творчого потенціалу сприятиме кращому засвоєнню складного теоретичного матеріалу.

На жаль, наявні підручники не містять достатньо теоретичного матеріалу для формування фонетичної компетентності, тому під час підготовки до уроку варто систематизувати відомості з додаткових джерел (посібників, довідників) та запропонувати учням окремі правила на картках. Спостереження за труднощами здобувачів освіти під час вивчення теоретичних відомостей з фонетики, а також звіти про психометричні характеристики завдань із цієї теми у сертифікаційних роботах учасників ЗНО/НМТ засвідчили, що доречно систематизувати й візуалізувати відомості про уподібнення голосних і приголосних звуків, алгоритми написання транскрипції, підрахунку кількості звуків та букв в окремих словах, як-от рис. 1. *Уподібнення приголосних звуків* і рис. 2 *Що нам звуків додає та що в нас звуки забирає*. На першому рисунку додатково жовтим виділено буквосполучення, які під час уподібнення вимовляються як довгий звук, а блакитним – поєднання чотирьох літер, що позначають два звуки. Ми спеціально не відобразили цього на схемі, проте передбачили питання про колористику картки: на нашу думку, такий підхід сприяє повторенню та узагальненню вивченого матеріалу, а також ефективному запам'ятовуванню.

Рис. 1. Уподібнення приголосних звуків

Рис. 2. Що нам звуків додає
що в нас звуки забирає

На нашу думку, доречно дозволити використання таких візуальних елементів на уроках вивчення та закріплення матеріалу, щоб активізувати різні види пам'яті (зорова, слухова, образна, моторна, словесно-логічна), сформувати вміння працювати за алгоритмами та забезпечити тривале збереження знань, умінь і навичок, а перевірити якість засвоєння вивченого можна під час індивідуального виконання завдань (в режимі реального часу на тестових платформах, на дошці, під час домашніх та контрольних робіт). Водночас здо-

бувачів освіти можна заохочувати колекціонувати такі картки, щоб систематизувати теоретичний матеріал та покроково формувати власний збірник правил, яким вони зможуть скористатися під час підготовки до ДПА, ЗНО/НМТ.

У процесі вивчення фонетики, як й інших мовних тем, актуально використовувати комп'ютерне тестування, яке дасть можливість оперативно та неупереджено оцінити якість знань здобувачів освіти. Метод комп'ютерного тестування доречний на всіх етапах діагностування прогресу в набутті учнями знань і компетентностей і для вхідного моніторингу, і для проміжного, і на етапах закріплення й узагальнення матеріалу, і під час тематичного контролю. Зазвичай учні охоче виконують завдання такого типу, проте використання цього методу потребує певних зауваг. По-перше, тестові завдання слід увідповіднювати вимогам навчальної програми, зокрема розділу про те, що учень повинен знати та вміти. По-друге, завдання повинні бути синхронними до загальнодержавних моніторингів (загальноукраїнські діагностичні тестування, PISA, ЗНО/НМТ та ін.), наприклад: 1) *Однакову кількість звуків і букв має кожне слово в рядку;* 2) *У котрому рядку правильно передано в транскрипції вимову звука, який позначено виділеною буквою;* 3) *Звук* ***[...]*** *треба вимовляти на місці пропуску в усіх словах рядка;* 4) *Підкреслені літери позначають однаковий звук у кожному слові рядка;* 5) *Однаковий звук позначають букви, підкреслені в окремих словах речення* тощо. Водночас урізноманітнення формулювання завдань (неоднакову кількість звуків і букв має кожне слово (одне, два, три слова)в рядку; підкреслені літери позначають неоднакові звуки в кожному слові рядка) сприятимуть розвитку навичок критичного читання і розвиватимуть уважність здобувачів освіти. По-третє, слід відстежувати і вдосконалювати оперативність виконання завдань, додаючи вправи на швидкість мислення та реагування, наприклад, робота на платформі «Всеосвіта» дозволяє простежувати кількість спроб, якість роботи та встановлювати часові рамки для виконання завдань, проаналізувати «сильні» та «слабкі» аспекти вивчення теми, щоб мати можливість акцентувати на матеріалі, що потребує доопрацювання. Також формуванню навичок оперативного розв'язання освітніх завдань сприяють вправи на платформі WordWall, які відстежують час виконання завдань, пропонують порівняти результати здобувача освіти та правильні відповіді. На нашу думку, їх доречно використовувати на етапах закріплення та узагальнення знань, водночас хороша практика – дозволяти учням досягти максимально хорошого результату, щоб відстежити власний прогрес та пропрацювати складні аспекти теми. По-четверте, ключову роль дієвості методу комп'ютерного тестування відіграє якість тестів: відсутність суперечностей у відповідях, прозорість формулювання завдань, підпорядкування вивченим правилам є запорукою розуміння системності змісту матеріалу. Тому всі тести, пропоновані учням, повинні бути ретельно перевірені вчителем на відповідність програмним вимогам, коректність формулювання завдань та пропонованих відповідей, рівень складності (співмірність завдань елементарного, достатнього, середнього, високого рівнів).

Важливим аспектом вивчення теми «Графіка. Орфоепія. Орфографія» є формування орфографічних компетентностей. Зокрема пояснення правил написання ненаголошених голосних ***[е]*** та ***[и]***, чергування голосних та приголосних, подвоєння і подовження приголосних, уживання апострофа та м'якого знака в українських та запозичених словах ґрунтуються на уміннях вимовляти слова, забезпечувати й відстежувати їхнє адекватне графічне відображення, наприклад, у словах *Нью-Йорк* та *ін'єкція* вживання м'якого знака та апострофа зумовлені саме звуками ***[н']*** і ***[н]*** перед ***[йу]*** та ***[йе]*** відповідно.

За результатами вивчення теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія» здобувачі освіти повинні вміти артикулювати та ідентифікувати звуки, діагностувати явища уподібнення, розуміти відповідність між звуками та буквами, наголошувати слова. Також ґрунтовні знання з фонетики, графіки й орфографії стануть засадничими для вивчення лексикології, словотвору, морфології. Відтак окремі аспекти формування фонетичної компетентності виходять за межі вивчення цієї теми. Їх варто актуалізовувати в процесі роботи над граматичними темами (акцентувати на вагомості наголосу й написання для ідентифікації значення слова, на впливі зміни звука на зміну значення слова; на явищах чергування при словозміні та словотворенні в процесі вивчення морфеміки, потребі залучати елементи звукового аналізу, щоб визначити закінчення у словах *подвір'я, Марія*; на чергуваннях під час вивчення відмінювання іменних частин мови та дієвідмінювання, звукових та незвукових (нульових) закінченнях; правилах написання окремих частин мови (подвоєння в прикметниках та дієприкметниках, значення правопису для з'ясування частиномовної належності тощо). Такий підхід допоможе пригадати вивчене з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія», забезпечить розуміння здобувачами освіти зв'язків між елементами мовної системи.

Окремі питання вивчення теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія», зокрема наголошування слів та їхніх форм, слід постійно опрацьовувати на уроках української мови та літератури, а також на заняттях із інших дисциплін та в процесі позакласної роботи. Оскільки особистість учителя, його мовлення – неодмінна складова формування фонетичної компетентності учнів, у закладі загальної середньої освіти важливим є дотримання орфоепічних та акцентуаційних норм не лише словесниками, а й усіма предметниками, оскільки з термінами, які школярі засвоюють на уроках математики, географії, біології, фізики та інших дисциплін, ознайомлюють саме педагоги, а здобувачі освіти запам'ятовують їх у почутому варіанті. Зазвичай учитель є авторитетом для учнів, тому розбіжності у вимові педагогів сприяють послабленню нормативності мовлення школярів. Вважаємо, що в системі методичної роботи слід передбачити заходи, спрямовані на покращення нормативності мовлення учасників освітнього процесу та вироблення єдиного мовного режиму закладу: виступи на шкільних та міжшкільних методоб'єднаннях, підготовку роздаткових матеріалів для педагогічних працівників, пояснення вагомості системного дотримання мовних норм для грамотності учнів. Потреба організації таких заходів продиктована змістом та структурою завдань для підсумкової атестації: зазвичай тест передбачає не лише перевірку нормативності мовлення здобувачів освіти, а й рівень розуміння мови, обсяг словникового запасу, уміння коректно вживати лінгвальні одиниці й досягати комунікативної мети, а над формуванням окреслених компетентностей працюють не лише філологи, а й інші педагоги-предметники.

У процесі вивчення фонетичного матеріалу триває активна робота над формуванням ключових компетентностей НУШ (Концепція, 2016):

– обізнаність та здатність до самовираження у сфері культури – багатьом ключовим лексемам активного словника українця властиві явища неспівмірності між звуками та буквами (*Київ, Україна, воїн, джерело, Батьківщина, Поділля, Волинь, пам'ять, дзвін*), уподібнення голосних та приголосних звуків (*перемога, одужати, запорожці, Великдень, Вітчизна*), можна запропонувати креативне завдання – створити розповідь про свою країну, малу Батьківщину із використанням слів із дисбалансом звуків та букв;

– математична – з'ясування звуко-буквенних параметрів слів, розвиток навичок критичного читання та критичного мислення у процесі виконання практичних завдань;

– інформаційно-цифрова – формування умінь працювати з цифровими тестовими платформами, з'ясування труднощів у процесі виконання завдань;

– ініціативність і підприємливість – накопичення позитивного досвіду виконання завдань є факторами формувального та поточного оцінювання на уроці;

– соціальна та громадянська компетентності формуються у процесі групової діяльності, під час взаємооцінювання, розробки критеріїв для оцінювання виконаних завдань;

– спілкування іноземними мовами – транслітерація запозичених слів, порівняння звучання лексем в українській та інших мовах;

– уміння вчитися впродовж життя – констатування того, що окремі аспекти цієї теми (наголошування, транслітерація, правопис) здобувачі освіти вивчатимуть постійно і не лише на уроках української мови, а й історії, географії, хімії та інших предметів.

Висновки. Розробка стратегії опрацювання фонетики в базовій школі має низку етапів: аналіз програм та підручників, з якими здобувачі освіти працювали в початкових класах, змісту та структури діагностичних тестувань (зокрема завдань з теми), аналіз програм та підручників для базової школи, вхідний контроль, класифікація теоретичного матеріалу на відоме й нове, розробка й візуалізація теоретичного матеріалу відповідно до вимог обраної програми, компетентісного потенціалу мовно-літературної освітньої галузі чинного Державного стандарту базової середньої освіти, акцентування на складних для здобувачів освіти аспектах (уподібнення голосних та приголосних, написання транскрипції, з'ясування тотожності та розбіжностей між кількістю звуків та букв, актуалізація фонетичних компетентностей у процесі вивчення правил написання слів, добір інструментів для закріплення знань, для різних видів оцінювання. Для реалізації освітньої мети варто використовувати словесні, наочні та практичні методи навчання, найбільш продуктивними вважаємо транскрибування, метод вправ, комп'ютерне тестування, творчий підхід (створення та візуалізація мнемофраз). Вагомою складовою системності формування фонетичної компетентності є актуалізація здобутих знань під час вивчення лексикологічних та граматичних тем (словотвір, морфологія), що сприяє розумінню здобувачами освіти зв'язків між мовними рівнями, наступності та перспективності ланок лінгвальної системи. Важливо також усім учасникам освітнього процесу дотримуватися єдиного мовного режиму, що увиразнить зв'язок навчання із життям та посилить мотивацію учнів до здобуття знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Грамота, 2022. 208 с.

2. Бакум З. П. Теоретико-методичні за сади навчання фонетики української мови в гімназії [Дис. д. пед. н.]. Криворізький державний педагогічний університет. URL: https://uacademic.info/ua/document/0509U000371# (дата звернення 07.05. 2025)

3. Большакова І. О. Українська мова та читання: підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 2. Х. : «Ранок», 2025. 128 с.

4. Большакова І. О. Українська мова та читання: підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 1. Х. : «Ранок», 2025. 128 с.

5. Большакова І. О. Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 2. Х. : «Ранок», 2025. 128 с.

6. Большакова І. О. Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 1. Х. : «Ранок», 2025. 128 с.

7. Большакова І. О., Пристінська М. С. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Х. : «Ранок», 2020. 112 с.

8. Большакова І. О., Пристінська М. С. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 2. Х. : «Ранок», 2020. 112 с.

9. Большакова І. О., Хворостяний І. Г. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1. Х. : «Ранок», 2021. 128 с.

10. Большакова І. О., Хворостяний І. Г. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 2. Х. : «Ранок», 2021. 128 с.

11. Вакуленко Т. Як зміниться ДПА відповідно до концепції НУШ, скільки предметів і коли складатимуть учні 4, 9 та 11 (12) класів. URL: https://nus.org.ua/2023/10/15/yak-zminytsya-dpa-vidpovidno-do-kontseptsiyi-nush-skilky-predmetiv-i-koly-skladatymut-uchni-4-9-ta-11-12-klasiv-rozpovidaye-tetyana-vakulenko/ (дата звернення 06.05.2025 р.)

12. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Українська мова : підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / К. : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.

13. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма "Українська мова. 5–6 класи" для закладів загальної середньої освіти. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1xIIY5Ja2rMBHHxFC9bMSOtfG4VSZuMuw/view (дата звернення 01.05. 2025)

14. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Модельна навчальна програма "Українська мова. 7–9 класи" для закладів загальної середньої освіти. 2023 URL: https://drive.google.com/file/d/1FwHFSvq2UqjQVR5HPdzc-dXBElA1UIo6/view (дата звернення 01.05. 2025)

15. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). Чинний від 2022-09-01. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898

16. Державний стандарт початкової освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87). Чинний від 2018-02-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 4.05.2025)

17. Заболотний О. Заболотний В. Українська мова : підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти. К. : Генеза, 2022. 240 с.

18. Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д. Модельна навчальна програма "Українська мова. 5–6 класи" для закладів загальної середньої освіти. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1FbS5-6Y_usoc88oc0Ez_ruRFf1eDkAAF/view (дата звернення 02.05. 2025)

19. Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д. Модельна навчальна програма "Українська мова. 7–9 класи" для закладів загальної середньої освіти. 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1FbS5-6Y_usoc88oc0Ez_ruRFf1eDkAAF/view (дата звернення 02.05. 2025)

20. Концепція «Нова українська школа». 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf (дата звернення 02.05. 2025)

21. Пискач, О. Д. Ефективні методи і прийоми навчання фонетики і фонології української мови у вищій школі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* Кропивницький: Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2024. Випуск 214. С. 286–291. URL: https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1883/1858 (дата звернення 07.05. 2025)

22. Українська мова. Вторинне діагностичне тестування за курс 3–4 класів НУШ. URL: https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:SURGe+ukr_lang_5_2+2023_07/courseware/58c12d734a2948d6aaccc780c78f9448/179091992090408a865500f4286407ed/1?activate_block_id=block-v1%3ASURGe%2Bukr_lang_5_2%2B2023_07%2Btype%40vertical%2Bblock%40097018f2311144e1bb4295c97948e31e (дата звернення 17.05. 2025)

23. Українська мова. Первинне діагностичне тестування за курс 3 – 4 класів НУШ. URL: https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:SURGe+math_5_1+2022_10/courseware/0442e4215c714229bf2cbfe338cd578f/3e8af200f350448eb781636a58a9ba32/1?activate_block_id=block-v1%3ASURGe%2Bmath_5_1%2B2022_10%2Btype%40vertical%2Bblock%409e71134b5fc94f749538bcab1ba4a5c9 (дата звернення 17.05. 2025)

24. Шовковий В. Навчання фонетики української мови учнів старших класів у процесі підготовки до підсумкової атестації. *ARS LINGUODIDACTICAE.* К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, 2024. Випуск 14 (2/2024). С. 5–21. URL: https://journals.uran.ua/ald/article/view/320098/310694 (дата звернення 17.05.2025)

REFERENCES

1. Avramenko O. (2022) Ukrainska mova [Ukrainian language]: pidruch. dlia 5 kl. zakl. zahaln. seredn. osvity. K. : Charter, 2022. 208. [in Ukrainian].

2. Bakum, Z. P. (2009). Teoretyko-metodychni zasady navchannia fonetyky ukrainskoi movy v himnazii [Theoretical and methodological foundations of teaching Ukrainian phonetics in gymnasium] [Doctoral dissertation]. Kryvyi Rih State Pedagogical University. https://uacademic.info/ua/document/0509U000371# (data zvernennia 07.05. 2025) [in Ukrainian].

3. Bolshakova I. O. (2025) Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and reading]: pidruch. dlia 2 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.): Ch. 2. Kharkiv : «Morning», 2025. 128. [in Ukrainian].

4. Bolshakova I. O. (2025) Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and reading]: pidruch. dlia 2 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u ch.): Ch. 1. Kharkiv : «Morning», 2025. 128. [in Ukrainian].

5. Bolshakova I. O. (2025) Ukrainska mova. Bukvar [Ukrainian language. Primer]: pidruch. dlia 1 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.): Ch. 2. Kharkiv : «Morning», 2025. 128. [in Ukrainian].

6. Bolshakova I. O. (2025) Ukrainska mova. Bukvar [Ukrainian language. Primer]: pidruch. dlia 1 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.): Ch. 1. Kharkiv : «Morning», 2025. 128. [in Ukrainian].

7. Bolshakova I. O., Prystinska M. S. Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and reading]: pidruch. dlia 3 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.) : Ch. 1. Kharkiv : «Morning», 2020. 112. [in Ukrainian].

8. Bolshakova I. O., Prystinska M. S. Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and reading] : pidruch. dlia 3 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.) : Ch. 2. Kharkiv : «Morning», 2020. 112. [in Ukrainian].

9. Bolshakova I. O., Khvorostianyi I. H. Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and reading] : pidruch. dlia 4 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.) : Ch. 1. Kharkiv : «Morning», 2021. 128. [in Ukrainian].

10. Bolshakova I. O., Khvorostianyi I. H. Ukrainska mova ta chytannia [Ukrainian language and reading]: pidruch. dlia 4 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2 ch.) : Ch. 2. Kh. : «Morning», 2021. 128. [in Ukrainian].

11. Vakulenko T. Yak 2zminytsia DPA vidpovidno do kontseptsii NUSh, skilky predmetiv i koly skladatymut uchni 4, 9 ta 11 (12) klasiv [How will the DPA change according to the concept of NUS, how many subjects and when will students of 4th, 9th and 11th (12th) grades take it]. URL: https://nus.org.ua/2023/10/15/yak-zminytsya-dpa-vidpovidno-do-kontseptsiyi-nush-skilky-predmetiv-i-koly-skladatymut-uchni-4-9-ta-11-12-klasiv-rozpovidaye-tetyana-vakulenko/ (data zvernennia 06.05.2025) [in Ukrainian].

12. Holub N. B., Horoshkina O. M. Ukrainska mova [Ukrainian language] : pidruch. dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity / K. : Publishing house «Education», 2022. 256. [in Ukrainian].

13. Holub N. B., Horoshkina O. M. Modelna navchalna prohrama "Ukrainska mova. 5–6 klasy" dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model Curriculum **"**Ukrainian Language. Grades 5–6" for Secondary Education Institutions]. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1xIIY5Ja2rMBHHxFC9bMSOtfG4VSZuMuw/view (data zvernennia 01.05. 2025) [in Ukrainian].

14. Holub N. B., Horoshkina O. M. Modelna navchalna prohrama "Ukrainska mova. 7–9 klasy" dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model Curriculum "Ukrainian Language. Grades 7–9" for Secondary Education Institutions]. 2023 URL: https://drive.google.com/file/d/1FwHFSvq2UqjQVR5HPdzc-dXBElA1UIo6/view (data zvernennia 01.05. 2025) [in Ukrainian].

15. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity (zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898) [State Standard of Basic Secondary Education (approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 30, 2020, No. 898).]. Chynnyi vid 2022-09-01. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898 [in Ukrainian].

16. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity (zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. № 87) [State Standard of Primary Education (approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 21, 2018, No. 87).] Chynnyi vid 2018-02-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text (data zvernennia: 4.05.2025) [in Ukrainian].

17. Zabolotnyi O. Zabolotnyi V. Ukrainska mova [Ukrainian language]: pidruch. dlia 5-ho kl. zakl. zah. sered. osvity. K. : Heneza, 2022. 240 s. [in Ukrainian]

18. Zabolotnyi O. V., Zabolotnyi V. V., Lavrynchuk V. P., Plivachuk K. V., Popova T. D. (2021) Modelna navchalna prohrama "Ukrainska mova. 5–6 klasy" dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model Curriculum "Ukrainian Language. Grades 5–6" for Secondary Education Institutions]. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1FbS5-6Y_usoc88oc0Ez_ruRFf1eDkAAF/view (data zvernennia 02.05. 2025) [in Ukrainian].

19. Zabolotnyi O. V., Zabolotnyi V. V., Lavrynchuk V. P., Plivachuk K. V., Popova T. D. (2023)Modelna navchalna prohrama "Ukrainska mova. 7–9 klasy" dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. [Model Curriculum "Ukrainian Language. Grades 7–9" for Secondary Education Institutions]. 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1FbS5-6Y_usoc88oc0Ez_ruRFf1eDkAAF/view (data zvernennia 02.05. 2025) [in Ukrainian].

20. Concept (2016) Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola» [Concept of the «New Ukrainian School»]. 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf (data zvernennia 02.05.2025)

21. Pyskach, O. D. (2024). Pyskach, O. D. Efektyvni metody i pryiomy navchannia fonetyky i fonolohii ukrainskoi movy u vyshchii shkoli [Effective methods and techniques for teaching phonetics and phonology of the Ukrainian Language in higher education].Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka [Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University], 2024. Vypusk 214. S. 286–291. URL: https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1883/1858 (data zvernennia 07.05.2025) [in Ukrainian].

22. Ukrainska mova. Vtorynne diahnostychne testuvannia za kurs 3–4 klasiv NUSh [Ukrainian Language. Secondary Diagnostic Testing for the Grade 3–4 Curriculum of the New Ukrainian School (NUS).]. URL: https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:SURGe+ukr_lang_5_2+2023_07/courseware/58c12d734a2948d6aaccc780c78f9448/179091992090408a865500f4286407ed/1?activate_block_id=block-v1%3ASURGe%2Bukr_lang_5_2%2B2023_07%2Btype%40vertical%2Bblock%40097018f2311144e1bb4295c97948e31e (data zvernennia 17.05. 2025) [in Ukrainian].

23. Ukrainska mova. Pervynne diahnostychne testuvannia za kurs 3–4 klasiv NUSh [Ukrainian Language. Primary Diagnostic Testing for the Grade 3–4 Curriculum of the New Ukrainian School (NUS)]. URL: https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:SURGe+math_5_1+2022_10/courseware/0442e4215c714229bf2cbfe338cd578f/3e8af200f350448eb781636a58a9ba32/1?activate_block_id=block-v1%3ASURGe%2Bmath_5_1%2B2022_10%2Btype%40vertical%2Bblock%409e71134b5fc94f749538bcab1ba4a5c9 (data zvernennia 17.05. 2025) [in Ukrainian].

24. Shovkovyi V. (2024) Navchannia fonetyky ukrainskoi movy uchniv starshykh klasiv u protsesi pidhotovky do pidsumkovoi atestatsii. ARS LINGUODIDACTICAE. K. : Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [Taras Shevchenko National University of Kyiv], 2024. Vypusk 14 (2/2024). S. 5–21. URL: https://journals.uran.ua/ald/article/view/320098/310694 (data zvernennia 17.05.2025) [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

УДК 378.147:7.01:37.013.42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-48

Микола КАРДАШОВ,
orcid.org/0000-0001-6369-3842
викладач кафедри дизайну
Запорізького національного університету
(Київ, Україна) sonawer@gmail.com

ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНО-ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ В УМОВАХ ФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У роботі розроблено понятійно-категоріальний апарат дослідження, подано результати теоретичного аналізу наукових досліджень з проблеми формування образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів. Проаналізовано вітчизняний та іноземний досвід навчання майбутніх дизайнерів як у формальній, так і неформальній освіті. Розкрито сутність і структуру сформованості образно-просторової компетентності у здобувачів дизайнерських спеціальностей. Висвітлено сучасний стан формування образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів у формальній та неформальній освіті. У статті охарактеризовано дефініції понять «творчість», «дизайн», «компетентність», «образно-просторова компетентність», «професійна компетентність», «майбутні дизайнери», «3D моделювання», «3D графіка», «дизайн-освіта», «формальна освіта», «неформальна освіта» «інформальна освіта». Дослідження спирається на наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних авторів, які розглядали процеси формування професійних компетентностей у майбутніх дизайнерів крізь призму компетентнісного підходу, проєктної діяльності та інноваційних методів навчання. Водночас встановлено, що окремі аспекти, зокрема образно-просторова компетентність як складова професійного становлення майбутнього фахівця, залишаються недостатньо вивченими й систематизованими. Недостатньо обґрунтованими залишаються структура цього феномену, його складові елементи, критерії та показники сформованості, а також оптимальні шляхи та педагогічні умови розвитку зазначеної компетентності. Особливої уваги потребує застосування технологій тривимірного моделювання та цифрових інструментів в освітньому процесі, що відкриває нові можливості для формування просторового мислення, креативності та здатності до візуалізації дизайнерських ідей. Аналіз сучасного стану наукових досліджень показав, що, попри активне впровадження 3D-графіки та 3D-моделювання у професійну практику дизайнерів, їхній потенціал як засобу розвитку образно-просторової компетентності у формальній та неформальній освіті розкрито не повною мірою. У міжнародному науково-освітньому просторі спостерігається подібна ситуація – увага здебільшого приділяється загальним засадам компетентнісного підходу або розвитку креативного мислення, тоді як цілеспрямований аналіз феномену образно-просторової компетентності та його педагогічного забезпечення є фрагментарним. Це зумовлює наукову новизну та актуальність статті, яка спрямована на систематизацію понять і вироблення дефінітивної бази для подальших теоретико-методологічних і практичних розвідок у цій сфері.

Ключові слова: *образно-просторова компетентність, професійна компетентність, дизайн-освіта, 3D-моделювання, формальна освіта, неформальна освіта, підготовка майбутніх дизайнерів.*

Mykola KARDASHOV,
orcid.org/0000-0001-6369-3842
Lecturer at the Department of Design
Zaporizhzhia National University
(Kyiv, Ukraine) sonawer@gmail.com

DEFINITIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS RELATED TO THE FORMATION OF VISUAL-SPATIAL COMPETENCE OF FUTURE DESIGNERS IN THE CONTEXT OF FORMAL AND NON-FORMAL EDUCATION

The study develops a conceptual and categorical framework for the research and presents the results of a theoretical analysis of scientific works addressing the problem of forming imaginative and spatial competence in future designers. The paper examines domestic and international experience in training designers within both formal and non-formal education. The present study aims to elucidate the fundamental principles and the structural underpinnings that govern the development of imaginative and spatial competence in students of design specialities. The current state of developing this competence within formal and non-formal educational contexts is highlighted. The article provides definitions of the following concepts: creativity, design, competence, visual-spatial competence, professional competence, future designers, 3D modelling, 3D graphics, design education, formal education, non-formal education and informal education. The

research is grounded on a systematic analysis of national and international scholarly works that explore the processes of professional competence formation in future designers through the lens of the competence-based approach, project activities, and innovative teaching methods. Concurrently, it has been determined that specific domains, notably visual-spatial competence as a component of professional development, remain inadequately studied and systematised. The theoretical and methodological underpinnings of this phenomenon, its constituent elements, criteria, and indicators of formation, as well as optimal ways and pedagogical conditions for its development, remain to be thoroughly substantiated. This paper explores the use of three-dimensional modelling technologies and digital tools in the educational process. The focus is on how these technologies and tools can enhance spatial thinking, creativity, and the ability to visualise design concepts. The study investigates the potential of these technologies to open up new possibilities for teaching and learning in design. A review of extant research reveals that, despite the integration of 3D graphics and 3D modelling into the professional practice of designers, their potential as a medium for developing visual-spatial competence in formal and non-formal education has not yet been fully realised. A similar situation is observed in the international academic space, where most attention is given to general principles of competence-based education or the development of creative thinking, while a targeted analysis of imaginative and spatial competence and its pedagogical support remains fragmentary. This underscores the scientific novelty and pertinence of the article, which seeks to systematise fundamental concepts and establish a definitive foundation for subsequent theoretical, methodological, and practical research in this domain.

Key words: *visual-spatial competence, professional competence, design education, 3D modelling, formal education, non-formal education, training of future designers.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкого науково-технічного прогресу, що зумовлює необхідність оновлення методологій, особливої уваги заслуговує тематика розвитку образно-просторового мислення, яке є ключовою складовою компетентності майбутніх дизайнерів. Це пояснюється тим, що проєктування та дизайн вимагають від спеціалістів здатності уявляти тривимірні об'єкти, їхні просторові характеристики та взаємодії з навколишнім середовищем. Погоджуємось з думкою О. Баніт, що «у зв'язку зі стрімким поширенням комп'ютерних технологій традиційні «ручні» методи проектування знаків (ескізування, малювання оригінальних знаків по сітці чи за шаблонами) не витримують сьогодні ніякого порівняння з сучасними методами проектування засобів візуальної інформації» (Баніт, 2012: 34). Одним із найефективніших засобів формування цієї компетентності є тривимірне моделювання, яке дозволяє не лише візуалізувати ідеї, але й експериментувати з формами, пропорціями та матеріалами в реальному часі. За словами І. Дорошенко (2007) успішність виробничої діяльності напряму залежить від рівня розвитку мислення та уяви. Також, вона доповнює: «Серед основних результатів графічної підготовки має бути формування і розвиток у молодої людини «графічного» мислення, що інтегрує в собі певні аспекти просторового, образного, візуального, модельного, алгоритмічного мислення, здатність до абстрагування, до аналізу і синтезу деякої просторової форми» (Дорошенко, 2007: 8), важливо провести дефінітивний аналіз понять, пов'язаних із формуванням образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів засобами тривимірного моделювання в умовах формальної та неформальної освіти.

Аналіз досліджень. Для проведення дефінітивного аналізу проблеми формування образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів з початку необхідно розглянути ключові термінологічні складові, які вже висвітлені у науковій літературі.

Питаннями розвитку сучасної педагогічної думки займались вітчизняні науковці Е. Антонович, О. Баніт, Н. Бібік, В. Биков, В. Даниленко, Н. Дудник, О. Слюсаренко, І. Зязюн, С. Гончаренко, В. Луговий, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Пометун, та інші, а також їх закордонні колеги Б. Блум (B. Bloom), Д. Брунер (J. Bruner), Г. Грейс (G. Grace), А. Маслоу (A. Maslow) та інші.

Загальнотеоретичні основи дослідження проблеми професійної компетентності обґрунтовано у дослідженнях українських учених В. Андрущенко, І. Бех, О. Гура, В. Кремень, В. Огнев'юк, В. Семиченко, С. Сисоєва, О. Пєхота, вони відзначились значним вкладом у розвиток цього питання.

Аспекти професійної дизайн-освіти розглянуто у вітчізняних працях Є. Антоновича, А. Брянцева, Г. Брянцевої, В. Даниленка, В. Кардашова, О. Отич, В. Прусака, І. Рижової, О. Рудницької, В. Тименка, О. Фурси, С. Чирчиком, а також у зарубіжних колег – М. Девіс (M. Davis), Н. Крос (N. Cross), Б. Лоусон (Br. Lawson), Е. Манціні (E. Manzini), В. Папанек (V. Papanek), А. Фінделі (A. Findeli), К. Фрідман (K. Friedman), Д. Шон (D. Schön) та інших.

Теоретичні основи викладання 3D моделювання викладені у матеріалах та наукових працях українських науковців Д. Барановского, І. Барановської, А. Бойко, Ю. Борисенко, С. Брильова, О. Вишневської, О. Дворник, В. Клівака, Г. Чемерис, Л. Єременко, А. Юрченко, та закордонних

спеціалістів, таких як С. Сетінгер (S. Setinger), Т. Мілада (T. Milada), М. Паулу (M. Pauly) та інших.

Мета статті – здійснити дефінітивний аналіз понять, пов'язаних із формуванням образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів, розкрити їх сутність, структуру та зміст, а також узагальнити теоретичні підходи до проблеми та окреслити можливості застосування сучасних технологій, зокрема 3D-моделювання, у процесі професійної підготовки здобувачів у формальній та неформальній освіті.

Виклад основного матеріалу. У центрі проблеми формування образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів засобами тривимірного моделювання лежить творчість як базова складова дизайнерської діяльності. Саме тому маємо необхідність розкрити це поняття.

У словнику мистецьких термінів (Сотська та ін., 2016) творчість це – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення; розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою розвитку культури особистості.

Поглиблює розуміння творчості С. Клейменова, доповнюючи: «Творчість необхідно розглядати як діяльність людини, результатом якої буде щось, що відрізняється неповторністю, оригінальністю, новизною й унікальністю» (Клейменова, 2023). Також Н. Карпенко розглядаючи різні тлумачення творчості резюмує: «…творчість – це процес і результат створення людиною чогось суб'єктивно чи об'єктивно нового і цінного» (Карпенко, Карпенко, 2016: 10).

Продовжимо розбір термінологічного апарату аналізом поняття *компетентність,* у сучасній психолого-педагогічній та науковій літературі.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела (за ред. В. Бусела, 2005) визначення компетентність є похідним від компетентний і означає поінформованість, обізнаність, авторитетність.

Згідно з визначенням, що надається Кембриджським словником (*Cambridge Dictionary*, 2024), поняття «компетентність» ("competence") у перекладі визначається як «вміння робити щось добре, важлива навичка, що є необхідною для виконання роботи» (авторський переклад: "the ability to do something well, an important skill that is needed to do a job"). Тобто компетентність можна трактувати як спроможність якісно виконувати певні завдання, що має вирішальне значення для досягнення професійної ефективності.

У науковій роботі Г. Чемерис (2020) визначає компетентність як особистісну якість, за умови володіння людиною певним обсягом знань, умінь, навичок, здібностей, позитивне та відповідальне ставленням до професійної діяльності, що у сукупності надає людині можливість здійснювати ефективну діяльність у певній галузі, що у сукупності гарантує виконавцеві досягнення успіху в галузі компетентності.

Поняття компетентність О. Пометун (2018) визначає як здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід у житті й навчанні. Компетентність є особистісним утворенням, яке проявляється в процесі активних самостійних дій людини. Також О. Пометун (2004) розділяє компетенції за напрямами, зокрема – міжпредметні (ключові компетенції освітньої системи в цілому), загально-предметні (здобуваються в процесі вивчення окремого предмету), та спеціально-предметні (опановуються у визначеному семестрі).

Цікавою є думка І. Зязюна (2008), який визначає етапи формування компетентності, зокрема неусвідомлювана компетентність (не знає, що знає): представляє собою заключний етап учіння, коли навик інтегрується з поведінкою, а свідомість звільняється від необхідності його контролювати і вільне для учіння новому навику.

В контексті нашого дослідження ми погоджуємось з думкою Г. Чемерис з визначенням поняття компетентність і будемо використовувати його у подальшій роботі.

У межах нашого дослідження важливо сформулювати дефініції *образно-просторової компетентності,* як основного напряму нашої наукової роботи. Враховуючи, що таке поняття не було висвітлено науковцями і людьми дотичними до педагогіки для початку розглянемо окремі складові та наближені визначення до цієї компетентності, щоб перейти в подальшому до формулювання такого визначення.

Поняття *образний* або чуттєво-наочний з'являється у роботах І. П. Павлова, відбувається прив'язка спеціалізації правої півкулі за чуттєво-образною презентацією дійсності (Кочарян та ін. 2011: 24). За А. Пейвіо *образний* пов'язується з ідеєю «подвійного кодування світу» у процесі комунікації, картиноподібного (образного) та мовноподібного (пропозиціонального) (Мартинюк, 2012: 67). У своєму дослідження науковець О. Ахманова розкриває поняття *образний* як такий, що містить у собі образ (Микитенко, 2016: 52). Х. Гарднер поняття *образний* (фігуративний) тлумачив як той, який має конкретний семантичний символ, наприклад музикальна нота (Gardner, 2011).

Поняття *образно-просторовий* з'являється у роботах Дж. Брунера, думку підтримує Л. Веккер, поняття являє собою один з трьох способів суб'єктивної презентації інформації, або «мови» переробки інформації (Кочарян та ін, 2011, С. 24).

У своєму дослідженні Х. Гарднер (H. Gardner) під поняттям *просторового мислення* вважав окремий тип мислення з домінуванням правої півкулі, від якого залежить схильність до таких видів діяльності, наприклад скульптура, архітектура, геометрія, гра у шахи чи хірургія. Варто також зазначити, що іноді як синонім до просторового у текстах використовується поняття *образно-просторового мислення*. У своїй книзі він також провів дослідження аналогій цього тлумачення і зокрема виділив такі з них: Р. Шепард і Д. Метцлер – «Уявне обертання тривимірних об'єктів», 1971; Л. Селфі, Наді: випадок надзвичайної здатності до малювання у дитини з аутизмом, 1977 (Gardner, 2011).

Враховуючи, що поняття образно-просторової компетентності не зустрічається розглянемо також і спорідненні поняття, які мають відношення до дизайну та творчої діяльності. Зустрічаємо такі компетентності, наприклад як *художня*, за Л. Масол (2006) – це здатність керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно-світоглядними позиціями.

У статті О. Марущак та Т. Зузяк (2019) зустрічаємо термін *вербально-образна компетентність*, яка полягає в умінні вербально інтерпретувати художній образ, пояснити його сенс, зміст з використанням художньо-виразних мовних засобів, художніх метафор під час обговорення твору або роботи над ним.

Зустрічаємо згадку *просторової компетентності* у напрямах не пов'язаних з освітою дизайнерів. *«Просторова компетентність,* є однією із найбільш невизначених в умовах профільного навчання, оскільки є інтегративною за своїм змістом.», описує компетентність Д. Гонтар (2023) у контексті географічної освіти. Кандидат педагогічних наук Г. Уварова до змісту просторової компетентності пропонує включати наступні складові: «пізнання різноманітності сучасного географічного простору на різних його рівнях – від локального до глобального…» (Уварова, 2013). У географії просторова компетентність передбачає забезпечення розуміння необмеженого простору на науковому рівні, формування в учнів картографічних умінь і навичок, забезпечення розумової готовності творчо та відповідально застосовувати набуті знання та досвід у реальному житті (*Картмаг, 2023*). З точки зору історичних наук (Задорожна, 2014) ядром просторової компетентності є вміння орієнтуватися в історичному просторі, читати історичну інформацію з історичної мапи, здійснювати аналіз та синтез просторово-історичних об'єктів. Як ми розуміємо не є доцільним для визначення просторової компетентності дизайнерів використовувати напряму визначення з інших наукових сфер, наприклад з історичного чи географічного напряму.

Зустрічаємо визначення просторової компетентності в описі типу мислення у дітей, за думкою С. Сейтінгера (S. Seitinger) (2009) просторова компетентність є двоскладовою, яка є особливо актуальною у контексті викликів, пов'язаних з полегшенням взаємодії між комп'ютером та дитиною:

Конструювання просторового розуміння: здатність перцептивно і когнітивно розуміти простір через різноманітні представлення (абстрактні, конкретні, внутрішні, зовнішні).

Взаємодія з просторами: здатність фізично або віртуально переміщатися в просторі та діяти в навколишньому середовищі.

У нейронауці (Nelson & Luciana, 2001) до просторової компетентності відносять такі специфічні вміння, як «... відстеження рухомого об'єкта, локалізація та зосередження уваги на об'єкті або події в просторі, а також розуміння того, як частини або характеристики об'єкта поєднуються, утворюючи організоване ціле».

Проаналізувавши наукову літературу визначення образно-просторової компетентності не зустрічається, але в зарубіжних джерелах бачимо спорідненні поняття – visual-spatial skills (VSS) або spatial abilities, що можемо перекласти як образно-просторові навички або просторові здібності. У статті А. Абдулла (A. Abdullah) та ін. (2022) в зазначають, що *образно-просторові навички* це вид інтелекту, який охоплює простір, формування візерунків, малювання; створення, розфарбовування та розробку ментальних ілюстрацій та спостереження за візуальним світом. Образно-просторові навички визначається як здатність маніпулювати об'єктами в 3D-уяві та конструювати образ об'єкта з нової перспективи. Образно-просторові навички – це здатність, яка існує від природи, але може бути відточена, освоєна та вдосконалена.

Ф. Ділінг та А. Воглер (F. Dilling, A. Vogler) у своєму перекладі (2021) називають *просторові здібності* важливим фактором інтелекту, осно-

вною і центральною здатністю, якого має тривалий вплив на наше сприйняття і уявлення про навколишнє середовище, а також на те, як ми з ним взаємодіємо.

Оскільки образно-просторова компетентність є невід'ємною складовою професійної підготовки дизайнерів, доцільним є подальше уточнення її зв'язку з поняттям професійної компетентності, як інтегративної складової. Це дозволить визначити її місце у структурі професійних компетентностей майбутніх фахівців. Під тлумаченням професійної компетентності, О. Гура наводить таке визначення: «Професійна компетентність – це професійна підготовка і здатність суб'єкта праці до виконання завдань і обов'язків діяльності, міра й основний критерій його відповідності вимогам професійної діяльності» (Гура, 2006: 91).

За визначенням С. Чирчика, професійна компетентність – це готовність і здатність цілеспрямовано діяти відповідно до вимог справи, методично, організовано і самостійно розв'язувати задачі та проблеми в конкретній предметній області, а також здійснювати самооцінку результатів своєї діяльності (Чирчик, 2017).

Зустрічаємо й інші тлумачення, наприклад М. Гриньова (2014) наводить, що професійна компетентність – якісна характеристика рівня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю, яка передбачає: усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності (потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, уявлень про свої соціальні ролі); оцінювання своїх особистісних властивостей та якостей як спеціаліста (професійних знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей), регулювання на цій основі свого професійного становлення.

Слід зауважити, що вчені розділяються у тлумаченні поняття професійна компетентність, зокрема синонімуючи відповідність значень і до терміну професійна компетенції. Аналіз літератури З. Бакумом та Л. Саприкіна (2011) про поняття *професійна компетенція* та *професійна компетентність* виокремлюють як розмежування так і ототожненість цих понять у різних авторів. Зокрема у авторів тлумачень під поняттям компетентність зустрічаються таке розуміння, що це сукупність професійних знань і умінь, а також засоби реалізації професійної діяльності. З діяльнісного підходу – це готовність до професійної діяльності. Зустрічається тлумачення, що це культура фахівця, його діяльності, здатність до розвитку творчого потенціалу. Бачимо у їх роботі тлумачення де компетенція – це коло повноважень, посадової особи або органу, коло питань, в якому особа володіє знанням і досвідом, а компетентний, це той, хто володіє компетенцією в певній царині. У підсумках щодо компетентності дизайнерів автори приходять висновку, що складовими професійної компетентності є система знань, професійних умінь та здатність майбутнього дизайнера успішно адаптуватися до нових вимог виробництва.

Також З. Бакумом та Л. Саприкіна (Бакум, Саприкіна, 2011) наводячи як визначення поняття професійна компетентність дизайнера вони приходять до висновку, що це – інтегративна якість особистості, що дозволяє результативно здійснювати професійну діяльність і творчо самореалізуватися в професії. Згідно зі специфікою професійної дизайнерської діяльності це такий цілісний стан особистості, який виражає якісні характеристики її свідомості, стиль мислення, проектну культуру й громадянську позицію. Поняття «компетенція» є складовою «компетентності». Професійні компетенції дизайнера характеризуються професійно-функціональними знаннями та вміннями, які розглядаються як володіння методами творчого процесу у професійній діяльності.

Також С. Чирчик (2017) визначає професійні компетентності дизайнера як інтегральної якості особистості, що включає в себе загальнокультурні, професійні (спеціальні) компетенції та індивідуально-особистісні характеристики, креативність, цінності, що забезпечують успішність у професійній діяльності.

Ми погоджуємось з думкою З. Бакум та Л. Саприкіної, що професійна компетентність це інтегративна якість особистості, що дозволяє результативно здійснювати професійну діяльність і творчо самореалізуватися в професії.

Однак, враховуючи, що вище наведені визначення не висвітлюють поняття образно-просторової компетентності. Виходячи з вищенаведеного матеріалу, провівши аналіз споріднених понять та окремих складових, виділивши як інтегративну складову професійної компетентності, вперше формулюємо:

Образно-просторова компетентність – це інтегративна здатність, керувати образно-просторовими вміннями та навичками, готовність творчо та відповідально використовувати отриманий досвід у самостійній професійній діяльності, вміння передати зміст та сенс з використанням різних форм представлення. Ця компетентність включає у себе:

– здатність формувати ментальні образи на етапі концептуалізації та вміння трансформувати їх у проєктні рішення, перетворювати творчі ідеї

для форм і простору в конкретні рішення для реального або віртуального середовища;

– здатність орієнтуватись у тривимірному просторі, розуміння як об'єкти, їх елементи або простір будуть взаємодіяти між собою у реальному або віртуальному середовищі;

– вміння використовувати художньо-виразні засоби для передачі образно-просторових дизайнерських рішень;

– розуміння, вміння аналізувати фізичні властивості матеріалів і явищ, та їх взаємодію.

Компетентність не з'являється сама собою, це є результат практики та цільового навчання, тому у процесі формуванні компетентності дизайнера як необхідне середовище, напряму задіяна дизайн-освіта. Необхідним є звернення до уточнення базового поняття «дизайн», що лежить в основі майбутньої професійної діяльності. Дизайн, за думкою Хауффе, *дизайн* – це планування та розробка продукту або послуги, це процес, у якому форма продукту виникає одночасно з виникненням його функції» (Hauffe, 1998: 16). Також він розкладає дизайн на піднапрями, серед яких графічний дизайн, промисловий дизайн тощо. Згідно тлумачного словника мистецьких термінів (Сотська, Шмельова, 2016) *дизайн* – термін для позначення різних видів проєктування, які формують естетичні й функціональні якості предметного середовища. Даниленко також наголошує саме на проєктній (Даниленко, 2003) складовій дизайну. Ми погоджуємося з такими тлумаченнями і будь яке з них може бути використане для визначення терміну дизайн.

Зокрема, «*дизайн-освіта*» за В. Тименко це система інтелектуальних змістів, спрямованих у майбутнє, які взаємодоповнюються у процесі дизайн-діяльності (художнього проектування). (2012), В. Титаренко позначає дизайн-освіту як цілеспрямовану художньо-проєктну діяльність, що поєднує професійні та наукові знання на основі розуміння проблем людського життя і спілкування з оточуючим середовищем (Титаренко, 2016), С. Кожуховська вважає, що це системна форма організації культуро-творчого середовища в освітній установі, суспільстві і державі (Чирчик, 2017).

Долучаємось до думки О. Фурси, яка розкриває, що поняття «*дизайн-освіта*» інтегрує в собі теоретичні значення категорій «професійна освіта» і «дизайн», що характеризує цілісність науково-пізнавального, освітнього, технічного, художнього способів діяльності, необмеженість сфер діяльності й необхідну універсальність отриманих базових знань, умінь і навичок, високий рівень компетентнісного і художньо-естетичного розвитку (Фурса, 2014: 13), розкриваючи це поняття вона додає, що на сучасному етапі суспільного поступу дизайн-освіта знаходиться у постійному дослідницькому пошуку, зумовленому історичною динамікою дизайну, який набуває ознак досить складної і багаторівневої системи, еволюціонує відповідно до розвитку економіки, процесу об'єктивних переоцінок художньо-естетичних цінностей і ставлення до національних традицій (Фурса, 2014: 24).

Люди, які вперше отримують дизайн-освіту приймаються нами як майбутні дизайнери. Для розкриття поняття *майбутні дизайнери* проаналізуємо термін «здобувач освіти», згідно ЗУ про вищу освіту (*Про вищу освіту*) здобувачами освіти є вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), докторанти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти.

Виходячи з тлумачення поняття дизайн, дизайн-освіта, законів України про освіту та вищу освіту (*Про вищу освіту*; *Про освіту*) *майбутні дизайнери* – це здобувачі освіти за спеціальністю 022 «Дизайн» на відповідному рівні фахової підготовки. Водночас до кола майбутніх дизайнерів можна віднести й осіб, які проходять неформальне навчання за програмами дизайнерського спрямування, що також орієнтовані на формування компетентностей, необхідних для професійної діяльності у сфері дизайну.

З огляду на вищесказане, постає необхідність розгляду освітніх умов, у яких формується професійна підготовка майбутніх дизайнерів. Зокрема, йдеться про формальну та неформальну освіту як два взаємодоповнювальні підходи до здобуття знань, умінь і навичок у сфері дизайну. Закон України про освіту (*Про освіту*) надає тлумачення у статті 8 трьох видів освіти:

«Формальна освіта – це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою».

«Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій».

«Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою пев-

них компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям».

Вважаємо таке тлумачення всебічним і не потребуючим уточнень.

У процесі формування образно-просторової компетентності значну роль відіграє опанування технологій тривимірного моделювання, що, у переважній більшості випадків, забезпечує розвиток відповідних навичок. Саме це зумовлює доцільність фокусування дослідження на засобах тривимірного моделювання як основному інструменті формування зазначеної компетентності. У рамках розкриття поняття «засобами тривимірного моделювання» перш за все слід визначити, що саме означає термін *3D моделювання*, оскільки він є центральним у нашому дослідженні. М. Паулі (M. Pauly) у своїй дисертації (2003) процесс (3d) моделювання описує як такий, що включає в себе функціонал редагування форми та зовнішнього вигляду, включаючи булеві операції, деформацію довільної форми, малювання та текстурування, скульптинг та інші, а 3д моделі називає новою формою цифрового медіа, розділяє їх на імпліцитні, параметричні (згадуються сплайни, поверхні та меші) та змішані (будуються хмарою точок).

Автори О. Грищюк та Я. Скорюкова (2021) наводять 3D моделювання як процес розробки математичного представлення будь-якої тривимірної моделі за допомогою спеціалізованої програми.

Науковці О. Кроль та В. Соколов (2016) розділяють 3D моделювання на 3 напрями – каркасне, поверхневе і твердотільне. Твердотільне моделювання зокрема розглядається як послідовне виконання булевих операцій (об'єднання, віднімання і перетини) над об'ємними елементами (сферами, призмами, циліндрами, конусами, пірамідами і так далі).

Також зустрічаємо похідну та споріднену термінологію, на пряму пов'язану з 3D моделюванням, зокрема 3D графіка. «Ідейні перспективи для 3D-графіки – необмежені, вона здатна децентралізувати освітній процес інформатики, допомогти розвинути творчі та технічні навички, які можуть бути корисними для будь-якої кар'єри. Широко відомими напрямками у 3D-графіці є: віртуальна та розширена реальність, графічний дизайн, 3D-анімація, архітектурне проектування, 3D-друк» (Борисенко, 2023: 114). У своїй книзі «Простори відео ігр» М. Ніцше згадує 3D графіку у такому руслі: «... використання 3D-графіки у відеоіграх демонструє ознаки еволюційного процесу» (*Video Game Spaces*), «3D-графіка підживлює цю мрію (віртуальні світи) все більш і більш витонченою формою представлення» (*Video Game Spaces:* с. 12).

Описуючи результат тривимірного моделювання С. Вергунов каже: «3D-модель, будучи результатом комп'ютерних побудов, має віртуальну природу і під час подальшої роботи може набувати різних форм. До основних форм матеріалізації 3D-моделі можна віднести: 2D-креслення, рендеринг, анімацію, тривимірний друк (3-DP), швидке прототипування (RP), фрезерування (керування верстатами з ЧПУ за допомогою G-коду)» (Вергунов, 2010).

Резюмуючи, під «засобами тривимірного моделювання» слід розуміти процес, сукупність інструментів, технологій і методів, які забезпечують процес створення, редагування, візуалізації та матеріалізації тривимірних моделей. Цей процес включає використання спеціалізованого програмного забезпечення для побудови математичних представлень об'єктів у тривимірному просторі, їх текстурування, скульптингу, деформації тощо. Результати тривимірного моделювання можуть мати як віртуальну, так і фізичну форму.

Виходячи з викладеного теоретичного матеріалу та здійсненого аналізу суміжних понять і ключових складових вперше пропонується авторське формулювання поняття:

Формування образно-просторової компетентності засобами тривимірного моделювання – це процес набуття образно-просторової компетентності через використання технологій тривимірного моделювання.

Висновки. Таким чином, було здійснено аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури з питань, що стосуються даного дослідження. Вивчення наукових праць з теми дало можливість уточнити й окреслити основні поняття дослідження, сформулювати визначення образно-просторової компетентності майбутніх дизайнерів та з'ясувати її змістові характеристики як однієї з ключових компетентностей у професійній підготовці дизайнерів. Спираючись на дослідження низки вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячених процесу формування професійних компетентностей у контексті дизайнерської освіти, варто зазначити, що, попри наявність ґрунтовних теоретичних і практичних напрацювань у цій галузі, окремі компоненти професійної підготовки залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, йдеться про формування образно-просторової компетентності як важливої складової професійного становлення майбутнього дизайнера. У наукових працях висвітлюються переважно загальні підходи до компетентнісного підходу, методичні аспекти проєктної діяльності, а також технології креативного навчання, однак

цілеспрямований аналіз і систематизація знань про образно-просторову компетентність, її структуру, шляхи й засоби її формування, зокрема з використанням тривимірного моделювання, поки що не отримали належного теоретико-методологічного обґрунтування. Такий стан справ актуалізує потребу в більш детальному науковому осмисленні зазначеного питання. При цьому варто підкреслити, що брак уваги до зазначеної проблематики спостерігається не лише в українському науково-освітньому середовищі, а й у міжнародному просторі, що ще більше підкреслює наукову новизну, актуальність і перспективність запропонованого напряму дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакум З. П., Саприкіна Л. В. Професійна компетентність і професійна компетенція в контексті підготовки майбутніх дизайнерів. *Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць.* Кривий ріг 2011. Вип. 33. С. 15–21 DOI : 10.31812/0564/415
2. Баніт О. В. Особливості викладання графічного дизайну у вищих навчальних закладах мистецького профілю. *Збірник наук. праць НАПН України*. 2012. С. 31–34.
3. Борисенко Ю. Застосування технології рівневої диференціації при вивченні теми «3-D графіка». *Збірник наукових праць.* Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2023. С. 114–115.
4. Вергунов С. В. Тривимірне моделювання у промисловому дизайні України кінця XX – початку XXI ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.07 «Дизайн» / Сергій Віталійович Вергунов ; Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв. Харків, 2010. 20 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусела. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
6. Дорошенко Н. І. Педагогічні умови формування понять у процесі графічної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників будівельного профілю. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи.* 2007. С. 330–338.
7. Гонтар Д. А. Методика формування предметних географічних компетентностей на уроках географії в умовах профільного навчання Д. А. Гонтар ; науковий керівник – канд. пед. наук, доцент С. В. Мантуленко. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 117 с.
8. Гриньова В. М. Про співвідношення понять професіоналізм, професійна культура, професійна компетентність, професійна підготовка *Педагогіка та психологія*. Вип. 45. С. 74–84.
9. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект. Запоріжжя : ГУ ЗІДМУ, 2006. 322 с.
10. Грищук О. В. Скорюкова Я.Г. Особливості створення 3D-моделей стилізованих персонажів та підготовка їх до анімації. *Матеріали науково-технічної конференції підрозділів* 10–12 березня 2021 р. Вінниця : ВНТУ, 2021 р. URL: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fbtegp/all-fbtegp-2021/paper/view/12177. (дата звернення: 21.08.2024).
11. Задорожна Л. В. Теоретико-методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»*. Харків, 2014. С. 25–32.
12. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 608 с.
13. Історичні карти – важливий елемент просторової компетентності : Картмаг.: веб-сайт. URL: https://kartmag.com.ua/index.php?route=octemplates/blog/oct_blogarticle&blogarticle;_id=38 (дата звернення: 25.08.2024).
14. Карпенко Н. А. Психологія творчості: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
15. Кроль О. С., Соколов В. І. Тривимірне моделювання металорізальних верстатів та інструментального оснащення : навч. Посібник. Сєвєродонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 160 с.
16. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика. Київ, 2006. 431 с.
17. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2012. 194 с.
18. Микитенко А. Специфічні риси поняття символу *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики : наук. Журнал.* Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2016. Вип. 11–12, ч. 2. С. 51–54.
19. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : метод. посіб. О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. – Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 208 с.
20. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., с. 7–27.
21. Семиченко В. А., Артюшина К. Г. Формування методологічної компетентності молодих вчених *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*. – Київ, 2021. – С. 76–77.
22. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Херсон : Видавництво «Стар», 2016. 52 с.
23. Тітаренко В. Розвиток дизайн-освіти у вищих навчальних закладах України Наукові *записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*. № 2. С. 287–290.
24. Тименко В. Педагогічна технологія «дизайн-освіта» у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах *Збірник наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини.* 2012. Вип. 2. С. 292–299.
25. Уварова Г. Ш. Зміст шкільної географічної освіти: тенденції та перспективи розвитку Географія та економіка в рідній школі. 2013. № 10. С. 2–5.

26. Фурса О. О. Тенденції розвитку дизайн-освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. … д-ра пед. наук. Житомир, 2014.

27. Чирчик С. В. Теоретичні і методичні основи формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів з дизайну інтер'єру : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 774 с.

28. Чемерис Г. І. Формування графічної компетентності майбутніх бакалаврів з комп'ютерних наук : дис доктора філософії : 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Мелітополь : МДПУ, 2020. 320 с.

29. Banit O., Shtepura A., Rostoka M. та ін. Students' Readiness to Distance Learning: Results of Research in the Institutions of Higher Education Mobility for Smart Cities and Regional Development – Challenges for Higher Education. Cham : Springer, 2022. Pp. 426–434. DOI : 10.1007/978-3-030-93904-5_43.

30. Bloom B. S., et al. Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. New York : McGraw-Hill, 1971. 932 p.

31. Dilling F., Vogler A. Fostering Spatial Ability Through Computer-Aided Design: a Case Study Digital Experiences in Mathematics Education. 2021. Т. 7, № 2. С. 323–336. DOI:10.1007/s40751-021-00084-w.

32. Hauffe T. Design. London : Laurence King Publishing, 1998. 196 p. ISBN 978-1-85669-134-5.

33. Nelson C. A., Luciana M. (ред.). Handbook of Developmental Cognitive Neuroscience. Cambridge, MA : MIT Press, 2001.

34. Seitinger S. Designing for spatial competence Proceedings of IDC'09 – 8th International Conference on Interaction Design and Children, Como, Italy. New York : ACM, 2009. Pp. 123–130. DOI:10.1145/1551788.1551810.

REFERENCES

1. Bakum Z. P., Saprykina L. V. (2011) Profesiina kompetentnist i profesiina kompetentsiia v konteksti pidhotovky maibutnikh dyzaineriv. [Professional competence and competency in the context of training future designers] DOI:10.31812/0564/415. 15–21. [in Ukrainian].

2. Banit O. V. (2012) Osoblyvosti vykladannia hrafichnoho dyzainu u vyshchykh navchalnykh zakladakh mystetskoho profiliu. [Features of teaching graphic design in higher art institutions] Zbirnyk nauk. prats NAPN Ukrainy. 31–34. [in Ukrainian].

3. Borysenko Yu. (2023) Zastosuvannia tekhnolohii rivnevoi dyferentsiatsii pry vyvchenni temy «3-D hrafika». [Application of level differentiation technology in studying the topic "3-D graphics"] Zbirnyk naukovykh prats, Poltavskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. H. Korolenka. Poltava. 114–115. [in Ukrainian].

4. Verhunov S. V. (2010) Tryvymirne modeliuvannia u promyslovomu dyzaini Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI st. [Three-dimensional modeling in industrial design of Ukraine at the end of the 20th – beginning of the 21st century] Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. mystetstvoznavstva: spets. 17.00.07 "Dyzain". Kharkivska derzhavna akademiia dyzainu i mystetstv. Kharkiv. 20. [in Ukrainian].

5. Busel V. (red.) (2005) Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian language] Kyiv, Irpin: Perun. 1728. [in Ukrainian].

6. Doroshenko N. I. (2007) Pedahohichni umovy formuvannia poniat u protsesi hrafichnoi pidhotovky maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv budivelnoho profiliu. [Pedagogical conditions for the formation of concepts in the process of graphic training of future qualified construction workers] Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy. 330–338. [in Ukrainian].

7. Hontar D. A. (2023) Metodyka formuvannia predmetnykh heohrafichnykh kompetentnostei na urokakh heohrafii v umovakh profilnoho navchannia. [Methodology for forming subject geographic competencies in profile education] Kryvyi Rih: Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. 117. [in Ukrainian].

8. Hryniova V. M. (n.d.) Pro spivvidnoshennia poniat profesionalizm, profesiina kultura, profesiina kompetentnist, profesiina pidhotovka. [On the correlation of the concepts of professionalism, professional culture, professional competence, professional training] Pedahohika ta psykholohiia. 45. 74–84. [in Ukrainian].

9. Hura O. I. (2006) Psykholoho-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu: teoretyko-metodolohichnyi aspekt. [Psychological and pedagogical competence of a higher education teacher: theoretical and methodological aspect] Zaporizhzhia: Haluzevyi universytet ZIDMU. 322. [in Ukrainian].

10. Hryshchuk O. V. (2021) Osoblyvosti stvorennia 3D-modelei stylizovanykh personazhiv ta pidhotovka yikh do animatsii. [Features of creating 3D models of stylized characters and preparing them for animation] Materialy L naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU, Vinnytsia, 10–12 bereznia 2021 r. Elektronnyi resurs. Available at: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fbtegp/all-fbtegp-2021/paper/view/12177 (Accessed: 21.08.2024). [in Ukrainian].

11. Zadorozhna L. V. (2014) Teoretyko-metodychni zasady formuvannia prostorovoi kompetentnosti uchniv u protsesi navchannia istorii. [Theoretical and methodological principles of forming students' spatial competence in the process of teaching history] Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni problemy metodyky navchannia istorii, pravoznavstva ta suspilstvoznavchykh dystsyplin». Kharkiv. 25–32. [in Ukrainian].

12. Ziaziun I. A. (2008) Filosofiia pedahohichnoi dii: monohrafiia. [Philosophy of pedagogical action: monograph] Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni B. Khmelnytskoho. 608. [in Ukrainian].

13. Istorychni karty – vazhlyvyi element prostorovoi kompetentnosti. [Historical maps – an important element of spatial competence] Kartmag: web-site. Available at: https://kartmag.com.ua/index.php?route=octemplates/blog/oct_blogarticle&blogarticle_id=38 (Accessed: 25.08.2024). [in Ukrainian].

14. Karpenko N. A. (2016) Psykholohiia tvorchosti: navchalnyi posibnyk. [Psychology of creativity: textbook] Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 156. [in Ukrainian].

15. Krol O. S., Sokolov V. I. (2016) Tryvymirne modeliuvannia metalorizalnykh verstativ ta instrumentarnoho osnashchennia: navchalnyi posibnyk. [Three-dimensional modeling of metal-cutting machines and tooling: textbook] Sievierodonetsk: vydavnytstvo SNU imeni V. Dalia. 160. [in Ukrainian].

16. Masol L. M. (2006) Zahalna mystetska osvita: teoriia i praktyka. [General art education: theory and practice] Kyiv. 431. [in Ukrainian].

17. Martyniuk A. P. (2012) Slovnyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky. [Dictionary of basic terms of cognitive-discursive linguistics] Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. 194. [in Ukrainian].

18. Mykytenko A. (2016) Spetsyfichni rysy poniattia symvolu. [Specific features of the concept of symbol] Aktualni problemy romano-hermanskoi filolohii ta prykladnoi linhvistyky: naukovyi zhurnal. Chernivtsi: Vydavnychyi dim «Rodovid». 11–12(2). 51–54. [in Ukrainian].

19. Pometun O. I., Hupan N. M., Vlasov V. S. (2018) Kompetentnisno oriientovana metodyka navchannia istorii v osnovnii shkoli: metod. posibnyk. [Competence-oriented methodology of teaching history in secondary school: methodological guide] Kyiv: TOV «KONVI PRINT». 208. [in Ukrainian].

20. Pometun O. (n.d.) Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v dosvidi zarubizhnykh krain. [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in foreign experience] Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. Kyiv: K.I.S. 7–27. [in Ukrainian].

21. Semychenko V. A., Artiushyna K. H. (2021) Formuvannia metodolohichnoi kompetentnosti molodykh vchenykh. [Formation of methodological competence of young scientists] Aktualni problemy vyshchoi profesiinoi osvity. Kyiv. 76–77. [in Ukrainian].

22. Sotska H., Shmelova T. (2016) Slovnyk mystetskykh terminiv. [Dictionary of art terms] Kherson: Vydavnytstvo «Star». 52. [in Ukrainian].

23. Titarenko V. (n.d.) Rozvytok dyzain-osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. [Development of design education in higher education institutions of Ukraine] Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka. Ser. Pedahohika. 2. 287–290. [in Ukrainian].

24. Tymenko V. (2012) Pedahohichna tekhnolohiia «dyzain-osvita» u zahalnoosvitnikh i vyshchykh navchalnykh zakladakh. [Pedagogical technology "design education" in general and higher educational institutions] Zbirnyk nauk. prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni P. Tychyny. 2. 292–299. [in Ukrainian].

25. Uvarova H. Sh. (2013) Zmist shkilnoi heohrafichnoi osvity: tendentsii ta perspektyvy rozvytku. [Content of school geographic education: trends and development prospects] Heohrafiia ta ekonomika v ridnii shkoli. 10. 2–5. [in Ukrainian].

26. Fursa O. O. (2014) Tendentsii rozvytku dyzain-osvity v Ukraini (druha polovyna XX – pochatok XXI st.): avtoref. dys. … doktora ped. nauk. [Trends in the development of design education in Ukraine (second half of the 20th – beginning of the 21st century): abstract of doctoral dissertation] Zhytomyr. [in Ukrainian].

27. Chyrchyk S. V. (2017) Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv z dyzainu interieru: dys. … doktora ped. nauk: 13.00.04. [Theoretical and methodological foundations of forming professional competence of future bachelors in interior design: doctoral dissertation] Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni I. Franka. 774. [in Ukrainian].

28. Chemeris H. I. (2020) Formuvannia hrafichnoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv z kompiuternykh nauk: dys. doktora filosofii: 015 Profesijna osvita (za spetsializatsiiamy). [Formation of graphic competence of future bachelors in computer science: PhD dissertation] Melitopol: Melitopolskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. 320. [in Ukrainian].

29. Banit O., Shtepura A., Rostoka M. et al. (2022) Students' Readiness to Distance Learning: Results of Research in the Institutions of Higher Education. Mobility for Smart Cities and Regional Development – Challenges for Higher Education. Cham: Springer. 426–434. DOI:10.1007/978-3-030-93904-5_43.

30. Bloom B. S. et al. (1971) Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. New York: McGraw-Hill. 932.

31. Dilling F., Vogler A. (2021) Fostering Spatial Ability Through Computer-Aided Design: a Case Study. Digital Experiences in Mathematics Education. 7(2). 323–336. DOI:10.1007/s40751-021-00084-w.

32. Hauffe T. (1998) Design. London: Laurence King Publishing. 196. ISBN 978-1-85669-134-5.

33. Nelson C. A., Luciana M. (eds.) (2001) Handbook of Developmental Cognitive Neuroscience. Cambridge, MA: MIT Press.

34. Seitinger S. (2009) Designing for spatial competence. Proceedings of IDC'09 – 8th International Conference on Interaction Design and Children, Como, Italy. New York: ACM. 123–130. DOI:10.1145/1551788.1551810.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025
Дата публікації: 23.10.2025

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Володимир ЗАБОЛОТНЮК
ВІД РЕПРЕСІЙ ДО ЕМІГРАЦІЇ: ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НА УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ СЕРЕДОВИЩА В НІМЕЧЧИНІ **4**

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Олександра СВЙОНТИК, Ростислав БУРДЯК
УРЯДОВА ПОЛІТИКА ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ У СФЕРІ НАУКИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТ.) **10**

Степан КОБУТА
ГАДЯЦЬКА УГОДА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ **18**

Лариса КОРНОВЕНКО, Сергій КОРНОВЕНКО
ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ В УКРАЇНІ: УКРАЇНСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ЗМІН ТА ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ **25**

Світлана КОСТИЛЄВА
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОРИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕРІОДИКИ XIX СТ. **34**

Володимир КРОТ, Вікторія ШАБУНІНА, Оксана ТУР
ЩОДЕННИК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1888–1894) У КОНТЕКСТІ ОСОБОВИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ І БІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ **44**

Олеся КУЦЬКА, Андрій ХАРУК
РОЛЬ ПВК «ВАГНЕР» У ШИРОКОМАСШТАБНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ **52**

Наталя МАРЦІНКО
ПРИВАТНІ ВІЙСЬКОВІ КОМПАНІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ РОСІЇ **60**

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Наталія КОСТЕНКО
КОНЦЕРТ ДЛЯ ЧОТИРИСТРУННОЇ ДОМРИ З ОРКЕСТРОМ НАРОДНИХ ІНСТРУМЕНТІВ БОРИСА АЛЕКСЕЄВА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОРИГІНАЛЬНОГО РЕПЕРТУАРУ **66**

Сергій АФАНАСЬЄВ
ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ БАЛЕТМЕЙСТЕРІВ У РОЗВИТОК БАЛЕТНОГО ТЕАТРУ УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВА **74**

Денис БІЛІЄНКО
УПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ У ПРОЦЕС ОПАНУВАННЯ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ-МУЗИКАНТАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ **82**

Валерій БУЛАТОВ
ОПТИМІЗАЦІЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПРОСТОРІВ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗАСОБАМИ ЕСТЕТИЧНОГО ТА ЕРГОНОМІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ **89**

Олександр ВАСИЛЬЄВ, Софія ПАВЛЕНКО
ЕТНОМОТИВИ В ДИЗАЙНІ СУЧАСНОЇ УПАКОВКИ УКРАЇНСЬКИХ БРЕНДІВ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ **96**

Вячеслав ВІТКОВСЬКИЙ, Олег КОПІЄВСЬКИЙ, Оксана КУПРІЙ
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОСНОВНИХ РУХІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ПРИНЦИПІВ CONTEMPORARY DANCE **103**

Олександр ГАРМАТЕНКО
ОЗНАКИ ПРОДУКТИВНОЇ СПІЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ КОМАНДНІЙ РОБОТІ ДИЗАЙНЕРІВ..... **108**

Назар ГОЛЕЙ
СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНА МІСІЯ СОФІЇ СОЛОВІЙ..... **114**

Наталія ГОЛОВКО, Лариса ІЩЕНКО, Олександр ГОЛОВКО
РОЛЬ ГРИМУ У СТВОРЕННІ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ
В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ ТАНЦІ..... **119**

Інга ГОНЧАРЕНКО, Лариса ІЩЕНКО, Надія ЯТЧЕНКО
СПЕЦИФІКА АКТОРСЬКОГО ПЕРЕВТІЛЕННЯ В КЛАСИЧНОМУ ТАНЦІ:
ЛІРИЧНІ ТА ХАРАКТЕРНІ ОБРАЗИ..... **126**

Валерій ЗАВЕРШИНСЬКИЙ
НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ КУРАТОРСЬКИХ ПРАКТИК У ЗАХІДНОМУ ДИСКУРСІ
ПРО МИСТЕЦТВО: «МУЗЕЙНА» ТА «ХУДОЖНЯ» ЛІНІЇ..... **133**

Світлана ЗАРЯ
УКРАЇНСЬКЕ ЕСТРАДНЕ ВОКАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ПІСЛЯ 2014 РОКУ..... **142**

Ганна КАРАСЬ, Леся РОМАНЮК
МІСІЯ АРХІЄПИСКОПА ЙОСИПА СЛІПОГО У ЗБЕРЕЖЕННІ
ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ САКРАЛЬНОЇ МУЗИКИ..... **147**

Дмитро КЛЯВІН, Володимир ПРЯНІЧНІКОВ, Людмила ПРЯНІЧНІКОВА
КЛАСИЧНИЙ ТАНЕЦЬ ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД:
РОЛЬ ХОРЕОГРАФА-ПОСТАНОВНИКА В АКТУАЛІЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙ..... **154**

Анастасія КОЛЕСНИК, Ірина ЧУБОТІНА
СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТИЧНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЯК ДЖЕРЕЛО НАТХНЕННЯ
ДЛЯ РОЗРОБКИ АКТУАЛЬНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЖІНОЧОГО ОДЯГУ..... **162**

Анастасія КОМЛІКОВА,
ХОРЕОГРАФІЯ ТА СУЧАСНА КОМПОЗИТОРСЬКА ТВОРЧІСТЬ:
ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ..... **168**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Narmin Yalchin KARIMOVA
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND POSTHUMAN IDENTITY IN AMERICAN APOCALYPTIC
LITERATURE (JUSTIN CRONIN'S *THE PASSAGE* TRILOGY)..... **176**

Gunel Tavakkul ALIYEVA
THE INTERACTION OF TIME AND SPACE IN FRANZ KAFKA'S NOVEL "THE CASTLE"..... **181**

Юлія БАЛАЖ
ПОЗИЦІЙНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ ІЗ АКУЗАТИВНИМ ВИРАЖЕННЯМ
КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ ПОШИРЮВАЧА..... **186**

Оксана БЄЛИХ, Валентина ВЛАСЮК
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЕЗІЇ ГАЛИНИ КРУК НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ **192**

Тетяна БИЧКОВА
РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗВУКОСПОЛУЧЕНЬ
У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ РУКОПИСНИХ АПОКРИФІЧНИХ ЗБІРНИКАХ XVII–XVIII СТ..... **199**

Denys BOBORYKIN
PEACE NEGOTIATIONS AND POLITICAL RHETORIC IN THE POST-BIDEN ERA CONTEXT:
A LINGUISTIC ANALYSIS OF U.S. AND UKRAINIAN DISCOURSE, 2024–2025..... **206**

Ольга ВАСИЛЕНКО, Катерина РИБАКОВА
КОНЦЕПТ "HOME" У КУЛЬТУРІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США:
МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ Й АСОЦІАТИВНІ ПОЛЯ..... **213**

Томаш ВРАБЕЛЬ
МЕТАФОРА ТА МЕТОНІМІЯ В СУЧАСНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ **218**

Світлана ГОНСАЛЄС-МУНІС
МАТЕРИНСТВО ЯК ПОЕТИЧНИЙ ДОСВІД: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
У ТВОРЧОСТІ СИЛЬВІЇ ПЛАТ, ЕНН СЕКСТОН ТА ЕДРІЕНН РІЧ **225**

Аліна ГОНЧАРЕНКО
СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ ЯК КАТАЛІЗАТОР ПАСИВІЗАЦІЇ ДАВНЬОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ... **232**

Надія ГРИГОРЯН, Ірина РОЖЕЛЮК
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ МЕТАФОРИ
З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ **238**

Олена ГУРКО
АНГЛОМОВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС
ЯК ОБ'ЄКТ СТУДІЮВАННЯ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ **244**

Іван ЗИМОМРЯ, Руслана ЖОВТАНІ
НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА ВИГНАННЯ: ДОСВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ **249**

Наталія ЛІЩИНСЬКА
СЕМАНТИКА ПРОСТОРУ У РОМАНІ «ДОЛИНА ІССИ» ЧЕСЛАВА МІЛОША **256**

ПЕДАГОГІКА

Олександра БОНДАРЕНКО
ЗМІСТ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ БАЗИС ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ДАНІЇ **263**

Ольга БУБЛИК
"REFERENCE FRAMEWORK OF COMPETENCES FOR DEMOCRATIC CULTURE"
ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ВПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ **269**

Олена ГОРДІЄНКО
РОБОТА НАД СКЛАДНИМ РЕЧЕННЯМ У ПРОЦЕСІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ
УМІНЬ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ
СПРЯМУВАННЯМ **274**

Наталія ДУБ
ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ
В МЕДИЧНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ **280**

Назар ДУДА
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ТЯГЛІСТЬ ФОРМАЦІЇ КАТЕХИТА:
ВІД АПОСТОЛЬСЬКИХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ МОДЕЛЕЙ **286**

Микола-Олег ЄРШОВ
СОЦІОГУМАНІТАРНА ОСВІТА: ТРАНСЛЯЦІЯ В СУСПІЛЬСТВО ОБ'ЄКТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ
ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ, СИМВОЛІВ, ІНСТИТУЦІЙ **294**

Володимир ЖДАНОВ
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ
НА МИКОЛАЇВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТ. **303**

Анна ЖУКОВА
ПЕДАГОГІЧНИЙ КОУЧИНГ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ РОЛІ ВИКЛАДАЧА ВІЙСЬКОВОГО ЗВО **308**

Олександра ЗАДОРОЖНА
СИСТЕМНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ **313**

Микола КАРДАШОВ
ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНО-ПРОСТОРОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ В УМОВАХ ФОРМАЛЬНОЇ
ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ **322**

CONTENTS

HISTORY

Volodymyr ZABOLOTNIUK
FROM REPRESSION TO EMIGRATION: INFLUENCE OF SOVIET POLICIES IN WESTERN UKRAINE ON UKRAINIAN MILITARY FORCES IN GERMANY **4**

Vasyl ILNYTSKYI, Oleksandra SVIONTYK, Rostyslav BURDYAK
GOVERNMENT POLICY OF SOUTH KOREA IN THE FIELD OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY) **10**

Stepan KOBUTA
THE HADYACH AGREEMENT IN UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE: EVOLUTION OF VIEWS **18**

Larysa KORNOVENKO, Serhii KORNOVENKO
PROCEDURE FOR FORMING A LIST OF SCIENTIFIC PROFESSIONAL PUBLICATIONS IN UKRAINE: UKRAINIAN INITIATIVES FOR CHANGE AND GERMAN EXPERIENCE **25**

Svitlana KOSTYLEVA
SOCIOCULTURAL AND RELIGIOUS FACTORS IN THE FORMATION OF UKRAINIAN IDENTITY THROUGH THE PRISM OF 19TH-CENTURY PERIODICALS **34**

Volodymyr KROT, Viktoriia SHABUNINA, Oksana TUR
MYKHAILO HRUSHEVSKY'S DIARY (1888–1894) IN THE CONTEXT OF PERSONAL ARCHIVAL DOCUMENTS: SOURCE STUDIES AND BIOGRAPHICAL ANALYSIS **44**

Olesya KUTSKA, Andrij KHARUK
THE ROLE OF THE WAGNER PRIVATE MILITARY COMPANY IN RUSSIA'S FULL-SCALE AGGRESSION AGAINST UKRAINE **52**

Natalia MARTSINKO
PRIVATE MILITARY COMPANIES AS A TOOL OF RUSSIA'S ECONOMIC AND POLITICAL EXPANSION **60**

ART STUDIES

Nataliia KOSTENKO
CONCERT FOR FOUR-STRING DOMRA WITH AN ORCHESTRA OF FOLK INSTRUMENTS BY BORIS ALEKSEEV IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE ORIGINAL REPERTOIRE **66**

Sergii AFANASIEV
THE CONTRIBUTION OF DOMESTIC BALLET MASTERS TO THE DEVELOPMENT OF THE BALLET THEATER OF UKRAINE: TRADITIONS AND INNOVATIONS **74**

Denys BILIIENKO
IMPLEMENTATION OF A SYSTEM OF CREATIVE TASKS IN THE PROCESS OF MASTERING DIGITAL TECHNOLOGIES BY FUTURE MUSIC TEACHERS **82**

Valeriy BULATOV
OPTIMIZATION OF RECREATIONAL SPACES FOR PERSONS WITH DISABILITIES THROUGH AESTHETIC AND ERGONOMIC DESIGN **89**

Oleksandr VASYLIEV, Sofiia PAVLENKO
ETHNIC MOTIFS IN THE DESIGN OF MODERN PACKAGING OF UKRAINIAN FOOD BRANDS **96**

Vyacheslav VITKOVSKYI, Oleg KOPIIEVSKYI, Oksana KUPRII
INTERPRETATION OF THE BASIC MOVEMENTS OF THE CENTRAL REGION OF UKRAINE THROUGH THE TECHNICAL PRINCIPLES OF CONTEMPORARY DANCE **103**

Oleksandr HARMATENKO
SIGNS OF PRODUCTIVE COLLABORATION IN INTERDISCIPLINARY TEAMWORK BY DESIGNERS **108**

Nazar HOLEI
SOFIA SOLOVII'S SOCIO-CULTURAL MISSION **114**

Nataliia HOLOVKO, Larysa ISHCHENKO, Oleksandr HOLOVKO
THE ROLE OF MAKEUP IN CREATING AN ARTISTIC IMAGE IN UKRAINIAN FOLK DANCE.....**119**

Inga HONCHARENKO, Larysa ISHCHENKO, Nadiia IATCHENKO
SPECIFICITIES OF ACTORAL TRANSFORMATION IN CLASSICAL DANCE:
LYRICAL AND CHARACTERISTIC IMAGES.....**126**

Valeriy ZAVERSHYNSKY
DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF CURATORIAL PRACTICES
IN THE WESTERN DISCOURSE ABOUT ART: "MUSEUM" AND "ARTISTIC" LINES.....**133**

Svitlana ZARIA
UKRAINIAN POP VOCAL ART AS A REFLECTION OF SOCIAL PROCESSES AFTER 2014.....**142**

Hanna KARAS, Lesia ROMANIUK
THE MISSION OF ARCHBISHOP JOSEPH SLIPYI IN THE PRESERVATION
AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SACRED MUSIC.....**147**

Dmytro KLIAVIN, Volodymyr PRIANICHNIKOV, Liudmyla PRIANICHNIKOVA
CLASSICAL DANCE AS A CULTURAL CODE: THE ROLE
OF THE CHOREOGRAPHER-DIRECTOR IN THE ACTUALIZATION OF TRADITIONS.....**154**

Anastasiia KOLESNYK, Iryna CHUBOTINA
STYLISH FEATURES OF GOTHIC ARCHITECTURE AS A SOURCE
OF INSPIRATION FOR A MODERN WOMEN'S CLOTHING COLLECTION.....**162**

Anastasiia KOMLIKOVA
CHOREOGRAPHY AND CONTEMPORARY COMPOSITION: INTERSECTION POINTS.....**168**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Narmin Yalchin KARIMOVA
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND POSTHUMAN IDENTITY IN AMERICAN APOCALYPTIC
LITERATURE (JUSTIN CRONIN'S *THE PASSAGE* TRILOGY).....**176**

Gunel Tavakkul ALIYEVA
THE INTERACTION OF TIME AND SPACE IN FRANZ KAFKA'S NOVEL "THE CASTLE".....**181**

Yuliia BALAZH
POSITIONAL LOCALIZATION OF SENTENCE MODELS
WITH ACCUSATIVE KEY COMPONENTS OF THE EXPANDER.....**186**

Oksana BIELYKH, Valentyna VLASIUK
FEATURES OF TRANSLATING HALYNA KRUK'S WAR POETRY INTO GERMAN.....**192**

Tetiana BYCHKOVA
REFLEXES OF PROTO-SLAVIC SOUND COMBINATIONS IN THE WESTERN UKRAINIAN
APOCRYPHAL MANUSCRIPT COLLECTIONS OF THE 17TH–18TH CENTURIES.....**199**

Denys BOBORYKIN
PEACE NEGOTIATIONS AND POLITICAL RHETORIC IN THE POST-BIDEN ERA CONTEXT:
A LINGUISTIC ANALYSIS OF U.S. AND UKRAINIAN DISCOURSE, 2024–2025.....**206**

Olha VASYLENKO, Kateryna RYBAKOVA
THE CONCEPT OF "HOME" IN THE CULTURE OF GREAT BRITAIN
AND THE USA: LINGUISTIC REPRESENTATION AND ASSOCIATIVE FIELDS.....**213**

Tomash VRABEL
METAPHOR AND METONYMY IN MODERN MEDIA DISCOURSE.....**218**

Svitlana HONSALIES-MUNIS
MOTHERHOOD AS A POETIC EXPERIENCE: THE REPRESENTATION OF FEMALE IDENTITY
IN THE POETRY OF SYLVIA PLATH, ANNE SEXTON AND ADRIENNE RICH.....**225**

Alina HONCHARENKO
SOCIAL CHANGES AS A CATALYST FOR THE PASSIVIZATION
OF OLD UKRAINIAN VOCABULARY.....**232**

Nadiia GRYGORYAN, Irina ROZHELYUK
TRANSLATION FEATURES OF PUBLICISTIC METAPHOR FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN: LINGUISTOCULTURAL ASPECT..... **238**

Olena HURKO
ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL DISCOURSE AS AN OBJECT OF STUDY FOR GRADUATES... **244**

Ivan ZYMOMRYA, Ruslana ZHOVTANI
GERMAN-LANGUAGE EXILE LITERATURE: THE EXPERIENCE OF TOTALITARIANISM..... **249**

Nataliya LISHCHYNSKA
THE SEMANTICS OF THE SPACE IN THE NOVEL "THE ISSA VALLEY" BY CZESŁAW MIŁOSZ... **256**

PEDAGOGY

Oleksandra BONDARENKO
CONTENT AND REGULATORY FRAMEWORK OF PRESCHOOL EDUCATION IN DENMARK..... **263**

Olha BUBLIK
"REFERENCE FRAMEWORK OF COMPETENCES FOR DEMOCRATIC CULTURE" AS A METHODOLOGICAL MODEL FOR THE IMPLEMENTATOIN OF CIVIC AND HISTORI EDUCATION IN THE CONTEMPORARI CONTEXT..... **269**

Olena HORDIIENKO
WORKING ON A COMPLEX SENTENCE IN THE PROCESS OF IMPROVING PUNCTUATION SKILLS OF STUDENTS IN UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES WITH PROFESSIONAL ORIENTATION..... **274**

Nataliya DUB
PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE PREPARATION OF STUDENTS WITH DISABILITIES IN MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES..... **280**

Nazar DUDA
HISTORICAL AND PEDAGOGICAL CONTINUITY IN THE FORMATION OF THE CATECHIST: FROM APOSTOLIC TIMES TO CONTEMPORARY EDUCATIONAL MODELS..... **286**

Mykola-Oleg YERSHOV
SOCIO-HUMANITARIAN EDUCATION: TRANSMITTING OBJECTIVE MEANINGS OF DEMOCRATIC VALUES, SYMBOLS, AND INSTITUTIONS INTO SOCIETY..... **294**

Volodymyr ZHDANOV
FEATURES OF PERIODIZATION OF UNIVERSITY EDUCATION DEVELOPMENT IN THE MYKOLAIV REGION DURING THE SECOND HALF OF THE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES..... **303**

Anna ZHUKOVA
PEDAGOGICAL COACHING IN THE CONTEXT OF TRANSFORMING THE PROFESSIONAL ROLE OF A MILITARY HIGHER EDUCATION INSTRUCTOR..... **308**

Oleksandra ZADOROZHNA
SYSTEMATIC APPROACH TO TEACHING PHONETICS IN BASIC SECONDARY SCHOOL..... **313**

Mykola KARDASHOV
DEFINITIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS RELATED TO THE FORMATION OF VISUAL-SPATIAL COMPETENCE OF FUTURE DESIGNERS IN THE CONTEXT OF FORMAL AND NON-FORMAL EDUCATION..... **322**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 90. ТОМ 1
ISSUE 90. VOLUME 1

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Здано до набору 06.10.2025 р. Підписано до друку 23.10.2025 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 39,29. Зам. № 0925/747. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.